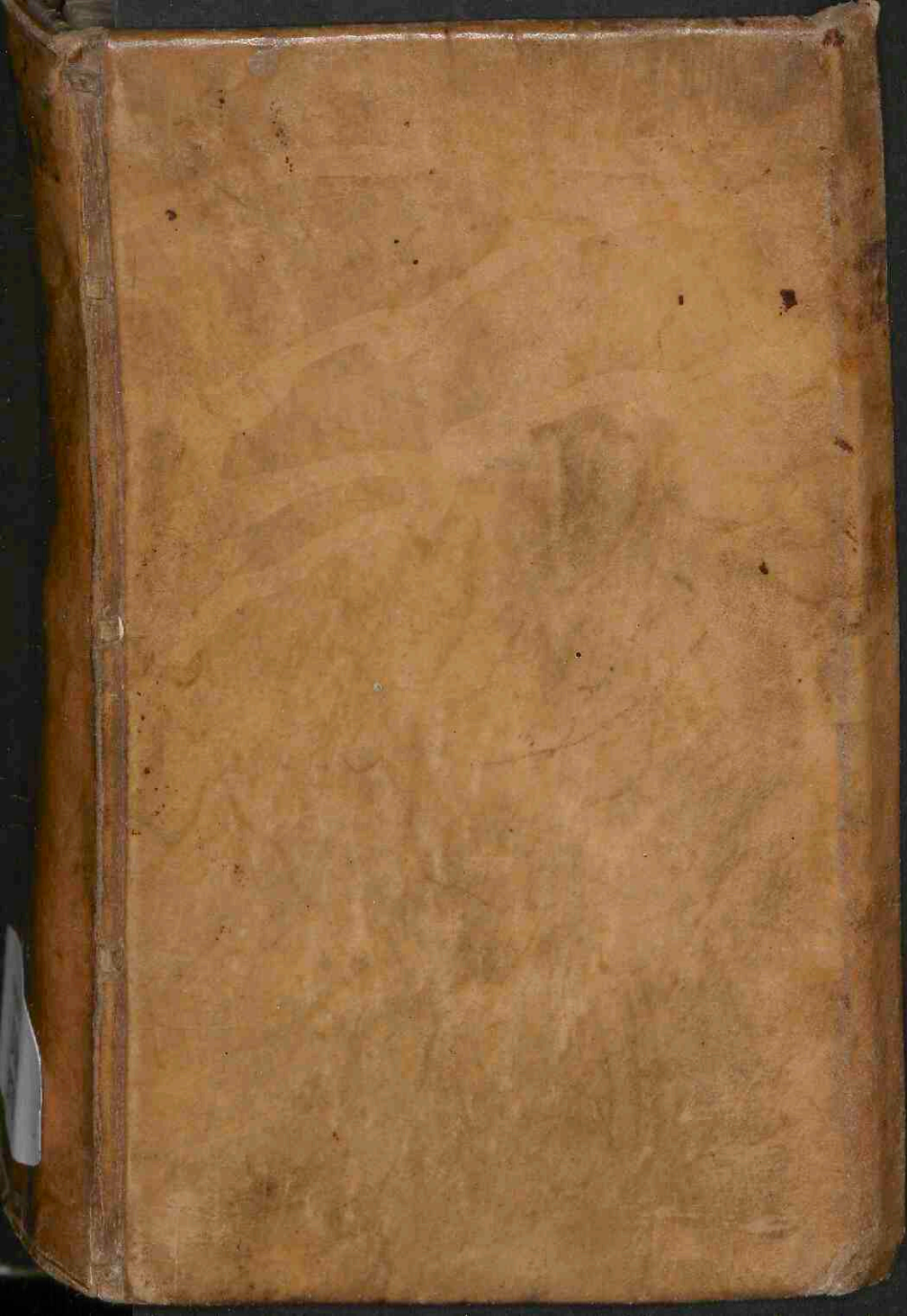

Heel-konste, ofte derde deel van de genees-konste, om de uytwendige gebreken te heelen

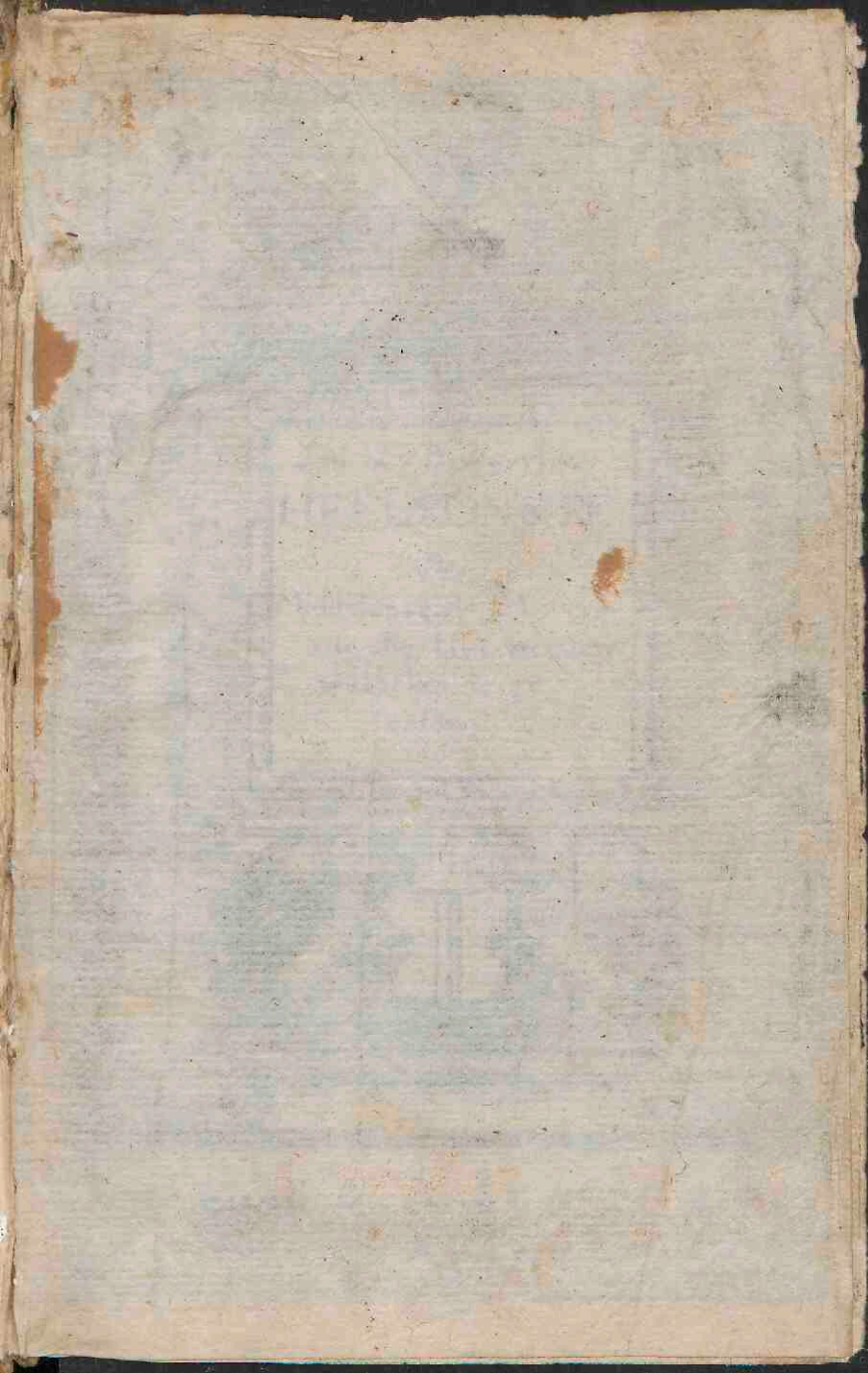
<https://hdl.handle.net/1874/275351>

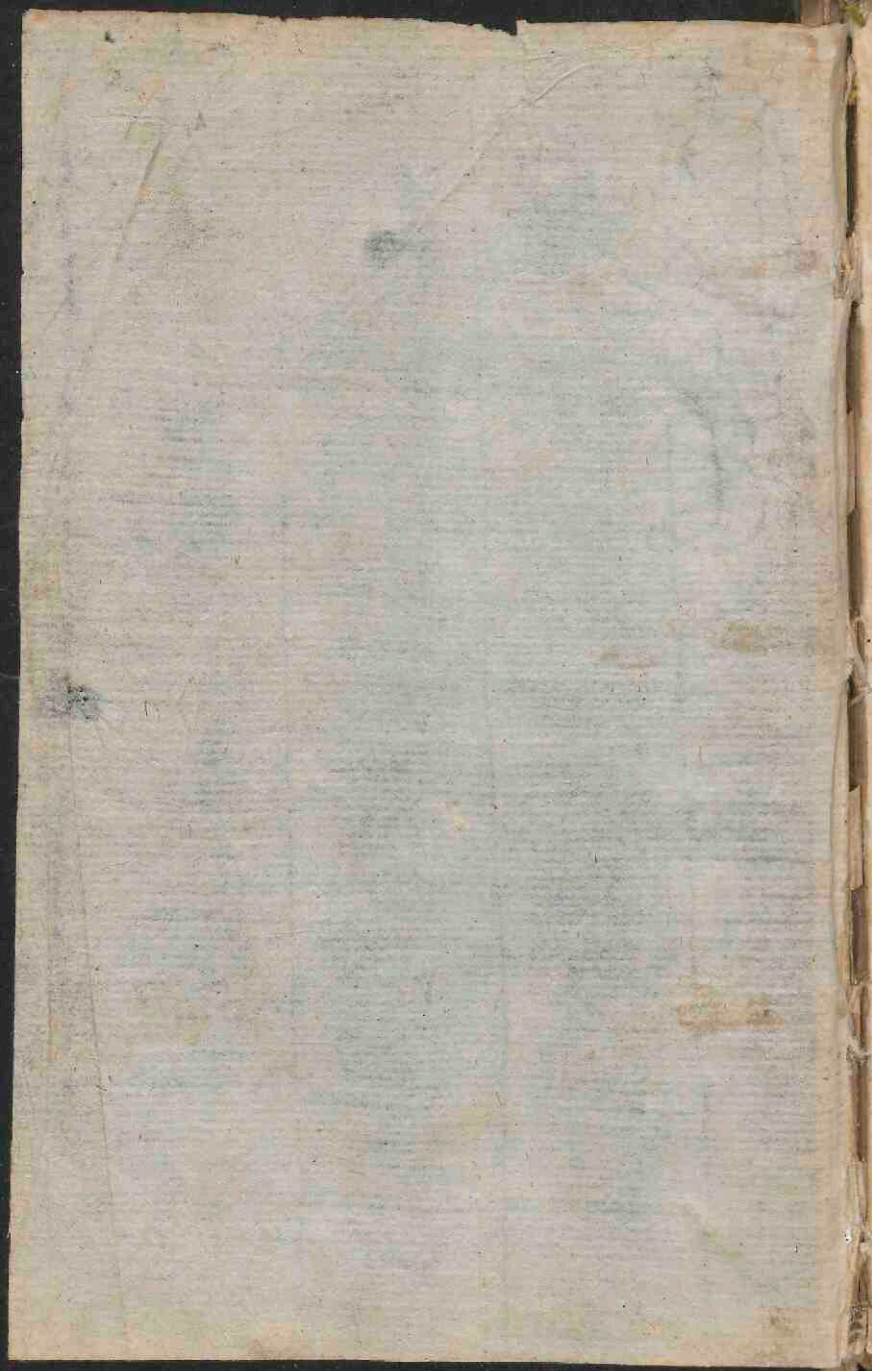

S. M. Jones

3
1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31
32
33
34
35
36
37
38
39
40
41
42
43
44
45
46
47
48
49
50
51
52
53
54
55
56
57
58
59
60
61
62
63
64
65
66
67
68
69
70
71
72
73
74
75
76
77
78
79
80
81
82
83
84
85
86
87
88
89
90
91
92
93
94
95
96
97
98
99
100

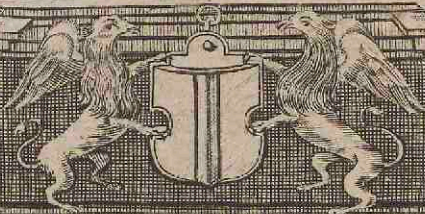
1111

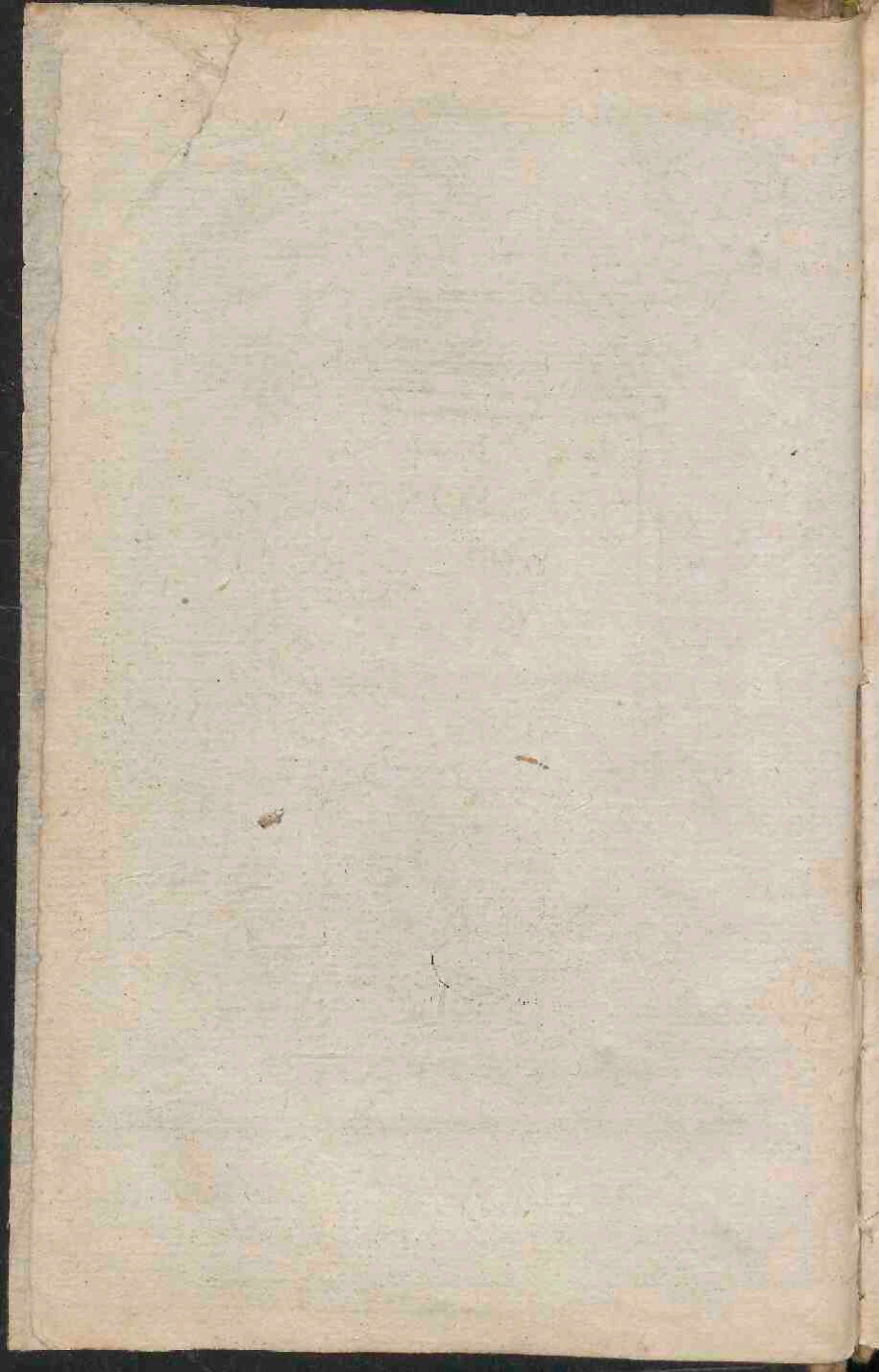

JOH VAN BEVERVVIICK
HEEL-KONSTE,
Ofte,
Middelen, ende Maniere
om alle Uyt-wendige
Gebreken te ge
nezen.

JOH. VAN BEVERVVIICK
HEEL-KONSTE,
ofte
DERDE DEEL.
Van de
GENEES-KONSTE,
Om de Uytwendige Gebreken
te Heelen.

TOT DORDRECHT,
Voor *François Boels*, Boeck-verkooper, wonen-
de by 't Stadt-huys, in de Witte Duyf.

Anno 1651.

HERB-KONSTE

GENESS-KONSTE

On der ... Gebelien
so ...

V O O R - R E D E N .

NA dat wy geschreven, ende uyt-gegeven hebben, hoe de G E S O N T - H E Y D T, door goede Maniere van Leven onderhouden, ende door Geneef-middelen herstelt kan werden: soo zijn wy oock verfocht, het overige daer by te vougen; te weten, hoe de Uytterlijcke Gebreken geheelt moeten wesen. Waer in wy niet en hebben konnen ledigh staen, soo om goede vrienden eenen gewilligen, ende weynigh beswarenden arbeyt niet te weygeren, als om de beschrijvinge van de Konste hare volkomene Leden te geven. Te meerder, om datter dagelijks veel Onverstandige dit werck, tot groote schade van de Gebrekelijcke, de rechte Heel-meesters ontnemen. Tegens soodanige heeft onlangs de aerdige *Petrus Baardt*, Geneef-heer tot Leeuwaarden, uyt-gegeven op dese oude Spreucke,

Of sijdt, of brant,

Of helpt aen kant.

het volgende Dicht:

Ochneen, dit spreek-woord is niet waer;

Ia, immer, 't is soo ver van daer,

Dat dese Man geluckigh is,

Die, met sijn onbekeken Pis,

Die, met een half-verrotten Scheen,

V O O R - R E D E N .

Loopt na een goê Chirurgus heen,
 Flucks moeder Vaders Plaester op,
 En Af-vaers Bry moet by de kop;
 VVil't dan niet gaen, mijn Vriendt, dit moet
 Het Morbum zÿn; siet wat ghy doet:
 Ick weet een goê gelegentheynt,
 Hier achter, by ons oude Meyt,
 Die is nu kortelingh getrouwt,
 My dunckt wel datse Slapers houdt,
 Vergeet u hier een weeck of meer,
 Soo kryghdy u Gesontheyt wê'er;
 Voorwaer ghy zÿt een jonger Helt,
 My deert dat ghy dus zÿt gestelt,
 Ia wel, ghy bent een rycker Man,
 Hoe Pestilency quamjer an?
 'K gaf liever noch een Blanckje meer,
 En hielde vaerdigh mijn geweer:
 VVel, seght eens, zydy des gesint?
 Soo wil ick sien men yemant vint,
 Die u een kamer maectt geree,
 En u een goet gerack aen de'e.

VVat my aengaet, ick, om mijn Kunst,
 Heb door het gantsche Landt de gunst,
 Het koomt my op een Boer of thien,
 Daer hoeft ghy niet naer om te sien,
 Doch, wat geseyt wert, segh ick al,
 Mijn goede Vriendt, u te geval,
 VWant u, sonder Decoctien,
 Te helpen, ick geen Menschen ken;
 Houdt my maer van d' Apthecker vry,

V O O R - R E D E N .

De rest, siet daer, die schenck ick dy:
 Myn VVijf een Schape-kees of vier,
 Op dat men 't dies te eer bestier;
 En oft u Volckjen vragen quam,
 Soo dunckt my benje t' Amsterdam,
 En houdje na de Cuyr wat bleecx,
 Soo seght, ja wel, ick ben wat queecx,
 Misschien of my d' Hollantsche Traen,
 Niet al te wel wil hangen aen.

En raectt mijn Oom-kool dan in 't bedt,
 Sint-felten eens, mijn Boer, ick wedt
 Du raecttster met geen praten af,
 Men soectt dijn Koren, niet dijn Kaf;
 Drinck dan, en sweet soo langhje mooght,
 En sluypt, en quijlt soo langhje drooght;
 Ia, immer, soo langh dat u huyt,
 Soo naeukens om de Boncken sluyt,
 Gelyck de vellen van een Ael,
 Getrocken om een houten Pael.

VVech, meester Lenaert, meester Geert,
 VVech, Kamper-beudel met u Sweert;
 Die 't Volckjen eerst de Leden reectt,
 En alles uyt malkander treectt,
 Die rabraectt, brant, die snijt, en vilt,
 Die kopt, en geesselt, soo ghy wilt,
 En dan den armen Gaen-dief weer,
 Steectt, sicx en vaerdigh, in sijn kleer,
 En jaeght hem stracx ter poorten uyt,
 En meent dat dit wat groots beduyt,
 Ia, dat u hierom al de Lien,

V O O R - R E D E N .

Behooven vrientſchap aen te bien?
 Hierom ſoudt ghy Chirurgen Zyn,
 Dat koomt oock nimmermeer in mijn;
 Hier buyten was nu laetſt een VVeert,
 Die hadt ſijn Schouder Difloceert,
 En oock gefractureert ſijn Been,
 Dat 't Offis ſtack door 't Cutis heen,
 Daer waren twee Chirurgen by,
 Met elck een Doctör aen haer zy,
 VVat holpet doch, al eer ick quam,
 Men hulp, noch baet, noch niet vernam,
 Eer ick noch hadt gereſtauriert,
 En de Soluſi viſitiert,
 Soo ſond ick deſen Reſipe,
 Aen Loſ-pots winckel in de Ste,
 'T was Reſipe Farijn Fabaar,
 Arristoſy, Backalaar,
 Bolis Armenis an' een Ongs,
 Wat Albis Griek, off Hongde-ſtrongs,
 Croc Martis, Terrum Sigillaet,
 Sic parum: of, ſoo ghy 't verſtaet:
 Miſce: ſec. art. & coq. in Oll',
 Dum manent tribus partes vol,
 Poſt, adde Oleor Myrtin,
 Roſarum, & wat Eeck van Wijn,
 Fac nunc in Olla, die wat paſt,
 Et ligas cum een Blaeske vaſt;
 Met dit mijn deſtigh Defenſijf,
 Beſloegh ick 't Been, en ſpaecktet ſtijf.
 En quamer met tot goede Cuyr.

V O O R - R E D E N .

Het beterde van uyr tot uyr ,
 Alleenigh blijft zijn arm wat slap ,
 Dat 's niet met al , dat help ick knap ;
 En 't Been dat staet een weynigh scheef ,
 Wat schaedt dat , of het oock soo bleef ?
 Ick woud' ick eens een Hencker von ,
 Die my dit werckjen na doen kon ;
 Ons Konst is van een ander aert ,
 En oock veel meerder eere waert ,
 Hippocrates is selfs geweest
 Een Surgjus , soo men by hem leest ;
 Galenus , Celsus , en veel aer ,
 Doen 't olim in die tijden waer ,
 Oft schoon haer Beenen zyn in 't Graf ,
 Nochtans zyn wijder Spruyten af ;
 En oft het Gangreneuse quaet ,
 Eens yemant Neus en Oor af aet ,
 En oft het vliegend' Aquila ,
 Eens ruckte schielijck yemant na ,
 En oft het Turbith minerael ,
 Een Sondaer bracht in 's Hemels Zael ,
 En oft men eens een Latingh de'e ,
 Die onder 't werck nam yemant me'e ;
 Wat eerlijck mensche van verstant ,
 Woont hier , oft in een ander Lant ,
 Wie vindt doch soo geleerden Man ,
 Die alle Sieckt' genesen kan ?
 Men weet wel , die een harden Oest
 Met stompe Beytels kerven moest ;
 Ghy riept , voorwaer de Man is door ,

V O O R - R E D E N .

*Soo yemant u dit lagh te voor ;
Een sware Sieckte scheyt oock niet ,
Voor dat men stercke Kruyden biet .*

Seer wel heeft eertijds, in sijn Wet, onsen grooten *Hippocrates* geseyt, dat de Konste van te genesen, ende te heelen, uytnemende was boven alle andere: maer dat sy, soo om de ongeleertheyt der gener, die haer by de hant namen, als, om de onwetenheyt van de gene, die onbescheydelijck van sulcke oirdeelden (dewijl; gelijk *Plinius* seydt, niemant lichtelijcker geloofst werdt, als die hem voor een goet Geneef-mee-ster uyt geeft) leydt nu verre onder alle de Konsten. Ende soodanige zijn de gene (gelijck de gemelte *Hippocrates* schrijft, in sijn bouck van de Konste) die de rechtsinnige in haer Konste, bespotten, ende verdeelen. Het welck de gesworen lesse is van de *Quac-salvers*. De oirsaeck hier van werdt op sijn hooft geraeckt by den selven *Hippocrates*, in de selve Wet, van datter in de Steden geen straffe over de Konst-brekers gestelt en is, dan van Schande, dewelcke haer koude kleederen niet eens en raecht, als daer van soo vol gepropt zijnde, dat sy van buyten niet en kunnen gequetst werden. Het is een ander dingen met wetenschap ende ervarentheydt een Konste te oeffenen, een ander met kouffen, ende schoenen, gelijk een boer in een weteringh, als het spreeck-woordt seydt, rouckeloos in dit werck, te springē. De Goden, seyde een Griecx Poëet,
ver-

V O O R - R E D E N .

verkoopen alles voor Arbeydt; gelijk oock sal blijken, uyt het gene, wy hier beschrijven, wat arbeyt, ende neerstigheyt vereyscht werdt, om voor een goet Heel-meester uyt te gaen. De Grieksche Overste *Timoleon*, werde eertijts, om dat hy de Steden van Sicilyen soo ras geluckelick in-nam, geschildert met de Fortuyn, die hem al slapende de selve toe-bracht. Dan de Konste van Heelen, ende Genesen en koomt niemant al slapende t'huys: maer laet haer mede koopen door gestadige vlijdt, neerstigheyt, ende langhduyrige ervarentheyt. Het welck wel aen-gemerckt is van den meer-gemelten *Hippocrates*, in sijn eerste Kort-bondige Spreucke, de welcke wy oordeelen, hier niet qualijck, tot voorstel, sal konnen ontledet werden. Wy sullen eerst sijn Woor-den uyt het Grieksch vertalen, ende dan, daer over, Verklaringe by-brengen:

*Het leven is kort: maer de Konste langh. De Gelegen-
gheyt is snel, ende haest voor-by gaende. Het Ver-
soucken vol gevaers. Het oordeel valt swaer. 'T en is
oock niet genoegh, dat een Genees- ofte Heel-meester sel-
ver vaerdigh is, om al te doen, het welck behoort: maer
sulcks moet oock geschieden door den Siecken, ende die
hem bystaen; als mede in't gene, dat van buyten koomt.*

In dese korte Spreucke, doet *Hippocrates* een noodtwendigh vermaen om den Tijdt wel neerstigh waer te nemen, ende den selven, met geen ydelheyt, ofte ledigheyt, onnuttelijck over te brengen.

V O O R - R E D E N .

Voor-eerst, seydt hy, 't *Leven kort te zijn*, het welck, behalvens de dagelijcksche ondervindinge, oock getuyght werdt van den *H. Iob* in het 14. Capittel. *De Mensche van eene vrouwe geboren is kort van dagen, hy koomt voort, als eene Bloeme, ende werdt af-gesneden: oock vlucht hy als een schaduwe, ende bestaet niet.* De geleerste onder de *Romeynen Varro*, seyde daerom den *Mensche* een *Belle* te zijn. De reden werdt van den *H. Iacobus* verklaert in 't 4. Capittel. *Het leven, seydt hy, is een damp, die voor een weynigh gesien werdt, ende daer na verdwijnt.* Desen damp koomt uyt de eerst-gebo-
ren *Vochtigheyt*, verweckt door de natuyrlijke *Werimte*, die gestadigh op malkander wercken, ende het *Leven*, dat in haer bestaet, soo langh onderhouden, op dat, als men gemeenlijck seydt, de *Kaers* in de *pijp* brandt. Niet alleen en heeft *Hippocrates* op de *Kortheyt* onses *Levens* in 't gemeen sijn oogh gehad: maer oock op de *Konste*, die hy schrijft langh te zijn, ten aensien van het korte *Leven*; daer mede een spoor gevende, om den *Tijdt* die ons *Godt* almachtigh vergunt, van wegen sijn *kortheyt* kostelijck zijnde, niet te verwaerloosen; maer geen oogenblick te laten verloren gaen, ende, gelijk de wijze *Solon* van sijn selven seyde, met het vermeerderen der jaren al-
tijdt voort te leeren.

Afiduè addiscens ad senium propero.

Wat onse *Konste* belanght: Al heeft yemandt noch soo lange de selve niet verstant, ende neer-
stig-

V O O R - R E D E N .

fligheyt geoeffent, soo en valt het juyft niet, dat hem alles voor-koomt; waerom hy oock dē langen wegh van dese Konfte, na sijnen wensch, niet wel, met volkomen kennisse, en kan door-wandelen. *Hippocrates* selver bekendt aen *Democritus* rondt uyt, dat hy noch niet aen't eynde van de Konfte gekomen en was. Ende hy is even-wel de grootste geweest onder alle de Geneef-heeren, ende van den welcken *Macrobius* wel heeft derven schrijven, dat hy niet bedriegen, noch bedrogen konde werden. Derhalven hebbe ick altijd noot-fakelijck geacht, dat een yegelijck, het gene hy bysonders in't oeffenen van de Konfte, aen-gemerckt hadde, soude door den Druck gemeen maken; tot dienste van de gene, die noch leven, ende na sullen komen, om de selvige, door neerstige sorge, in de lange Konfte, te helpen verlichten. Dit is onder de onse loffelijck, ende wijdloopigh gedaen by *Dr. Pieter van Forest*, Edelman van Alcmaer, ende lange jaren Geneef-heer tot Delft, als mede neerstelijck by *Dr. Carel Batus*, Geneef-heer tot Dordrecht, ende onlanghs met sonderlinge geleertheyt, ende naeu-keurigheyt by *Dr. Nicolaes Tulp*, Raedt, Schepen, ende Geneef-heer van Amsterdam. Ick sal besluyten, met dē geleerden Romeyn *Plinius*, in den 7. brief van sijn 3. bouck, dat wy, soo veel in ons is, desen ydelen ende bouw-valligen tijdt, indien wy niet en kunnen met daden (want dese staen in de handt van een ander) altijd door *Studien* uyt-rec-ken;

V O O R - R E D E N .

ken; ende van wegen ons het langh leven geweygert is, wy even-wel wat na laten, tot bewijs, dat wy geleeft hebben; ende (sal ick daer by vougen) oock naer ons Doot de Levende noch dienstigh blijven.

Vorder, dat de Konste langh is, werdt mede bevestigt door het gene *Hippocrates* daer by vougt, te weten, dat de Tijdt snel is, ende de Gelegentheynt haest voor-by gaet. Soo seydt oock de Griekische history-schrijver *Polybius*, dat de Gelegentheynt, om yet te doen, haest voor-by gaet. De reden werdt gegeven by de wel-sprekenste onder de Grieken, *Demosthenes* (2. de fals. legat.) door dien dickwils gebeurt dat de Gelegentheynt van vele, ende groote saken in een kleyn oogeblick besloten werdt. Daer op is seer wel geseyt van een ander Griekisch History-schrijver der Romeynsche Oudtheynt *Dionysius Halic.* (in sijn 11. bouck) dat de Tijden haer niet na het Werck: maer het Werck hem nae de Tijden schickt. Sulcks is in't Menschelijck Lichaem wel waer te nemen, om de gestadige veranderingh, die 't selve uyt sijnen oorspronck onderworpen is, als oock die door de verscheyde tijden der Siekten voort-koomt. De Gelegentheynt heeft in alles veel te seggen, en dient wel waer-genomen, als ras om-keerende; waerom sy van de Poëten op een om-gaende radt gestelt werdt. *Ausonius*, een Latijns Poëet, doet haer *Epigr.* 12. aldus spreken:

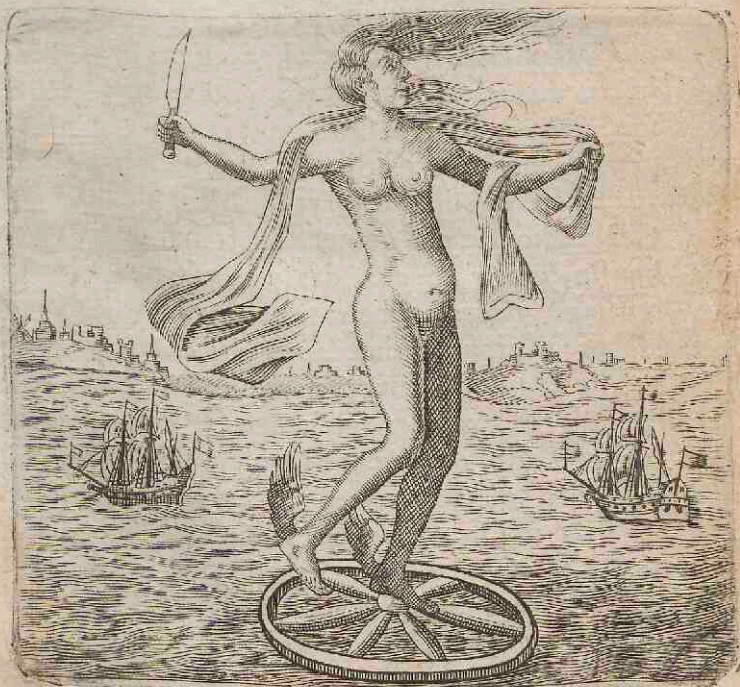
VOOR-REDEN.

Sum dea, quæ rara, & paucis Occasio nota.

Quid rotula insistis? Stare loco nequeo.

Quid talaria habes? Volucris sum.

Dit selfde is mede op vragen, ende antwoorden noch volkomender gestelt by de Griekische Poëet, *Posidippus 4. Anthol. 14.* ende over-geset in 't Latijn door *Gyraldus*, als oock door den grooten rechts-geleerden *Alciatus*, in dese Verssen met het Sinne-beeldt:

*Lysippi hoc opus est, Sicyon cui patria. tu quis?
Cuncta domans capti Temporis articulus.*

V O O R - R E D E N .

Cur primis stas ? usque rotor . talaria plantis

Cur retines ? passim me levis aura rapit .

In dextra est tenuis dic unde novacula ? acutum

Omni acie hoc signum me magis esse docet .

Cur in fronte coma ? occurrens ut premdar . At heus tu .

Dic cur pars , calva est , posterior capitis ?

Me Semel alipedem si quis permittat abire ,

Ne possim apprenso post modo crine capi .

Tali opifex nos arte , tui causa , edidit , hospes :

Vtque omnes moneam , pergula aperta tenet .

Dat, om wel uyt te wercken 't gene men voor heeft, de Geleghentheydt seer veel vermagh, insonderheydt in den Oirlogh, is een yegelijck genoegh bekend, schrijft de gemelte Polybius in 't 10. bouck van sijn Historye. Maer ghelijck de Geneef-konste veel gemeen heeft met de Krijgskonste, onder andere, dat sy beyde met eenen misslagh gedaen hebben; waerom dickwils in de Historyen, insonderheydt der Griecken, gelijckenisse van malkander genomen werdt: soo en staet hier niet minder, als in den Oirlogh, op bequame Tijdt, ende goede Geleghentheyt sorghvuldelijck te letten. Den jongen Scipio (schrijft Plutarchus in sijn Spreucken) plagh te seggen, dat de Tijdt hem sekerheyte gaf, ende dat een goedt Velt-overste, niet anders als een Heel-meester, om het quaedt te helpen, niet, als op 't laetste, moest tot het Yser komen. Soo kan yemandt oock versuymt werden, gelijk in Pleuris, Brandende-koortschen, als men hem niet by tijds en doet

V O O R - R E D E N .

doet Laten. Ende soo gaet het oock met andere Geneef-middelen in andere Sieckten.

Het *Versoucken* (vervolght *Hippocrates* noch) is gevaerlijck. Want sulcks en geschiet niet in Kat, ofte Hont, maer in den mensche, die het edelste Lichaem heeft, onder alle de Schepselen. Maer het selfde valt in vele seer verscheyden, gelijk oock zijn de Oirsaken van de Sieckten; ja strijden in eene, ende de selvige regel-recht tegen mal-kander. Wy sullen, om kortheyts wille, maer een exempel by-brengen. Het *Colijck* kooft gemeenlijck van koudt Slijm, ende Windt, doch somtijts oock wel van Gal, ende Hitte. Soo getuyght *Dr. Heurnius*, dat, als hy Radijs, ofte Peper gegeten hadde, dapper met het *Colijck* plagh gequelt te wesen.

Om dat dese Oirsaken soo swaerlijck te onderscheyden zijn, soo valt oock het *Oirdeel* swaer, ende en kan niet, als door groot Vernuft, ende lange Ondervindinge bekomen werdē. Waer van de Poët *Manilius* seer wel seydt in sijn 1. boeck,

Per varios usus artem experientia fecit,

Exemplo monstrante viam.

Derhalven, gelijk *Cicero* schrijft in 't 1. boeck der *Officyen*, en konnen noch Geneef-meesters, noch Velt-oversten (hier wert al wederom by de verhaelde gelijkenis gebleven) al hebben sy de Leeringen der Konste wel begrepen, yet loffelijcks aenrechten, sonder gestadige Oeffeninge.

Vorders, gelijk tot meest alle Werckinge,

V O O R - R E D E N .

drie Dingen vereyscht werden, een dat de selve voornamelijck doet, een tweede sonder welcke het werck niet en kan geschieden, ende een derde, waer door het beter uyt-gevoert wert: soo is in de Heel-konste de Meester de gene die het werck doet, ende als opperste werck-baes van de Genesinge; de Siecken, ofte Gebreckelijcke is de gene, sonder welcke de Genesinge niet geschieden en soude; die hem dienen, ende de Uytwendige saken, door welcke het werck beter gedaen wert. Daer op slaet dan 't gene Hippocrates seydt, *niet genoegh te wesen, dat een Heel-meester hem aenstelt, om alles te doen wat van nooden is: maer oock de Siecke, ende die by hem zyn, als oock de Dingen, die van buyten komen.*

Wat voor-eerst den Heel-meester belanght, daer van fullen wy de beschrijvinge van den Romeynschen Corn. Celsus by-brenghen, uyt de Voorreden van sijn 7. bouck: *Een Heel-meester, dient wel Iongh te wesen, ofte altijd niet seer oudt, sterck, ende vast in de Handt, in 't minste niet bevende, soo wel slings, als rechts; scherp van gesicht, kloeckmoedigh, onbermhertigh, poogende met alle vlijt te helpen den genen, die by onder handen krijght: maer even-wel noch door sijn schreeuwen meerder haest, als dienstigh is, noch minder snijdt, als den noodt vereyscht: dan alles soo uytvoert, gelyck of het kermen van een ander, hem niet eens en beweeghe.* Daer op slaet ons Spreeck-woort, dat Sachte meesters, Stinckende wonden maken. Doch het soude groote dwaesheyte wesen

(ge-

V O O R - R E D E N .

(gelijk de Griekſche Hiſtory-ſchrijver *Appianus*, in ſijn bouck van de Spaenſche oorlogē ſeyt) eerder aen 't Snijden, ende Branden te gaen, als aen ſachter Heel-middelen. Ende een ander Griek, te weten *Dion*, ſchrijft in 't 5. bouck van ſijn Romeynſche hiſtorye, dat de Heel-meesters ſelden tot het Vyer, ende 't Mes komen, om het Gebreck niet te tergen: maer meest Verſachtende middelen gebruycken. Dan een Heel-meester moet wel Chriſtelijck mede-lijden hebben met d'ellendighe Siccken: maer ſulcks en moet ſoo verre niet gaen, dat het hem in ſijn handwerck beletsel geeft, inſonderheyt, daer het op ſnijden, kerven, ende leden in te ſetten, aankoomt. Om yet foodanighs met de Handt uyt te voeren, zijn (waer op de woordē van *Celsus* ſlaen) de jonge de bequaemſte, als ſekerder Handt, ende ſtercker Geſicht hebbende: maer om den beſten raedt te geven, de Oudtſte, als by de welke meerder verſocht, ende geleert is. Het ſelfde en heeft niet alleen plaetsche in de Heel-konſte: maer oock in alle andere ſaken, daer Herſſenen, ende Handen te pas komen. Soo ſpreeckt de wiſje Poëet *Euripides* by *Stobaeus* in *Eclog*.

*Het is een oude Spreuck: Het Werck in Jonge Macht,
Maer tot den beſten Raet heeft d'Onderdom de Kracht.*

Daer op is oock wel geſchreven van *Plutarchus* (in ſijn bouck, Of een oudt man behoort te regeren) dat een Stadt alderbeſt behouden was, alwaer, den Raedt van Oude luyden, ende de Wapenen

V O O R - R E D E N .

van Jonge de overhandt hadden .

Behalven 't gene *Celsus* gefeyt heeft , soo moet den Heel-meester , gelijk een yegelijck in 't sijne , volkomen verftandt hebben van 't gene , waer in , ende waer door hy werckt . Hy werckt in 't Menschelijcke lichaem , welckers gelegentheydt hem voor alles volkomentlijck moet bekend zijn : ende niet minder de Heel-middelen , waer door hy werckt , als Kruyden , Stovingen , Plaesters , Pappen , &c. gelijk oock de handelingh van verscheyden Wercktuygh : het welck , eer hy verbindt , moet gereet staen . Daer-entboven dient hy sijn handelingh soo te weten , dat hy sonder pijn , daer het doenlijck is , of altijdt met de minste , sijn werck uytvoert .

Hippocrates vereyscht vorders , als den Heel-meester al wel doet , dat dan de Siecke oock in 't sijne niet nalatigh en moet zijn ; te weten , alsoo het quade Kanssen zijn , gelijk men seydt , die langh marren , dat de gene , die eenigh Gebreck heeft , het selve niet en veronachtsaemt met langh wachten , volgens de lesse van den Poëet *Lucanus* in sijn 2. bouck :

Tolle moras ; semper nocuit differre paratis .

Want alle Quaet (gelijk *Cicero* wel schrijft 5. *Philipp.*) werdt lichtelijck in sijn geboorte gesmoort : maer krijght door het verouderen , gemeenlijck meerder kracht . Derhalven staet te volgen de lesse , die de Poëet *Ovidius* geeft in sijn 1. bouck van de Hulp-middelen der Liefde :

Prim-

V O O R - R E D E N .

*Principiis obsta . serò medicina paratur ,
Cum mala per longas invaluere moras .*

Welcke Verffen Heer *Iacob Cats* aldus over-
get heeft ,

*In Sieckten is het nut ten eersten Raet te plegen ,
Soo haest men door het quaet het lichaem voelt bewegen :
Want soo men Koorsich wert , en al te lange wacht ,
Soo vint men menighmael de Kunste sonder kracht .*

Noch is het ampt van den Siecken , om wel te
biechten , hoe hy aen 't gebreck gekomen is , en-
de waer de meeste Pijn , ofte Weedom is , als
oock alles wel te doen , dat hem belast werdt ;
geen Plaesters af te trecken , de Pappen werm
te houden , de gequetste Leden niet te roeren ,
uyt de Lucht ende Son te blijven , &c. In't kor-
te geen gehoor te verleenen aen *Quack-salvers* ,
die door bedrogh , ofte Praet-vrouwen , die door
neus-wijsigheyt , al mede raedt geyen .

De *Knechts* , ofte *Dienaers* van een *Chirurgijn*
moetengauw , vlijtigh , beleest , ende leer-such-
tigh zijn , om alles wel gade te slaen , ende haer
Meester in 't Verbant te helpen . Andere Om-
standers (gelijck sommige daer dickwils by wil-
len zijn) behoore haer stil te houden , sonder veel
snaps te hebben , ofte haer oirdeel van het Ghe-
breck sonder oirdeel te uyten , om den Siecken
geen schrick , ofte verbaestheyt aen te jagen , en-
de de Sieckte alsoo verdubbelen .

Het laetste , daer *Hippocrates* van vermaent ,
zijn de Uytwendige dingen , die in het Wercken

V O O R - R E D E N .

van de Heel-konste oock dienen waer-genomen te werden. Soodanige zijn, dat de Plaetse daer yemant verbonden werdt niet te koudt, ofte te winderigh en is, licht, om wel te sien, even-wel door de Son niet flickerende; het Linden niet vochtigh, de Dekens niet te swaer, geen Geraes, quade Tijdinge, ende diergelijcke.

Als een Heel-meester forge draeght, dat dese Lesse van den grooten Hippocrates wel waer-genomen werdt, soo sal hy met eeren tot sijn voorgestelde wit geraken. Waer op wy besluyten met het Rijm, dat Heer *Iacob Cats* uyt de Spreucke, die nu uyt-geleyt is, eertijts getrocken heeft:

*Ons Tijdt is kort, de Konste langh,
 En Kans neemt vaerdigh haren gangh,
 Oock heeft het Prouven sijn gevaer,
 Al leefden yemant hondert jaer,
 En schoon men yet met Oordeel doet,
 Noch vint men dickmael tegenspoet.
 Dies moet niet slechts de Chirurgijn
 In als geset en wacker zyn:
 Maer oock de Krancken sijne vrient,
 En Wie hem in de Sieckte dient,
 Heeft staegh te letten op het stuck,
 Of hem genaect groot ongeluck:
 Dan noch Al wat van buyten koomt,
 Is hier oock nut te zyn geschroomt.*

In Procemio de re Medica.

UT Alimenta sanis corporibus Agricultura, sic Sanitatem aegris Medicina promittit. Hac quidem nusquam non est. Siquidem etiam imperitissima gentes herbas, aliaque, prompta in auxilium vulnerum, morborumque, noverunt. Verumtamen apud Græcos aliquanto magis, quam in cæteris nationibus excolta est: ac ne apud his quidem à prima origine, sed paucis ante nos sæculis, utpote cum vetustissimus auctor Æsculapius celebretur; Qui quoniam adhuc rudem, & vulgarem hanc scientiam paullo subtilius excoluit, in deorum numerum receptus est. Hujus deinde duo filii, Podalirius atque Machaon, bello Trojano ducem Agamemnonem sequuti, non mediocrem opem commilitonibus suis attulerunt. Quos tamen Homerus non in pestilentia, neque in variis generibus aliquid attulisse auxilii: sed vulneribus tantummodo ferro, & medicamentis mederi solitos esse proposuit. Ex quo apparet has partes Medicinæ solas ab his esse tentatas, easque esse vetustissimas.

I D E M in Procemio Lib. VII.

Tertiam esse Medicinæ partem, quæ manu curet, & vulgo notum, & à me propositum est. Ea non quidem medicamenta, atque victus rationem omittit, sed manu tamen plurimum præstat, estque ejus effectus, inter omnes Medicinæ partes, evidentissimus. Siquidem morbis, cum multum fortuna conferat, eademque sæpe salutaria, sæpe vana sint, potest dubitari secunda valetudo medicinæ, an corporis beneficio contigerit. In his quoque, in quibus

medicamentis maxime nitimur, quamvis profectus evidentior est, tamen sanitatem & per hac frustra quæri, & sine his reddi sæpe manifestum est. Sicut in oculis quoque deprehendi potest, qui à Medicis diu vexati, sine his interdum sanescunt. At in ea, partes quæ manu curat, evidens est, omnem profectum, ut aliquid ab aliis adjuvetur, hinc tamen plurimum trahere.

TOMASO GARZONI,
Nella Piazza universale, Discorso VII.

La Chirurgia per antichità illustre, & celebre, come proua Cornelio Celso, nel proemio del settimo libro, secondo il detto d'alcuni, hebbe la sua prima origine da Apirè de Egitii, ò (come, vuol Clemente Alessandro) da vno più antico di lui chiamato Mizrai, figliuolo di Cain, nepote del gran Noe. Ma il primo che scrisse la medicina delle piaghe, si dice esser stato Esculapio Filosofo Greco huomo di gran dottrina in quei tempi, e di poi successe Pitagora, Empedocle, Parmenide, Democrito, Chirone, Peone, & altri infiniti, de quali non che i scritti, ma le memorie a pena si reseruanò fra noi. Racconta Plinio, che il primo, che lessercitò in Roma fu Arcagato della Moresa, & dice, che per la gran crudeltà, ch'egli vsaua in tagliar braccia, gambe, & carne, senza pietà veruna, & senza vna minima scintilla di compassione, oltre che s'acquistò il nome di boia, & manigoldo, venne in tanto odio appresso a tutti, che di commun consenso lo lapidarono, e lo strascinarono per tutta Roma: e l'arte venne in tanta abominatione all' hora, che pubblicamente fu disacciata dalla Città, e stettero i Romani vna infinità d'anni,

ni, che non uolsero più tolerare i Chirurgici dentro alle mura loro. Questo vocabolo di Chirurgia è detto da Chir, che vol dire in Greco mano, & Ergia, che vuol dire operatione, quasi operatione manuale, perche la chirurgia non è altro, che una operatione medicinale col mezzo della mano in carne, neruo, o osso de' pazienti; & è da' Medici chiamata il terzo instrumento della medicina, essendo il primo la dieta, il secondo la potione, & il terzo la Chirurgia, come approua Galeno nel commentario del Reggimento de' gli acuti, e Damasceno ne suoi Aforismi. Le specie poi della Chirurgia, per testimonio di Giouanniccio, sono due, vna, che c' insegna di operar ne' membri molli ouero mediocri, l'altra che c' insegna operare ne' membri duri; sono i membri molli & mediocri, carne, neruo, pannicolo, & simili altri teneri membri. Gli duri sono, osso, & cartilagine. E in tutti questi deue operare con saggia mano il Chirugico prudente, il quale (come insegna Giouanni di Vico nella Pratica della sua Chirurgia) fra l'altre conditioni a lui convenienti, hà da esser Giouane, o almen vicino all'età giouanile, acciò ch'egli habbia la mano più destra, & efficace. Deue esser anco di bel trattamento nel parlare, perche la piaceuolezza, & il garbo del ragionamento lo rende più grato al paziente, e non solo può consolarlo: ma darli vna viua speranza di douer prestamente guarire, e indurlo con dolce persuasione a lasciarsi porre le mani addosso, e pigliar i suoi medicamenti, ch'importa sopra tutto alla conservatione della vita di ciascun' offeso. La fedeltà, & discretione sopra ogni altra cosa si rechiedono in quello, perche, se il Chirugico è discreto, & fedele, oltre che ac questa ottimo nome presso a tutti; è chiamato ancora volentieri da ciascuno; perche

la vita ch'è così cara, che nessun thesoro del mondo è comparabile a quella, non si confida se non a persone, c'habbiano fede, e discretione in loro. Non parlo che la mano sia pronta, &c.

P E R O M E X I A,

Lib. 3. de la silva de Varia Lecion, cap. 15.

Plutarco en vn tratado notable que fizo de como sacaran los hombres prouechos de sus enemigos, cuenta vna cosa que le acaeciò à vn hombre en este proposito assaz graciosa. Y es que este hombre tenia à otro por su enemigo, que se llamaua Prometheo, à quien desamaua en tanta manera, que lo andaua à buscar y procuraua de lo matar. Y ofreciendo se vn dia oportunidad para poderlo hazer le dio ciertas heridas. Entre las quales le dio vna en vn lobanillo muy grande, que el Prometheo tenia: de que nunca podia auer sido curado, antes le auia crecido tanto, que ya cada dia esperaua la muerte. Y acaeciò assi que de la herida que este le dio en el y pensaron que luego muriera, se le vazio y sano el lobanillo y el escapo con la vida y sano. De manera que el otro pensando dar le la muerte, le dio la vida y salud. De otro que se llamaua Phalereo escribe Plinio en el septimo libro, que padecia vna enfermedad incurable de vn fluxo de sangre continuo que tenia por la boca, de vna vena rompida. Y estando desesperado, de que en ninguna medicina auia hallado remedio, se metiò en vna batalla, que se ofrecio, desarmado para que lo mataassen los enemigos por salir de tanto trabajo. Y auinole assi que le dieron vna herida en los pechos, de la qual le salio mucha sangre y dexo de correrle à la boca. Y cu-

vandole despues los medicos la herida le sol dó la vena y quedo sano de la otra enfermedad que tenia que nunca mas le acudió . De manera que hallo la salud en la desesperacion , como el otro en seu enemigo . Pues de Quinto Fabio Maximo escriuen tambien , que auiendo tenido quartanas muchos años , vn dia que dio vna batalla à los Alobroxes , que agora son los Saboyanos , quando en ella entró estaua com la quartana , y com la alteracion del pelear se le quitó que nunca mas le boluio . Aunque parece que esto lleua razon natural , y no fue à caso como à los primeros , à los qua les es semejante lo que yo como testigo de vista puedo afirmar por verdad , que conoci vn hombre muchos dias , al qual de vna herida que le dieron en vn muslo , le quedó la pierna encogida y coxeaua notablemente della , y assi anduuo algunos años sin esperar ser remediado , y acaecio que despues en otra pendencia que vuo , le dieron otra herida en el mismo lugar , donde auia sido la primera , y fue assi que curandole della los nervios , que de la primera se auian cortado y encogido , se tornaron à largar y restaurar de tal manera , que despues que sanó de la segunda herida , le quedo la pierna derecha , y casi ninguna cosa coxeaua .

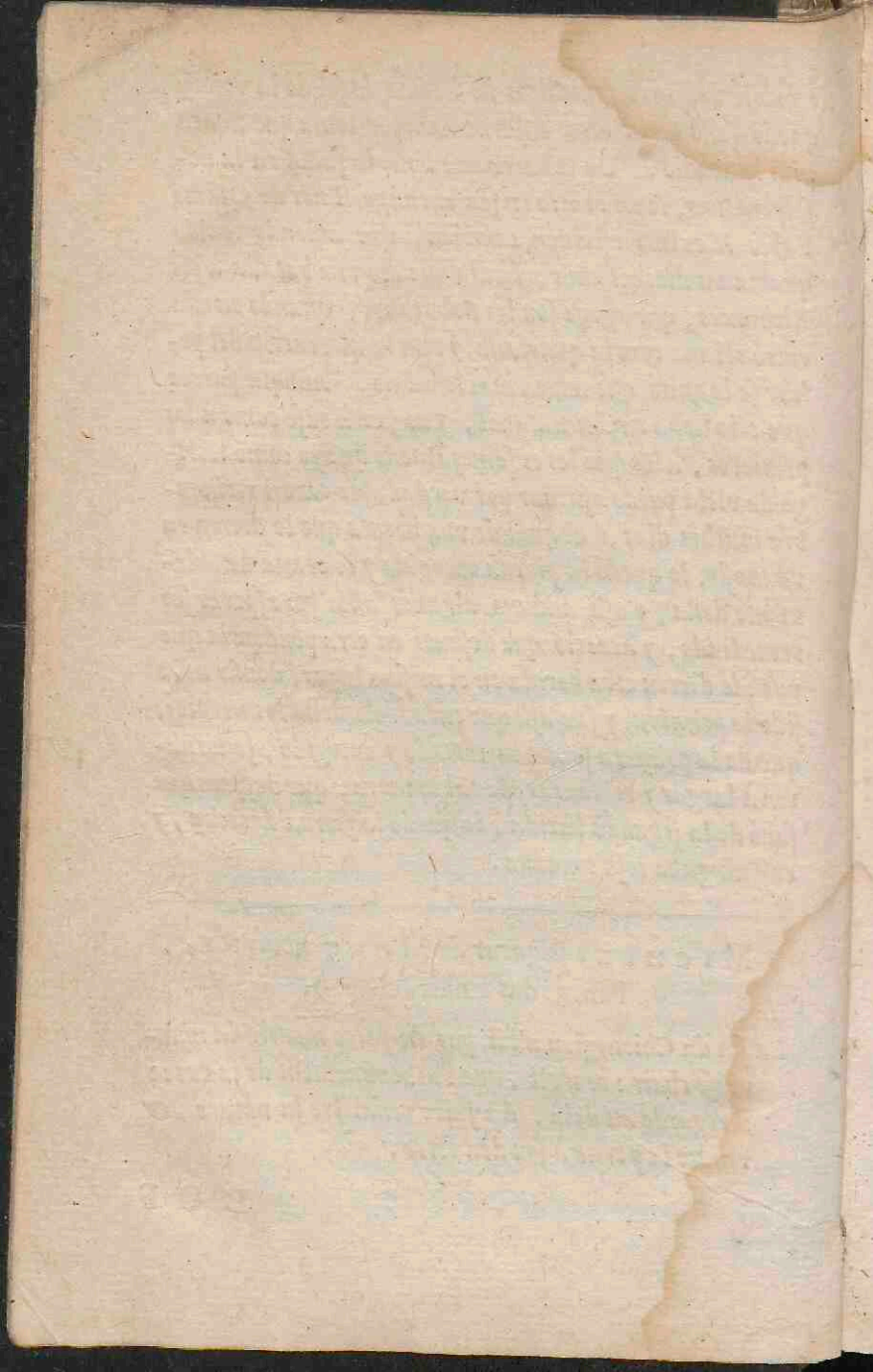

MICHEL , seigneur de MONTAIGNE ,
Lib. 3. des Essais , chap. 9.

La fin du Chirurgien n'est pas de faire mourir la mau-
vaise chair : ce n'est , que l'acheminement de sa cure :
il regarde au delà , d'y faire renaître la nature , &
rendre la partie à son deu estre .

L O F

L O F
D E R
C H I R V R G I E ;

Ofte

G E S P R E C K

Over de Weerdigheyt, Oudtheyt,
ende Noodtsakelijckheyt

van de

H E E L - K O N S T E .

1850

CHARLES R. GIBSON

C. T. R. B. C. K.

Office of the Secretary of the
War Department

WASHINGTON

Op
HET GESPRECK
van de
HEEL-KONSTE.

HEel-meesters, kunstigh volck, die met ge-
sonde kruyden
Zijt als een soeten dauw ontrent gewonde
lyuden,

Die noyt set buyten hoop een af-gebroken been,
Maer voeght, na rechten eysch, de stucken over-een.
Noch isset niet genoegh. Ghy doet al grooter saken,
En kondt, wanneer het dient, oock nieuwe leden maken;
Want sooder eenigh mensch sijn eersten neus verliest,
Ghy maectt hem ander werck, gelijk hy dat verkieft.
V kunst rees hooger op, en kreegh een ander wesen,
Naer dat ons Beverwijck haer krachten hadt gepresen:
Ghy sweeft tot in de lucht, met sijn geleerde pen,
Soo dat ick beden selfs u vriend geworden ben.
Een ander pluckt het kruydt, of leest de frissche rosen,
Om dat het lustigh groent, of datse geestigh blofen:
Maer ghy tast dieper in, en met een snegen geest,
Genaectt tot aen het mergh, en aen haer diepste keest.
Al watter neder koomt uyt verr' gelegen palen,
Al wat ons China sent uyt haer begaefde dalen,
Al wat den Indiaen voor heete vruchten leest,
Dat is dat hier het volck door uwe kunst geneest.

Het slim en boos vergif van slangen, padden, draken,
Dat kan ons dienstigh zyn, ghy kont' et heylsaem maken,
Ghy menght' et na den eysch, en op de rechte maet,
Soo dattet niet en quetst, maer alle menschen baet.
Ghy treckt een machtigh sap oock uyt de minste dieren,
Ghy lockt een rijke salf oock uyt de naeckte pieren;
V kunst gelt over-al. Vvat op der aerden wast,
Dat wort, door u beleyt, den mensche toe-gepast.
Ick groet u, geestigh volck, ick wensch u rycken segen,
Ick wensch u grooten danck, en oock een gouden regen;
Gy toont, wanneer de Kunst haer met de Reden paert,
Dat oock het minste kruyt den Schepper openbaert.

J. CATS.

L O F

L O F
D E R
H E E L - K O N S T E ;

Eertijds uyt-gegeven, ende hier nu gepast
tot

V O O R - R E D E N .

DE wijle den tijt van ons leven kort, ende de Konste daer-en-tegen langh is, gelijk *Hippocrates* seer wel geseyt heeft, in 't beginsel van sijn Kort-bondige spreucken: soo en is niet sonder reden van den selven Prince der Geneef-meesters alder-eerst de *Medicine*, ofte Geneef-konste gescheyden van de *Philosophye*, ofte het ondersouck der *Wijsheydt*, daerse voor sijnen tijdt vast aen verknocht plagh te wesen. Want de Geneef-konste is langen tijdt voor een deel van de *Wijf-gerigheyt* gehouden geweest, ende oock alleen by de *Philosophen*, ofte *Wijzen* geoeffent geworden: alsoo die gene op de selve meest acht namen, die de sterckte van haer *Lichamen* door veel ondersouck, ende waken verzwackt hadden. Soo lesen wy van verscheyde *Wijzen*, die haer grondelijck op de Geneef-konste verstaen hebben: onder welcke de vermaertste waré *Pythagoras*, *Empedocles*, ende *Democritus*. De leerlingh van desen laetsten (gelijck van sommige gelooft wert) *Hippocrates*, is de eerste geweest, als wy nu geseyt hebben, die de oeffeninge der Geneef-konste van de *Wijf-gerigheyt*, ende het ondersouck van

de verborgentheynt der Naturen, af-gesondert heeft. Na sijnen tijdt, als de Konste seer toe-nam, den oegst veel was, ende seer vermenighvuldighden, is de Geneef-konste selve noch in drie deelen gesplift, een dat door Manier van Leven, een dat door Geneef-middelen, ende een dat door de Handt geneest. Ende het gene, dat te voren al te samen de *Medicijns*, ofte Geneef-meesters alleen plachten uyt te voeren, is op die tijdt, om soo veel te beter elck besonder waer te nemen, verdeelt geworden. Soo seyt de Wijse-man: *Mijn kint en streekt u niet in veelderley handel, want soo ghy menigerley voor-neemt, soo sult ghy geen voordeel doen.* Ende daer van is ons gemeen spreek-woort: *Twaelf ambachten, derthien ongelucken.* Maer gelijk de *Medicine*, ende *Philosophye* van malkanderen gescheyden zijnde, even-wel susters (gelijk den oudt-vader *Tertullianus* noemt) moeten blijven: soo en kan oock de *Medicine*, ofte Geneef-konste gantsch niet bestaen sonder volkomen kennisse ende wetenschap van de *Chirurgie*, ofte Heel-konste. Jae men siet noch verscheyde Geneef-meesters, insonderheyt in *Italien*, de Heel-konste benefens de Geneef-konste met grooten lof oeffenen: onder de welcke wel de voornaemste onlanghs geweest is *Hieronymus Fabritius ab Aquapendente*, Professor te *Padua*, ende na hem *Fabritius Bartoletus*, Professor te *Bononien*, die ick in sware ende schrickelijcke arbeyden het werck van de Vroe-vrouwen geluckelijck heb sien uyt-voeren, hooft-wonden, daer de herffenen bloot lagen, konstigh sien heelen, ende diergelijcke andere wercken (waer van sy de voornaemste beschreven hebben) met de Handen loffelijck uyt-voeren, volgende het exempel van ons aller meester *Hippocrates*, die de hooft-wonden selve niet alleen en heeft genesen, maer oock om de na-komelingen sulcks te leeren, de maniere van genesen en heelen in een boeck haer nagelaten. Van den selven grooten Geneef-meester heb-

H E E L - K O N S T E. 3

hebben wy noch veel andere schriften de Heel-konste betreffende; over de welcke na ses hondert jaren by den voortreffelijcken *Galenus* geschreven is, die oock in sijn jonckheyt de Heel-konste, gelijk hy selve getuyght, met sijn handen plagh te doen, tot dat hy in de Geneef-konste te veel wercks krijgende, het Verbant aen andere, die daer alleen haer werck van maken, over-gaf. Maer door de banck is al van *Hippocrates* tijden af de Heel- ende Geneef-konste by besondere luyden bedient. Ende *Hippocrates* stelt in den eedt van de Geneef-meesters, dat sy haer het Steen-snijden niet en sullen onderwinden: maer tot sulcks de *Operateurs*, die daer in ervaren zijn, plaets geven.

Gelijk dan de *Medicine*, ofte Geneef-konste onder alle andere konsten voor de edelste ende treffelijckste van alle tijden is geacht geweest, ende dat oock, om dit uyt-muyten boven andere, hare Konstenaers in onse tale met den gemeenen naem van *Doctoren* alleen beteekent werden, daer wy de andere met onderscheyt van hare wetenschap, *Doctoren* in de Godt-heynt, *Rechten*, ende soo voorts gemeenlijck plegen te noemen: soo is mede van alle oudtheyt ende geheugenis de *Chirurgie*, ofte Heel-konste, een voorname-lijck deel der *Medicine*, onder alle konsten die met de handt uyt-gevoert werden, seer geacht ende gepresen, ende heeft daerom oock den gemeenen naem tot eygen gemaect. Want *Chirurgie* en is in't Griecks niet anders geseyt als *Handt-werck*. Ende van gelijcken als men hier te Lande enckelijck een *Meeester* noemt, soo verstaet men een *Chirurgijn*: het welck tot *Advocaten*, en andere niet uyt-gestreckt en wert. Ja selfs de naem van *Medicijn* is by de Romeynsche *Rechtsgeleerden* aen de *Chirurgijns* gegeven, gelijk by *Paulus lib. 3. Sent. ende 5. Titul. 33.* Als oock by *Vlpian. in L. 4. in fin. D. ad leg. Cornel. de Sicar.* Item, in *L. qua actions. 7. §. ult. D. ad leg. Aquil.* Ende by de Griec-
ken

ken vindt men meerder den naem van *Medicijn*, om een *Chirurgijn* te beteycken, als het eygen woordt *Chirurgijn*. Soo heeft *Hippocrates* in sijn bouck van d'oude Geneef-konste, de gene die ont-leden, gebroken, ende gequetsten genasen, *Medicijns* genoemt. Welck woordt in de selfde beteyckeningh gebruyckt werdt by *Homerus* in de verffen, die hy tot lof van de Heel-meesters geschreven heeft, ende wy hier na sulden by-brenghen.

Dat nu oock de *Chirurgie* ofte Heel-konste dese ende meerder eere waerdigh is, ende met groote reden onder de treffelijckste ende edelste Konsten behoort geacht te werden, sulcks sal ick nu gaen bewijfen.

By de oude Wijs-gerige, ende met namen by *Aristoteles*, werden de Konsten ende Wetenschappen insonderheyt geacht ende geprefen om twee redenen: ten eersten, om het *Subject*, ende de stoffe, in de welcke haer handelinghe bestaet; ten anderen, om de Vastigheyt ende sekerheyt, daer de selve op steunen. By dese twee ken-teeckenē en sal niet ongevoeghlick het derde, te weten de Noodtsakelijckheyt, gedaen werden.

Wat het eerste belanght; het *Subject* van de *Chirurgie* is het Menschelijcke Lichaem, het volmaeckste van alles, dat in de werelt is. Want gelijk de ziele van den Mensche de edelste *forme* ofte gedaente is van alle de gene, die onder den Hemel zijn, soo is oock haer Lichaem het volmaeckste van alle lichamelijcke dingen; alsoo de woon-plaets gemaect is na de weerdigheyt van de gene, die se bewonen soude. De *Nature*, seydt *Galenus*, heeft aen de Apen, die een malle Ziele hebbē, een kluchtigh ende oubolligh Lichaem gegeven: maer aen den Mensche een geheel volmaeckt Lichaem, als 't welcke de redelijcke Ziele moest ontfangen, ende alle hare werckinge bequamelijck uyt-voeren. Dese volmaecktheyt bewijfen verscheyde dingen; maer voornamelijck dese drie. Het

men-

menschelijke Lichaem is geschapen recht overendt, met het hoofd ende de oogen na den Hemel; gelijk de geestighe poëet *Ovidius* seer aerdigh aengewesen heeft, in dese verssen:

De Beesten al-te-mael gaen duycken na beneden;

De Mensch in tegendeel heeft op-gerechte leden,

Die siet den Hemel aen, en wat den Hemel ciert,

Om dat sijn hoogh gemoet tot in den Hemel sviert.

Daer beneffens is de Mensche versien met het alder-gematigste Lichaem, soo dat het wel te recht voor een mate ende regel van andere magh gehouden werden. De Lichamen van d'andere Dieren zijn waterachtigh, ende aerdtachtigh, ende dien volgende ongematigh, ofte al te kout, te heet, te vochtigh, ende te droogh. Het is wel waer, datter onder de Menschen ghevonden werden, die een Struysche maegh, ofte een hert van een Leeuw hebben; ende sommige die van de gematigheyt zijn van een Hondt, van een Vercken, ofte van een Esel, waer na hare manieren oock trecken: maer de gemeene ende rechte gematigheyt van een Mensche wert genoegh daer aen gespeurt, dat hy van alle uytterlijke oirsaken, die wat uyt-steken, even gelijk beschadicht wert, dewijl sijn Nature gematigh zijnde, van de selve even-veel af-wijckt, ende derhalven lichtelijck soo wel van 't eene, als van 't andere geraeckt ende ontstelt werdt. Hier-en-boven isser soo wonderbaerlijcke, en konstige over-een-stemminge van alle de Leden in het menschelijke Lichaem, dat alle ander Konstenaers het selve tot een voor-schrift, voor oogen nemen, om hare wercken daer na te maken. Wie isser dan, die niet en moet toestaen, dat een Heel-meester werckt in de edelste stoffe van de wereldt? Een Metselaer werckt in steen, een Timmerman in hout, een Smit in yser, wat is dit doch allegader te gelijcken by het Menschelijke Lichaem? Jae silver ende gout, seer

kostelijcke stoffen van de Silver-ende Gout-smeden, wat hebben die by de Leden van ons Lichaem? Indien by de oude Konstenaers *Apelles, Phidias, Praxireles* een eeuwigen ende onsterffelijcken lof na-gelaten is, om datse seer konstelijck alleen de beelden ende gelijkenissen van't menschelijcke Lichaem geschildert, ende uyt-gehouden hebben: wat prijs en eere kooft dan een Heel-meester toe, die na de konste weet te wercken de gesontheit aen het Menschelijcke Lichaem selve?

Nu wat het tweede aengaet, daer van *Aristoteles* seyde, dat de Konsten geacht waren, te weten, de Vastigheyt ende sekerheyt van de leere: elck een moet bekennen, datter niet sekerder en is, als dat wy met ons oogen sien, ende met ons handen taffen. Ende niet sonder reden schrijft de gemelte *Aristoteles*, dat de Wetenschap, die van de Hemelen handelt, wijcken moet voor de gene, die de nature der Dieren aanwijft, om dat de selve veel vaster ende sekerder gaet. De Sterre-kijckers weten ons heel net te beschrijven, hoe groot Son, Maen, ende ander Sterren zijn, hoe verre sy van malkander, ende van de aerde staen: maer aen de sekerheyt wert by velen getwijffelt. Sy hebben altijd geloofst ende gheleert dat den Hemel beweeghen, ende rontsom de aerde draeyde, ende nu wert by de wijfste ende geleertste met waerschijnelijke redenen staende gehouden, dat de Hemel stil staet, ende de aerde rontsom draeyt. Wie sal ons de rechte waerheyt seggen? want het is te hoogh ende te verre om te gaen besien. Maer dat een Heel-meester doet, dat heeft hy voor sijn oogen, ende by de handt. Het gene de wetten in de eene plaets gebieden, wert in de ander verboden, ende strafbaer gheoordeelt. Maer de wetten van de Heel-konste zijn in alle landen de selfde, al wat uytter lidt ofte gebroken is, moet alles in-geset, al wat gequetst is, moet hier soo wel
als

als elders toe-geheelt werden. Selver een Geneef-
meester, die noch onervaren is, dewijl de Sieckten
daer hy over gaet, van binnen zijn, ende in't Lichaem
verborgen, slaet dickwils na de selve, gelijk een blind-
de na het ey, het welck den knoddigen Dr. *Rabelais*
oock schijnt te kennen te geven, als hy schrijft, dat
Pantagruel sieck zijnde, pillen in nam, waer van den
eersten een man met een sackel ende lanteerne in had-
de, om te sien wat hem van binnen mochte deren.
Maer een Heel-meester kan de gebreken, daer hy
over gehaelt wert, sien, voelen, ende tasten. Daer-
beneffens is de uyt-koomst van de Heel-konste geheel
klaer ende seker. Als een Siecken genesen is: soo
wert dickwils in twijfel getrocken (insonderheyt by
de gene die niet geerne van gelt en scheyden) of het de
Middelen gedaen hebben, ofte de kracht van een goe-
de Nature, gelijk *Hippocrates* geseyt heeft, dat de Na-
ture is eē Meestersche der sieckten: maer in Gebreken,
daer een Heel-meester overgaet, en kan men sulcks de
Nature niet alleen toe-schrijven. Want geen diepe
wonde kan van selfs heelen; geen gebroken been van
selfs te samen gevoeght, ende dat uytter lidt is van
selfs, ende sonder de konstige hant van een goet Mee-
ster in-geset werden.

Het derde dat de Konste prijsselijck maect, is de
noodtsakelijckheyt. Dese is soo groot in de Heel-
konste, dat de Mensch so haest als hy geboren is,
de selve terstont van doen heeft. Want al is 't dat de
Vroe-vrouw de streng van de Navel af-snijdt, soo is
sulcks even-wel een werck van dese Konste. Maer
hoe dickwils siet men dat in quade ende onnatuerlijke
Arbeyden, de handen ende het werck-tuygh van een
konstigh Heel-meester moeten in't werck gestelt wer-
den; indien men de Moeder ende het Kint niet beyde
jammerlijck wil verloren laten gaen? Na de geboorte
verneemt men dickwils, dat de kinderen niet en kon-
nen

nen fuygen ende trecken, van wegen den Tong-riem; hier moet al weder den Heel-meester het goede beft doen. Den Navel en is niet wel gebonden, de kinderen Scheuren door te veel krijten, het Eynde hanght uyt, door te groote vochtigheyt, een vernuft Heel-meester dienter by te zijn. In 't korte, de Kinderen zijn terfont van haer geboorte af soo veel gebreken onderworpen, datse de konstige handt van een Heel-meester niet misschen en kunnen. Wy lesen in het vierde Boeck van de Griekschen History-schrijver *Herodotus*, dat seker volck van *Africa* hare kinderen, alse vier jaer oudt waren, boven op den top, ofte ter zijden van 't hooft plachten te branden met vette schaeps-wol, om te beletten, datse daer na met geen *Catarrhen*, ofte Sinckingen souden gequelt zijn. Ende *Herodotus* getuyght de selvige het gesontste volck te wesen, dat hy kende: het welck sy dit branden alleen toe-schreven. Diergelijke middelen heb ick oock in Italien met groot voordeel siengebruycken: ende om dat men hier te Lande te kleyn-zeerigh is, ofte de Konst soo veel geloof niet en geeft, als oock om dat de Meesters haer spiegelen aen het exempel van een Griekschen meester *Archagatus*, die om het snijden, ende af-setten van armen ende beenen, eertijds *Roomen* te bangh gemaect werde; als mede om datse het na praten van sommige snappers schouwen ende ontsien, ende daerom sulcke Middelen, die wel voor die tijdt wat wreedt schijnen te wesen, maer daer na groote hulpe by-brengen, gantschelijck voor by gaen; daerom gebeurt het, datter soo veel kinderen door Stuypkens ellendighlijck uyt het leven gerockt werden, ende andere aen verscheyde Siekten, die uyt Sinckingen voort-komen, al de dagē haers levens gaen quellen. Ende om nu over te slaen de Gebreken, die uyt ons eygen Lichaem, ende van inwendige oirsaken spruyten, wie isser in soo geluckige planeet

H E E L - K O N S T E .

geboren, die niet somtijts door uytwendige oirfaken, ende eenigh ongeluck van buyten, gequetst ofte be-
 schadicht en werdt? *Plinius* verhaelt van *Asclepiades*,
 een vermaert Geneef-meester, hoe hy soo veel op sijn
 Konst vertrouwde, dat hy dorst seggen niet voor een
 goet Meester gehouden te willen wesen, indien men
 oyt kost mercken, dat hy met eenige sieckte beladen
 was. Ende *Plinius* voughter by, dat het oock na sijn
 seggen uyt-viel; want tot hoogen ouderdom gekomen
 zijnde, viel by ongeluck doot van de trappen. Daer
 en was geen salf voor te strijcken. Anders die hem
 al sijn leven sonder sieckte onderhouden hadde, soude
 noodtsakelijck, indien de val niet te swaer geweest en
 was, in Heel-meesters handt gevallen hebben. Dier-
 gelijcke ongelucken van vallen, quetsen, en soo voorts,
 en kan niemant wel verhoeden, ende de selve hangen
 ons gestadigh over het hooft. Maer in tijden van
 oirlogh soo valter vry wat meer te doen van scheuten,
 houwen, steken ende branden: ende alsoo wy hier te
 Lande van onsen fellé oirlogh noch, Godt betert, een
 eynde en sien, soo kunnen wy soo veel te minder den
 noodigen dienst van dese Konste ontberen. De Go-
 den selve van de Heydenen, dewijlse haer mede som-
 tijdts begaven, daer slagen vielen, en kosten haer son-
 der de selvige niet behelpen. Wy lesen by den poëet
Homerus, in 't 5. bouck van 't beleigh van Troyen, dat
Mars, den Godt van de krijgh, die de Troyanen wou-
 de helpen, van den Griekschen vorst *Diomedes* in sijn
 nen onder-buyck (van hoedanige quetsuyre de koning
 van Vranckrijck, *Henrick de III.* gestorven is) swaer-
 lijck gewondt werde: ende schreeuwende van pijn,
 niet als een mager vercken, maer als negen ofte thien
 duysent mannen te gelijk souden kunnen roepen (als
 de Poëet schrijft) even-wel van *Paëon*, een gewoon-
 lijck Heel-meester in den Hemel, ende van den welc-
 ken de *Peonye* haren naem heeft, de pijn gestilt, ende

de wonde toe-geheelt werde .

Maer Paon gingh te werck met sachte medicijnen ,

En dede metter daet het bitter leedt verdwijnen :

Dies wert de groote Mars getogen uytten noodt ;

Want schoon hy was gewondt , t en was niet totter doot .

Door middel van de kunst soo wert het quaet verwonnen ,

En soo gelijk de melck te samen koomt te ronnen ,

Wanneer een herders kindt den lep daer onder menght ;

Soo is 't dat hier de salf het vleesch te samen brenghet .

De noodtsakelijckheyt der Heel-konste kan oock volkomentlijck bewesen werden uyt haer Oudtheyt , ende langhduerigheyt . By alle oudtheyt is van de Chirurgijns , ofte Heel-meesters te lesen . De voorsegger *Moses* verhaelt op het 50. capittel van het boeck der Scheppinge , dat *Ioseph* sijn Vaders Lichaem liet balsemen : het welck eygentlijck het werck is van de Meesters . Nu de Patriarch *Iacob* is al over drie duysent , ende drie hondert jaren overleden geweest . Ende in het 21. cap. van de Uyt-tocht beveelt de gemelte Propheet , dat de gene , die een ander slaet ofte quetst , sijn versuym , ende het Meester-loon sal betalen . Waer uyt klaerlijck blijkt , datter over de drie duysent jaren Heel-meesters waren : want soo langh is 't geleden dat *Moses* de kinderen *Israëls* uyt *Egypten* leyde . De *Grieken* , welckers ghedenck-schriften nauwlijcks boven de *Thebaensche* ende *Troyaensche* oorlogen en gaen , houden dat *Chiron Centaurus* , de soon van *Saturnus* , de Heel-konste gevonden heeft , gelijk *Hyginus* beschrijft . Ende daer van is by de selve gebruyckelijck de wonden , die quaedt om te genesen zijn , *Chironia* te noemen , als waer toe de konstige handt van *Chiron* noodigh is . Sulcke wonden werden oock onder haer *Telephia* geseyt , na eenen *Telephus* , die van een sware quetsuyre door hulpe van *Achilles* genesen was . Desen *Achilles* is geweest een leerlingh van den gemel-

ten *Chiron*, een Leer-meester, seyt *Plutarchus*, van de Musijcke, Rechten, ende Geneef-konste, van de welke hy onder andere oock de laetste geleert heeft, ende *Telephum* daer door geheelt met een kruyt van hem gevonden, ende daerom na sijnen naem *Sideritis Achillea*, ofte *Achillion* geheeten; gelijk getuyght werdt van *Dioscorides*, *Plinius*, ende *Apuleius*. Met desen *Achilles*, de sterckste van de Grieccksche Prinzen, zijn in de belegeringh van Troyen gekomen beyde de sonen van *Aesculapius* (die onder de Griccken voor den eersten vinder van de Geneef-konste gehouden, ende na sijn overlijden voor een Godt is ge-eert geweest) *Podalirius* ende *Machaon*, twee groote Meesters van macht ende konste. Want sy haer Landts-lieden met schepen ende volck, als machtige Prinzen, ende met haer vaderlijcke Konst als ervaren Meesters te hulpe quamen. Ende al is 't, dat de Poëet *Homerus* haer *Medicijns*, ofte Geneef-meesters noemt, soo en seydt hy even-wel nergens, datse in de Pest (die in 't Leger was) ofte in eenige ander soorten van Sieckten raedt gaven; maer datse alleen in Wonden haer handen ende Werck-tuygh gebruyckten. Waer uyt af te nemen is, seydt *Celsus*, datse dit deel der *Medicijne* alleen aen-genomen hebben, ende dat het selve oock het alder-oudtste is. Ende gelijk wy elders van de Geneef-meesters verhaelt hebben, hoe sy hare Konste aen geen vreemde over en gaven, maer haer eygene kinderen, als een treffelijcke erffenisse, naelieten; soo geschieden sulcks insonderheydt in dit oudtste deel, te weten, de Heel-konste, gelijk wy alreede aen-gewesen hebben in de sonen van *Aesculapius*, ende oock blijkt in *Hippocrates*, daer van gekomen zijnde, ende wederom in sijne nakomelingen. Sulcks is oock aen-gemerckt by den Italiaenschen poëet *Ariosto*, in sijn geestigh bouck van *Orlando furioso*:

*E riuocando a la memoria l' arte ,
 Che in India imparò già di Chirurgia ,
 Che par che questo studio in quella parte ,
 Nobile è degno è di gran laude sia ,
 E senza molto rivoltar di carte ,
 Che'l padre a figli heriditario il dia ,
 Si dispose operar con succo d' herbe ,
 Ch' a piu matura vita lo riserbe .*

Om by de Grieccken te blijven , van de welcke ons niet alleen de Geneef-konste , maer alle Geleerden haer meeste geleertheyt van daen koomt ; soo sal ick tot bevestingh van haer oudtheyt by-brengen het gene de poëet *Homerus* , die onder haer gehouden wert , als een fonteyne van alle wijsheyt , ende alderhande wetenschap , in sijn verffen aen-roert nopende het oeffenen van de Heel-konste . Desen ouden Schrijver maeckt seer weynigh gewagh van de ander deelen der *Mediçijne* , ende by-na niet boven de wetenschap , ende 't gebruyck van 't gemeene volck ; maer van de *Chirurgie* spreekt hy dickmael , ende loffelijck . Gelijck by exempel in het 12. Boeck , des beleghs van Troyen met dese verffen :

*Hy was een deftrigh man , en boven al gepresen ,
 Vermits hy konstigh was in wonden te genesen :
 Hy stilde droeve pijn , en sné de pijlen uyt ,
 En leyder plaesters op van gom en edel kruyt .*

Dat *Homerus* hier een Heel-meester roemt van pijlen uyt te snijden , schijnt daer mede willen te kennen geven , dat sulcks niet en kan , ofte en behoort gedaen te werden , als van een ervaren Meester . Want het simpel uyt-trecken van een pijl , kan elck wel doen , ja de vrome *Brasidas* , gelijck *Plutarchus* verhaelt , trock een pijl uyt sijn eygen lichaem , ende wonde , ja doode met de selve dé genen , diese op hem geworpen hadde :
 maer

maer het uyt-snijden en moet niet geschieden, als in gevaerlijcke schoten, ende van een Heel-meester die hem sulcks wel verstaet. Alle pijlen (seyt *Eustathius*, in sijn uyt-legginge over *Homerus*) en behoeven niet uyt-gesneden te werden, maer men kanse meest wel geheel uyt-trecken. Ende de Poëet wijst aen drie-derhande maniere van een pijl uyt de wonde te krij- gen: te weten van uyt-snijden, gelijk hy schrijft, dat in *Eurypilo* gedaen is; van simpel uyt-trecken, daer hy in geschoten is, gelijk in *Menelao*; ofte aen d'an- der zijde daer hy door-geschoten is, gelijk in *Diome- de*. *Paris*, den vervoerder van de schoone *Helena*, waer over de belegeringe van Troyen viel, schiet in 't ver- melde Boeck *Diomedem* door sijn rechter voet, ende hecht den selven met den pijl aen d'aerde, den wel- ken daer na *Ulysses* van achteren uyt-treckt. Sulcks doet *Pelagon* in 't vijfde Boeck in de scheut van *Sarpedon*. Maer op 't eynde van 't twaelfde Boeck snijft *Patroclus* een pijl uyt de dye van *Eurypilus*, om dat de scheut door de geheele dye gegaen was: daer na wast hy de wonde af met laeuw water. Het welck mede na de konst is. Want alis't, dat het warm water de pijn wel stilt, soo verweckt het oock het bloeyen: ende kout water maectt huyveringh, is scherp in de wondē, en- de schadelijk aen zenuwachtige en vliesachtige dee- len, gelijk *Hippocrates* wel aen-gemerckt heeft in sijn 18. ende 20. Kort-bondige Spreuck van 't 5. bouck. Daer na stroyt hy in de wondt een bittere wortel wat grof gestooten. Want bittere dingen hebben kracht om te suyveren, op te droogen, ende te genesen: oock is grof gestooten bequamer, om dat in versche won- den het sijn poeyer met het bloedt lichtelijck kan uyt- vloeyen. De Poëet voeght hier noch by, dat *Pa- troclus Eurypilum* verbondt, hem uyt-streckende op offen-huyden: mede volgens de regels van de Heel- konste, dewelcke leert, dat men den genen die ge- scho-

schoten is, om yet uyt de wonde bequamelijck te trecken, moet stellen in de eygen postuyr, gelijk hy stont doen hy de schoot kreegh.

Dit zy genoegh om te bewijfen, dat van alle oude tijden de Prinçen ende Overste van't Leger niet alleen goedt verstant van de Heel-konste en hadden: maer datse oock selve met haer eygen handen de gequetste verbonden. Wy lesen by den Romeynschen History-schrijver *Titus Livius*, van *Massaniffa* den koningh van *Numidyen*, dat hy, ten tijde van de tweede oorloge, dewelcke die van *Carthago* voerden tegens de Romeynen, verborgen zijnde in een speloncke, de wonden met sekere geneef-kruyden wift te heelen. *Dionysius*, de koningh van *Sicilyen*, heeft de Heel-konste selver geoeffent, ende met sijn eygen handen verbonden, gesneden, gebrant, ende alles gedaen, dat de Konste vereyschté, gelijk *Aelianus* in het elfde bouck en capittel van sijn verscheyden Historyen beschrijft. *Iosina* den negenden, koningh van *Schotlandt*, ballingh zijnde in *Yerlandt*, hadt door het veel omgaen met de Heel-meesters de Konste soo welaengenomen, dat na sijn exempel niemant onder den Adel in *Schotlandt* en was, die, noch veel hondert jaren daer na, de wonden niet wel en wift te genesen, gelijk *Boëthius* in't tweede, ende *Buchananus* in't vierde Bouck van haer Schotische Historye getuygen.

Voorders en is de Heel-konste niet alleen bedient geweest by voorname ende treffelijcke personagyen; maer oock de gene, die te voren van kleyne gelegentheyten waren, zijn door de selve op-gekomen, ende tot groote eere ende staet verheven. *Democedes* by den koningh *Darius* gevangen sittende, na dat hy den Koningh, die ter jacht rijdende, sijn been uyt het lidt sprongh, genesen hadde, en werde niet alleen los ende vry gelaten, ende met vele gaven vereert, maer selfs oock aen des Koninghs tafel geset, gelijk *Herodotus*
in't

in 't breede vermelt . Wat voor een eere sulcks was , kan men daer uyt af-nemen , dat de grootste Heeren van 't Rijck niet en mochten komen in 't gesichte van den Koningh , ende by hem niet aen tafel en saten , als met een kleedt tusschen beyden gespannen . Soo dat onder de *Persianen* niemandt soo groote eer aen-gedaen en werde , als aen desen meester *Democedes* geschiet is . Ende om niet meer van den ouden tijdt te verhalen , *Lodewijck de XI.* koningh van *Vranckrijck* , gehouden voor de gaeuwste Prince , seyt *Bodin* , van sijnen tijdt , al-hoe-wel het hem gantsch niet en ontbrack aen Heeren van verstant , ende achtbaerheyt , sandt sijnen Meester *Olivier* voor *Ambassadeur* aen die van *Gent* , om haer prinsesse *Marie van Bourgongien* te bewegen , datse haer soude willen begeven onder de bescherminghe der Kroone van *Vranckrijck* , ende om hem met eenen meester van de Stadt te maken . Ende als sommighe hier over verwondert waren , seyde de Koningh ; Alsoo hy dickwils sijn eygen leven in handen van *Mr. Olivier* vertrouwt hadde , dat hy met meerder sekerheyt de saken van het Rijck hem mochte toe-be-trouwen . Maer meester *Olivier* , die door de Heel-konste tot dese eere gerocht was , hem in plaetse van danckbaerheydt , sijn handt-werck schamende , gaf hem uyt voor de Graef van *Melun* , een stedeken by *Parijs* , daer hy Hopman was , ende werde derhalven van de *Gentenaers* , die hem wel kendē , als op een dorp daer ontrent geboren zijnde , bespot ende beschimpt , soo dat het weynigh scheelde of sy soudē hem in de rivier geworpen hebben . Hy en verscheen evenwel niet eerder by den Koningh , voor dat hy de stad *Doornick* aen sijn zijde gebracht hadde : het welck anders niet als door lange tijdt , groote onkosten , ende macht van volck te doen en was : soo dat de Koningh in het gene hy van desen meester *Olivier* als hy te voren tegen *Philips de Commines* geseydt hadde , verwachtē , niet

niet bedrogen is geweest. *Lodemijck Mediarota*, van de stad Padua, was, volgens het schrijven van *Fulgofus*, een Heel-meester, ende klam tot den staet van Veldt-overste des Pauselijcken Legers, Patriarch van (dat nu te Venetyen is) Aquileia, ende Cardinael; welckers daden beschreven zijn by *Scardeon. 2. Hist. Patav. 6.* Ick meene oock gelesen te hebben in de Historye van den President *de Thou*, van seker Heel-meester, die den Salf-pot in een Colonnelschap verschepte. Het soude te langh vallen alle exempelen uyt de Historyen by een te rapen, van Heel-meesters, dewelcke hare Konst tot rijckdom ende staet verheven heeft. Selver hier te Lande zijns in sommige plaetsen op het kuffen gebracht, gelijk wy oock onlanghs in onse naeste stad van *Rotterdam* een Schepen gelien hebben, ende 't gene noch meerder is, gekosen in dien tijdt, datter met het uyt-monsteren van sommige, op de bequaemheyt sonderlinge behoorden gelet te werden. Ende al is 't, dat hier in de oudtste Stadt van Hollandt, de Magistraet dus lange haer sonder Heel-meesters beholpen heeft: soo bevinde ick even-wel, datter al over hondert jaren eenen meester *Dirck* onder de goede luyden van den Achte was, het welck den naesten trap is tot de Magistraet.

Dewijl dan de *Chirurgie* een Konst is, die alle menschen van kindts been eenen noodigen dienst doet; dewijlse oock geen losse, maer een vaste ende sekere wetenschap is, ende die selve in ons Lichaem haer werck uytvoert: soo en behoortse niet kleyn geacht, veel minder veracht; maer onder de eerlijckste, ende noodighste altijd gerekent te werden. Niemandt en weet watter aen een goet Heel-meester gelegen is, als die onder de handen van een brodder mishandelt is geweest. Gelijk wy dan een waegh-hals, die in sijn plaester-doos tastende, om een geluckigen greep wenscht, met recht verachten, ja de Rechten sulck een

een oock strafbaer oordeelen : soo behoort men in te-
 gendeel een vroom, geleert, neerstigh, ende ervaren
 Heel-meester in weerde te houden. *Critobulus*, schrijft
Plinius 7. 37. bequam een groote naem, om dat hy den
 koningh *Philips* van *Macedonien* een Pijl uyt sijn oogha-
 trock, ende de wonde sonder eenigh leelijck lit-teec-
 ken toe-heelde. Diergelijke Meesters weten een
 geborsten Hoofst, ende geplette ende gescheurde Pan-
 op sijn tijdt ende plaets te boren, ende te genesen.
 Soodanige maken de Blinde siende in 't afnemen van
 de schellen, in 't neder-drucken met de naelde het ge-
 ne van binnen het oogh voor het gesichte geschoten
 was. Soodanige verlossen de menschen van den jam-
 merlijcken Steen, ende somtijds met eenen van het
 pijnlijck leven. Soodanige nemen de mans het schric-
 kelijcke Scheursel af, ende met eenē wat van de weel-
 de: het welck maer tweemaal gedaen kan werden in
 de gene, die niet van *Bergamo* gesproten en zijn. Soo-
 danige weten de jonge dochters, die na de Joodtsche
 wet niet voltrockē en zijn, als oock de besloten Susters
 van *Sinte Agniet*, (welckers klooster hier tot een
 Weef-huys gemaect is) die van de *Pater* niet wel ge-
 absolueert en konden werden, met haer konstige handt,
 ende bequame gereetschap te helpen; alsoo met een-
 nen belettende dat sommighe Bruyts den tweeden
 dagh van de Bruyloft haer Moeder niet wederom
 t'huys gesonden en werden. Hier van en zijn niet
 alleen vele exempelen in de Schriften van de *Medicijns*
 ende *Chirurgijns*, maer oock onder anderen in de ver-
 scheyden Lessen die de Raedtsheer *Louwijs Guyon*, heere
 van *Nauche*, in de Françoysche tale beschreven heeft:
 alwaer hy mede gewagh maect van eenen sekeren
 meester *Pier*, die met het passen of sijn handt-werck
 wel gedaen was, de Maeghdom wat te na quam, ende
 een groote swellinghe veroorsaecte, die na negen
 maenden door-brack. Het welcke niet te verwonderen

is, aengesien de selfde de schorfte slacht, ende seer haest geraeckt is.

Hy gaet gelijk de wint: hy kan oock licht onrvallen,
En sluypen door de handt. —————

Soo dat oock de gene, die, wat de Maeghdom is, al te sorghvuldigh onderfoecken, den selfden al onderfoeckende verliefen, gelijk dé Oudt-vader *Augustinus* van de Vroe-vrouwen seyt, in het eerste bouck van de *Stadt Godts*, op het 28. capittel. In Italien werdt de Maeghdom van een jongh Meysken aen verscheyden ten diersten verkocht: al watter van Sint Anne tufsché valt, wert op de proef wederom goet gemaect, dan alser wat van Sint Job kooft, dan heeft de koopmanschap meest uyt. Maer onse Heel-meesters en staen hier niet verlegen; al is't oock datse haer niet en onderwerpen de wet, die by *Ulpianus* op de verhaelde plaets aen-geteyckent is: *Medico, qui virilia exciderit, capitale erit*. Want sy setten liever een Been, Arm, ofte een ander Lidt af, als dat het geheele Lichaem anders soude komen te bederven. Ja sy weten oock een Lidt, dat alreede af is, wederom te maken. Gelijk den Italiaenschen *Tagliacozzo* een Neus, die af was, uyt het vleesch van den Arm wist te snijden, ende aen't aensicht vast te hechten: waer van hy een geheel bouck met verscheyde Beeltenissen nae-gelaten heeft. Tot besluyt, De Heel-meesters genesen alle Wonden, Breucken, ende Gebreken, daer de palen van de Konste toe strecken, ende maken dat de Menschen met een gesonde Huyt gaen slapen: het welck het gemackelijckste is, dat wy hier in de werelt konnen hebben.

MAer alsoo het niet altijd in de macht en is van den Heel-meester alle Wonden te heelen, noch alle Gebreken te genesen, soo voldoet hy sijn ampt, wanneer hy alles by-brengh, 't gene de Konste ver-
eyscht.

eyfcht. Sulcks doet de gene, die ras, sonder yet te
 wagen, sonder, ofte met de minste pijn Heel-midde-
 len in 't werck stelt. Dit werck en werdt van den
 Heel-meester niet alleen gedaen, als zijnde een die-
 naer van de Nature, gelijk hy veeltijds is: maer
 oock somtijts als een hulper, somtijts als eygen werck-
 baes. De Konste overtreft in vele dingen de Nature,
 als de welcke de selfde niet alleen, als sy wel werckt,
 en volght, ende als sy te flap haer werck uyt-voert, te
 hulpe koomt: maer gaet oock de selvige te boven, te
 weten in 't verbeteren van 't gene sy qualijck doet, ge-
 lijk Hase-monden, ende andere Wanschapenheyt, als
 mede in 't volbrengen van 't gene, waer toe de Nature
 van selfs niet en soude kunnen geraken. Want in groo-
 te Wonden en soude de Nature de kanten, die soo ver-
 re van malkander geweken zijn, by een kunnen bren-
 gen; de Deelen, die uytter Lidt zijn, en soude de
 Nature nimmermeer in kunnen setten, noch de Wen-
 nen, die sy allencxkens heeft laten uyt-wassen, kunnen
 verdrijven. Soo dat hier in de Nature nootsakelijck
 de heylfame handt moet geboden werden by de Heel-
 konste. Ende al is 't, dat de *Chirurgie*, gelijk hier
 voor verhaelt is, eygentlijck in de Grieksche tale,
 een handt-werck beteyckent, ende dat een *Chirurgijn*
 niet anders en is, als een *Medicijn*, die de Heel-konste
 met handen uyt-voert, gelijk als hy de Leden in-set,
 ofte af-set, de Gebreken verbint, Ader-laet, Kopt,
 Snijt, Brant: soo heeft hy daer-benevens oock noo-
 digh, behalven eenigh Werck-tuygh, bysondere Heel-
 middelen, bestaende in Kruyden, Olyen, Plaesters,
 Pappen, Salven, ende diergelijcke.

Een oudt Grieks geneef-meester *Herophilus*, plagh
 te seggen, dat de Geneef-middelen, ofte de Handt
 Gods waren, ofte niet met allen. Te weten de
 Handt Gods voor een, diese wel, ende na de Konste
 gebruyckte, ende niet met allen, voor een, die geen

kennisse en hadde, om de selve wel in 't werck te stellen. Derhalven om de Middelen tot de gesontheit, als de Handt Godts, te gebruycken: soo is van nooden dat een Heel-meester, benevens de kennisse van 't Gebreck, oock volkomen wetenschap heeft van de kracht der Middelen, waer mede hy't selve pooght te genesen, als mede op wat wijze, ende tijdt de selvige dienen gebruyckt.

Tot de Kennisse van 't Gebreck leydt ons de Ontleding, ende kennisse van 't Gesonde. Recht is de mate van Krom. Want niemant en kan weten, ofte yet door Gebreck te Krom geworden is, ofte hy moet eerst weten, hoe het natuerlijck Recht gestaen heeft. Ende gelijk niemant de Historyen wel en kan verstaen, in de welcke van eenige tochten, belegeringen, velt-slagen, ofte diergelijke geschiedenissen geschreven werdt, sonder de plaetsen, daer sulcks geschiet is, wel te kennen, (ten minsten altijd uyt de Kaerten) ende op haer gelegentheit wel gelet te hebben: soo en kan mede geen Heel-meester eenigh Gebreck in 't Menschelijcke Lichaem genesen, die geen goede kennisse en heeft van alle des selfs Deelen, ende Leden. Derhalven sullen wy, volgens ons beraemde ordre in de Geneef-konste, oock alhier voor het Bericht der Gebreken, altijd stellen een Ontleding der Deelen, latende voor beyde gaen de beschrijvinge der Heel-middelen. Want gelijk yemant, die een bouwvalligh huys wil over-ende houden, ofte eenige Gebreken daer in versien, noodtsakelijck voor eerst moet hout, kalck, ende steen gereet hebben: soo is oock voor al noodigh, dat een Heel-meester, die de Gebreken van het bouwvalligh gebouw des Menschelijcken Lichaems wel sal genesen, voor eerst versien zy van Heel-middelen, ende hem volkomentlijck versta op de Krachten, waer door de selvige geholpen werden; ende op wat wijze de Geswellen verdwijnen, ofte rijpen;

pen; de Wonden heelen, de Sweringen suyveren; de Gebroke beenderen te samen gevought, ende de Ontledene in-geset werden. Uyt dese Verscheydenheyt kan genoeghsaem blijcken, dat soodanige Heel-middelen van verscheyden aert moeten wesen. Ende soovallen sommige Heet, Kout, Vochtigh, Droogh, Verdunnende, Verdickende, Openende, t'Samen-treckende, Stoppende, Pappende, Na-treckende, Versachtende, Pijn-stillende, ende Verdoovende. Andere doen Verdwijnen, Rijpen, ofte Etter maken; Vleysch, ende Vel groeyen. Eenige doen Bladerkens in de Huyt op-geven, ende in de selvige een Openinge maken. Van de selfde sullen wy nu vervolgens in 't bysonder handelen.

H E T
E R S T E B O E C K .

V A N D E
H E E L - M I D D E L E N .

THE
FIRST BOOK
OF
THE MIDDLE

Het Eerste Capittel.

1. Enckele verkoelende Heel-middelen. 2. Sacht-verkoelende; als Muer, Muysen-oir, Gras, Lattouwe, Violen, Suyring, Endiwe. 3. Andere wat krachtiger Verkoelende; als Ends-kroost, Plompen, Vloey-kruyts-saet, Quee-kernen, Canfer. 4. Sommige daer by te Samen-treckende; als Rosen, Cichorey, Cancker-bloemen, Havicks-kruyt, Wyingaerd, Cruys-wortel, Glas-kruyt, Teskens-kruyt, Weegh-bre, Porceleyn, Verckens-gras, Mont-bout, Azijn, Verjwys, Sap van Citroenen, Limoenen, Granaet-appelen. 5. Andere daer benevens de Pijn verdoovende; als Heul, Bilsen-kruyt, Nacht-schade, Mandragora. 6. Mengel-middelen, ende die Toe-gemaectt zijn. 7. Aen-merckinge op haer voorsichtigh Gebruyck.

I. **A**lsoo de Verkoelende Heel-middelen, volgens haren aert ende gematigheyt, op verscheydene trappen gaen, soo zijns daer door oock van verscheydene krachten. Want sommige verkoelen, ende versachten maer een enckele Onstekinge, eenige de Rose, andere Springent-vyer, heete Puysten, Bloet-sweren, ende diergelijcke onstekene Geswellen. Eenige zijn daer by Samen-treckende. Andere Pijn-verdoovende. De selfde sullen wy na makender beschrijven, beginnende van de slapste.

2. **Muer** verkoelt, vervochtight, ende versacht het Speen, ende alle heete Geswellen. Suyvert daeren-bovens het bijtende Schorft, ende voorts-etende Sweringen. Verdrijft de Rose, ende alderhande Onstekingen. De vordere krachten, ende andere gelegentheden van dit Kruyt, ende van alle andere,

ons Landt eygene, ende alhier van selfs op-flaende, sullen breeder aen-gewesen werden in de *Hollandtsche Geneef-konste*, waer toe de *Inleydinge* voor desen al gedrukt is.

Van de selfde kracht is *Muyfen-otz* / te weten het gene oock *Bastaert-muer*, ofte *Hoender-bete* genoemd werdt.

Gras is mede verkoelende, ende tusschen vochtigheyt, ende drooghte gematight; derhalven bequaem om op de verhaelde gebreken te besigen.

La.toutwe verkoelt, ende vervochtight alle heete *Geswellen*, kleyne *Puyften*, ende *Wilt-vyer*. Met wat *Zouts* vermenght, geneest de versche, ende eerst begonnen *Verbrantheyt*.

Violen-bladeren hebben hier in de selfde kracht.

Supzingh verkoelt, ende versacht de onstekene *Geswellen*, geneest het *Wilt-vyer*, suyvert de vervuylde *Sweringen*, verbetert de verbrande *Huyt*, ende verdrijft alle *Placken* ofte *Vlecken* des *Lichaems*.

Endthpe geneest *vyerige Oogen*, helpt het *Wilt-vyer*, ende versacht alderhande heete *Geswellen*.

3. De selfde kracht, doch wat krachtiger, is in de volgende:

Enden-kroost verlicht, door hare verkoelende, ende vochtigh-makende gematigheyt, alle *Onstekingen*, ende heete *Geswellen*, doet de *Rose* verdwijnen, ende versacht te *Gichte*.

Blompen zijn, van wegen haren verkoelendē aert, bequaem tot alle heete *Geswellen*, ende *Sweringen*.

Bloep-kruyt heeft sijn meeste kracht in't *Saet*, waer uyt *Slijm* getrockē wert, als het een weynigh op eenigh verkoelend *Water*, ofte *Sap* gestaen heeft. Dit *Slijm* stillt *Pijn*, versacht alle *Onstekingen*: en verkoelt soo dapper, dat, gelijk de *Griecksche Kruyt-beschrijver Dioscorides* 4.65. aenmerckt, geworpen zijnde in heet-ziedende water, het selve terstont van de zode brenghe.

Op

Op de selfde wijze geven de *Quee-kernen* haer *Slijm* aen eenigh Nat over, seer bequaem tot Verbrant-
heyt, ende alderley brandige Geswellen.

Canfer (van welckers aert in de Geneef-konste
breder verhandelt is) heeft ongelijck meerder koude
als de verhaelde Middelen, ende en dient derhalven
niet, als met de selve vermenght, en in kleyn gewich-
te gebruyckt te werden. Ende als dan helpt sy de Ver-
brantheyt, de Onsteken, ende vyerige Oogen.

4. De verhaelde Heel-middelen genesen enckele
Onstekingen, die uyt verhit, ende galligh Bloet ver-
oorsaect werden: maer de gene, die nu volgen sullen,
konnen door hare wrangigheyt, ende t'samen-trecken-
den aert, noch de heete Toe-vloeyingen wat tegen
houden, als oock t'gene alreede gevloeyt is, ten deele
te rugge drijven.

Rosen verkoelen, trecken te samen, ende versterc-
ken, insonderheyt de *Roode*, ende voornamelijck ge-
drooght; gelijk sy in de winckels bewaert werden.
Versch gestampt opgeleyt, verdrijven alderhande Onste-
kingen, ende met namen de gene, die hare naem voert.
Met het Sap gegorgelt zijnde, werden Sweringen in
den Mont, Brant in de Keel, ende Sinckingen op-ge-
houden, ende wederstaen. *Drooge Rosen*, ofte een
Rosen-koeck, die van over-gehaelt Rosen-water, in de
pan over blijft, met een weynigh Wijn, ofte Rosen-
water besproeyt, ende werm op-geleyt, verkoelt, ver-
drooght, ende stilt de Pijn.

Cichozen / soo wel de tamme, die in de hoven
wascht, als de wilde, die van selfs in de velden voort-
koomt, ende gemeenlijck genoemt werdt **Papen-
krupt** / ofte **Kancker-bloemen** / hebben, gelijk oock
Habitiks-krupt / eē koele, drooge, t'samen-treckende,
en suyperende kracht, daerom bequaem voor het Wilt-
vyer, alderhande Onstekingen en brandige Geswellen,
en niet minder, om vervuylde Sweringen te suyperen.

De *Bladeren*, *Rancxkens*, ende *Klauwierkens*, van den soo tammen, als wilden *Wijngaerd*/zijn verkoelende van aert, ende sterckelijck t'samen-treckende. Werden met groot voordeel gebruyckt tot gorgel-water; om de heete *Geswellen* des *Monts*, der *Amandelen*; ende der *Kele* te genesen. De wortel in *Wijn* gesoden, vermorwt, suyvert, ende heelt de heete *Sweringen*.

Crups-kruyt/ofte **Crups-wortel** is seer goet tegens de *Bloet-sweren*, *Speen*, *Rose*, ende alderhande heete *Geswellen*, als zijnde wat verkoelende van aert, doch wat verdeylende, ende rijp-makende. De witte *Vlocken*, ofte grijsse *Hayren* van de *Bloemen*, met *Saffraen*, ende wat kout *Water* gewreven, zijn goet, gestreket op roode, ende leepe *Oogen*.

Glas-kruyt is verkoelende, af-vegende, ende wat vervochtende, met eenige t'samen-treckinge, ende derhalven bequaem tegen het *Wilt-vyer*, *Rose*, *Bloed-sweren*, brandende *Puyften*, *Geswellen*, *Sweringen*, ende quaedt *Zeer*.

Teskens-kruyt verkoelt, (niet teghenstaende *Dr. Lobel* sulcks tegen wil spreken) verdrooght, ende treckt dapper te samen; waer door het krachtigh is, om het *Bloeden* te stelpen, 't begin van *Onstekenis* in de *Geswellen*, ende *Sweringen* te stuyten, met hare oirsaeck te rugge te drijven.

Weeghbre kan, door hare verkoelenden, wrangen, ende droogen aert, in't begin alle heete *Geswellen* verdrijven, versche *Wonden* genesen, oude, ende vuyle *Sweringen* suyveren, ende heelen. Derhalven seer nut tot quaet *Schorft*, *Cancker*, *Fistulen*, ende alle *Loo-pende gaten*. Sy versacht oock alle *Onsteking*en, ende *Verbrantheyt*.

Porceleyme/door den aert die sy met de *Weeghbre* gemeen heeft, kan de *Toe-vloeyinge* der heete *Voch-tigheden* stelpen, ende alle beginnende *Onsteking*en in-houden.

Verckens-gras/ofte **Duphels-knoop**/ heeft de selfde kracht, die de Porçeleyn toe-geschreven is. Bequaem (gelijck *Dioscorides*, ende *Galenus* oock getuygen) om de vergadering van heete Vochtrigheden, als *Rose*, ende andere te wederstaen.

Mont-hout/**Keel-krupt**/ofte **Rhijn-wilge**/maer noch beter met den Latijnschen naam van *Ligustrum* by ons bekend, wederstaet door de verkoelende, ende seer t'samen-treckende kracht allerley Onstekingingen, ende Bloet-sweren, geneest de Verbranthcyt, suyvert ende heelt de Sweringen, die haer in de Kele, Gehe-melt, ende Mondt op-werpen.

Donder-baert is kout in den derden graed, eē wey-nighsken verdroogende; geneest *Rose*, *Root-hont*, *vyerige Oogen*, *Puysten*, ende *Geswellen*; als oock alle *Sweren*, ende *Onstekingingen*, die uyt *Sinckingen* bestaen.

Azijn/**Verjups**/**Sap van Citroenen**/**Limde-nen**/**Granaet-appels**/ verkoelen allegader, trecken te samen, stooten de *Toe-vloeyinge* te rugge, ende verdrijven dien-volgende de beginnende *Onstekingingen*, *Rose*, *Wilt-vyer*, *Root-hondt*, ende diergelijcke.

5. Wy gaen verder, tot de gene, die niet alleen verkoelen, ende versachten, maer oock, door een verdoovende kracht, doen stillen.

Heul/ 't zy dat men sijne *Bladeren* in *Azijn* laet zieden, ofte *Water* daer uyt over-haelt, ofte de onrijpe *Zaet-bollekens* (*Mane-bollen*, ofte *Man-coppen* genoemd) met *Meel* van *Gersten-mout* vermenght, ende *Paps-gewijs* op-geleyt, helpt, door sijn verkouwende kracht (*Galenus* stelt die in den vierden, dat is, den uyttersten graed) het *Wilt-vyer*, ende alderley heete *Geswellen*, ende *Sweringen*. Versacht den *Brant* in 't *Hooft*, vermenght zijnde met *Olyc van Rosen*; met *Wit van Ey*, ende wat *Saffraen*, de *vyerige* ende *roode*

Oogen, gelijk *Dioscorides*, ende hem volgende *Fernelius*, betuygen.

Bilsen-kruyt is van den selfden aert, ende gematigheyt. Sijn *Sap*, uyt het onrijp *Sact* ende *Bladeren* geperst, werdt bequamelijck gemenght by Pijn-stillende Ooge-wateren, als oock gebruyckt tegens heete, ende scherpe Sinckingen. Is mede nut, by *Gersten-mout*, ofte *Terwen-meel* gedaen; voor onsteken Oogen, ende alderhande Geswellen, die met Pijn, ende Brant ver-geselschap zijn.

Nacht-schade / volgens de getuygenisse van den gemelten *Dioscorides*, versacht, ende geneest alle heete Geswellen, ende Puyften op de Huyt komende, als Rose, Wilt-vyer, Springent-vyer, ende diergelijcke. De groene *Bladers* gestooten, ende met Meel van *Gersten-mout* vermenght, genesen de voorts-etende Sweringen: ende alleen gewreven, ofte met kruym van *Terwen-broot* gemenght, den Hooft-sweer, vyerige Oogen, Ooren, ende andere Deelen; met *Olye van Rosen* de Verbrantheyt.

Mandragora heeft mede diergelijcke krachten, insonderheyt in sijn *Wortels*, welckers *Sap* by de Oogewaters gedaen, versacht haer Pijne, ende verkoelt den Brant. Het selve (waer toe oock dienen de versche *Bladeren*, ende *Wortels* gestampt) met Meel van *Gersten-mout* vermenght, genesen alle heete Geswellen, ende Sweren, ende verdrijven alderhande Onstekingen.

6. Hoe dese Heel-middelen niet alleen by haer selven, maer oock onder andere vermenght, haer kracht uyt-wercken, is nu ten deele aen-gewesen. In 't gebruyck van de selfde zijn het over-gehaelde Water, het Af-sietfel, het *Sap*. De *Bladeren* morw gesoden, ende dan gestampt, ende met Meel van *Gersten-mout*, gemenght zijnde, maken een Pap, die na het Stoven met het Af-sietfel, over de Onsteking geslagen wert. Onder de Toe-gemaecte werden in de Winckels gereet ge-

gehouden de Wateren van Rosen, Weeghbre, Porçeyne, Suyringh, Plompen, Cichorey, Endivye, ende Nacht-schade, die met een weynigh Azijn van Rosen, lauw gemaect, op de Onsteking met eē dubbelden douck geleydt werden: ende als de selvige groot is, dan weter wat Canfer nuttelijck by gedaen. De Olyen, ende Salven, die van de verhaelde Droogen in de Winckels gemaect staen, komen alhier weynigh te pas, alsoo sy, door hare vettigheyt, noch meerder Onsteken, ende selfs Peuckelen, ende andere Vyerigheyt op-werpen. Dan de *Nutritum*, insonderheyt gewasschen met Sap van eenigh der verhaelde Kruyden, dun gestreken, is dienstigh om de Rose, ende andere Onstekingen, die eerst beginnen, te verkoelen.

7. Staet oock op alle de aengewesen Kruyden wel te letten, dat sy niet onvoorsichtigh gebruyckt en werden. Want de Verkoelende Heel-middelen, voornamentlijck die mede te samē trecken, en dienen gantsch niet gebruyckt, wanneer de Onsteking haer alreede vast gestelt heeft, maer alleen in 't beginsel, ende als de selve niet groot, ende de Toe-vloeyingh niet veel en is. Het gebeurt dickwils, dat de Nature haer selven na buyten ontlast van eenige quade, ende scherpe Vochtigheyt, die van binnen meerder schade soude doen: dewelcke dan door dese te Ruggedrijvende Middelen, onvoorsichtigh gebruyckt zijnde, van buyten wederom na de edele Deelen, ende het Ingewant souden gedrevē werden. Want als de Odrachrigheyt, ofte Onsteking maer van selfs in en staet, dat noemt onsen Opper-leer-meester *Hippocrates* in *Coac.* ende *Aph.* voor een quaedt teycken; ende in tegendeel voor goedt, wanneer de selvige haer van binnen begeeft.

Even-wel valter noch meerder gevaers in soodanige Kruyden, die, als beschreven is, by haer Verkoelen.

lende kracht een Verdoovinge hebben. Want sy en dienen nergens op-geleyt, als daer over-groote Pijn, ende Stekinge is; en dan noch even-wel niet te veel, ofte te langh; alsoo sulcks lichtelijck de natuerlijcke, ende in-geboren Wermte, die alle in ons Lichaem, ja het Leven selve bestiert, kan uyt-blussen, waer op dan haest het Kout-vyer volgt.

Dient oock gelet van wegen de Pappen, van de welke terstont vermaent is, datse niet alleen, gelijk van al de Verkoelende Heel-middelen in 't gemeen geseyt is, maer in 't beginfel van de Onsteking moeten op-geleydt werden: maer dat men moet sorgen, datse niet en verdrooghen, om datse als dan meerder Brant, als Verkoelinge souden by-brengen, ende derhalven dickmaels, dat is, ontrent drie of vier mael daeghs ververscht, na dat den Brandt veel ofte weynigh verdrooght.

Het II. Capittel.

1. *Te rugge-drijvende Heel-middelen.* 2. *Enckele, ofte Ongemengde; als Bramen, Hinne-besjen, Myrtus, Cypress-boom, Eyckelen, Gal-noten, Bloemen, ende Schellen van Granaten, Acacia, Hypocystis, Smack, Sause-boom, Mispelen, Queen.* 3. *Toe-gemaeckte, ofte Gemengde Middelen.* 4. *Maniere om te Gebruycken.*

I.

DE wijl in 't voorgaende Capittel eenige Heel-middelen beschreven zijn, dewelcke boven haer Verkoelende Toe-vloeyinge wat kunnen tegen houden, soo sullen wy dat nu vervolgen met de gene, die sulcks veel stercker te weghe brengen, als selver oock de Vochtigheyt, die alreede in eenigh Deel even gesoncken is, wederom te rugge drijvende. Beyde geschiet door

door kracht van Koude: wiens aert is tegen te houden, t'samen te trecken, ende te rugge te stooten. Insonderheyt soodanigen Koude, dewelcke in een grove, ende aerdtachtige Stoffe haer woon-plaets heeft, gelijk die beyde uyt den Wrangen smaeck kunnen werden bekent. Soodanige Heel-middelen, druckende, ende benauwende, door haer t'samen-treckende Koude het Vleysch, ende de Aderen der Deelen, daer sy op geleydt werden, steuten niet alleen het in-vloeyen, maer doen oock de in-vloeyende, ende even in-ge-vloeyde Vochtigheyt te rugge schieten.

Bzamen hebben in haer onrijpe *Besjen*, ende *Bloemen*, een seer verdroogende, t'samen-treckende, ende verkoelende kracht, waer door sy (gelijk oock de volgende) niet alleen inwendigh alle Loop, ende Vloedt stoppen: maer oock uytwendigh alle heete, ende in-etende Sweringen, Rose, Wilt-vyer, ende diergelijke beletten voort te gaen, ende de uyt-schietende Oogen vast stellen. Het selve doen oock de jonge *Scheutjens*, ende versche *Bladeren*, doch wat slapper, even-wel seer bequaem, om van buyten op-geleyt, het Speen, geknauwt, ofte gegorgelt de Sprouw, ende alle Vyerigheyt van Mont, ende Keel te verdrijven, als mede om het losse Tant-vleysch te versterckē, gelijk de meer-gemelte *Dioscorides* getuyght. Die oock de **Pinne-besjen** / soo in *Bladeren*, jonge *Scheutjens*, ende *Vruchten* (te weten eer sy rijp zijn) de selvige kracht toe-schrijft. Dan dese en zijn even-wel soo verdroogende, noch te samen treckende niet, als de *Bramen*.

Myrtus heeft in sijn jonge *Spruytsels*, *Besjen*, ende *Saet*, een bysondere kracht, om te verkoelen, samen te trecken, het Bloeden te stelpen, de onsteking der Oogen, Rose, Wilt-vyer, ende diergelijke te helpē, de Sinckingen te steuten, ende het uyt-vallen van 't Hayr te beletten. Den aen-wasch van de *Myrtus*, by

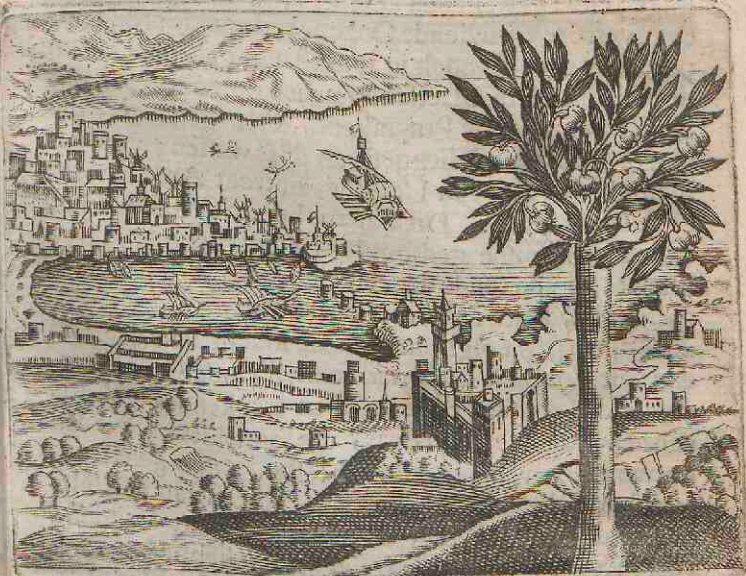
de Kruyt-beschrijvers *Myrtidanum* genoemd, is tot al het verhaelde noch krachtiger.

Cypres-boom verkoelt (hoe-wel den Arabifchen *Avicenna* van een ander gevoelen is) matelijck, hebbende maer foo veel wermtē, als tot in-voeren van fijn wrange ferpigheyt van nooden was, gelijk *Galenus* getuyght: maer verdrooght feer, ende is dapper t'famentreckende. Sijn *Bladeren* heelen het Scheurfel, verdrijvē het Springent-vyer, voort-fettende Sweringen, Bloet-fweren, Roode oogen, ende diergelijke: De felfde *Bladeren*, als oock de *Noten*, zijn bequaem om alle Wonden te heelen, ende het Bloet, daer uyt loopende, op te doen houden.

Eycken heeft in fijn *Bladeren*, *Schorffen*, ende *Eyckelen* felve, een matelijck verkoelende, doch fterck verdroogende, ende t'famentreckende kracht; die noch krachtiger is, gelijk *Dioscorides* betuyght, in 't *Vliesjen*, het welck tuffchen de Schelp, ende het Hout van den Eycken-struyck staet, en 't gene onder de Schelp, de Eyckel-keerne bekleedt. Werden bequaemelijck gebruyckt op heete Gefwellen, alwaer Galachtige, ende fcherpe Vochtigheden beginnen na toe te fchieten. De leeghfte Eycken dragen **Gal-noten** / als oock eenige voofe, ende appels-wijfe *Aen-waffen*, doch die tot het verhaelde niet en komen by de kracht van de *Noten*.

Granaten groeyen in heete Landen, doch meest in 't Spaensche Koninckrijk, 't welck den naem, ende 't wapen daer van voert. Sommige van dese Boomen zijn *Tam*, die Granaet-appelen voort-brengen, andere *Wilt*, die geen Vruchten, maer alleen Bloemen en dragen. Ick hebber vele fien waffen in 't Koninckrijk van Napels in Italiē, ende in Vranckrijk ontrent *Marseille*, gelijk hier af-gebeeldt is. Dese Bloemen zijn bekendt met den Griekschen naem *Balaustion*. Sy trecken feer te famen, verkoelen, ende ver-

verdroogen , steuten het Toe-vloeyen , en het Scheur-
sel . De Mondt met het Af-sietfel gespoelt zijnde ,
doet alle Vochtige gebreken van het Tandt-vleysch ,
ende Kele genesen , waer door oock de losse Tandenz

vast gestelt werden. Tot al't selve dienen de *Granat-*
schellen , doch met meerder kracht .

Acacia is een Sap , geperst uyt de *Bladeren* , ende
onrijpe *Hauwen* , maer insonderheydt uyt de onrijpe
Vruchten van een boomachtigh Heester , wassende niet
alleen in *Egypten* , ende *Arabyen* , gelijk d'Oude
beschrijven: maer oock , schrijft *Lobel* , in *West-Indy-*
en , ende *Peru* . Wert van *Galenus* gestelt , droogh
in den derden , ende kout in den eersten graed . Doch
gewasschen zijnde , verliest noch van haer weynige
wermte , ende kleyne scherpigheyt , ende werdt dan
kout in den tweeden graed . Dit Sap is seer wrangh

van smaeck, ende t' samen-treckende, daerom oock te rugge drijvende. Wert derhalven bequamelijck gestreken op het Wilt-vyer, voorts-loopende Sweringen, Rose, Hayr-worm, heete Puyften, ende Swellingé; ende gewasschen zijnde, op roode, geswollen, ende verre uyt-puylende Oogen, ende gekloofde Lippen. By ons, als oock in Duytslandt gebruyckt men door de banck in plaetsche van het oprechte *Acacia*, het Sap van onrijpe Pruymkens, *Slehen* genaemt, die hier te Lande by de heggen van selfs wassen, voornamelijck in 't stift van Utrecht, ontrent Amerfoort, ende Montfoort. Dit Sap tot koecxkens gebracht, ende in de Sonne gedrooght zijnde, heeft de selve kracht, die de Oude de rechte *Acacia* toe-schrijven, gelijk ick dickwils bevonden hebbe.

Hypocistis volght in alles de kracht van *Acacia*, dan valt, gelijk *Dioscorides* schrijft, noch wat meerder verdroogende, ende te samen-treckende. Het is een aen-was, ofte uyt-was, die somtijds groeyt aen de wortelen van een kleyn heester, *Cistus* genaemt, welckers Bladeren, ende jonge Botten van den selfden aerdt zijn. Wast, onder andere heete Landen, veel in Spaengjen, ende Italyen. Ick hebbe het oock gesien ontrent Mompelier in Languedock.

Smack is een heester, het welcke, gelijk *Dioscorides* schrijft, veel groeyt op Steenachtige plaetsen, gelijk ick oock bevonden hebbe in de Steenachtige bergen, *Alpes* genaemt, die Italyen, aen de zijde van Vranckrijk, ende Duytslandt, bepalen. Wast evenwel weeldiger, ende hooger buyten de gemelte stadt van Lompelier. De Arabiers hebben het *Sumach* genoemd, ende wy dat woordt wat in treckende, *Smack*, Heeft al, ende de selve kracht, die van *Hypocistis*, ende de *Acacia* verhaelt is. Want de *Bladeren*, *Vruchten*, ende *Zaden*, zijn seer t' samen-treckende, verdroogen tot in den derden, en verkoelen tot in den tweeden graed.

Dese

Dese te samen-treckende, ende te rugh drijvende kracht werdt mede uyt-gevoert, door de *Bladeren* van **Sause-boom**/ ofte *Berberis*, **Mispelen**/ende **Queen**/ paps-gewijs op-geleyt.

3. Hier toe werden in de Winckels gereet gehouden *Olye van Myrtus*, ende *Queen*. De *Salven* van *Silverschuyt*, ende *Diachalcitheos*. De *Plaesters* voor 't *Scheurset*, *Defensijf*, *Comitis*.

4. Staet nu maer aen te wijzen, op wat wijze ende ordre de Heel-middelen, in het tegenwoordige, ende voorgaende capittel beschreven, behooren in 't werck gestelt te werden.

Men sal dan in een heete Toe-vloeyinge, die niet te groot en is, ende alleen begint Onsteking te maken, het verhitte Deel werm stoven met de *Wateren*, ofte het *Af-siet*sel van de *Kruyden* in 't voorgaende cap. aengewesen. Na de *Stovinge*, die een half uyre met *Spongyen*, ofte wolle *Lappen* op, ende af, gedaen magh werden, sal men op leggen een *Pap*, van de selvige gemaeckt; ende sulcks noch niet volkomentlijk helpende, komen tot de gene, die nu in dit capittel tot het selfde gebruyck zijn beschreven.

Op dese wijze sal men maer in 't beginsel ('t welck wy niet te vergeefs wederom en vermanē) de te *Rugge-drijvende* middelen mogen gebruycken; maer niet als de *Toe-vloeyinge* alreede te vast gehecht is. Evenwel en hebben noch de selvige oock in 't beginsel geen plaetsch, wanneer de *Stoffe*, die de *Onsteking* verweckt, quaedt-aerdigh, vergiftigh, ofte *Pestigh* is, ende dat de *Vochtigheydt*, door kracht der *Nature*, van binnen na eenige slechte plaetschen, insonderheyt de *Klieren*, gedreven werdt, ofte hevige, ende over-groote *Pijn* by haer heeft. Want in soodanigen gevalle is 't dienstiger *Treckende*, ende *Pijn stillende* middelen aen te wenden.

Het III. Capittel.

1. Plackende, ofte Toe-klevende Heel-middelen. 2. Enc-kele; als Terwe (Meel, Bloem, Strijffel) en Boonen. 3. Andere, die met eenen verdroogen, ende het Bloedt stelpen; als Mumia, Mastick, Corael, Bloedt-steen, Gesegelde Aerde, Bolus, Draken-bloedt, Plaester, Azijn. 4. Plackende, ende Op-droogende Metallen; als Loodt, Loodt-aerde, Loodt-schuym, Silver-schuym, Loodt-widt, Pompholyx, Grauw-licht, Cadmia, Antimonye, Aluyn. 5. Mengel-middelen.

I.

PLackende, ofte Toe-klevende Heel-middelen zijn de gene, die op wat deel des Lichaems sy geleydt werden, de onsfienlijke gaetjens van de Huyt verstoppen, ende toe-placken. Sy zijn van middelmatige, doch wat meerder na de aerdtachtigheydt treckende, stoffe, met eenighe taeye vochtigheydt vermengt; sonder uyt-muytende hoedanigheyd, in koude ende hitte gematight; gemeenlijk soetachtigh, ofte sonder smaeck, niet op de tonge bijtende, noch scherp, noch suyr, noch zout, noch bitter. Hier door verstoppen sy al wat haer ontmoet, ende verdické, onder de selve vermengt zijnde, de dunne Vochtigheyd. Daer zijn noch andere, die met eenen verdroogen, ende de Vochtigheyd, die in de Sweringen valt, verteren. Sommige hebben daer-en-boven een te samen-treckende, ende versterckende kracht, ende beletten het vervloeyen der Vochtigheden.

2. Van de eerste soorte zijn de eerst-volgende.

Terwe is Werm in den eersten graed, in de andere Hoedanigheden gematight. Heeft een taeye, klevende, ende derhalven een verstoppende kracht, gelijk Galenus leert 8. Simpl. Het Terwen-meel, onder Wit van Ey geslagen, houdt de Sinckingen tegen, ende,

de, onder *Sap van Bilsen-kruyt*, de Toe-vloeyingen op de Zenuwen, volgens *Dioscorides* 2. 78. ofte *Water*, ende *Olye*, alwaer hy oock schrijft dat de *Terwen-bloem*, in *Mede* gekooct, alle Onstekingen bedwinght. Sulcks kan de enckele Bloem stercker uyt-voeren, als gemeen Meel, dewijl de selve, gesuyvert zijnde van de schrale, ende af-vegende Semelen, in de welcke de voornaemste wormte van den Terwe steeckt, veel vetter, taeyer, ende klevender is; derhalven oock de onsfenlijcke Gaetjens van de Huyt beter kan fluyten, ende den loop der Vochtigheden bequamelijker stuten. Men kan daer van mede een Pap maken, de selve kokende in eenigh verkoelende Water, Soetemelck, ofte Sap van de Kruyden in 't 1. capittel beschreven. Wt dese fijnste Bloeme werdt het *Srijffel* gemaect, het welck (gelijck *Galenus* op de aengewesen plaetsch schrijft) veel kouder, ende drooger is, als de Terwe. Kan dapper toe-placken, ende stopt derhalven alderley Vloet, stelpt de Sinckingen, versacht de Onstekingen der Oogen, ende geneest de Puysten, die daer op voort-komen.

Boonen / noch groen zijnde, werden gehouden voor koudt ende vochtigh: even-wel is het Meel van de gedrooghde, t'samen-treckende, ende seer verdroogende, waer van een Pap gemaect, doet de Slappe, ende waterige Geswellen slincken, geneest de vochtige Sweringen der Borsten, ende doet voorts al't gene wy van de Terwe geseyt hebben.

3. Wy komen nu tot de Toe-plackende middelen, die met eenen op-droogen, ende al de Vochtigheden, die sy in de Wonde, ofte Sweringe vinden, in swelgen, ende verteren, derhalven oock bequaem zijn om het bloedt te stelpen.

Van alle oude tijden hebben de Egyptenaers de doode Lichamen van haer vrienden gesocht voor de verrottinge te bewaren, de selvige tot dien eynde bal-

semende met foodanige Droogen, die de bedervinge ende verrottinge weder-staen, ende beletten. Hier toe werde meest gebruyckt *Aloë*, *Myrrha*, ende *Sassafras*, als mede het Sap van den Ceder-boom, gelijk uyt *Dioscorides*, ende *Galenus* bewesen is by *Gulandinus* in sijn bouck van 't Papier m. 24. ende oock bevestight werdt van *Plinius* in 't 16. bouck van sijn Natuyrlijcke historye op 't 11. capittel, ende het 24. op 't 5. Waer door oock de boucken, die de tweede Koningh der Romeynen *Numa* na-liet, op Papier geschreven zijnde, als sy met dit Sap gestreken waren, vijf hondert ende vijf-en-dertigh jaren geduyrt hebben, gelijk de gemelte *Plinius* getuyght in sijn 13. bouck, ende capittel. Ende hier van hebben de Poëten genomen, dat, als sy yet de onsterffelijckheyt weerdigh achten, seggen sulcks den Ceder-boom weerdigh te zijn; gelijk de Poët *Horatius* in *Arte*:

— *Speramus carmina fingi*

Posselinenda Cedro. ende *Persius* in sijn Schimp-dicht:

— *Cedro digna loquutus.*

Het Hout van desen boom is mede van dien aert, dat het by-na nimmer en vermeluwet, ofte bederft: waerom *Salomon* daer van den Tempel dede bouwen, ende de Heydenen eertijds haer Afgoden beelden daer van plegen te maken. Door foodanige Middelen zijn de Lichamen na eenige honderde, jae duysende van jaren noch soo versch, ende fris bevonden geweest, al of sy maer even een dagh twee drie gestorven waren. Dit by sommige aengemerckt zijnde, hebben gemeent, dat de Vochtigheyt, die uyt dese gebalsaemde Lichamen vloeyt, ende gedrooght zijnde dick werdt, een recht heel-middel soude wesen, om soo van binnen, als van buyten het Bloedē te stempen; waer toe sulcks oock door de banck ingegeven wert de gene, die door vallen, staen, stooten, ofte anders, van binnen verzeert zijn. Desen Balsam heeft den naem van *Adumia* ge-

gekregen, ende gekeurt by den hoogh-geleerden *Fernelius* 6. *Meth.* 3. (alwaer hy in plaetsch van Saffraen, *Wierooock* stelt, waer op de Poëet mede gesien heeft in dit versken:

Nec scambros metuentia carmina, nec thus)

heet, ende droogh in den derden graed, ende wat te samen-treckende. Dan wert by ons dien rechten Balsam seer selden uyt Egypten gebracht: maer meest vleysch, ende been van arme luyden, wiens Lichamen (gelijck onder andere *Matthiolus* betuyght op *Diosc.*) om de minste kosten, alleen gebalsaemt zijn met *Asphaltus*, ofte *Joden-lijm*, zijnde seker schuym, dat de Zee aen strandt, ende tegens de klippen opherpt, alwaer het, gelijck *Dioscorides* schrijft, soo hardt werdt, als Peck. Ende de Arabische geneesmeesters *Avicenna* ende *Serapio*, en kennen geen ander Mumia, als dit Joden-lijm. Maer behalven dat dese Mumia de kracht niet en heeft, die haer werdt toegeschreven, soo is 't grouwelijck, soodanigen Middeld, insonderheyt van binnen, te gebruycken, de graven te schenden, de rustende te storen, ende ons, met sommige wilde Indianen, tot wreede Mensch-eters te maken. Derhalven is 't ongelijck beter, dat men in plaetsch van Mumia besight (gelijck oock uyt *Galenus* by *Paré* is aen-gemerckt) het *Oxycratum*, dat is Azijn met Water geloutert, het welck, door sijn koude, het vloeyende Bloedt tegen-houdt ende door sijn sijnigheyt, 't geronnen on-doet, ende verdrijft. Dan die gerigh is om meerder van de Mumia te weten, kan sié de gemelte *Paré* in 't 9. bouck van de groote Heelkonste op 't 7. capittel, als oock *Bellonius* in 't 2. bouck van sijn Aen-merckingen op 't 47. capittel, *Guyon* in 't 2. deel van sijn Verscheyde Lessen, het 1. bouck, ende 5. capittel, alle by de Schrijvers in de Françoische tale uyt-gegeven.

Cozael (waer van breeder in de Genees-konste

verhandelt is) verkoelt een weynigh, treckt te samen, hout het Bloeden tegen, bedwinght de Uyt-waffen, suyvert de holle Sweringen, ende neemt de Vlecken van de Oogen wech.

Bloet-steen/ is alsoo genaemt, na het Grieks *Hematites*, om dat hy Bloet-root is, volgens het gevoelen van *Galenus*, daer in den ouden *Theophrastus* volgende, ofte, om dat hy den Vloet, ofte loop van 't Bloet kan stelpē, ofte oock om dat hy gemorselt ende gewreven zijde, het water bloedigh laet. Voor de beste werdt gekeurt, die geronnen Bloet gelijckt, die morseligh, gelijck, ende suyver is. Dese Steen groeyt van selfs, ende uyt de nature in vele Bergē van Arabyen, Egypten, Moren-landt, Spaengjen, Bohemen ende Saxen, meest in Ysere mijnen, als selver de stoffe van Yser zijnde, volgens de bevindinge van *Agricola*, ende andere. Die het Yser willen vergulden, en kunnen sulcks niet doen, sonder Bloedt-steen. Want de geslagen Goude-bladeren, die sy om het Yser geslagen hebben, maken sy daer mede vast, ende glat, even als de Schilders met een Wolven-tant. Hy heeft soo veel verkoelende (hoe-wel *Dioscorides* hem eenighe wermtē toeschrijft) als t'samen-treckinge, gelijck *Galenus* wel oordeelt; ende derhalven bequaem voor de Gebreken der Oogen. Soo fijn, als stof, op een marmer-steen gewreven, ende onder *Wit van Ey* geslagen, helpt de Rouwigheyt der Oogen, bestaende uyt Onstekingē, ende sonder de selvige, met klaer *Water*. Het Poyer alleen hout het al te weligh groeyende vleysch tegen, verdrooght de Sweren der Oogen, stelt het Bloedt, het zy dat het uytgespogē wert, ofte ergens uytvloeyt. Waer van breeder te lesen is, by den Griekschen geneef-meester *Alex. Trallianus* in sijn 7. bouck, op 't I. capittel.

Alle **Herde/** dewijlse van naturen droogh is, heeft kracht, om voor Heel-middel gebruyckt zijnde, te ver-

verdroogen. De gene, die daer-en-boven te samen treckt, is deelachtigh van koude, ende hoe sy meerder te samen treckt, hoese meerder verkoelt. Sommige treckt soo sterck, datse op de tonge geleydt, het vel daer van ruckt, andere weynigh, ende eenige niet met allen. De gene, die op de tonge scherp-bijtende is, heeft een seer verhittende kracht, de gene die weynigh doet, heeft weynigh hitte, ende noch weyniger, die maer even op de tonge gevoelt en werdt, behoudende nochtans een Af-vegende kracht. Maer die haer, als met een vettigheyt op de tonge verthoont, ende niet scherp en is, noch t'samen-treckende, verkoelt, sluyt alle Openingen, ende stelpt het Bloedt. Van desen aert zijn de volgende:

Roode Herde is drierley, eene die de Timmerlyuyden gebruycken, een ander, daer de Volders haer laken mede schoon maken, ende een derde die wy *Bolus* noemen, ende, na de plaetsche, van *Armenyen*, die alleen in de Heel-konste gebesight wert. *Galenus* schrijft den selvigen 9. *Simp.* groote kracht toe; te weten, dat hy, door sijnen sterck-droogenden aert, alle Sinckingen, Loop, ende Bloet-spouwen tegen-hout, de Sweringen der Longen in de Teringe, ende de vuyle Sweren des Monts, ende Tant-vleysch geneest. Hy prijst hem oock soo seer in de Pest, dat hy oordeelt, soodanige Krancken ongeneeslijck te wesen, in de welcken desen *Bolus* de Pest niet en verdrijft: welke kracht hem oock toe-geschreven wert van *Agricola*, *Fallopious*, *Imperato*, ende andere. Ja *Ioubert* getuyght sulcks met verwonderingh (daer hy droogh, ende t'samen-treckende is) door ervarentheyt bevonden te hebben.

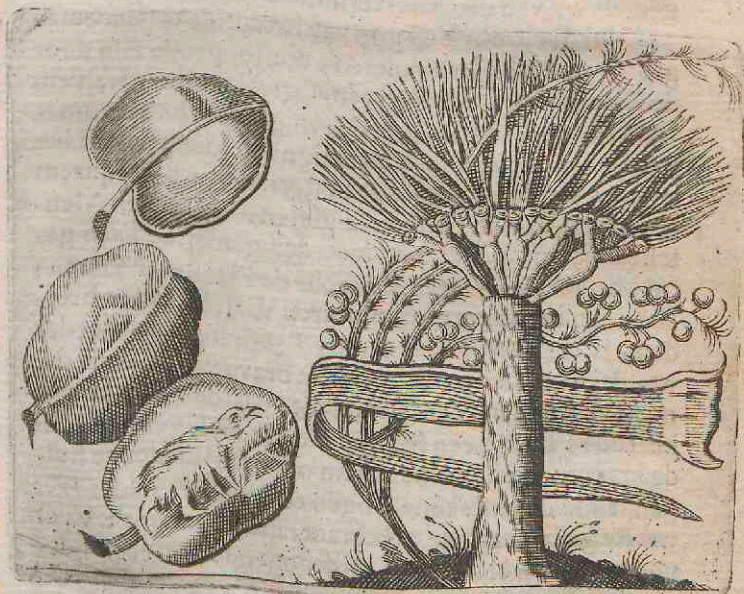
Besegelde Herde koomt uyt het Grieksche eylandt *Lenmos*, alwaer sy uyt een seer wel-rieckenden put, op een Bergh staende, eens in 't jaer op sekeren dagh (op straffe van de doot, die buyten dien dagh

graven) met seer groote statye, ende omstandigheden gedolvē wert, gelijk *Ferrante Imperato*, in de Italiaensche Historye van sijn Natuerlijcke Geneef-middelen (die hy te Napels aen my vertoont heeft) sulcks uyt *Stef. Albucario* breeder verhaelt 5. 32. Soo getuyght oock *Galenus* 9. *Simpl.* al op sijnen tijdt de manier geweest te zijn, die om sulcks te sien, selver (gelijk oock *Albucario*, ende *Bellonius*) in't eylandt gereyft is. Het suyverste van dese Aerde wert schoon gewasschen (het welck in voor-tijden niemant en mocht doen, als de Priester) ende, om het water daer uyt te laten leken, in sackens op-gehangen. Uyt-genomen, ende gedrooght maectt men daer kleyne koecxkens van, die sy met eenige Arabische letters bezegelen, als *Bellonius* beschrijft, in sijn Aen-merckingen, oft het Zegel ('t welck de oirsaeck van den naem is, daer het anders *Aerde van Lemnos* hiet) tegenwoordigh opdrukken van den Turckschen Keyser, als heere van dat eylandt, gelijkse eertijds plagh te dragen van een Geyte, als *Dioscorides*, ofte, als *Galenus* betuyght, van *Diana*. Het welck, al schijnt het by sommige verscheyde, het selfde is; dewijl die Goddinne door een Geyte plagh uyt-gebeeldt te werden.

De Florentijnsche geneef-meesters stellen tweederhande soorten van **Draken-bloet**/ te weten, het eene sekere Boom-gomme (groeyende in *Porto Sancto*, een eylandt in Afrijcken) waer van *Al. Cadamusto* gewagh maectt in 't 1. bouck van sijn Reysen, op 't 4. capittel, het ander, 't gesuyvert, ende geronnen sap van het kruyt *Achillea*, ofte *Geruwe*, het welck nochtans (hoe-wel sulcks *Constantinus*, ende *Serapio* seggen) niet root en is. Andere schrijven 't selve te wesen het Bloet van een Draeck, die van een Olifant overwonnen is. Soo onseker zijn wy in de kennisse van het rechte Draken-bloet. Een Spaensch schrijver *Nic. Monardus* meent het rechte te beschrijven *Simpl. hist. 38.* Alwaer hy

hy feyt het selve Sap te zijn van een vreemde Boom, wassende in Peru, ende West-Indyën, die Vruchten soude dragen, (hier benevens den Boom, boven geheel, ende onder op-gesneden, uyt-gebeeldt) in de welke een Draecxken besloten is, soo konstigh van de nature gemaect, dat het schijnt van een seer konstigh meester uyt marmer gehouden te wesen, waer na

hy den naem soude dragen van *Draken-boom*, ende het Sap van *Draken-bloet*, het welck hy oock alle kracht van het oprechte toe-schrijft. Waer uyt, seydt hy, te blijcken de onwetenheyt van de Oude, ende vele Nieuwe, by welke gantsch onbekent is geweest, wat *Draken-bloet* was, ende waerom het dien naem hadde. Maer ick en sie niet hoe *Monardus*, dit kan vast maken; dewijl West-Indyën, ofte de nieuwe Werelt, voor de ontdeckinge van *Chr. Colombo*, is aen de Werelt

relt onbekent geweest. In dit geschil mogen wy dit alleen voor vast ende seker houden, dat het Drakenbloet, het welck in de Winckels daer voor verkocht, ende in de Heel-konste gebruyckt werdt, niet anders en is, als *Bocken-bloet*, met den gemelten *Bolus*, ende *Sap van Sorben-boom*, ofte ander t'samen-treckende, vermenght. Dit selve doet al 't gene, ende noch krachtiger, als wy van den *Bolus* terstont hebben aen-gewesen.

Plaeſter / oock **Gyps** nae het Grieks genoeemt, groeyt in bysondere Aderen, die loopende zijn door de Kalck-bergen van Syryen, Griecken-lant, Italyen, Spaengjen, Duytslant, ende eenige andere. Het moet nat, gelijk *Plinius* seyt, gebesicht werden; dewijl het terstont verdrooght, ende in steen verhart, bequaem om in alderhande vormen te gieten. Maer een Menschen wesen, gelijk de meerder-gemelte *Plinius* getuyght, met over het aengesicht de Plaeſter te gieten, ende dan in die vorme gesmolten Wasch, uyt te beelden, is eerst aen-gevangen by *Lyſistratus*, de broeder van den vermaerden *Lyſias*. Een brave vondt, ende die noch op huyden gevolght werdt. In de Heel-konste heeft de Plaeſter een seer plackende, ende verdroogende kracht; derhalvé bequaem om het Bloeden te stelpen, ende de onstekene Oogen te genesen, onder *Wit van Ey* geslagé zijnde. Gebrant, alsoo het door't Vyer verdunt, is wel meerder verdroogende, maer minder plackende.

Alle de verhaelde middelen dienen onder *Azijn* vermenght, die selfs bysondere kracht heeft, om met stoven het Bloedt terstont te stelpen.

4. Wy sullen hier by vougen eenighe *Metallen*, ofte gegravene Droogen, dewelcke placken, sonder scherpigheyt op droogen, ende niet weynigh te samen-trecken.

Uyt de twee soorten van **Toot** / wit, ende bruyn, is het laetste alleen gebruyckelijck in de Heel-konste,
ende

ende wert van *Galenus 9. Simpl.* gestelt kout te wesen. Derhalven al met een looden stock (ghelijck eenige verkoelende Kruyden) in een looden vijfel gestampt werdt, krijght daer door noch meerder verkoelende kracht. Die oock vermeerdert werdt, als het *Loot in Azijn gewasschen is*. Daer van wijst de Griecksche *Dioscorides* de maniere aen in sijn 5. bouck, op 't 55. cap. In een looden vijfel Water gietende, schrijft hy, sal men met een looden vijfel-stock soo lange wrijven, tot dat het Water bruyn, ende dick werdt: dan sal men daer noch ander Water by doen, ende door een douck soo dickwils gieten, ende met Water ver- verschen, tot dat het alle sijne bruynigheydt af- leydt. Het verkoelt, verdrooght, treckt te samen, maect Vel over de Wonden, belet beginnende On- stekingen, verbetert alle quaedt-aerdige Sweren, in- sonderheyt die op vochtige plaetschen, als aen't cyn- de van de Dermen, ende Lijf-moeder staen, gelijk mede den open Kancker; waer toe wel een loode plaet dienstigh is, maer het *Poeyer* veel bequamer, gelijk ick, volgende *Fernelius*, dickwils ondervonden heb- be. Ick sal sijn beschrijvinge, om het selve te maken, hier by-vougen. Het *Loot* wert geheel dun geklopt, ende dan in gantsch kleyne snipperkens gesneden, in stercken *Azijn* drie dagen geweyckt, den *Azijn* alle daegh, soo het noodigh schijnt, af-gietende; daer na uyt-genomen, ende by 't *Vyer* sonder branden ghe- drooght zijnde, werdt in een vijfel met moeyten ge- slooten, ende alsoo tot sijn poeyer gebracht; seer son- derlingh om de quaet-aerdige, ende in-gekanckerde Sweringen te genesen, ende te sluyten. *Gebrant Loot* doet al het selve, maer met meerder scherpigheyt, als het niet gewasschen is. Gewasschen verdrooght ende verkoelt: dan ongewasschen verdrooght wel, maer en verkoelt niet. De meerder-gemelte *Dioscorides* ver- haelt verscheyde manieren van wasschen, waer van de

eerste de beste, ende daerom oock alleen in't gebruyck gebleven is. Het Loot dun geklopt zijnde, doet men in een nieuwen aerden pot, tusschen beyde Swavel stroyende, die men aensteeckt, ondertusschen met een spatel omroerende, tot dat het Loot allegader wel verbrant. Is verder van den aert, ende gelegentheyt van 't Loot te lesen by *Fallopious de Metall.* 22.

Plumbago, in 't Grieks *Molybdæna*, na sijn bruyne verwe genoemt, en na sijn glisterigheyt by de Duytschen *Glantz*, oock *Bley-ertz*, na het Loot, dat sy *Bley* heeten, ende *Bley-sweysch*, het welck soo veel is als *Loot-sweet*. Wy noemen het **Loot-aerde**. Het is een overschot, dat op den gront van den oven blijft leggen, als in den selvigen, door het Loot, Gout ofte Silver gesuyvert is. Heeft meerder verkoelende, ende t'samen-treckende kracht, als het volgende *Silver-schuym*, waer mede het anders gelijk is, als *Galenus* schrijft. Hier van is breeder te sien *Agricola* 10. de *Nat. fossil.* 10. *Matthiolus* op 5. *Diosc.* 60. *Fallop.* de *Metall.* 25, ende 26.

Wanneer de *Loot-ader*, dat is, de Steen, daer het Loot in is, in den oven gestelt werdt, dan smelt het Loot; ende vloeyter suyver uyt: maer geeft even-wel daer na eenige vuyligheyt op, dewelcke *Loot-schuym* genoemt wert. Dit is van den selfden aert, als de *Loot-aerde*, ende wert mede bequamelijck gebruyckt soo by sijn selven, als onder *Plaesters*, om Vel over de Wonden te trecken.

Silber-schuym heeft wel den naem na 't Silver, volgens de Grieksche benaminge van *Lithargyros*, ofte *Lithargyrion*, dat is Silver-steen (soo genoemt van wegen sijn steenachtige hardigheyt, ende silvere verwe:) dan kooft mede van Loot, ende verschilt weynigh van het gemelte *Loot-schuym*. Want als het Loot de tweede reys verkooct wert, soo verandert het ten deele in *Silver-schuym*, ten deele in *Loot-aerde*. Is

tweederley, het eene van goude verwe, *Lithargyrium aureum*, ende by de Duytschen *Gold-glede* genoemt, het ander van Silvere, dat den naem draeght van *Lithargyrum argenteum*, ofte *Silver-glede*, en by ons *Gout-schuym*, ende *Silver-schuym*. Doch dese en verschillen niet anders, als dat het Goude, ofte gele, meerder kracht uyt het vyer getrocken heeft, en dien-volgende oock een weynigh scherpigheyt deelachtigh is, het welck met wasschen kan uyt-getrocken werden. Ende dan verdroogen sy beyde in de eersten graed, sonder merkelycke wermt, ofte koude, trecken te samen, smyten, ende vervullen 't gene te hol uyt-gegeten is.

Gelijck van bedorven Koper, *Koper-root* kooimt, ende van Yser *Roest*, soo geeft het Loot met Azijn vervochticht, ende bedorven zijnde, van hem een witte stoffe, die wy na het Latijnsche woordt *Ceruse* noemen, ende na de stoffe, ende verwe, *Loot-wit* / gelijck de Italianen niet alleen *Cerusa*, maer oock *Biacca*, ende *Sbiacca* (van *Bianco*) ende de Spaengjaerts *Blanquette*. 'T is al geheel oudt, dat de Vrouwen met de *Ceruse*, die van Wit loot gemaeckt wert, haer aengesicht geblancket hebben, waerom sy oock *Cerussata*, (*Martial. 7. 24.*

Cerussata timet Sabella Solem.)

ende de *Ceruse* in Latijn *Fucus*, ende in 't Françoys *Fard* genoemt wert.

De Grieksche *Dioscorides* beschrijft de maniere om de *Ceruse* toete maken: die wy hier wat nader sullen beschrijven. In een aerde pot leggense eenige tacken, daer na gieten sy daer soo veel van den stercken *Azijn* op, dat de tacken een hant hoogh boven drijven, dan leggen sy daer over dun gesslagen Loot. De pot met een aerde decksel, op dat den *Azijn* niet en soude vervlieden, gestopt zijnde, wert des Somers in de Son geset, des Winters op een oven, kachel, ofte forneus. Die het Loot vijlen, openen de pot over den thien-den dagh, ende dat soo lange tot dat het Loot allega-

der vergaen is ; die het niet en vijlen, maer alle maent. Ende als sy sien, dat al de geklopte platen, ofte bladeren, door de kracht van den Azijn niet op-gegeten en zijn, dan sluyten sy wederom de pot, ter tijdt toe, tot dat sy al te samen verteren, ende tot Ceruse vergaen. Dan wert het suyvere nat, 't welck boven drijft, geklenst ; het klevende, dat onder op de gront sinckt, in eenen anderen pot gegoten zijnde, in de Son gedrooght. hier na wert het gestooten, ofte gemalen, ende dangelift.

Op de selfde wijze wert de Ceruse van Bruyn loot gemaeckt ; de welcke alleen in de Heel-konste aengenomen is, ende verkoelt, verdrooght, treckt te samen, sluyt, plackt, ende stoot te rugge, recht strijdende, seydt *Galenus*, tegens het Koper-root, hoe-wel het selve oock met Azijn bereyt wert. Hy doet daer by, dat gebrande Ceruse in *Sandyx*, dat is, *Bergh-root*, verandert ; waer door het wel sijnder, doch niet meerder verwermente konde wesen. De Latijnsche poëet *Virgilius* maect *Eclog.* 4. daer gewagh van, ende wert by *Servius*, ende *Virgilius Marcellus* volgende *Plinium* op de gele verwe van een ander mengsel, geduydet, die beantwoort konnen werden uyt *Falopius*, de *Metall.* 28. De verssen van *Virgilius*, staende op den gulden tijdt, zijn de volgende :

*Ipse sed in pratis aries jam suave rubenti
Murice, jam croceo mutabit vellera luto :
Spontesua Sandyx pascentes vestiet agnos.*

Pompholyx / dat de Winckels verkoopen, is het rechte *Tutia* van de Arabiers, ende dat sy voor *Tutia* geven, is het *Cadmia* van de oude geneef-meesters. Het bestaet uyt de fijnste voncken, die in de Koperovens, als een belle (waer van de naem van *Pompholyx* in 't Grieks koomt) op-vlieght, ende boven blijft aen-hangen. Waer van breeder te sien is by *Dioscorides* in 't 5. bouck, ende 46. capittel, *Matthiolus* in sijn Uytleg-

leggingen, *Fallopins de Metall. 13. en Agricola 3. de Nat. fossil. 11. ende 10. 14.* Het is wit, ende geheel licht, waerom 't gemeenlijk *Lil album*, ende in Duytfland **Nichtes** genoemd wert. *Hadr. Iunius* meent dat daer van daen kooft het spreek-woort, *Nichtes ist in die augen gut*, als of men seyde, dat Tutia goet was voor de Oogen, als voor de roode ende loopende niet beter zijnde. Want het verkoelt, verdrooght, treckt te samen, sonder (gewasschen zijnde) eenige scherpigheyt, heelt alle vochtige, ende vuyle Sweringen, ende sluyt de Wonden.

Spodium en scheelt niet van *Pompholyx*, als alleen in sijnigheyt. Want het kooft uyt de grove voncken, die op de vloer van de Koper-ovens neder vallē; waerom het oock soo suyer niet en is, maer grover, ende bruynder, derhalven genoemd in de Winckels *Nil griseum*, ende in Duytfland **Grauw-nicht**. Het heeft de selfde krachten van *Pompholyx*, behalven dat het wat meerder te samen treckt.

Cadmia is tweederley, door de Nature van selfs gegroeyt, ofte door de konste gemaect. De natuyrlijke is een steen, *Lapis Calaminaris* genaemt, in Duytfland **Kobelt**, ende in onse Winckels **Witte Klimp**. Kooft veel in Bohemen voort, ende maect het root Koper (het welck sonder den selven niet te smelten en is) geel, ende vermeerdert het selve een goet deel, gelijk, onder andere den *Calmis-bergh*, ontrent Aken, genoegh uyt-wijft. De gemaecte *Cadmia* groeyt mede boven aen de Koper-ovens, en is grover, meerder verdroogende, ende t'samen-treckende, als het *Spodium*. Dan de Natuyrlijke is minder verdroogende: maer *Gebrandt*, ende dickwils met *Azijn* uyt-gebluscht, ende gewasschen, ende dan op een Marmersteen kleyn gewreven, verdriift den Brandt van de Onstekene Oogen, ende verteert de vochtige geswellen. Die hier meerder bericht van begeert, magh de

meerder gemelte Geneef-meefters na sien .

Antimonpe wert, om haer ghelijckeniffe, die fy met het Loot heeft, onder de Loot-middelen beschreven van *Dioscorides* 5. 59. met den naem van *Stimmi*, ende de *Sibi*, gelijk oock van andere Griecken. *Plinius*, *Marcellus*, ende andere Latijnen noemen het daer nae *Sibium*. Maer de Arabiers *Achimam*, waer van de Chymiften gemaect hebben eerst *Achmadium*, ende ten laetsten *Antimonium*, met welcke benaminge, als oock by de Arabifche geneef-meefters *Serapio*, en *Avicenna* gebruyckt, dit Metal in de Winckels alleen bekend is. Het is van verwe den Loot-steen feer gelijk, maer valt witter, ende meerder blinckende. Is tweederley, Manneken, ende Wijfken. Het Manneken, feydt *Plinius*, is wat rouwer, lichter, zantachtiger, en minder flickerende. Het Wijfken in tegendeel blinckt, flickert, is morfeligh, ende gereten. Wert gegraven uyt de Silver-mijnen, onder andere Landen, in Duytfland, ende Bohemen. Eertijds placht men het gegraven te verkoopen, maer tegenwoordigh het gekoochte. De wijfe daer van is by *Agricola* aengewefen in 't 9. bouck *de Re metallica*. Het verkoelt, treckt dapper te famen, verftopt. Wert derhalven bequameelijck vermenght onder de Oogh-salven, om de Sinkingen, ende Loopen van de felvige tegen te houden, te weten het Gekoochte, dat geen fcherpigheyt en heeft, ende gelijcke kracht met het gebrandt Loot. Gemenght zijnde onder verschen *Reufel*, maect dat het Gebrande geen Puyften op en wierpt, ftilt de quade Sweringen, ende belet haer voort-kruypen. Sommige Vrouwen befigen 'tselve, om haer Wijnbrauwen bruyn te maken.

Alluyn is, gelijk vele andere Metallien, ofte door de Konfte gemaect, ofte Natuyrlijck, waer van verscheyde Mijnen zijn in Spaengjen, Duytfland, ende Italyen. *Bembus* in 't 4. bouck van sijn *Historye van Vene-*

Venetyen, schrijft, dat het aldaer, met ongelooflijcke winst van de eygenaers gegraven wert by *Castello*, ende *Leandro Alberti*, gelijk ick oock selfs gesien hebbe, tusschen *Napels*, ende *Pozzuolo*. Hy beschrijft mede in sijn Italiaensche beschrijvinge van Italyen, dese maniere om het selve te koken. Sy branden de Aluyn-steenen in een Oven, ende dan gieten sy daer over Putwater, daer ontrent zijnde. Als de Steen soo eenige dagen geweyckt is, dan vergaet hy tot asche. Waer uyt sy daer na een Loogh trecken, het welck sy gieten in houten backen, in de welcke wat gestaen hebbende, wast den Aluyn allencxkens aen de kanten, niet anders als Ys-kegels, ofte Cristal. Te Luycck doen sy daer Pisse by, ende sonder de selvige souden sy nauwlijcks Aluyn kunnen maken. Het selfde is mede van Italiaensch Aluyn aen-geteyckent by *Fernante Imperato 13. dell' Hist. Naturale 12.*

Den Aluyn doet dienst aen Gout-smeden, Verwers, Druckers, ende Heel-meesters.

De Gout-smeden besigen Aluyn, om haer Gout te suyveren, en met de bladeren het Koper te vergulden.

De Verwers sieden haer Wol, ende Lakenen in Water, daer Aluyn in gesmolten is, waer door sy de Verwe eerder vatten, ende langer behouden.

De Druckers doopen haer dun, losch, ende doorvloeyend Papier in Aluyn-water, het welck daer door soo vast wert, dat het de inct kan verdragen, ende voor schrijf-papier verstrecken, t welck sy *Planeren* noemē.

De Heel-meesters gebruyckē den Aluyn, om door sijn verdroogende, ende t' samen-treckende kracht, het geswollen, ende pappigh Tant-vleysch te doen slinken, en op te droogen, de losse, en leuterende Tandenvast te stellen, het loopen van't Bloet, uyt-breken van Puyskens, ende het dragen van de Ooren op te houden.

Buyten de verhaelde Gebruycken heeft hy noch een sonderlinge kracht, om het Vyer sijn kracht te be-

nemen, ende te belettē dat het geen brant en maect. Welcke wetenschap sommige Veldt-overste wel te pas gekomen is. Waer van wy een exempel lesen by *Agellius* 15. Noct. *Attic.* 1. uyt een oudt, ende achtbaer Schrijver: Doen *L. Sylla* het Landt van Athenen bestormde, ende *Archelaus*, den oversten van den koningh *Mithridates* de plaetsche beschermde, soo en konde een houte Block-huys, dat aldaer, tot verweeringh op-gericht was, rontsom met vyer omhelst zijnde, niet in brandt geraten; om dat het van *Archelaus* met Aluyn bestreken was. Welcke geschiedenisse wel te gelooven is, dewijl bevonden wert dat Aluyn niet alleen het branden en belet, maer oock den brant uyt-bluscht. By Babylonyen groeyt seker lijm, *Naphtha* genoemt, in 't welcke dit wonder gespeurt wert, dat de gene, die daer mede gesmaert is, het vyer na hem treckt, ende dat den brandt met geen water uyt-gebluscht, maer noch meerder ontfteken werdt: dan om den selfden uyt te blusschen, is noodigh *Slick*, ofte *Azijn*, dan het bequaemste is *Aluyn*. Om sulcks te versoecken, heeft *Alexander de Groote*, seker joncxken met het Lijm doen bestrijcken, het welck terstont in brandt rocht, met het grootste gevaer des levens, dat haestelijck voor-komen is door den Aluyn, daer mede den brandt gantsch gelifst werde.

5. Uyt de verhaelde Enckele werdē Mengel-middelen in de Winckels gereet gehouden, te weten Plaesters, ende Salven, als *Empl. Defensivum*, *Diapompholygos*, *Vng. Album*, è *Cerusa*, *Nutritum*, *Diachalciteos*, ende *Exiccans rubrum*. Gelijk elck Heel-meester, na bysondere gelegentheynt der Gebreken, een bysonder Mengel-middel kan bereyden, uyt de verhaelde Enckele.

Het IIII. Capittel.

1. Pijn-stillende Middelen , door Versachtende kracht .
 2. Enckele ; als Maluwe , Huemst , Witte Lelye , Camillen ,
 Melilote , Lijn-saedt , Fenigriek ; Melck , Boter ; Olye ,
 Amandel-olye ; Wolle-vet , Smeer , Verckens-reusel , Calfs-
 vet , Hoender-vet , Ganssen-vet , Menschenen-vet ; Mergh ,
 Herts-mergh , Calfs-mergh . 3. Toe-gemaecte , ofte Men-
 gel-middelen . 4. Maniere om te Gebruycken .

I.

Alle Pijn bestaet in't ontdoen van 't gene tesamen
 gevought is , ende dat is de naeste oirsaeck ; ge-
 lijk het Middel , 't welck die wech-neemt door te-
 gen-strijdende kracht , de Pijn recht stilt , maer even-
 wel niet Pijn-versachtende genoemt wert , dan alleen
 't gene , de oirsaeck blijvende , de Pijn allcen versoet ,
 ende versacht . Soodanigh Middel is ofte gematight ,
 ende ons Lichaem gelijk ; ofte werm in den eersten
 graed , ende sijn van stoffe .

2. **Maluwe** (soo genaemt nae den Latijnschen
 naem *Malva* , die wederom kooft van't Griekcs *Ma-
 lacha* , als of men seyde versachtende , waerom sy oock
 by de selve Griekken *Akops* , dat is , Pijn-stillende
 geheeten wert) is vochtigh , ende slijmerigh , met een
 lauwe , ofte matige wermte ; derhalven verdeclende ,
 ende morw-makende . Het Af-sietfel is bequaem tot
 de hardigheyt van de Lijf-moeder , Krimpinge van de
 Dermen , smerte ende rouwigheyt van de Blaes , 't zy
 van binnen door een Clysterye in-gespeut , ofte van
 buyten gestoot ; in welcke maniere het alle harde
 Geswellen kan versachten . De Bladeren van Malu-
 we gesoden , ende gestooten , genesen het Wilt-vyer ,
 ende alle heete Opdrachtigheden , als oock de Ver-
 brantheyt . Noch heeft dit Kruyt bysonders , dat het

opsteken van eenige Angelen, die door Spinne-koppen, Wespen, ofte Byen gedaen zijn, geleyt, de Pijn versacht, gelijk *Dioscorides* getuyght 2. 111. alwaer hy noch by vought, dat de gestampte Bladeren met Olye vermenght, ende op de huyt gestreken, de selve voor het steken van foodanigh ongedierte bevrijden.

Witte Maluwe / ofte **Huemst** (in de Winckels met den Griekschen naem *Althea* bekendt) is werm in den eersten graed, ende een weynigh vochtigh, te weten in haer Bladeren. Want, volgens de getuygenisse van *Galenus*, soo zijn haer Saet, ende Wortelen wat drooger, als oock sijnder van stoffe. Sy ondoet, scheyt, verteert, ende vermorwt alle Hardigheyt, versacht, ende verdrijft alle Smerten, ende Onstekingen.

Witte Helse heeft in sijn Bladeren, ende Wortels, gelijk *Dioscorides*, ende *Galenus* getuygē, een drooghmakende, af-vegende, tamelijck verdouwende, rijpende, ende verterende kracht. De Wortel gebradē, ofte met *Olye van Rosen* gemenght, geneest de Verbrantheyt. Haer Af-siettsel, Pap, ende Slijmerigheyt doen alle Geswellen tot Etter komen, ende versachten met eenen de Pijn, die door het Rijpen der Vochtigheyt veroirsaeckt werdt. By ons is de Wortel alleen in't ghebruyck; dan de Bladeren werden tot het verhaelde, oock dienstigh gehouden; ende tot alles krachtiger, van *Fernelius*, het Sap uyt de Bloemen geperst.

Camillen zijn matelijck verwermente, ende een weynigh verdroogende, sijn van deelen, ende derhalven krachtigh om al't gene in een getrocken is te ondoen, ende te ontsuyten, alle harde Geswellen te versachten, morw te maken, te doen verdwijnen, ofte tot etter te komen, de rauwe Vochtigheden te doen rijpen, ofte te scheyden.

Wel-riechende Bladeren / ofte **Melilote** / ende na dien Griekschen naem by sommige *Malloote* genoemt,

noemt, is werm, ende droogh in den eersten graed, met eenige t'samen-treckinge. Even-wel heeft sy noch een scheidende, ende verterende; als oock een rijp-makende kracht. Sy versacht alle Onstekingen, ende heete Geswellen, insonderheyt, gelijk *Dioscorides* schrijft, die aen de Oogen, Lijf-moeder, Schamelheyt, ende Eynd komen, alleen in *Soete-wijn* gesoden, ende op-geleyt, ofte met Doyeren van gebraden Eyeren, Meel van *Fenigriek*, *Lijn-saet*, ofte *Terwen-bloem* gemenght.

Lijn-saet is (gelijk *Galenus* schrijft 7. *Simpl.*) werm in den eersten graed, doet scheidende ende vermorwt alle heete, soo wel inwendige, als uytwendige geswellen, het meel met *Honich*, *Olye*, ende een weynigh *Water* tot een *Pap* gekooct zijnde, als *Dioscorides* getuyght 2. 96. De selfde voughter by, dat *Lijn-saet* met *Looge* vermenght, rijp maect, ende doet uytbreken, ofte verdwijnen alderhande Sweringen, ende harde Geswellen achter de Ooren (*Parodites* genoemd) aen den Hals, ende andere Leden des Lichaems. In *Wijn* gekooct, suyvert het de Sweringhen van het Hoofst, stilt het *Wilt-vyer*, ende verdriift alderhande *Vlecken*.

Fenigriek wert alleen gebruyckt in sijn *Zaet*, het welck, volgens de getuygenisse van *Galenus* 8. *Simpl.* is werm in den tweeden, en droogh in den eersten graed. Het Meel, schrijft *Dioscorides* 2. 95. heeft een sachtmakende, ende verdeylende kracht. In *Mede* gesoden tot een *Pap*, doet scheidende alle inwendige, ende uytwendige Geswellen.

Melck van alle vrende hoedanigheyt, schrijft *Galenus* 10. *Simpl.* ontbloot zijnde, is een versachtend Heel-middel, bequaem voor de scherpe, ende bijtende Sinckingen, insonderheyt der Oogen, de selfige niet niet alleen door haer *Wey* suyverende, maer oock door haer *Vettigheyt* versachtende; waer toe het *Sogh* van

eengefonde Vrouwe, versch zijnde, alderbest, ende het Menschen Lichaem aengenaemst is. Doch alle Melck rijpt, ende versacht, voornamelijk *Koeyemelck*; onder *Wit van Ey* geslagen verdriest de Roodigheydt van de Oogen, ende versacht alderhande Sweringen.

Boter/ een derde deel van de Melck zijnde, heeft veel van de selfde krachten. Want, gelijk *Galenus* wel schrijft in't gemelte bouck, is van aert versachtende, rijpende, ende wat verdouwende. Sy en geneest maer kleyne, ende in teere Lichamen voortkomende Geswellen. Op het Tant-vleysch van de kinderen gestadigh gestreken, doet de Tanden raffer uyt-komen.

Olye/ is het vet Sap der Olijven, daerom gemeenlijck *Olye van Olijven*, ofte van *Olijf* genoemt, eē vrucht van Olijf-boom, waer na sy oock den naem treckt van *Boom-olye*. Dese uyt rijpe Olijven geperst, ongezoeten, ende niet te oudt, is matelijcken werm, versachtende, ende vochtigh-makende, een recht middel voor de Vermoeytheydt ende om het Lichaem rap, ende sterck te maken. Waerom sy oock in voortijden by de Griecten, ende Romeynen gebruyckt is geweest, om de Lichamen van de gene, die een stercke Oeffeninge aen-namen, ofte in 't Badt gingen, daer mede te bestrijcken, gelijk breeder te sien is by den Italiaenschen geneef-meester *Mercurialis 1. de Arte gymnastica 8.*

Olye van Soete Amandelen is tot alle het selfde bequaem, ende noch krachtiger.

Det van Duple/ ende **ongewasschen Wolle**/ ofte **Wolle** met der **Hecken**/ heeft een verwerrende, versachtende, ende ondoende kracht. Verfoet alderhande Pijn, insonderheydt van geslagen, ofte gepletterde Ledden, 't zy alleen, ofte met *Olye van Rosen*, ende een weynigh *Azijn* op-geleydt.

Alderhande **Bet** / ofte **Smeer** / het welck sijn van stoffe is, versacht de Pijn, ende verfoect de scherpigheyt van de Vochtigheden. Dat van *Wilde Dieren* genomen wert, is mede verdouwende, ende verdrijvende, maer van *Tanne* valt grover, ende vochtiger.

Bet van **Swijnen** / ofte **Verckens-reusel** / heeft de selfde kracht van den Olye, behalven dat het noch wat meerder versacht, ende rijpt, even-wel sonder eenige hitte, als onse natuyrlijcke wermte seer gelijk zijnde.

Halss-bet is wat werner, ende drooger, als de Verckens-reusel, die het anders in krachten navolght.

Hoender-bet heeft noch meerder vermorwende, ende versachtende kracht, ende stilt de bijtende scherpigheyt der Vochtigheden.

Gansen-bet is werner, ende sijnder van deelen, als dat van Swijnen, ofte Hoenderen, ende kan dien volgende beter versachten het gene dieper steeckt.

Menschen-bet / gelijk het tusschen al de Smeren middel-matigh is, soo heeft het oock tot alles een middel-matige kracht.

Mergh versacht alle Hardigheyt. De beste is **Herts-mergh** / daer na **Halss-mergh**.

3. Hier van werden gemaect Olye van Camillen, van Lelyen, van soete Amandelen: Stovingen van de Wortels van Lelyen, ende Huemst, de Bladeren van Maluwe, de Bloemen van Camillen, ende Meliloten. Van de selve gestooten wert een Pap bereydt met het Meel van Lijn-saet, ende Fenigrieck in Soete-melck gekooct, ende daer dan onder vermenght verschen Olye, ongezoute Boter, Mergh, ofte Reusel. Men kan oock eē Pap bereyden van eē Kruym Witte-broots, in werme Melck geweyckt, ende dan vermenght met het raeye Slijm, dat met laeuw Water getrocken is uyt Huemst-wortel, Fenigrieck, ofte Lijn-saet, daer by doende twee Doyeren, en een vierendeel loot Saffraē.

4. In't

4. In 't gebruyck van dese Middelen, die de Pijn versachten, sonder de oirsaek wech te nemen, dient wel gelet, dat sy niet alleen, ende onvermenght gebesight en werden op Lichamen, die geheel Bloedrijk, ofte vol quade Vochtigheden zijn. Want door haer versachtende kracht verslappen sy het Deel, daer sy op geleydt werden, het welck dan daer na meerder Vochtigheden ontfanght, ende behoudt, waer door het oock de Spanningh, ende Pijn vermeerdert. Derhalven is 't goet, dat in soodanigen gelegentheynt onder de selve wat T'samen-treckende gemenght werden, doch weynigh. Want gelijk de versachtende middelen de pijnige deelen doen verslappen, soo wert door het te samen-trecken de Pijn verdubbelt. Derhalven sal dit de mate zijn, dat de Sinckinge sachtelick tegen gehouden, de swacke Deelen versterckt, ende de Pijnelijckheynt versacht werdt.

Het V. Capittel.

1. *Pijn-stillende Middelen, door Verdoovende kracht.*
2. *Enckele; als Bilsen-kruyt, Scheerlinck, Mandragora, Heul, Opium, Nacht-schade, Stomp-visch.*
3. *Mengelmiddelen.*
4. *Maniere om te Gebruycken.*

I.

NA dat wy aengewesen hebben de Middelen, door de welcke de Pijn versacht werdt: soo sullen wy nu komen tot de gene, waer toe men gedreven, ende als gedwongen wert, wanneer de andere niet en helpen, te weten, de Verdoovende. Dese stillen de Pijn, niet om dat sy de Oirsaek (waer in de rechte Genesinge bestaet) wech-nemen, ofte versachten: maer om dat sy door haer Verdoovende Kracht 't gevoelen van 't Pijnelijck Deel soo verdooven, dat het selve de prickelende Oirsaek van Pijn niet gewaer en wert.

wert. Dit Verdooven en geschiet niet door Koude, maer door een bysondere Kracht. Derhalven hebbē de GriECKsche Geneef-meesters ongelijck, als sy schrijven, dat alle Verdoovende middelen Kout zijn, ende daerom oock de Arabische, 't welck van de Nieuwe gevolght wert, met de alder-heetste droogen, als om haer over-groote Koude te matigen, de selvige vermengen; selfs met het brandende *Euphorbium*, in't Mengel-middel, *Philonium Romanum* genaemt. Daer nochtans *Opium* met sijnen seer bitteren smaeck, ende stercken reuck (waer van breeder in 't 14. capittel van het 1. Deel) sijn hitte genoegh uyt-wijst, ende evenwel de Pijn, gelijk terstont sal werden aen-gewesen, boven alle andere verdooft. De hoogh-geleerde, ende meer-gemelte *Fernelius*, Geneef-meester van *Henrick de II. Koningh van Vranckrijk*, staet toe dat alle Verdoovende middelen dapper kout zijn, maer dat sy even-wel door die ongematigheyt de Pijn niet en verdooven, dan door eenen bysonderen aert. Want, schrijft hy, 6. *Meth. 5.* grooten *Donderbaert*, al is hy Kouwer dan *Bilsen-kruyt*, soo kan hy op eenigh Deel geleyt zijnde, het selve niet verdooven. Ende daerom vought hy 5. *Meth. 27.* in de Gichte, als de over-groote Pijn niet en versacht, by den selven, ende *Mandragora*, wat *Opium*, insonderheyt in Heete gebreken, als vast stellende, dat het *Opium* Koude soude wesen, waer van het tegendeel waer is.

2. *Bilsen-kruyt* / te weten dat witte bloem, endesaet heeft, versacht alle Ontstekingen, en de Pijn, die daer door verweckt werdt, gelijk in 't 1. capittel is aen-gewesen. *Duretus*, Geneef-meester van den Koningh van Vranckrijk, doet sijne verkouwende kracht matigen met soete *Melck*, met welcke Stovinge hy verklaert de Gicht-pijne verdreven te hebben.

Scheerlinck is van den eygen aerdt, ende noch kouder. De Bladeren, als oock het sap uyt de selvige,

ge, ende de Bloemen geperft, zijn seer verdoovende, waer van breeder te sien is in't 24. cap. van't 1. Deel.

Mandragora / gelijk *Galenus* seydt 7. *Simpl.* verkout in den derden graed. Het Sap uyt de Wortels, Bladeren, ofte Appels geperft, stilt de Pijne, ende verkoelt alderhande Vyerigheyt.

Heul versacht in sijn Af-sietfel van Bladeren, ende Bollen, alderley Brandt, ende de Pijn daer uyt ontstaende: maer noch meerder wert de selfde verdooft, door **Opium** / gelijk breeder verhaelt is in't 14. cap. van't 1. Deel.

Nacht-schade is mede van den selfden aerdt, gelijk wy hier voor in't 1. cap. hebben aengewesen.

Stomp-visch werdt onder andere plaetschen gevangen by *Marseille* in *Vranckrijck*, en by *Venetyen*, ende *Genua* in *Italyen*, heeft eenige gelijknisse met onsen Rogh. *Theophrastus*, *Aristoteles*, *Galenus*, *Plutarchus*, *Plinius*, *Averroës*, *Albertus*, *Bellunensis*, ende verscheide andere, getuygen, dese Visch soo dapper te verdooven, dat hy selfs door het Net, ofte yet anders daer hy mede gevangen werdt, sijn kracht uytgeeft, ende de Visschers handen doof maect, ende haer gevoelen beneemt, ofte een schudden ende beven daer in verweckt; waerom hy by de *Venetianen* *Tremolo*, ende by die van *Genua* *Tremoriza* genoemt werdt, gelijk oock van de *Spaengjaerts* *Tremielga*, van de *Duytschen* *Zitterlingh*, *Zitterfisch*, *Schleffer*, ofte *Krampffisch*, als *Kramp* verweckende. Soo kunnen wy hem in onse tale *Kramp*, ofte *Stomp-visch* noemen, die in't *Latijn* den naem heeft van *Torpedo*. Den Olye daer dese Visch levendigh (want doot zijnde, en heeft hy die kracht niet) in gestickt is, verdooft het gevoelen, ende neemt alsoo de Pijn wech.

3. Wt de verhaelde Enckele werden toegemaect *Philonium Romanum*, de Pillen van *Honts-tonge*, *Populyoen-salf*, Olye van *Bollen*, *Bilsen-kruyt*, ende
tge-

't gene de meeste kracht heeft, *Opium*, ofte 't gene daer uyt getrocken werdt.

4. De verhaelde Middelen, als sy niet te sterck ofte te veel op-geleyt en werden, kunnen by noot (want buyten den selven dienen sy beter na-gelaten) bequa- melijck den Brandt, ende Onsteking van Geswellen, Sweringen, ende anders wech nemen, als oock de Pijn, die uyt deselvige veroirsaect. Maer onmate- lijck gebruyckt souden sy het pijnelijck Deel verder- ven, ende gantsch van gevoelen, ende leven berooven.

Het VI. Capittel.

1. *Versachtende, Ont-doende, Lucht-gevende, ende Ver- terende Heel-middelen.* 2. *Enckele; als Lijn-saet, Feni- grieck, witte Wijngaert, wilde Concommers, Lisch, Hadich, Schaepe-wolle, Reusel, Vet, Mergh, Ladanum, Harst, Sagapenum, Galbanum, Ammoniacum, Bdellium, Styrax, Tacamahaca, Caranna, Opopanax.* 3. *Toe-gemaeckte, ofte Mengel-middelen.* 4. *Recht Gebruyck.*

I.

WY hebben dus verre beschreven de Heel-midde- len, die meest strijdigh zijn tegens de heete Ge- breken. Derhalven sullen wy nu aenwijzen de gene, die de Koude versachten, ontdoen, ende lucht geven, te weten Harde geswellen, uyt Koude, ende geronnen Vochtigheden vergadert, ende op-geworpen zijnde. Soo dat wy voor een Versachtende Heel-middel ey- gentlijck rekenen, niet dat het gene, door menighte gespannen is, ontlast, ofte 't gene te seer verdrooght is, vochtigh maeckt: maer het welck dat geronnen is, verwermt, ontdoet, ende lucht gevende doet slincken. Soodanigh is matelijck van Stoffe, niet Worm boven den tweeden graed, (op dat het door sijn Hitte, het dunste van de Vochtigheyt uyt-treckende, het overige

ge niet en soude verharden) vermengt met een Luchtige vochtigheyt, gelijk *rijpe Olye*, ende *Vet* van een gematight Dier, nyt de welcke geen scherpigheyt, ofte eenige uyt-stekende hoedanigheyt, maer alleen een Soetachtige vettigheyt geprouft en werdt. Dan dese zijn maer enckel Versachtende. Andere hebben daer-en-boven kracht om de onsfienlijke Gaetjens van de Huyt sachtjens te ontdoen, ende daer door de beslotene Vochtigheden lucht te geven, ende soo te doen uyt-waessenen. Sulcke zijn dun van Stoffe, om te beter in te kunnen dringen, van Gematigheyt matelijck werm, om daer onmatige hitte, en droogh- te de Openingen niet te sluyten; gelijk doen die grof, ende koudt zijn. Derhalven die enckel ver-vochtigen, gelijk *Violen*, *Maluwe*, *Olye*, hebben een sachtelijck vermorwende kracht. Die wat werm, ende sijnder zijn, versachten, vermorwen, ontdoen, ende openen, als *Camillen*, *Lelyen*, *drooge Vygen*, *ongezoute Boter*, ende *versche Verckens-reusel*. Maer die noch sijnder van Stoffen, ende heeter van Gematigheyt zijn, te weten tot den tweeden, ofte den derden graed, vermorwen, verdouwen, ende verteren alle harde Geswellen; van welcken aerdt, ende krachten de volgende deelachtigh zijn.

2. **Lijn-saet** / ende **Fenigriek** in *Water* gesoden, ende daer mede gestooft, ofte het *Meel* in *Water* ende *Camil-olye* gekooct, ende Paps-gewijs op-geleyt, versacht ende vermorwt alle Hardigheden.

Witte Wjngaert / ofte *Bryonia* is werm, ende droogh in den tweeden graed. Sijnen Wortel is meest in 't gebruyck, die versacht ende verdouwt de harde Geswellen, doet de selve rijpen ende door-breken. Reynight de Huyt van Rimpelen, Fronsse, Sproeten, Puysten, gestooten, ende met *Fenigriek-meel*, ende *Olye* gesoden: Suyvert, in *Wijn* gekooct, het vuyl Vleysch, ende de quade Sweringhen, ontdoet,

ende ſcheyt het geronnen Bloedt, verdrijft de Blauwigheydt van geſtooten, gevallen, ofte geſlagen Ledden. Geſtooten op de gemorfelde Beenderen gheſtroeyt, treckt uyt de Wonden, Splinters van de gemorfelde Beenderen. De Vruchten (die wy *Quartelbezeyen* noemen) hebben kracht om quaedt Schorſt te heelen.

Wilde Concommers zijn werm ende droogh in den tweeden graed, ſijn van Stoffe, ende derhalven ſuyverende, ſcheydende, ende verterende. Waer toe gebruyckt werden de Wortel, ende het Sap van de Vrucht. Sy verſachten, ende verdrijven alle Koude, ende oude Hardigheyd, met meel van *Gerſten-mout* in *Water* ende *Olye* gekoockt, onder *Termentbijn* ghemenght rijpen, ende openen de Geſwellen. Het Afſietſel van de Wortel uyt *Azijn*, verdrijft de Gichte, ende andere Pijn van de Gewrichten. Droogh geſtooten (waer toe het Sap van de Vrucht noch krachtiger is) ende met *Honich* vermenght, ſuyvert, ende neemt wech Krouwagye, Sproeten, ende alderley Vlacken.

Tiſch in ſijn wortel, zijnde heet ende droogh in den derden graed, verſacht, opent, ende verdrijft alle Hardigheyd, het zy dat men met ſijn Afſietſel ſtooft, ofte hem onder Sacht-makende Pappen vermenght.

Hadich is by-nae van den ſelfden aerdt. In ſijn jonge Bladeren noch verſch, ende malsch zijnde, onder meel van *Gerſten-mout* gemenght, verſacht, ſcheyt, ende verdrijft alle koude Geſwellen; als oock de Verbrantheydt, Honde-beten, ende Gichte. Het ſelfde doet oock de Wortel met *Stieren-vet* gemenght. Sijn Afſietſel vermorwt de harde Lijf-moeder, opent de verſtopte; ende verſacht alle Geſwellen, daer ontrent komende, met den ſelven geſtooft, ofte gebaedt zijnde.

Wolle met der **Becken** (waer van in 't voorgaende

de Capittel gesproken is) versacht ende verdonwt meerder, als eenige andere Vettigheyt.

Verckens-reusel / als hy oudt ende ongezoeten is, versacht stercker, als versche: want hy verkrijght door den ouderdom eenige wermte, ende scherpigheyt, die hy versch zijnde noch niet en heeft. Maer de andere wermer Smeren, als het *Vet van Hoenderen, Ganssen, Enden, Calveren, Ossen*, hebben meerder kracht van versachten, als sy versch zijn, alsoo de selvighe door den ouderdom te heet, ende te scherp werden, waer door sy dan oock stercker verdroogen, ende verteren. Het gene van noch drooger Dieren genomen werdt, als van *Honden, Stieren, Bocken, ende Harten*, is noch soo veel meerder verdroogende, sonder versachtinge.

Mergh / gelijk het Pijn stilt, als in 't voorgaende Capittel geseyd is, soo heeft het oock kracht om te verwerpen, te versachten, ende te ondoen. Werdt in 't laetste van de Somer vergadert, het drooghste uyt den Rugh-graet, 't vochtighste uyt de ander Beenderen. Tot de hardigheyt van het Ingewant, ende de Zenuwachtige deelen heeft *Harten-mergh* den meesten prijs: waer op volght, doch met slapper kracht, *Kalfs-mergh*.

Cistus Ledom (waer van *Clusius* thien gheslachten heeft, by de welcke *Lobel* noch drie andere doet) is een leegh heester, de *Cistus* niet ongelijk. Heeft lange, swarte, klamme, ende in 't aen-tasten wat klevende Bladeren. Want sy zijn deelachtigh een taeve ende Termenthijnachtige vettigheyt, die haer van buyten op sommige tijden uyt-geeft, te weten in 't Voor-jaer, gelijk den ouden *Dioscorides* schrijft **I. 110.** ofte liever, gelijk *Bellonius*, die sulcks selver gesien heeft, getuyght in het **I.** bouck van sijn Françoische Aen-merckingen op het **7.** cap. in de Somer-liche maendé, ende hoe de Sonne meerder hitte geeft, hoe

hoe sy dese Vettigheydt meerder uyt-treect. Dit heelter wast op woeste, ende ongebouwde plaetschen van Spaengjen, ende by Mans in Vranckrijck, dan het beste in 't Griecsche eylant Cypers, ende Creta, nu Candyen genoemt, alwaer de gemelte *Bellonius* de Teermenthijnachtige vettigheydt heeft sien af-nemen.

De Griecken, schrijft hy, hebbē een bysonder werck-tuygh, gelijk een rof-kam sonder tanden, waer mede sy dese Vettigheydt van de tacken, ende bladeren afschrappen, met onlijdelijcken arbeyt, als zijnde in 't heetste van de honts-dagen, ende op 't geberghte. By een vergadert, werdt door gedaen, ende in klonters, gelijk men in de winckels sier, bewaert. Dese vochtigheydt, in 't Griecs, ende daer na in 't Latijn

Ladanum geheeten, in't Arabisch *Laden*, ofte *Loden*, in't Italiaensch *Laudano*, en *Odano*, in't Spaensch *Xara*, werdt in Griecken-lant, daer het rechte in overvloedt voort-koomt, veel gebruyckt, om de bedompte, ende quade lucht met haer wel-riekende wermte te suyveren, gelijk wy hier doen met Wieroock, Geneverbefyen, Nagelen, ofte diergelijcke. Werdt oock veel ghedaen in Reuck-ballen, ende alderhande Reuckwerck. Dan behalven dé aengenamen reuck, heeft dit *Ladanum* noch verscheydene kracht in de Heel-konste.

Het is verwermente, seydt *Dioscorides*, ende sulcks schrijft *Galenus* 7. *Simpl.* in den tweeden graed, met een weynigh t'samen-treckende, sijn van stoffe, ende daerom versachtende, morw-makende, verterende, enderijpende. Derhalven bequaem, om tot een *Pessus*, ofte Set-pil gebruyckt, de hardigheyt van de Lijf-moeder door sijn versachtende kracht, wech te nemen, ende de selve door sijn drooget'samen-treckinge te verstercken, haer over-tollige Vochtigheyt op te droogen. Door welcke kracht het oock belet het uyt-vallen van 't Hair. Streckt, in 't korte, om alle Pijn, die uyt Koude veroirsaeckt, te stillen, ende alle harde Geswellen te doen sijncken. De meer-gemelte *Dioscorides* keurt voor het beste, 't welck boven sijnen lieffelijcken reuck, geelachtigh van verwe is, wat nae den groenen treckende, van stoffe vet ende taey, doch niet zandigh, maer klevende gelijk Harst.

Pijn-boom heeft in sijn Schorffen enen droogen, ende t'samen-treckenden aert, die doen het Vel over de Wonden groeyen, ende genesen de Verbrantheydt. De Vettigheyt, die uyt desen boom vloeyt, en **Harst** genoemt werdt, noch versch zijnde, stilt de Pijn van de Gewrichten, insonderheyt in de Heupen, versacht ende verdouwt de hartste Geswellen: maer die ouder is, heeft meerder kracht om te verwerpen, ende te verteren. Dit selfde grijpt oock plaetsch in Harst,

ofte Gomme van andere Boomen .

Het kruyt , dat in 't Grieccks *Narthex*, in Latijn *Ferula*, ende daer na in François ende Italiaensch *Ferola* genoemt wert , ende in Spaensch *Cannabeia*, (om haer rietachtigheyt) is van gedaente onse Fenckel niet ongelijck ; ende wast veel in Asyen , ende Afrijcken ; doch mede in Europa , gelijk ick het selfde gesien hebbe in Italyen ontrent Florençen , Romen , Napolis , ende in Vranckrijck ontrent Mompellier , ende Marseille . Het is van verscheyde soortē , selver oock nae de verscheydenheydt van de plaetschen , daer het groeyt , ende daerom brenghet het oock verscheyden Sap , ofte Gomme voort , *Sagapenum*, *Galbanum*, ende *Ammoniacum*, alle drie in de Heel-konste gebruyckelijck .

Sagapenum is heet in den derden , ende droogh in den tweeden graed , seer vermorwende , ende verterende . Wert derhalvē seer bequamelijck gebruyckt tegen alle Kramp , Lammigheyt , Treckinge , ende Weedom der Zenuwen . In *Azijn* geweeckt , verteert , verdriift , ende doet scheyden alle Hardigheyt in verouderde koude Geswellen , ende Klieren . Verklaert het Gesichte , ende verdriift de Schemeringe , ende Vlecken van de Ooghen , met *Sap van Wijn-ruyte gemenght* . Belet oock het uyt-vallen des Hayrs :

Voor de beste werdt gekeurt van den Arabischen geneef-meester *Mesue*, die Claer is , van buyten geel , van binnen wit , na Loock ruyckt , scherp op de tonge , ende lichtelijck smelt .

Galbanum verwermt tot by nae in den derden graed , ende verdrooght tot in den tweeden , versacht , koockt , verdunt , doet scheyden , treckt doornen , ende splinters , doet de koude Geswellen rijpen , ende door-brekē . Met *Azijn*, ende *Salpeter* vermenght verdriift de Sproeten , ende den Tant-sweer in de holligheyt gesteken .

Wert meest gepresen van *Dioscorides* het gene uyt veel kleyne stucxkens bestaet, ende Wieroock ghe-lijckt, dat suyver, vet, en niet houtigh en is, in hebbende wat Zaet van sijn kruyt, sterck ruyckende, ende niet te vochtigh, noch te droogh zijnde. Siet *Wecker.*

1. *Antid. spec. 17.*

Ammoniacum leect uyt de *Ferula*, die by *Cyrenen*, ende den tempel van *Iupiter Ammon*, in 't uysterste van *Afrijcken* (daer hem *Alexander de Grootte*, uyt verwaende grootsheyt dede erkennen voor *Jupiters soon*) overvloedigh voortkomt. Het is werm, ende droogh in den tweeden graed, versacht, ontdoet, ende treckt uyt, vermorwt alle *Hardigheyt*, ende versoet de *Pijne* daer uyt onstaende, in *Azijn*, op sacht vyer, gesmolten. Met *Olye*, ende *Salpeter* gemenght, vermorwt, ende verdrijft alle harde *Geswellen*; ende stilt de *Pijne* van de *Gewrichten*; gelijk het oock de *Knobbels* aldaer doet vergaen, ende doorbreken, als by het selve *Honich*, ende *Peck* gesmolten werden. Is mede dienstigh om het *Gesichte* te verklaren, mits de *Duysterheyt* verdrijvende, ende de *Schellen* die over den *Appel* beginnen te groeyen, afnemende.

Werdt voor goet gehouden, volgens de getuygenisse van den meer-gemelten *Dioscorides*, dat wel gewerwet is, de *Wieroock* gelijket, met kleyne stucxkens, suyver, sonder eenigh menghsel van hout, ofte steenkens, van reuck als *Beverswijn*, ende bitter van smaeck.

Bdellium is een gomme, ofte traen, die uyt eenen *Arabischen boom* leect, soo genoemt in 't *Grieks*, als stinckende, om sijnen swarē reuck. Het verwermt in den tweeden graed, versacht, scheyt, ende verteert. Met *Wijn*, ofte werm *Water* gesmolten ondoet de *Krop* swellen, alderhande *Hardigheyt*, ende *Knobbels* van de *Gewrichten*.

Het beste *Bdellium* is bitter, sonder suyrigheyt, suy-

fuyver, vet, broos, ende wel-ruyckende. Siet ver-
der *Wecker. 1. Ant. sp. 17.*

Styrax is een Boom by na gelijk de Quec-boom,
die in Languedock wel wast, maer en geeft daer geen
vette Vochtigheydt, gelijk in heeter Landen, ende
dese is tweederhande, beyde wel-riekende, sommi-
ge gomachtigh, in greynen, ende klotten gestijft, die
uyt Pamphylyen, Cypers, ende Candia over plachte
gebracht te werden in riet-pijpē, daerom in de Winc-
kels genaemt *Storax Calamita*, in Grieks na de boom,
uyt den welcken hy traent als een keeckel, *Styrax*, in
Italiaensch *Storace*, in Spaensch *Estoraque*, d'ander is
vocht ende weeck, gelijk den Termenthijn *Storax li-
quida*, ende by d'Italianen *Storace liquida*, geheeten; is
wat heeter, als de drooge. De gomme die tegen-
woordigh gemeenlijk gebruyckt werdt, is bruyn,
vol gruys, breuckigh, ende by nae vermeluwet, de
welcke ten tijde van *Dioscorides* verworpen werde: die
1.68. voor de beste keurt de gene, die vet is, roschach-
tigh, harstachtigh, daer eenige witte stukkens by
zijn, sijnen goeden reuck langh behoudende, ende die
als men hem weyckt, een Honichachtige vochtigheyd
van hem geeft. Dese scheelt soo veel van de gemeene,
als den *Falernum*, seyt *Galenus*, dat is den besten Wijn,
van den slechsten, die in de Krougen gedronckē wert;
dan komt seer selden over, ende wert van Joden aldaer
vermenght ende vervalst. Ick heb even-wel van den
oprechten te Napels gesien by den naeukeurigen *Fer-
rante Imperato*, die deselfde te Venetyen van een Koop-
man van Aleppo gekoft hadde.

Styrax verwermt, maect morw, ende verteert,
bequaem om alle Hardigheydt te versachten, de Ge-
swellen, ende harde Klonters, insonderheydt van de
Zenuwen, te ondoen, ende werdt bequamelijk ver-
menght onder Salven die versachten ende verdrijven.

Cacamahaca / welcken Indiaenschen naem by de

Spaengjaerts gehouden is, werdt by haer overgebracht uyt West-Indyen, alwaer hy waft in nieuw Spaengien, aen een boom soo groot als een Popelier, seer goet van reuck, de welcke gequetst zijnde, dese Gomme, ofte Harst uyt geeft, van verwe het Galbanum gelijk (ende daerom seggen sommige, datse het oprechte Galbanum is) met witte placken, als Ammoniacum, swaer van reuck, ende smaeck.

Dese Gomme is werm in't beginsel van den eersten graed, droogh in den tweeden, mede deelachtigh van een groote t'samen-treckinge: waer door sy niet alleen en kan ondoen, ende scheyden de taeye Vochtigheden, maer de Leden noch verstercken. Sy werdt gebruyckt tegen allerley Geswel, ende om alderhande Pijn, uyt Koude, ende Windachtige vochtigheden komende, te doen vergaen. Sy verdrijft den Tandtsweer, in de quade ende holle Tandten gesteken: ende als eenigen bedorven Tant, daer mede gebrant wert, dan gaet de bedervinge niet vorder. Sy verfoet alle Smerten der Lidt-maten, selfs oock de Gichte, belet den Kramp, geneest de Wonden der Zenuwen, ende verteert de over blijvende Vochtigheyt.

Komt mede van een West-Indischen boom (ontrent Carthagena, ende Nombre de Dios) gequetst zijnde, een soorte van harst, van verwe de Tacamahaca gelijkende, maer meerder blinckende, vochtiger, ende grover; in Indiaensch, en daer na oock in Spaensch, *Caranna* / ofte *Carafia* geheeten, van reuck de selve Tacamahaca gelijk, maer noch swaerder, vet, ende olachtigh, derhalven oock taey, sonder groote kleefachtigheyt.

Het is eenen nieuwelijcks bekenden Harst, werm van aerdt, hooger dan in den tweeden graed: die de Indianen veel gebruycken tegen de Geswellen, ende alderley Smerten. Iae is bequaem tot alle de Gebreken, die wy de Tacamahaca toe-geschreven hebben,
en-

ende noch krachtiger, soo datse dickwils in korter tijd volbrenght, waer toe men met de Tacamahaca in langer tijd niet en heeft kunnen geraken, gelijk de Spaensche schrijver *Monardus* getuyght, selfs bevonden te hebben, het welck ick, ende andere oock, uyt eygene ervarentheyt kunnen bevestigen.

Opopanax / is soo veel in 't Griecs te seggen, als *Sap van Panax*, beschrevē by *Dr. Dodoens* in 't 10. bouck van 't 2. Deel, op 't 14. cap. Wt dit Kruydt vloeyt een *Sap*, 't welck tot een Gomme verhart, ende is heet in den derden, droogh in den tweeden graed, sterck versachtende, ende verterende. Heelt de Gescheurtheyt, versoet de Gichte, ende Tandt-sweer, versacht de harde Lijf-moeder, doet Bloedt-sweren, Klap-ooren, ende andere Gheswellen rijpen, ende door-breken, scherpt het Gesicht, ende met *Honich* ende *Peck* vermenght, tot een plaester, geneest de Beten van Dulle honden. Werdt oock bequamelijck gedaen in alle Plaesters, ende Salven, streckende om te vermorwen, ende de koude Geswellen tot rijpinge te brengen.

Voor het beste werdt gehouden, dat bitterste van smaeck, sterckste van reuck, van binnen wit, ofte geelachtigh is, van buyten saffraen-verwich, gladt, vet, breukigh, terstont in 't water smeltende. En in dit smelten werdt dese, ende andere Gommen gesuyvert: want de vuyligheydt daer door boven drijvende, valt als dan lichtelijck af te nemen.

3. *Ammoniacum*, *Bdellium*, *Styrax*, ende andere van die slag, als sy door ouderdom verdrooght zijn, dan hebben sy meerder kracht, om te verteren, als om te versachten: maer in gebreck van versche, magh men de selvige in vette Olye laten smelten.

Wt de verhaelde Enckele Heel-middelen werden gemenght, ende in de Winckels toe-gemaect *Olye van Lelyen*, van *Gamillen*, van *Lijn-saet*, van *Lisch*,

van Pier-wormen; als oock van Ladanum, die aldus bereyt werdt: Op een pont Ladanum wel kleyn gestooten zijnde, giet men ses ongen Rosen-water, ende vier ongen Olye van soete Amandelen, dit te samen anderhalf uyre op langhsaem vyer gekooct, ende dan soo dickwils door gedaen, tot dat het een klaren Olye is. Staen noch gereet *Salve Resumptivum*, ende van *Alphæa*, ofte Huemst. *Plaester van Mucilagibus*, *Diacuylum magnum*, van *Melilote*, de *Ranis* sonder ende met *Quick-silver*.

4. Als dit tot Gebruyck sal gebracht werden, dan sal men, soo om de Pijn te stillen, als om de Hardigheyt, ende de grove Vochtigheden te versachten, beginnen van een vochtige *Stovinge*, bestaende uyt de Wortels, ende Kruyden, hier voor verhaelt, gelijk tot voor-schrift, uyt de Wortels van Lelyen, ende Huemst, de Bladeren van Maluwe, ende Vyolen, Lijn-zaet, Fenigrieck, Camillen, Dil, ende Melilote, te samen in Water, met wat Olye gesoden. Terstont na het Stoven, als het gebreckelijke Deel noch heet is, ende de Tocht-gaetjens open, sal men het selve strijcken met een van de gemelte Olyen ofte Salven, ende daer een Plaester over slaen, beyde wel werm gemaect zijnde. Want daer door kunnen sy tegen haer kracht van binnen door-dringen, ende alsoo dapper versachten, ende helpen. Dan een Plaester alleen, dewijl sy door haer dicke stoffe soo niet in de Huyt kan schieten, heeft slapper kracht om te versachten. Wt het overige, dat het Af-sietsel van de *Stovinge* na laet, gestampt, ende gemenght, met Olye, ofte Salve, kan mede een Pap gemaect werden, om naer het Stoven op te leggen, ofte de volgende: Neemt de Wortels van Lelyen, Huemst, Harigh ende Lisch, van elcks twee ongen; Bladeren van Maluwe, ende Camille-bloemen, van elcks twee handen vol, Vijgen in riemkens gesneden N. ix. Al-
les

les morw gekoockt in Water, dan in een steenen vijfel gestampt, ende door een seef getrocken zijnde, doet daer by Lijn-zaet meel, ende van Fenigriek, van elcks een onçe, Hoender-vet, Ganssen-vet, ofte Ende-vet drie onçen, ende roert het in een pot, ofte becken, over weynigh vyer, tot een Pap.

Het VII. Capittel.

1. Verdunnende Heel-middelen. 2. Enckele; als Dille, Poleye, Keule, Orego, Thijm, Quendel, Marioleyne, Rosmarijn, S. Ians kruyt, Alssen, Santorye, Alant, Wijn-ruyt, Cumijn, Laurier, Vet, Mergh, Olye. 3. Gemaeckte, ende Gemenghde. 4. Maniere om te Gebruycken.

I.

DE wijl de Verdunnende midden, de Onstienlijcke Tocht-gaetjens van de Huyt openende, diep binnen schieten, en doen niet alleen de koude, grove, ende gestremde Vochtigheyt door haer Wermte smelten, maer snijden oock door haer Fijnigheyt van deelen de selve, ende makense soo dun, dat sy daer na van selfs tot dampen vervlieght, ofte ten minsten door Treckende middelen verdwijnt.

2. **D**ille is werm in 't hooghste, ende droogh in 't beginsel van den tweedē graed, gelijk Galenus schrijft 6. *Simpl.* In Olye gesoden, verteert, ondoet, verdrijft, versoet de Smerte, rijpt, ende verdouwt alle ranwe Vochtigheden. De groene *Bladeren*, ende versche *Bloemen* zijn meerder verwormende, ende verdroogende, als de drooge, ende derhalven oock minder verdouwende. De *Affche* van 't gebrande *Saedt* werdt gepresen, seydt Galenus, op alle Vochte, ende waterachtige Zeeren, insonderheyt die by het Eynde, ende daer ontrent staen; drooght oock den Huygh op, gelijk Plinius mede onder andere schrijft.

Polepe is seer verdroogende, ende heet in den derden graed, als blijktt, gelijk *Galenus* seyt, met dat sy van buyten op geleyt, de huyt root maectt, ende als sy daer wat lange op bleef, soude quetsen. Dat sy daer-en-boven sijn maectt, is genoegh af te nemen, uyt de dicke ende taeve fluymen, die sy uyt de Borst doet op komen, en oock de Stonden verweckt. Met het *Af-sietfel* gestooft, verdriefft het Jeucksel, ende Krauwagye, versacht de harde Geswellen; ende daer in gebaeyt, geneest de hardigheyt, ende omdraeyinge van de Lijf-moeder.

Keule / ofte *Saturey*, is heet, ende droogh in den derden graed, verdunt ende verteert alle taeve ende dicke Vochtheden, die in eenige Leden vergadert zijn, ende gemenght met *Gersten-meel* (gelijk oock de *Poley*) versacht de Gichte.

Spaensche Oregó / ende *grove Marioleyne*, die wy *wilde Oregó* noemen, hebben een door-snijdende, verdroogende, ende verwormende kracht, ende dat tot in den derden graed, waer door alle koude, winderige, ende lossche Geswellen vergaen, met haer *Af-sietfel* gestooft zijnde, gelijk het oock geneest de Schorft-heytt, Jeucksel, ende voort-loopende Vyerigheydt. Het *Sap* verdriefft de Geswellen in den Mont, ende doet den Huygh op-krimpen; ende met *Melck* in de Ooren werm gedruypt, stilt het Tuyten, ende de Pijn van de selvige.

Thijn wert in onse hovē onderhouden, dan groeyt in Spaengjen van selfs, als oock in Vranckrijk, doch meest in Provence, ende Languedock (waerom den Honich aldaer soo lieffelijk, ende wel-riekende valt) insonderheytt by Mompellier, daer ick hem soo dicht, ende overvloedigh hebbe sien wassen, gelijckerwijs hier de Heyde.

Hy is volgens de leere van *Galenus 6. Simpl.* heet, ende droogh in den derden graed, dapper door-snijdende,

de, ende verterende. Op alle versche koude Geswellen, Oedemata genoemt, vermenght met *Azijn*, geleyt, doet de selve morw werden, rijpen, ende verdwijnen, als oock alle harde Knobbelen. Ondoet het geronnen Bloedt, verdrijft de Wratten, ende bloedige Klieren; met *Wijn* ende *Gersten-meel* gemenght, versacht de Gichte-pijn.

Quendel / ofte *Wilden Thijm*, in de winckels met den naem van *Serpillum* best bekent, volght in aert, ende krachten den rechten *Thijm* nu beschreven.

Mariolene is werm, ende droogh in den tweeden graed, sijn van stoffe, dun makende, ende verterende. Daerom werdt sy bequamelijck geleyt op de waterachtige, koude, ende dicke Geswellen, die sy doet sijncken, ende vergaen, versterckt de ontledene Lidmaten in *roode Wijn* gekooct. De dorre Bladeren met *Honich* vermenght, verdrijven de Blauwigheydt van geblutste leden. Ende om de gebroken, verstuyckte, ende uyt de leden geschoven Deelen te genesen, wert sy bequamelijck gedaen by eenige verwermente Placsters, ofte oock alleen onder *Wasch* gemenght.

Rosmarijn wert hier te Lande in de Hoven forghvuldigh onderhouden, ende neerstelijck voort-geset: dan wast van selfs in Spaengien, ende Vranckrijck, met sulcken menighte, dat ick gesien hebbe in *Languedock* den selven als *Mutsaert* gebruycken.

Hy is werm, ende droogh in den tweeden graed, suyverende, ende door-snijdende. In kleyne *Wijn* gekooct, ende daer mede de koude Geswellē gestooft, doet de selve sijncken ende verdwijnen, ende stilt de Pijn der Zenuwen.

Hypericon / ofte *S. Ians kruyt* is werm, ende droogh tot in den derden graed, ende sijn van stoffe. Derhalven nut om de Dickigheydt te verteren. Het selve versterckt de Zenuwen, ende helpt haer Verplettinge.

Alfen is verwermente, verdroogende, suyver maken-

kende, ende wat te samen-treckende. Met *Honich*, ende *Salpeter* gemenght, verdriift de Squinantye: ende met *Water* de Puyften, ofte Geswellen des nachts komende, ende daerom, by de Griecsche geneefmeesters, *Epinyctides* genoemt.

Kleyne Santorpe is by nae van de selvige gematigheyt, verdrooght, ende dat krachtigh, even-wel met sulcken scherpigheyt niet af-vegende, ofte het kan de verholen Holigheden, ende Fistulengenesé. Gelijk het oock versacht, ende dun-makende doet verdwijnen de oude Hardigheden.

Alant verwermt, verdrooght, ende verdunt alle taeye, ende dicke Slijmerigheden. De *Bladers*, ende *Wortelen* in *Wijn* gesoden, verwerpen, ende genesen de oude koude Gebreken, gelijk oock de Heup-pijn, ende helpt de weynige uyt-wijckinge der Lidmaten, die uyt overvloed van Vochtigheyt onstaet.

De *Wortel* van *Oil* / maer insonderheydt het *Saet*, verwermt, doet verdwijnen, ende de koude Geswellen sijncken. De *Bladeren* ende *Bloemige toppen* doen al't selve; doch wat slapper.

Wijn-ruyt verhit, ende verdrooght tot in den derden graed, is seer sijn van deelen, door-snijt, ende verteert derhalven de dicke, ende taeye Vochtigheden. Het *Poeyer* van de *Wortel* met *Honich* gemenght, verteert het Bloet, dat tusschen vel, ende vleysch geschoten is, verdriift de blauwe Placken, ende alderhande Vlecken. In *Wijn* gesoden, doet den *Tandt-sweer* overgaen: ende 't *Sap* in de Ooren gedropen het ruysen, ende de pijn. Tot alle het welcke de *Wilde ruyte* noch krachtiger is.

Cumijn heeft sijn meeste kracht in't *Saet*, het welck heet ende droogh is in den derden graed, dun-makende, ende verterende. Het *Poeyer* by verwerpende Pappen ofte Plaesters gedaen, doet alle Waterige, ende windachtige Geswellen verdwijnen.

Laurier is in *zijn Bladeren* werm, ende droogh tot in den tweeden graed, versachtende, ende door-snijdende. Haer *Af-sietfel* tot badt, ofte Stovinge ghebruuyckt, is seer nut tegens de Gebreken van de Blaes, ende Lijf-moeder. Met *Gersten-meel* gemenght, doen sy de op-geblase Geswellen slincken. De Bezyen, die wy *Bakelaers* noemen, zijn noch krachtiger, welckers poeyer onder *versche Boter* gedaen, suyvert de Huyt, ende verdriyft alle Placken, ende Sproeten.

Bet/ende Mergh van heete, ende wilde Dieren, om dat sy heeter, ende sijnder zijn, ende het Deel, daer sy op geleyt werden, lichtelijck door-dringen, hebben groote kracht om te verdunnen, insonderheyt als sy door den ouderdom noch scherper gewordē zijn: gelijk die van een *Vosch, Hont, Beer, ofte Leeuw*. Het selfde heeft oock plaetsch in *Olye* / die door de jaren gesuyvert, ende verdunt is.

3. Hieruyt staen in de Winckels *Olye* van Dille, van Bakelaer, van *Wijn-ruyt*, van *Hypericum*, van *Vossen*: *Salve* van *Agrippa*, ende *Arogon*. *Water* van *Poleye*, *Alffen*, *Marioleyne*, ende *Rosmarijn*.

4. Op dat dan de koude, grove, ende slijmerige Vochtigheden, die in eenigh Deel, ofte tot een Hardigheyt, ofte ontrent de Zenuwen, ende Gewrichten vergadert, ende by een gerunt zijn, uyt de selve lichtelijck getrocken, ende verdreven mochten werden, soo dienen sy voor eerst versacht, ende daer na verdunt, ende dat liever door Stovingen, om dat sy door haer dunnigheyt beter kunnen door-schieten, als Plaesters. Om te versachten, zijn de versche Kruyden bequaem, maer om te doen verdwijnen de drooge. Men kan een *Stovinge* maken, als volght: *N. Alants-wortels*, ende *Lisch-wortels* van elcks 2 oncen, *Bladeren* van *Orego*, *Poley*, *Thijm*, *Santorye*, *Rosmarijn*, *Laurier*, van elcks een handt vol, *Staet* van *Wijn-ruyt*, ende *Cumijn* van elcks 1 loot. Te samen in drie kan-

nen

nen Water tot op de helft gekoocht, in 't laetste daer by gedaen een kanne Wijn, ende dan door-gekleynft. Alshier van met een Spongye, ofte Wollen lap gheheel werm gestooft is, soo sal men terstont, dewijl de Huyt noch open is, het Deel tegen 't vyer strijcken, ende wrijven met een van de gemelte Olyen ofte Salven, daer onder gemenght hebbende soo veel voorloop van Brande-wijn. Om de bestreken plaetsch niet naeck te laten, kan men de selve bedecken met een Plaester, die gemaeckt is uyt gelijke deelen van *Vng. Aragon*, ende *Empl. de Mucilagibus*: doch dun gestreken, ende dicht door-sneden, om het uyt-waessemen niet te beletten.

Het VIII. Capittel.

1. *Verterende Heel-middelen.* 2. *Enckele; als Azijn, Zout, Pekel, Zee-water, Salpeter, Afsche, Loogh, Kalck, Aluyn.* 3. *Toe-gemaeckte, ofte Gemenghde.* 4. *Maniere om te Gebruycken.*

I.

NAe dat de Vochtigheydt, die eenigh Deel heeft doen op-swellen, versacht, verdunt, ende door de gemelte Middelen bereyt is, dan moet eerst de selve ofte Verteert, ofte nae buyten, door de geopende gaetjens van de Huyt getrocken werden, tot dat al het Geswel gaet sincken, ende sincken, ende de Toe-vallen van 't Gebreck versoeten.

Verterende Heel-middelen, moeten soo groote kracht hebben, om te verdunnen, ende te verdroogen, datse al de quade Vochtigheden, die haer voor-komen, sonder uyt-dampen, kunnen verteren. Dese dienen voor slijmerige, waterige, ende windachtige Geswellen, somtijts oock voor harde, maer niet dan als sy op 't afgaen zijn, ende na datter door versachten

en.

en verdunnen een bequame bereydinge voor-gegaë is.

2. **Azijn** heeft, door sijn groote sijnigheydt van stoffe, een seer verterende kracht, ende kan dapper verdroogen. Werm gestooft verdrijft de koude Geswellen, ontdoet het Bloedt, dat tusschen Vel, ende vleysch geronnen is, stilt de Gichte, ende bedwinght de voorts-kruypende Sweringen. Den *Waesdom* van heeten **Azijn** verteert de Water-suchtigheydt, ende verdrijft het Tuyten der Ooren, gelijk *Dioscorides* schrijft 5. 17.

Zout verdunt, ende verteert alle overtollige Vochtigheydt, die het in't Lichaem vint, verdrooght, treckt by eë de vordere vaste stoffe, (welcker kracht wy oock in't zouten van vleysch, ende visch, dagelijks bevin- den) de selve voor verrottinge bewarende, geneest geswollen, ende bedorven Tandt-vleysch.

Behel / ende **Zee-water** volgen de krachten van het Zout, waer mede nuttelijk gestooft werden geswollen, ende gichtige Leden, als oock Rappigheydt, Juckte, ende voor-kruypende Zeeren.

Salpeter besit de selfde krachten van't Zout, dan met minder toc-treckinge.

Alle Kruyd, tot **Afsche** verbrandt zijnde, verkrijght eenigen brant, ende meerder hitte, ende dien volgende oock scherpigheydt. *Galenus* schrijft 8. *Simpl.* dat de *Afsche van Vijge-tacken* dapper verdunt, ende verteert, als zijnde scherp, ende brandende. Wy kon- nen hier te lande altijt hebben de *Afsche van Wijngaert- rancken, Kools-stoncken*, ende dagelijks aen onse haert van *Eycken-hout*. De meer-gemelte *Dioscorides* getuyghet 5. 93. dat soodanigen *Afsche* met *Reusel*, ofte *Olye* vermenght, seer goet is om de knutsingen, ende knob- belen van de Zenuwen te verdrijven: gelijcksy oock van andere bequaem geacht werdt, om de koude Geswellen te doen sfincken, ende de pijn der Gewrichten te versoeten. Maer ick rekene, beter te wesen, dat

men in plaetsche van Afsche het *Loogh* gebruyckt, ofte noch liever het *Zout* daer uyt getrocken met Voorloop van *Brande-wijn* gemenght, het welck beyde krachtigh verteert, daer de vuyligheydt, die het uytgetrocken *Zout* in de *Afsche* overlaet, verstoppende, ende toe-klevende is.

Italch / seydt *Galenus* 8. *Simpl.* is een soorte van *Afsche*, doch van sijnder stoffe, als die van hout koomt. Heeft door de banck een seer verhittende kracht, waer door sy oock op de *Huyt* een *Korft* brant. Onder *Vet*, ofte *Olye* gemenght, neemt aen de kracht van te doen versachten, ende verdwijnen. Waer toe de versche, ende ongebluste voor de beste geoordeelt wert. Gewasschen zijnde, schrijft de selve *Galenus* 8. ende 9. *Simpl.* is seer verdroogende, sonder scherpigheydt, dan heeft meerder kracht om te verdrijven, ende te verteren, als sy met *Pekel*, ofte *Zee-water* gewasschen is; waer mede tot sulcken eynde een *Loogh* gemaect kan werden.

Alupn heeft een seer t'samen-treckende, verdroogende, ende verterende kracht. Bedwinght, ende drooght op het *Vleysch*, dat in de *Wonden* te weelderigh uyt-wast, vuyle *Sweringen*, geswollen *Tantvleysch*, zeerigheydt in den *Mont*, *Jucksel*, ende *Rappigheydt* over 't geheele *Lichaem*.

3. Ten selfden eynde staen in de *Winckels* bereydt *Olye* van *Beverfwijn*, van *Euphorbium*, van *Tichelsteenen*, ende *Petrolye*.

4. In 't gebruyck van de gemelte *Middelen* sal men gaen op de volgende *Maniere*: Wanneer datter een losch ende sacht *Geswel*, sonder pijn ofte roodigheydt, in eenigh deel, gelijk de *Knye*, ofte *Sacxken*, vergadert, ofte wijdt verspreyt, als de *Beenen* van de gene, die *Water-suchtigh* zijn, ofte na de *Gicht-pijn*: in sulcken geval, moet de *slijmerige*, ende *waterige* *Vochtigheydt*, ofte oock de beslotene *Winderigheydt*

voor

voor eerst verteert werdē met een *Stovinge* van Loogh, getrocken uyt de *Affche* van *Wijngaert-rancken*, *Eycken-hout*, ofte *Kool-stroncken*, in een nieuwe *Spongye*, ofte *Wolle-lap* vast op gebonden. Na gelegentheydt van saken mogen in dit Loogh gekoockt werden, *Orego*, *Thijm*, ende andere door-snijdende *Middelen*. Indiender meer op-drooginge vereyscht werdt, dan magh men gebruycken het Loogh van *gebluste*, ende *gewassche Kalck*. De *Spongye*, ofte *Lap*, nae een uyre af-genomen zijnde, sal men de plaetsche voor 't vyer smaren met de gemelte *Olyen*. Maer als het *Geswel*, gantsch verhart geweest zijnde, nu ten deele versacht is, dan sal men alle de *Vochtigheyt*, die nu al bereydt, ende losch is, niet alleen op droogen, ende verteren met de gemelte *Stovinge*, maer oock met den damp van stercken *Azijn*, ende voor-loop van *Brande-wijn*. Hier toe werdt een gloeyende *Tichel-steen*, waer mede onse straten geleydt zijn, in een hooge, ende boven nauwe pot gedaen, ende daer dan wat van den *Azijn*, ende *Brande-wijn* op gegoten, ende over den stoom, ofte waessem, die daer met groote hitte van op vlieght, het geswollen deel gehouden. Een deel van de *Vochtigheyt* aldus verteert zijnde, moet het overige eerst met *Versachtende* *Middelen* bereydt, ende dan wederom op gedrooght werden, ende dit beyde door malkanderen soo lange op geleyt, tot dat, alle de *Vochtigheyt* verteert zijnde, het *Geswel* heel kooft te slincken. Doch op alle de vier *Geswellen*, te weten, de *Slijmerige*, *Waterige*, *Winderige*, ende *Verharde*, dient, terstont nae het strijcken, geleydt een verdouwende, treckende, ende verterende *Plaester*, gemaect van 't gene t'sijner plaetsche verhaelt sal werden, ofte oock het volgende, dat de *Vochtigheyt* van de *Geswellen* door de *Sweet-gaetjens* merckelijcken uyt-suyght. Neemt *ouden Olye* 7 onzen, *wit Wasch* 5 onzen. Te samen gesmol-

smolten zijnde, doet daer by *Termenthijn* 4 oncen. Aen 't kouwen zijnde, stroyt daer in *Salpeter*, ende *Zout van Eycken-hout*, van elcks een onçe.

Het IX. Capittel.

1. *Treckende Heel-middelen.* 2. *Enckele*; als *Guychel-heyl*, *Katte-kruyt*, *Seep-kruyt*, *Water-peper*, *Mostaert-zaedt*, *Kerffe*, *Broe-netelen*, *Bertram*, *Wolfs-melck*, *Peck-Teer*, *Euphorbium*, *Swavel*, *Suyr-deegh*, *Misch van Duyven*, *Ganssen*, *Hoenderen*, *Koeyen*, *Paerden*, *Geyten*. 3. *Mengelmiddelen.* 4. *Maniere om te gebruycken.*

I.

Treckende Heel-middelen zijn de gene, die op geleyt soo waterige, als dickachtige Vochtigheid van binnen na buyten trecken. De Treckende kracht bestaet meest in wermtē, ende werdt vermeerdt, als daer by koomt een drooghte, ende sijne stoffe. Het gene sijn, ende in den tweeden graed werm is, treckt wel: dan dat in den derden graed koomt, en treckt niet alleen, maer doet oock verteren, ende verdwijnen 't gene getrocken is. Dat noch heeter, ende sijnder is, treckt soo fel, dat het *Bladeren* op de *huyt* maeckt. Van de twee eersten sullen wy alhier, ende van 't laetste in 't naest volgende capittel handelen. Vorder zijn onder dese *Middelen* sommige van aerdt *Treckende*, als *Dictamnus*, *Propolis*, *Sagapenum*, *Thapsia*: sommige door verdervinge, gelijk *Duyve-mist*, *Ganse-mist*, ende alle andere, die heete *Dieren* af-gaet: andere door eygenschap van haer *Wesen*, gelijk de *Scorpioenen*, op de wonde, die hy gesteken heeft, geleyt, sijn eygen *Vergif* uyt treckt, als mede het *Hayr* van een *dullen Hont*.

2. *Guychel-heyl* met rootachtige, ofte purpere bloemen, is werm ende droogh, ende heeft, gelijk *Dioscorides*, ende *Galenus* schrijven, soo sterck-trekkende

de kracht, dat sy de Splinters, Doornen, ofte diergelijcken, kan uyt trecken.

Katte-kruyt / is werm, ende droogh by na tot in den derden graed, ende derhalven sijn van stoffe, doorsnijdende, verdunnende, de Vochtigheydt na buyten treckende, ende verterende.

Seep-kruyt wast in Duytslandt in 't wilt, ende aerdt oock seer weeldigh in onse hoven. Het is verwermende, verdroogende, ende als Seep (waer van de naem kooft) suyverende. Heeft daer-en-boven een treckende kracht, ende met *Gerste-meel*, in *Wijn* gekookt, verdriift de harde Geswellen.

Peper-kruyt / dat hier in menichte aen de slooten, (daerom gemeenlijck **Water-peper** genoemt) als oock in eenige lenghten van 't Haeghsche bosch, opslaet, is heet, ende droogh tot in den vierden graed. Het verteert de koude Geswellen, ende verouderde Hardigheyt, geneest de vervuylde Sweren, scheydt het geronnen Bloedt, dat onder de gepletterde Huyt leydt, met *Alant-wortel* gestooten.

Mostaert-zaet is heet ende droogh in den vierden graed. Heeft een verdunnende, ende nae-treckende kracht, ende derhalven bequaem (gelijck oock het voorgaende) in alle Gebreken, daer men eenige quade Vochtigheden van binnen nae de Huyt wil trecken, gelijck op Gichte, kouwe, en verouderde Geswellen.

Kerffe / soo, die in de Hoven onderhouden werdt, als die in 't wilt van selfs opslaet, is van de selfde gematigheyt, ende krachten, te weten in haer *Zaet*, dat meerder hitte deelachtigh is, als de Bladeren.

Petelen zijn werm in den eersten, droogh in den tweeden graed. De *Bladeren*, ende het *Zaet* ('t welck noch krachtiger is) met *Olye* vermengt, wert bequameelijck gebruyckt tegens de Geswellen achter de Ooren, ende met *Azijn*, tegens de Puysten, Vlecken, ende andere Gebreken, die haer op de Huyt openbaren.

Bertram / ofte *Pyrethrum*, is in *zijn Wortel* heet ende droogh in den *derden graed*, *sijn van deelen*, ende dapper uyt treckende, waerom hy veel tegens de *Tandt-pijn* gebruyckt werdt. Met *Olye* gemenght, doet hy *sweeten*, ende is *krachtigh*, gelijk *Dioscorides*, ende *Galenus* betuygen, tegens het *Beven der Leden*, als oock tegens de *gene*, die verkout, ende beroert zijn: alsoo sy de *selfde* niet alleen de *wermte*, maer oock het *gevoelen* wederom geeft.

Wolfs-melck / ofte *Tithymallus*, is in *sijn melckigh Sap*, heet, ende droogh in den *vierden graed*. Het geneest de *vuyle Schorftheyt*, doet de *Wratten*, ende *Lijkdoornen* af-vallen, neemt wech de *harde kanten* van de *Fistulen*, ofte *Loopende-gaten*.

Peck / ende **Teer** zijn een ding. Want de *Vet-tigheyt* die door het *vyer uyt de tacken* van den *Peck-boom*, ofte *Pijn-boom*, vloeyt, werdt *Teer* genoemd, ende de *selve*, door het *sieden*, hart gemaect zijnde, *Peck*. Is beyde *werm*, ende droogh tot in den *tweeden graed*, ende *dun van deelen*, derhalven *verdouwende*, ende *verterende*. *Versacht*, ende rijpt de *harde*, ende *knobbelachtige Geswellen*, suyvert met *Honich* de *vuyle Sweringhen*, versacht de *pijne* der *Lidmaten*, 't zy alleen, ofte met *Swavel* vermenght, ende heelt de *holle Wonden*.

Euphorbium is een *dick Sap*, ofte *Gomme* van een *doornachtigh gewas* in *Afriken*, ende de *Wester-sche Landen*. Het verhit, ende *verdrooght* hoogh in den *vierden graed*, ende dien volgende seer *verdunnende*, ende *verterende*. Onder *Olye van Beverswijn* ghemenght, is goet tegens de *Gichte*, *Geraecktheydt*, *Spanninghe*, *Verdoovinge*, ende *alderhande koude Gebreken* der *Zenuwen*. Het treckt op den *eyghen dagh* uyt de *Splinters* van de *gemorselde Beenderen*.

Dies-krup soo wel het *Witte*, als het *Swarte*, is heet, ende droogh in den *derden graed*. De *Wortel*.
al-

alleen in poeyer gestroeyt zijnde, ofte met *Wieroock*, *Teer* ende *Olye* vermenght, neemt wech quaet Schorft, witte Zeerigheyt, leelijcke Vlacken, ende de harde Kanten van de loopende Gaten. In den selfden aerdt, ende krachten volght het *Oyer-kruyt*/gehouden van *Fuchsius*, en andere, voor een bastaert soorte van Swart Nies-kruyt, by onse Huys-luyden in groot gebruyck (waerom men 't selve meest liet voor alle woningen) ende by haer soo genoemt, om dat sy de Beesten daer mede vyeren, ofte het vyer in steken. Waer van breeder verhaelt sal werden in de *Hollantsche Geneef-konste*.

Swavel verwermt, treckt, verdriift ende suyvert, met *Speecsel*, *Pisse*, oude *Olye*, ofte *Honich* vermenght, geneest de vyerige Steken; met *Termenthijn*, geneest Schorft, ende Rappigheyt.

Onder de Middelen, die uyt de bedervinge een treckende kracht trecken, is **Supz-deegh** het sachtste, zijnde tamelijck werm, ende dun van deelen, ende derhalven sonder moeyelijckheydt van binnen uyt treckende, waerom het oock gemeenlijck in brandende Koorfchen met *Zout*, ende *Azijn* (waer by ick met groot voordeel, een vierendeel, ofte half loot *Euphorbium* vermenge) onder de voeten gebonden werdt.

Al is 't dat alle **Mitsch**/ (gelijck *Galenus* schrijft 10. *Simpl.*) een treckende kracht heeft, soo valt evenwel onder de selve groot onderscheyt.

Dupben-misch is dapper verhittende, nae-treckende, ende de Huyt root-makende, met *Gerste-meel* ende *Azijn* gemenght, verdriift de Krop-klieren, als *Dioscor.* verhaelt 2. 73. Gedrooght, ende gestooten met *Kers-zaedt*, seydt *Galenus* op de gemelte plaetsch, verdriift de Gichte, ende verouderde Pijn in de Heup, Zijde, ende Lendenen.

Ganse-misch heeft de selfde krachten, dan is soo heet, dat sy naulijcks gebruyckt en kan werden, gelijck de gemelte *Galenus* getuyght; ende in tegen-deel

is de **Doender-misch** te slap, insonderheyt van de gene, die niet en loopen, maer besloten in de Kotten, ofte Koyen, gehouden werden.

Koe-misch / ende, die noch stercker is, **Paerde-misch** hebben een treckende, ende verterende kracht, waer door sy alle koude, waterachtige, slijmcrige, ende windige Geswellē doen sijncken, ende vergaen; andere doen rijpen, ende door-breken.

Septe-misch is soo verdouwende, ende scherp van aerdt, gelijk *Galenus* mede getuyght 10. *Simpl.* dat sy onder *Boone-meel*, vermenght, ende in *Azijn*, ende *Water* op-gekooct, alle harde Geswellen doet verdwijnen; het welck oock een bequame Pap is voor de Water-suchtige. Gedrooght, ende gebrant zijnde, werdt wel sijnder van stoffe, maer niet merckelijck scherper; endelaet haer bequamelijck mengen onder verterende, ende treckende Plaesters, ende Pappen.

3. Om te trecken, ende te verteren zijn Mengelmiddelen, *Olye* van *Mostaert-zaedt*, die geperst wert, gelijk *Amandel-olye*. De *Plaester* van *Bakelaer*, *Oxycroceum*, *Diachylom* enckel, ende met de *Gommen*. Waer toe oock andere Plaesters, ende Pappen kunnen gemaect werden, uyt de verhaelde Heel-middelen; als van gedrooghde, ende gestoote Misch onder *Peck*, ofte *Teer* gemenght, waer by kunnen komen *Swavel*, *Bertram*, *Salpeter*, gebrant *Zout*, ofte d'ander verhaelde; na gelegentheyt van 't Gebreck.

4. Dese Middelen moeten alleen aengewent werden, als de Vochtigheyt van eenigh hart Geswel verdunt, ende bereyt zijnde, door geen Verdroogende middelen heeft kunnen verteert werden. Want dan en is sy niet wech te krijgen, als door soodanige, die haer uyt het binnenste, in de Huyt trecken. Dese werden bequamelijck gemaect tot een Pap, ofte Plaester, om niet binnen te schieten, maer van buyten opleggende na haer te trecken.

Het X. Capittel.

1. Verterende, ende Verslinderende Middelen. 2. Blaer-treckende Middelen; als *Vlam-kruyt*, *Hane-voet*, *Egel-kolen*, *Wolfs-melck*, *Seep*, ende *Zout*, *Spaensche vliegen*. 3. Kop-pen. 4. Fontanellen, ende Setons. 5. Haer recht Gebruyck.

I.

WAnneer de quade Vochtigheyt, eenigh Deel in-genomen hebbende, noch door Versachtende, noch door Verdunnende, noch door Treckende mid-delen, die dus verre beschreven zijn, niet en kan ver-douwt, ofte verdreven werden, dan moet men noot-fakelijk verder treden, ende komen tot soodanige Middelen, die den selven smelten, ende uyt trecken, ofte door den brant verslinden.

2. Wy sullen beginné van de gene, die op de Huyt geleydt, een blader trecken, uyt de welcke dan veel Waters loopt.

Vlam-kruyt / ofte *Flammula*, brant, door sijn vlam-mende hitte, een blaer, ofte bleyn in de huyt, zijnde heet, ende droogh in den vierden graed.

Hane-voet is van den selfden aert, ende krachten, ende beneffens de andere soorte, die hier te lande over-vloedigh wast, ende genoemt werdt *Ranunculus flam-mula*, ende by ons **Egel-kolen**; waer van breeder in de *Hollantsche Geneef-konste*.

Wolfs-melck is mede seer scherp, doch even-wel een weynigh minder, als *Hane-voet*; soo dat het niet-min Bleyen treckt.

Seep / ende **Zout** onder een gemenght, is het gemeenste ende saghste; dan werdt scherper met wat *Euphorbium*.

By de Heel-meesters zijn de **Spaensche-bliegen** meest in't gebruyck, gestooten, en onder *Suyr-deegh* ge-menght,

mengt, ofte ('t welck het sekerste is) daer op gestroeyt.

3. **Koppen** / alsoo genoemt om dat sy een Kop, ofte hooft gelijckenen, gelijk in Latijn *Cucurbitula*, nae de *Cucurbita*, als of men seyde, kleyne Kauwoerden, gemaect van Tin, ofte Glas ('t welck beter is, alsoo men daer in sien kan) ontfangende het Vyer in haer aen-gesteken Vlasch, trecken krachtelijck door haer vlamme, ende hitte (seydt *Plutarchus* in sijn Platonische vragen) niet alleen de dunne, ende vlotte Vochtigheyt, maer oock die al diep leydt. Meerder, ende beter, als de Huyt te voren met eenige snedekens gescherft, ofte door kerft is, als dat sy alleen op een heele Huyt geset werden.

4. Ten selfden Eynde strecken de **Fontanellen** / soo genoemt, om datse, Fonteyns gewijs, haer Vochtigheyt uyt-geven, en werden in't Vleysch gemaect, ofte de Huyt, tusschen de vingers op getrocken, ende stijf geperft (het welck 't gevoelen soo verdooft, dat ick dickwils gesien hebbe, het werck volbracht te zijn, eer dat het de Siecke gewaer wierde) met een Scheer-mes door-snijdende, ofte door een *Cautijck*; te beschrijven in 't 19. capittel, een gaetjen daer in brandende.

De **Setons** hebben de selfde kracht, ende en zijn anders niet, als een rouwe Koorde, ofte gedraeydt Doucxken, met een groote Naelt door het vel geslagē.

5. De *Blader-makende middelen* werden gebruyckt op half verstorvene leden, om deselve leven, ende kracht te geven. Want de natuyrljcke Wermte, ende de Levende Geesten werden daer in getrocken. Maer hier toe moeten alleen gebruyckt werden de slapste, meerder om de Huyt maer root te onsteken, als om te branden. Ende de laerste dienen best op Pest-geswellen, Vergiftige beten, ofte steken: als mede voor Hoofst-pijn, insonderheydt, quade Oogen, achter de Ooren (alwaer gemeenschap is door een Zenuwken)

geleydt; maer dan moet men wel toefien, met een doucxken daer tegen te leggen, dat het Oor, 't welck anders vergeeffe smerte soude lijden, niet geraeckt en werdt. De Blader, indienfe van selfs niet door en breeckt, magh met een Schaerken door-gesneden werden: ende dan, om niet schierlijck te sluyten, met een werm *Beete*, ofte *Koole-bladt* drie vier dagen verbonden. *Parè* schrijft in 't 33. cap. van sijn 25. bouck, dat dit een goet Heel-middel is, in lange Sieckten, ende als men met andere middelen niet en heeft konnen uyt rechten, als in verouderden Hoofst-sweer, Vallende-sieckte, Gichte, ende diergelijcke. Maer al is 't seker, dat het selve in dese Sieckten wel eenigh voordeel kan geven, soo valt het even-wel bequamer in schierlijcke gebreken, dewijl het in korte tijdt sijn werck doet, ende dra op-hout. Dan in Langhdurige zijn de *Fontanellen* veel bequamer, als de welcke haer vuyligheydt gestadigh losen, ende soo langh open gehouden werden, als men selfs begeert. Het welck in de *Seron* oock plaetsche heeft, die 's morgens, ende 's avonts dient verschoven, ende als de openingh toe wil heelen, de Koorde bestreken met *Vng. Apostolorum*, ofte *Aegyptiacum*. Van diergelijcke, als het vleysch al te weeldigh wast in de *Fontanel*, ende de *Erweet*, (die men tot open houden, daer in steeckt) benauwt, ende wil begroeyen, soo sal mense, met speecksel vochtigh gemaect zijnde, in wat *Precipitaet* doopen, ofte in de plaetsche neme een pilleké van groen *Wasch*, gemenght met *Spaensche-vliegen*.

Het XI. Capittel.

1. Rijpende, ende Etter-makende Heel-middelen. 2. Enckele; als lauw Water, Olye, Boter, Wolle met der Yecken, Vet, Mergh, Terwen-blom, heet Witte-broot, Vijgen, Houf-bladeren, Suyringh, Huemst-wortel, Lelye-wortel, Ajuyn, Teer,

Teer, Peck, Harst, Wierroock, Ladanum, Styrax, Bdellium, Galbanum, Ammoniacum. 3. Mengel-middelen. 4. Maniere om te gebruycken .

I.

Het Rijpen, ofte Etter-maken geschiet, als door hulpe van de inwendige Wermte het bedorven Bloedt in suyvere Etter, ofte d'andere Vochtrigheden de bedorventheydt wech genomen zijnde, in een beter, te weten, een Etterige stoffe verandert werden. De Middelen, die sulcks te weegh brengen, zijn matelijck Werm, ende de gematigheydt van het Deel, daerse op geleyt werdē, niet seer ongelijck; de welcke oock met eenen de Vochtigheydt, die bedorven is, een Wermte, met ons natuyrlijcke wermte over-een komende, mede deelt; waer door dan de bedorvene Vochtigheydt in wat beters, ende dat de Nature soo moeyelijck niet en valt, koomt te veranderen.

2. Een Stovinge van **lauw Water** / verwermt, ende vervochtight altijd by sijn selven, versacht, ende rijpt: maer even-wel somtijds by toe-val kan het ondoen, ende verdrijven.

Olye / die versch, ende ongezouten is, verwermt matelijck, vervochtight, ende vermorwt, lauw op gestreken, ofte onder de Water-stovingh gemenght. Hy koockt mede, ende maeckt Etter; vermeerderende de natuyrlijcke Wermte, door dien hy stopt, ende behout, 't gene anders gewoon is uyt te vliegen.

Water / die mede versch is, heeft een versachtende, ende rijp-makende kracht, insouderheydt in kleyne Onstekingē van jonge Kinderen, ofte sachte Lichamē. Waer toe de *Wolle met der Yecken* oock dienstigh is.

Alderhande **Det** / insouderheydt van tamme Dieren, versacht, koockt, ende rijpt. Want behalven, dat het, gelijk de Olye, met sijn lijmgheydt de Lucht-gaetjens van de Huyt verstoppt, ende 't gene anders soude vervliegen, tegen-houdt, soo is het noch van ge-
ma-

matigheyt onse natuyrlijcke Wermte gelijk. Hier van is de *Verckens-reusel*, gelijk *Galenus* schrijft 5. *Simpl.* 9. ende 11. *Simpl.* de slapste, daer gaet eerst boven *Kalfsvet*, dan *Hoender-vet*, dan *Ganse-vet* is het krachtigste van alle, soo dat het niet alleen Etter en kan maken, maer oock een verdrijvende, ende verterende macht heeft.

Mergh / van *Herten*, ende *Kalveren*, gelijk het de harde *Geswellen* versacht, soo kan het mede, uyt den selfden aert, als het *Vet*, koken, ende Etter maken.

Terwen-bloem in *Olye* alleen, ofte daer by *Water* op-gekoockt, tot een *Pap*, sluyt de *Lucht-gaetjens* van de *Huyt*, ende houdt de natuyrlijcke Wermte binnen, waer door dan de overtollige *Vochtigheydt* gerijpt, gekoockt, ende tot Etter gebracht werdt.

Witte-broodt doet het selfde in sijn *Kruym*, heet op-geleydt zijnde: ofte als het kout, ende droogh is, ontdaen, ende gesmolten in *dick Bier*, ende *Olye*, ofte *Boter*, ende alsoo tot een *Pap* gemaect.

Wijgen in *Dick Bier* gekoockt, ende daer dan *Olye*, ofte *Boter* by gedaen, met wat *Terwen-bloem*, verwecken Etter, ende doen alle *Geswellen* rijpen.

Supringh / ende **Houf-bladeren** / onder de asche gebraden, ende gestooten zijnde, met *Vet* vermenght, brengen de *Geswellen* haest tot rijpen.

Heumst-wortel is versachtende, ende rijpende; het zy in *Soete-melck* tot een *Stovinge* gekoockt, ofte met het vermengen van *Vet*, ofte *Boter*, ende *Terwen-bloem*, ofte *Kruym*, tot een *Pap* gemaect.

Telpewortel / doet het selfde op de selfde wijze bereyt, ofte oock onder de asche gebraden, ende dan met *Olye*, *Vet*, ofte *versche Boter* gemenght.

Ajupn / al valt hy, rauw zijnde, scherp, ende bijtende, even-wel, door het koken de scherpigheydt vervliegende, heeft kracht om te versachten, ende merckelijck te rijpen.

Teer by sijn selven, ofte **Peck** in *Olye* gesmolten,

versachten de Hardigheyt, ende maken Etter.

Hart versacht het gene Hart is, ende koockt het Rauwe. Met wasschen werdt al haer scherpigheyt uyt getrocken, ende met *Wasch*, ende *Boter*, *Vet*, ofte *Olye*, ofte een *Doyer van Ey* gemenght, verkrijght een rijpende kracht.

Om te besluÿten, dewijl al de Heel-middelen, die door een matelijcke wermte kunnen versachten, met eenen oock Etter maken, soo mogen wy hier wel by stellen *Wierooch* / *Ladanum* / *Syrax* / *Bdellium* / *Galbanum* / *Ammoniacum* / ende andere hier voor in 't 6. capittel aengewesen.

3. In de Winckels werdē tot Rijp-maken bewaert de Salven *Basilicum*, *Dialthea*, *Agrippæ*, *Resumptivum* : de Plaesters *Diachylon* enckel, ende gemenght, ofte met de Gommen, van *Mucilagibus*, ende *Meliloten*.

4. Wanneer dan een *Carbonckel*, ofte eenigh ander heet *Geswel* is, welckers stoffe niet en kan verdwenen werden, soo sal men de selve tot Etter brengen, daer toe voor-eerst stovende met het *Af-sietfel* van de verhaelde *Kruyden*, ende *Wortelen*, ende de selfde gestampt zijnde, vermengen met eenige van de gemelte *Vettigheden*, *Salven*, ofte *Gommen*, al-tijdt acht nemende op meerder, ofte minder hitte van 't *Geswel*. Onder de Plaesters heeft *Diachylon compositum*, de meest rijpende kracht, en kan in *Geswellen*, die soo geheel heet niet en zijn, met eenige verwer-mende *Olye*, om te beter sijne kracht in te brengen, gemenght werden.

Het XII. Capittel.

1. *Suyverende*, ende *Af-vegende* middelen drierley.
2. *Sachte*, die alleen de Etter in de door-gebroken *Geswellen* af-wasschen, ende *suyveren*; als *Cichorey*, *Paerde-bloemen*, *Rosen*, *Weegh-bre*, *Agrimonye*, *Betonye*, *Ioffrouw-merck*.

Lijn-

Lijn-zaet, Fenigriek, Gerste, Boonen, Erweten, Vijgh-boone, Honich, Suycker, Termenthijn, Aloë, Wieroock, Myrrha.

3. Middel-matige, die oock de dicke Vuyligheyt in de vervuylde Sweringen wech nemen; als Malrove, Alssen, Guychelheyl, Scordium, Hypericum, Broe-netels, Boonkens-Hoolwortel.

4. Stercke, die de harde Kanten sachtelijck af-doen; als Santorye, stinckende Gouwe, Lisch, Savel-boom, Gentiana, Affodillen, Kalfs-voet, Speer-wortel, wilde Concommer, Nies-wortel, Koper-root, Spaens-groen, Salpeter, Aluyn.

5. Mengel-middelen, ende haer Gebruyck.

I.

DE Heel-middelen, die de Absteunyen, ende Sweren suyveren, ende van haer vuyligheyt reynigen, zijn van drierley soorte, Sachte, die alleen uyt de onstekene ende heete Geswellen de Erter trecken, Middel-matige, die daer-en-boven de dicke Vuyligheyt uyt de vervuylde Sweren wech nemen, ende Stercke, die het bedorven Vleysch van quaet-aerdige Sweren, ende de harde kanten in de Loopende gaten sachtelijck af-doen, de welcke naest komen aen de Af-etende, waer van in 't 17. capittel.

2. Van den eerste slaghe is het **Sap van Cichorey/** ofte **Paerde-bloemen/** **roode Rosen/** ende **Wegh-hye/** kracht hebbende, niet minder uytwendigh de Sweren, als van binnen het Ingewant te suyveren: dienstigh voornamelijck als den Brandt van de Sweringh noch niet geheel over en is, ende de Vochtigheyt noch eenigescherpigheyt heeft.

Agrimonne met **Verckens-reusel** gestooten, ofte het uyt geperste **Sap**, suyvert, ende geneest de Sweringen, bewaert de selvige voor bedervinge, ende beledenaen-was van harde Kanten.

Betonne heeft de selfde kracht, wiens **Bladers** met wat **Zout** gestooten, heelen de Kanckerachtige Sweringen.

Toffrouw-merck is heet, ende droogh, tot aen den derden graed, ende, boven andere Kruyden, afvegende van aerdt. Derhalven seer bequaem, insonderheyt het *Sap* met *Honich*, ofte *Honich van Rosen* vermenght, om de vochtige, ende vuyle Sweringen in den Mondt, ende elders te suyveren, de verzeerde Krancker voor meerder bedervinge te bewaren, ende sijn voort-eten te schutten.

Heel *Meel* van *Lijn-zaedt* / *Fenigrieck* / *Gerste* / *Boonen* / *Erwteten* / ende noch meerder van *Vijgh-boonen* / heeft allegader een suyverende kracht, soo dat het oock de Vlacken van de Huyt wech neemt, insonderheyt met *Mede*, ofte *Honich*, ende *Wijn* op gekoockt zijnde.

Honich / zijnde, gelijk *Galenus* schrijft 7. *Simpl.* werm, ende droogh, opent, drooght, wederstaet de Verrottinge, veeght af, ende suyvert, alle Sweringen, ende Loopende-gaten, sonder, gelijk *Zout* doet, het *Vleysch* in te doen krimpen. Is rauw wel meerder suyverende, ende scherper als gekoockt ende geschuymt: maer heeft daer door oock minder kracht om toe te heelen.

Supcher / alsoo sy een mede soorte is, gelijk *Dioscorides*, ende *Galenus* seggen, van *Honich*, soo heeft sy oock verwormende, verdroogende, ende suyverende kracht, insonderheyt de groffste (die *Mascovado* genoemd werdt) als heeter ende scherper zijnde.

Termenthijn / al is hy sijn van deelen, om dat hy even-wel eenige bitterheyt by hem heeft, kan sachtelijck suyveren.

Aloë is uyttermaten bitter, suyvert nochtans matelijck, ende sonder scherpigheyt, houdt de voorts-kruypende Sweren tegen, heelt de bedorvene Schamelheyt, ende werdt bequamelijck gemenght, onder de Oogh-middelen, gelijk *Galenus* geleert heeft in 't gemelte bouck, ende van alle Geneef-meesters daer

in na gevolgt is.

Wierroock is verwermente, droogende, ende suyverende, doch wat slapper als den Aloë.

In tegendeel **Myrrha** / als seer bitter zijnde, ende daer by sijn van deelen, suyvert krachtiger als Aloë, is werm, ende droogh in den tweeden graed. Geneest eygentlijck, gelijk *Dioscorides*, ende *Avicenna* getuygen, het Schorft, met *Azijn* op geleyt; met *Ladanum*, ende *Myrtus-wijn*, het uyt vallen van 't Hayr. Vervult de loopende Zeeren der Oogē, neemt haer Schellen wech, ende verklaert het duyfter Gesicht. Sy geneest de Zeerigheydt des Hoofts, de Kloven, ende Sweren aen, ende ontrent de Ooren, heelt de diepe, ende onsuylvere Wonden, ende vereffent daer nae het overgebleven Lidt-teecken.

3. Degene die nu volgen, als stercker kracht hebbende om te suyveren, werden nuttelijck gebruyckt in quaedt-aerdige, ende verouderde Sweringen.

Malrobe drooght, ende suyvert soo dapper, dat haer *Bladeren*, gelijk *Dioscorides* schrijft, met *Honich* gemenght, de vervuylde Sweren geneest, ende de voort-loopende tegen houdt: 't gene het uyt-geperste *Sap*, met *Honich* noch beter doet, het welck oock de Duystere oogen te hulpe kooft.

Wissen is noch heeter ende drooger, met groote bitterheydt. Heeft derhalven een seer suyverende kracht, met wat t'samen-treckinge, ende daerom oock versterckinge. Het *Af-sietfel* in Water, geneest de Puysten, die 's nachts komen: met *Honich* gemenght, verspreydt in de blauwe Leden: het geronnen Bloedt. Het *Sap* is noch heeter, ende krachtiger, als het Kruyt. Want het verteert alle de quade Vochtigheydt in de vervuylde Sweren, bewaert de selfde voor Verrottinge, ende belet dat sy niet en vervallen tot Loopende-gaten.

Gupchel-hept / soo wel manneken als wijfken, kan

door de verdroogende, ende suyver-makende kracht van sijn Sap, verrotte Sweren helpen, gelijk *Galenus* getuyght 6. *Simpl.* Met *Honich* gemenght, schrijft *Dioscorides* 2. 174. verdrijft de Duysterheydt, ende Schemeringe van de Oogen.

Scordium / gelijk de selvige, ende de ervarentheydt ons leeren, suyvert, drooght, ende sluyt oude Sweringen, ende neemt wech alle Quaet-aerdigheyt.

Hypericum gedrooght, en gestooten, in de vochtige, en bedervende Sweren gestroeyt, heelt de selvige.

Het Zaet van **Broe-netels** is seer bequaem voor vervuylde Sweringen, die sonder scherpigheyt dienen gesuyvert, ende gedrooght. Met Zout gemenght, kan den Kancker, ende voort-etende Zeeren tegē houden.

Van den selfden aerdt, ende krachten is de **Wortel van Cyperus** / tot poeyer gebracht, ende in de Sweren gestroeyt.

Boonkens Hool-wortel is werm in den tweeden, droogh in den derden graed, te samen-treckende, afvegende, verterende, scheydende. Hy suyvert de vervuylde Sweren, ende belet de Verrottinge. In *Water* met een weynigh *Azijn* gesoden, maect een goet Gorgel-water voor de Squinantye, ende de gezwollen Amandelen; gestooten licht den Huygh; ende onder *Populyoen-salf* gemenght, versacht, ende verdrooght het Speen.

4. Wy komen tot de sterckste, die niet alleen de vuylichheydt in de quade Sweren met meerder kracht suyveren, en verteren: maer selfs oock de harde Kantten in de Fistelen, ofte Loopende-gaten.

Sap van **Santoye** / ende stinckende **Goutwe** verdrooght, ende suyvert soo dapper, dat het verouderde, quaet-aerdige, holle, diepe Sweren, ende Loopende-gaten, eerst schoon en suyver maect, en daer na heelt.

Wortel van Tisch verwermt, drooght, ende suyvert. Het Sap uyt de groene geperst, ofte het Poeyer,

van

p. 99-100 ontbreken en zijn mogelijk kwijts uitgesneden.

p. 99-100 ontbreken en zijn mogelijk kwijts uitgesneden.

H E E L - K O N S T E .

TOE
digh sien waffen in Vranckrijck, by *Pont S. Esprit*, niet verre van *Oraengje*, gelijk hier af-gebeeldt is.

Dracontium, ofte **Speer-wortel** / is by na van den selfden aerdt, doch veel bitterder, ende scherper van smaeck, ende derhalven heeter, drooger, ende sijn-der, krachtigh reyn-makende, ende verterende. Het Sap van de *Vrucht*, ofte druysfachtige aere, *Bladeren*, *Zaedt*, ende *Wortel* is goet om alderhande vervuylde, voorts-etende, ende quaedt-aerdige Sweren, noch krachtiger, als de *Kalfs-voet*, te suyveren, ende de harde Kanten in de Loopende-gaten te verteren. Het selfde vermagh oock het *Poeyer* van den *Wortel*.

Al'tselve doet noch wel soo krachtigh de **Pies-wortel** / de welcke gesteken in een Loopent gat, in twee drie dagen de Hardigheyt van de Kanten aen een kant maect.

Koper-root / ende **Spaens-groen** / gebrant, ende gewasschen, als oock **Salpeter** / zijn bequaem om alle Holle gaten te suyveren, ende haer harde Kanten wech te nemen.

Alupn soo wel rauw, als gebrant (die noch krachtiger is) suyveren, ende beletten het voort-loopen van quaedt-aerdige Sweren.

5. Wt de gene dan, die wy op den eersten trap gestelt hebben, is, om versch door-gesworen, ofte open gesteken Geswellen, ende onreynne Wonden te suyveren, in dagelijcks gebruyck, een Salfken, bestaende uyt een onçe *Honich van Rosen*, een *Doyer van een Ey*, ende soo veel *Gersten-meel*, tot dat het van pas dick is; ende wil men het wat meerder suyver-makende hebben, soo magh men daer by doen een half loot *Termenthijn*. Noch stercker af-vegende is de Salve, die gemaectt werdt uyt 2 oncen Sap van *Ioffrouw-merck*, 1 onçe Sap van *Agrimonye*, een half onçe Sap van *Weegh-bre-bladeren*, 5 oncen *Honich van Rosen*, te samen met malkanderen wat op gesoden, ende dan daer onder gemenght, Meel

van Gerste, Fenigriek, en Vijgh-boonen, van elcks een half loot. Te samen tot een Salf gekoockt, ende op 't laetste daer onder geroert een loot Termenthijn. Wanneer de Etter te grof, ende te taey is, soo dienter meerder Suyveringe; als gedaen kan werden met het volgende: Neemt Harst, Honich, Termenthijn, van elcks 3 ongen Myrrha, Sarcocolla, Boonkens Hool-wortel, Vijge-boonen-meel, Lisch-wortel, alles kleyn gestooten, van elcks een half loot. Het eerste moet te samen gesmolten, ende dan het Poeyer, daer onder geroert werden. Hier toe dient mede de Salve Aureum, die by na gelijcke kracht heeft om af te veggen, ende de Plaesters van Ianna, ende de Gratia dei genoemt, die ofte geheel, ofte in dunne Olye gesmolten zijnde, kunnen op geleyt werden, insonderheydt op het Hoofd, ofte andere Sweren van Zenuachtige deelen. Tot het selfde strecken, die in den derden graed dapper af-vegen, gelijk de gene, die uyt Koper-roodt, ofte andere scherpe Metallen bestaen, gemenght, ende gematight met eenige versachtende; gelijk of men een vierendeel loodts van het Empl. divinum smolt onder drie versche Doyeren; ofte indien men een vierendeel loot Vng. Aegyptiacum, ofte Apostolorum menghte met twee, ofte driemael soo veel Tetrapharmacum, ofte eenigh ander Ceroen, men sal daer van hebben een sonderlingh middel om de Sweren te suyveren, ende van haer Vochtigheydt te reynigen. Het Poeyer van Precipitaet, mede onder yets versachtende gemenght, verteert sonder eenige scherpigheyt het overvloedigh Vleysch, ende suyvert de Sweringe van haer Vuyligheyt.

Wanneer nu de Sweringe gantsch vervuylt, verrot, ende quaedt-aerdigh is, het zy van selfs, 't zy uyt een Wonde, heet Geiswel qualijck onderhoudē, dan dient een Salve bereyt uyt de Suyverende middelen van den tweeden trap, op dese wijze: N. Weegh-bre, Alssen, Malrove, Scordium, Hypericum, alle versich ende groen

geflampt, ende dan in een half pint witte Wijn, ende een pint Olye gekooct, tot dat de Wijn versoden is. Door-gedaen zijnde, menght daer onder het Poeyer van de wortel *Cyperus*, *Lisch*, *Boonkens*, van elcks 1 loot, *Geel wasch* 4 oncen, wederom te samen op-gewelt tot matelijcke dichte, ende dan daer onder gesmoltē *Harst* 2 oncen, *Wierroock*, *Myrrha*, *Aloë*, ende *Sarcocolla* kleyn gestooten, van elcks 1 once, ende op 't laetste ander-half once *Termenthijn*. Alffer stercker vereyscht wert, soo sal men daer wat *Koper-root* by doē; gelijk oock zijn *Empl. divinum*, met wat Olye versacht, *Vng. Apolorum*, ende *Aegyptiacum*, de beste Salve van alle, gelijk *Fernelius*, ende de dagelijcksche ervarentheyt genoegh betuygen.

Maer in een holle Sweringe, *Fistel*, ofte *Loopentgat*, sal men speutē, het *Af-sietfel* van *Weegh-bre*, *Alssen*, *Santorye*, *Savel-boom*, *Agrimonye*, van elcks 1 hant vol, *Wortel van Gentiana* gesneden 2 oncen, te samen gesoden in witte op 12 oncen, Door gekleynst zijnde, doeter by *Honich van Rosen*, en *Syroop van Alssen*. Soo dit niet genoegh en dede, soo magh men daer onder mengē een loot *Aegyptiacum*, het welck oock bequamelijck gesmolten werdt onder *Voor-loop van Brande-wijn*. Dit werdt noch stercker gemaect met enige druppelen *Olye van Stravel*, ofte *Koper-root*, Waer toe mede streckt het *Alwyn-water*. Ende men dient in 't gebruyck van dese Middelen wat te volharden, ende de selve alencxkens te verscherpen, tot dat de Hardigheydt geheel wech genomen is.

Alfoo nu zijn aangewesen alle de Heel-middelen, die de Onstekingen, Hardigheden, Geswellen, *Aposteunen*, ende Sweringen der Uytwendige deelen genesen; soo sullē wy nu komen tot de gene, die de Wonden heelen, ende over de selvige vel maken.

Het XIII. Capittel.

1. Bloedt-sjelpende Heel-middelen vierderley. 2. Sommige, uyt Aerdt, ende Gematigheyt; als Weegh-bre, Pimpinnelle, Netelen, Vijf-vinger-kruyt, Tormentilla, Bergh-Oeyvaers-beck, Assche van Papier, ende Cotoen, Wederick, Herte-gespan, Winter-groen, Salye, Herts-tonge, Kleefkruyt, Walstroo, Aloë, Maeghde-palm, Donder-baert, Smeer-wortel, Verckens-gras, Paerde-staert, Wilge, Weedt, Wael-wortel, Plocsel, Borijst. 3. Andere, door Toe-placken; als Coral, Bloedt-steen, Wicroock, Mastick, Myrrha, Draken-bloet, Bolus, Gesegelde Aerde. 4. Eenige, door Branden. 5. Mengel-middelen, ende haer Gebruyck. 6. Hoe door werck van de Handen het Bloet gestelpt werdt.

I.

DE Heel-middelen, die het Bloet, het welck door een geopende, ofte af-gesneden Ader, te veel uyt een Wonde vloeyt, hebben soodanigen kracht op drierley wijze. Want sommige doen sulcks uyt eygen Aerdt, ofte Gematigheyt; sommige door Toe-placken; andere door-branden; ende daer geen van alle plaetsch en heeft, door de Handen. Die van den eersten slag, en zijn daerom juyft niet allegader koudt, ofte te samen-treckende, maer eenige uyt de selve heet, scherp, gelijk de Netelen, schrijft *Fernelius*: waer in wy alhier van hem moeten af-wijcken. Want al is 't dat de groote Netelen, die oock Heete, ende Bern-Netelen genoemt werden, heet ende bijtende van aerdt schijnen, soo zijns niet-te-min verkoelende, ofte, gelijk *Dr. Dodoens* meent, even maer werm, ende nauwlijcks tot den eersten graed. Want sy en branden, ofte en bijten niet, als hy mede wel aen merckt, door dien dat sy geweldigh verhittende van krachten zijn; maer om datse ronsomme met hardtachtige, rouwe, wol-

wolle, als stekelige doornkens beset zijn, waer mede sy de huyt prickelen, ende op-halen. Want als de Netelen slap, ende verstenft zijn, ofte gefoden werden, en steken sy geenfins: door dien dat de stijvigheydt, ofte stekeligheydt van de harde doornkens vergaen is, ofte verdnyftert. Soo dat wy de eerste soorte stellen in een te samen-treckenden aerdt, meest bestaende met een verkoelende Gematigheyt, waer by somtijts wel kan wesen een bysondere Eygenschap, die van den gemelten *Fernelius* alleen, voor oirsaeck, schijnt aengenomen te werden. De Bloet-stelpende middelen van den tweeden slagh, stoppen, ende vervullen den uyt-gangh der Aderen, ende daer na verdrooght zijnde, beletten het uyt-vloeyen. Die van den derden slagh, trecken door Branden de Aderen toe, brengen daer een korst op, ende houden alsoo alles tegen. Het gebeurt somtijts, dat de twee eerste niet genoegh en zijn, en het derde, van wegen de plaetsch geen plaetsch en heeft, gelijk terstont in het exempel van den Prinçe van Oraengje sal aen-gewesen werden; in welcke ongelegentheydt niet overigh en is, als te komen tot de Handen.

2. Het *Sap* van *Weegh-bry* / gelijk *Galenus* schrijft 5. *Meth.* 5. is seer bequaem tot alle Bloet-stortingh, die uyt door-eten der Aderen veroirsaeckt werdt.

De *Bladeren* van *Pimpinelle* gestooten, ofte oock gekoockt, op een geopende Ader geleyt, stelpen terstont het Bloet: het welck de *Wortel* noch krachtiger doet; die oock ingenomē zijnde het Bloet-spouwen, ende Braken, doen op houden; ende van onderen den overvloedigen Vloet in de Vrouwen, als mede in het open Speen, stillen, ende steuten.

Netel-bladeren gestooten, ende op de Wonde geleyt, doen het Bloedē op houden; het welck de *Wortel* oock uyt-voert in het Bloeden van de Neus, daer in gesteken zijnde.

Dijf-binger-krucht heeft in zijn *Bloemen*, ende *Bladeren*, ende noch meerder in zijn *Wortelen*, een seer te samen-treckende, en verdroogende kracht, sonder scherphgheyd, derhalvé bequaem, om het Bloeden op te houdé.

Al de selve kracht is in de *Cozmentilla* te vinden.

Bergh-Oyevaers-beck / soo genoemt na sijne gelijkkenisse, en dat hy op de bergen wast, oock **Bloet-moztel** / niet soo seer van wegen sijnen rooden Wortel, als wel om sijne bloet-stelpende kracht; die den Duytschen geneef-meester *Fuchsius* in dese tweede soorte van *Oyevaers-beck* getuyght, soo groot te wesen, dat hy geenigh middel daer toe nutter bevonden heeft.

Afsche van gebrant Papier / als oock van **Cotoen** / doet het Bloet, dat uyt een Wonde loopt, stelpen. De Heel-meesters gebruycken het *Cotoen* oock nuttelijck om de Wonden, ende Zeeren te suyveren, eerst in *Wijn* wat geweeckt, ende daer na uyt gedouwt zijnde. De *Egyptenaers*, gelijk *Prosper Alpinus* getuyght, en gebruycken, tot al 't verhaelde, anders geen wiecken, als van haer *Boom-cotoen*, het welck sijn der van deelen is, dan 't gene, dat aen de leege heester wast.

Wederick / ofte *Lyfimachium*, wast hier te Lande meest aen de kanten van de slooten, ende onder aen de dijcken. De *Bladeren*, ofte *Wortel* in den Neus gesteken; ende het *Sap* in de Wonden gedruypt, doet het Bloeden op houdé; gelijk het oock binné gebruyckt, als *Dioscorides* schrijft, het Bloet-spouwen geneest, ende den Rooden-loop, soo voor dranck, als clysterye in-genomen.

Herte-gespan / ofte *Cardiaca*, is werm, ende droogh in den tweeden graed, met eenige t'samen-treckinge. Gestooten, ende op versche Wonden geleyt, bewaert ende beschermt die voor alle Verhittinge, stelpt het Bloeden, ende geneest de Wonden.

Winter-groen / ofte *Pyrola* wast aen onse Duynen; werdt

werdt gehouden voor koudt in den tweeden, ende droogh in den derden graed, stelpt het Bloeden, soo in-genomen, als op geleyt.

Smeerdekens-kruyt / ofte *Gladiolus*, wert hier te Lande, om sijn aengename Bloemkens, van de Liefhebbers onderhouden. De opperste *Wortel*, keurt *Galenus* na-treckende, verterende, ende verdroogende. De Duytschen gebruycken hem om het Bloet te stelpen, ende alderhande Vloet op te doen houden.

Sabie / ofte *Salpe* / beyde na het Latijnsch *Salvia*, heeft een verwermente, verdroogende, ende wat te samen-treckende kracht, stelpt het Bloet, geneest de Wonden, reynight alle vuyle, ende oude Zeeren.

Herts-tonge / ofte *Bistorta* verkoelt, verdrooght, ende treckt geweldigh te samen. Haer meeste kracht bestaet in de *Wortel*, wiens *Af-sietzel* gedroncken stelpt alderhanden Bloet-gangh van Stonden, Loop, ende diergelijcke; gelijk oock doet het *Poeyer*, in de Wonden gestroeyt.

Iseef-kruyt / ofte *Aparine*, wast by ons seer overvloedigh aen de dijcken, ende kanten van de slooten, is seer rouw van stelen, ende bladeren, waer door het vast aen de kleederen kleeft, daerom oock by sommige *kleyne Kliffen* genaemt, ende by de Griecken *Philanthropos*, dat is, Mensch-lievende. Is, volgens het schrijven van *Galenus*, werm, ende droogh, sijn van deelen, ende suuyver-makende. Van binné gebruyckt, stelpt alderhande Bloet-loop, ende van buyten opgeleyt, seydt *Plinius*, doet het Bloeden uyt de Wonden op houden.

Wal-stroo / ofte *Gallium*, is, seydt de gemelte *Galenus*, wat scherachtigh, ofte heetachtigh, ende verdroogende van aerdt. Van binnen in-genomen, doet sy den Bloedigen vloet op houden, als oock van buyten op de Wonde geleyt, ofte in den Neus gesteken.

Wloë / als dick-makende, droogende, ende klevende,

de, van buyten gebruyckt zijnde, doet de Mondkens van de Aderen sluyten (die hy van binnen in-genomen zijnde, opent) ende alsoo het Bloet stelpen.

Maeghde-palm/ ofte *Vinkoorde*, is koel (hoe-wel sommige het tegendeel gevoelen) droogh, ende t'samen-treckende, soo dat selfs een kransken om de Borsten geslagē, het sogh in twee drie dagen doet op droogen, gelijk ick dickwils gesien hebbe; 't selve om 't Hooft gedaen, schrijft Dr. *Lobel*, stelpt het Bloeden uyt de Neus. Het welck oock doen de groene *Bladeren* gewreven, ende in de Neus gesteken. Het *Sap*, ende *Poeyer* in de bloedende Wonden gedaen, houden tegen, ende heelen toe.

Donder-baert verkout in den derden, en drooght in den eersten graed. De *Bladeren* verdrijven het Root-hont, Loopende-oogen, alle vyerige Puyften, ende Geswellen. Gestooten, ende op 't voor-hoofst een weynigh boven den Neus gebonden, stelpt het Bloeden. Al 't selfde doet oock het uyt-geperste *Sap*.

De drie soorten, gelijkse by Dr. *Dodoens* gestelt werden, van *Telephium*. ofte **Smeer-wortel**/ te weten de grootste, ofte *Spaensche*, de tweede, ofte *Hemelsentel*, in de Winckels met den Latijnschen naem *Crasfula major*, ofte *fabaria* bekend, ende de derde, van Dr. *Lobel* genoemt, *Kleyn Smeer-wortel kruypende*, ende altijd groen zijnde, hebben by na den selfden aerdt, ende kracht van Donder-baert. *Fernelius* stelt de twee laetste, droogh in den derden, vochtigh in den tweeden graed: *Dodoens* alle drie koudt van aerdt, sijn van stoffe, ende verdroogende, derhalven bequaem, om met *Azijn* gestampt de witte Sweren, Placken, ende Sproeten te verdrijvē. Het *Sap* stelpt het Bloet uyt de Wonden loopende, reynight, ende heelt de selvige.

Werckens-gras/ ofte **Dupsent-knoop**/ in 't Latijn *Polygonum*, is by na koudt, tot in den derden graed, ende droogh tot in den tweeden, t'samen-treckende

van aerdt, ende van krachten seer Bloet-stelpende, ende daer toe krachtiger, gelijk *Brasavolus*, ende andere getuygen, als eenigh ander kruyt, niet alleen tegens den Bloet-gangh, ende het Braken van binnen gebruyckt, maer oock geheel, ofte gestampt van buyten op de Bloedende wonden geleyt, die het dan daer na mede geneest.

Paerde-staert is seer te samen-treckende, ende verdroogende. Het *Sap* doet eygentlijk het Bloeden uyt den Neus op-houden. Het *Poeyer* in gestroeyt geneest de Bloedige wonden.

Wilge-bladeren/ende de *Schorffe*, insonderheyt de *Wolligheyt*, ende *Bloemen* in den Neus gesteken, stelpen terstont het Bloet; het welck oock doet 't *Poeyer* door een schacht in de Neus-gaten geblasen.

Weedt / door haren sterck verdroogenden, ende t'samen-treckenden aert, kan met sijn *Bladeren* versche Wonden genesen, ende het Bloeden beletten.

Het selve doet oock **Wael-wortel** door sijn verdroogende, ende toe-heelende (waer van in't volgende capittel) kracht, niet alleen het Bloeden van buyten, maer oock van binnen stelpende.

Het bloeden kan oock op-gehouden werden door het vollen van de Wonde met **Ploeksel** / ende noch beter met **Bovijst** / zijnde een soorte van *Campermoelyen*, de welcke hier te lande wast in nieuw bedijckte Moerlanden, ende voornamelijk in de Beemster.

3. **Bloet-steen** / ende **Cozal** / schijnen van verbor-gen aert, dan hebben even-wel uyt haer aerdtachtige stoffe eē verstoppende, en droogende kracht; die noch meerder blijktt in **Wierooch** / **Mastick** / **Myrha** / **Dzaken-bloet** / ende aldermeest in **Bolus** / ofte **Ge-segelde Herbe** / die door *Tor-kleven* het Bloet stelpen.

4. Hoe, als dese Middelen niet en helpē, het Branden dan in-gestelt dient te werden, sullen wy in 't hier na volgende 19. capittel aen-wijzen.

5. Wan-

5. Wanneer dan een versche Wonde te veel bloet , soo sal mendaer om slaen , de volgende *Pap* , op werck gestreken , *N. Bolus* , *Draken-bloedt* , *Wael-wortel* , van elcks een loot , kleyn gestooten , ende onder *Wit van Ey* geslagen . Hier onder kunnen oock gemenght werden de *Poeyers* van d'ander *Droogen* nu verhaelt . Wert hier toe mede in de *Winckels* gereet gehouden *Ceratum defensivum* . Ende als de Wonde wat diep is , kan men de selve op-vollen met *Ploesfel* , ofte *Bovijst* , gelijk geseydt is .

In het Bloeden uyt den Neus is seer goet , eē kruymken *Witte-broot* in *Azijn* , ende *kout Water* , dickwils versocht , boven op den Neus geleydt .

6. Vele zijn in foodanige gelegenthey , terstont doende , om het Bloet te vertrecken , met *Ader-laten* : het welck ick even-wel , hoe seer het oock van den grooten ader-later *Botallus* , geneef-meester van *François* , hertogh van Anjou , in sijn bouck van't *Ader-laten* op 't 6. capittel , meest aen-raedt , bedenckelijck achte , alsoo het selvige , behalven dat het seer selden haren voorstel voldoet , niet alleen het Bloedt , maer oock de *Krachten* noch meerder vermindert . In het Bloeden uyt den Neus vinde ick seer dienstigh , dat men maer alleen op het eene , ofte beyde (na dat het Bloedt van daen kooft) *Neus-gaten* den vinger vast houdt . Ende al is 't , dat het Bloedt daer door somtijds in de *Keel* schiet , daer en leyt geen swarigheyt , dewijl het seer lichtelijck kan uyt-gespogen werden , ende ondertuffchen het ander boven den Neus aen het ronnen kooft . Van het tegen houden met den vinger , hebben wy een aen-merckens weerdigh exempel in prince *Willem* , onsen *Stadt-houder* , die in 't jaer 1582. t' *Antwerpen* onder sijn rechter *Oor* met een *Pistolet* geschoten werde , de *Kogel* onder de *Boventandē* , door't *Gehemelte* , de *slinker Kaeck* uyt-gaende . Desen onverwachten schoot gaf sulcken slag , dat

dat de Prince selfs niet en wiste, dat hy gequetst was, ende alleen meende, datter een stuk van 't huys, gelijk hy seyde, in-viel. De Wonde, gelijk *Meteren* verhaelt in 't II. bouck van de *Nederlandsche* historye, vertoonde haer in 't beginsel geneeslijck, dewijl de Aderen, door de Hitte des vyers (alsoo de Pistoool soo dicht aen 't Hooft gehouden was, dat selfs het Hayr brande) toe-geschrompen waren, ende daer door het Bloeden geluckelijck gestut. Maer na 14 dagen, als alles schein wel te gaen, soo viel de rove af; met vervolgh van wel 12 pont Bloedts, waer by hem noch twee pont, tot verleydingh, af-gelaten werde. Als hy nu schein doot te sullen Bloeden, soo is door voorsichtigen raedt van de Geneef-meesters, (onder welke wel de voornaemste was *Dr. Iosepho Michaëli*, een Italiaen, van de stad Luca) goet gevonden, de openinge van de Ader, nacht ende dagh met den vinger toe te houden, het welck met beurte onder de Edelluyden gedaen zijnde, de Wonde allencxkens sloot, ende den Prince, tegen de meeninge van een yegelijck, volkomelijck genas; met meerder geluck, als hy twee jaer daer na te Delft geschoten werde.

Het XIV. Capittel.

1. Toe-heelende Middelen. 2. Enckele; als *Honts-tong*, *Geruwe*, *Wilge*, *Olm-boom*, *Yser-kruyt*, *Guychel-heyl*, *Muysen-oor*, *Betonye*, *Scabieuse*, *S. Ians-kruyt*, *Wael-wortel*, *Senegroen*, *Sanikel*, *Syndaauw*, *Heydens-wond-kruyt*, *Gulden-roede*, *Alffen*, *Paerde-steert*, *Smeer-wortel*, *Een-bladt*, *Twee-bladt*, *Madelieven*, *groot*, ende *kleyne Santorye*, *Salomons-segel*, *Mec-krappe*, *Zee-rotte*, *Onder-have*, *Taback*, *Kruys-kruyt*, *S. Iacobs-kruyt*, *Ioffrouw-merck*, *Al-goede*; *Peer-bladeren*, *Mispelen*, *Cornoelyen*, *Perse-bladeren*, *Brem-raps*; *Pier-wormen*, *Aloë*, *Myrrha*, &c. *Balssem-kruyt*, *Balssem-traen*, *Balssem van Peru*. 3. Toe-gemaecte; ende *Maniere om te Gebruycken*.

I.

WY noemen een Genesent, ofte Toe-heelent Mid-
del, het welck de van een gewekene Kanten in
een versche Wonde wederom by een vought, ende aen
malkanderen hecht. Sulcks brengt het te wege, met
het verhinderen, dat tusschen de te genesene lippen
(gelijck die genoemt werdé) der Wonden geen Voch-
tigheyt en schiet, ofte en groeyt. Soodanigh Mid-
del moet t'samen-treckende zijn, grof ende aerdtach-
tigh van stoffe, droogh in den tweeden graed, ende in
wermte gematight, om, door te veel af-vegen, ofte
scherpigheyt niet te quetsen.

2. **Wreegh-hye** drooght, ende treckt te samen,
sonder eenige bijtende kracht, bequaem tot versche
Wonden, die sy sonder vreesse van Onstekingē toe-
heelt, oock de oude, ende vervuylde Sweringen suy-
vert, ende beyde, ongelijck zijnde, vereffent, ende
met Vel over treckt.

Honts-tonge suyvert, drooght, ende matight de
hitte van de Sweren, ende heelt de versche Wonden.

Geruwe heeft soo groot verdroogende kracht, dat-
se bloedende Wonden ten eersten toe-heelt, ende de
selvige voor Onstekingē bewaert, groen, ofte droogh
gestampt, ende met *Azijn* gemenght.

De *Bladeren*, ende *Bloemen* van **Wilge** zijn verdroo-
gende, ende te samen-treckende, sonder eenige scher-
pigheyt, heelen een bebloede Wonde, ende weren de
Onstekingē.

De *Bladeren*, en *Middel-schors* van den **Olm-boom**/
hebben een verdickende kracht, ende noch meerder
het *Sap* uyt de *Appelen* geperst, alle seer bequaem om
versche Wonden te doen toe-gaen.

Ufer-kruyt/ofte *Verbena* drooght, treckt te samen,
ende heelt de Wonden, weder-hout oock in oude Swe-
rende bedervingē, suyvert, onder *Honich* vermenght,
de vervuylde, ende doetse sluyten.

Gupchel-hepl ende **Mupsen-ooz** hebben de selfde kracht.

Betonpe is seer nut om versche Wonden, insonderheyt des Hoofts, gelijk **Scabiense** van de Borst, te genesen.

S. Jans-krupt / ofte *Hypericum*, kan door sijn verdroogende, ende matelijck verwormende kracht, in sijn gestampde *Bladeren*, *Bloemen*, en *Vruchten*, de Wonden bequamelijck toe-heelen.

Wael-wortel heeft soo groote kracht om de Breucken, ende Wonden toe te heelen, ende de af-geweke ne kanten t'samen te vougen, dat hy oock selfs met Huts-pot, ofte ander gehackt Vleysch, gesoden zijnde, die stucke wederom soo vast aen malkander hecht, datse niet meer verscheyde deelen, maer veel eerder eenen klont vleysch en gelijcken, als by *Fernelius*, *Dodoens*, ende andere nieuwe Kruydt-beschrijvers betuyght werdt, ende al van oudts by *Dioscorides*, ende *Galenus*.

Senne-groen / ofte **In-groen** / in 't Latijn *Bugula* genaemt, is verwormende, merckelijck verdroogende, ende te samen-treckende. Werdt niet alleen bequamelijck gedaen in Wondt-drancken, om het geronnen Bloedt van binnen te doen scheyden, te suyveren, ende te genesen, maer oock van buyten op de Wonden, ende Sweringen geleyt, ofte het *Sap* daer in gedropen.

Sanikel is van den selfden aert met de twee laetste, soo genoemt van wegen sijn groote kracht, om de Wonden te genesen, gelijk het woort selfs, ende *Ruellius* getuyght, die oock schrijft, in Vranckrijk een gemeen seggen te zijn, dat, die Sanikel, ofte Senne-groen kan bekomen, geen Heel-meester van doen en heeft.

Syndaww / ofte *Alchimilla* heeft de selfde krachten van de Sanikel, doch meerder verdroogende, ende soo

te samen-treckende , dat haer badt den verteerden Maeghdom wederom op de prouf reckelijck stelt .

Hepdeng-wond-kruyt / ofte *Solidago Saracenicæ*, ende **Gulden-kruyt** / ofte *Herba Doria*, hebben beyde eene , ende de selfde kracht , te weten , niet alleen om de bloedige , ende versche Quetsuren , maer oock om alle oude , ende vervuylde Wonden , ende Zeeren te suyveren , ende te genesen .

Gulden-roede / ofte *Virga aurea*, is werm , ende droogh in den tweeden graed , sijn van deelen , suyvermakende , ende t'samen-treckende . Heeft een sonderlinge kracht , om de Wonden , quade Sweringen , ende Loopende-gaten , soo wel inwendigh , als uytwendigh te genesen .

Sap van Afsen suyvert , ende herstelt het bedorven vleysch , geneest niet alleen de versche , maer oock de oude , ende vervuylde Wonden .

Paerde-staert gedrooght , ende het Poeyer in de Wonde gestroeyt , doet de selve op-droogen , ende toe-heelen .

Smeer-wortel / oock na sijne kracht **Wond-kruyt** genoemt , reynight , drooght ende heelt alle onsuivere Wonden , ende Zeeren . Sulcks is eerst bevonden in *Telephus* , de sone van *Hercules* , ende daerom *Telephium* by de Griecken , ende , haer volgende , de Latinisten , geheeten . *Claudianus* 1. *Epigram.* 10.

Sanus Achilleis remeavit Telephus herbis .

Een-bladt walt , onder andere plaetschen , veel in t' Haeghsche-bosch , is van krachten verwermdende , verdroogende , suyverende , ende t'samen-treckende . In *Brandewijn* geweyckt zijnde , geneest de versche Wonden , ende bewaert de selve voor Sweringe . Ja reynight , ende heelt wonderbaerlijck alle oude , ende vervuylde Sweren , gelijk ick dickwils bevonden hebbe in de gene , die door andere Middelen niet en konden geholpen werden .

Twee-bladt wert by de Heel-meefters tot al't selve bequaem gehouden.

Madelieven zijn verkoelende, verdroogende, ende te famen-treckende. Sy ghenesen alle Quetsuren, soo wel van binnen ghebruyckt, als van buyten opgeleydt; wanneer sy oock by sommige *kleyne Consolida* genoemt werden.

Groote Santorpe/volgens den Grieckschen naem, die in't Latijn oock gehouden is, *Centaurium*, geheeten, na den *Centaurus Chiron*, de welcke de Leer-meefters was van den vermaerden helt *Achilles*, dien hy oock selfs in de Heel-konste onderwees, en heeft dit kruyt ontdeekt, ende sijne krachten aen den dagh gebracht. Dese zijn voornamelijk in de *Wortels* om de Wonden te genesen, versch gestampt op-geleydt, ofte droogh gestooten in-gestroeyt.

Kleyne Santorpe wert door haren verwermden, suyverenden, ende t'samen-treckenden aert met recht onder de Wondt-kruyden gerekent.

Salomons-segel heb ick gevonden in het Haeghsche-bosch, als oock in de dellingen, ende af-gaende leeghten van de Duynen. Wert gehouden voor werm, ende droogh, af-vegende, ende t'samen-treckende. Gestooten op de Wonden geleydt, doet de selvige toe-heelen, gelijk *Dioscorides* betuyght.

Mee/Krappe/ofte **Rotte**/is in sijn *Wortels* (waer mede't laken *Krap-root* geverwet werdt) werm in den tweeden graet, ende droogh tot in den derden. Het *Af-sietfel* werdt veel gebruyckt, ende gepresen voor de gene, die van hooge gevallen, ofte anders gequetst zijn. Het *Sap*, ofte *Poeyer* is bequaem om alle versche Wonden te genesen.

Zee-rotte/ofte **Zeesche Mee**/ is van acrdt, ende krachten de ander Mee gelijk.

Eerdt-bepl/ofte **Onder-habe**/ is heet ende droogh, gheneest door sijn *Af-sietfel* de inwendighe

Quetsuyren, in-gedroncké zijnde, ende heelt van buyten, als het Poeyer, in de Wonden gestroyt wert.

Taback werdt, om sijn verdoogende kracht, by sommige voor kout gehouden, dan beter is de meeninge van den Spaenschen *Monardus*, dat hy heet, ende droogh is in den tweeden graed, ja, ick geloove, wel in den derden, gelijk sijn scherpe smaeck, ende hevige krachten genoegh uytwijzen. Hy suyvert, ende geneest alle oude Kanckerachtige, ende voorts-etende Zeeren, Melaetsche, Schorftheyt, ende alderhande vuyle Sweringen. Versche Wonden, die niet seer diep en zijn, heelen op eenen dagh, als men van 't *Sap*, ende versch gestooten Kruyt daer op leyt. Dan als sy diep zijn, ofte oock verouderen, ende onsuiver werden, soo dienen se van buyten, ende binnen met *Wijn*, ende dan met het *Sap* gewasschen, daer na met *Plucsel*, dat in't selve *Sap* nat gemaect is, ende de gestampte versche Bladeren, gevolt, ende soo een douck, in't eygen *Sap* gedoopt, daer op gebonden.

Kruys-kruyt / dat by ons gemeenlijck **Kruys-wortel** geheeten wert, is verkoelende van aert. De grijse *Hayren*, ofte Vlocken, daer de Bloemen in verandert zijn, met *Azijn* op-geleyt, genesen de Wonden. Het selve doen noch krachtiger de *Bladeren* met het fijnste *Poeyer*, ofte vrijfelinghe van *Wierroock*, gemenght, (als *Dioscorides* schrijft) insonderheyt in Zenuwachtige deelen.

S. Jacobs-kruyt / ofte *Iacoba*, is in gedaente, ende krachten het Kruys-kruyt gelijk, ende slaet alle sins van selfs seer weelderigh op. Is werm, ende droogh in den tweeden graed, ende een weynigh afvegende; derhalven 't *Sap*, met *Honich* gemenght zijnde, suyvert ende geneest de vuyle, en voorts-etende Zeeren, Loopende-gaten, ende verouderde Wonden.

Sap van **Eppe** / ende **Joffrouw-merck** / met *Honich* vermenght, suyvert en heelt de vervuylde Wonden,

den, ende quade Zeeren; weder-staet oock de verrottinge, die de open, ende voorts-etende Kancker aen 't gefonde bystaende Vleysch dreyght.

M-goede / ofte **Lammehens-ooz** (in 't Latijn *Tota bona*, ende *Bonus Henricus* geheeten) wast by ons allesins in't wilt. Is matelijck verwerpende, droogende, ende suyverende. De groene *Bladeren* gestooten, genesen de versche, ende suyveré de verouderde Wonden, ende alle vuyle Sweringen.

Peer-bladeren / zijn verkoelende, verdroogende, te samen-treckende, bequaem om versche Wonden te genesen.

Mispelen half morw geworden zijnde, konnē een kleyne Quetsuyre volkomentlijck heelen: gelijck in dieper, ende grooter, doch versche, doet het *Poeyer* van gedrooghde.

Cozoelpen zijn in haer *Bladeren*, ende jonge *Bottekens* verkoelende, droogh-makende, ende t'samen-treckende; derhalven bequaem om groote Wonden te genesen, voornamelijck in stercke Lichamē: maer in kleyne Wonden, ende teere Menschen, vallen sy te sterck, ende zijn schadelijck, gelijck oock van *Galenus* betuyght werdt.

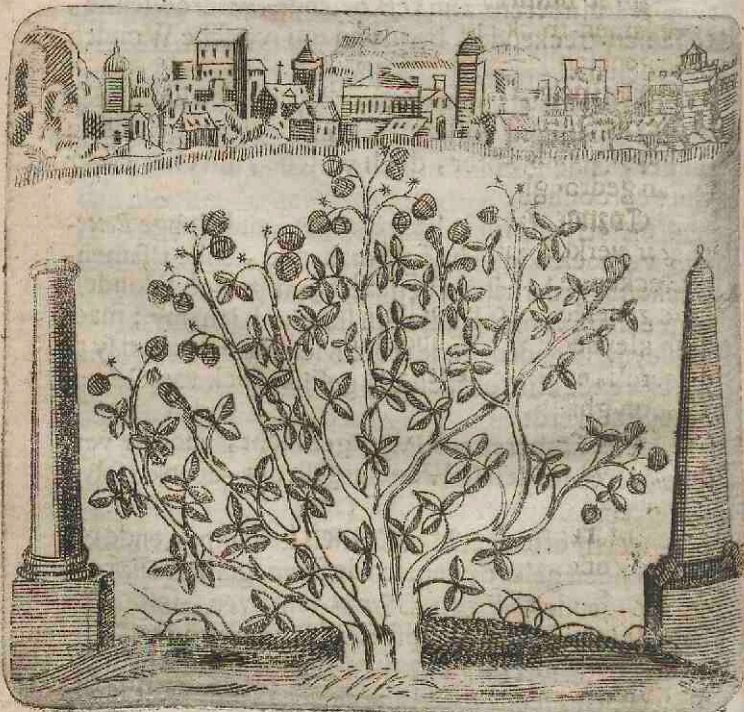
Perse-bladeren tot *Poeyer* gebracht, ende in versche, ofte bloedende Wonden gestroyt, doen de selve toe-gaen.

Pieren / ofte **Nerdt-wozmen** gestampt, ende op de Wonden geleyt, genesen de selve, gelijck *Dioscorides* 2. 61. ende *Galenus* 11. *Syml.* schrijven, insonderheyt die van Zenuwen, ofte Zenuwachtige deelen.

Aloë / **Myrrha** / **Draken-bloedt** / **Sarcocolla** / **Wierooch** / ende meest alle de gene, die wy geseyt hebben, het Bloet te stelpen, zijn seer nut om de Wonden toe te heelen.

Balsam is een algemeene naem van eē sonderlingh Heel-middel. Soo siet men oock een Kruyt (het welck

ick veel by Roomen , aen de kanten van den Tiber ,
 ende op ongebouwde plaetsen , by Mompelier , hebbe
 sien wassen) hier in de Hoven , by de lief-hebbers on-
 derhouden , van de selfde benaminge , ende om sijne
 heel-same kracht verkregen . Anders is die naem ge-
 bruyckelijck voor een wel-ruyckende Vochtigheyt ,
 uyt sekere Boomen tranende ; na de welcke oock alle
 goede Salven , ende Olyen , die eenige sonderlinge
 kracht hebben om de Wonden te heelen oock Balse-

men genocint werden . Den rechten Balssem kooft uyt
 geluckigh Arabyen , gelijk de Grieksche history-
 schrijvers *Pausanias* , ende *Diodorus Ciculus* getuygen ;
 ende van daer is hy in Joden-landt , ende Egypten ge-
 bracht ,

bracht, en aldaer forghvuldigh onderhouden. *Strabo* verhaelt in zijn Grieksche Landt-beschrijvinge, dat hy in Syrien wast, by den poel Genezareth, tusschen de bergen Libanum, ende Antilibanum. Den boom is beschreven van den Griekschen *Dioscorides*, den Françoischen *Bellonius*, ende den Italiaenschen *Prosper Alpinus*, die selfs in Egypten gewoont heeft, ende geeft ons dese af-beeldinge, ghelijck hy buyten de groote stadt Cayro wast, met Bladeren de Wijn-ruyt niet ongelijck, staende aen teere zijd-tacxkens, soo dun als Ganse-schachten, *Xylobalsamum* in 't Grieksch genoomt, al of men seyde Hout van Balsam, gelijk de vrucht *Carpobalsamum*, ende den traen *Opobalsamum*, dat is Sap van Balsam.

Dit *Opobalsamum*, dat men eygentlijk Balsam noemt, in 't Arabisch *Balassan*, ofte *Balassan*, druypt, ende vloeyt in den Somer uyt de Schorffe van dit boomken (het welck schijnt te grouwelen ende ryelen als'er maer yser ontrent koomt, gelijk *Tacitus* schrijft in 't 5. Bouck van zijn Romeynsche historye) tot dien eynde gequetst, ofte geschrapt zijnde, de welke soo heel-saem is, dat hy alle versche Wonden ten eersten geneest. Ick en sal niet verder van zijn deughden verhalen, door dien hy sooseldé over-komt, dat sommige daerom meenen het geslacht van dit boomken gantsch verlooren te wesen. Ick hebbe even-wel den rechten *Opobalsamum* te Leyden gesien, die gekomen was van den kenrigen heere *Car. Clusius*, van Atrecht.

Dan den Balsam van *Tolu* / ofte *Balsamum Peruvianum*, is by ons heel gemeen, ende in overvloed. Dese koomt uyt West-Indyen, ontrent het stedeken van S. Jago van Tolu, in 't vastelant van Peru, beschreven in 't By-voughsel van *Dr. Ravelingen*, achter het kruyt-bouck van *Dr. Dodoens*, als oock van d'heere *Iohan de Laet*. in het 8. Bouck van zijn Beschrijvinge van Oost-Indyen, op 't 16. cap. doch beyde uyt den Spaenschen

Monardus in zijn *Historye* van de enckele *Geneef-middelen*, op 't 10. capittel. De *Boomkens*, schrijft hy, daer desen *Balssem* van komt, zijn als leege *Pijn-boomkens*, haer tacken herwaerts ende derwaerts spreynende, met bladeren als *Caroben-loof*, altijd groen. De *Schorffen* van dese *Boomkens* zijn gantsch teer, ende dun, waerom sy lichtelijck gequetst werdē, ende die sulcks gedaen hebben, kleven dan onder die quetsuyren eenige lepelkens van swart *Wasch* gemaect, waer in druypt ofte traent eenige vettigheydt, die sy daer na in andere bequame pottkens, ofte note-droppen vergaderen, ende bewaren. Dese vochtigheydt is root van verwe, na den guldē treckende, niet heel dick, noch oock heel vocht ofte dun, seer klevende, en vast houdende, lieffelijck van reuck, ende soet van smaeck.

Desen *Balssem* en wijckt in 't heelen van de *Wonden* aen geen andere *Balssemen*, dewijl hy de selvige in vier dagen geneest, nae datse te voren met *Wijn* gewasschen, ende wel gesuyvert zijn. Helpt insonderheydt de gequetste *Zenuwen*, ofte *Zenuachtige deelen*; als het *Krimpen*, ende *Kramp* belettende. De *Buylen*, *Blutsingen*, ende *Stooten* werden daer oock mede genesen, als daer geen groote verhittinge by en is.

3. Wanneer dan in een versche *Wonde* het *Bloedt* gestelpt is, ende sulcks buyten vreesse van *Onsteking*, soosal men de *Kanten*, soo veel mogelijck is, byeen brengen, ende dan verbinden met de verhaelde, ofte volgende *Heel-middelen*, in *Salve* op *Ploefel* gestreken, ofte in poeyer daer op gestroyt, ende dan omgeslagen een dubbelden douck in wermen rooden *Wijn* gedoopt, ende wat uyt-gedouwt. Als de *Wonde* niet te groot en is, de selve kan genesen werden met *Termenthijn* gemenght onder een *Doyer van Ey*, met een weynigh *Terwen-blom*, ofte met den gemelten *Balssem van Peru*.

Het XV. Capittel.

1. *Vleysch-makende Heel-middelen*. 2. *Enckele*; als *Fenigrieck*, *Vijgh-boonen*, *Wieroock*, *Teer*, *Peck*, *Termen-thijn*, *Sarcocolla*, *Aloë*, *Myrrha*, *Mastick*, *Vernis*.
3. *Mengel-middelen*, ende maniere om te Gebruycken.

I.

AL is het Vleysch-maken, in een holle Wonde, ofte Sweringe, alleen het werck van de Nature, soo werdt even-wel voor een Vleysch-makend heel-middel gerekent, ende alsoo genoemt, het welke de Sweringen matelijck op-drooght, ende hare vuyle Vochtigheyt sachtelijck, ende sonder de minste scherpigheyt, suyvert; om reden, dat soodanigh Middel, het Bloet, 't welck de stoffe is, daer het Vleysch van groeyt, beschermt, ende de toe-vallende beletselen belettende, de Sweringe suyver houdt, waer door dan het Vleysch groeyt. Sulcke Heel-middelen zijn matelijck van Soffe, ende Gematigheyt, onder den tweeden graed soo werm, als droogh, om sonder de minste scherpigheyt te wesen. Want het gene te heet van aert, ende te sijn van stoffe is, doet het Vleysch smelten: dat te dick, ende te kout is, verdrooght, ende treckt al te seer te samen.

2. De Kruyden, ende Droogen, die kracht souden hebben om alleen Vleysch te maken, zijn seer weynigh; maer die versche Wonden toe-heelen, en vuyle Sweringen sachtelijck suyverē, die doen oock Vleysch groeyen, voornamelijck als sy door het vermengen van Versachtende gematight werden.

Het Meel van *Fenigrieck*/ende *Vijgh-boonen*/soo alleen, als onder *Honich*, een *Doyer van Ey*, met een weynigh *Termen-thijn* geslagē, doet sachtelijck Vleysch groeyen.

Wierooch heeft een bysondere kracht om Vleysch te maken, te weten in middel-matige Lichamen; maer in de gene, die vochtiger, ofte drooger zijn, dient'er wat anders, na dien aerdt ende gelegentheyd, onder gemenght.

Het selve doet de *Manna thuris*, de welcke bequamelijck onder *Olye van Termenthijn* gedaen werdt, ende dan kanse holle Sweringen, ende Wonden met Vleysch vervullen.

Het selfde doet oock *Termenthijn*/door sijn sacht-suyver-makende, ende verdroogende kracht.

Sarcocolla (insonderheyt die in *Rosen-water*, ofte *Melck* gesmolten is) verdrooght, seyt *Galenus 8. Simpl.* sonder scherpigheydt, suyvert de Sweringen, ende doetse met Vleysch begroeyen.

Moë/bysonderlijck die gewassen is, heeft soo kleynne kracht om af te vegen, dat hy selver (*Galenus 6. Simpl.*) de suyvere Wonden niet moeyelijck en valt; waerom hy seer dienstigh is, om de holle Sweringen met Vleysch te vollen, gelijk *Dioscorides 3. 22.* ende de selve *Galenus* betuygen.

Myrha is door haren suyverenden, verdroogenden, ende heelenden aerdt, seer nut om vleysch in de Sweringen te maken.

Maftick heeft een t'samen-treckende, ende verdroogende kracht; sonder eenige bijtachtige eygenschap, derhalven bequaem, om in holle Gaten Vleysch voort te brengen.

Wernis/ ofte *Gomme van Genever-besjen*, verwermt, ende verdrooght in den eersten graed, suyvert, ende vervult met Vleysch verouderde Wonden, holle Sweren, ende Loopende-gaten.

3. Wanneer een versche Wonde, ofte een oude Sweringe soo hol, ende diep is, datse dieshalven ten eersten niet en kan toe-heelen, dan moet de holligheydt eerst met Vleysch gestopt, ende daer na de Sweringe door

Toe-

Toe-heelende middelen gefloten werdē. De Vleysch-
 makende beftaen soo uyt de gene, die nu verhaelt zijn,
 als uyt een vermenginge van Toe-heelende, Suyve-
 rende, ende Etter-makende. Daer toe ftāen in de
 Winckels gereet, voor Vleysch-makende Mengel-
 middelen, de *Plaesters*, *Tetrapharmacum*, *Basilicum*, *Mag-*
num, *Divinum*, *Gratia dei*, ende de *Ianua*, *Vng. Aureum*,
 ofte *Gulden-salve*. Ick hebbe vele in 't gebruyck,
 infonderheyt in Hooft-wonden (daerom *Pulvis Cepha-*
licus, dat is, Hooft-poeyer genoemt) het volgende.
 Neemt *Aloë*, *Myrrha*, *Mastic*, *Sarcocolla*, van elcks
 een vierendeel loot, *Lifch-wortel* anderhalf vierendeel
 loot, heel kleyn gestooten; ende door een fijn doucx-
 ken gefift. Dit Poeyer moet gantsch dun gestroeyt
 werden; alsoo het anders te seer papt, ende tot een
 korst aen-een plackt, waer door dan de Etter tegen-
 gehouden zijnde, de Sweringe eer holder, als volder
 soude geraken. Dit Poeyer kan oock onder Balsam
 gemenght een Vleysch-makende *Salf* werden; ende
 daer by doende wat *Harst*, *Termenthijn*, ende *Wasch*,
 foodanigen *Plaester*.

Het XVI. Capittel.

1. *Vel-makende Heel-middelen*. 2. *Enckele*; als *Bolus*,
gefegelde Aerde, *Silver-schuym*, *Ceruse*, *Bloemen*, ende *Schel-*
len van Granaten, *Myrtus*, *Bloet-steen*; *Calmis*, *Spodium*,
Pompholyx; *Ploefel*, *Looden-plaetjen*; *Hamer-slagh*, *leven-*
de Kalck; *Gebrandt-loot*, *Antimony*, *Aluyn*, *Koper root*,
Spaens-groen. 3. *Mengel-middelen*.

I.

Wanneer een versche Wonde wel geheelt, ofte
 een holle Sweringe tot bequame hooghte (dat
 is een weynigh beneden de kanten) met Vleysch ver-
 vult is, dan en valt'er niet anders te doen, als de sel-

vige met Vel te overtreckē. Soodanigh Middel heeft kracht, om het opperste Vleysch dapper te verdroogen, ende te verharden, ende alsoo tot een lidt-teycken, de Huyt gelijk, toe te trecken. Dit is van aertgantsch droogh, om de Vochtigheyt te kunnen verteeren, oock grof van stoffe, om het Vleysch samen te trecken, verdicken, ende verharden.

2. *Bolus*/ofte *roode Aerde*, geneest de vuyle Sweren van den Mont, drooght, ende sluyt de andere met Vel.

Gesegelde Aerde / doet al 't selfde, maer wat slapper.

Ceruse/ofte *Loot-wit*, houdt door haer opdroogende, ende t'samen-treckende kracht, het al te weelderigh wassende Vleysch tegen, ende doet het Vel groeyen.

Al het selve doen *Balauftium* / *Granaet-schelen* / *Myrtus* / *Bloedt-steen*. Doch al de verhaelde zijn wat slap; ende derhalven bequaem, om op slappe Sweringen, ende in slappe ende teere Lichamen te gebruycken.

Calmis dickwils gebrant, ende met *Azijn* uyt-gebluft, is dapper verdroogende, het uyt-wassende Vleysch verterende, ende 't selve met Vel sluytende.

Spodium/en *Pompholyx*/zijn mede seer scherp, dan werden, door dickwils wasschen, soo sacht, dat sy, sonder eenigh bijten, het uyt-puytende Vleysch inhouden, ende een Huyt daer overtrecken.

Blocksel soo droogh by sijn selvē, als nat gemaect in rooden, treckenden *Wijn*, die te voren wat op-gekooct is geweest met *Alssen*, drooge *Rosen*, ende een weynigh *Aluyn*, na gemaect, werdt seer dienstigh onder de Vel-makende middelen bevonden; gelijk oock een *Tooden-plaetjen*.

Hamer-slagh / *lebende Kalck*; *Gebrant-loot* / *Antimonp* / *Aluyn* / *Koper-root* / *Spaens-groen*
zijn

zijn al te samen krachtigh scherp, ende recht Af-eten-
de, maer die even-wel, soo dickwils gewasschen zijn-
de, tot datse al haer scherpigheyt af-leggen, tot Vel-
makende middelen gebracht werden, seer bequaem in
quaedt-aerdige Sweringen, ende harde Lichamen;
ende sulcks niet alleen kleyn gestooten, ende op-ge-
stroyt, maer 3. oock gemenght tot een Plaester
met *Wasch*, *Olye van Myrtus*, onrijpe *Rosen*, ofte van
Mastick. Van de slapste zijn in de Winckels te vinden,
Natte Ceruys, *Roode salf*, die met wat *Wasch* beter tot
een Plaester gemaectt werden. Wy hebben meest in 't
gebruyck de Plaester *Diapalma*, ende *Diapompholygos*.
Noch stercker verdrooght *Vng. Diachalcitheos*. Men
kan oock eenige bysondere maken: *Wascht ongebluschte*
Kalck soo lange in gemeen, ofte *Weegh-bre-water*, tot dat
het alle sijne scherpigheyt in 't selve verliest; wrijft
het dan in een *Vissel*, ende giet'er allencxkens soo veel
Olye van onrijpe Rosen, ofte *Myrtus*, onder, als hy kan
verswelgen, tot dat het kooft tot de gelijvigheyt van
een *Salve*. Op de selvige maniere konnender noch
stercker gemaectt werden uyt andere, die wy geseyt
hebben noch stercker te wesen.

Het X V I I . Capittel.

1. *Af-etende Middelen*. 2. *Enckele; als Wolfs-melck, Schelpen, Zout, Aluyn, Antimonye, Koper-root, Cinnabrium, Precipitaet, Sublimaet, Arsenicum*. 3. *Toe-gemaecte, ofte Mengel-middelen*. 4. *Gebruyck*.

I.

AF-etende Middel is, het welcke onnut, ende over-
colligh Vleysch, soo 't gene, dat bedorven, ofte
verrot is, als dat te weelderigh uyt-wast, verteert, en-
de het *Polypus*, *Wratté*, ende harde *Puysten* afstreckt;
niet wel schierlijck ende sevens, maer als smeltende,
en-

ende allencxkens verdrijvende, sonder eenige bedervinge, ofte verrottinge in 't nae-buyrigh Vleysch te maken. Soodanigh is sel bijtende, heet al in den vierden graed, ende seer fijn van Deelen, om in de stoffe, die af-gegeten moet werden, te dieper kunnen geraken. 'T gene dan, als *Galenus* schrijft *s. Simpl.* 16. een Vel-makent Middel door verdroogen, ende te samen-trecken, sonder eenige weedom uyt-voert, dat doet het Af-etende met een bijtende scherpigheydt, Pijn, ende dickwils niet sonder Rose.

2. Soodanige zijn *Affche* van *Wolfs-melck* / van *Oester-schelpen* / ofte *Alp-krupcken* / gebzaden *Zout*; gebzaden *Alupn* / *Toot* / ende *Antimonij* / *Koper-root* / *Cinnabrium* / *Precipitaet* / *Sublimat* / *Arsenicum* / ofte *Rotte-kruyt*.

3. Hier toe staen in de Winckels bereyt *Vng. Apostolorum*, ende *Aegyptiacum*; ende kunnen uyt de gemelte Enckelen andere Mengel-middelen, nae gelegentheydt, toe-gemaectt werden.

4. Wat het *Gebruyck* belanght: Als in een Sweringe verrottinge koomt, ofte quaet Vleysch groeyt, ofte soo weelderigh uyt-waest, dat het door geen suyvermakende; ofte dapper t'samen-treckende Middelen geheel kan wech-genomen werden, in sulcken geval moet men nootsakelijck komen tot de Af-etende, die de groey van overtolligh Vleysch beletten.

Het XVIII. Capittel.

1. *Korft-makende middelen*; als *Affche* van *Esschen*, ende van *Savel-boom*. 2. *Brandende-middelen*; als *Kalck*, *Koper-root*, *Spaens-groen*, *Sterck-water*. 3. *Gebruyck*.

I.

EEn Korft-makende middel is wel van den selfden aerdt, doch krachtiger als de *Blaer-treckende*, die

die in dunne stoffe, ende dese in dicke ende gebonde-
ne bestaende, beyde heet zijn in den vierden graed.
Van de eerste is gehandelt in 't 10. capittel. De an-
dere volgen.

Affche van de *Schorffe* van *Cessen-wortel* met *Speec-
sel* gemenght, opent de *Huyt*, sonder veel *puyften* te
maken.

Affche van *Sabel-boom* verdriift de *Wratten*, en-
de alderley harde knobbelachtige *Uyt-wassingen*: het
welck oock doet de *Affche* van gebrande *Wijn-moer*.

2. Een Brandende-middel en heeft niet alleen, ge-
lijck het *Korft* - makende, kracht om het *Opper-huy-
deken* op te halen, maer breeckt oock door de rechte
Huyt tot in het *Vleysch*, alwaer het, door sijnen over-
grooten brant, bestaende in een grove, ende aerdtach-
tige stoffe, in seer korte tijdt een dicke korft brant.
Hier toe dienen insonderheyt ongebluste *Kalck* / gebrant
Koper-root / *Spaens-groen* / ende *Sterck-water*.
Dan wy hebben meest in 't gebruyck het *Fluweelen*
(soo genoemt, om sijn sachtigheyt) *Cautery* van *Paré*,
beschreven in het 25. Bouck van sijn *Heel-konste*, op
het 32. capittel.

3. Het *Gebruyck* streckt daer toe, als in eenigh *Ge-
swel* de *Etter* te diep sit, ende niet en kan door-iweren,
insonderheydt wanneer de plaetsch selver koutachtigh
is, ende de *Sweringh* noch niet volkomen rijp, de sel-
vige door haer hitte te doen rijpen, ende dan met ver-
sche *Boter* het gebrande te strijcken, losch te maken,
ende uyt te snijden.

Het XIX. Capittel.

1. *Verbrantheyts Heel-middelen*. 2. *Enckele, om den
Brant te verkoelen; als Water, Azijn, Wit van Ey, Lattouw,
Endivie, Ende-kroost, Honts-tonge, Weegh-bre, Porceleyn,
Plompen, Maluwe, Lamnekens-oor, Huemst, Bingel-kruyt,
Quee-*

Quee-karlen; *Nacht-schade*, *Bilsen-kruyt*; *Slick*, *roode Aerde*, *Loot-wit*, *Canfer*, *Aluyn*. 3. Om den Brant uyt te trecken; als *Vyer*, *Kalfs-voet*, *Bies-loock*, *Vlier*, *Hadich*, *Radijs*, *Ajuyn*, *Affodillen*. 4. Om de Pijn te stillen, ende het op-werpen van Bladeren te beletten; als *Lijm*, *Ligustrum*, *Salye*, *S. Lans-kruyt*, *Herts-hoy*, *Mans-bloet*, *Donder-baert*, *Winter-groen*, *Netelen*, *Kruys-wortel*, *Veyl*, *Varen*, *Ganferick*, *Wijn-ruyt*, *Ypen-boom*, *Witte-leyen*, *rauw Ey*, *Wierroock*. 5. Om de Aen-gebrande Deelen te versachten, ende te genesen; als *Beete*, *Myrtus*, *Gal-noten*, *Wijn-gaert*, *Kool*, *Mout*, *Kalck*, *hart Ey*, *Eyer-olye*, *Speck*. 6. Mengel-middelen.

I.

Onder de Heel-middelen voor de Verbrantheyt, het zy de selve door *Vyer*, ziedende *Water*, ofte heete *Olye* veroorsaect is, zijn sommige den Brant verkoelende, ofte uyt-treckende, andere *Pijn* stillende, ende het op-werpen van *Bladeren* verhinderende, eenige de *Aen-gebrande Deelen* versachtende, ende genesende.

2. Van den eersten slag, te weten *Verkoelende*, zijn *Water* / *Wijn* / elck bysonder, ofte onder malkander gemenght; het welck *Oxycratum* genoemt wert, *Wit van Ey* / *Sap* ofte *Water* van *Lattouw* / *Endibie* / *Ende-krooft* / *Honts-tonge* / *Weegh-bze* / *Pozcelepn* / *Plompen* / *Maluwe* / *Lammekens-ooz* / *Quemst* / *Bingel krupt*; *Slijm* van *Quee-karlen*. Ende, als de *Pijn* seer groot is, van *Nacht-schade* / ofte *Bilsen-krupt* / alleen, ofte gemenght met *Slick* / ofte *roode Herde* / die wat lichter is. *Loot-wit* / *Canfer* / *Aluyn* onder *Water*, ende *Wit van Ey*, geslagen.

3. De verhaelde *Middelen* moeten terstont na den Brant, op-geleyt werden, om de *Hitte* uyt te blussen, niet kout, maer lauw, ofte werm, om de selvige uyt te trecken. Want selver het *Vyer*, als een gebrant Deel

Deel daer tegen gehouden werdt, treckt, als een eygen Tegen-gift, de Hitte na haer. Soo doen oock sommige Heel-middelen, die door haer Hitte den Brant uyt-trecken, ende alsoo de Verbrantheydt genesen. Van die kracht zijn de gestampte *Bladeren* van *Halshoet* / *Bies-loock* / *Olier* / *Nadich* / *Radys* / ende *Ajupn* met *Zout*.

De *Wortel* van *Affodillen* in *Olye* gekoockt, ende het *Sap* uyt-geperst, heelt de *Kack-hielen*, ende de *Verbrantheyt*, gelijk *Dioscorides* betuyght in sijn 2. bouck, op het 164. capittel.

4. Wanneer terstont in't beginsel door de gemelte *Middelen* den *Brant* versacht is, soo moet men komen tot de gene, die de *Pijn* stillen, ende het op-werpen van *Bladers* beletten.

Ajym / dat uyt *Ossen-huyden* getrocken wert, wit, ende klaer, met *Azijn* gemenght, heelt het *Schorst*, ende *Rappigheyt*; met werm *Water* de *Verbrantheyt*, ende belet het op-loopen van *Bladeren*; met *Honich*, ende *Azijn*, geneest de *Wonden*, gelijk de gemelte *Dioscorides* schrijft in sijn 3. bouck, op 't 85. capittel.

Bladeren van *Ligustrum* / *Salpe* / *S. Jans-kruyt* / ende sijn twee mede soorten *Herts-hop* / ende *Mansbloet* / *Vonder-baert* / *Winter-groen* / *Petelen* / *Krups-wortel* / *Depl* / *Daren* / *Ganserich* / *Wijnkrup* / *Ypen-boom* / *Moer-bezpen-boom* / *Kliffenkrup* / *Wolle-kruyt* / *Glas-kruyt* / *Bladeren* en *Wortels* van *Witte-lespen* / groen gestampt, met *Verckensreusel*, ofte *Olye van Rosen*, ende *Wit van Ey*, met een weynigh *Azijn* gemenght, versachten de *Pijn*, ende beletten datter in de *Verbrantheydt* geen *Peuckels* voort en komen. Hier toe streckt mede een *rauw Ey* met sijn *Schalen* gestampt, het welck om 't gene dat door heet *Water* gebrant is, terstont om-geslagen, insonderheydt als daer *Gersten-meel*, ende een weynigh *Zout* onder gemenght is, de *Peuckels* dra belet.

Wierroock/ als pijn-stillende, ende te samen-treckende, heelt de Verbrantheydt, ende Kack-hielen, onder *Reufel*, ofte *Ganssen-vet* vermenght zijnde.

5. Maer als het gebrande Deel nu al eenige Puyften, ende Sweringen op-geworpen heeft, dan dienen in 't werck gestelt soodanige Middelen, de welcke versachten, ende matelijck op-droogen, gelijk *Mettallen* gebrant, ende gewasschen, by eenigh verkoelende ende versachtende nat gedaen.

Breete in *Wijn* gekoockt, ende het *Sap* daer uyt geperst, als oock het *Poeyer* van **Myrtus**/ende van **Gallenoten**/de *Affsche* van **Wijngaert-rancken**/ onder *Salf van Rosen*, ofte *Populyoen* gemenght, droogen sachtelijck, ende doen de *Huyt* wederom groeyen.

Het selve doen de *Affsche* van **Kool-wortels**/ ende de gekoockte *Bladeren*, met *Vrouwen-sogh*, ofte *Rosewater*, op-geleyt.

Mout met *Wit van Ey*, ende **Wijghen** met *Wassch*, ende *Rose-salve* gemenght, heelen de verbrande *Huyt*.

Kaalck/met *Rosen*, ofte *Weegh-bre-water* gewasschen, ende dan onder *Rose-salve* geslagen, kan de *Verzeerde leden*, uyt *Verbrantheyt*, bequamelijck genesen.

Eperen soo hart gebraden, dat de *Schalen* verbrant zijn, ende gesmolten **Speck**/met *Honich van Rosen* gemenght, doen de open gebrande *Deelen* wederom toe-heelen.

6. Tot het selfde staen in de *Winckels* gereet, *Olye van Eyeren*, van *Rosen*, van *Wijn-steen*, van *Myrtus*; *Salve van Rosen*, *Populyoen*, *Nutritum*; *Plaester Diapompholygos*, van *Ceruse*, ende *Diachalciteos*.

H E T
T W E E D E B O E C K .

van de

U Y T - W E N D I G E
D E E L E N ,

Ende daer op, ende in komende

V L A C K E N , B L E Y N E N , P U Y S -

T E N , W O N D E N , S W E R E N ,

ende Z E E R E N .

THE
WHEELER BOOK
BY
D. E. W. B. S.
L. A. C. R. E. N. B. L. E. Y.
L. A. C. R. E. N. B. L. E. Y.

Het Eerste Capittel.

1. *Beschrijvinge der Deelen, in de Heel-konste voornamelijk te pas komende.* 2. *Opper-huydeken, ofte Vliesken.* 3. *Huyt.* 4. *Vet.* 5. *Vleyfigh vliesch.* 6. *Spijren-vliesch.*

I.

DE Deelen van het Menschelijcke lichaem werden bequamelijk gesplijt in de gene, die Om-vangen, ende die Bestoren zijn. De Om-vangende zijn wederom ofte Algemeen, ofte Eygene. De Algemeene, die over 't geheele Lichaem gevonden werden, zijn vijf in getal, het *Opper-huydeken*, ofte *Opper-vliesjen*, de *Huyt*, *Vet*, het *Vleyfigh vliesch*, ende het *Vliesch*, dat de *Spijre* in 't gemeen bekleet. De Eygene om-vangende zijn de *Spijren*, en bysondere *Vliesen*, gelijk in 't Hoofst, Borst, ende Buyck, ten deele aen-gewesen in de *Genees-konste*, alwaer oock beschreven zijn de *Bestotene*, ofte *Inwendige*, als in de *Sieckten* meest plaetsch hebbende. Wy sullen alhier nader verhael maken, van de Uytterlijcke, daer by vougende *Aderen*, *Sagh-aderen*, *Zenuwen*, *Banden*, ende *Beenderen*.

De kennisse van dese Deelen is een Heel-meester hoogh-noodigh, De gelegentheynt van het *Buyck-vliesch* in het af-binden, ende af-snijden van 't *Scheursel*; de ongematigheyt ende lichte bedervinge van het *Nes*, als het in *Buyck-wonden* uyt-hanght; het gevaer uyt het quetsen der *Aderen*, ende *Slagh-aderen*, die dickwils door haer veel *Bloedé* het *Leven* uyt-storten; gelijk in de *Zenuwen*, ende *Banden* het *Gevoelen*, ende *Bewegen* wert benomen; soo oock in 't door-snijden van de *Spijren*, als sulcks niet en geschiet na den draet; do

natuurlijcke gestalte der *Beenderen*, om de selve uyt het Lidt zijnde, wederom wel in te setten; dat het *Opper-huydeken* af zijnde, wederom groeyt; ende dat de *Huyt* gequetst zijnde, meest alijt een Lit-teecken na-laet.

2. Het eerste van de Algemeene Om-vangende deelen is de *Cuticula*, in 't Grieks *Epidermis*, als of men seyde *Op-huydeken*. Dit en is niet anders, als een uyt-werpsel van de rechte *Huyt*, de *Vliesen* van den *Ajuyn*, ofte *Eyeren* seer gelijk, wit, ende ongevoeligh. Groeyt van dicke *Dampen*, die uyt-waessende van buyten door de *Koude* tegen-gehoudé werden, even gelijk een *vlies*, op *Pap*, ofte *Bry* koomt, als men se gekooct zijnde, laet kouwen. En de jongh geboren kinderen zijn daerom soo root, dewijl dit *Velleken* noch gantsch dun is, ende door de *Koude* noch niet gebleyckt, noch verhart. Het en is daer na niet even dick over 't geheele *Lichaem*: maer valt alderdickst in de *Voeten*, om dat de *Huyt* aldaer, als wy op *scherpe*, ende onevene *steen* gaen, niet en soude *beschadicht* werden. Het en is niet wel van de *Huyt* door 't *gesicht* te onderscheyden, dan alleen in de *Bleynen*, *Puysten*, ende *gebrande Bladeren*, wanneer de *Waterachtige* vochtigheydt na buyten gedreven werdende, door de *huyt* wel geraeckt, maer hier tegens het *kout*, ende ongevoeligh *velleken* blijft steken. De *Slangen* verwerpen het tweemaal 's jaers, in de *Lenten*, ende in den *Herfst*. Waer van breeder te sien is by *Gesnerus* in 't 5. Boeck van sijn historye der *Dieren*, op 't 1. cap. De *Zijde-wormen* vervellen mede, doch viermaal in veertigh dagen; gelijk *Aqapendente* betuyght: maer de *Menschen* nimmermeer, als in *Siekten*, ofte door *Blancketsel*.

Dit *Velleken*, ofte *Vliesjen* heeft verscheyden *Gebruyck*. Voor-cerst, om te wesen een middel van 't gevoelen: want als dat af is, dan voelt de *Huyt* wel, maer met *Pijn*, gelijk men kan speuren in de *Sweringen*.

Ten anderen, om de Mondekens van de Aderen, die in de Huyt uyt-komen, toe te fluyten. Soo fiet men dat daer dit Velleken af is, de Huyt gestadigh traent, gelijk in een Blicknaers. Derhalven is 't een seer ongefont werck, sonder dit Huydeken geboren te werden, als gebleken is aen *Lodewijk*, koningh van Boemen, ende Hongaryen, die, noch maer een kint zijnde, grijs werde.

Onder dit Vliesjen leyt de *Cutis*, ofte *Huyt* / de welke is een groot, ende dick vel, bestaende uyt vermen- ginge van Zaet, ende Bloet, van middelbare gema- tigheyt, een werck-tuygh van het uysterlijck Gevoe- len, ende om met eenen de binnenste Deelen van den Buyck te bedecken, ende te beschermen.

Dese Huyt, gelijk geseyt is, heeft haer wesen uyt Zaet, ende Bloet. Maer om dat haren eersten oir- spronck meer uyt het Zaet treckt, als uyt het Bloet, soo en konné geen Wonden, Sneden, ofte andere Ope- ningen in de Huyt genesen (als somtijts daerse geheel sacht is, ende in jonge Kinderen, om haer lijmerighe Vochtigheyt) sonder een Lidt-teecken na te laten.

De Huyt is van middelbare gematigheyt, als moe- tende oirdeelen over 't Gevoelen. Het werck-tuygh, dat geheel heet, ende droogh is, en kan de verande- ringh van het *Object*, ofte Tegen-werpsel, soo lichte- lijk niet gewaer werden: die gantsch sacht is, en kan de ontfangene gedaenten niet by haer houden. De Huyt is derhalve gematight, tusschen hart ende sacht, insonderheyt die in 't binnenste van de Handt is, ende noch meerder die van het voorste der Vingeré (om dat de selve haer dagelijks werck hebben in 't Gevoelen) 't en zy de selve door arbeyt, gelijk roeyen, spitten, delven, te seer verhart is. Heeft mede haer scherpste gevoelen, daerse veel Zenuwen ontfanght, ende dicht aen de Vliesen werdt gehecht, voornamelijk als 'er dunnigheyt by koomt. Hierom gebeurt het, dat de

Swaer-lijvige, die tuffchen de Huyt, ende Vleyfigh vliefch veel Vets hebben, feer sober van gevoelē zijn; ende in tegendeel ontrent de Lendenē maer even aengeraeckt zijnde, terftont een Kittelingh vernemen, om dat de Huyt aldaer dun is, ende de Vlielen der Spieren in menichte daer onder vergaderen .

De Huyt al schijntfe van alle kanten aen malkander gehecht te zijn, soo heeftfe even-wel veel gaten, waer van sommige fichtbaer zijn, sommige onfichtbaer. De Sichtbare vertoonen haer in de Oogen, Neus, Mont, Navel, ende soo voort. De Onfichtbare zijn de *Porij*, ofte Tocht-gaetjens in de Huyt, waer door waeffem, fweet, ende hayr koomt, zijnde ontelbaer. Waerom de wijf-gerige *Plato*, de Huyt vergeleken heeft by een Vifch-korf, ofte Fuyck. Ende wy lezen, dat een Koningh van Perfen de zelfde soude gebruyckt hebben in plaetsche van glase vensters: want by haer felven, sonder bereyding gedrooght zijnde, is fy vol gaetjens gestickt. Door dese Gaetjens en looft de Nature niet alleen haer sweeterige, en drooge (het welck de Hemden uyt-wijfen) Vuyligheydt, maer verschept oock ongevoelick haren Adem. Het welck daer uyt genoeghaem blijkt, dat somtijts, als den Aem-tocht van boven belet, ende tegen gehouden zijnde, gelijk men infonderheydt fiet in Vrouwen, die door Optijgingh voor doot van haer felven leggen, sonder eenigen Adem, 't zy oock met eē Veer, 't zy selfs met een Spiegel, te bemercken, even-wel het Leven noch onderhoudē wert door de ongevoelicke Door-blaefingh van dese Gaetjens. Ende soo verhaelt *Galenus*, dat yemant, dien een Offe-blaes voor Neus, ende Mont, gebonden was, even-wel noch vier-en-twintigh uren in 't leven bleef. Dese Tocht-gaetjens en zijn in alle Lichamen niet even-eens. Welckers Huyt yel, ende veel door-boort is, werden van binnen minder beschadight, maer meerder van buyten; in tegendeel de

gene, diese hart, en vast hebben, lijden minder noot van buyten, maer meerder van binnen, om dat de Roockachtige dampen niet wel uyt en kunnen. Die geheel Heet van Gematigheydt zijn, hebben veel Lucht van doen tot verkoelingh, en over-sulcks dient haer Huyt wel open: maer voor de gene, die Kouder van aerdt zijn, dewijl haer weyniger Lucht van nooden is, valt beter dat de selfde wat beslotender blijft. Dese Tochtgaetjens zijn even-wel van naturen niet ruym, ende wijdt, maer naeuw, ende onzichtbaer geschapen, op dat'er geen groot vervliegē van Geesten en soude geschieden. Want als het gebeurt, datse haer al te seer openen, gelijk in onmatige Hitte, Blijdschap, ende't gebruyck van te veel Saffraen, dan komt de Mensch schierlijck te sterven. Werden oock somtijts soo seer geopent, dat'er klaer Bloet uyt loopt, gelijk eertijts in de Sweetende sieckte gesien is. Ende *Galenus* seyt (in sijn Uyt-leggingē op *Hippocrates* van de Breucker.) somtijds bevonden te hebben de Swachtels seer bloedigh te zijn, sonder eenige andere openinge, het Bloet alleen door dese Tocht-gaetjens stralende. Het gebeurt oock in teghendeel, dat, wanneer de selve Tocht-gaetjens toe-sluytē, sware Sieckten veroirsaeckt werden, als in de Somer door het baden in koude rivieren *Alexander de Grootē*, ende keyser *Frederick den 1.* is over-komen, ghelijck de History-schrijvers verhalen. *Galenus* schrijft, soodanige alleen met een werm Badt genesen te hebben.

Het gebruyck van de Huyt is eerstelijck om 't Lichaem rontsom te bekleeden, ende de inwendige Deelen te verwormen; waerom sy oock redelijckē dick is. Ten anderen, om te zijn een werck-tuygh van 't Gevoelen, waerom sy, als 't Ghevoelen tot het Leven hoogh-noodigh zijnde, over het geheele Lichaem verspreydt is. Ende om van alles wel te kunnen oordeelen, 't gene matelijck is aen te nemen, ende dat uytsteeckt,

steekt, ende schadelijck soude wesen, te verwerpen, soo is sy Gematight van aerdt geschapen. De welcke Gematigheyt haer oock te passe koomt, om daer door alderhande Lucht te kunnen verdragen; 't welck geen van d'andere Deelen gegeven is. Want het zy, dat men Been, ofte Vleysch, van heete, ofte koude Lucht laet beschijnen, men sal daer terstont sulcken veranderinge in bevinden, datse met bedervinge dreyght: daer de Huyt, al ons leven, alderhande Lucht onbeschadelijck uyt-staet. Dit selfde siet men even-eens in Appelen, Peren, ende andere Vruchten, die soo lange sy in hare Schellen blijven, langh goet gehouden werden: maer, geschelt zijnde, haest bederven, dewijl haer gematigheyt, door de Lucht, terstont verandert. Het welck oock de Oirfaeck is, dat in Wonden, de werckinge der Deelen schierlijck beschadight werdt, soo dat sy haer voedsel niet wel en verteren, noch haer overschot wel uyt-smijten. Tot Teyckenē zijn Etter, ende waterigh Bloet, (*Sanies* genoemt) waer van het eene koomt uyt dicke, het ander uyt dunne overtolligheyt, die door de ongevoelijcke Tocht-gaten, gelijk in gesonde ende stercke Deelen geschiet, niet uyt en waessent. Want de lucht en raectt soo drae niet de ontbloote Deelen, ofte sy verandert terstont, ende bederft haer natuyrlijcke gematigheydt. Derhalven moeten de Heel-meesters in 't verbinden wel letten, dat sy de Wonden niet bloot en laten, maer, terstont nae het af-nemen van 't verbandt, de selvige sorghvuldigh toe-decken.

Volght onder de Huyt, het derde decksel des lichaems, te weten het **Det** / het welck in de Menschen leyt tusschen de Huyt, ende het Vleysigh vliesch, maer in de Beesten onder 't selve Vliesch: het welck de oirfaeck is, dat de Menschen de Huyt niet en kunnen bewegen, gelijk de Beesten. Soo siet men dat de Paerden door het schuddē van de Huyt de vliegē af-weren.

Het

Het **Vet** wert gemacckt uyt het vetste, ende luchtigste deel van wel-gekooct Bloet, de kleyne Aderkens, als een dauw, uyt-kruypende; het welck door matige wermte (want al te heete soude het smelten, ende verteren, al te slappe niet koken) van de koelte, ende vastigheydt der Vliesen geronnen ende gestremmelt werdt. Soo siet men de Dieren, des Winters, door de kouw, ende vastigheydt van de Huyt, veel vetter te wesen. Men vint oock veel vets in koude, ende vochtige Dieren, gelijk Menschen, Swijnen, Schapen, ende diergelijcke: ende daerom heeft *Galenus* oock gefeydt, dat een Vrouw gemeenlijk vetter is, als een Man. De gene, die heet, ende droogh van aerdt zijn, gelijk Apen, Windt-honden, ende Hasen, hebben weynigh, ofte geen Vet. Onder de Geneef-meesters werdt veel getwift over de werckende Oirsaeck van't Vet, te weten, ofte die Wermte, ofte Koude is. Van beyde zijden werden verscheydene bewijs-redenen by-gebracht, te langh om alhier te verhalen. Maer alsoo men dagelijcks bemerckt, dat koude Lichamen de vetste zijn, soo is wel te besluyten, de Kouw van de Vliesen met haer vastigheydt oirsaeck te wesen, dat het Vette bloet tegen haer aenrunt. Ick en versta hier geen merckelijcke ofte werckende Kouw, maer die soodanigh gerekent werdt ten insichte van de Hitte, ende even-wel, zijnde slappe Wermte, ofte Lauwigheydt, tot het stremmelen bequaem is. Ende al werdt de Konincklijcke Geneef-meester, ende destige Ont-leder *Andr. du Laurens* overgehaelt, ende berispt van *Theod. Collado* in sijn scherpe Aen-merckingen over de Ont-ledinge van den gemelten *Laurentius*, van dat hy Koelte uyt-leyt, ende reket voor slappe Wermte, die de vettigheydt van't Bloet soude brenghen tot runnen: soo sien wy niet-te-min het selve oock in andere dingen gheschieden. Gelijk gesmolten Loot, als men het van't vyer neemt,

uyt-

uyt-gegoten zijnde op yet , dat wel werm , maer niet soo heet , als het vyer en is , niet en laet terstont dick en stijf te werden .

Het Gebruyck van 't Vet is mede om 't Lichaem rontsom te bedecken, van buyten te beschermen, ende als een onder-kleedt de natuyrlijcke ofte in-geboren Wermte te bewaren. Sulcks doet het Somers soo wel tegen de Hitte , als 's Winters tegen de Kouw. Want alsoo in de Somer de lucht dun is , en de Tocht-gaetjens van de Huyt open , soo verhindert het Vet door sijn klevende Olyachtigheyt , dat de sijne Somersche lucht in het Lichaem niet en kan door-schieten , ende de natuyrlijcke Wermte alsoo uyt-trecken, even-eens gelijk de Winckeliers om Citroen-sap , ofte diergelijcke , van bedervinge te bewaren, daer Olye op gieten. Ten anderen, al wat de heete Lucht verdrooght, dat bewaert het Vet, door sijn Vochtigheyt. Des Winters is 't dienstigh tegen de Kouw , ende door de selve te samen getrocken zijnde, en kan de Lucht niet door-schieten , ende dien-volgende door haer ongematigheyt de inwendige Deelen niet beschadigen . Soude noch vorder nuttigheyt, ende gebruyck het Vet mogen toe-geschreven werden, om de Aderen, Slaghaderen ende Zenuwen, die na de Huyt gaen, te onderfuttten : als mede om in grooten brandt , ende langh vasten , eenighsins in voedsel te veranderen. Want de Menschen , gelijk *Galenus* schrijft , werden mager , wanneer door groote hitte het Vet verteert. Het gebeurt somtijds, dat dit Vet smelt , ende in de Aderen loopende geloost wert door het Water, het welck men dan daer merckelijck op siet drijven .

Uyt dit Vet kunnen Teycken en genomen werden van Gesontheit, ofte Sieckte. Als na een lange Sieckte den Buyck swelt , door vermeerderingh van 't Vet , sulcks is een goet teycken . Want door de dichte van den Buyck , vermeerdert de natuyrlijcke Wermte ; waer

waer door de binnenste Deelen verwermt, ende versterckt zijnde, de Spijse wel verteren, ende daer van goet Bloedt maken: ende daerom is't altijt overvloediger in den Buyck, als elders. In't hol, ofte binnenste van de Handt, ende onder de Voeten is't meest vleeschachtigh, om dat vele Vets haer werckinge soude beletten. Op de Borst en is't mede soo dienstigh niet. Want men siet dagelijks, dat de gantsch Vette menschen altijt aen-borstigh zijn. De reden is, om dat de overmatige Vettigheyt de Borst niet alleen beswaert: maer oock, om dat, door de dickigheyt van 't Vet, de lucht geen door-gangh en heeft door de Tocht-gaetjens, waerom de Longe soo veel te meerder arbeyt moet doen, om de selve in te trecken, ende uyt te halen. Hippocrates schrijft 2. Aphor. 47. dat de gene, die seer dick, ende vet van nature zijn, rasch, ofte haestelijck sterven. Want hoe meerder Vet, hoe minder Bloet, het welcke de fonteyne van't Leven is.

5. Het vierde algemeë om-vangende deel is de *Panniculus carnosus*, **Vleyfich vliesch** genaemt, hoe-wel 'tselve niet in de Menschen, maer alleen in de Beesten vleyfich bevonden werdt. In de Beesten is het aen de Huyt geheel vast, waerom (gelijck terstont geseyt is) sy de selve kunnen bewegē: maer in de Menschē is't maer een zenuwachtigh vliesch, ende kooft alleē met eenige veselen aen de Huyt, tusschē beyde het Vet hebben; waerom sy oock haer Huyt niet bewegē en kunnen, als alleen in't Voor-hoof, alwaer dit Vliesch soo vast aen de Huyt is, dat het nauwlijcks daer van is te scheyden, ende sonderlingh geen Vet tusschen beyde heeft.

Dit Vliesch, gelijck het in de Menschen gevonden werdt, bestaet uyt Zadelijcke stoffe, als alle andere Vliesen.

Dient mede tot decksel, ende beschermenis van't geheele Lichaem, ende om de Vaten, die na de Huyt gaen, eenigh steunsel te geven; ende daer-en-boven te ver-

verhinderen, dat het Vet, door't gestadigh bewegen der Spieren, niet en kome te smelten.

6. Het vijfde, ende laetste algemeen om-vangende deel is het **Spieren-vliesch**/ dat al de Spierē bekleet. Dit is dun, gelijk alle Vliesen, bestaende uyt Zenuwachtige snaselen, ende aen de Spieren met geheel sijne draeykens vast gehecht.

'T gebruyck van dit Vliesch is, de Spieren ront-somme te bekleeden, te bepalen, ende van malkander tefcheyden.

Het II. Capittel.

SPIEREN. 1. *Haer Benaminge*, 2. *Beschrijvinge*, *Aert*, *Wesen*, *ende Deelen*, 3. *Gebruyck*.

I.

Onder het laetst beschreven Vliesch, vertoonen haer de Spieren, die mede het gantsche Lichaem bekleeden, ende de Inwendige Deelen met Vleysch om-vangen. De Spier werdt mede, nae de gelijkennisse, volgens den Griekschen naem, *Muys* geheeten; in Latijn *Musculus*, ende om de selfde reden *Lacertus*; hoe-wel geen algemeene ghedaente de Spieren, van wegen haer verscheydenheydt, en kan toe-geschreven werden.

2. Spier is een meer-flachtigh deel, bestaende uyt Zenuwen, Vleysch, Veselen, Aderen, Slagh-aderen, ende Vliesch; het naeste en voornaemste werck-tuygh van vrywillige Beweginge.

Dat hy een *Meer-flachtigh deel* is, blijkt uyt de verscheydenheydt van de deelen, waer uyt hy bestaet.

De *Zenuwen* spruyten uyt de Herffenen, ofte Rughgraets-mergh, van de welcke sy met de Geesten een roerende ende gevoelende kracht de Spierē aen-bren-gen, in welckers beginsel, ofte midden sy in-schieten,

nim-

nimmermeer onder, gelijk *Galenus* wel aen-gemerckt heeft.

Het *Vleysch* is het voornaemste deel der Spieren, ende van bysonder aert, ende wesen, als het *Vleysch* van 't Ingewandt. Zijn gebruyck streckt, om de *Veselen* van een te scheyden, ende te beschermen, de drooghte soo van Zenuwen, als van Pefen te matigen, ende de Zielijke geesten werm, ende rap te houden.

De *Veselen*, bestaende uyt kleyne draeyen, ende als snipperingen van de Banden, stercken, ende ondersteuten het gemelte *Vleysch*, gelijk de Ancker-yfers een Muer.

De *Aderen*, ende *Slagh-aderen* brengen het Voedsel aen, ende onderhouden de natuerlijke Wermte.

Het *Vliesch*, dat alle dese deelen by een houdt, ende de Spieren van buyten bekleet, is in 't laetst voor-gaende *Capittel* beschreven.

De *Spier* werdt in drie verdeelt, *Hooft*, *Buyck*, ende *Staert*. Het *Hooft* is 't beginsel, *Bant* genoemt, als vast gebonden zijnde aen 't *Gebeente*, daer het uyt spruyt. Den *Buyck* is het *Veseligh vleysch*, by *Hippocrates*, ende *Galenus* voor het bysonderste deel des *Spiers* gekeurt; want nergens, daer het selve niet en is, wert *Beweginge* bevonden. De *Staert*, in den welcken de *Spier* eyndicht, is de *Pees*. De gemelte *Galenus* stelt *zijn* oorspronck te zijn uyt vermenghde *Veselen* van *Zenuwen*, doch meerder van *Banden*; waerom eē *Pees* wel ses, ofte thien-mael soo diek is, als een *Zenuwe*.

3. Wy hebben in de *Beschrijvinge*, het ampt ende 't gebruyck van de *Spieren* geseyt te wesen, om vrywilligh bewegen uyt te wercken, ende sulcks als naeste werck-tuygh. Want al is 't, dat de *Herffenen*, ende *Zenuwen* hier toe mede het hare by-brengen, soo is even-wel het *Spier* 't aldernaeste. Seer aerdigh is geseyt van *Dr. du Laurens*, dat de *Herffenen* geboden, de *Zenuwen* het gebodt over-brochten, ende de *Spie-*

ren uyt-voerden. De Herffenen overleggen wat te be-
geren, ofte te vermijden staet, daer van koomt het be-
ginfel van de Beweginge; de kracht om te bewegen,
brenghet de Zenuwe aen; de Spier, met de Zielijske
geesten door-stract zijnde, wert terstont beweeght.
Ende gelijk een Ruyter het Paert door den Toom
leydt: even-eens werden door de Zenuwen, als too-
men, de Spieren vrywilligh aen-gedreven van de Zie-
lijcke kracht, die haer woon-plaetsch in de Herffe-
nen heeft.

Wy souden wijdt-loopiger, soo in 't algemeen, als
in 't bysonder van de Spieren handelen, 't en ware ons
die moeyte loffelick af-gesneden was, door onsen
vriend, den Hoogh-geleerden heere *Plempius*, na wien
daer van te schrijven, soude soo veel wesen, volgens
het oude Spreeck-woort, als van Troyen na *Homerus*.

Het III. Capittel.

1. *Bysondere om-vangende Deelen.* 2. *Huyt van't Hooft,*
verscheyden van d'andere. 3. *Hayr in meest al de Dieren.*
4. *Sijnen Oirspronck, Oirsaeck, ende Groeyingh,* 5. *Lenght,*
6. *Gedaente,* 7. *Verwe,* 8. *Gebruyck.* 9. *Panne-vliesch;*
Oirspronck, ende Aerdt. 10. *Buyck-vliesch; Oirspronck,*
Aerdt, ende Gaten.

I.

NA de beschrijvinge van de Algemeene om-van-
gende Deelen, soo sullen wy nu oock aenwijzen
de bysondere, en wat bysonder onderscheyt sy hebben.

2. De **Huyt van't Hooft** is daer in verschillende
van de gene, die het geheele Lichaem bekleedt, datse
soo gevoeligh niet en is. Waerom waer is, ende daer
op oock het gemeen seggen staet, dat Hooft-wonden
sachte wonden zijn. Dan die sachtigheyt en vermin-
dert haer groot gevaer niet. Ten tweeden, is dese Huyt
oock

oock veel weecker, ende smariger, als d'andere; het welck de oirfaeck is, dat haer Wonden, wanneer de selvige tot de Pan niet uyt en steken, lichtelijck toeheelen. De Leer-touwers bevinden oock, dat de Huyt van 't Hooft, om haer smarigheyt, alderswaerlijckst bereyt kan werden. Ten derden, is het Hooft noch rontsom met Hayr beplant, het welck mede, om de Gebreken, die daer in vallen, wel dient hier in onderfouck te komen.

3. Het Hayr wert meest in alle Dieren gevonden, die haer vrucht selver draghen, gelijk de wijs-geer *Aristoteles* getuyght. In plaetsche van 't Hayr zijn de Visschen met Schobben versien, de Vogels met Vieren, sommige Beesten, gelijk de Ysere-verckens, met lange Angels.

4. De gemelte *Aristoteles*, in't 3. bouck van de Histoye der Dieren, op't 11. capittel, in't 1. van de Te-linge der selver, op het 15. ende in't 1. van sijn Voorweringen, op't 145. *Galenus*, in't 9. capittel van sijn Geneef-konste, en haer voet-stappen volgende, meest alle de nieuwe Geneef-meesters, en kennen het Hayr voor geen recht Deel des Lichaems, als niet, gelijk andere, uyt goet Bloedt ontstaende, ende gevoedt werdende; maer alleē uyt overschot van eenige roockachtige, ende smarige Dampen, die door de naeuwe Tocht-gaetjens des Huyts gestooten werdende, daer in blijven steken, tot datse van andere, ende die wederom van andere, met'er tijdt aen-gedrongen zijnde, ten laetsten tot Hayr uyt-spruyten. Welck gemeen gevoelen met vele redenen beweert wert van *Fernelius* 2. *Physiol.* 2. hoe-wel tegen-gesproken van eenige geleerde Geneef-meesters. Om de sake wel te begrijpen, soo moet eerst in achtginge komen, wat een Deel is. De gemelte *Fernelius* beschrijft het selve te wesen een Lichaem, dat aen 't geheele vast is, verknocht met een gemeen leven, streckende tot dienst, en gebruyck

van 't gantsche Lichaem. Dese bepalinge wert voor
 goet op-genomen van *Bertinus* 6. *Medic.* 5. *Laurentius*
 1. *Anat. quest.* 1. ende *Dr. Spieghel* 3. de *Human. corp.*
fabr. 1. maer berispt door den scherp-finnigen, ende
 naeuw-keurigen *Argentarius*, *Com. 2. in Gal. art. Med. 7.*
 alwaer hy het Menschelijcke Lichaem in verscheyde
 stucken ontledet; ten eersten, van wegen dat het een
 selfstandigh wesen heeft, ende daer van stelt hy sijne
 Deelen, Stoffe, ende Gedaente; daer na aenmerckt
 hy het selve, als een lichaem, welckers deelen souden
 zijn alle de Leden; ten laetsten, als leven, ende ziele
 deelachtigh zijnde, ende dat uyt die reden, de Deelen,
 die leven hebben, moeten gerekent ende genoemt
 werden, deelen van 't levende, niet van 't Lichaem.
 Maer dit gaet al te scherp, ende buyten het spoor van
 de Geneef-konste. Want een Geneef-meester en neemt
 het Lichaem niet in achtige, voor soo veel het na-
 tuurlijk is, bestaende uyt Stoffe, ende Gedaente,
 gelijk de Naturalisten doen; maer alleen gelijk het
 de Gesontheit, en Sieckten onderworpen is. Derhal-
 ven en kan niet anders voor een Deel van ons lichaem
 aen-genomen werden, als dat in Gesontheit, ofte
 Sieckte de Lichamelijcke werckinge wel, ofte qua-
 lijk uyt-voert. De Werckinge geschiet door leven-
 de, niet door onsielijke Deelen; gelijk de Sieckte
 is een gestaltenisse eerst, ende door haer selvê de Werc-
 kinge belettende. Waer uyt blijkt, dat het Licha-
 melijck deel by *Fernelius* wel beschreven is. Daer zijn
 even-wel noch eenige, die dese beschrijvinge soucken
 te weder-leggen, te weten, dat het Deel van een ge-
 zient Lichaem eygentlijk soude wesen; 't gene de Ge-
 sontheit, ende Sieckte onder-keurigh stont, om dies-
 wille, dat de selvige niet in de Deelen en zijn, van
 wegen haer gebruyck, alsoo *Galenus* in het beschrijven
 van de Sieckte geen gewagh en maect van 't Ghe-
 bruyck, maer alleen van de Werckinge, seggende de
 sel-

selvige te wesen een gestaltenisse, die eerst, door haer selven, sonder middel-wegh, gevoelijcken de Werckinge, tegens de Nature, verhindert. Dan hier op dient tot antwoordt, dat de Werckinge altijd belet werdt, als het Gebruyck belet is; gelijk wanneer het Hoornigh-vliesch van 't Oogh te seer verdickt, dan werdt de Werckinge beschadight, om dat 't Gebruyck beschadight werdt. Nu dat *Galenus* in sijne beschrijvinge geen gewagh en maect van 't Gebruyck, maer alleen van de Werckinge, sulcks is sonder twijffel by hem gedaen, eerstelijck, om dat de Werckinge volkomender is, ende boven het Gebruyck uyt-steect, het welck maer tot de Werckinge streckt; ten anderen, om dat de Werckinge meerder blijktt, ende gespeurt wert, als het Gebruyck. Nu het is klaer by de Reden-kavelaers, dat de Beschrijvingen moeten gedaen werden, door het gene klaerste, ende meest blijkende is. Volgens dan de verhaelde beschrijvinge, en souden *Hayr*, noch oock *Nagelen* niet mogé gerekent werden, voor rechte Deelen onses Lichaems. Want al is 't dat sy wel uyt een Lichamelijcke stoffe bestaen, ende vast aen 't Lichaem gehecht zijn, ende ons niet sonder Gebruyck gegeven; even-wel dewijl sy soo niet vereenight en zijn, dat sy mede een algemeen levé met het geheele genieten, soo en kunnen sy voor Deelen des Lichaems, niet aen-genomen werden. Want sy en leven niet, seydt *Fernelius*, als Beenderen, ofte Kruyden, noch en werden niet onderhouden door binnen toe-brengen, ende in-suygen van 't voedtsel, noch en krijgen haren wasdom niet in breete, ende diepte, gelijk wel in de lenghte: maer de stoffe leydt in plaetsche van voedtsel (alsoo het eygentlijk geen voedtsel en is) aen haer Wortels, waer door sy, gelijk geseyt is, in de lenghte uyt-gedouwt werden, even gelijk de Steenen, die in 't ingewant der Aerde door by-settingh toe-nemen, ofte gelijk een Huys, door op-leg-

gingh van Steenen allencxkens werdt op-gebouwt.

Dese Leere en bevat niet wel den Spaenschen geneef-meester *Rod. à Veiga* in sijn Uyt-legginghen op het gemelte cap. van *Galenus*. Want soodanige Deelen, seydt hy, die de Nature als wapenen, ofte klederen om 't Lichaem der Dieren geslagen heeft, zijn gelijk de Huyt in sommige, de welcke seker is, dat recht gevoedet wert, ende met 'er tijd, een ander daer onder groeyende, af valt, gelijk in de Slangen. De Bladeren van de Boomen, zijn om de Vruchten te beschaduwē, ende te decken, de welcke, gelijckse door de Nature onderhouden werden, soo lange haer leven duyr, soo vallen sy oock op haer tijd af, en daer komen andere in haer plaetsch. In de Vederē van de Vogels is het Voeden bescheydelijck te mercken, niet alleen aen de Wortel, alwaer een vleysige Ader door de schacht gaet, maer oock eenen eenparigen aen-wasch van de uytterste snaselen. Dit alles, seydt hy, geeft een sekere bewijs-reden, dat sy een bysonder wesen hebben, ende oock door een Natuyrlijcke kracht (het welck *Galenus* ontkende) geregeert, ende onderhouden werden. Waer noch by koomt een stercke reden, dat in de Nagelen gesien werden Veselen, (jae selfs, gelijk *Dr. Spieghel* betuyght 2. *Anat.* 31. Aderen, Slagh-aderen, ende Zenuwen) die het Voedtsel aenbrengen, gelijk in de Bladeren van de Boomen, ende dat het Hayr allegader grijs wert, ende schierlijck verscheyden verwen aen-neemt, na de verscheydenheydt van het Voedtsel, dat niet aen de Wortel gestelt en is, maer binnen in sijn holligheyt ontfangen werdt, ende dat oock het roocken des Hayrs met Wel-rieckende dingen sijn kracht niet langhsaem uyt en voert. Dat vorders geseyt wert, de selfdige niet ront uyt, 't welck levendige Deelen eygen is, maer alleen in de lenghte te wassen: Sy en nemen geen acht, dat alle Deelen niet gelijckelijck en groeyen, noch door alle jaren, noch

noch nae alle maten, gelijkse oock niet voort en komen: dan alleen nae het verscheyden gebruyck, dat sy hebben. Want op een sekeren tijdt groeyen, ende wassen Bladeren, Bloemen, Vruchten, Tandē, ende op geenē anderen. Soo groeyen, ende vergrooten de Borsten in de Vrouws-personen, de Schouderen in de Mans, de Onderscheydelycke leden in beyde, op sulcken tijdt, alse noodtsakelijck beginnen te werden, het welck van *Aristoteles* oock aen-gemerckt is in't 7. bouck van de Historye der Dieren, op't 10. capittel. De Nature dan, als sy in sommige Deelen de dichte, ende breete doet toe-nemen, soo verlenght sy andere, volgens het Gebruyck, ende den Dienst, die sy te doen hebbē, veranderende het gelijk groeyen in verlengen; gelijk sy het Hayr in de Maen, ende Staert van de Paerden langh laet uyt-wassen, en over't geheele Lijf anders kort hout, om dat het gebruyck sulcks vereyschte, den aerdt van het Hayr selts metende nae sijn Gebruyck.

Fernelius gaet vorders sijn selven tegen-werpen, het gene van anderen gedaen werdt, te weten, dat in de Kinders de Nagelen met de Vingers in lenghte, breete, ende dichte gelijkelijck wassen, ende datse met den ouderdom grover, ende harder werden; dat op de selvige wijze het Hayr in volwassene mede langer, dicker, ende stijver is, als in de Kinderen. Ten anderen, dat Hayr, en Nagels niet sonder eynde en groeyen, maer seker wet ende maet hebben, gelijk de Plantsoenen; waer uyt schijnt te blijcken, dat sy een rechte Voedinge deelachtigh zijn. Want, indien sy alleen toe-nemen, door dien de stoffe aen de wortel leyt, dewijl de selvige gestadigh daer nae toe gefonden werde (het welck daer uyt blijkt, dat het Hayr gekort, ofte geschrapt, altijd wederom aen-groeyt) soo souden sy door gestadigh by-vougen ten laetsten weeldigh, ende sonder eynde groeyen, ende vergrooten. Maer wy sien

dooden niet altijd en groeyen. Datse in de Kinderen in haer op-wassen, mede in de breete uyt-wassen, sulcks doet de breete van de Deelen, daer sy door komen: ende dat sy verdicken, geschiet om dat het Roockigh overschot, daer sy van groeyen, met'er tijdt dicker, ende drooger werdt.

Wy stellen dan de naeste Stoffe van't Hayr in een Roockachtigh overtolligh uyt-werpsel, ende de verdere in een overige Vochtigheyt, voornamelijck in de Klieren haer onthoudende. Derhalven, daer Klieren zijn, groeyt gemeenlijck Hayr, gelijk achter de Ooren, onder de Oxelen, in de Lieffen; jae oock op't Hooft; dewijl de Herffenen, gelijk de groote *Hippocrates* schrijft, zijn als Klieren, wit, ende wrongeligh, doen oock den selvigen dienst aen't Hooft. Want sy staen, als een Kop, boven op't Lichaem, ende ontfangen gestadigh de dampen, die van onderen op-waessen, waer van een deel door de Naden van de Pan vervlieghe, een deel tot Hayr gedijt.

5. Het Hayr is *alderlanghst* op't Hooft, om dat de Herffenen grooter zijn als de andere Klieren, ende *alderdickst*, om dat de Huyt *alderdickst* is, even-wel ydel, ende genoegh Stoffe in-houdende. Soo dat na de Huyt dick, ofte dun is, gefloten ofte ydel, de Vochtheden veel, ofte weynigh, de Wermte sterck, ofte slap is, het Hayr dick ofte dun, hart ofte slap, veel ofte weynigh voort-koomt. De heere van *Busbeke*, gesant van keyser *Ferdinand den 1.* verhaelt in sijn Turcksche reysen, van eé, die soo veel Hayrs op't Hooft hadde, dat hy een musket-kogel daer op konde af-steuten.

6. Wat belanght de *Gedaente*. Het Hayr is glat, ende recht, in de gene die genoegh Vochtigheyt hebben, maer gekrult in de Drooge van gematigheyt, waerom het oock harder is. Daer van zijn al de *Moren*, als van droogen aerdt, gekrult van Hayr; ende de *Scythen*, ende *Thracyers* hebben het langh, ende han-

hangende, om dat die luyden vochtigh zijn, gelijk *Aristoteles* getuygt. De rechtigheyt van't Hayr koomt daer-en-boven uyt de rechte van de Tocht-gaetjens, waer door de Dampen haer uyt-tocht hebben, gelijk in tegendeel de gekrulde. Het Hayr schijnt wel ront, maer is even-wel vier-kant, gelijk door de nieuwgevonden glazen, die dapper vergrooten, alleen gemerckt kan werden. Het is oock hol, gelijk het Hayr van een Elant, ende de Vlecht van Polen ons betuygen; het welck blijkt, door dien dat het in de lenghte kan gesplitst werden, gelijk de gemelte *Aristoteles* oordeelt.

7. De *Verwe* van't Hayr volgt in de Beesten de verwe van haer Huyt; maer in de Menschen is sy seer verscheyden na het Landt, de Lucht, de uyt-stekende Vochtigheyt, ende den Ouderdom. Ten eersten, die heete ende drooge Landen, (daer oock soodanige Lucht is) bewonen, en hebben niet alleen droogh, gekrult, ende broos Hayr; maer oock swart, gelijk de Egyptenaers, Arabiers, Indianen. Soo siet men door de banck in de Spaengjaerts, Italianen; ende de Françoisen, die aen d'andere grensen, meest al bruyt Hayr. Dan die haer onthouden in kout ende vochtigh Lant, hebben niet alleen sacht ende recht Hayr: maer gemeenlijk mede blond, ofte bleyck, gelijk de Nederlanders, Engelschen, Denen, Sweetsche, &c.

Ten tweeden volgt de *Verwe* de Vochtigheydt, die boven d'andere uyt-muyt. Want alle Uyt-werpsel treckt na den aert van sijn oirspronckelijcke Vochtigheydt. In de gene, die veel koude, ende slijmerige Vochtigheydt hebben, is het Hayr gemeenlijk witachtigh, in Galachtige geel, in Swaermoedige bruyt.

Ten derden maect den Ouderdom hier oock veranderinge. Want in volwassene wert het dicker, ende harder; ten laetsten oock bruyt, ende grijs.

8. Het *Gebruyck* van't Hayr is drierley. Voor eerst,

eerst, om het Lichaem te suyveren van sijn roockachtige overtolligheyt. Derhalven is het dickwils korten goet, om 't Gesicht, ende d'andere Sinnen te scherpen. Ten tweeden, om te strecken tot gieraet, gelijk men siet hoe leelijck de Kaelheyt staet. Maer insonderheyt om het Hoofst te decken, en van de Kouwte beschermen. Waerom gesont is, dat men het selve over de Slagh van 't Hoofst, daer het Been dunst is, ende over den Hals, daer den Rugh-graet, ende de uyt-koomst van de koude Zenuwen beginnen, laet wassen. Dat verder over de schouderen gaet, en strijdt niet alleen tegen sijn recht gebruyck, daer het toe geschapen is, maer oock tegens de stichtelijckheyt, gelijk wel aen-gewesen is van den eerweerdighen, ende hooghgeleerden *D. Iacobus Borsthius*, in sijne ziel-buygende Vermaninge.

9. In 't Hoofst staet noch te lettē op het *Pericranium* ofte **Panne-vliesch**/ het welck de Panne van buyten bedeckt. Is redelijck dick, nae een vliesch; om dit edel Been wel te beschermen. Spruyt uyt de Veseien van het dicke Herffen-vliesch, die het selfde door de Naden van de Panne op-geeft. Het welck de oir-faek is van de groote gemeenschap, die daer valt tusschen de Herffenen, en Herffen-vliesen, met het Panne-vliesch. Dit is seer vast aen het Vleyfgh-vliesch, ende de Huyt, de welcke, gequetst zijnde, daerom niet en behouft te samen genaeyt te werden, alsoo de Kanten niet verre van malkander en wijcken.

10. 'T gene het Panne-vliesch is in 't Hoofst; dat is het Buyck-vliesch in den Buyck, aldaer mede een bysonder om-vangende deel, ende, gelijk *Pericranium*, in 't Grieks *Peritonæum* genoemt. Dit Vliesch bekleet, in eengedaente van een Blaes; ofte langh Ey, al het Ingewant van den Buyck, ende bestaet, gelijk oock andere Vliesen, uyt een Zadige stoffe; is een vliesch, om, in het swellē van den Buyck, te kunnen op-geven;

ven; dun, om de onder-leggende Deelen niet te bewaren; maer vast, ende sterck, om dat het gespannen zijnde, niet en soude scheuren; in de Vrouwen van onder den Navel dicker, om, in het dragen, beter te kunnen reken; van buyten veselachtigh, om te vaster aen de Spieren gehecht te zijn; van binnen glat, ende als met water besproeyt, om dat de Dermensoo veel te vryer, ende lossier souden leggen. Is allesins dubbelt, (gelijck alle Vliesen, selfs oock, na het gevoelen van *Laurentius*, ende *Cabrolus*, het dunne Breynvliesch) het welck aen den Rugh-graet meest gesien wert: maer is na beneden soo verre van malkander gescheyden, dat de Blaes tusschen beyde leyt, ende sulcks om dat het daer wel diende sterckst te zijn, daer het den meesten last hadde te dragen, ende de Navel-vaten aldaer te vaster door-tocht te geven. Waerom oock het Buyck-vliesch in de Vrucht, van voren, daer de Navel is, door-boort werdt. Waer uyt alleen soude kunnen blijken den mis-slagh van *Fernelius*, ende *Cabrolus*, die, tegens de leere van *Galenus*, dit Vliesch stellen gantsch geen gaten te hebben. Maer hier-entboven, heeft het noch om hoogh, daer het aen't Middelfrift gehecht is, drie gaten, die door-gangh maken voor de neder-gaende Slagh-ader, met het sefte paer der Zenuwen, de op-gaende Holle-ader, ende den Magen-hals, ofte Spijs-drager. Onder is het doorboort aen't Eynde, den Hals van de Lijf-moeder, daer de Zaet-vaten nae de Ballen neder-gaen, ende de Uyt-schietende op-klimmen. Maer dese gaten souden beter scheuten, ofte uyt-spruytsels moghen genoemt werden. Hier door werdt het *Scheursel* veroirsaeckt, waer van wy op sijn plaetsche sullen handelen.

Het IV. Capittel.

A D E R E N . 1. Haer Wesen, ende Eygenschap, 2. Oirspronck, 3. Klap-vliesjens, 4. Samen-vouginge, ende Gemeen-

eerst, om het Lichaem te suyveren van sijn roockachtige overtolligheyt. Derhalven is het dickwils korten goet, om 't Gesicht, ende d'andere Sinnen te scherpen. Ten tweeden, om te strecken tot çieraet, gelijk men fiet hoe leelijck de Kaelheyt staet. Maer insonderheyt om het Hoofst te decken, en van de Kouwte beschermen. Waerom gesont is, dat men het selve over de Slagh van 't Hoofst, daer het Been dunst is, ende over den Hals, daer den Rugh-graet, ende de uyt-koomst van de koude Zenuwen beginnen, laet wassen. Dat verder over de schouderen gaet, en strijdt niet alleen tegen sijn recht gebruyck, daer het toe geschapen is, maer oock tegens de stichtelijckheyt, gelijk wel aen-gewesen is van den eerweerdighen, ende hooghgeleerden *D. Iacobus Borsthius*, in sijne ziel-buygende Vermaninge.

9. In 't Hoofst staet noch te lettē op het *Pericranium* ofte **Panne-vliesch**/ het welck de Panne van buyten bedeckt. Is redelijck dick, nae een vliesch; om dit edel Been wel te beschermen. Spruyt uyt de Veseien van het dicke Herffen-vliesch, die het selfde door de Naden van de Panne op-geeft. Het welck de oirfaeck is van de groote gemeenschap, die daer valt tusschen de Herffenen, en Herffen-vliesen, met het Panne-vliesch. Dit is seer vast aen het Vleyfigh-vliesch, ende de Huyt, de welcke, gequetst zijnde, daerom niet en behouft te samen genaeyt te werden, alsoo de Kanten niet verre van malkander en wijcken.

10. 'T gene het Panne-vliesch is in 't Hoofst; dat is het Buyck-vliesch in den Buyck, aldaer mede een bysonder om-vangende deel, ende, gelijk *Pericranium*, in 't Grieks *Peritonæum* genoemt. Dit Vliesch bekleet, in een gedaente van een Blaes; ofte langh Ey, al het Ingewant van den Buyck, ende bestaet, gelijk oock andere Vliesen, uyt een Zadige stoffe; is een vliesch, om, in het swellē van den Buyck, te konnen op-geven;

ven; dun, om de onder-leggende Deelen niet te bewaren; maer vast, ende sterck, om dat het gespannen zijnde, niet en soude scheuren; in de Vrouwen van onder den Navel dicker, om, in het dragen, beter te kunnen reken; van buyten veselachtigh, om te vaster aen de Spieren gehecht te zijn; van binnen glat, ende als met water besproeyt, om dat de Dermen soo veel te vryer, ende lossier souden leggen. Is allesins dubbelt, (gelijck alle Vliesen, selfs oock, na het gevoelen van *Laurentius*, ende *Cabrolius*, het dunne Breynvliesch) het welck aen den Rugh-graet meest gesien wert: maer is na beneden soo verre van malkander gescheyden, dat de Blaes tusschen beyde leyt, ende sulcks om dat het daer wel diende sterckst te zijn, daer het den meesten last hadde te dragen, ende de Navel-vaten aldaer te vaster door-tocht te geven. Waerom oock het Buyck-vliesch in de Vrucht, van voren, daer de Navel is, door-boort werdt. Waer uyt alleen soude kunnen blijcken den mis-flagh van *Fernelius*, ende *Cabrolius*, die, tegens de leere van *Galenus*, dit Vliesch stellen gantsch geen gaten te hebben. Maer hier-en-boven, heeft het noch om hoogh, daer het aen't Middelf-rift gehecht is, drie gaten, die door-gangh maken voor de neder-gaende Slagh-ader, met het seste paer der Zenuwen, de op-gaende Holle-ader, ende den Magen-hals, ofte Spijs-drager. Onder is het door-boort aen't Eynde, den Hals van de Lijf-moeder, daer de Zaet-vaten nae de Ballen neder-gaen, ende de Uyt-schietende op-klimmen. Maer dese gaten souden beter scheuten, ofte uyt-spruytsels moghen genoemt werden. Hier door werdt het *Scheursel* veroirsaect, waer van wy op sijn plaetsche sullen handelen.

Het IV. Capittel.

A D E R E N . 1. Haer Wesen, ende Eygenschap, 2. Oirspronck, 3. Klap-vliesjens, 4. Samen-vouginge, ende Gemeen-

meenschap met de Slagh-aderen, 5. Gebruyck, 6. Onder-scheydt, Verdeelinge, ende Ken-teyckenen. 7. Poort-ader-Hare Tacken; Maegh-ader, Net-ader, Mage-krans-ader, Milt-ader, Kort-vat, Derm-ader, Speen-ader, Slock-derm-ader, Derm-scheyl-ader. 8. Holle-ader, met haer twee Tacken, 9. Op-klimmende, met haer Spruyten; Middel-rifts-ader, Herte-krans-ader, Paer-loose-ader, Rib-ader, Borst-ader, Neck-ader, Herte-vliesch-ader, Oxel-ader, Hoofst-ader, Salvatella, Lever-ader, Milt-ader, Middel-ader, Krop-aderen. 10. Neder-dalende tack van de Holle-ader, met haer Sprangh-sels; Nier-bedt-ader, Melck-ader, Zaet-ader, Lenden-ader, Spier-ader, Struyt-ader, Buyck-ader, Onder-buyck-ader, Lasch-ader, Been-ader, Moeder-ader.

WY komen tot de Vaten, te weten Aderen, Slagh-aderen, ende Zenuwen, wel te recht, van den grooten Hippocrates, in sijn bouck van 't Herte, genoemt Rivieren van de Nature der Menschen; want door de selfde vloeyen het Bloedt, ende de Geesten, waer by de natuyrlijcke Wermte, ende het Leven onderhouden, Voedtsel, Gevoelen, ende Bewegen aengebracht werdt.

1. Wy sullen beginnen van de Aderen, als de enckelste. Want sy bestaen uyt eenen enckelen rock; daer de Slagh-aderen een dubbelden, ende dicker hebben; de Zenuwen in wesen verscheyden zijn, te weten van binnen morchachtigh, van buyten vleysigh.

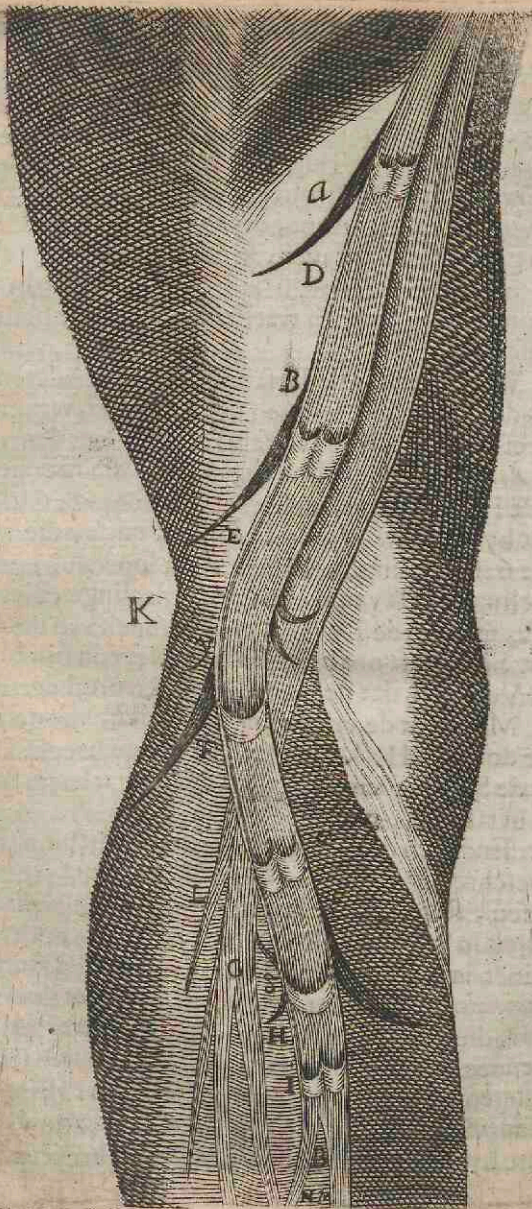
Ader is een langh, ende ront vat, pijps-gewijs hol, bestaende uyt een dunne, ende enckele rock, spruytende uyt de Lever, ende dienende om het Bloedt aen 't Hert over te voeren, ende te verdeelen tot voedtsel van 't geheele Lichaem.

Het Wesen van de Aderen is Vleysigh, om te beter te kunnen recken, ende mede-geven; enckel, dun, ende ydel, om dat door soodanigh Vliesch het Bloedt most zijpen tot voedtsel van de Deelen.

Sy werden somtijts noch van buyten bekleedt met een gemeen Vliesch, insonderheydt die wat hoogh, verre, ofte over hart gaen, gelijk in den Buyck, van het *Peritoneum*, ofte Buyck-vliesch, in de Borst, van het *Pleura*, ofte Borst-vliesch. Maer als een Ader haer vought in Ingewant, ofte Spier, dan en heeftse desen gemeenen rock niet van doen, als by haer selven vast, ende sterck genoeg zijnde, ende niet dienende, om wel te kunnen waessemen, nauwer besloten te wesen.

2. Wy hebben in de Beschrijvinge der Aderen gestelt, dat de selvige spruyten uyt de Lever, waer in de Geneef-meesters groot verschil hebben met den wijsgeer *Aristoteles*, ende sijne na-volgers, die haer beginfel in 't Herte stellen, gelijk wijdt-loopigh ontledet werdt by *And. du Laurens* in sijn 4. bouck, die mede op de 6. Oeffeninge, besluyt, dat soo van wegen de wortelingen, als van wegen de verdeelinge, niet in 't Herte, maer in de Lever den oirspronck van de Aderen is. Soo heeft oock *Hippocrates* geleyt, in sijn bouck van 't Voedtsel, dat de Lever was de wortel der Aderen. Maer wat de verdeelingh aengaet, die geschiet mede door het Herte, als het selve sijn gemaeckt Bloet door de Slagh-aderen over 't geheele Lichaem gestadigh uyt-schiet.

3. Ende om dat het Bloedt in den Om-loop (breeder beschreven in het *Steen-stuck*) niet en soude te ruggedeynsen, soo zijn daer in gestelt eenige *Klap-vliesjens*, (gelijk in 't Herte) eerst beschreven, ende ondervonden in 't jaer 1574. van den treffelijcken ontleder *Aquapendens*, ende niet, gelijk *Riolan* voor geeft, by *Sylvius*, die geen oude schoenen wilde verwerpen, als hy genoegh betoont heeft tegens de Nieuwe Ondervindingen van den noyt genoegh gepresen *Vesalius*. Desse Klap-vlieskens, ofte Schot-deurkens zijn van gedaente by na gelijk een half Maentje, spruytende uyt den

den rock der Aderen, wiens holte sy half fluyten, doch
 soo, dat sy na't Herte toe, gelijk een Sas, open gaen,
 ende dan, als het Bloedt voor-by is, toe-vallen. Zijn
 gemeenlijk twee by een, ende werden merckelijck
 gesien in de Aderen van Armen ende Beenē, als hier
 onder, ende boven de Knye, uyt-gebeeldt is. Selves
 soek als den Arm gebonden wert, verneemt men van
 buyten in de Aderen eenige verheffingē, als Knobbe-
 len, door het Bloet, dat aldaer tegen-gehouden wert.
 Nu dat het Bloedt niet van bovenen, gelijk het ge-
 meen gevoelen is, door de Aderen na beneden sackt;
 maer van onderen door de selve op-getrocken werdt,
 toonen sels de Heel-meesters, hoe-wel sy de reden niet
 en weten, dat, als sy gelaten hebben, ende de Ader
 willen fluyten, haer vingher houden onder den bant,
 waer door het Bloeden op-houdt, gelijk het niet en
 soude doen, als sy hem boven hielden. Dit Gebruyck
 van dese Vliesjens is eerst bekent gemaect door den
 hoogh-geleerden *Harveius*, genees-heer des Koningshs
 van Engelandt, in sijn bouck van de Bewegingē des
 Bloedts, ende van my gevolgt in 't gemelte Steen-
 stuck, doch in hem soecken te weder-leggen van den
 Italiaenschen *Parissanus*, Françoischen *Primirofius*, en-
 de, van wegen de Melck-aderen, in my berispt door
 den hoogh-geleerden *Plempius*, Professor te Loven, in
 sijn eerste uyt-geven van de Genees-konste, maer in
 het tweede, overwonnē zijnde (gelijk hy in 't 2. bouck
 op't 8. cap. vromelijck bekent) door sels te sien, trou-
 welijck weder-roupen. Sommige blijven hartneckigh
 by het gene sy eens, al zijn sy daer nae anders over-
 tuyght, op-genomen hebben: maer die haer gemoet
 voldoen, houden de waerheyt, die sy met moeyten na-
 sporen, voor de opperste wet. Ende voorwaer den ee-
 nen dagh leert den anderē, ende, gelijk de Poëet seyt,

*Multa, dies, variusque labor mutabilis ævi
 Restulit in melius.*

Figura 3.

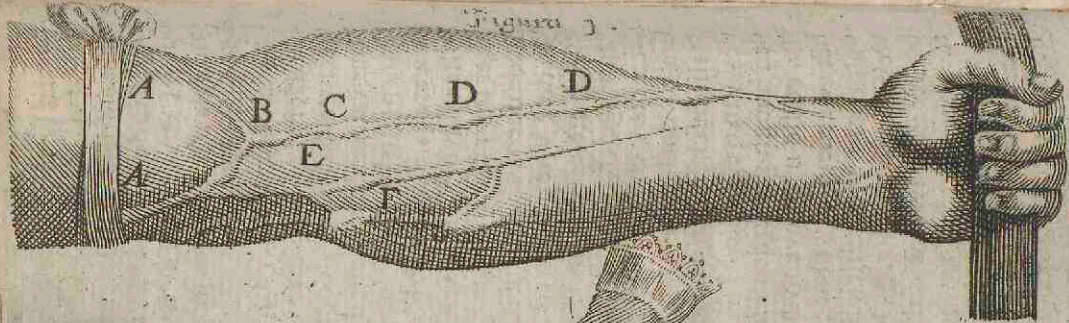
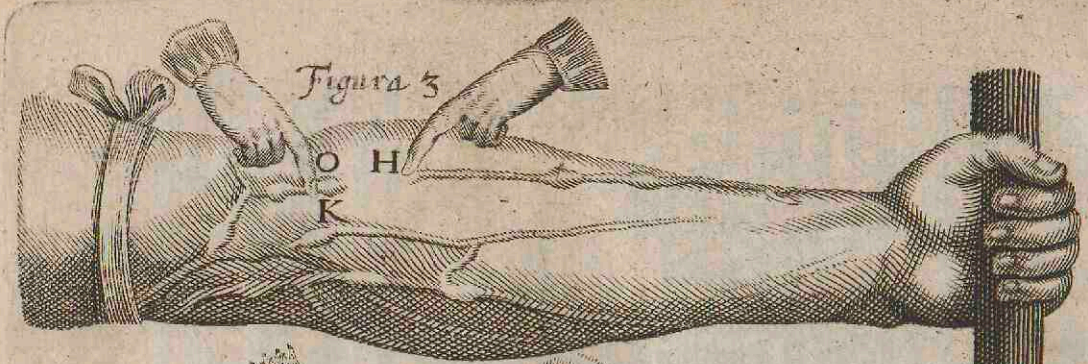

Figura 2.

Nu, om noch klaerder aen te wijfen, dat dese Klapvlijsjens in de Aderen staen, om na 't Herte gefloten zijnde, te beletten, dat het Bloedt niet weder te rugge en soude schieten, sullen wy daer van een prouf geven in de Aderen van den Arm .

Laet den Arm binden boven den Elleboogh, gelijk men doet in 't laten, (A. A.) van onderen sullen haer openbaren, voornamelijk in boeren, ende die gespannen Aderen hebben eenige verhevingen, als knobbelen, (B.C.D.D.E.F.) niet alleen daer een scheydigh valt, (E. F.) maer oock daer geen en is (C.D.) ende die knobbelen komen van de Klapvlijsjens. Op dese maniere haer binden op de Handt, ofte Arm vertoornende, indien ghy die knobbel beneden met duym, ofte vinger druckt, ende alsoo het Bloet de onderleggende Klapvlijsjen af strijckt (H. in de 2 figuur) soo sult ghy sien, dat'er, door het beletsel van de Klapvlijsjens, geen volgen en kan, ende dat een deel van de Ader (H.O. in de selfde figuur) onder de knobbel, ende wech genomen vinger als wech is, ende boven de knobbel, ofte de Klapvlijsjens seer gespannen is, (O. G.) jae, indien ghy het soo af-gestreden Bloedt (H) ende de ledige Ader vast houdt, ende met de ander handt na de Klapvlijsjen (O. in de 3 fig.) het bovenste gespannen deel neder-druckt (K. in de selfde) soo sult ghy mercken, dat het met geen kracht gedreven, ofte geperst en kan werden over het Klapvlijsjen; (O) maer hoe ghy sulcks met meerder geweld souckt te doen, soo sult ghy bevinden, dat de Ader soo veel meerder aen het Klapvlijsjen (O. in de 3) gespannen is, ende onder even-wel (H.O. in de selfde figuur) ledigh is .

Daer-benevens, den Arm, als verhaelt is, gebonden, (A. A.) ende de Aderen gespannen zijnde, indien ghy beneden eenigen knobbel, ofte Klapvlijsjen, de Ader een wyl vast houdt (L. in de 4 figuur) ende het Bloedt opwaerts over het Klapvlijsjen (N) met den vinger (M) sfoot, ghy sult sien, dat de Ader aldaer ledigh sal blijven (L.N.) ende dat het Bloet niet en kan door het Klapvlijsjen te rugge schieten; (te sien H. O. in de 2) maer dat, de vinger wech genomen zijnde (H) de Ader

Ader wederom van de onderfte gevolt werdt, ende zijn als (D. C.) Waer uyt klaerlijck blijkt, dat het Bloedt van onderen na boven, ende van de kleyne Aderen door de groote nae het Herte gaet, ende niet van bovenen door de Aderen nae de onderfte Leden gefonden werdt.

Ende al is't, dat in sommige plaetschē eenige Klap-vliesjens, die soo nauw niet gefloten en werden, ofte als'er maer een is, schijnen des Bloets door-tocht van bovenen, niet geheel te beletten: nochtans gaet het door de banck, op de verhaelde wijze, ofte ten minsten, 't gene ergens door lossigheydt mocht gebeuren, dat werdt van de na-volgende Klap-vliesjens, het zy door getal, ofte vastigheydt, wederom goet gemaect, ende verbetert.

Hier staet noch aen te mercken: Den Arm, als voren, gebonden zijnde, ende de knobbelen haer aen de Klap-vliesjens openbarende, houdt den duym op een Ader, onder een Klap-vliesjen, in de plaetsch, daer ghy een volgende vindt, op dat'er geen Bloedt uyt de Handt na boven en schiete; ende druckt dan met den vinger het Bloedt uyt die plaetsch van de Ader na boven voor-by het Klap-vliesjen (L. N.) gelijk te voren geseyt is; ende wech nemende den vinger (L) laetse wederom van onderen (als D. C.) vol-loopen; druckt dan met het op-setten van den duym, het Bloedt wederom uyt (L. N. ende H. O.) ende doet dat dickwils in een korte tijdt; soo sult ghy de waarheydt van het gebruyck deser Vliesjens, ende dat het Bloet door de Aderen, van ondere na het Herte gaet, merckelijck bevinden.

4. Daer is foodanige Samen-vouginge van de Aderen met de Slagh-aderen, dat meest alle Aderen op een Slagh-ader leggen; ende 't gebeurt geheel seldom, dat een Ader sonder Slagh-ader is, maer nimmermeer wert een Slagh-ader gevondē sonder Ader. Hier by koomt noch een Gemeenschap, door de Openinge (seer merckelijck te sien in de Ofschen Aderen) die sy tegenmal-kander hebben, door de welcke de Geesten, ende het Bloet over-gegeven werden; soo dat in't Ader-laten,

met eenen de Slagh-âderen, haer ontlasten.

5. Het *Gebruyck* van de Aderen is, om het Bloedt met sijn Geesten aen de by-leggende Deelen tot haer voedtsel te verspreyden, het overige wederom aen het Herte over te geven, ende het selve ondertusschen te beschermen. Want buyten de Aderen (als des Bloets eygen, ende natuurlijcke plaetsche zijnde) kooft het terstont te bederven.

6. De Aderen werden by verscheyden Ont-leders verscheydelyk *Verdeelt*, dan zyn bequamelijck in twee te scheyden, te weten in Poort-ader, ende Holle-ader. Want de Navel-ader (die andere in de verdeelingte stellen) is een tack van de Poort-ader, gelijk de aderachtige Slagh-ader van de Holle-ader. De voorsichtige, ende gauwe Nature, schrijft Dr. *Spiegel*, in sijn 5. bouck van't Menschelijck gebouw, op't 3. capittel, en heeft geen een Ader gemaeckt, gelijk daer alleë een Slagh-ader is, maer twee, om dat'er tweederhande Bloedt most wesen tot voedtsel van het Lichaem; te weten, dick ende grof, hoedanigh in de Poort-ader gevonden werdt, ende dun, ende sijn, dat de Holle-ader uytgeeft. Alsoo de Deelen, die men Natuurlijck noemt, ende het voedtsel koken, grover voedtsel van doë hebben: maer de Vleysige, ende Spierige, dunder, ende dat alreede gaer gekooct is. Want in een grover, ende vaster stoffe werdt de natuurlijcke Wermte langer bewaert, ende krachtigher onderhouden; de welcke dan het koken, ende teren best uyt-voert.

De Wortels van de twee gemelte Aderen werden in het vleysch van de Lever door malkander verspreyt; soo even-wel, dat'er veel meerder van de Poort-ader gaen door het holle gedeelte van de Lever, weyniger door het bultige; in tegendeel veel meerder Wortelen van de Holle-ader door het bultige deel, ende weyniger door het holle; waerom de Ont-leders meenen, dat het Bloedt-maken meest in de holligheyt geschiet, het

het verdcelen, ende op maken in de bultigheyt .

Beyde dese Aderen hebben even-wel een sonderlinge *Gemeenschap* met malkander. Want de eynden der Wortelē van de Poort-ader, schieten in't middē van de Wortelen der Holle-ader, en het uyterste van de Holle-ader versamelt hem in 't midden van de Poort-ader, soo dat het Bloedt daer door van d'een Ader in de ander kan vloeyen. Doch al is 't, dat dese gemeenschap ontkent wert van *Fernelius*, ende dat *Fallopilus* verklaert, de selve, oock na neerstigh onderfouck, niet te hebben kunnen ondervinden; soo is wel waer, dat de selve in meerder-jarige niet klaer en blijckt, maer wel bescheydelijck in Jongh-geborene. Want stekende in de Navel-ader een pijppen, soo bevint men dat de Dermen haer uyt-settē, als oock de Wortelen van de Holle-ader, het Herte, ende het vleysch van de Longen, om dat de Navel-ader in de Poort-ader uyt-koomt, ende dat'er in de Lever selfs verscheyden Openingen zijn, tusschen de Poort, ende Holle-ader; als oock, dat de selve Holle-ader met de aderige Slagh-ader, een eygen, ende bysonder vat der Longen, gemeenschap heeft door een wijder openingh. Soo dat wel te rechte de gemelte gemeenschap van dese twee Aderen, ende het onderlingh over-leveren van 't Bloedt toe-gestaen werdt by *Vesalius*, *Picolomineus*, *Laurentius*, *Baubinus*, ende *Riolanus*.

De Poort-ader, ende Holle-ader is door 't gesicht ende gevoelen licht te onderscheyden. Want de verwe des Poort-aders is bruynachtigh, ofte doncker-root; des Hollen-aders bly-root. De Holle-ader is lossen ende weecker, de Poort-ader stijver ende vaster. Wy hebben hier beyde, gelijkse door malkander gevlechte zijn, voor-gestelt, met dese aen-wijzinge:

A De stam des hollen aders van de Lever op-waerts klimmende.

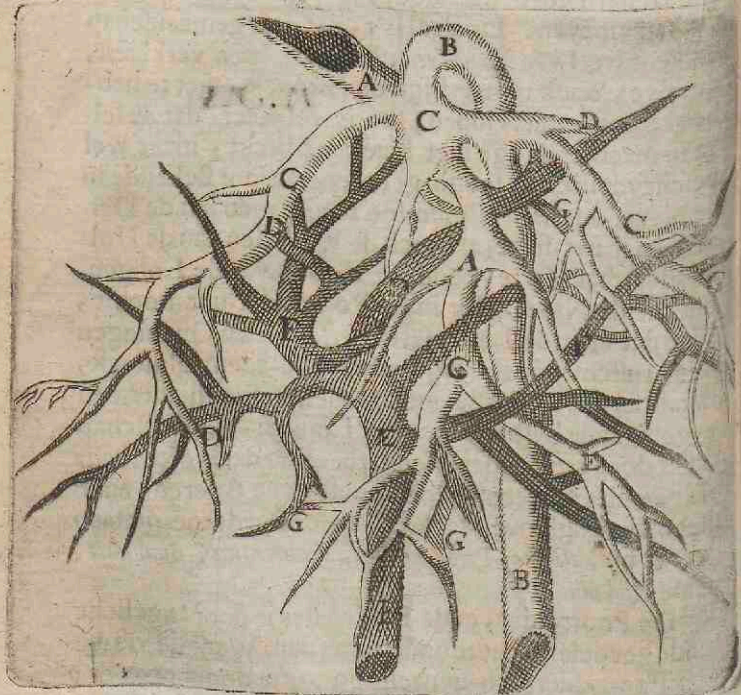
B B De stam des hollen aders spruytende uyt het bultigh deel

des levers, en neer-waerts keerende, door-loopende al de gedeel-
ten onder de Lever .

cccc De wortelen des hollē aders door de lever verspreyt.

dddd De eynden van de wortelen des hollen aders, die
midden in de wortelen des poort-aders dringen .

ee De grootste stam of struyck des poort-aders .

f De wortelen des poort-aders, alle die hier bruynr wyt-
gedruckt zijn .

cccc De eynden van de wortelen des poort-aders, die
haer yongen in de wortelen van de holle ader .

7. Beyde dese Aderen sullen wy nu nader gaen be-
schrijven, beginnende van de Poort-ader. Dese is al-
soo genoemt, om datse hare oorspronck heeft tusschen de

de twee kleyne uyt-seeckfels, ofte uyt-puylingen (tot vermijdinge van het drucken der Wervel-beenderen) in't hol gedeelte van de Lever by, Hippocrates, Galenus, ende andere Griecken, eertijts Poorten geheeten. Sy hebben de selve oock den naem gegeven van *Stam-ader*, om datse, gelijk een stam van een boom, haer onder in Wortelen, ende boven in Tacken uyt-spreyt. Na dat sy vier kleyne Sprantsfels uyt-gegeven heeft, aen het Gal-blaesjen, de Maegh, Net, ende eersten Derm, soo verdeelt sy haer in twee groote Tacken, gaende na de Milt, en het Derm-scheyl, die elck wederom kleyne Spruyten uyt-geven, gelijk in dit beeldt te sien is.

1 2 3 4 5 De bovenste tacken des poort-aders door 't hol gedeelte des levers verspreyt.

A A A A Hun verspreydingh verbeelt de gedaente des levers.

B De stam des poort-aders uyt het hol gedeelte des levers voort-komende.

c c Twee aderkens nae het gal-blaesken gaende om 't selve te voeden.

D De rechter maegh-ader.

E Verdeelingh van de stam des poort-aders in twee tacken.

F De lincker en bovenste tack na de milt loopende.

G De rechter en onderste tack na het darm-scheyl.

H Ader die na de maegh en 't net loopt aen de rechter zijde.

I De darm-ader.

K De minder maegh-ader.

L De rechter net-ader.

M Aderen die door 't buyck-klier-bedde verspreyt worden.

N De grooter maegh-ader.

o o Twee aderen van de voor-seyde tack het achterste des maeghs door-vlechtende.

p Verdeelingh van de grooter maegh-ader.

q Des maeghs krans-ader.

r Een tackjen van de selve krans-ader.

s De achterste net-ader, loopende in 't onderste vlies des nets en in de kertel-darm.

r Verdeelingh des aders die na de milt loopt .

v De lincker net-ader .

x D'ader die na de maegh en't net loopt aen de lincker zijde .

z Het korte vat , dat het swart-galligh bloet in de maegh brengt .

aaaa Aderkens die het lichaem des milts door-loopen, verbeeldende de gedaente des milts .

b De rechter darm-scheyl-ader .

c De lincker .

dddd De suygh-aderen in de darmen ge-ent .

ee D'ader van de kertel-darm .

ff Aderen door-loopende de eyndel-darm .

gg De speen-aderen .

Hier blijkt hoe dat uyt den Tack die nae de Milt gaet, zijnde kleynder, ende leggende in de Slincker zijde, spruyten de minder Maegh-ader, de voorste Net-ader, ende die den mont des Maeghs, als een Krans, om-loopt. De andere begeven haer in de Milt, ende werden verdeelt in vele Tacxkens, om het Swart-galligh Bloedt te voeren .

Uyt het uysterste tacxken, ontrent de Milt, springht een spruytsel in de slincker zijde van de Maegh, Kort, ofte Aderigh-vat genoemt, waer door de Swart-gallige vochtigheydt in den gront van de Maegh gebracht werdt, om, door haren suyren, ende serpen smaeck, begeerte tot eten te verwecken .

Den anderen tack, die hem na de Derm, ende het Derm-scheyl streckt, is veel grooter, ofte ruymmer, ende maect ontelbare spruytsels; waer onder drie de voornaemste zijn, ende best konnen waer-genomen werden, de Speen-ader, Slop-derm-ader, ende die eygentlijk den naem draeght van Scheyl-ader .

De Speen-ader gaet door het uysterste van den Kronckel-derm, ende de lenghte van den Rechten Derm tot op het Eyndt, dat sy met kleyne sprancxkens rontsom bevanght. Het gebruyck van dese Ader is, om het Swart-

Swart-galligh bloet, als het in Verstoptheyt van Milt, ende anders, niet en kan gesuyvert werden, af te setten, gelijk somtijts nu en dan, somtijts oock op gesette tijt door het Speen geschiet; streckende tot groote ghesontheyt, ende voor-komen van Water, ende andere Sieckten. Dese Aderkens en zijn niet alleen inwendige, waer van de Oude alleen gewagh maken, maer oock uyt-wendige, de welcke spruyten uyt de buyck-tack van de Holle-ader, ende steken haer in de Spieren van 't Eyndt, als suyverder Bloedt van doen hebbende, het welck, als sy te veel losen, sware Sieckten veroirsaeckt. Anders werden sy gehouden, om den overvloet van het Bloedt te verminderen, ende de Lever te ontlasten; gelijk de Inwendige, om het Swart-galligh bloet in de Milt te suyveren, ende af te setten.

De *Slock-derm-ader* streckt haer in den Blinden, ofte Slock-derm, streckende om den selfden te voeden; gelijk oock, na het gevoelen van de nieuwe Ont-leders, de volgende anders geen gebruyck en heeft.

De *Derm-scheyl-ader* heeft ontelbare Spruytsels, die haer krom-weeghs door het Scheyl, tusschen de twee rocken van de Dermen, vervougen. Tot noch toe is gelooft, haer gebruyck te wesen, om den Gijl te bereyden, ende, een beginsel van Bloedt gegeven hebbende, alsoo na de Lever te voeren. Maer op onsen tijdt zijn ander Aderen (*Melck-aderen* genoemd) onder-vonden, die den Gijl in de Lever brengen. Even-wel schijnt dat den ouden *Erasistratus* by *Galen*. dese Aderen mede al, doch gelijk als door een wolcke, gesien heeft: maer zijn in 't jaer 1623. merckelijck bevonden in het ont-leden van een levendigen, ende wel gotten hebbenden Hondt, by *Casper Asellius*, ont-leder van Pavia, gelijk in sijn hier van uyt-gegeven bouck breeder te sien is, ende dagelijks bevonden werdt.

8. De *Holle-ader*, die oock *Groote* van de Oude, ende de *Grootste* van *Galenus*, om haer wijde holligheyt, en-

ende groote genoemt werdt, is de moeder van alle de Aderen, die van de Poort-ader niet en komen, ende spruyt uyt het bultigh deel van de Lever, waerom *Hippocrates* haer *Lever-ader* geheeten heeft. Na datse veel Sprancxkens over de Lever gespreyt heeft, soo ver-gadert sy haer in een dicke Stam, die terstont verdeelt, wert in twee Tacken, waer van den eenen op-klimt, ende den anderen neder-daelt.

9. Den op-klimmenden stam van de Holle-ader schiet nae bovenen tot de krop toe, ende om dat soo groote, ende bloedt-rijcke Ader in dien langen wegh geen hinder soude lijden, soo werdt sy eerst door een eyngat in't Middel-rift van de Borst gevat, daer na door Vliesen vast gehecht, ende met een groot Klier (*Thymus* geheeten) als een sacht kussen, ondersteut. Geeft terstont vier Af-setfels.

Eerst de *Middel-rifts-ader*, die het geheele Middel-rift om-loopt.

Ten tweeden de *Krans-ader*, die het dick van't Herte, als een krans rontsom bevanght.

Ten derden de *Gade-loose*, ofte *Paer-loose-ader* (soo genoemt, om datse sonder weder-paer is, ende alleen in de rechter zijde gevonden werdt) die sprancxkens uyt-sendt aen de acht onderste Ribben, ende eenige kleyne, doch vele, aen den Slock-derm. In dese eenige Ader staet tweederley gemeenschap aen te merken. Eerst met de Borst-aderen, die uyt de Borst-ader spruyten; waer door in *Pleuris*, het Bloedt-laten in de eygen zijde seer hulpsaem is: ten anderen met de Nier-bedt-ader, ende Melck-ader, door een kleyn taccken, waer door *Fallopis* meent, dat de Etter (gelijk ick dickwils gesien hebbe) in Teringh, uyt de Borst met het Water geloost werdt.

De vierde is de *Rib-ader*, die de vier bovenste Ribben over loopt. *Laurentius* schrijft dese dickwils niet gevonden te hebben; maer dat, in soodanige ghelegent-

gentheyt, het gebreck door de gemelte Paer-loofse vervult werde .

Na dat de Holle-ader dese vier Af-fetsels verspreyt heeft, soo wertse geheel gesplift in twee Tacken, waer van den eenenijnen loop heeft onder, den anderen op de Krop-beenderen .

Van den genē, die onder de Krop-beenderē schuylt, werden wederom vier andere uyt-gegeven, de *Borst-ader*, de *Neck-ader*, de *Herte-vliesch-ader*, ende de *Oxel-ader*. Uyt dese *Oxel-ader* spruyten door't bovenste van den Arm, noch drie ander Spranghsels :

Ten eersten de *Borsten-ader*, nae de *Borst-spiere*n, ende de *Borsten* loopende .

Tentweedē de *Hooft-ader*, die boven over de *Schouder* kooft, ende daerom oock *uyterlijke Schouder-ader* geheeten, werdt gemeenlijck in de *Hooft-sieckten* gelaten, hoe-wel dat onderscheydt, gelijk den verfochten *Platerus* wel aenwijft, soo heel veel niet te beduyden en heeft, aengesien oock de *Lever-ader*, *Middel-ader*, ende andere, uyt de selve *Oxel-ader* haren oorspronck nemen. Haren ondersten tack vought hem beneden met een tack van de *Lever-ader*, ende schietende van daer tusschen de twee laetste vingers, wert gemeenlijck *Salvatella* genoemd, ende by de *Arabyers Syele*, die haer openinge in de *slinker-hant* seer dienstigh houden in swaermoedighe *Sieckten*, het welck oock van de jonge *Grieccken*, en andere *Geneef-heeren* goet gedaen werdt, gelijk te sien is by *Baubin*us, in 't 4. bouck van sijn *Ont-ledinge*, op't 3. capittel. Ende dat de *Ondervindinge* voor de selvige staet, getuyght *Dr. Spiegel*, in sijn 5. bouck van 't *Gebouw des Menschelijcken lichaems*, op't 7. capittel. Want de oorsaeck ondersouckende, bevont hier tusschen dese *Ader*, ende by-leggende *Slagh-ader* vele openingen, gelijk daer ghemeenlijck zijn in de *uyterste Deelen*, als de welke verre gelegen zijn van de *fonteyne der werm-*
te,

te, ende derhalven werm, ende geestigh Bloedt van doen hebben. Wanneer dan dese Ader geopent wert, om dat de openinge in de Slagh-aderen daer dicht by is, soo en kan het niet geschieden, ofte daer moet oock Bloedt loopen uyt de Slagh-aderen; het welck soo wel niet en kan geschieden in den Arm, om dat die openingen wat verder zijn, van de plaetsch, die met laten geopent werdt. Ende dit is oock de oorfaeck, dat het Bloet, 't welck uyt de Handt vloeyt, veel schoonder ende rooder is, als uyt den Arm, als veel uyt de Slagh-aderen by hem hebbende. Ende dewijl in de Milt ses-mael meerder Slagh-aderen zijn, als Aderen, soo en is 't niet vreemt, dat het laten van de *Salvatella* voor haer gebreken soo groote baet by-brenght; al is 't dat *Bartholinus* 1. de *Venis* sulcks tegen-spreect.

Den derden ranck van de Oxel-ader is de *Innerlijke*, ofte *Lever-ader*, soo genoemt om dat in Sieckten van de Lever, de selve in den rechter Arm gelaten wert, gelijk voor de Milt, in den slinker, ende daerom oock *Milt-ader* aldaer genoemt. De Meesters moeten haer in't openen van dese Ader wel wachten, datse de by-leggende Zenuwe niet en quetsen. Want daer op volghet Swellingh, Onstekingh, Pijn, Treckingh, ja dickwils de Doot selve.

Van de twee laerst-gemelte Aderen, daer sy midden in de Arm te samen komen, wert voort-gebracht de *Middel-ader*, gemeenlijck *Mediaen*, ende by *Avicenna* in't Arabisch *Swarte-ader* genoemt. Dese is sonder gevaer te laten, om dat'er geen Zenuwe onder en leyt.

Uyt den Tack, die boven op, ende over de Krop-beenderen gaet, komen de Uyterlijke, ende Innerlijke *Krop-aderen*.

De *uyterlijke* is de kleynste, en gaet door het Vleyfigh vliesch, in ontelbare Spruytjens sich verspreyende door de geheele Huyt van 'r Aengesicht. Geest mede een tacxké aen de Hooft-ader; waerom in Hooft-sieck-

sieecten dese Ader voor andere wel genomen magh werden: maer anders dient maer geopent de gene, die haer meest openbaert, alsoo sy alle uyt eenen wortel spruytende, de Holle-ader kunnen ontlasten.

De *Innerlijcke Krop-ader* is veel dicker, eyndight in de Herffenen, door-togen hebbende de Voeren van 't harde Herffen-vliesch.

10. Dit is soo veel aengaet de Op-klimmende ader. Wy komen nu tot de Neder-dalende. Uyt haren Stam spruyten mede vijf Spranghsels, ende twee Tacken.

De eerste spruyt is de *Nier-bedt-ader*, die het Vet van de Nieren haer voedtsel aen-brenght.

De tweede is de *Melck-ader*, die in de Nieren schiet om het Bloedt, dat aldaer, niet genoegh gekoockt, over-schiet, wederom na het Herte te voeren, gelijk breeder aen-gewesen is in ons *Steen-stuck*.

De derde is de *Zaet-ader*, waer door het overschot van het gesuyvert Zaet, wederom uyt den Stam van de Holle-ader, door de Nieren in het Herte getrocken werdt.

De vierde is de *Lenden-ader*, dienende om het overschot van 't Voedtsel der Vliesen, ende Mergh der Lenden-wervelen door-tocht na het Herte te geven.

De vijfde is de *Spier-ader*, de welcke het Voedtsel, dat in de om-leggende Spieren niet aen en kleeft, van het Herte door laten trecken.

Uyt dese Neder-dalende ader schieten noch twee *Been-tacken*, (soo genoemt, om dat sy op het Zijde-been leggen) uyt de welcke wederom vijf *Af-setfels* spruyten:

De *Stuyt-ader*, gaet na het Stuyt-been, ende voert het Bloet, dat aldaer over-schiet, na het Herte.

De *Buyck-ader*, klimt, onder de rechte Buyck-spier, boven de Borsten, met welckers Aderen sy vermenght werdt, het welck de oirfaeck is van de groote gemeensamheyt, die in de Vrouwen is tusschen de Borsten,
en-

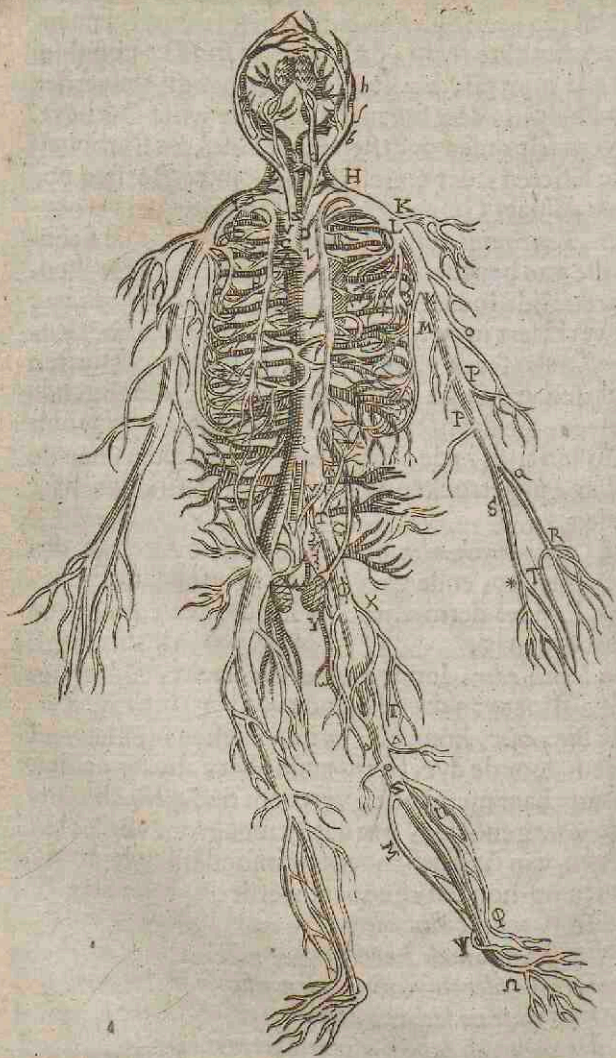
ende Lijf-moeder. *Cabrolus*, (gelijck oock *Columbus*) hoe-wel een neerstigh ont-leder, wil sulcks outkennen, dan werdt wel te recht, daer over, in sijn By-voughsel van't 24. capittel, berispt door den hoogh-geleerden heere *Plempius*, daer tegen stellende de wijse Outheyt. Soo verhaelt onsen oudtsten *Hippocrates*, in sijn bouck van de Klieren, dat ongesont Bloet in de Borsten opflaende, aldaer Geswellen, ende Onstekingen veroorsaect. *Laurentius* getuyght van Vrouwē, die de Stonden, die van beneden gestopt waren, door de Borsten, op haren tijdt loofden, het welck *Amatus Lusitanus* oock verklaert in twee Vrouwen gesien te hebbē. Ende *Brassavolus* seydt van een andere, welckers Borsten in plaetsch van Sogh, Bloedt gaven. De Soogende Vrouwen, om dat haer Bloet, 't welck anders gewoon is op sijnen tijdt in de Lijf-moeder tescieten, nae de Borsten op-getrocken werdt, krijghen selden haer Stonden.

De *Onder-buyck-ader* onderhoudt de gedeelten des *Onder-buycks*, ende gaet in de Lijf-moeder, Blaes, en den Eyndel-derm, alwaer sy het uytwendigh Speen onderworpen is.

De *Lasch-ader*, loopt nae het Gemacht, aldaer het overige Bloet van daen halende.

De *Been-ader*, komende uyt de Lieffen, schiet veel tacxkens door de dye, been, ende voet, alwaer op den encklauw haer merckelick vertoont de *Saphena*, by ons *Moeder-ader* genoemt, om dat sy met groot voordeel in Sieckten van de Lijf-moeder, insonderheydt als de Stonden op-houden, geopent werdt.

- A De *stam des hollen aders*.
- a Een *spruytje in de Lever verspreyt*.
- B De *holle ader ter rechter zijde wijckende om het hert*.
- c De *lincker middel-rift ader*.
- D De *mont van de holle ader met het hert begroeyt*.
- E De *krans-ader des herts*.

- FF De stam van de gadeloose ader .
 GG De onderste rib-aderen .
 H Verdeeling des op-klimmenden hollen aders in twee tackē .
 II De oxel-ader .
 K De bovenste rib-ader .
 LL De borsten-ader neder-dalende .
 M Vereenigingh des selfs met de buyck-ader .
 N De neck-ader .
 O D'ader, die in de onderste neck-spiere en bovenste borst-spiere gaet .
 P De bovenste borst-ader .
 Q De schoft-ader .
 R De onderste borst-ader .
 S De innerlijke krop-ader .
 T De uysterlijke krop-ader .
 V Verdeelingh des selfs onder 't oir .
 X Des selfs tack in de mondt gaende .
 Y De uysterlijke tack in de slundt-spiere, en in de huyt des hoofts verspreyt .
 Z Een gedeelte van de tack Y in 't aensicht verorbert .
 aa De voor-hoofst ader .
 * Een spruytje na 't achter-hoofst gaende .
 aa De hoofst-ader .
 b Een spruytje des selfs na de achterste bals-spiere gaende .
 dd De schouder top-ader .
 ee Een aderken uyt de hoofst-ader in de arm-spiere loopende .
 f Verdeelingh des hoofst-aders in drie tacken .
 g De eerste tack .
 h De tweede tack .
 ii De derde tack .
 k Deses spruytjens na de Huyt loopende .
 l Een tack na 't gewerf van de handt gaende .
 m De lever-ader .
 no Een tack des selfs na de elle-boogh-spiere n door de spiere o .
 p Een andere groote tack van de lever-ader .

- q Verdeelingh des lever-aders in twee tacken .
 f De tack des selfs na de huyl van de arm .
 t De tack des lever-aders , die de middel-ader maectt .
 v Een tack des lever-aders , nae het binnenste hooft des
 schoulers .
 xx Een tack na't gewerf van de handt gaende .
 y Een ader uyerlijck in de huyl by de elle-boogh .
 zz Spruytjens uyt de Lever-ader .
 a De middel-ader .
 b Verdeelingh des middel-aders een weynigh boven 't gewerf
 van de handt .
 c Tacken van dese verdeelingh nae de uyerlijcke en inner-
 lijcke handt .
 d Een taccken na de middelsten en gout-vinger loopende .
 q D'ader van de durms muys .
 e De stam van de holle ader loopende nae de gedeelten onder
 de lever gestelt .
 Die na het vet der nieren gaet .
 g 1 Beyde de melck-aderen .
 h Beyde de bereydende zaet-aderen .
 i Lenden-aderen .
 k Verdeelingh van de neer-dalende holle ader .
 l Die na de buyck-spiere loopt .
 m Twee tacken van de neer-dalende stam .
 n Die na de heupe-spiere en bil-spiere gaet .
 o Een spruytje na de gaten van 't stuyt-been .
 p De ader van 't stuyt-been .
 q Die na de onder-buyck gaet .
 r Een ader van de tack s .
 f Die voor het gemacht-been loopt .
 n Een taccken in de huyl van de dye verspreyt .
 t Vereeningh des selfs met die gene na het been daelt .
 v De buyck-ader onder de rechte buyck-spiere schuyfende .
 x De gemacht-ader .
 y De encklauw-ader .
 z Een spruytje des selfs na de lasche wijckende .

- a Noch een spruytje des selfs in't voorste van de dye verspreyt.
- b De tweede spruyt van de encklauw-ader nae de eerste scheen-spier.
- c De derde spruyt van de encklauw-ader na de knie-schijve en de wade.
- d De vierde spruyt.
- e Tacxkens van de selve na de voet en teenen.
- f De heupen-ader.
- 1 Een uyterlijke en kleyne tack na eenige scheen-spiere.
- 2 Een verborgen groote tack na de dye-spiere.
- 3 4 De waden-ader.
- 5 Een spruytje des selfs na de huyl van de dye.
- 6 Haer grooter deel door de wade van de knye nae de hiel dalende.
- 7 En na de huyl van de uyterlijke encklauw.
- 8 De kuyt-ader.
- 9 Verdeelingh van de kuyt-ader in een uyterlijke en innerlijke stam.
- 10 11 Verdeelingh van de uyterlijke stam onder de knye.
- 12 13 Die na het bovenste van de voet gaet.
- 14 De innerlijke tack van de kuyt-ader.
- 15 Een neder-dalende tack des selfs nae de hiel en grooten teen.
- 17 De grooter heupen-ader.
- 18 Een spruyt des selfs in de voet dalende.
- 19 D'ader na het nedersten des voets gaende.
- 20 Vereenigingh van de waden-ader met een tack van de kuyt-ader.

Het V. Capittel.

SLACH-ADEREN. 1. Haer Beschrijvinge, ofte Bepalinge, 2. Oirsproncke 3. Wesen 4. Leger-plaets, 5. Loop, 6. Gebruyck. 7. Oirsaeck van't Kloppen, ofte den Pols, 8. Verdeelingh van de Grootte Slagh-ader in de Kroon-slagh-ader.

ader, ende daer na in twee Stammen. 9. Op-klimmende; met
sijn Tacken; in de Krop, Herffenen (ende daer het wonder-
baerlijck Net) Slaep-slagh-aderen, Neck, Schouder, ende Borst.
10. Neder-dalende Stam; met sijn Tacken, de Tusschen-ribbiges,
des Middel-rifts, des Buycks, des Onder-scheyls, des Opper-
scheyls, der Nieren, der Lendenen, der Klooten-slagh-aderen.

GElijck, als nu verhaelt is, de Aderen uyt de Le-
ver, soo spruyten de Slagh-aderen uyt het Herte.

1. Slagh-ader is mede een langh, ende rondt vat,
pijps-gewijs hol, maer bestaende uyt twee bysondere
rocken, dienende om het versijnde, ende levend-ma-
kende Bloedt, uyt het Herte, door het gantsche Lic-
haem te voeren, ende het grove aen de Aderen over
te leveren.

2. De Slagh-aderen en trecken haer begin niet uyt
de Herffenen, gelijk *Pelops*, de meester van *Galenus*,
eertijds meende: maer uyt het Herte, ende uyt de
slinker holligheyt van het selve, volgens de leere van
de Ont-leders, ende de Ondervindinge.

3. Het *Wesen* van de Slagh-aderen is mede Vlie-
sigh, om bequamelijck te konnen uyt-gestreckt, ende
te samen getrocken werden; het welck aen haer noo-
diger was, als aen de Aderen, als gestadigh kloppende.
Ende daerom is haer geen epckele, gelijk de Ade-
ren, maer een dubbelden eygen rock gegeven, als oock
om dat het suyver, dun, ende geestigh Bloedt, dat sy
voeren, soo lichtelijck niet en soude verdwijnen.

Werden daer-en-boven mede, gelijk de Aderen,
sometijds van buyten bekleedt met een dick, gemeen
vliesjen, spruytende (als sy buyten het Ingewant, ende
de Spieren zijn) van de naest-gelegene Deelen: ende
foodanige Slagh-aderen, die een vliesch hebben, het
welck oock Zenuwkens ontfangt, zijn gevoeligh; maer
andere, als oock de Aderen niet; derhalven konnen sy
sonder pijn gebonden, gesneden, ofte gebrant werden.

4. Haer

4. Haer *Leger-plaetsch* is wat dieper, te weten onder de Aderen, ende dat soo wel in uyterlijcke, als inwendige deelen, uyt-genomē eenigh beletfel, gelijk, ontrent het Stuyt-been, alwaer de Slagh-ader, om van het bloote Been niet beschadight te werden, klimt over de Ader, daer sy te voren onder-kroop, ende wederom, als sy het Been voor-by is, haer onder de Ader verberght.

5. Sommige Slagh-aderen strecken haer uyt tot in't Gedernte, aldaer voedtsel aen-brengende; sommige loopen na de Huyt, alwaer sy met eenen Lucht ontfangen, ende de roockachtige Dampen uyt-jagen. Dr. *Platerus* ontkent, dat sy haer souden begeven tot in het Been; dan Dr. *Spiegel* getuyght te Padua onder-vonden te hebben in een groot *caries*, ofte verdorventheydt van het Kuyte-been, het wesen van 't been met een Slagh-aderken door-boort.

6. Het *Gebruyck* van de Slagh-aderē is al meest verhaelt, te weten, dat sy strecken, om het Bloet dat in 't Herte gefuyvert, ende sijn gekooct is, met haer kloppen, door 't geheele Lichaem te drijvē, tot voedfel, ende onderhoudt van al de Leden, als oock tot verquickinge van ons natuyrlijcke Wermte.

7. Dit Kloppen, ofte Slaen van de Slagh-aderen, werdt gemeenlijck *Pols* ghenoemt, nae het Latijnsch *Pulsus*, ende en geschiet niet door kracht, die de Slagh-aderen by haer selfs hebben, gelijk eertijts *Praxagoras* meende, noch door de hitte van 't Bloedt, gelijk het gevoelen was van *Aristoteles*: maer door kracht, die van het Herte door de rocken van de Slagh-aderen vloeyt, de welcke daer na verweckt wert van den Geest, die in haer holligheyt is. Sulcks blijkt volkomentlijck hier uyt, dat, wanneer eenigh deel van een Slagh-ader toe-gebonden wert, het selvige niet meerder en slaet, voor al eer den bandt losch gelaten is. Ten anderen, nae dat hem het Herte uyt, ende in treckt, soo doen

oock gelijkelijck de Slagh-aderé: gelijk te bemerken staet, als men de eene handt houdt op de plaetsch van't Herte, ende de ander op den Pols, als oock uyt de Ont-ledinge van levendige Dieren. Derhalven is de mis-slagh van den ouden *Erasistratus*, leerende, dat als het Herte sich uyt-breyt, de Slagh-aderen te samen getrocken werden, ende het Herte neder-gaende, dese naer op-geven, qualijck gevolght, onder de nieuwe, van *Fernelius*, *Columbus*, *Cardanus*, ende *Scaliger*; ende haer redenen werden volkomentlijck weder-leydt by *Laurentius* in't 9. bouck van sijn Ont-ledinge, *quaest.* 10.

8. De *Verdeelinghe* der Slagh-aderen, die by-na altiijt met de Aderen gaen, sal lichter ende korter zijn, om dat in't laetst voorgaende cap. de verspreydingh der Aderen is aen-gewesen.

De *Groote Slagh-ader*, de moeder van alle d'andere, springende uyt de slinker holligheydt van't Herte, alwaer sy binnen't Herte-vliesch van haer geeft de *Kroon-slagh-ader*, die't onderste van't Herte kroons-gewijs bevanght; daer nae de holte uyt-schietende, werdt verdeelt in een Op-klimmende kleyder Stam, ende in een Neder-dalende grooter.

9. Uyt den Op-klimmendē Stam komen de Slagh-aderen, die nae de *Krop* schieten, de welcke ter zijde van de *Strote-pijp* Op-klimmende, ende door vele tacxkens de na-buyrige Deelen besproeyende, loopen na den gront der *Herffenē* by de af-wassen van't *Wigge-been*; alwaer sy het *Wonderbaerlijck Net* van *Galenus* vlechten. Van daer klimmen sy na de boven *Herffengroufkens*, ende breyden het *Wonderlijck Net* van *Columbus*. Ten lesten loopen sy voort tot het vierde *Herffengroufken*.

De *Necke-slagh-ader* schiet door de gatē van de dwersche uyt-steeckselē des *Necks*, na de *Herffenen*.

De *Schouder-slagh-ader* loopt over de *Schouder* tot in den *Arm*.

De *Borsts-slagh-ader* steeckt haer in de Spieren van de Voor-borst.

10. Uyt den stam van de groote Slagh-ader, die na beneden loopt, spruyten de volgende Tacken.

De *Carotides*, ofte *Slaep-slagh-aderen*, klimmen, ter zijden de rouwe Ader, recht na't Hooft op. Werden oock *Lethargicae*, ende *Apoplecticae* genoemd, om datse een Popelsy, ende Slapende koortsche kunnen verwecken, te weten, wanneer sy verstoopt zijnde, belletten het in-komen van den Levenden geest uyt het Herte in de Herffenen, daer sy den Zielijcken tot voedsel moet dienen, gelijk *Laurentius* schrijft 4. *Anat.* 10. Dan den ouden *Ruffus van Ephesen* getuyght, op sijnen tijdt bevonden te zijn, dat de Slapende-sleckte geen gebreck was van de Slagh-aderen, maer wel van de by-leggende Zenuwen; gelijk *Galenus* oock seyt (in sijn bouck van de nuttigheyt der Aminge op't 5. cap.) dickwils vernomen te hebben, dat als dese Slagh-aderen toe-gebonden waren, het dier geen schade en lede, ende even vry den Adem haelde, ende het Lichaem beweeghde. Waer uyt hy in 't gevoelen steeckt, dat de Herffenen den Levenden geest wel souden kunnen misschen. In tegendeel verklaert *Valverde* in sijn 6. bouck van de Ont-ledinge, op't 11. capittel den vermaerdé ont-leder *Columbus* in een jongen voor seer veel volck vertoont te hebben, dat dese Slagh-aderen verstoopt, ofte gesloten zijnde, de Mensche terstont met Slaep overvallen werdt. Hier van schiet een Sprancxken door de Opper-kaeck na elcken Tant, en door het selve geschieden de Sinckingen, die de Tant-pijn verwecken. Want af-gesneden zijnde, hout sy terstont op.

De *Tusschen-ribbige-slagh-ader*, gelijckt de gadeloose Ader, ende loopt om al de Ribben.

De *Slagh-ader des Middel-rifts* door-kruypt het gheele Middel-rift.

Des *Buycks-slagh-ader*, de alder-grootste, werdt de

Maegh, Lever, Milt, ende Net, mede gedeelt .

De *Onder-scheyl-slagh-ader* gaet na het *scheyl* van het grove *Gedermte* ; gelijk de *Opper-scheyl-slagh-ader*, na het *het dunne* ; de *Nier-slagh-ader*, nae de *Nieren* ; de *Lenden-ader*, na de *Lendenen* ; de *Zaet-slagh-ader*, nae de *Klooten* .

De *Neder-dalende Tacké* van de *Slagh-ader* brengen noch voort ses *Spruytsels*, te weté, na de *Lenden-spiere*, het *Stuyt-been*, de *Buyck-spier*, de *Onder-buyck*, het *Gemacht*, ende de *Beenen* .

De *Slagh-ader* werdt met haer nu beschreven *Tacken*, soo wel op-klimmende, als *neder-dalende* in 't volgende beeldt aen-gewesen .

A *Het begin van de grootte slagh-ader uyt het hert .*

B *De kryns-slagh-ader, het dicker eyndt des herts omloopende .*

C *Verdeelingh des grooten slagh-aders in twee stammen .*

D *De lincker slagh-ader onder 't krop-been kruypende .*

E *De bovenste ribbe-slagh-ader .*

F *De necke-slagh-ader .*

G *Die onder 't borst-been na de borsten gaet .*

H *Die na de borst-spiere loopt .*

I *Die na het schouwer-bladz en des selfs spiere reyft .*

K *Die na de schouder-top klimt .*

L *Die in de voorste spiere des geheelē borsts verspreyt wort .*

M *Die ter zijden van de borst loopende gaet na de breedste arm-spieer .*

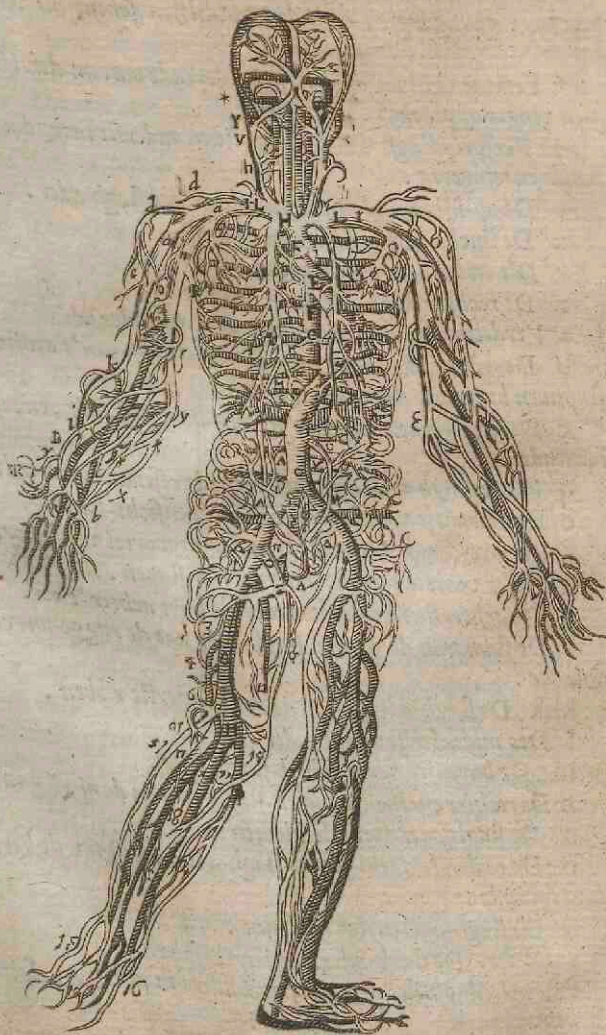
N *De oxel-slagh-ader na de arm dalende, en den arm-spiere tacckens verleenende .*

O *Een tack loopende in 't uyerlijck deel van de elle-boogh .*

PP *Tacckens na 't gelidit des elle-booghs gaende .*

Q *De bovenste tack langhs de minder elle-pijp loopende, den duym, voorsten ende middelsten vingher enige schuetsens mede-deelende .*

R *Een taccken na de uyerlijcke hant gaende : den wilcke men voelt, als men de pols tast .*

s De onderste tack langhs de meerder Elle-pijp gaende, den pinckoy, gout-vinger, ende den middelsten scheutjens verleenende.

* Een tacxken na de spierkens loopende ontrent den kleynsten vinger of pinckoy.

r Verspreydingh van de bovenste en onderste tack door de handt en vingeren.

v De op-klimmende stam van de groote slagh-ader.

x De lincker slagh-ader van de krop.

y Die onder het krop-been duyckt.

z De rechter slagh-ader van de krop.

a Verdeelingh van de lincker krop-slagh-ader.

b De uyerlijcke tack van dese verdeelingh, in't aensicht, slapen en buytenste des oors gaende.

c De innerlijcke tack na't strotten-hoofst, slundt, en tongh loopende.

d Verdeelingh van dese tack na de herffenen klimmende.

e Een spruytje van de tack b na de aensicht-spiere.

f Verspreydingh des tacks b onder de wortel van't oor.

g Deses voorste tack door-kruypt de slapen.

h De achterste tack leydt onder de huyt achter't oor.

i De stam van de groote slagh-ader nae de rugge-wervelen dalende.

kkk De slagh-aderen van de acht onderste ribben.

l Des middel-rifts slagh-ader.

m De bovenste darm-scheyl-slagh-ader.

n De rechter en lincker melck-slagh-ader in de nierē gaende.

o De slagh-aderen na de klooten loopende.

p De onderste darm-scheyl-slagh-ader meest na de kertel-darm gaende.

q De slagh-aderen der lendenen.

r Onder. De slagh-ader der buyck-spiere.

f Verdeelingh des grooten slagh-aders in twee neer-dalende tacken.

t De verdeelingh van de neer-dalende stam in twee tacken.

v Des selfs binnenste tack.

x Slagh-

- x Slagh-ader na de spieren gaende , die de zijde-beenderen en heupen bekleeden .
- y Die na de onder-buyck gaet .
- z Des navels slagh-ader .
- 1 Die op-waerts na de rechte buyck-spier klimt .
- 2 Die na de schaemte loopt .
- 3 Die na de beenen daelt .
- 4 Die na de voorste dye-spiere gaet .
- 5 Die na de binnenste dye-spiere loopt .
- 6 Die in de achterste dye-spiere kooft .
- 7 Die na de kuyt daelt .
- 8 Die na de kuyt-spiere gaet .
- 9 Die in de scheen-spiere staet .
- 10 Die na 't bovenste van de voet loopt .
- 11 Nae het binnenste van de voet gaende , een taccken aen 'encklaaw uyt-deelt .
- 12 Die onder na de bal van de voet loopt , elcken teen twee spruytjens verleenende .

Het V I. Capittel.

Z E N U W E N . 1. Haer Bepalinge , 2. Wesen , ende Stoffe , 3. Oirspronck , 4. Gebruyck , ende Onderscheyd , na haer In-planten . 5. Verdeelinge , nae haren Oirspronck , 6. Hoe sy uyt het Ruggen-mergh spruyten , 7. Verdeelinge in den Rugh-graet , 8. Hals-zenuwen , ende die door Armen , ende Handen gaen . 9. Borst , Rugh , ende Lenden-zenuwen , 10. Zenuwen , die uyt het Stuyt-been komen , ende door Beenen , ende Voeten haren loop hebben .

Gelijck de Aderen , ende Slagh-aderen , als Fonteyn-aders , het Bloedt , ende de Geesten , tot Onder-hout ende Leven , door het geheele Lichaem verspreyden ; soo werdt door de Zenuwen , als kleyne Koordekens , het Gevoelen ende Bewegen , alle de Lenden aen-gebracht . Ende alsoo van de eerste in de

twee laetst voorgaende capittelen gehandelt is, soo sullé wy nu komen tot de beschrijvinge der Zenuwen, beginnende van haer *Bepalinge*.

1. *Zenuwe* is een langh, ende rondt vat, voortkomende uyt Zaedt, bestaende uyt Mergh met Vliesch bekleedt, spruytende uyt de Herffenen, en het Ruggenmergh, brengende door het gantsche Lichaem den Zielijcken geest, tot Gevoelen, ende Bewegen van al de Leden.

Dat een Zenuwe langh, ende rondt is, blijkt by't oogh; als mede, dat hy uyt Zadige stoffe bestaet. Want hy is by-na sonder bloedt, geheel wit, ende kout.

2. Het *Wesen* van een Zenuwe is tweederley, inwendigh, ende uyt-wendigh. In-wendigh is een Zenuwe wit, sacht, ende als Mergh, by-na gelijk het Herffen-mergh (alwaer het sijne oirspronck uyt treckt) ende van buyten, mede als de Herffenen, tot bescherminge van't sachte Mergh, met Vliesch bekleedt. Hy is niet sichtbaerlijck hol, gelijk de Aderen, ende Slagh-aderen, om dat hy geen Bloedt; maer alleen den Zielijcké geest, die seer fijn is, most over-brengen. Een Zenuwe is harder van Stoffe, als de Herffenen, om dat hy een verre wegh most doë, daerom zijn oock de verste de hartste; als oock die tot het Bewegen gestelt zijn. Want Hart is bequamer om yet te doen, ende sacht om te lijden. Gelijk om dese reden, ende om dat sy niet verre en gaen, de Zenuwen van't Gesicht, Gehoor, Smaeck, sacht, ende die van den Reuck aldersachtst zijn.

3. Den *Oirspronck* der Zenuwé wert van *Aristoteles*, ende hem volgende *Alexander*, *Averroës*, *Aponensis*, ende andere, getrocken uyt het Herte, doch door tusschenkomen van de Herffenen. Dan *Hippocrates* leert, ende *Galenus* bewijst, het welck mede by de Geneef-meefters aen-genomen werdt, dat de Zenuwen, uyt haer eygen hoofd, van de Herffenen komen. Dese leere
be-

beweert niet alleen de gelijkheyt van Wefen, die daer is, tuffchen het Mergh der Herffenen, ende Zenuwen, maer oock de ondervindinge van 't Geficht; ende wert nader bewefen, met weder-legginge van 't ftrijdende gevoelen, by *Laurentius 4. Anat. quaest. 7.*

4. Het Gebruyck van de Zenuwē is, om de Zielijcke kracht, ende geest van de Herffenen, tot Gevoelen, ende Bewegen, door al de Leden te verspreyden. Het Bewegen tot de gene, die dat werck uyt-voeren, gelijk de Spieren. Het Gevoelen tot de Oogen, Ooren, Neus, ende alle Deelen, om te kunnen begrijpen, ende onderscheyden de dingen, die Pijn aen-brengen. Beyde dit Gebruyck werdt daer door klaerlijck bevestight, dat een Zenuwe af-gesneden zijnde, het Deel, daer hy in-geplant is, terftont fijn Gevoelen, ende Bewegen verliest. *Geen Lidt, fchrijft Aristoteles, in fijn 3. bouck van fijn Historye der Dieren, en werdt met Doorvigheyt, Beroertheyt, ofte Treckinge bevangen, dat sonder Zenuwe is.* Nu Doovigheyt is een verminderingh van Gevoelen, Beroertheyt een wech-neminge van Gevoelen ende Bewegen, Treckingh een onwilligh Bewegen.

5. De *Verdeelingē* der Zenuwen werdt genomen na haer beginsel, te weten, dat sommige spruyten uyt de Herffenen, andere uyt het Ruggen-mergh. De eerste hebben wy meest verhandelt in de *Geneef-konste*, derhalven sal genoegh zijn, dat wy hier de andere alleen beschrijven.

6. De Zenuwen, die uyt 't Rugge-mergh voortkomen, zijn wel ontallijck: maer dewijl, als sy schieten door de Gaten van de Wervel-beenderen, haer te samen vougende een lichaem maken, daerom stellen de Ont-leders soo veel paren, ofte koppelen (aldus genoemt om dat 'er uyt elcke zijde een spruyt) van Zenuwen, als 'er Gaten in de Wervel-beenderen zijn. Elcke Zenuwe dan heeft in fijn begin veelderhande Vefelen, mede uyt Mergh, ende een dun Vliesjen bestaende,

de

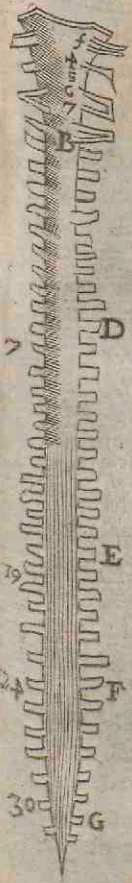
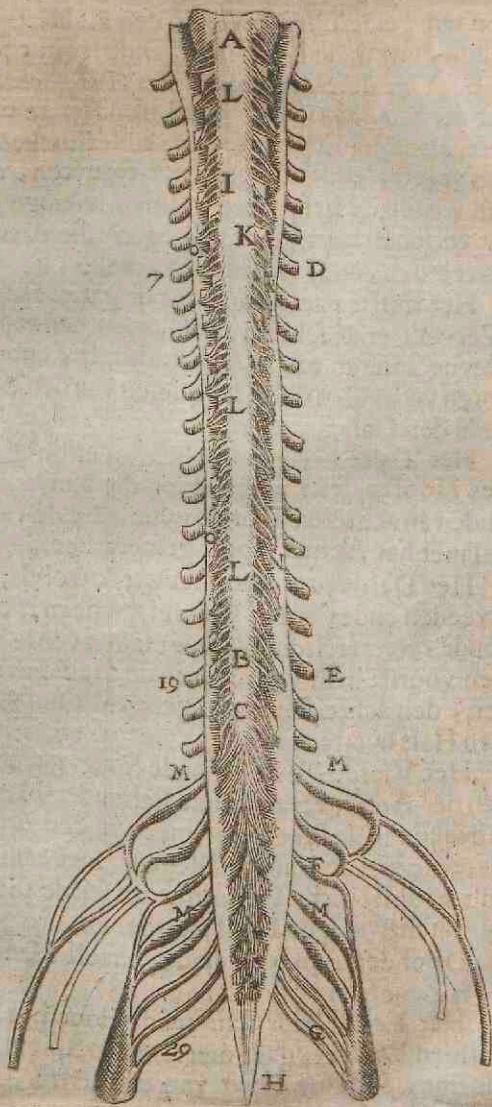
de welcke neder-dalende allencxkens haer van't Rugge-mergh af-sonderē, niet juyft daer sy door-schieten, maer dickwils wel een hant-breedt hooger, ende, aen de Gaten der Wervel-beenderen gekomen zijnde, werden bekleedt met een rock van het dicke Herffen-vliesch, waerom sy schijnē maer een Zenuwe te wesen, maer door het gat gekomen zijnde, soo vertoonen haer wederom de selve tacxkens, even-eens als een gedraeyt touw, dat aen 't begin, ende 't eynde losch gemaect, ofte ontdraeyt is.

In de eerste figuer.

- A Het begin van 't ruggen-mergh buyten de hooft pan .
 B Sijn dicke in de lenden-wervelen .
 C Sijn verspreydingh in veselen .
 D Seven paren der necke-zenuwen .
 Van D tot E de ruggen-zenuwen .
 Van E tot F de lenden-wervelen .
 Van F tot G de stuyt-been zenuwen .
 H Het eyndt van 't ruggen-mergh in veselen uyt-gaende .
 I K L Worden eenige zenuwen vertoont hoe die met veselen uyt het mergh spruyten .
 M M Worden de knoopen verbeeldt, die uyt de vereenigingh der veselen komen .
 N O Vliesen het mergh bekleedende .

In de tweede figuer .

- 34567 De zenuw-paren uyt het ruggen-mergh spruytende, die van andere uyt het herffen-mergh geseyt worden te komen .
 B Het ruggen-mergh buyten de hooft-pan .
 C Veselen en draden, in de welcke het verdeelt wort .
 D 7 Het necke-mergh, en sijn seven paren der zenuwen .
 E 19 Twaelf paren van ruggen-zenuwen .
 F 24 Het Lenden-mergh, en vijf paer zenuwen .
 G 30 Het stuyt-been-mergh en ses paer zenuwen .
 H Het uystersten van 't ruggen-mergh .
 7. Het Mergh uyt de Hooft-pan schietende is wonderlijck vruchtbaer om Zenuwen voort te brengen ;
 waer

waer van de Ont-leders Dertigh voorname Paren hebben aen-gemerckt ; seven in den Hals , twaelf in den Rugh , vijf in de Lendenen , ende ses in't Stuyt-been.

8. Uyt de Seven paren der *Hals-zenuwen* , hebben het eerste, ende tweede wat bysonders, te weten, datse niet, als andere, uyt de rechter ende sincker zijde, maer van voren , ende achteren uyt-spruyten, ende sulcks van wegen de bysondere t'samen-settinge (streckende tot versekertheyt van 't bewegen) die daer is tusschen den eersten , ende tweeden Wervel .

Het Eerste paer kooft uyt de gaten van den eersten Wervel , ende schiet van achteren een taccken in de kleyne Spieren van 't Achter-hoofst , ende werdt van voren versonden door de Spieren van den Slock-derm, ende den Hals .

Het Tweede verspreyt hem over de geheele Huyt des Hoofts , van voren door die van 't Aengesicht, ende van achteren door de gene , die de tweede Wervel met het Achter-hoofst gemeen heeft .

Het Derde paer, door het gat, 't welck tusschen den tweeden ende derden Wervel gemeen is , uyt-spruytende , wert terstont in twee tacken verdeelt, waer van den voorste hem verspreyt in de Half-buigende Spieren , den achtersten in de gene , die het Hooft , ende den Hals uyt-recken .

Het Vierde, Vijfde, ende Seste, gaen na de Spieren der Armen, Hals , ende Schouder-bladt , ende het Sevende in de breedste Spier van den Arm , tot in 't uysterste van de Handt ; allegader met eenige tacckens in't Middel-rift , waer door het selfde soo groote gemeenschap met de Herffenen heeft .

Door den Arm , ende de geheele Handt loopt Ses paer Zenuwen .

Het Eerste paer schietende door het gat van den vijfden Wervel , gaet meest in den Spier, *Deltoides* genoemd , ende de Huyt van den Arm , latende een Spranx-

Sprancxken, dat de Hoofst-ader vergeselschapt.

Het Tweede, wat dicker zijnde, kooft uyt het sefte Wervel-been, gaet door het voorste, ende midden van den Arm, ende schiet eerst in den twee-hoofdigen Spier; daer na neder-dalende, geeft een tacxken aen den langhsten Arm-spier; ten laetsten aen den Elle-boogh komende, werdt somtijts in twee, somtijts in drie tacken gesplift, de welcke in de geheele Huyt van den Arm, ende in de Hant verloren werden; waer van de leeghste, onder de *Basilica*, ofte Lever-ader, schuyt.

Het Derde vermengt hem met het voorgaende, ende schiet sijn tacken in de Spier, die onder de Twee-hoofdige leydt, ende het binnenste van de Handt.

Het Vierde, ende dickste van alle, gaet onder de selve Spier, met een diepe Ader, ende Slagh-ader vergeselschapt, ende werdt daer na verscheyden uyt-gebreyt. Versiet de Spieren, die den Arm uyt-steken, de *Carpus*, ofte Voor-hant, Duym, en die de Vingers uyt-recken.

Het Vijfde, gehecht aen het voor-gaende, tusschen de Arm-spieren, die het met tacxkens versiet, neder-dalende, verspreyt hem voor, ende achter tot in de Vingeren. Het welck de oirfaeck is, dat door drucken, ftooten, ofte binden van den Arm, dickwils eenige Doovigheyt in de Vingeren vernomen werdt.

Het Sefte paer, tusschen de Huyt, ende 't Vleyfgh vliet schietende, eyndicht in de Huyt van den Arm.

9. Door de wervel-beenderen van de Borst, ende Rugge spruyten twaelf Paer Zenuwen, die allegader terfont in 't uyt-komen, haer verdeelen in een grooten, ende kleynen tack, waer van den eenen na voren gaet, ende van binnen al de Ribben door-loopt; den anderen schiet achterwaert, steeckt, ende verliest hem tusschen de Spieren, die aen d'uyt-steekfels van de Wervel-beenderen gehecht zijn.

Uyt het Rugge-mergh, als het in de Lendenen is, schiet vijf paer Zenuwen, wat grooter als de Rugge-

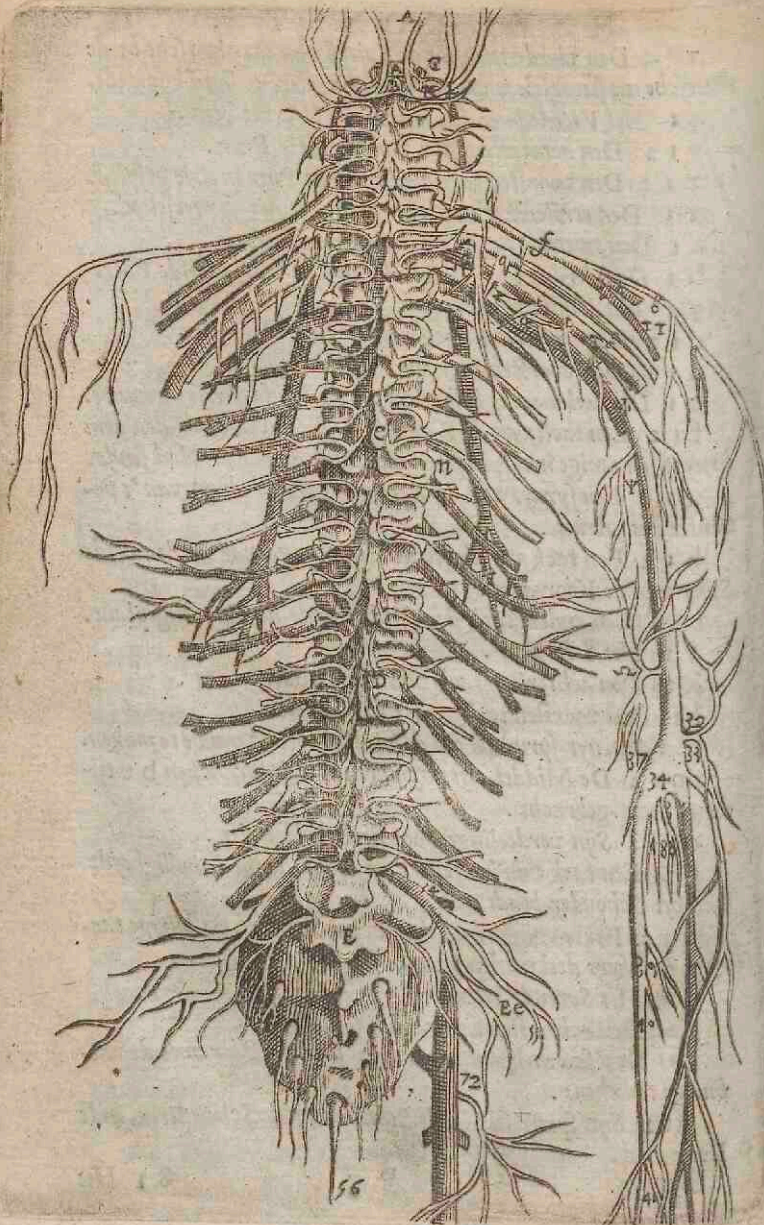

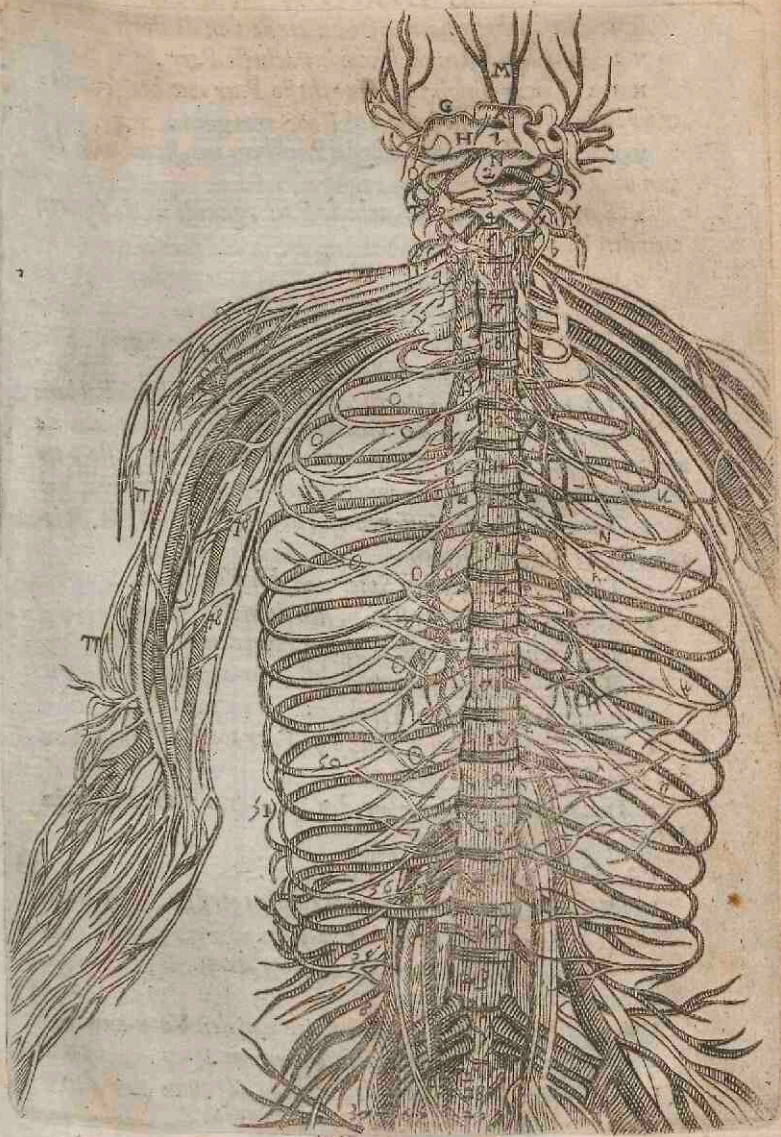
zenuwen. Elck werdt wederom verdeelt in voortacken, ende achter-tacken, die haer begeven ten deele in de Spieren van de Lendenen, ende den Buyck, ten deele van de Beenen.

Volgen twee Af-beeltsel, waer van het eerste aenwijst de Zenuwen van voren, het ander van achteren. Hebben gemeene letteren, behalven daer anders aengeteyckent is.

- A 1 2 Het *Rugge-mergh* schietende in de *Wervel-beenderen*.
 1 tot 7 1 De *seven Wervel-beenderen van den Hals*.
 8 tot 19 1 *Twaelf Wervelen van de Borst*.
 20 tot 24 1 *Vijf Wervelen van de Lendenen*.
 25 tot 30 1 *Ses Beenderen van het Stuyt-been*.
 B 2 Het eerste *Wervel-been van den Hals*.
 C 2 Het eerste *Wervel-been van de Borst*.
 D 2 Het eerste *Wervel-been van de Lendenen*.
 E 2 Het *Stuyt-been*.
 F 2 Het *achterste Wt-spruytsel van 't eerste Paer*.
 G 1 2 Der selver *verdeelinghe in de Spieren der Herffenen*.
 H 1 Het *voorste Wt-spruytsel van 't eerste Paer*.
 IK 2 Van het *achterste Wt-spruytsel van het tweede Paer* na boven *treckende*, den *dunsten tack I*, den *dicksten tack K*.
 L 2 *Samen-vouginge van den tack des tweeden Paers*, met den *tack des derdens*.
 M M 1 2 Het *tweede Paer door de Huyt van 't Hoofst tot den Hals toe verspreyt*.
 N 1 Het *voorste Wt-spruytsel van het tweede Paer*.
 3 1 Het *derde Paer*, en de *derde Wervel*.
 O 1 2 De *achter-ranck van het derde Paer*, eerst na *achteren*, dan *onder de Spieren voor om-gedraeyt*, *welcken wegh al de tacken van de Paren tot 24 volgen*.
 P 1 *Voorste, vier-dubbelde tack van het eerste Paer*.
 Q 1 Des selves *eerste tack gaende nae de Spieren*, die den *Hals roeren*.
 R 1 2 Den *tweeden versamelt hem met het tweede Paer*.
 S 1 Den *derden tack met den tack K vermenght*.
 T 1 2 Den

- r 1 2 Den vierde tack tot de Spierē van die plaetsche by de
 dwersche uytsteekfels van de Wervel-beenderē te samē komende.
 4 1 Het Vierde paer met het vierde Wervel-been.
 v 1 2 Den achtersten tack van 't vierde Paer.
 x 1 2 Den voorsten tack van 't vierde Paer in drie gesplijst.
 y 1 Den eersten tack, ontfangende het uyt-spruytsel R.
 a 1 Den tweeden tack, na de Spieren loopende.
 b 1 Den derden tack, rakende een deel van 't vijfde Paer.
 5 1 Het Vijfde paer.
 c 1 2 Den achtersten tack van 't vijfde Paer.
 d 1 2 Den voorsten tack van 't selfde Paer.
 e 1 Dit deel maeckt insonderheyt de Middel-rifts-zenuwe.
 f 1 2 Een tack van de Zenuwe d die boven door den arm
 kruypt, en eenige uyt-spruytels onder het Schouder-blad sendt.
 g 1 2 Een spruyt van de Zenuwe f nae de huyl van 't bo-
 venste des Arms.
 h 1 2 Een tack van de selfde Zenuwe, gaende na de tweede
 Spier van de Voor-arm.
 i 1 2 Een andere tack den selfden, ende de Huyl ingeplant.
 6 1 Het Sefte paer.
 k 2 Den achtersten tack van 't sefte Paer.
 l 1 Den voorsten tack van 't selfde Paer.
 m 1 Sijn uyt-spruytsel om de Middel-rifts-zenuwe te maken.
 nn 1 2 De Middel-rifts-zenuwe uyt drie sprancken b e en-
 de m voort-gebracht.
 oo 1 2 Sijn verdeelinge door het Middel-rift.
 p 2 Een tack van het sefte Paer loopende na de holligheylt
 van het Schouder-blad.
 q 1 2 Vervougingh van den tack l met sijn na-burige tac-
 ken, welckers deel na den Voor-arm gaet.
 7 1 Het Sevende Paer.
 r 2 Den achtersten tack van 't selfde Paer.
 s 1 De t'samen-koomste van het sevenste Paer met de nae-
 burige tacxkens.
 ttt 2 Sijn spruytels in de Spieren van de Schouderen, ende
 Voor-arm.

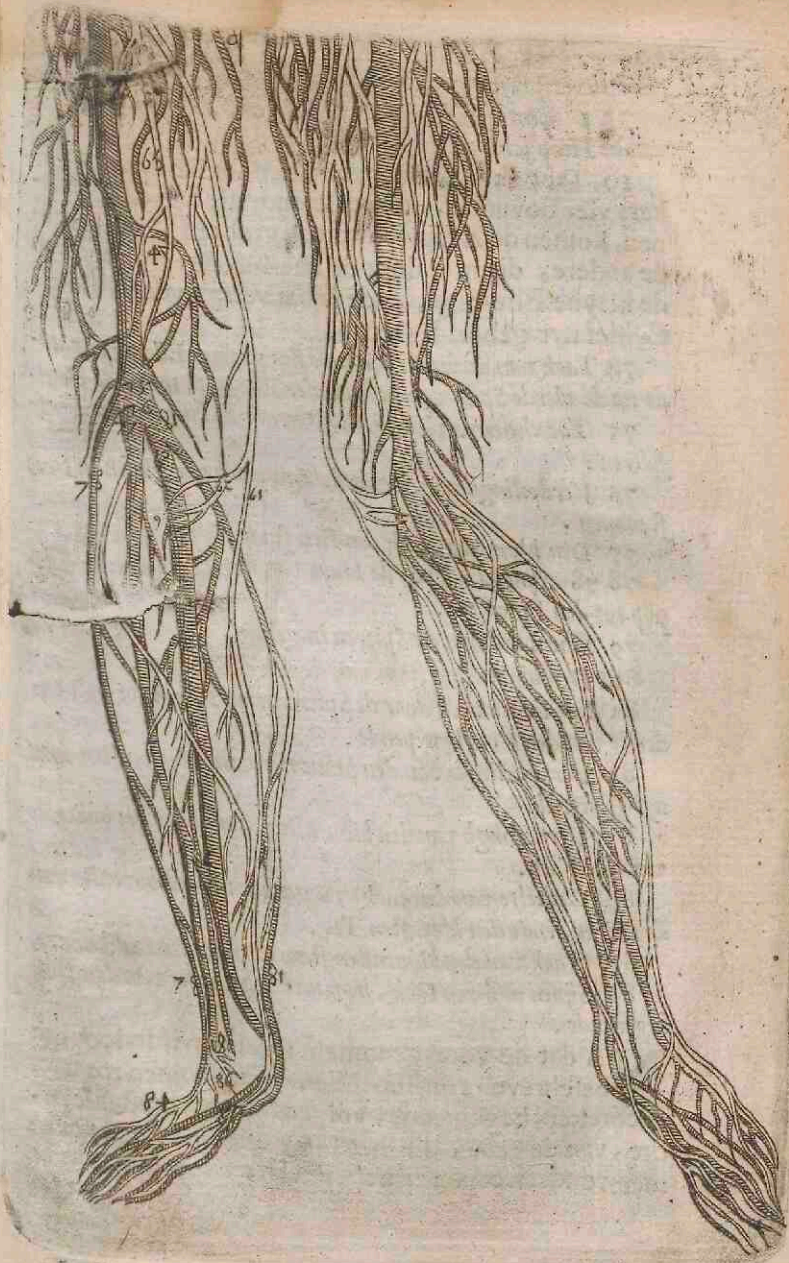

- 8 1 Het Achtste paer, ofte het eerste van de Borst .
 v 2 Den achtersten tack van het achtste Paer .
 x 1 2 Vervougingh van het achtste Paer met het sevende,
 waer uyt eenige Zenuwen na den Voor-arm gaen .
 y 1 Een tack van het achtste Paer hem uyt-streckende bo-
 ven over de Borst .
 2 Spranghsels van het achtste Paer, gaende na de Spieren
 van den Voor-arm .
 9 1 Het Negende Paer .
 2 Den achtersten tack van 't selfde Paer .
 1 Den voorsten tack ;
 1 Zijn spranghsels na de Borst-spiere .
 10 tot 19 inclusy 1 Paren van Zenuwē tusschē de Ribben-
 1 Spranghsels van de Tusschen-ribben-zenuwen aen de
 wortels van de Ribben, den Ribben-zenuwe uyt het Seste paer
 der Herffenen gesproten, vermeerderende .
 1 Tacken van de Tusschen-ribben-zenuwen nae de Spie-
 ren, die de Borst bekleeden .
 1 Tacken na den eersten Spier van den Voor-arm .
 1 Tacken na het onderste van den gemelten Spier .
 1 Tacken na de scheunische Spieren van den Buycck .
 1 Na den breedsten Spier van den Voor-arm .
 1 Een taccken na den Tepel .
 1 Tacckens van 't 18. ende 19. Paer tot het beginsel van
 den Dye-spier .
 1 Den eersten Zenuwe van den Voor-arm van buyten in
 de huyl .
 1 2 Den tweeden van den Voor-arm .
 1 De spruytsels van den selfden tot den eersten, ofte twee-
 hoofdigen Spier, van de grooter Elle-pijp .
 1 2 Den derden Zenuwe van de Voor-arm .
 1 Sijnen tack na de Huyl .
 1 2 Tacckens na den grooten Spier van den Voor-arm .
 1 Na de voorste Huyl van den Voor-arm .
 1 T'samen-koornste van den derden Zenuwe met den
 tweeden .

- 1 Den tweeden met den derden, nae de versamelinghe nederdalende.
- 1 Een spranghsken van den tweeden Zenuwe nae den tweeden Spier van de kleynder Elle-pijp.
- 1 Den bovensten tack van den tweeden Zenuwe, loopende door den Voor-arm tot het eerste gewricht van den duym.
- 1 Den middel-tack van den tweeden Zenuwe.
- 1 Sijnen voort-gangh tot in de Handt.
- 1 Den ondersten tack van de tweede Zenuwe.
- 1 Sijn twee tacken na 't binnenste van de Handt.
- 1 2 De Vierde Zenuwe van den Voor-arm.
- 2 ende van dien Zenuwen, dienende de Spieren, die den Voor-arm uyt-strecken.
- 2 Een tack na de Huyt des Voor-arms van achteren.
- 3 2 Na de Huyt van het bovenste van den Voor-arm.
- 33 2 Een tack de Spieren van de grooter Elle-pijp overloopende.
- 34 2 Een twee-scheydingh van de vierde Zenuwe, gaende na de groote Elle-pijp.
- 35 2 Den hooger tack, van de gemelte scheydinge.
- 37 2 Den leeger tack, streckende na de kleyne Elle-pijp.
- 38 2 Hier van spruytsels na de boven Schouder-spieren.
- 39 40 41 2 Drie tacken na de Spieren, die van de kleyne Elle-pijp komen.
- * 1 2 De Vijfde Zenuwe van den Voor-arm.
- 43 1 Spruytsels van het eerste, ende derde Paer der Arm-zenuwen, loopende na de Spieren, die van onderen de grooter Elle-pijp bekleeden.
- 44 1 Een tack van den derden Zenuwe, gaende na het hol van de Handt ende Vingeren.
- 45 1 Een tack van de vijfde Zenuwe nae het binnenste des Handts.
- 46 1 Spruytsel van den tack 45 gehecht aen de kleynder Elle-pijp, tot op het buytenste van de Handt.
- † 1 2 De Seste Zenuwe van den Arm.
- 47 1 Sijn eynde by den Kneuckel van de Handt.

202 H E E L - K O N S T E .

- 48 1 Sprancxkens van de sesste Zenuwe, gaende na de Huyt.
 20 tot 24 1 Vijf Paren van Zenuwen uyt de Wervel-beenderen van de Lendenen .
 49 49 1 Een tack na de Klooten van het 20 Paer .
 50 50 1 Zenuwen van de Buyck-spiere .
 51 1 Hier van Spruytsels tot den breedsten Spier van den Voor-arm .
 52 52 2 De achterste tacken uyt de Wervel-beenderen van de Lendenen .
 25 tot 30 1 Ses Paer Zenuwen komende uyt het Stuyt-been .
 53 1 Een tack van het 25 Paer , gaende na het binnenste van de Heup .
 54 55 2 Een tack van de Heup-zenuwe nae buyten schietende sonder macker tot de Huyt , ende Spieren van den Bil .
 56 1 2 Het eynde van het Rugge-mergh .
 57 1 De eerste Zenuwe van het Scheen-been .
 58 1 Tacken daer van na de Huyt .
 59 1 Als oock na de Spieren .
 60 1 De tweede Zenuwe van het Scheen-been .
 61 61 Daer van tacken na de Huyt .
 62 Een tack schietende boven op den Voet .
 63 Sprancxkens van den tack 61 die de Knye behelsen .
 64 1 Sijnen tack na de Spieren .
 65 1 Daer van een tack na den vijfden, ofte den drie-hoofdigigen Spier van de Dye .
 66 1 De derde Zenuwe van het Scheen-been .
 67 1 Een sprancxken nae de Spieren , die het gat van het Gemacht-been in hebben .
 68 1 Een tack , gaende na de binnenste Huyt van de Dye .
 69 1 Een deel van den derden Zenuwe , gaende nae de Spieren .
 70 1 Daer van een af-settel na den tweeden, van de Kuyt-been-bewegende Spieren .
 71 1 2 De vierde , ende alder-dickste Zenuwe van het Scheen-been .
 72 1 2 Sijnen tack achter aen de Huyt van de Dye meest-

stendeel verspreyt .

73 I Eenen anderen nae de Spieren , die uyt het uyterste van de Heup schieten .

10. Door het Stuyt-been rijsen ses Parē, uyt welckers vier bovenste , ende drie onderste van de Lendenen, komen de Zenuwen van de groote Elle-pijp, ende de andere, die haer door de nae-buyrige Spieren van de kleyne Elle-pijp , ende Voet verspreyden , sulcks als hier uyt-gebeeldt werdt .

74 Tack van de vierde Zenuwe des grooter Elle-pijps, gaende na de vierde Spier van de kleynder Elle-pijp, tot in de Huyt .

75 Tacxkens van het vierde Paer tot de hoofden der Voetspieren .

76 Verdeelingh van de vierde Zenuwe by de Hasen in twee stammen .

77 Den kleynsten , ende dunsten stam .

78 78 Sijnen tack nae de Huyt van buyte de kleynder Elle-pijp tot den Pinck toe .

79 Eenen anderen de Spieren in-gelijft .

80 Den binnensten stam van de vierde Zenuwe .

81 81 Eenen tack door de Spieren van 't Been tot in 't onderste van den Voet kruypende .

82 Versamelingh van den binnensten, ende buytensten door uyt-spruytsel .

83 Verdeelingh van den binnensten stam door het onderste van den Voet .

84 Gedeelte van den tack 78 gaende nae het bovenste van den Voet , ende den kleynsten Tee .

85 Tack van den binnensten stam ontrent den encklaauw .

86 Sijnen anderen tack , hem na het bovenste van den Voet begevende .

NA dat de voor-genomen Deelen wijdt-loopigh beschreven zijn, soo sullen wy nu komen tot haer Gebreken, beginnende, volgens de voor-gestelde ordre, van de gene, die het Opper-huydeken, ende Huyt meest onderworpen zijn .

Het

Het VII. Capittel.

VERBRANTHEYT 1. *Van de Son*, 2. *Ken-teykenen*, 3. *Voor-teykenen*, 4. *Maniere om voor te komen*, 5. *Genefinge*.

DE Huyt werdt door verscheydene Oirfaken bevlackt, waer onder mede de *Son* is, het welck wy *Verbranthey*t noemen. Ende al en is dit geen groot Gebreck, ofte dat veel hinder by-brenght: soo sullen wy oock, om de Vlacken des Huyts na malkander te ver volgen, de selvige, als de Slechtste, voor laten gaen.

1. Dese Vlacken werden verweckt, ende als gebrant door de hitte der *Sonne*, op de *Handen*, ende insonderhey

t het *Aengesicht* van de gene, die veel in de *Son* moeten wesen. Het welck meest gebeurt, als op een koude *Winter* heete *Lenten* volgen.

2. De *Ken-teykenen* toonen haer selven, alsoo het geen verdeelde *Vlacxkens* en zijn, gelijk andere; maer alleen als eene *Vlack*. De *Oirfaeck* valt oock licht te weten, uyt het gene voor-gegaen is, te weten, als yemant hem langh in de *Son* onthouden heeft.

3. De *Voor-teykenen* en vallen hier soo aenmerckelijck niet, als in andere *Gebreken*. Want uyt dese *Verbrandthey*t en is geen gevaer te wachten, ende siet alleen op de *schoonhey*t, en verwe, het welck weynigh raeckt de *Mans*, *Boerinnen*, ende andere, die soo nauw niet en sien: maer meerder de teere, ende nauwkeurige *Joffrouwen*, die dese *Vlecke* na haer waerde rekenen.

4. Dese *Verbranthey*t wert voor-gekomen, wanneer yemant, die teer van *Huyt* is, sijn selven wacht veel in de *Son* te wesen, insonderhey

t in de *Lenten*, en *Hontf-dagen*, het eene om de veranderinge, die als dan in de *Lucht* is, het ander, om de brandende *Hitte*.

Het *Aengesicht* magh, voor de gene die sulcks te

pas kooimt, bedeckt werden met *Masques*, ofte Sluyers, de Handen met Hant-schoenen, ende beyde dickwils gewassen met eē Uyt-melckingh door *Rosen-water* van soete *Amandelen* ende de vier groote verkoelende *Zaden*.

5. Maer al is de Huyt alreede door de Son verbrant, dat vergaet wel metter tijdt van selfs, als men uyt de Son blijft; want als dan wert van de Nature wederom een ander Opper-huydeken gemaeckt. Dan voor de gene, die sulcks te langh, ende moeyelijck valt, die kunnen, om geen tijdt te verliezen, haer wasschen met *Rosen-water*, daer wat *Canfer* in gesmolten is, ofte daer bittere *Amandelen* in gestooten, ende uyt-geperst zijn. Hier toe streckt *Melck*, insonderheyt *Geyten*, ende *Estlinnen-melck*, de welcke de Huyt versachten, suyveren, ende een goede verwe aen-brengen. Van sulcks en was *Poppæa*, de huysvrouw van den keyser *Nero* niet onbewuft, de welcke, waer dat sy oock haer begaf, door een groote dertelheyt, altijd vijf hondert *Eselinnen* met haer voerden, wasschende niet alleen haer Aengesicht, ende Handen met haer *Melck*, maer badende in de selve haer geheele Lichaem, om het selve sonder rimpelen, mals ende wit te houden, gelijk *Plinius* verhaelt in het 11. bouck van sijn *Natuerlijcke Historie*, op 't 41. capittel, ende in 't 20. op 't 12. Hier op slaen de *Verssen* van den poët *Iuvenalis* in sijn 6. Schimp-dicht:

————— *Videndaque multo*

Pane tumet facies, aut pinguia Poppæana

Spirat, & hinc miseri viscantur labra mariti.

De Poët maect daer mede gewagh van Broodt, het welck doen ter tijdt mede tot klaerheyt des Aengesichts in 't gebruyck was. Waer toe *Terwen-broot* best dient, voornamelijck met de gemelte *Melck*, ofte *Wit van Ey* gemenght. Hier toe strecken oock de *Suyvermakende* ofte *Af-vegende Heel-middelen* in 't 12. capittel van 't 1. bouck beschreven.

Het

Het VIII. Capittel.

Verbrantheit van het Vyer, ende andere brandende Oirfaken. 1. Haer trappen, ende Verscheydenheit, 2. Ken-teykenen, 3. Voor-teykenen. 4. Genesinge. 5. wanneer de Verbrantheit Weynigh, 6. Swaerder, ende 7. Alder-swaerst is.

I.

GElijck, als wy gefeyt hebben, de Verbrantheit van de Son, weynigh swarigheyt heeft, soo geeft die van 't Vyer meerder forge. Doch niet allegader even-veel. Want sy gaet op drierley Trappen. Somtijds isser alleen Brant met Pijn in't verbrande Deel, ende indien den selven niet terstont geholpen en wert, soo scheidt het Opper-huydeken van de rechte Huyt, ende daer komen Blaesjens op, vol klaer Water. Somtijds verheft haer terstont, ende op staende voet een Blaes, de Huyt wert verbrant, verdrooght, ende in-getrocken, sonder even-wel tot een Korst te verhardden. Somtijts wert de Huyt, met het onder-leggende Vleysch tot een Korst verbrant, ende verdrooght; de Huyt is bruynachtigh, verliest wat van't gevoelen, ende, als de Korst af valt, soo laetse een diepe Sweringh. Want het Vyer doet van een scheidten, ende verweckt Pijn; ende om dat de Vochtigheyt in de Huyt door de kracht van't Vyer soeckt uyt te vlieden, ende door de vastigheyt van't Opper-huydeken tegen-gehouden wert, soo heft sy't selve op, ende verweckt Blaesjens. Somtijts blijft'er oock door de kracht van't Vyer wat Vochtigheyt in't Deel, waer van de Huyt in-getrocken wert. Somtijts gebeurt het, dat die Vochtigheyt t'eenemael vervlieght ende verdrooght. Het welck by-koomt van wegen de verscheydenheit van't geneden Brandt maect. Want Water en Brandt soo veel niet; ende 't selve oock meerder ofte minder, nae dat het

het meerder, ofte minder Hitte heeft. Daer en koomt mede geen grooten Brant van Stoppels, Stroo, ofte diergelijcke, het en ware den selven lange duerde. Meerder kracht geven Olye, Vet, Peck, Teer, Vernis, Honigh, Wasch. Noch heviger branden gesmolten Loot, ofte Tin, gloeyend Yser, Vyer van Bos-kruyt, ofte van den Blixem. Want hoe het Vyer in een vast lichaem is, ende langer brant, hoe het meerder kracht doet, ende in tegendeel, wanneer het in een ydel Lichaem is, dan verspreydt sijn kracht, ende en kan niet veel Brandt maken, te weten, als het mede niet langh en duert.

2. Uyt het gene nu gheseyt is, staet de Verbrant-heynt met haer onderscheyt wel te kennen. Want wettende de voorgaende Oorsaken, en siende de geschroeyde Huyt, soo en heeft men anders geen *Ken-teycken* van doen.

3. Wat de *Voor-teycken* belanght: De Verbrant-heynt heeft meerder, ofte minder gevaer, na dat sy veel, ofte weynigh is, ende oock nae de Deelen. Hoe het Lichaem suyverder is, ende de Verbrant-heynt minder, hoe sy eerder kan genesen werden. Heeft oock minder gevaer, wanneer maer een Deel gebrant is, dan alser vele, ofte het geheele Lichaem brant, ende dat oock den Brant diep in-gaet. Want dewijl de Vaten daer van toe-sengen, ende sluyten, soo en konnen daer door het Bloet ende de Geesten niet toe-vloeyen, waer op het Kout vyer, ende dickwils de Doot selve koomt te volgen. Sulcks heb ick gesien in een Opper-brouwer, die het siedende Bier, uyt de op-springende Kuyp over 't lijf kreegh, ende 't selve bestorf. Hier van hebben wy oock een aen-merckens weerdigh exempelen in de Fransche Historyen van koningh *Karel de VI.* die in 't jaer 1392. mede wilde wesen in een Mommerye van Wilde-mans, aen-gestelt by ses Edel-luyden, gekleedt in sijn linden, van buyten vol wol vast gemaect met Peck,

Peck, soo konstigh, dat sy al schenen naeckte Wilden te wesen. De Koningh mede soo toe-gemaect zijnde, leyde dese ses aen malkandere gebondē, als slaven, in de zael, daer al de Prinçen, ende Prinçessen vergadert saten: maer sy en waren daer nauwelijcks binnen, ofte het vyer van de toortschen rocht in haer kleederen, het welck terstont soo voort-ginck, datter twee op de plaetsch doot bleven, twee andere leefden maer twee dagen daer na, een losch rakende, sprongh in 't water, de Koningh werde behouden door de Hertoginne van Berry, die hem stolpte onder haren ruymen tabbaert.

4. Om te komen tot de *Genesinge*. Al is 't eenen regel in de Geneef-konste, dat alles verdreven wert door sijn tegen-strijdende, soo en moet sulcks niet altijd van het Gebreck verstaen werden, maer oock van wegen de Oirsaeck. Ende daerom is het een mis-verstant van sommige, die meenen datter in de Verbrantheyt maer een veranderinge en is, waer door eē Heete hoedanigheyt het Deel soude mede-gedeelt wesen, ende derhalven 't selve met Verkoelende middelen willen uyt-blusschen; daer nochtans eenige klēyne stucxkens van het Vyer het gebrande Deel in-gedruckt werden, de welke vereyschen uyt-getrocken te wesen. Ende men bevint door de Ervarentheyt, dat Koude dingen de Verbrantheyt niet en genesen: maer de Vyerige afsetsels in houden; ende daer door Pijn, Ontstekinge, ja het Kout-vyer verwecken; ofte ten minsten het genesen dapper ten achteren setten.

Hier van is een exempel by *Hildanus 5. Centur. 78.* van een jonge dochter, die met haer flincker voet in 't heet water gevallen was, ende door het op-leggen van verkoelende, ende seer verdroogende middelen, de voet, ende 't geheele been uyttermaten seer swol, blijvende aen den buyten enckel (niet tegenstaende alles, dat daer toe van buyten, ende binnen gebruyckt werde)

de) een Sweringe den tijdt van vier jaren, tot dat hy, met een goet Geneef-meeſter, daer over komende, de ſelvige bevonden een Rijcxdaelder groot, met verheven, ongelijcke, ende harde Kanten: het Lidt mede (om dat de ſtoffe van die koude Middelen daer in gedruckt, en verhart was) ſoo ſtijf, dat ſy het naeuwlijcks bewegen, ofte gaen en konde. Hier is, na ontlaſtinge van't Lichaem, *Precipitaet* met plockſel op de Sweringe geleyt. De Voet, ende alles wat verhart was, werde geſtreken met een Salfken van *Capoenen vet*, *Olye van witte Lelyen*, ende *Pier-wormen*: ende dan daer omgeſlagen een Pap van *Boonen-meel* 2 oncen, *Poeyer van Heumſt-wortel*, van *wilde Wijngaert*, van *Fenugriek-zaedt*, elcks 1 loot, van *roode Roſen*, *Granaet-bloemen*, *Myrre-zaedt*, elcks eẽ vierendeel loot, *Maflick*, *witte Wierroock*, elcks een half loot, *Saffraen*, een half vierendeel loot, met het af-fietsel van *Heumſt-wortel*, ende *Fenugriek* tot een Pap gekoockt. Na eenige dagen is'er een *Fontanel* onder de knye, recht over de Sweringe geſet, om de toe-vloeyende Vochtigheden te onder-ſcheppen; die daerom oock ſoo lange open gehouden is, tot dat het Deel, door het langdurigh gebreck, verſwackt zijnde, genoegh verſterckt was. Doch als hier door de harde Kanten niet en konden verſacht werden, ſoo zijn die met een *Cautery* verteert, ende daer op geleyt een *Digeſtijf*, beſtaende uyt *Nieuw waſch* 1 ſcrupel, *Hars*, *Gunmi*, *Elemi*, *Terebinthijn*, van elcks 1 loot, *Poeyer van Maflick*, *witte Wierroock*, van elcks 2 ſcrupels, met een *Doyer van een Ey*, een weynigh *Olye van Doyers*, ende voorts met *Olye van Roſen*, ende van *ſoete Amandelen* gemenght tot een Salfken. De verhaelde Pap is ontrent een maent na malkander op-geleyt, ende de *Precipitaet* tot het laefte van de Heeling in-geſtroeyt. Na het gebruyck van de Pap, is rontſom het gewricht van den voet geſlagen, de volgende Plaefter: *N. Empl. de Mucilagibus* 4 oncen, *Gum. Ammoniacum*, 1 loot, *Waſch*

Wafch 1 onçe, *Saffraen* een half vierendeel loot, *Quick-*
silver uyt-gebluft, 5 loot. Te samen gemenght, ende op
 een dun leder gestrekē. Maer soo dickwils als'er Puyft-
 kens door de Plaester quamen, werde de selve af-geno-
 men, ende ondertusschen een verdroogende salve ge-
 besight, gelijk van *Ceruus*, ende dan wederom de Pla-
 ester, tot dat de Puyftkens wederom uyt-braken. Ende
 op die maniere is de verharde stoffe, nu genoegh ver-
 sacht zijnde, allencxkens verdreven. Het been wer-
 de van de Teen tot de Knye toe bewonden met een
 Swachtel, gedoopt in het volgende Af-sietfel, N.
Wael-wortel, *Wortel van Herbs-tonge*, *Tormentille*, van elcks
 1 onçe, *Betonye*, *Velt-cypres*, *Alffen*, *Salye*, *Rosmarin*, *Sleu-*
tel-bloemen, van elcks 1 handt vol, *Rosen* 2 handt vol,
 Gekoockt in een stoop Water, ende daer by gedaen
 Zout 1 onçe. De Swachtel is van beginsel tot het laet-
 ste van de Genesinge, daer in nat gemaect, opgeleyt.
 Ende hier door is geluckelijck geheelt, dese langhdu-
 rige Sweringe; de welke aldus door koude middelen,
 in Verbrantheyt gebruyckt, verargert was.

De eerste forge moet dan in de Verbrantheyt wesen
 om den Brant uyt te trecken. Ende, gelijk de Ver-
 koude Deelen niet wel genesen en werden, indien men
 de selvige tegen het Vyer houdt, ofte in werm Water
 steeckt, alsoo daer door hevige Pijn, ja dickwils het
 kout Vyer verweckt werdt: maer indien men de selve
 eerst met Snee wrijft, ofte in kout Water douwt, de
 Kouw uyt-getrocken werdt: op de selfde maniere sal
 men den Brant met verwormende middelen uyt-trec-
 ken, het welck sy doen door gelijkheyt, die sy met
 malkanderen hebben, te weten, dat het uytwendigh
 Vyer het inwendigh of't verbrande na buyten treckt,
 gelijk *Ambr. Paré* wel seyt, ende selfs onse Vrouwen
 wel weten, dat als de kinderen een handt, ofte vinger
 verbrant hebben, het lidt niet in kout Water en steken,
 maer houden het tegen't Vyer.

5. Derhalven wanneer de Verbrantheyd weynigh om 't lijf heeft, dan moet men in alle manieren toesien, datter geen Blaren op en komen. Want als dat belet werdt, dan is het aen-gebrande terstont geheel bevrijt. Dit dient ten eersten in't werck gestelt, ende het gebrande lidt, na sijne gelegentheyd, ofte een weynigh tegen 't Vyer gehouden, ofte in werm Water gesteken, ofte door het selfde met een spongye, ofte wollen lap gestooft, om alsoo door de wermte den Brant uyt te trecken; ofte ten eerste een douck met een Stovingh van *Veyl*, in *Bier* gekooct, ofte *Water*, daer *levene de Kalck* in uyt-gebluscht is, om het selfde geslagen; ende dan daer op geleydt *Ajuyn* met *Zout* gestampt; ofte men sal nemen *Ajuyn* ander-half onse, *Zout*, *Spaensche Zeep*, van elcks 1 loot, In een vijfel, met *Olye van Rosen*, tot een Salfken gemenght. De gemelte *Paré* gebruyckten een Salfken van een pont *Speck* in kleyne stukxkens gesneden, ende in *Rosen-water* gesmolten, ende dan door-gedaen, ende gewasschen met *Weeghbre-water*, daer dan by gemenght drie *Doren van versche Eyerren*. *Amatus* verheft seer een ander Salfken van *Speck*, dat hy seydt van een Indiaensch meester bekomen te hebben. Men sal nemen *Laurier-bladeren*, ende laten op de selfde heet-gesmolten *Speck* soo langh druypen, tot dat de *Bladeren* in assche vergaen zijn. Met die *Assche*, onder de Vettigheyt alsoo gemenght, tweemaal daeghs het gebrande Deel gestreké, geneest binnen drie dagen. Men magh, gelijk *Valescus* doet, eenige riemen *Speck* tusschen *Laurier-bladeren* aen een Spit steken, ende voor het vyer laten braden, ende het druypende Vet gebruycken. *Ferrarius* schrijft hem seer wel bevonden te hebben met het volgende: *N. Wit van 2 Eyerren*, 2 onsen *Olye van Rosen*, 1 onse *Rosen-water*, wel onder malkanderen geslagen, ende daer in een fijn doucxké nat gemaect, op het Verbrande deel geleyt, ende niet af-genomen, tot dat het genesen is, maer

maer alle daeghs drie vier mael met het selfde nat gebedt. Dan nae den vierden dagh sal men in plaetsche van't Wit 2 *Doyeren* nemen, ende dat soo vervolgen, tot dat men verneemt het groeyen van een nieuw op-huydeken, ende daer het selve openbaert, het doucxken allencxkens af-snijden, tot dat het geheel wech is. Maer in alle Salven, die wy hier toe gebruycken, dient daer op gelet, datse niet vast en kleven, maer lichtelijck af-genomen kunnen werden; want het anders pijlijck valt. De Bleynen en dienen niet terstont door-gesteken, om dat, de Huyt ontbloot zijnde, pijn maect, ende langhsamer geheelt wert. Maer moeten eerst op den derden dagh, wanneer het Op-velleken weder begint te groeyen, geopent werden: het welck oock niet langer en dient uyt-gestelt, op dat de vochtigheyt, die daer in is, geen meerder scherpigheyt en krijge, ende de Huyt door-eet.

6. Dan indien de Verbrantheyt soo swaer is, dat'er niet alleen Bleynen op-geheven zijn, maer de Huyt oock verbrant, verdrooght, ende in-getrocken is, dan en is't niet genoegh, alleen Heel-middelen te gebruycken die den Brant uyt-treken, maer men moet'er op leggen 't gene de verdrooghde Huyt kan versachten. Daerom dienen terstont alle de Bleynen door-gesneden, om de heete, ende scherpe Vochtigheyt te doen uyt-vloeyen, ende dan op de Verbrande plaetsch geleyt een Salfken van *On-gezoute Boter*, *Hoender-vet*, van elcks 1 onçe, *Olye van witte Lelyen*, van *Doyeren*, *Nieuw wasch*, van elcks 1 loot, *Saffraen* 1 scrupel, *Slijm van Que-kernen* met *Rosen-water* uyt-getrocken, 1 onçe. Het Lidt selve moet daer nae bewonden werden met een doeck in *Oxycratum* nat gemaeckt, om de pijn te stillen, ende het toe-vloeyen te beletten.

7. Indien ten laetsten de Huyt niet alleen wat verdrooght, maer al de natuyrlijcke Vochtigheyt daer in verteert, ende de in-geboren Wermte vervlogen is, ja

het Vleysch selve met de Aderen, Slagh-aderen, ende Zenuwen verbránt is, soo dat'er seer te vreesen staet voor het kout Vyer; dan dienē ten eersten alle de Bley-nen, ende Puyljens door-gesneden te werden, ende de Waterigheyt op-gedrooght. Daer na moet gelet zijn, dat de *Escare*, ofte Korste, den eersten, ofte tweeden dagh scheidt; ofte, indien sulcks niet en kan geschieden, sal men het Deel op veel plaetschen scherven, om de Vochtigheyt uyt-koomst, ende de Heel-middelen toe-koomst te geven. Ende dan sal men daer terstont op leggen het laetst-verhaelde Salfken. Andere Heel-middelen zijn te sien in 't laetste Capittel van het eerste Bouck.

Het IX. Capittel.

1. *Sproeten*, 2. *Haer Oirsaken*, 3. *Ken-teyckenen*,
4. *Voor-teyckenen*, 5. *Genevinge*.

I.

OP het Opper-huydeken vertoonen haer de *Sproeten*, insonderheyt in de Somer-tijdt, waerom sy in Duytslandt *Sommer-sprossen*, en *Sommer-flecken* genoemd werden. Het zijn Vlecxkens, die over de Huyt schijnen als gezaeyt, ofte met droppen geleckt te zijn, Bruynachtigh van verwe, het dorre loof niet ongelijk (waerom sy by de gemelte Duytschen den naem oock voeren van *Laub-flecken*) sonder eenige Pijn, ofte Moeyelijckheyt.

2. De Sproeten spruyten uyt verbrant Bloedt, als het selve in 't Op-huydeken eerst op-gehouden, ende daer na langhsaem uyt-gelaten wert. Derhalven helpt hier seer veel toe, Vastigheyt van de Huyt. Ende dit is de oirsaek, dat de Koonen, ofte Wangen, daer minder mede gequelt zijn, om dat sy door haer losch ende open wesen, de verbrande Dampen, die sy ontfangen,

ter-

terstont wederom uyt-wasemen; daer sy in 't Voorhoofd, alwaer de Huyt meerder gestoten is, langer besloten blijven, ende in het selve daerom oock meerder Sproeten voort-brengen. Sulcks zijn meest onderhavigh, die overvloet van grove, ende gebrande Gal hebben, als in 't scheyden van Gallige sieecten, ende in Swangere vrouwen, ofte oock in Vrijsters, door het ophoudé van de Stonden; in sommige van het Speen, waer door het swaermoedigh Bloet is gewoon ontlast te werden. Sy werden noch daer-en-boven veroirsaect door bysonder gebreck van de Huyt, waer door haer voedsel, al is het suyver en goet, bedorven wert, ende een ander verwe aen-treckt. Want de Huyt, van buyten besmet zijnde, bederft, ende besmet oock haer eygen voedsel, 't welck dan, onder andere Vlacken, mede tot Sproeten uyt-dijt.

3. De *Ken-teycken*en zijn uyt de beschrijvinge, ja genoegh door het Gesicht te kennen. Komen meest in 't Aengesicht, Hals, ende Handen, als deelen, die voor de Lucht bloot staen.

Wat de *Ken-teycken*en van de Oirsaken belanght. Wanneer sy komen, door het uyt-drijven van de Nature, sulcks geschiedt met verlichtingh van de Sieckte, ende dat de Koortsche op-houdt. Ende als de Vochtigheyt niet heel scherp en is, dan en valt'er geen juckte ofte pijn, gelijk het anders wel doet. Dat de Stonden verhindert zijn, kan men uyt haer eygen vertoogh onder-recht zijn. Wanneer de Dampen, van eenige quaet-aerdige Vochtigheyt uyt-gedreven werden, dan werden sy gemeenlijk met eenigh quaet gevolg ver-geselschap, gelijk Juckte, Pijn, Onlustigheyt, ende diergelijcke.

4. Sommige Sproeten komen in de Somer, ende vergaen wederom in den Winter. Andere blijven al-tijt, doch sonder het minste gevaer te dreygen.

5. Daerom seyt *Celsus* niet qualijck in sijn 6. bouck,

op het 5. capittel, dat het by-na malligheyt is, de selva te willen genesen. Even-wel sullen wy voor de nauwkeurige eenige Middelen kortelijck beschrijven. Hiet toe dienen *Water van Speen-kruyt*, van *Boonen-bloessen*, van *Vlier*, met een weynigh *Canfer* in *Brande-wijn* gesmolten; als mede *Water* uyt *Slecken* getrocken, alle met *Spaensche Zeep*, ofte *Honich* gemenght. De *Vochtigheyt*, die uyt *gebraden Eyeren* stoomt. *Olye* van *Eyeren*, ofte *Wijn-steen*. Met het laetste twee drie mael daeghs gestreken, en met het eerste dickwils gewasschen. De andere *Heel-middelen*, daer toe dienende, zijn hier voor te sien in't 7. capittel, en de verder aen-wijsinge.

Hier en soude nu de *Maselen*, als mede *Vlacké* zijnde, niet qualijck volgen; dan om dat sy de selfde stoffe hebben met de *Kinder-pocken*, soo sullen wy beyde onder de *Zeeren* daer na verhandelen.

Het X. Capittel.

1. *GESWEL* in't gemeen, 2. *Oirsaken*, ende *Onderscheyt*, 3. *Oirspronck*, ende *Wegen* van de *Vochtigheden*, die de *Geswellen* veroirsaken. 4. *Ken-teycken*, 5. *Voor-teycken*, 6. *Genesinge*, 7. *Door Verdwijnen*, 8. *Door Versweren*, ende *Openen*.

WY hebben by-gebracht de *Gebreken*, die haer even, ende sonder verheffen in het *Opper-huyden* vertoonen, ende sullen nu komen tot de *gene*, die de *Huyt*, ende d'onder-leggende *Spieren* op doen *Swellen*, ende *Sweren*.

1. *Geswel*, ofte *Swellinge* is een *Gbreck*, waer in de *Deelen* onses *Lichaems* van haer natuyrlijk *Wesen*, ende *Gedaente* af-wijcken, door *Toe-vloeyingh*, ofte *Vergaderingh* van eenige *Stoffe*, die haer doet op-swellen.

2. De naeste *Oirsack* van een *Geswel* is't *gene*, dat het

het Deel doet verheffen, ende op-swellen. Het welck alsoo het drierhande is, te weten Vochtigheydt, Windt, ende vaste Stoffe; soo wert het voornaemste Onderfcheyt van de Geswellen genomen van de naeste Oirsaeck.

Voor-eerst, bestaen de Geswellen uyt de Vochtigheden, te weten Bloedt, Gal, Slijm, ende swarte Gal, swart Bloedt, ende Water. Ten tweeden Winden in eenigh Deel befloten, doen de selvige spannen, ende op-swellen. Welcke Geswellen wy volghens de Grieksche, ende Latijnsche benaminge souden mogen heeten Op-blasingen. Ten derden, daer is somtijds yet Vleysighs, Vliesigh, Beenigh, ofte diergelijcke, dat in eenigh Deel kooft te wassen, ende Geswel veroirfaken; maer alsoo die dingen uyt Vochtigheden haren oirspronck trecken: soo sullen wy soodanige Geswellen met de eerste vervougen, ende houden voor de derde soorte van Geswellen; te weten, als de vaste Deelen uyt haer plaets in een andere schieten, ende die doen op-geven.

De gemeenste Geswellen komen uyt de vier Vochtigheden die in't Bloet zijn; andere uyt Water, Wint, ende uyt-reckende Deelen. Uyt het Bloedt ontstaet het *Phlegmone*, ofte *Bloedt-geswel*, *Vleysigen Aen-was*, *Vleysige breuck*, ende *Swaer-lifzigheyt*. Uyt Gal, de *Roos*, *Springent-vyer*, *Haer-worm*, &c. Uyt Slijm, *Oedema*, ofte *kout Geswel*; Uyt swart Bloedt, *Scirrhus*, ofte *hart Geswel*; Uyt swarte Gal, *Kancker*; Uyt Water, *Water-hoofst*, *Water-breuck*, &c. Maer men vindt groot onderscheyt in de Geswellen, die van Waterige Vochtigheydt komen, door dien datter dickwils *Weyachtige*, *Zoute*, ende *Gallige Vochtigheydt* ondergemenght is, ende daer van spruyt *Haer-worm*, *Schorst*, *quaet Zeer*, &c.

De Geswellen die uyt Vochtigheden voortkomen, maken mede noch tweederley onderscheyt.

Voor eerst, dat sy niet alle van een alleen, maer van vermenghde groeyen, te weten, van Slijm, maer 't welck Gal, ofte swart Bloet by hem heeft, soo dat de naeste oirsaeck eyghentlijck geen eenderhande Vochtigheyt en is: maer een mengel-moes van verscheyde.

Ten tweeden, dat die Stoffe somtijts in eē Vliesch besloten leydt. Sulcke Geswellen zijn, *Krop-sweren*, ofte *Konings-zeer*, *Meliceris*, een Zwere met Etrer als honich; *Steatoma*, een *Speck-aposteumye*, *Atheroma*, een *Pap-aposteumye*, &c.

Van de Vochtigheden, die in een ander wesen verandert zijn, groeyen *Polypus*, een vleysigen Aen-was in den Neus, het *vleysigh Scheursel*, *Ranula* onder de tongh, *Wratten*, &c.

Daer zijn noch Geswellen die uyt Quaedt-aerdige Vochtigheden bestaen; als *Kinder-pocken*, *Maselen*, *Meelaetsheyt*, *Pest-kole*, *Klap-oir*, &c.

Van de Winden komen de *Op-blasinge*, ende alderhande *winderige Geswellen*.

Van vaste Deelen uyt haer plaets schietende koomt het *Scheursel* in't Gemacht, ende in den Navel, als den Derm, ofte 't Net daer in sehiet; *Varix*, Kramp-ader, *Aneurisma*, ofte uyt-gereckte Slagh-ader.

De Beenderen van haer plaetsche gedrongen werdende, schieten met een Geswel uyt, in 't Grieksch *Exostosis* genoemt; ende als de Wervel-beenderen van den Rugh uyt-wijcken, dat maect een *Bult*.

De gemeenste Geswellen bestaen uyt de Vochtigheden, waerom wy van de selvige eerst sullen handelen. De naeste Oirsaeck van foodanigen Geswel is een Vochtigheyt, die eenigh Deel onnatuurlijck doet opswellen. Welcke Vochtigheyt, alsoo sy gemeenlijck in eenige Hoedanigheyt uyt-steeckt, te weren, in Hitte, Koude, Vochtigheyt, ofte Drooghte, soo deelt sy die Hoedanigheyt het Deel mede, dat anders gematigt

ticht zijnde , daer door ongematight wert ; het welck veroorsaect, dat'er een Ongematigheyt haer met het Geswel vermenght .

3. De Vochtigheyt , die de Swellingh maect , wert of allencxkens in het Deel vergadert, ofte vloeyt daer sevens in .

De langhsame Vergaderinge gebeurt voor-eerst , ende insonderheyt door eenigh Gebreck, dat'er in het Deel is, te weten, als het te Swack is, om sijn Voedtsel nae behooren te verteren , ende te veel over-schot maect , ofte dat het sijn Over-schot niet wel en kan quijt werden; het welck wederom geschiet, ofte door Swackigheyt , ofte dat den Door-tocht niet vry en is.

Ten anderen , werdt de Vochtigheyt allencxkens vergadert, in seker Deel, als het Voedtsel selver quaet is ; waer door soo veel over-schot gemaeckt wert, dat de uyt-drijvende kracht 't selve niet en kan af-setten , ofte soo dick is , dat de Nature het niet en kan quijt maken . De Swackigheyt van de kracht bestaet uyt Ongematigheyt der Deelen , ende verswackingh van de natuyrlijcke Warmte . De Door-tochten werden verstopt door veel ende dicke Vochtigheden; werden toe-getrocké door Kouw. Ende Spijse van quade Gijl, maect dat'er veel Overtolligheyt groeyt .

De Vochtigheyt koopt op eenigh Deel te vloeyen (het welck de meeste oirsaeck van Geswellen is) ofte van het Deel selfs getrocken , ofte van een ander daer na toe gesonden. Het Trecken geschiet voor eerst door Hitte, 't zy dat die gekomen is van stercke Beweginge, de Son, Vyer, ofte scherpe Geneef-middelen. Want door die Oirsaken de Deelen verhit zijnde , trecken uyt het vordere Lichaem de Vochtigheden nae haer toe , selver oock al is'er geen overvloet; doch soo veel te meerder , als'er overvloet is .

Ten anderen , werden door na-trecken van Voch- tigheden , noch uyt Pijn , Geswellen verweckt . De Pijn

Pijn treckt na haer, niet uyt haer selven, maer uyt wat anders, te weten, om drie Oirsaken. 1. Om dat de Nature, dewijlse een pijnigh Deel souckt te hulpe te komen, daer na toe sent met kracht ende overvloedigh Bloedt ende Geesten, ende alsoo het Deel te seer vervult. 2. Het Pijnige Deel werdt van die Overvloet, door de Nature daer gesonden, verhit; waer door het daer na, van wegen de Hitte, te meerder treckt. 3. De Pijne, verswackt de Leden. Nu de Leden verswackt zijnde, al is 't datse niet en trecken, soo ontfangen sy dapper, ende konnen niet weder-staen, ofte tegenhouden, 't gene dat'er van alle wegen in-vloeyt.

Ten anderen, bestaet een Geswel uyt Sinckinge, wanneer eenige Vochtigheden uyt het een Deel in 't ander over-gesonden werden, al is 't dat'er geen treckingh en is. Want alsoo elck Deel niet alleen en heeft een kracht van nae hem te trecken dat hem aengenaem is: maer oock een kracht, om 't gene overigh, ofte tegen is, van hem te stooten; soo is 't, dat een sterck Deel, door Overvloet, ofte Hoedanigheyt der Vochtigheden, overlast, ende geprickelt zijnde, 't gene dat hem onnut is, ofte moeylijck valt, na een swacker uyt-smijt. In het welcke indien het niet en verteert, ofte uyt en waessemt, wert wederom na andere gesonden, die noch swacker zijn, tot dat het ten laetste koomt tot het swackste, 't welck hem van de ontfangene Vochtigheden niet en kan ontlasten; alwaer sy dan blijvende, als op-gepropt, by een steken, ende allencxkens vermeerderen. Even eens, gelijk men siet, dat de Schollen-ys, als sy in haer drijven gestent werdē, ende ergens tegen steken, op malkander schuyven, ende alsoo een hooghte maken.

Om dan een Swellingh te veroirsaken door Oversenden, daer toe wert vereyscht een stercker Deel dat sent, een swacker dat ontfanght, ende Wegen, door de welke die Vochtigheden haren loop nemen,

De Deelen senden over, als de stercke kracht geprickelt wert, door de menighte, ofte hoedanigheyt der Vochtigheden tot uyt-stooten. Want indien de Nature niet geprickelt en werde, sy en soude haer niet stellen om uyt te stooten, ende by aldien sy niet sterck en was, soo en soude sy niet kunnen uyt-stooten. Waer toe oock helpē uytwendige Oirsaken, die het vloeyen verwecken; te weten, soo Hitte, die de Vochtigheden doet smelten, ende driftigh maect; als Kouw, die met toe-trecken de selve neder-druckt; gelijk in de *Sinckingen* breeder is aen-gewesen.

De Vochtigheden, die elders van daen vloeyen, werden ontfangen van de Swacke ende de Gereetste deelen. Want de Sterckste senden altijd, dat sy over hebben, na de Swackste.

Swacke deelen werden hier verstaen, die ofte van Naturen, ofte daer na eenigh Gebreck gekregen hebben, ofte van beginsel soo geschapen zijn, datse lichtelijck het Over-schot van andere Deelen kunnen ontfangen, gelijk daer is de Huyt, ende de Klieren, die losch ende ydel zijn. Want de Nature, om voorname en edele Deelen voor Ongeval te beschermen, heeft in 't menschelijcke Lichaem eenige swacke gestelt, in de welke de voorname Deelen, wanneer sy met Vochtigheden over-laden zijn, haer kunnen ontlasten. Hier van lost het Herte haer Overtolligheyt onder de Oxelen, de Herffenen achter de Ooren, ende de Lever in de Liefven: alle de Deelen, ende Leden haer drooge, ende vochtige Vuyligheyt door de Huyt.

De Gereetste deelen, om de *Sinckingen* te ontfangen, zijn de gene, die aen de uyt-gevende Deelen vast zijn, ende de Wegen, waer door de Vochtigheden vallen, wijdt open hebben, ende de gene, daerse wederom uyt souden moeten, naeuw ofte geen; ofte oock dat sy leegh staen, ende onder de gene, die toe-senden.

De Wegen, door de welke de *Sinckingen* vallen, zija

zijn ofte verholen, ofte openbaer. Want alsoo ons Lichaem, gelijk *Hippocrates* wel seyt, door-vloeyigh is, soo loopen sy oock van 't een Deel in 't ander, door verhole Wegen. Aldus sackt in de Water-suchtige het Water uyt den Buyck door heymelijcke Wegen in 't Gemacht, ende de Beenen. Maer meestendeel loopen de Vochtigheden, die Geswellen veroirsaken, door open Wegen, als daer zijn Aderen ende Slagh-aderen.

Wat belanght het Onderscheyt van de Geswellen, dat hebben wy geseyt genomen te werdē van de Vochtigheden, die de selve veroirsaken: ende dat sommige suyver, sommige gemenght zijn.

4. Om nu te komen tot de *Ken-teycken*en: Ofte eenigh Geswel ontstaet van dat'er een Deel, ont-ledet, ofte uyt sijn plaetsch is, staet licht te kennen; ende sulcks niet zijnde, soo magh men wel besluysten, dat de Verhevingh van Vochtigheden voort-koomt. Nu ofte het door Vergaderingh, ofte In-vloeyen gegroeyt is, werdt aldus onderscheyden. 'T gene door Vergaderingh koomt, groeyt langhsaem ende allencxkens, ende en beslaet soo grooten plaetsch niet, ende daer en is geen oirsaeck noch teycken van Sinckinge voor-gegaen. Maer als het Geswel door Sinckingen veroirsaeckt is, dan zijnder geheel ander Teycken. Ende als'er in 't Geswollen deel geen Pijn, noch Hitte voorgaen en is, sulcks beduydt, dat de Sinckinge toegesonden, maer niet getrocken en is; gelijk in tegendeel voorgaende Pijn, ende Hitte van 't Deel, te kennen te geven, dat de Sinckinge daer in getrocken is.

Wat de Teycken en aengaet van de vier *Tijden*, die in de Sieckten, ende Gebreken, staen aen te mercken: Het Geswel is in 't *Begin*, als het Deel eerst begint te spannen; In sijn *Toe-nemen*, als het hem merckelijck op-geeft, ende dat de *Toe-vallen*, die elck Geswel volgen, vermeerderen. *Stil-stant* is, als het Geswel, ende

de de Toe-vallen op 't hooghste zijn; *Af-gangh*, als de hooghte van't Geswel, ende de Toe-vallen af-nemen.

5. Wy komen tot de *Voor-teyckenen*. Ende voor eerst, wat de selvige in 't gemeen aengaet: Van wegen de plaetsch zijn de Innerlijcke Geswellen gevaerlijcker, als de Uytwendige, ende meer of min na de weerdigheyt, ende 't gebruyck van het Deel. Hoe het Geswel grooter is, de Ongematigheydt, daer by gevought zijnde, heviger, ende de Vochtigheyt, die 't Geswel maect, arger, soo veel te swaerder valt het om te genesen; maer hoe de Vochtigheyt, die 't Geswel veroirsaect, sachter is, hoe het lichter, ende beter te helpen is. Doch alder-lichtst verdwijnen de windige Geswellen. Alle Geswellen, die uyt Vochtigheyt bestaen, indiense niet te rugh en schieten, 't zy van selfs, ofte door Middelen, eyndigen op vierderley manieren, te weten, door ongevoeligh Uyt-waessenen, door Versweren, als de Vochtigheyt, die de Swellingh maect, tot Etter gebracht wert, door Bedervingh, als de Gematigheydt van het Deel, ende d'ingeboren Wermte van de quade Vochtigheyt overwonnen, ende bedorven wert, ende door Verhardingh, als de Vochtigheyt in 't Geswel verstijft, ende verhardt.

Sachte Swellingen zijn goet, Rauwe quaet, schrijft Hippocrates in de 67. Kort-bondige spreucke van 't 5. Bouck. *Sachte Swellingen*, dat is, die mede geven, ende neder sacken, om dat het Bloedt, ofte de gemenghde Vochtigheyt, gekoockt, ende versworen zijnde, verdunt is, *zijn goet*, als een teycken, dat de Nature sterck, ende de quade Stoffe daer door in een betere verandert is. *Rauwe* (seydt hy) dat is Harde (de makende Oirsaeck genomen voor het gemaecte) *zijn quaet*. Want Harde beteyckenen, dat de Stoffe noch rauw is, ende in sommige Gebreken, als Cancker, niet versacht, noch gekoockt en kan werden. Eenige Klap-ooren, die Sacht zijn, laten haer lichtelijck doen verdwijnen; maer

de Harde hebben gevolgh van de Pocken .

De Teycken en , dat een Geswel hem tot Sweren stelt , zijn Pijn , ende Kloppingh in't geswollen Deel , ende daer by de Koortsche , gelijk terstont breeder , volgens de Kort-bondige Spreucke van Hippocrates , sal verklaert werden . Als eenigh Geswel , het zy van buyten , ofte van binnē , door-breeckt , daer op volghet gemeenlijk Qualijkheyt , ofte Flauwte , om dat met de Etter oock de natuerlijke Wermte , ende Geesten uyt-bersten , ende vervliegen . Sulcks geschiet van buyten alleē , wanneer dat de Etter in groote menigte geloofst wert . Maer de Geswellen , die van binnen door-breken , al en zijn sy soo groot niet , in wat Deel , dat de Etter valt , verweckt seer quade Toe-vallen , Schudden , Walgen , Braken , Flauwigheyt , Suysfeling . Ende dese al te samen , ofte sommige in 't Bysonder , na den aert , ende menigte van de Etter , en de weerdigheyt van het Deel , daer hy door-breeckt . Ontrent de Zenuwen , ende Zenuwachtige Deelen , maect hy Schudden , ende Beven ; by de Maegh , Walgen ende Braken ; by de Krop van de selve , ofte ontrent het Herte , Flauwigheyt , Beswijmingh , Kout sweet ; by de Hersenen , ofte dat de Etterige dampen van onderen op-stijgen , Suysfelingh , ofte Swijmelingh in't Hoofst .

De Teycken en van aen-staende Bedervinge , zijn , als het Deel blauw ofte bruy n wert . Teycken dat het begint te Verharden , is het minderen van't Geswel , dat het Verharden toe , ende aen-neemt , de vermeerderingh . Teycken van te Rugh te schieten , is , dat het Geswel schierlijck vermindert , het welck , by aldien het koomt door inwendige Oirsaeck , altijd quaet is , 't en zy dat de te Rugh-schietende stoffe , door eenigen wegh ontlast wert . Op het te Rugh-schieten van de stoffe volghet een Koortsche , indien se te voren daer niet geweest en is , ende daer geweest zijnde , soo vermeerdert sy , ende dan volgen andere quade Toe-vallen ,

len, uyt het in-houden van de stoffe.

De beste manier van scheyden der Geswellen, geschiet door *Verzwijnen*, daer aen door *Versweren*. Maer quaedt is 't, dat de Geswellen *Verharden*, alder-quaetst dat een deel *Verderft*.

6. Het aen-wijfen van de *Geneefinge* der Geswellen, wert genomen van de naeste Oirfaeck. Want die wech zijnde, soo vergaet het Geswel terstont.

Indiender een Ongematigheydt by is, soo sal men heete Geswellen verkoelē, Koude verwermen, Vochtige op-droogen, Drooge vervochtigen. Want gelijk alle Siekten door Tegen-strijdende middelen genesen, soo moet oock noodtsakelijk de Ongematigheydt door tegen-strijdende ongematigheydt tot matigheydt gebracht werden. Dan in dese veranderinge en dient niet alleen gelet op dien Tegen-strijdt in 't gemeen, te weten, dat de Hitte de Kouw tegen is, ende de Vochtigheydt de Drooghte: maer men moet oock acht nemen op den trap van die Strijdigheydt, ende sijn best doen, om, soo veel mogelijk is, wel te ondervinden, op hoe veel trappen het Deel van den natuyrlijcken standt afgeweken is, ende dan tegen den selven juyft een recht Strijdt-middel stellen. Daer toe sullen wy insonderheydt komen, in 't overleggen, wat Gematigheydt elck Lichaem, ende elck Deel gehadt heeft, eer het in gebreck viel. Want 't gene dat veel vervallen is van den natuyrlijcken standt, vereyscht stercker Heel-middelen; ende in tegendeel, dat weynigh van den natuyrlijcken standt af-wijckt, moet met flappe geholpen werden. Waer uyt wy dese Regulen trecken. Voor-eerst, alsoo een Gebreck, dat veel van de natuyrlijke Gematigheydt vervallen is, stercker Middelen vereyscht, soo volght, dat eē Heet gebreck, komende in een Lichaem van naturen Koutachtigh, met stercke Kouwe middelen moet verjaeght werden. Ende een Kout gebreck in een Heet lichaem met Hee-

ter . Dat een Vochtigh gebreck in een Droogh, ende hart Lichaem dapper Verdroogende middelen vereyscht : een Droogh gebreck in een Vochtigh , ende sacht lichaem , Sterck verdroogende . Uyt den anderen Regel , die aen-wijft , dat in Gebreken , die weynigh wijcken van de natuyrlijcke Gematigheyt , slapper middelen moeten gebruyckt werden , volght ; Dat een Heet gebreck in een Heet lichaem , slapper Kouwe middelen vereyscht ; een Kout in een Kout lichaem slapper Hitte ; een Vochtigh in een Vochtigh ende Sacht lichaem niet sterck droogende ; eē Droogh gebreck in een lichaem , dat van naturen droogh ende hart is , heeft van nooden Heel-middelen , die niet te Vochtigh en zijn .

Hier moet voor-al gelet werden op den Aert ende de Nature van het Deel, dat ongematight is , en overleyt niet alleen hoe verre het van de natuyrlijcke Gematigheyt geweken is : maer oock wat ander eygene , ofte bysondere Hoedanigheden het selve van naturen heeft , alsoo daer veel aen gelegen is , ofte het Gebreck een Zenuwe bevanght , ofte Vleysch , of een Oogh , ofte een Hant ontfteken is . Want al is 't , dat eenigh Gebreck , gelijk Ongematigheyt , alleen vereyscht veranderingh door Tegen-strijdende middelen ; soo heeft het even-wel , van wegen dat het is in sulcken , ofte sulcken Deel , van nooden , niet alleen een bepaelt , ende tot foodanigen Deels ghematigheyt bequaem Middel ; maer oock noch , dat het mede in andere dingen over-een koomt met den Aert ende de Nature van het Deel . Soo en wil een Scheen , niet wel Vettigheyt verdragen , een Oogh geen Scherpe , ende seer Bijtende dingen .

In 't wech-nemen , ende veranderen van de Ongematigheyt , staet noch te letten , op 't gene *Galenus* vermaent , Dat lichte veranderingen in 't Heelen vallen , in Gebreken , die uyt Hitte ende Koude bestaen , om dat-

datse met de krachtigste Hoedanigheden verbeterd werden. Soo noemt oock *Aristoteles*, Hitte en Koude, de werckende Hoedanigheden. Qualijcker genesen de gene, die in vochtigheyt ende drooghte zijn, om dat haer Behulp geschiet door swacker Hoedanigheden, insonderheydt als'er Vervochtinge vereyscht wert. Daerom heeft een Drooge ongematigheyt veel langer tijdt van doen, om te genesen. Want 't gene in Gefonde den Ouderdom is, dat is de Drooge ongematigheyt in een Siecken. Dan de Tijdt van Hitte, ende Koude te verdrijven is by-na gelijk, maer de Sekerheyt ongelijk. Want indien de Deelen, die rontom staen, het gene, dat verkoelt moet werden, niet geheel sterck en zijn, soo is'er vrees datse door de Kouw sulden komen te beschadigen. In d'andere twee Hoedanigheden van Vochtigheyt ende Drooghte is gelijcke Sekerheyt.

Hier-en-boven vermaent *Galenus* noch, dat in de Deelen die diep leggen, acht genomen moet werden op de Diepte. Want indien men op de selve alleen gebruyckten sulcke Heel-middelen, die de ongematigheyt maer even vereyscht, soo souden sy veel te slap wesen, als sy tot die plaetsche quamen. Derhalven moeten sy na dat de Diepte haer streckt soo veel stercker genomen werden.

Om dit te besluyten, in 't wech-nemen van de Ongematigheyt, die by eenigh Geswel is, en moet niet alleen gelet werden, dat sulcks geschiet door Tegenstrijdende middelen: maer oock op de *Nature*, *Gematigheyt*, *Werckinge*, *Plaetsche*, ende *Gevoelen* van 't Deel dat geswollen is.

Nu wat belanght het *Wech-nemen van de Oirsaeck*. Staet te letten, of het Geswel al volkomen is, ende niet meer toe en neemt, ofte dat het noch al grooter werdt. Want als't Geswel nu al geheel volbrocht is, soo heeft men maer te sien op de *naeste Oirsaeck*, ende

om die wech te nemen . Maer als 't Geswel noch groeyt , soo moet mede gelet werden op de *voorgaende Oirsaek* , ende andere verdere , die oock dienen wech genomen . 'T welck insonderheyt te doen staet , als 't Geswel gekomen is door Toe-vloeyingh van Vochtiggheden . Want in soodanigen Geswel moet de Toe-vloeyingh selve tegen-gehouden , ende alle d' Oirfaken van de selvige belet werden . De *Toe-vloeyingh* wert belet , met wech-nemen van de vloeyende Vochtiggheyt door Ader-laten , Af-setten , oft elders te verleyden : het welck geschiet , ofte door trecken na tegen-gelegene Deelen , ofte met den loop van de Vochtiggheden onder weegh te steuten , ofte van het beschadighde Deel te stooten , ofte na het naeste te doen loopen . Nu de Oirfaken van de Toe-vloeyingh werden wech-genomen , indien al de dingen , die het toe-senden , ofte trecken , waer door wy geseyt hebben dat de Sinckinge veroorsaect , wech-genomen werden . Het toe-senden geschiet , als of 't geheele Lichaem , ofte seker Deel , van Veelte der Vochtiggheden , ofte Hoedanigheyt , ofte van beyde geprickelt zijnde , 't gene , dat moeyelijk valt , stoot na eẽ ander Deel , 't welck swacker , ofte leeger is . Derhalven sal men 't gene , dat ofte 't geheele Lichaem , ofte seker Deel moeyelijk valt , met Laten ofte Af-setten , ofte alle beyde , wech nemen ; ende de Deelen , die de quade Vochtiggheden maken , ofte vergaderen , stercken , ende van de Verstoptheyt verlossen . Het Trecken geschiet door Hitte , ofte Pijn : daerom moet men de Pijn stillen , ende de Hitte , door Verkoelende dingen , matigen . Maer indien de Stoffe van 't Geswel allencxkens vergadert , soo dient de Oirsaek van 't vergaderen , het zy dat het door des deels Ongematigheyt , ofte anders koomt , wech-genomen .

Maer 't gene dat nu alreede van 't Geswel gemaect is , werdt geholpen met wech nemen van de Vochtigheyt

heyt uyt het Deel, dat geswollen is. Sulcks geschiet, ofte dat de Vochtigheyt in een ander Deel gebracht, ofte uyt het Lichaem ontlast werdt. Sy werdt in een ander Deel gebracht, ofte door te Rugh-drijvende middelen, ofte door Treckingh, 't welck geschiedt met Pijn, Hitte, ende van wegen de Ydelheyt, gelijk in 't Koppen. Maer de te Rugh-drijvende middelen hebben alleen plaetsch in Stoffe, die noch niet vast in het Deel gehecht en is, maer in haer Vaten, 't zy groote, ofte kleyne, ofte oock daer buytē, noch vloeyende is; als mede, die niet al te dick, ofte te taey en is, om foodanige Middelen te kunnen tegen-slaen. In welcke ghelegentheyt het te Rugh-drijven geen plaetsch en heeft. Nu dat de te Rugh-drijvende middelen beletten het vloeyen van de Vochtigheden in eenigh Deel, ofte van de gene, die al in-gevloeyt zijn, noch driftigh blijven, sulcks geschiedt door Koude. Derhalven zijn alle te Rugh-drijvende middelē kout van aert. Die Kouwigheyt is somtijts gemenght met Drooghte, somtijts met Vochtigheyt. Waer uyt komen tweederley soorten van te *Rugh-drijvende* middelen, een kout ende waterigh ofte vochtigh, een ander kout ende droogh, ende van aerdtachtige Stoffe, het welck eygentlick te-Samen-treckende genaemt wert. Ende de gene, die foodanigen dicke, ende aerdtachtige Stoffe hebben, ende wrangh ende treckende zijn, stooten alder-krachtighst te rugge. Want het Deel geweldigh toe-treckende, wringē sy de Vochtigheyt, daer in zijnde, uyt. Andere al is 't datse soo sterck niet te rugh en stooten, soo sluyten sy selve de Openingen, ende drucken het dunste daer uyt.

7. De Stoffe wert uyt het Lichaem gesuyvert ofte gevoelijk, ofte ongevoelijk door de sweet-gaetjens. Als de Stoffe niet al te veel en is, noch al te dick, ende het bovenstaende Deel ydel, soo moet men die ongevoelijk doen verdwijnen. Maer indien de Stoffe,

die men wil doen verdwijnen, hardtachtigh is, soo moet sy eerst versacht werden, om bequamenlijk door de Sweet-gaetjens te kunnen uyt-waessenen. Dan als sy in't Geswel te veel, ende te dick is, ende het bovenstaende Deel te vast, soo moet het Geswel gevoeljk geopent werden.

Maer dewijl dit alles aen te mercken is in Bloed-geswellen, waer van wy in 't volgende Capittel sullen handelen; soo staet hier alleen te spreken van 't gene na den Griekschen naem *Apostemy* genoemd wert.

8. Het gebeurt dickwils dat de Stoffe van't Geswel niet en kan ongevoeljk verdwijnen, maer kooft te veranderen in een andere Stoffe, ende te vergaderen in een bysondere plaetsche. En al geschiet sulcks meest in Bloet-geswellen, soo veranderē oock niet weynigh andere Geswellen metter tijdt in *Apostemen*. Want al is 't, dat de Etter alleen van Bloed kooft, even-wel indien oock in andere Geswellen de Stoffe, die oorsaeck is van Onstekingē, niet en kan tot ongevoeljk verdwijnen gebracht werden, de Nature, die noyt stil en staet, insonderheyt geholpen zijnde door de Hitte van de Heel-middelen, ende voornameljk als'er wat Bloed mede gemenght is, verandert het selve in yet Etter geljk, ende dat wort na den aert van de Vochtighēy metter tijdt verscheydelyk verandert, ende van de vaste Deelen gescheyden, ende in een holligheyt vergadert zijnde, is eygentlijk een *Apostemy*, hoe-wel dat eenige Meesters dien naem geven aen alle Geswellen.

De Geswellen rijpen sommighe rasser, sommighe langhsamer. Die uyt goet Bloet, ende in een Vleysgh deel groeyen, werden lichtelyk rijp. Maer die van andere Vochtigheden, ende noch ontrent de Lidmaten, Zenuwachtige, ende Swacke Deelen, ende de welcke weynigh natuyrlycke Wermte hebben, gelegen zijn; komen swaerlyk tot rijpen. Oock is'er van

wegen de verscheydenheyt der Vochtigheden groote verscheydenheyt der Stoffe, die in de Aposteuny vergadert wert. Goet Bloet brenght goede Etter voort: andere Vochtigheden yet dat de Etter nadert, groen, geel, ofte van andere verwe, oock dat scherp, en stinckende is. Want de Nature, als sy de onnatuurlijke Stoffe, niet en kan doen verdwijnen, soo scheidtse de selvige van de vaste Deelen, ende soo gescheyden zijnde, vergadert die in een plaetsch by malkander, ende koockt de selvige aldaer, soo veel als den aert van de Stoffe toe-laet. Waer van een groote verscheydenheyt in de Aposteunen gevonden werdt. Want men speurt niet alleen in de selvige Etter, maer oock Stoffe, die Pap, Honich, Wijn-moer, Droessem van Olye gelijckt. Sommige mede een swaerlijck stinckende geel Slijm, als cock'tgene Hayr, Nagels, Been, Steen, Hout, Wormen, Kolen, Schelpen uyt schijnt te beelden. Daer werden oock somtijts Wormen, ende kleyne Beesjens in de Aposteunen gevonden. Soo schrijft *Philoxenus*, dat hy somtijds in Geswellen gevonden heeft, Beesjens, die Muggen, ofte kleyne Vlieghjens geleken. Ende het is voorwaer bekend, dat de Vochtighedē van ons Lichaem in Wormen, ende verscheyde andere dingen kunnen verandert werden, gelijk men siet in de Buyck-wormen. Maer als'er Kolen, Hout, Schelpen, ende bysonder die gemaect schijnen, waer in de Vochtigheden niet en kunnen veranderen, uyt-komen, sulcks moet men sonder twijffel de Toovery toe-schrijven.

Van de Aposteunen staet oock aen te merckē, dat de Stoffe, in de welcke de Vochtigheyt, die de Swellingh veroirsaeckt heeft, verandert is, somtijts in de Holligheyt van't Geswel by eē vergadert leyt, somtijts in een bysonder Vliesch besloten is, gelijk wy daer na sullen seggen van een Honich-aposteuny, Pap-aposteuny, die, van *Iunius*, een Speck-aposteuny genoemt wert.

Dat de Vochtigheyt, die het Geswel veroorsaect, haer tot Sweren stelt, is lichtelijck te kennen uyt de Ontstekinge. Als dan en vermindert het Geswel niet, maer werpt een scherpte, ofte hoeft op, waer door de Stoffe haer uyt-komst souckt. Daer is oock meerder kloppingh, hitte, pijn, ende alle d'ander toe-valen vermeerderen. Dese Teycken en werden in drie Verffen, die *Tagaultius* mede by-brenght, beter na de Heel-konste, als na de Dicht-konste aldus aengewesen:

Durities longa, Pulsus, Dolor, & Calor aucti,
Signant pus fieri: sed factum, Dieta remissa,
Sub digitis Vndans, Albescens pars, & Acuta.

Hier op staet de 47. Kort-bondige Spreucke van het 2. Bouck. Daer valt meerder Pijn, ende Koortsch, wanneer de Etter gemaect werdt, dan alsse gemaect is. Daer mede schijnt *Hippocrates* de Heel-meesters te willen vermanen, dat sy niet en moeten bekommert zijn, als, tot eenigh Geswel, Pijn, ende Koortsche slaet: maer weten, dat het selfde van binnen aen 't Sweren is, ende haer Siecken aen-dienen, dat beyde na het Sweren sal minderen, ende over-gaen. Om dit wel te begrijpen, soo staet te weten, dat'er (gelijck *Galenus* oock aenmerckt, in 't 5. Bouck van de kracht der Enckele Genees-middelen, op 't 5. Capittel) drierhande Veranderinge, ofte Kokinge in ons Lichaem valt. De eerste volkomentlijck volgens de Nature, te weten, als de Spijse in de Maegh tot Gijl, ofte die in de Lever tot Bloedt gekooct werdt. De tweede geheel onnatuerlijck, als in al 't gene dat verrot, ende bederft. De derde gaet tusschen beyde, ende treckt wat na d'eene, ende wat na d'andere. Want de Natuyrlijcke kokinge bestaet in dese twee dingē; dat uyt een bequame Stoffe de veranderingh geschiet, ende dat de selve van de natuyrlijcke Wermte wel overwonnen werdt. Maer in de onnatuyrlijcke, is de Stoffe onbequaem by haer selven, ende daer komt by een hevige, ende quade Hitte.

te. Maer de Middelbare, die het Sweren volght, geschiet wel door de natuyrlijcke wermte, maer de welke niet allegader de overhant en heeft; die het Bloet, dat in de Geswellen is, noch goet, noch geheel quaet zijnde, niet konnende wederom tot sijn vorige deught brengen, verandert in de naefte Stoffe, die wy Etter noemen. Nu de reden, waerom dat door het Sweren Pijn, ende Koortsche verweckt werdt, is dese: Eer dat het Bloedt, door de Hitte in Etter verandert, soo moet het, gelijk als in een pot op't vyer, staen koken; ende derhalven, gelijk men siet in ziedende water, rijft, ende souckt ruymmer plaetsche. Welcke Spanningh meerder Pijn verweckt, ende gevende door de naefte Slagh-aderen eenige vyerige ende vuyle Dampen nae 't Herte, veroorsaect aldaer de Koortsche. Maer de Stoffe versworen zijnde, soo sijght de Etter, ofte yet Etters gelijk, neder, ende dan houden de Toe-vallen op, het Geswel valt rontom wat in, de Pijn ende Koortsche verlaté, de Spanningh ende Hardigheyt verminderen, de Siecke voelt eenige verlichtingh, ende de Hitte neemt in Heete geswellen af, alsoo de Stoffe in een plaetsche by malkanderen vergadert is, alwaer het Geswel met een witachtigh verheven hoof uyt-steeckt. Men kan als dan oock, indien met een vinger ofte twee daer op gedouwt wert, een Sachtigheyt, ende Bewegingh van Etter voelen. Hier staet even-wel naerstigh op te letten, om niet bedrogen te werden. Want het gebeurt somtijts, dat men geen bewegingh, ofte vloeyingh van Etter en kan betreffen, door dien de selve al te dick is, ofte al te diep leydt, ende het Swerende Deel, gelijk onder den Voet, van buyten te hart is. Sulcks heeft de gemelte Hippocrates seer wel aen-gemerckt in de 41. Kortbondige Spreucke van sijn 6. Bouck. *By de welke de Sweringe in't lichaem geen teycken en geeft, sulcks geschiet ofte door de dichte van de Etter, ofte het Deel.* Maer somtijds

verneemt men yet , dat schijnt te vloeyen , al en is 'er geen Etter onder , het welck geschiet ontrent de Kaye , ende ander Kneuckels .

Dewijl de Etter groeyt , soo dient de Wermte van het Deel , die de selfde koockt , door Middelen , die de Wermte vermeerderen , ende kracht hebben , om rijp te maken , vermeerdert , ende moet daerom het Rijpen geholpen , ende de Pijn , die daer dan is , gestilt werden . Maer wanneer daer Etter , ofte yet Etters gelijk , gemaect is , alsoo het selve gantsch tegens de nature is , ende geensins aen het Deel vereenicht en kan werden , soo dient het uyt het Lichaem wech genomen ; het welck bequamelijck geschiet door het openen van de Aposteuny , 't zy dat die van selfs doorbreeckt , ofte door de Konst geopent wert . Maer het gebeurt geheel selden , ende niet , dan als sy weynigh , ende gantsch dun is , dat de Stoffe van de Aposteuny , kooomt te verdwijnen .

Om nader te komen , soo sal men voor eerst de Pijn stillen , door foodanige Middelen , als in 't 4. Capittel , van het 1. Bouck beschreven zijn .

De selve hebben oock , als matelijck werm , ende de gematigheyt van ons Lichaem niet ongelijck zijnde , kracht om het Rijpen te vorderen . Onder die is wel het gereetste , *Terwen-blom* , ofte *Witte-broot* , in *Water* , ofte *Melck* , ende *Olye* gekoockt tot een *Pap* . Want dat sluyt de Sweet-gaetjens , houdt de natuyrlijke Wermte binnen , ende vermeerdert de selvige , die dan de overtollige Vochtigheyt rijpt , koockt , ende in goede Etter (dat is wit , dick , ende eenparigh) verandert . Alderhande *Vet* , ende insonderheyt van tamme dieren , koockt ende rijpt . Want behalven dat het door sijn Vettigheyt , even als den *Olye* , de Sweet-gaetjens stopt , ende alsoo belet dat 'er niet uyt en waessemt ; soo heeft het een Wermte , die ons natuyrlijke Wermte na-by kooomt . Doch alsoo alle
Vet ,

Vet, gelijk in't gemelte capittel is aen-gewesen, niet even krachtigh en is, soo moet het Swackste op sachte Lichamen, het sterckste op harde gebruyckt werden, volgens 't gene nu geseyt is, dat de Etter-makende middelen de nature van 't lichaem, daer sy op-geleydt werden, seer gelijk moeten wesen. Derhalven ver-eyschen de Kinderen, Vrouwen, ende alle de gene die sacht van Lichaem zijn, vochtige: maer die minder vochtig zijn, hebben plaetsch in harde Lichamen. Het welck oock te verstaen is van de nature des Geswels. Tamelijck Verwermende, ende Vochtigh-makende, werden bequamelijcken in Ontstekingen gebruyckt, maer in Kouder geswellen, dewijlse die koude Vochtigheyt tot geen Etter en kunnen brengen, soo moeten de selvige eenige Wermer middelen by-gevought werden. Het welck oock dient waer-ge-nomen in Deelen, die van natuyren Koudt zijn, als oock in Oude luyden. Derhalven werden de Etter-makende middelen tweederhande gestelt; te weten, matelijck Werme, ende Lijmige, dewelcke men ge-bruycken moet in Heete geswellen, als de terstont aen-gewesene: ende de gene, die werm zijn in Koude, ende daer het Deel, ofte het geheele Lichaem koudt van aerdt zijn, beyde te sien in het II. Capittel, van het I. Bouck.

Na dat de Etter gemaect is, ofte de Vochtigheyt in een stoffe, Etter gelijk, verandert is; soo moet het Lichaem van de selvighe met den eersten ontlast werden. Want anders staet te vreesen, indien dat'er veel Etter is, ende diep leydt, dat hy mocht komen te verharden, ofte indien de selve scherp is, met'er tijdt, ende, door het op-leggen van Werme midde-len, noch wermer werden, ende alsoo dieper in-eten-de, het Geswollen deel, ende de by-leggende bescha-digen. Soo dat sekerst is de *Apostemy* rijp zijnde, indien sy niet by tijds van selfs door en breeckt, te openen.

Deſe *Openinge* moet geſchieden, daer de *Apoſteurny*, een wit, ende ſpits Hooft op-geworpen heeft, om dat de *Huyt* daer dunſt is; even-wel op de leeghſte plaetſch, ſoo veel mogelijck is, om dat de *Etter* daer te bequamer ſoude uyt-loopen. De *Openinge* werdt volbracht, door een *Brandt-middel*, dat van buyten op-geleydt zijnde, de *Huyt* door-eet, ofte met een *Vlijm*, die men *Lançet* noemt. Door de banck is het gereeder, ende ſekerder met de *Vlijm* te openen, als met het *Brant-middel*. Want door het *Cauſtijck*, alſoo het een korſt brandt, werdt de *Openingh*, ende dien-volgende het *Heelen* ſoo lange verächtert, tot dat die uyt-valt, 't en zy ſulcks met ſnijden geholpen werdt, verweckt oock in het *Verſworen* deel meerder *Hitte*, ende *Pijn*, ende verſwackt noch meerder des ſelfs *Gematigheyt*, die te voren door het *Gebreack* al ſlap was; waer uyt dickwils veel quade *Toe-vallen* voort-komen. Dan ſulcks heeft meeft plaetſch in *Heete*, ofte *Werme* geſwellen. Maer in *Koude*, ende die noch niet volkomen rijp en zijn, is een *Brandt-middel* veel beter, als de *Vlijm*. Dewijl dat het ſelve door de *Hitte*, die het by-brenght, de *Vochtigheyt* noch meerder doet rijpen. Als mede de *Etter* ſoo diep leydt, dat het *Lançet* ſoo verre niet en ſoude kunnen reycken, ſoo is oock beter een *potentiael Cauteary* gebruyckt. Want als de wegh daer door geopent is, ſoo kan de ſelvige daer na, om tot de diepte te komen, ſoo wijdt gemaect werden, als men noodigh vindt.

De *Openinge* die door het *Yſer* geſchiet, wert gedaen ofte met een dat gloeyende, ofte alleen ſcherp is, te weten, de *Vlijm*. Het *Gloeyende yſer* gebruyckt men ſelden, ende niet als in kouwe *Geſwellen*, ende als de *Apoſteurny* is in *Deelen*, die veel ende groote *Aderen*, ende *Slagh-aderen* hebben, om het *Bloeyen* voor-te-komen. Maer meeftendeel, ende bequaemſt geſchiet het met de *Vlijm*.

Dewijl nu, op het Openen van groote Apofteunen, Pijn ontfaet, ende veel Bloeyen, ende van weghen het uyt-loopen van de Etter, als oock van Schrick, ende Pijn, een Bangigheyt verweckt wert; soo moet men daer op letten, dat het door vlijmen rafch, ende met de minfte pijn gefchiet. Indien men vreeft voor veel Bloeyen, soo moet men gereet hebben Middelen die het felve kunnen ftempen met poeyer van *Wieroock*, *Bolus*, *Draken-bloet*, *Granaet-fchellen*, onder *Wit van Ey* geflagen, ofte andere, befchreven in 't 13. Capittel, van het eerfte Bouck.

Om de Qualiickheyt voor-te-komen, infonderheyt in Kinderen, Vrouwen, ende andere, die wat fchrick-achtigh zijn, soo dienen gereet te ftaen *Wijn*, *Azijn*, *Caneel-water*, ofte andere Hert-fterckende, op verfcheydene plaetschen in de Geneef-konfte aen-gewefen.

Om nu de Openingh wel te doen, soo moet een Heel-meester uyt de Ontleding wel kennen den Aert van het Deel, hoe de Aderen, Slagh-aderen, Zenuwen, ende Spieren gelegen zijn, op dat de Aderen ende Slagh-aderen niet roeckeloos door-gesneden werden, ende Bloeyen kome te veroorfaken; ofte dat de Zenuwe gerocht, ofte af-gefteken zijnde, groote Pijn verwecke, ofte 't Gevoelen van het Deel beneme, oock op dat door het befchadigen van de Spieren, het Deel van fijn Beweginge niet berooft en werde. Jae daer dienen oock waer-genomen de Vefelen van de Spieren, ende men moet volgens den Draet der felvinger, het Snijden doen, ende niet over dwers den Draet door-snijden; want sulcks soude al het werck van het Lidt befchadigen. Men moet oock letten, hoe groot de Openingh dient te wesen. Want indienfe al te kleyn gemaect werdt, soo en kan de Etter, infonderheyt als de felve heel dick ende grof is, niet uyt loopen: maer is noodigh, dat men daer op douwt, het welck Pijn verweckt, ende is dickwils oirfaeck van een Hardig-

digheyt, waer uyt dan dickwils een *Fistel*, ofte loopent gat voort-koomt. Doch wanneer oock aen d'ander zijde de Openingh te groot is, dan blijft'er een groot ende leelijck Lidt-teeccken; daer-beneffens koomt'er te vele Luchts in, die de gematigheyt van het Deel, noodigh tot de Heelinghe, een quade veranderinge, indruckt. Derhalven soo dient de Openingh maer soo groot gemaect, dat de Etter daer bequamelijck door geloost kan werden. Ende al is 't, dat de Openingh een weynigh te kleyn gemaect is, soo kanse lichtelijck met eē stuck gedraeyde *Spongye*, ofte een *Gentiaen-wortel* gewijdt werden.

De Openingh gedaen, ende de Etter niet veel, ende gantsch rijp zijnde, soo magh men de selvige met de vingeren sachtjens uyt-drucken. Dan in overvloet wefende, en is niet dienstigh haer den vollen loop te geven; maer wel datse by poosen, ende allencxkens geloost wert. Want sevens uyt-loopende, soo sleeptse met haer een groot gevolg van natuurlijcke *Wermte*, ende levend-makende *Geesten*, waer op dan gemeenlijck *Flauwte*, ende *Qualijckheyt* volgt. Soo schrijft *Hippocrates*, in de 27. Kort-bondige Spreucke van sijn 6. Bouck. Die *Etterigh*, ofte *Waterigh* gebrant, ofte gesneden werden, als *Etter*, ofte *Water* al te samen gelijk uytvloeyt, die sterven al te samen. Dese Spreucke heeft plaetsche soo wel in Inwendige, als Uytwendige *Aposteynyen*, insonderheydt daer veel *Aderen*, ende *Slagh-aderen* zijn. Want de Etter in de *Aposteyny* wat te langh op-gehouden zijnde, eet in, ende opent de *Aderen* ende *Slagh-aderen*, de welcke door-brekende, beneffens de Etter, gelijk nu geseyt is, veel levend-makende *Geesten* uyt-geven, het welck *Flauwte*, ende andere *Toe-vallen* veroirsaeckt.

Na de Openingh van't *Gesel*, ende in't *Ont-lasten* van de Etter, sal men in de Openingh, tot vorderingh van't *Sweren*, dat is, om te doen *Rijpen* de quade
Voch-

Vochtigheydt, die noch overigh mocht wesen, een Wieck steken, met de Salve *Basilicon*. Ende wanneer in't Geswel noch eenige Vuyligheydt is, die het heelen, ende groeyen van't Vleysch belet, de selve moet gesuyvert werden, indien se niet veel en is, met *Termenthijn* onder *Honich van Rosen* gemenght, anders met *Vng. Apostolorum*, ende noch grooter zijnde, met *Vng. Egyptiacum*, ofte *Precipaeet*. Daer na, als alles wel gesuyvert is, en valt'er niet anders te doen, als het Verswoeren te herstellen, door Vleysch-makende, ende dan de Openingh te sluyten, door Huyt-makende middelen, alle beschreven in het Eerste Bouck.

Het XI. Capittel.

BLOET-GESWEL, 1. Sijn Benaminge, 2. Beschrijvinge, 3. Maniere van groeyen, 4. Naeste, ende vordere Oirsaken, 5. Onderscheyt, 6. Ken-teyckenen, 7. Voorteyckenen, 8. Genesinge, 9. Maniere van Leven.

I.

Het Geswel, dat na het Griecks gemeenlijck *Phlegmone*, by onse Heel-meesters, als mede by de Italiaensche, ende Françoische *Flegmon*, ofte *Phlegmon* genoemd wert, van wegen sijnen brant, waerom het oock by sommige den naem van *Ontstekinge* heeft, ofte *Swellinge die ontsteken is*; sullen wy, om beter onderscheyt met andere Geswellen te maken, benaminge geven, na haer Oirsaeck, ende heeten't *Bloedt-geswel*. Ecnighe hebben het *Swijn-puyste* ghenoomt, ende de Hoogduytschen *Entzündung*.

2. Bloet-geswel is een Geswel tegen de Nature in Vleysige deelen, ontstaende uyt Bloet, na het geswollen Deel te veel toe-loopende, ende is derhalven heet, root, gespannen, pijnlijck, ende kloppende.

3. Om dese Beschrijvinge wel te verstaen, sal ick

wat breeder verhalen , hoe , ende op wat wijze dit Geswel groeyt . Een heete Vloet , als sy op de Spieren koomt , soo werden eerst de grootste Slagh-aderen vervult , ende gespannen , daer na de kleyne , ende dan de Aderen . Wanneer het Bloet in de selvige vast steeckt , ende in sulcken overvloedt , dat het daer in niet langer en kan gehouden werden , dan uyt-waessemt een deel van het dunste ende waterighste door de rocken (die haer onstienlijke gaetjens hebben) van de Aderen , ende een deel leeckter uyt de mondekens van de uysterste kleynste Aderkens , die in't Vleysch uyt-gaen . Ende het Bloedt aldus in menighte buyten sijn natuyrlijke plaets zijnde , onsteeckt de naeste Deelen , met Pijn , Spanningh , ende Kloppinge .

4. Uyt 't gene nu geseyt is , blijktt het onderscheyt , waer door het Bloedt op tweederley wijze den naem van *Oirsaeck* van't Bloet-geswel bekleedt . Want het is de naeste *Oirsaeck* van wegen , dat het nu alreede in het Deel gevloeyt , ende vast is , ende het selvige al op doen swellen heeft ; ofte het is een voorgaende *Oirsaeck* , van wegen , dat het overvloedigh in 't Lichaem zijnde , kan na een Deel toe vloeyen , ende 't selve doen swellen . De Uytwendige ende eerste Oorsaken zijn , ofte die helpen tot veel Bloedt maken , gelijk daer is Spijse van vele ende goede gijl , Ledigh leven , ende diergelijcke ; ofte die het selve scherper maken , gelijk al 't gene verhit , scherp Voedsel , Gramschap , Waken , te veel ende te sterck te Oeffenen ; ofte die het Bloet nae het Deel toe-drijven , gelijk groote Hitte in het Deel selve , Pijn van een Wonde , Val , Slagh , Breuck , Ontledinghe , ende diergelijcke oirsaken ; ofte de Swaakigheyt van het ontfangende Deel , met de sterckte van de gene , die daer nae toefenden .

5. Het *Onderscheyt* van de Bloedt-geswellen werdt genomen uyt de verscheydenheyt van de *oirsaeck* , ende sijn dien-volgende *Wettigh* , wanneer se uyt suyver Bloedt

Bloedt alleen bestaen, *Onwertigh*, wanneer onder het selve andere Vochtigheden vermengt zijn, ende hebben dan drierhande onderscheyt, na de vermenginge van Gal, het welck genoemt kan werden *Roosachtigh Bloedt-geswel*; na het *Phlegma*, ofte Slijm, *Slijmerachtigh Bloedt-geswel*; ende na de vermenginge van Swarte-gal, *Hardachtigh Bloedt-geswel*. Maer als het Bloedt van sijn natuyr vervalt, ende in Gal, ofte Swarte-gal verandert, dan maect het een ander soorte van Geswel.

6. De *Ken-teyckenen* van dese geswollen Onstekingen in't Bloedt, zijn af te nemen uyt de Beschrijvinge, te weten *Hitte*, *Pijn*, *Spanningh*, *Roodigheyt*, ende *Kloppingh*.

Voor-eerst werdt hier *Hitte* verweckt, ende dat om verscheyde oirsaken. Want het Bloedt, het welck dit Geswel veroirsaeckt, is in sijn selven heet, ende deelt het Deel, 't welck het onsteect, sijn hitte mede, ende alsoo door de menighte van 't Bloedt, waer toe noch wel somtijds eenighe grovigheyt by-koomt, die al de onsenlijcke gaetjens soo vervolt, ende verstopt, dat die heete Dampen niet wel en kunnen verlucht, noch, nae behooren, ontlast werden, waer door niet alleen de *Hitte* seer toe-neemt, maer oock een *Verrottinge* toe-slaet; die wederom dan noch meerder *Hitte* by-brengt.

Het tweede *Teycken* is *Pijn*, veroirsaeckt soo door het spannen van de menighte des Bloets, als door den brant, die het selvige heeft.

Het derde *Teycken* is *Spanningh*. Want alsoo niet alleen de *Aderen*, ende *Slagh-aderen*, maer oock alle de self-standigheyt van het Deel met de menighte van het Bloet vervult zijn: soo wert alles gespannen, ende uyt-gereckt, insonderheyt de *Huyt*, de welke gelijkse om d'ander *Deelen* leyt, ende vliedsachtigh van aert is, soo wert sy die *Spanningh* meest gewaer. Ende al is 't, dat het onsteken *Deel* van naturen niet hart en is, soo

werdt het even-wel door die menigte van Bloedt soovervult, ende gespannen, dat het in't voelen, den vinger niet en wijckt, maer hart gelijckt.

Ten vierden, zijn de Ontsteken deelen *Roos*, om dat het Bloet soodanigen verwe aen de Huyt mede deelt, ende daer en is niet roots in ons Lichaem, als Bloet, ende Vleysch.

Ten vijfden, ende laetsten werdt in de Ontsteken deelen een *Kloppingh* vernomen, ofte een Kloppende pijn, de welcke geschiet, wanneer de Slagh-aderen op-geheven, ende uyt-gespannen werden. Als dan, door dien de Deelen rontsom, van wegen de Swellinge, niet wijcken en kunnen, ende dien-volgende de Slagh-aderen drucken, ende van de selvige gedrukt werden; soo kooft nootlakelijck door dit Spannen, ende te samen Drucken, een Kloppende pijn te veroirsaken. De welcke dan meest gevoelt werdt, als de Ontstekinge tot het Rijpen gaet. Want alsdan verhit het Bloedt, ende is, (gelijck wy, in't laetst voorgaende Capittel, geseyt hebben) als kokende, waerom het oock meerder plaets beslaet, ende het Deel meerder spant, waer van daer na de Slagh-ader in't op-slaen harder neder-gedrukt wert, ende sy dan oock mede de naeste, ende om-leggende Deelen neder-druckt.

Hoe het geswollen Deel Zenuwachtiger van aerdt is, hoe de Pijn grooter is, de Kloppingh stercker, ende het Rijpen trager. In tegendeel gaet het in geheel Vleysige deelen.

7. De *Voor-teycken*en van een goede uyt-koomft zijn te nemen, wanneer men siet, dat de Stoffe, die de Ontstekinge veroirsaeckt, van de Nature overwonnen wert; het welck geschiet als het Geswel ofte vergaet, ende de Vochtigheyt ongevoeligh uyt-wacffemt, ende dat is de beste maniere van Genesinge, ofte, 't welck het naeste is, als de Vochtigheyt sweert, ende in Error verandert. Het is een Voor-teycken van de quaetste uyt-

uyt-koomft , als de Natuyr de stoffe niet en kan ver-
winnen , het welck gebeurt , wanneer de Ontstekinge ,
uytwendigh zijnde , verdwijnt , ende na binnen haren
wijck neemt ; ofte dat de Natuyrlijke wermte over-
wonnen ende uyt-gebluft zijnde het Lidt verrot , en-
de het kout Vyer krijght , soo dat , indien het niet ter-
stont gestent , ofte het Lidt af-geset en wert , het Lic-
haem gevaer van de doot loopt . Het is oock een quaet
Voor-teycken , als het Geswel verhart , ende dat de
duane Vochtigheden verdwijnende ende uyt-dampen-
de , de dicke daer in latende , de Ontstekinge in een
Hardigheyt verandert .

Nu wat hier van te verwachten staet , is af te nemen
uyt de vergelijkinge van de Natuyrlijke kracht met
de Gebreckelijke oirsaeck . Want indien de Voch-
tigheyt niet heel veel en is , niet dick , niet al te diep
sittende , niet onder een dicke , ende vaste Huyt beslo-
ten ; indien het Lichaem niet onsfuyver en is , ende de
Nature sterck , dan magh men verhoppen , dat de Voch-
tigheyt ongevoelick sal uyt-waessenen , ende het
Geswel alsoo verdwijnen . Maer als de Stoffe over-
vloedigh , ende dick is , diep , ende onder een vaste
Huyt gepropt , ende besloten leyt ; dan stater Swerin-
ge te verwachten .

Dat de Vochtigheyt na binnen toe keert , is daer
aen te kennen , dat men het Geswel siet verminderen ,
sonder voor-gaende gebruyck van te Rugh-drijvende
middelen .

Dat de Natuyrlijke Wermte vergaet , werdt daet
uyt gemerckt , dat de Wermte , Roodigheyt , Pijn ,
ende Kloppingh vermindert , blijvende nochtans het
Geswel .

De Ontstekinge vervalte gemeenlijck tot een Har-
digheyt , wanneer de Stoffe al te raey , ende dick is ,
de Natuyrlijke Wermte sterck , ofte dat'er in 't be-
ginsel al te krachtige (*discutientia*) Middelen gebruycke

zijn, die het dunne verdrijven, ende het dicke in laten.

8. De rechte *Genefinge* bestaet in't wech nemen van de Oirfaeck. Die hebben wy geseyt van het Bloed-geswel te wesen Bloet, dat tegens de natuÿr in eenigh Deel gevloeyt is, soo moet dan het selve uyt die plaets geweert werden, ende oock belet, dat het niet meerder daer na toe en vloeyt, waer door dan de Naefte, ende Voor-gaende oirfaeck wert wech genomen. Het vloeyen werdt verhindert, met verhinderen, dat het Bloedt niet en groeyt in overvloed, ende 't gene overvloedigh is, niet en vloeyt op het gebreckelijck Deel. Sulcks brenghet het *Ader-laten* te weegh. Want daer door en wert niet alleen de veelheyt van 't Bloedt gemindert; maer oock van de gebreckelijcke plaetsch getrocken; ende is derhalven het *Ader-laten* een rechte Geneef-middel in alle Onstekinge, die nauwlijcks immermeer en behoort over-geslagen te werden, waer neer het de Krachten toe-laten. Ja men kan hier niet wel eenige andere Middelen in 't werck stellen, ten zy dat het *Ader-laten* voor-gaet, ende de menighre van het Bloedt vermindert wert. Want indien wy te Rugh-stootende middelen gebruyckē in een vol Lichaem, soo staet te vreesen, dat de Vochtigheyt, in geen andere Deelen bequamelijck konnende ontfangen, ende geherberghet werden, met geweldt eenige plaetsch sal overvallen. Ende Verdrijvende dingen, alsoo sy werm zijn, indiensy op een vol Lichaem geleyt werden, soo is mede te vreesen, datter meerder na toe sal trecken, als vervliegē. Daer-en-boven en streckt dit *Laten* niet alleen tot Ontlastingh, maer oock om de vloeyende Vochtigheden te *revelieren*, ende van haren loop nae het onsteken Deel af te trecken, na het recht regel tegen-staende; als mede om te *derivieren*, als de Vochtigheyt die noch in het Deel niet en is, maer alleen sijnen loop daer na toe gestelt heeft, te verleyden. En al is 't oock, dat de Onstekingen haren oirspronck

inſonderheyt hebben van het Bloedt, ſoo geven daer
toe dickwils oirſaeck de quade, voornamelijk heete
Vochtigheden. Want als de Nature van de ſelvige ge-
prickelt wert, ſoo ſoeckt ſy haer van de ſelvige te ont-
laſten: dan dewijl ſy ſulcks niet doen en kan, 't en zy
datſe met eenen daer Bloedt na toe ſendt, ende datter
oock door de ſcherpe Vochtigheyt in dat deel komen-
de, Pijn verweckt werdt, ſoo geſchiet daer een Toe-
vloeyingh van Bloedt, ende wert alſoo tot een Onſte-
kinge gebracht. Derhalven is goet, dat in ſoodanige
gelegentheyt mede een *Purgatye* voor andere Midde-
len gebruyckt wert.

Dit aldus gedaen, ende 't Lichaem ontlaſt zijnde,
magh men komen tot te Ruggedrijvende middelen,
die de in-vloeyende Vochtigheden uytſtooten, ende
haer geen toe-gangh en geven tot het beſchadight
Deel, ende de gene, die in de kleyne Aderkens al han-
gen, tegenhouden, ende het gebreckelijk Deel al-
ſoo van over-laſtig Bloet bevrijden. Waer uyt vol-
komentlijk blijkt dat de te Rughdrijvende midde-
len (verhaelt in 't 2. cap. van 't 1. bouck) alleen plaet-
ſche hebben in 't beginsel. Dan in den voort-gangh
moeten ſy vermenght werden met Verſachtende, ende
Ontdoende, beſchreven in 't ſelfde bouck, op 't 6. ca-
pittel. Want al en vloeyt dan het Bloet ſoo veel niet,
dewijl even-wel het ſelvige niet heel vaſt en ſit, ſoo
kan daer van noch wat te rugh geſtooten werden. Nu
alſoo van den aert, ende ſtoffe, deſer Heel-middelen te
voren gehandelt is, ſoo ſal ick hier alleen dit by-vou-
gen, dat de te Rughdrijvende, ende de Onderſchep-
pende, ende Tegenhoudende van eenen, ende den
ſelfden, te weten, van eenen t'samen-treckenden aert
zijn, ende dat ſy maer verſchillen van plaetſch, op de
welcke ſy geleyt werden. Want de te Rughdrijven-
de leyt men op de Onſteken plaetſch, ende de Onder-
ſcheppende op de wegen, door de welcke de Vochtig-
he-

heden nae het gebreckelijck Deel toe loopen, om de selve onder-wegen tegen te houden. Ende werden bequamelijck geleydt op magere Deelen, daer groote ende merckelijcke Vaten haer vertoonen, als op, ofte boven de Gewrichten. Gelijck ofte de Onsteking in de Handt was, dan sal men het Onder-scheppende middel leggen op den *Carpus*, ofte Opper-handt, indien sy is tusschen de *Carpus*, ende den Arm, op den Arm; indien de Onsteking is in de Schouder, soo sal men boven de selve leggen het *Defensif*; soo sy in de Voet is, boven den Enckel; in't Been, boven de Knye.

Dit is, soo veel het Beginfel, ende de Vermeerderinghaengaet: maer als alles in *Statu*, ofte Stil-stant is, dan magh men de Ontdoende alleen gebruycken; in't Af-gaen, de selfde, ende die het Deel voort verstercken, ende de vordere Vochtigheyt op-droogen.

Om nu, tot voor-beeldt, eenige Gemenghde middelen kortelijck by te brengen, soo sal men op een Bloedt-geswel, dat even begint, een *Defensif* leggen, gelijk hier allesins gebruyckelijck is. Men kan oock, indien de Vloet niet veel, ofte hevig is, het Geswel stoven, ende daer om slaen het *Oxycratum* van Water, ende Azijn. Dan als het vloeyen sterck voort gaet, ende al een groote plaetsch begrepen heeft, dan soude dat schadelijck wesen, insonderheyt soo sulcks wat te langh vervolght wierde. Soo hebben wy onlanghs gesien, dat daer door den tweeden dagh het Kout-vyer in een Been by den Enckel gekomen was, het welck met geen Pappen alleen, maer met Scherven, ende scheidende konde tot geneefinge komen.

In't laetste van't Beginfel, ende het Vermeerderen, kan men gebruycken, eē Pap van *Kruym* van *Witte-broot* in *Soete-melck* gesoden, ende daer dan *Olye van Rosen*, van *Dil*, ofte van *Camillen*, met een weynigh *Saffraen*, onder geroert.

In *Stil-stant* sal men kunnen gebruycken een Pap van

van *Huermst-wortels*, ofte *witte Lelyen*, moruw in *dick Bier* gekoockt, dan gestampt, ende daer by gemenght *Olye*, ofte *versche Boter*, met wat *Lijn-zaedt-meel*, en een *Doyer*.

In't Af-gaen, kan men een *Stovingh*, ofte *Pap* maken van *Maluwe*, *Glas-kruyt*, *Alssen*, *Vlier-bloemen*, ende *Boonen-meel*.

Dit staet noch van de *Middelen*, die verteren, ofte doen verdwijnen, aen te mercken. Indien de *Vochtigheyt* dicker is, dan dat die selfde *Middelen* daer op haer werck souden mogen doen, in sulcke gelegentheyt moet sy eerst *driftigh*, ende *bequaem* tot het verdwijnen *gemaect* werden, het welck *geschiedt* door *Versachtende* dingen. Ende dan en dient men niet alleen te late de *verhittende* ende *droogende Heel-middelen*, dewijl sy de *dunne Vochtigheyt*, die in 't *Geswel* is, verteren, ende doen verdwijnen; ende de *stoffe*, die 't *Geswel* *veroirsaect*, *verharden*, ende alsoo *ongeneeslijck* maken: dan men moet oock *gebruycken* soodanige *Versachtende* middelen, die *matelijck* *werm* zijn, ende met eenen niet en *droogen*; maer *liever* *vervochtigen*, ghelijck daer zijn *Hoender-vet*, *Ganse-vet*, *Huermst-wortelen*, ende van *Witte Lelyen*, *Maluwe*, *Lijn-zaedt*, *Ammoniacum*, &c. Ende aldus *komt* de *Stoffe*, door *ongevoelijck* *uyt-waessenen*, tot *verdwijnen*.

Maer *gevoelijck* wert de *Oirsaeck* *geloft* met *Scherven*, ofte *Openen*, als sy tot *Etter* *gebracht* is. Hier staet wel te *letten*, ofte de *Stoffe* wel kan in *Etter* *veranderen*, ofte niet. Want als het *Sweren* voor *handen* is, dan en heeft het *Scherven* geen *plaetsch*. Maer indien de *Vochtigheyt* tot geen *Etter* en *komt*, ende datter geen *hope* en is, dat sy met eenige *Middelen* sal *konnen* *verdwenen* werden, dan magh men *komen* tot *Scherven*, ende *Koppen*, die *diep* *trecken*, oock 't *gene*, dat hem tot *hardigheyt* *begint* te *setten*. Soo dat *sulcks* *gantsch* niet en dient in't *beginsel* *gedaen* te *wes-*

fen ; maer alleen als het Lichaem wel gesuyvert is, ende 't Geswel stil staet , ende niet te vreesen en is , dat door de Pijn, die het Scherven verweckt , een nieuwe toe-vloeyingh sal voort-komen, ende dan oock alleen, als'er na het gebruyck van andere Middelen, noch wat van 't over-geblevene, uyt te trecken is . Maer hier toe gebruyckt men selden het Scherven . Dan de gemeenste ende sekerste Genesinge van een Bloedt-geswel , ofte Onsteking is , dat men de in-gesoncken Stoffe door de verhaelde Middelen, doet verdwijnen ; ende als men daer toe niet en kan komen, dat men dan in gaet den anderen wegh, dat is door Etter-maken ende Door-sweren, waer van in 't laetst-voorgaende capittel gesproken is, ende die in 't II. capittel van 't I. bouck zijn beschreven. Na het Suyveren, komt men tot Toe-heelen, ende Vel maken ; gelijk breeder in de Wonden sal werden aen-gewesen .

Ende dit alles is geseyt van eẽ suyer Bloet-geswel. Maer wanneer de Onsteking niet suyer en is, ende helt na den aert van de Roos, *Oidema*, ofte een Hardigheyt, dan moeten daer by vermenght werden Heelmiddelen, die met die Geswellen over een komen, met dat bespreck nochtans, dat de gene, die op het Bloet-geswel sien, de overhandt hebben .

9. Wat de *Maniere van Leven* betreft . Hier dient geschouwt heete *Lucht* ; als oock *Spijse* die al te heet is, gelijk *Loock*, *Ajuyn*, *Wilt-gebraedt*, ende ander *Vleysch*, daer *Peper*, ofte ander *Kruyt* by gedaẽ wert, die mede noch door veelte, noch door selfstandigheyt, al te veel *Voedsel* en geeft, waer door dan meerder *Bloet* soude voortkomen : maer moet gebruyckt werden *Soberheyt*, ende *Kost*, die vochtigh, ende verkoe-lende is, als *door-geslagen Gerste*, gemenght onder slapgezouten *Schapen*, ofte *Hoender-nat*, daer te voren *Suyringh*, *Lattour*, *Endirye*, ofte onrijpe *Druyven* in gestooft zijn ; ofte daer *Cruys-besjen*, (na den tijt) *Citroen-sap* .

Sap, ofte *Verjuys* by gedaen is; en wanneer het Bloet, gantsch dun, ende heet zijnde, wat meerder verdic- kinge vereyscht, met *Sap* van *suyre Granaet-appelen*, ende *Porceleyne* gestooft. De *Wijn* is hier gantsch onbe- quaem, als *Toe-vloeyingh* verweckende, ende het Bloet onstekende: dan de gene, die haer, door de ge- woonte, van den *Wijn* niet en kunnen onthouden, mo- gen op haer eten een glaesjen van den dunsten drinc- ken. Andere sal *Gersten-water*, ofte *kleyn Bier* beter wesen. Ende om geen meerder *Toe-vloeyingh* te ver- wecken, staet wel te wachten, voor stercke *Beweginge* des *Lichaems*, insonderheyt van het geswollen *Deel*, *Gramschap*, korts aen den eten te *Slapen*, *By-slapen*, ende dat men niet gesloten van *Lichaem* en is.

Het XII. Capittel.

VLEYSCH-GESVVELLEN. 1. *Swaer-lijvigheyt*, 2. *Oirsaken*, 3. *Ken-teyckenen*, 4. *Voor-teyckenen*, 5. *Ge- nesinge*, 6. *Maniere van Leven*. 7. *Vleysigen Aen-wasch*; *Sijn Begin*, *Groeyen*, ende *Af-snijden*.

WY hebben gehandelt van het onsteken Bloet-ge- swel: maer het gebeurt somtijds, dat het Bloet, als stoffe van het *Vleysch*, een al-ghemeen *Geswel* maect over 't geheele *Lichaem*, 't welck *Swaer-lijvig- heyt* genoemt wert, ofte in een bysonder plaetsche, ge- lijck van buyten in eenen *Vleysigen Aen-wasch*, waer van wy terstont een merckelijck exempel sullen by-bren- gen, ende in een *Vleysch-breuck*, die hier na, onder d'an- dere soorten van *Scheursel* sal beschreven werden.

1. *Swaer-lijvigheyt* noemen wy, als het *Lichaem* soo dapper aen-neemt, dat het in sijn werckinge daer door verhindert, ende belet wert. Soo verhaelt *Gale- nus*, in sijn bouck van 't onderscheyt der *Sieecten*, van een, wiens *Lichaem* soo seer uyt-gegroeeyt was, dat hy

hem niet en konde verroeren. Ende wy lesen van andere, die in onse eeuwe drie, vier, ja ontrent vijf hondert pont gewogen hebben, met sulcken beswaernisse, dat sy niet alleen haer niet en konden bewegen, maer nauwlijcks den adem halen.

2. De naeste *Oirsaeck* van de Swaer-lijvigheydt is overtolligh Vleysch, ende Vet, spruytende uyt goede ende vet Bloedt, in een Lichaem, dat van naturen gematight, ofte werm ende vocht is, ende meest door gebruyck van veel, ende voedsame Spijse. Want men siet somtijts, dat grootc Eters wel mager blijven, ende andere, die niet veel en eten, vet werden: het welck aen-koomt op de bysondere nature van't Lichaem, ende de gematigheyt der Deelen, die het voedsel koken, verdeelen, ende aen-placken.

Tot de Swaerlijvigheyt helpt oock veel, voor uytterlijcke *Oirsaeck*, *Ledigheyt*, waer door weynigh Bloedt verteert, ende de overtolligheyt niet uyt en waessent, maer in't Lichaem verblijft, ende het selve te overvloedigh groeyfel aen-brenght: als oock gewoonlijcke *Lofinge* op-gestopt, gelijk van Speen, ende Stonden: ende in Lichamen, die heet zijn, soodanigen Spijse, die de Hitte van't Bloet kunnen matigen. Ende daer op staet het gene *Galenus* schrijft, dat de Lichamen die wat nae de Koelte, ende Vochtigheyt trecken, Vet werden. Het welck *Prosper Alpinus* bevesticht in sijn 9. capittel vande Geneef-konste der Egyptenaers, seggende, dat de Lichamen der selviger, als wonende onder eenen seer heeten, ende droogen hemel, uyt soodanigen Lucht heet en droogh zijn: maer dewijl sy die hitte, ende drooghte verminderen met gestadigh water te drincken, met verkoelende Spijse, ende Badt-stoven van werm water, soo uyttermaten Vet werden, dat hy nergens soo veel gantsch vette mans gesien en heeft, als in groot Cayro: alwaer vele grooter, ende dicker Borsten hebben, als de grootste
van

van andere Vrouwen .

3. De *Ken-teyckenen* wijfen haer felven : alsoo de Swaerlijvigheyt met de oogen gesien wert .

4. De *Voor-teyckenen* vereyschen meerder onder-richt : Swaer-lijvigheyt , ende overtolligh Vet sluyt de Vaten, benauwt de Borst, ende dien-volgende den Adem, waer door sommige ofte schierlijck komen te stikken , ofte altijd door de banck soo langh niet en leven , als de matigh dunne, ofte magere. Soodanige zijn oock veeltijds onvruchtbaer , om dat haer beste Bloedt, tot Vleysch, ende Vet vergaet, ende het overige slap ende waterachtigh is, gelijk den Arabi- schen *Avicenna* schrijft 4. 7. 4. 5. *Aristoteles* in sijn 1. bouck van de Tellinge der Dieren, op 't 18. capit- rel, ende in 't 2. bouck van de Deelen der selviget, op 't 15. capittel, geeft de selfde reden, te weten, waerom dat vette Mans niet en telen, en vette Vrou- wen niet swanger en werden, dewijl het Zaedt ghe- maeckt werdt uyt het suyverste Bloedt, ende dat, seyt hy, het Vette van 't Bloedt, het welck in Zaedt moest veranderen, allegader tot Vet gaet . Op de Vrouwen stelt *Hippocrates* noch een ander Oirsaeck, in de 46. Kort-bondige Spreucke van sijn 5. bouck : De gene, die onnatuurlijck dick zijnde, niet en ontfangen, in de selfde wert de krop van de Lijf-moeder in-gedruckt, ende sy en dragen niet, voor al eer sy dun werden . De reden geeft *Hippocrates* selve in sijn bouck van de Vrouwe-sieck- ten : Als sy onnatuerlijck dick werden, dan en ontfangen sy niet . Want het dicke Net, leggende op de Krop van de Lijf-moeder, druckt het selve soo, datter niet ontfangen kan werden . Het welck niet en betert, als wanneer door af-gaen van die sware Vettigheyt, de Wegh meerder openingh krijght, ende daer door het Zaedt scheut kan hebben .

5. Al is de Groey seer qualijck geheel te benemen, ofte, als sulcks met kracht van stercke Geneef-midde- len

fen; maer alleen als het Lichaem wel gesuyvert is, ende 't Geswel stil staet, ende niet te vreesen en is, dat door de Pijn, die het Scherven verweckt, een nieuwe toe-vloeyingh sal voort-komen, ende dan oock alleen, als'er na het gebruyck van andere Middelen, noch wat van 't over-geblevene, uyt te trecken is. Maer hier toe gebruyckt men selden het Scherven. Dan de gemeenste ende sekerste Genesinge van een Bloedt-geswel, ofte Onstekinge is, dat men de in-gesoncken Stoffe door de verhaelde Middelen, doet verdwijnen; ende als men daer toe niet en kan komen, dat men dan in gaet den anderen wegh, dat is door Ettermaken ende Door-sweren, waer van in 't laetst-voorgaende capittel gesproken is, ende die in 't II. capittel van 't I. bouck zijn beschreven. Na het Suyveren, komt men tot Toe-heelen, ende Vel maken; gelijk breeder in de Wonden sal werden aen-gewesen.

Ende dit alles is geseyt van eẽ suyper Bloet-geswel. Maer wanneer de Onstekinge niet suyper en is, ende helt na den aert van de Roos, *Oidema*, ofte een Hardigheyt, dan moeten daer by vermenght werden Heelmiddelen, die met die Geswellen over een komen, met dat bespreck nochrans, dat de gene, die op het Bloet-geswel sien, de overhandt hebben.

9. Wat de *Maniere van Leven* betreft. Hier dient geschouwt heete *Lucht*; als oock *Spijse* die al te heet is, gelijk *Loock*, *Ajuyn*, *Wilt-gebraedt*, ende ander *Vleysch*, daer *Peper*, ofte ander *Kruyt* by gedaẽ wert, die mede noch door veelte, noch door selfstandigheyt, al te veel *Voedsel* en geeft, waer door dan meerder *Bloet* soude voortkomen: maer moet gebruyckt werden *Soberheyt*, ende *Kost*, die vochtigh, ende verkoelende is, als *door-geslagen Gerste*, gemenght onder slapgezouten *Schappen*, ofte *Hoender-nat*, daer te voren *Suyringh*, *Lattouw*, *Endivye*, ofte onrijpe *Druyven* in gestooft zijn; ofte daer *Cruys-besjen*, (na den tijt) *Citroensap*.

Sap, ofte *Verjuys* by gedaen is; en wanneer het Bloet, gantsch dun, ende heet zijnde, wat meerder verdic- kinge vereyscht, met *Sap* van *Suyre Granaet-appelen*, ende *Porceleyne* gestooft. De *Wijn* is hier gantsch onbe- quaem, als *Toe-vloeyingh* verwekkende, ende het Bloet onstekende: dan de gene, die haer, door de ge- woonte, van den *Wijn* niet en kunnen onthouden, mo- gen op haer eten een glaesjen van den dunsten drin- ken. Andere sal *Gersten-water*, ofte *kleyn Bier* beter wesen. Ende om geen meerder *Toe-vloeyingh* te ver- wecken, staet wel te wachten, voor stercke *Beweging* des *Lichaems*, insonderheyt van het *gezwollen Deel*, *Gramschap*, korts aen den eten te *Slapen*, *By-slapen*, ende dat men niet *gesloten* van *Lichaem* en is.

Het XII. Capittel.

V L E Y S C H - G E S V V E L L E N . 1. *Swaer-lijvigheyt*, 2. *Oirsaken*, 3. *Ken-teyckenen*, 4. *Voor-teyckenen*, 5. *Ge- nefinge*, 6. *Maniere van Leven*. 7. *Vleyfigen Aen-wasch*; *Sijn Begin*, *Groeyen*, ende *Af-snijden*.

WY hebben gehandelt van het onsteken Bloet-ge- swel: maer het gebeurt somtijds, dat het Bloet, als stoffe van het *Vleysch*, een al-ghemeen *Geswel* maect over 't geheele *Lichaem*, 't welck *Swaer-lijvig- heyt* genoemt wert, ofte in een bysonder plaetsche, ge- lijk van buyten in eenen *Vleyfigen Aen-wasch*, waer van wy terstont een merckelijck exempel sullen by-bren- gen, ende in een *Vleysch-breuck*, die hier na, onder d'an- dere soorten van *Scheursel* sal beschreven werden.

I. *Swaer-lijvigheyt* noemen wy, als het *Lichaem* soo dapper aen-neemt, dat het in sijn werckinge daer door verhindert, ende belet wert. Soo verhaelt *Gale- nus*, in sijn bouck van 't onderscheyt der *Sieecten*, van een, wiens *Lichaem* soo seer uyt-gegroeeyt was, dat hy

zijnde, (gelijck hier af-gebeeldt is) werde seer vast gebonden, ende 's anderen-daeghs, door den ervaren ende loffelijcken heel-meeſter *Nicolaes Scavart*, met een krom mes, konstigh af-gesneden, niet sonder een groote bloet-storringe (alſoo my de Aderen doch-ten by-na de dickte van een pinck te hebben) de wel-

ke terſtont door Bloet-ſtelpende middelen, in't 13. ca-
pittel beſchreven, tegen-gehouden werde. Soude an-
ders ſonder twijffel onder onſe handen doot gebloeyt
hebben. Kreegh even-wel 's avonts de Sprouw, ende
werden ydel van Hooft, dan beyde genas; ghelijck
oock, door gewoonlijcke Heel-middelen allencxkens
de plaetſche, daer den Aen-waſch, die, niet tegen-
ſtaen-

staende soo veel verloren Bloet, noch seven-en-twintigh pondt wough. Dit is nu geleden achtien jaer, sonder dat de Vrouw, die noch leeft, eenigh mangel sedert gehadt heeft.

Het XIII. Capittel.

BOESEM, ofte HOLLIGHEYT, 1. Benaminghe, ende Beschrijvinghe, 2. Oirsaken, 3. Onderscheyt, 4. Ken-teyckenen, 5. Voor-teyckenen, 6. Genesinge.

HEt gebeurt dickwils, dat de Etter in een Aposteuny, het zy dat sy niet by tijts geloost en wert, ofte datter gestadigh nieuwe Vochtigheyt in sackt, door haer scherpigheyt de selfde onder-graeft, ende alsoo een Holligheyt, ofte Diepte maect, die by de Grieken daerom *Kólpos*, by de Latijnsche *Simus* genoemd wert; de welcke wy, haer beteyckeningh volgende, met den naem van *Boesem* alhier sullen beschrijven. Want gelijk uyt ons Lant de overtollige Vochtigheyt in een Boesem gemaelt, ende dan daer na uyt den selfden geloost werdt: even eens gaet het met de Vochtigheden onses Lichaems, die gemeenelijck nae de swackste, ende leeghste Deelen haren loop hebben, insonderheyt daer alreede holligheyt is, alwaer sy dan noch dieper gravē, sonder van buyten, daer het nauwer is, wijder openingh te versorgen.

2. De voornaemste *Oirsack* van dese Holligheyt, is Etter, die door versuym te lange in de Aposteuny verhouden wert, ofte dat de selfde, na het uyt-loopen van de Etter, niet genoegh gesuyvert en is. Want als een Geswel aen't Sweren kooft, ende dat de Etter al van't goede gescheyden, ende wel gekooct zijnde, niet terstont uyt-gelaten en werdt, soo krijght hy een scherpe, en in-etende kracht, waer door hy den wegh, die

die hem van buyten gefloten is , binnen fouckt , ende verwijdt eerst de Holligheyt daer hy in befloten is , ende , daer nae alderhande overtollighe Vochtigheyt , uyt de naeste Deelē , ende het gantsche Lichaem , hem toe-vallende , is gedrukt nader , ende nauwer plaetschen te foucken , die wy *Fistelen* , ende Loopende gaten noemen ; waer van in 't volgende Capittel sal gehandelt werden .

3. De Holligheyt is niet even-eens , maer seer verscheidelijck . Want sommige valt kleyn , ende kort , andere wijdt , ende diep : eenige gaet recht , andere krom , en winckelachtigh , gelijk de Conijns-hollen .

4. Aen de Kennisse van dit Onderscheyt is veel gelegen , om tot de Genefinge te komen ; ende die wert verkregen , door het peylen met een Prouf-ysler , ofte Wassche keersken , sachtelijck in de Holligheyt gesteken .

5. Wat de *Voor-teycken*en belanght : die konnen hier , gelijk in alle Sweringen , voor goedt genomen werden , als de Etter weynigh , ende goet is , ende de plaets sonder pijn : in tegendeel , als het anders gaet . De Holligheyt , die haer om leegh na buyten streckt , is beter te genesen , om dat de Etter , door soodanige opening , lichter kan geloost werdē : maer uyt de gene , die diep neder-sackt , en is de Etter soo wel niet uyt te krijgen , ende langh in blijvende , krijght een scherpigheyt , die in-eet , en de Holligheyt allencxkens holder maect , ende hoe langer , hoe dieper door-mijnt , tot dat ten laetsten , aen het uyt-geholde , ende uyt-ghegraven vleysch , harde kanten op-slaen , die in Loopende gaten veranderen .

6. De *Genefinge* bestaet , gelijk in Wonden , om de af-gewekene Deelen te versamelen , ende de Holligheyt met Vleysch te vollen . Voor al eer daer toe te komen , moet eerst gesien werden , hoe de Holligheyt gelegen is . Indien sy soo staet , dat sy door de Ope-
ningh ,

ningh, die alreede is, haer niet en kan ontlasten, in sulcken geval, moet onder, ofte aen weder-zijde een andere gemaect werden, om daer door de Vuyligheyt af te laten. Daer na dient de Holligheyt gesuyvert met Wiecken, die bestreken zijn met *Honigh van Rosen*, daer een weynigh poeyer van *Aloë* onder gemengt is, ofte *Vng. Apostolorum*, ende, als sy noch vuylder is, met *Aegyptiacum*; ofte andere, beschreven in't 12. capittel van het eerste bouck. Doch indien dat de Openingh te nauw was, ende de Hollighedē te veel, om daer Wiecken in te brengen, dan sal men een suyverend Af-fietsel, van de gemelte Droogen daer in speuten, als by voor-beeldt, van *Alssen*, *kleyne Santorye*, *Ioffrouw-merck*, in *Wijn* gesoden, ende daer dan *Honich van Rosen*, ofte de gemelte *Salven*, na ghelegentheyt, onder gemengt.

De Holligheyt wel gesuyvert zijnde, werdt vorder genesen, als alle Wonden, door Vleysch-toe-heelende, ende Vel-makende middelen, aen-gewesen in 't 14, 15, ende 16. cap. van't 1. bouck.

Het XIV. Capittel.

FISTEL, ofte LOOPENT GAT. 1. Benaminghe, ende Beschrijvinghe, 2. Oirsaken, 3. Onderscheyt, 4. Ken-teyckenen, 5. Voor-teyckenen, 6. Genesinghe. 7. Exempel van een verjaerde Fistel ontrent de Blaes, gebeurt. 8. Maniere van Leven.

I.

Wanneer de laetst-beschrevē Holligheyt niet haest en kooft te heelen, dan eet de Etter al verder in, ende door-graeft haer in verscheyde wegen, niet anders als Pijpen, daerom oock ghenaemt in't Grieks *Sîrigx*, in't Latijn *Fistula*, welcken naem mede in andere talen, als oock by ons, met *Fistel*, bekend is: zijnde

de een holle , lange , diepe , ende pijps-gewijse Swe-
ringe , met harde kanten rontsom beset .

2. De Fiftels , ofte Loopende Gaten (die wy soo
noemen , om dat sy altijd dragen , ende Etter geven)
trecken haren Oirspronck meest uyt de verhaelde Hol-
ligheden , ofte ander Apofteunyen . Want als de sel-
vige , het zy door onfuyverheyt des Lichaems , ende
overvloedt van quade Vochtigheden , het zy door on-
wetenheyt van den Meester , te langh onder handen
blijven , ende niet wel genesen en werden , soo geraken
sy , door de in-etende Etter , allencxkens dieper , en-
de hardt .

3. Daer is een groot *Onderscheyt* in de Fiftelen .
Want de een is dieper , als de ander . Sommige gaen
recht in , sommige scheuns ende dwers . Sommige zijn
enckel , sommige maken van een begin veel wegen .
Sommige eyndigen aen 't Been , sommige aen een Ze-
nuwachtigh deel , andere aen Aderen ofte Slagh-aderen .

4. De Fiftelen werden mede onderfocht , ende na-
gelpoort , hoe verre haer loop-gaten strecken , door een
Prouvet , ofte Prouf-yfer . Het welck niet wel in 't
werck en kan gestelt werdē , wanneer de Fiftel te krom
loopt . Dan in sulcken geval , sal men een langh stucx-
ken Loot nemen , ofte lieyer een Waffchen kaersjen ,
dat buyghen kan , ende 't selve in de Fiftel brengen .
Hier-benevens is het Vleysch , dat rontsom de Fiftel
staet , bleyck , droogh , hart , ende sonder , ofte met
weynigh pijn , 'ten ware datse ontrent een Zenuwe
quam . De Etter , daer uyt komende , is rauw , ende
sontijts met stanck . Offer nu een , ofte meerder Hol-
ligheden zijn , moet met het Prouf-yfer gepeylt wer-
den , sulcks oock sontijds te kennen gegeven werdt ,
door de Etter . Want indien dat'er meerder Etter uyt-
koomt , als waerschijnlijk is , dat'er in een Hollig-
heyt kan groeyen ofte gehouden werden , ofte indien ,
als de Siecke sijn Lichaem om-keert , de Etter , die te

voren in geblevê was, wederom begint uyt te loopen; sulcks is een Teycken, dat'er meerder Holligheden zijn, ende dat de Fistel dieper in gaet. Maer indien de Fistel veel openingen op-geworpen heeft, dan en kan men soo wel niet ondervinden met het Prouf-yser, offer een, ofte meerder Fistelen zijn: dan in sulcke gelegentheynt moet men eenige Vochtigheyt door een van de gaten in-spreuten, de welke, by aldien se door alle de gaten wederom uyt-vloeyt; sulcks is een Teycken, dat'er maer eene Fistel en is. Maer indien de selve door alle de gaten niet uyt en loopt, als dan zijnder meerder Fistelen. Het welck oock de Verwe van 't gene uytloopt, betuyght. Want by al dien de Vochtigheyt, die door meerder openingen uyt-vloeyt; van eenderhande verwe is, sulcks beteeckent dat'er maer een Fistel en is. Maer indien se verscheydelijck geverwet is, dat wijst meerder getal aen. Maer hoe verre dat de Fistelen reycken, ende aen wat deel dat se op-houden, ofte steuten, wert aldus bekend: Indien 't gene, 't welck met het Prouf-yser gerocht wert, sacht is, en d'Etter, die het geeft, wit, ende veel is, sulcks beteeckent, dat de Fistel alleen door het Vleysch gaet. Maer als de selve een Zenuwe raect, dan valter groote Pijn, wanneer men de diepte na-yorscht, ende de Etter, die daer uyt koomt, is wel wit, maer dunder, ende weyniger; ende de Werckinge van dat Deel, daer de Zenuwe na toe gaet, valt veel trager. By aldien de Fistel tot het Been toe-koomt, dan valter Pijn in 't ondersoucken, ende 't gene, daer het Prouf-yser tegen stoot, is hart, ende houdt tegen. Het welck oock even, ende gelijk bevonden werdt, indien dat'er noch geen *Caries*, ofte bedervinge in 't Been en is. Dan als de Verdorventheyt het Been mede aen-getast heeft, dan werdt het in 't aenroeren rouw ende ongelijk bevonden, ende de uyt-vloeyende Etter is bruyt, ende stinckende. Maer wanneer de Fistel een Ader, ofte Slagh-ader koomt te

raken, ende dat die noch niet door-gegeten is, dan koomter Etterige vochtigheyt uyt, als gift. Want het Bloedt door de onsfienlijcke Gaetjens uyt-waessende, werdt vermenght met de Vochtigheyt van de Sweringe, ende daer van wert het gene uyt loopt, gift-achtigh. Dan als een Ader, ofte Slagh-ader door-gegeten is, soo geeftse somtijts Bloet uyt; rooder, ende al springende, als het uyt een Slagh-ader koomt, dicker, ende bruynder, uyt een Ader.

5. Wy komen nu tot de *Voor-teycken*. Slechte, ende versche Fistelen, alleen zijnde in vleyfige deelen, niet diep, in jonge, ende wel-gestelde Lichamen, werden lichtelijcker genesen: maer beswaerlijcker, in de welcke veel Deelen door-gegeten zijn, welckers gront, door verscheyden Holligheden niet wel te stikken en is, die dicht aen de voornaemste Leden leggen, in oude luyden, ende die met quade Vochtiggheden beladen zijn. Gelijk oock quaet vallen, ende niet alleen swaerlijck om te genesen, maer by-nae onge-neeslijck, die (gelijck *Guido* wel schrijft) die diep, krom, ende veroudert zijn; die bereycken tot de beginselen van de Spieren, tot Aderen, Slagh-aderen, Zenuwen, Beenderen, Kneuckels, Wervel-beenderen van den Rugh: als oock die geraken tot in de openheyt van de Borst, ofte den Buyck, ende die komen tot het Ingewant, de Longen, Lijf-moeder, Dermen, ende Blaes. Want soodanige Fistelen ofte en kunnen de Geneef-middelen niet verdragen, ofte de selvige en vermogen soo verre niet te reycken. Ja daer zijn sommige Fistelen, die niet genesen en moeten werden, te weten, de gene, die veroudert zijn, ende verre gelegen van de voornaemste Deelē, ende door de welke de overtollige, ende quade Vochtiggheden een geruymen tijdt gewent zijn haer te suyveren. Want alsoo de selve, door haer ontlastinge, het Lichaem voor vele Sieckten beschermen, en dienen gantsch niet ge-
flo-

floten, ende souden gefloten zijnde, als groot ongemack veroirsakende, wederom moeten geopent werde.

6. De *Genefinge* der *Fistelen* is tweederley, de eene is recht ende volkomen, diese van de gront op met haer Oirsaken wech-neemt, de andere on-volkomen, die men *Palliativa* noemt, te weten, wanneer de *Fistel* van binnen verdrooght, ende van buyten toe-gefloten wert, blijvende niet-te-min noch de *Holligheyt*. Welcke *Maniere* van *Heelen* niet geheel mis-presen werdt van *Aquapendens*, schrijvende dat hem de selve somtijts wel geluckt is, hoe-wel niet altijts.

Dese *Genefinge* gaet aldus toe: Na dat 't *Lichaem* wel gesuyvert, ende eene bequame *Maniere* van *Leven* voor-geschreven is, maect men een *Wieck*, van een nieuwe *Spongye*, nat in eenigh dapper op-droogende *Water*, gelijk *Loogh*, *Calck-water*, ofte diergelijke. Want door die middel sluyt de mont van de *Fistel*, soo datse schijnt genesen te wesen, die oock wel somtijts door hulpe van de natuyrlijke *Wermte* gantsch toe-heelt: maer meesten-tijdt soo lange alleen toe en blijft, als geen overtollige *Vochtigheden* in 't *Lichaem* vergadert en werden. Want wanneer dat'er wederom eenige *Vochtigheyt* in de *Holte* by een koomt, dan gaet de *Fistel* wederom open.

Maer tot de rechte *Genefinge* dient (beneffens een goede *Maniere* van *Leven*, die terstont sal werden aengewesen, ende na dat het *Lichaem*, door een *Af-settende* middel, ofte *Purgatye*, wel ontlast is, gebruyckt twee mael daeghs van een *Dranck*, gekoockt in een kan witte *Wijn*, ofte *Water* (soo daer *Koortsche*, ofte eenige *Hitte* by is) van twee ongen geraspt *Palmenhout*, de *Bladeren* van *Agrimonye*, *Wuegh-bre*, *Eerenprij*, *Savel-boom*, ende *Paerde-staert*, van elcks een hant vol. Ende by aldien vereyscht wert, dat desen *Dranck* noch stercker zy, soo kan men, elcke reys, daer onder mengen een half scrupel *Creeften-oogen*; also de selvige,

gelijck oock den *Savel-boom*, die in den *Dranck* koomt, seer bequaem zijn om bedorven *Been*, *Etter*, bedorven *Aderen*, ende diergelijcke, uyt te werpen.

Daer na moet men voor-al sijn best doen, om den *Callus*, ofte 't generontsom in de *Fistel* vereelt is, wech te nemen. Maer alsoo het op-brengen van de *Middelen*, om sulcks te doen, meesten-deel belet wert, door de nauwe mont, ofte openingh van de *Fistel*, soo dient de selvige gewijdt, ende breeder geopent. Sulcks kan geschieden door *Vyer*, door *Yser*, ofte bequamelijcker, ende sonder pijn door *Wiecken* van een *Spongye*, van *mergh van Vlier*, *wortel van Gentiane*, van *wilde Wyngaert*, van *Aristolochye*, ofte oock van *gedrooghde Knollen*. Want die langhwerpigh, ende voor scherp gemaect, in de *Fistel* gebracht zijnde, trecken in haer de vochtigheyt van de *Fistel*, waer door sy swellende, de *Openingh* allencxkens sonder pijn wijder maken. De selvighe *Wiecken* werden oock somtijds, als de *Hardigheydt* het wijder maken tegen-staet, gedoopt, ofte gestreken met sulcke *Middelen*, die bequaem zijn om 't vereelde wech te nemen. Want den uytterlijcken mont van de *Fistel* vereelt voornamelijck, ende eerst in de *Huyt selve*, als de welke lichtelijcker verhart, ende verdunt, dan het *Vleysch*, 't welck sachter is, ende de *Overtolligheden*, ende toe-vloeyende *Vochtigheden* met minder schade ontfanght. Het gebeurt even-wel somtijds, dat oock het *Vleysch selve*, in de *Holligheyt*, koomt te verelen. De *Vereeltheyt*, die in den mont van de *Fistel* is, kan men sien ende tasten. Maer de gene, die in de *Holligheyt selve* is, moet door het *Prouf-yser* ondervonden werden. Want wanneer het selve daer in gebracht wert, soo en is'er geen ofte luttel pijn, daer en koomt geen bloedt uyt, ende men voelt eenige *hardigheydt*, by aldien daer *vereeltheydt* is. Maer die niet zijnde, soo wert'er door het voelen pijn verweckt, daer koomt bloedt uyt, ende men verneemt

neemt geene Hardigheyt.

Waer nu de Vereeltheydt is, daer moetse van daen genomen werden, 't welck geschiet, ofte door *Heelmiddelen*, ofte door *Yser*, ofte door *Vyer*. Van de *Heelmiddelen* moet men somtijds de sachtste nemen, als daer zijn de *Versachtende*, ende *Verdrijvende*; somtijds stercker, gelijk zijn de *Suyverende*; somtijts de sterckste, als de *Brandende*, allegader beschreyen in 't Eerste bouck. In kintsche jaren, ende sacht vleysch, zijn genoegh de *Versachtende*, die de hardigheyt, ende de vast-klevende Stoffe, waer uyt de Vereeltheyt groeyt, wech nemen: waer by men dan oock van de *Suyverende* wat magh vermengen. Soodanigh zijn, *Asch van Vijgen* met *Ganse-vet* gemenght: een Af-sietse van *Varen-wortelen*, ende van *Agrimonye*, *Diachylum magnum*, *Vnguentum Apostolorum*. Maer men heeft gemeenlijk al stercker van doen, die door *suyveren*, ofte oock door branden de Vereeltheydt verteren. Stercker zijn de wortel van *Spondylium*, rontsom af-geschrapt, de wortelen van *Asphodelus*, *Serpentaria*, *Bryonia*, een af-sietse van *Lupinen*, ende insonderheyt *Centaurium minus*. Sommige raden oock de Fistel te vullen met den wortel van *Swart Nies-kruyt*, ende dat drie dagen nae malkander. Maer *Antonius Chalmereus* (een verlocht Fransch Heelmeester, wiens Hant-bouck der Heel-konste onlanghs in Nederlandts uyt-gekomen is) waerschouwt ons in sijn 13. cap. dat de *Nies-wortel* geen goet Heel-middel en is, insonderheyt indien de Fistel haer geset heeft in eenigh deel van de Borst. Want als hy maer eens een Fistel van den Rugh-graet, ontrent de plaetsch van 't herte met de wortel gevult hadde, soo ginck de Siecken gestadigh van sijn selven. Noch stercker zijn *Vng. Egyptiacum*, gebrandt *Coper-root*, *Precipitaet*, *Olye van Swavel*, *Trochisci de minio*, *Calcuis*, *Misy*, *Sory*, uyt de welke men tot sijn gebruyck gemengelde kan maken. Is al van outs seer gepresen 't gene gemaeckt wert van

een deel *Ammoniacum* in stercken *Azijn* gesmolten, ende dan vermengt met drie deelen *Spaensch groen*. Ende die het noch stercker hebben moet, magh daer by doen *Precipitaet*, anderhalf drachme. Ofte *N. Vng. Egyptiaci*, anderhalf onçe; *Sublimaet*, anderhalf drachme; *Loogh*, 1 onçe; *Rosen-water*, 2 onçen; *Weeghbre-water*, 3 onçen. Te samen op-gekoockt.

Indien even-wel het bequaem by-brengen van dese Middelen, gelijk dickwils gebeurt, door de nauwte, ende diepte van de Fistel, belet werdt, soo moet men de selvige ofte geheel openen, ofte de Middelen tot de gront toe in-schieten. Als men voor heeft, de Fistel te openen, soo moet men eerst het Prouf-yser daer in steken, ende op het selve de openinge doen. Maer by aldien men niet en vermagh de geheele Fistel te openen, soo sal men daer Heel-middelen in-brengen; ende die ofte nat, ofte droogh. De Natte werden daer in gespeut, ende vermengt met *Loogh*, *Mede*, *Zout-water*, *Calck-water*, ofte *Voor-loop van Brandewijn*, die sonderlingh bequaem is, met andere gemengt zijnde, om alderhande vuyle Sweringen te suyveren, ende op te droogen. De Drooge heel-middelen werden tot sijn poeyer gestooten, ende met een afgesneden schacht in de Fistel geblasen; voornamelijck als de Fistel korter is, ende binnen 't Vleysch; maer by aldien se te langh is, soo machse oock aen de weder-zijde geopent werden, om de Middelen van beyde kanten, daer in te moghen brengen. Als dan en dient niet vergeten ('t welck in de Genesinge van de Holligheyt hier vorens oock vermaent is) dat de openingh van de Fistel nae beneden toe kooft, op dat de vochtigheden daer te lichter souden mogen uyt-loopen.

Maer alsoo de Fistelen niet altijdt en wijcken voor de Heel-middelen, ende dat in dese saeck somtijds meerder voordeel getrocken wert van 't Hant-werck, soo moet men oock al-te-met tot het Yser, ende Vyer

komen; te weten, na dat de geheele Holligheydt ge-
 opent is. Het welck even-wel niet en magh gedaen
 werdē in die Fistelen, de welcke haer streckē tot groo-
 te Slagh-aderen, Zenuwen, Banden, 't Velleken dat
 de Ribben bekleet, ofte diergelijcke Deelen. Maer
 daer het geschieden magh, na dat de Holligheydt door
 het Prouf-yser, ofte eenige in-gespeute Vochtigheydt
 ondervonden is, soo sal men die geheel, soo groot sy
 is, openen. De Fistel geopent zijnde, soo sal men de
 vereeltheyt, ofte door Heel-middelen, ofte door de
 scherpte van een Scheer-mes, tot het goet Vleysch
 toe af trecken: het welck niet alleen uyt de verwe,
 maer oock uyt het bloedt, ende 't pijnlijk gevoelen
 te kennen is. De selfde Vereeltheyt, insonderheyt die
 seer hart is, wert vaerdiger, ende met minder pijn door
 een heet Yser, ('twelck wy een *Cautery actuael* noemen)
 wech-genomen. Maer om dat het vyer wat schricke-
 lick staet, soo willen weynige daer aen. Ondertusschen,
 't zy sulcks door *Caustike*, ofte Brandende Heel-mid-
 delen, 't zy door Mes, ofte Vyer geschiet, het Deel
 moet rontsom bewaert werden, door een Verkoelent
 ende te Rugge-drijvende *Defensijf*, op dat de pijn geen
 onstekingē en veroorfake.

Als nu de Fistel aldus gebrant, ende verdrooght is,
 soo sal men eenigh Versachtende Heel-middel, om
 den korst af te weecken, daer op gebruycken. Maer
 soo de Fistel op eenigh Been uyt-koomt, soo dient
 men het selve, door het snijden bloedt leggende, wel
 neerstelijck te schrappen, ende al 't gene bedorven en-
 de swart is, wech te nemen. Ende dat maer buyten aen.
 Want als de *Caries* dieper in 't been gegeten heeft, soo
 sal men de schilfer uyt-snijden, indien hy van selfs niet
 volgen en wil. By aldien het been tot het mergh toe,
 ofte oock geheel bedorven is, soo sal men al 't gene
 bedorven is, uyt nemen; dan sulcks kan wel in kleyne
 beenkens geschieden, maer niet in groote. Na dat het

been gefuyvert is, magh men komen tot Vleyfch-makende middelen. Ende by aldien de Fiftel na de felvige niet en luyfert, sulcks is een teycken, dat al 't gene bedorven was, noch niet wech-genomen is. Derhalven moet de Fiftel noch dieper geopent werden, het been noch beter af-geschrapt, ende gefuyvert: ende als de Fiftel dan noch niet en wil heelen, soo looptse sonder twijfel tot in 't binnenste van 't Lichaem, alwaer haer endt niet na-gespoort en kan werdé. Derhalven moet men het werck de Nature bevelen: de welcke men even-wel kan te hulpe komen, met een Poerken van *gebrant Zout, Wijn-steen,* ende *Agaricus*, te samen onder *Honich* vermengt, alsoo het selve de kracht heeft om gebroken ende verdorven Been uyt te trecken, quaet Vleyfch af te eten, ende de Fiftel te helpen, gelijk *Nicol. Florent.* getuyght.

De Vereeltheyt wech-genomen zijnde, indien dat ter noch eenige vuyligheydt in is, soo sal men Afvegende ende Suyverende middelen gebruycken, gelijk daer zijn *Pimpinelle, Gulden roede, kleyne Santorye, Alssen, Boonkens Hool-wortel,* ende andere (in 't Eerste Bouck beschreven) met *Honich van Rosen,* op Wiecken gestreken, ofte met voor-loop van *Brandewijn* in-gespeut.

Als de Fiftel wel gefuyvert is, wert vorders toe-geheelt, als ander Wonden.

7. Tot klaerder onderrichtinge sullen wy hier by vougen, een aen-merckens waerdigh voor-beelt, van een *verjaerde Fiftel ontrent de Blaes*, ende door wat Middelen de selve geheelt is.

Een Man van ontrent 33. jaren, vochtigh van aert, ende vol van quade Vochtigheden, kreegh door een ongeluckigen val een *Vlceratie*, ofte Versweringh ontrent de Blaes, de welcke qualijck genesen zijnde, verviel tot een Fiftel, die in ses jaren van niemant en konde geholpen werden. Tot dat hy quam by *Dr. Faber*, geneef-heer van den Keyser, de welcke 't gebreck besien-

fiende, bevondt de plaetsch gantsch vochtigh, vol Fistels, seer krom gaende, daer men met geenderhande Prouf-yser in en konde komen. Na dat hy voor-seydt hadde, 't selve een gevaerlijck werck te wesen, ende dat het seer swaerlijck soude kunnen tot heelen ghebracht werden: soo leyde hy sijn genesinge even-wel aen op de volgende Aenwijssingen. Alsoo hy oordeelden, dat het gebreck hingh aen de overtollige Vochtigheyt des gheheelen Lichaems, ontsaende uyt een groote Swackigheyt van Maegh ende Lever, soo lette hy voor-eerst dat die Vochtigheyt niet gestadigh toe en nam, ende dan, om die daer alreede was, door bequame Geneef-middelen wech te nemen, ende om het swacke Ingewandt wederom te stercken, ende ten laetsten om de Fistel van de Hardigheyt, ende 't quaet Vleysch te suyveren, ende dan toe te heelen.

Tot het eerste schreef hy hem voor eene goede *Maniere van Leven*, om te schouwen vochtige ende koude Lucht, als oock de mist, ende avont lucht. Niet al te langh, noch by daegh te slapen. Spijse te gebruycken, die werm ende droogh was, ofte van naturen, ofte door bereyden, ende toe-maken.

De overtollige Vochtigheyt suyverde hy met een Af-sietfel van *Salsa, Guaiac*, ende *China*, daer by doende *Epithymum, Mechoacan, Hermodactyli*, met wat Suyc-ker door een Hippocras-sack gheleeckt. Hier van dronck de Siecke thien dagen langh eenen roomer, waer door hy sacht, ende sonder onsteltenis, suyverde. Dit uyt zijnde, heeft *Faber* eenen anderen dranck doen maken, om te sweeten, van *Guaiac*, ende *Salsa parilla*, met een weynigh *Sassaphras*, ende *Razijnen*, door gedaen met wat *Caneel*. Het eerste Af-sietfel liet hy hem drincken om te sweeten, het tweede voor dagelijckschen dranck. Daer na dede hy hem gebruycken eenighe Conserven, om de Maegh, ende Lever te verstercken.

Ondertuffchen en waren de Uyt-wendighe Heel-middelen niet vergeten : maer is voor-eerft de Mondt van de Fiftel gewijdt met het Morgh van een Vlierboom : daer nae is de Vereeltheyt wech-ghenomen met *Phlegma spiritus vitrioli* . Ende doen gefuyvert met het volgende water : *N. Wortels van Vijf-vinger-kruyt* , *Weeghbre* , van elcks 1 loot ; *Bladeren van Chamædrys* , *Scabieufe* , van elcks 1 handt vol ; *kleyne Santorye* , *Rofmarin* , van elcks 3 handt vol ; *witte Wijn* , 1 ftoop . Een weynigh te famen gekoockt , ende dan vier-entwintigh uyren geweect hebbende , door een helm over-gehaelt ; ende ghenomen van dit Water een half onçe ; *Sap van Vrouw-merck* , *Honigh van Rosen* , van elcks drie vierendeel loot ; *Aluyn* , *Suycker* , van elcks een vierendeel loot . Dit aldus onder malkander vermenght , werde met een Speut , tot den grondt van de Fiftel gebracht .

Ten laetften om te Heelen , ende Vleysch te maken , nam hy 6 onçen van dit Waterken , ende koockten daer in *Aloë* , *Myrrha* , *Sarcocolla* , van elcks een half loot . Ende op het Gebreck een Plaefter van *Oppeldoch magnum Paracelfi* houdende , liet daer over leggen een Spongye , in 't voorfz. Water nat gemaect , ende wel uyt-gedouwt , om de vochtigheyt , die uyt quam fippen , te ontfangen .

Ende met dese Middelen is 't Gebreck genesen , gelijk Dr. *Horftius* getuyght .

7. Hier dient mede gelet op een goede *Maniere van Leven* , door de welke het groeyen , ende toe-vallen van de overtollige Vochtigheyt mocht geweert werden . Soodanige is beschreven in de *Geneef-konfte* , in het 14. cap. van de *Sinckinghen* , in 't 2. bouck ; de welke aldaer kan na-gefen werden .

Het XV. Capittel.

R O S E. 1. Haer Benaminge, 2. Beschrijvinge, 3. Oir-
saken, 4. Ken-teyckenen, 5. Voor-teyckenen, 6. Genesin-
ge, 7. Maniere van Leven, 8. Middelen, om voor te komen.

I.

HET Geswel, dat uyt geen enckel, maer uyt Gal-
achtigh Bloedt ontstaet; wert by ons, na de roo-
de, ende roosachtige verwe, daer het de Huyt mede
beschildert, *Rose* genaemt, gelijk wel lichtelijck in't
Grieksch *Erysipelas* (welcken naem by de Heel-mee-
sters gebruyckelijck is) van *Erythros*, dat is root, hoe-
wel andere na eenen anderen oirspronck vorschen. De
Hoogh-duytschen heeten het om de selfde reden *Rots-
lauf*, als rasch, gelijk men bevindt, met sijn roodig-
heyt voort-loopende. Dan, om den Brandt, die het
verweckt, voert het in verscheyde talen den naem na
het Vyer. *Hippocrates* noemt het *Pur agrion*, dat is,
Wilt-vyer; by *Sammonicus* wert het beteyckent met den
enckelen naem van *Ignis*, ofte *Vyer*; by *Columella*, *Pli-
nius*, ende *Lucretius*, in de volgende verssen, met *Sacer
ignis*, ofte *Heyligh vyer*; ende na den heyligen *Anthony*
(als weerder, ende bescherm-heer van 't Vyer) by de
Françoisen, *Le feu saint Antoine*, by de Italianen *Fuogo
di sant Antonio*, by ons *S. Anthonis vyer*, en by de Duyt-
schen *Sant Anthonis feur*; als mede *Brendende raach*, *Glock-
feur*, ende *Fleg-feur*, om dat het soo voort-loopt, ende
met koortsche uyt-vleckt.

2. *Rose* is een roosachtighe rootheyt met groo-
ren brandt, ende steecte, over het Lichaem voort-
loopende, meestendeel plat, somtijds de Huyt ver-
heffende; bestaende uyt Galachtigh Bloedt. De
poëet *Lucretius* beschrijft haer in sijn 6. bouck aldus
met dese verssen:

Et

*Et simul ulceribus quasi iniustis omne rubere
Corpus, ut est; per membra facer cum diditur ignis.*

3. De naefte Oirfaeck van de Rose is dun, scheidp, ende galachtigh Bloet, niet vry van eenige quaet-aerdigheyt, uyt een onsteken Lever, ende Uytterlijcke verhittende Oirfaken ghetrocken, schietende op de swackste Deelen, ende haer daer over verspreydende.

4. De Ken-teyckenen zijn een voort-loopende Roodigheyt over de Huyt, somtijds blaes-gewijs op geswollen, insonderheyt in't Aengesicht, ende in de Oogen soo verheven, dat sy als toe-gesloten zijn, ende het Hoofst schijnt eens soo dick te wesen, waer door de Mensche niet kenbaer en is. Begint gemeenlijck met eenige Huyveringe, daer de Koortsche dan dadelick op volght, met een spannende, ende stekende Pijn.

5. Wy komen tot de Voor-teyckenen. Wanneer een Rose rontsom gaet, als een swachtel, daerom by *Plinius Zoster*, ende by *Scribonius Largus* genoemt *Zona*, by ons Omloop, ende sulcks in 't midden van 't Lichaem gheschiet, dan brenghetse den Mensche om, seyt de gemelte *Plinius* in 't 26. van sijn Natuyrlijcke Historye, op 't **II.** capittel. Sulcks is oock in 't geloof van 't volck gekomen, dan en gaet geensins vast.

Rose, schrijft *Hippocrates* in de 25. Kort-bondighe Spreucke, van sijn 6. bouck, *in-slaende na binnen, is quaet; maer na buyten uyt-slaende, is goet.* Staet altijt te wenschen, als'er quade Vochtigheyt in't Lichaem is, dat de selve liever besit de slechtste, als de beste deelen: derhalven is't ongelijck beter, dat sy uyt-slaet, niet alleen als oirfaeck van minder quaet, maer oock als Teycken, dat de Nature de overhandt heeft, ende de ongesontheit uyt-drijft.

Wy sullen hier noch by vougen twee Spreucke van den selfden *Hippocrates*, uyt sijn 7. bouck, ende vooreerst de 19. *Op ontblootingh van 't Been, de Roos komende, is quaet.* Daer en is geen Been in ons Lichaem van na-

turen bloot, als de Tanden, want al de Beenderen zijn met Vliesch, Vleysch, Vet, ende Huyt bedeckt. De Ontblootinge geschiedt door het wech nemen van de verhaelde Deelen, die het Been bekleeden. Het zy dan sulcks geschiet door Verplettinge, ofte Bedervinge van de Spieren; ofte, gelijk in 't Kout-vyer, door Verstervinge, ofte uyt door-bijten van Vliesch, ende Vleysch, gelijk in scherpe Sweringen; ofte oock, als het Been selve verwolmt is, het welck gemeenlijk *Caries* genoemt werdt; ten kortsten, uyt wat oirsaeck dat het Been ontbloot, soo is't altijt quaet, ende seer schadelijk, dat'er eē Rose toe slaet. Want sulcks geeft een teycken, dat niet alleen het ontbloote Deel ongematigt is, maer het gantsche Lichaem overvloet heeft van Galachtige vochtigheyt.

De volgende, te weten de 20. Spreucke is: *Op een Rose, Verrottinge, ofte Sweringe komende, is quaedt.* Hier staet aen te mercken 't gene te voren in 't 10. capittel is aen-gewesen, dat de Geswellen haer eynde nemen op drierley manieren, door Verdwijnen, Versweren, ofte Verrotten. Wanneer de natuurlijcke Wermte geheel sterck is, ende de Vochtigheyt redelijken goet, dan koomt de selvige te verdwijnen. In tegendeel, als de natuurlijcke Wermte slap is, de Vochtigheyt quaet-aerdigh, dan staet het tot Bedervinge. Tusschen beyden gaet het Sweren, als wel geschiedende door onnatuurlijcke Hitte, maer die door de natuurlijcke Wermte geholpen wert, ende in een Stoffe, die haer stelt om gekoockt te zijn, ende in godde Etter te veranderen. Nu de Rose, is een geswel van Galachtigh, ofte heet Bloet, de Huyt alleen belemmerende, ende niet tot in het Vleysch door-dringhende, ende daerom soude wel behooren, dat sy door Verdwijnen vergingh, ende niet door Versweren, ofte Verderven. Want daer toe vervallende, beteyckent, dat de Oirsaeck van de Rose, niet op haer ghewoonlijcke plaet-

plaetsche en blijft, maer met hare quaedt-aerdigheyt diep in-eet; het welck groot gevaer van Kout-vyer mede-brenght.

6. Wy komen tot de *Genefinghe*: Wanneer dat de Rose eerst begint, weynigh plaetsch beslaet, ende niet seer vyerigh en is, dan magh men, sonder forge, daer op leggen te Rugh-drijvende middelen; waer onder meest in't gebruyck is het *Oxycratum*, dat is *Water*, en *Azijn*, werm mede gestooft; dan is noch beter *Vlier-azijn*, met *Weeghbre-water*, daer onder dun ghestreken *Nutritum*, gewasschen met Sap van *Weeghbre-bladeren*. Waer over mede geleydt kan werden een Plaester van *Diapompholygos*, ende buyten op, het Af-sietfel van *Graaet-schellen*, *Rosen*, ende *Camillen*. Maer als in tegendeel de Rose al voort-loopt, wijdt verspreydt is, ende een grote vyerigheyt vertoont, dan sal men het Lichaem ontlasten van de Stoffe, te weten de Galachtige vochtigheyt, door Middelen beschreven in 't I. Deel van de *Geneef-konste*, op't 12. Capittel, No. 2. doch met geen *Aloë*, ofte *Scammony*, als te heet, ende te scherp zijnde. Derhalven magh men nemen een loot *Rhabarber*, laten dat 's nachts weecken in *Cichorey-water*, *Pruym-sap*, *Wey*, ofte diergelijcke, ende des morgens daer onder mengen een loot *Manna*, enckel *Pruym-kruyt*, ofte *Syrop van Provençy-rosen*, met eë scrupel bereyde *Wijn-steen*. Als dit wel gewerckt heeft, soo dient des avonts laet in-gegeven, dewijl de Rose bestaet in een sijne Vochtigheyt, die selden bevrijdt is van eenen quaden aert, 't gene dat het laetste verbetert, ende het eerste doet uyt-waessenen ('twelck ongelijck beter is, als de heete Sweet-drancken, die sommige hier toe voor-schrijven) als een drancxken van een vierendeel loot *Diascordium*, een halfscrupel *Zout van Cardio-benedictus*; 1 loot *Syrop van Citroenen*, ende 1 onçe *Cichorey*, *Endryve*, ofte *Suyringh-water*. 'S anderen-daeghs sal men openen de *Lever*, ofte *Middel-ader*, ende trecken soo veel *Bloedts*

Bloeds af, als men na gelegentheyf sal bevinden noodigh te wesen . Ondertuffchen dient niet vergeten , dat het overige verkoelt , ende verbetert werdt , soo door een *Apozema* van Wortels, ende Bladeren van tamme, ofte wilde *Cichorey*, met *Suyringh* in *Wey* gesonden, als oock door een Koel-dranck van *Gerste-water* met *Thamarinden*, en daer by gedaen *Syroop* van *Citroenen*, van *Granaten*, van *Suyringh*, ofte diergelijcke, met eenige druppels, tot aengename serpigheyt, van *Swavel-olye*, ofte van *Coper-root* . Dan dewijl dit gedaen werdt, en sal men niet over-flaen de verhaelde Uytwendige middelen, ende de selve, als den Brandt groot is, niet aen laten backen: maer drie vier mael daeghs ververschen . Hier op dient verder in-gesien het 2. capittel van het 1. Bouck .

7. De *Maniere* van *Leve* heeft hier mede hare kracht; ende dient foodanige gehonden, als wy in't 11. capittel, van 't Bloedt-geswel, beschreven hebben. Daer by vougende, om dat het Bloedt hier seer dun, ende heet is, dat het selve insonderheyt dient verkoelt, ende verdickt; waer toe strecken *Salaet* van *Lartouw*, ende *Porceleyn*; *Schape*- ofte *Kalfs-vleysch*, met de selfde *Kruyden*, ende *Verjuys* gestooft; *Rijst*, ofte *Terwen-blom* in *Karne-melck* gekoockt; *Schaeps*- ofte *Kalfs-voeten*, met *Azijn*, ende diergelijcke .

8. Doch dewijl sommige *Lichamen* de *Rose* seer onderhavigh zijn, soo dient in de selve niet alleen getet, om die te verdrijven: maer oock om voor te komen . Daer toe streckt, dat in't voor ende na-jaer, na het nu beschreven, ofte diergelijcken *Af-settende* drancxken, Bloedt gelaten, de *Gal* verkoelt, ende de onsteken *Lever* geopent wert, door *Cichorey*, *Agrymony*, *Suyringh*, ende andere *Kruyden*, in't 20. capittel van't 1. Deel der *Genees-konste* beschreven .

Het X V I . Capittel.

S P R I N G E N T - V Y E R , 1. Benaminghe , ende Beschrijvinge , 2. Oirsaken , 3. Ken-teyckenen , 4. Voor-teyckenen , 5. Genesinge , 6. Maniere van Leven .

I.

O N D e r de heete Geswellen , werdt mede gerekent de Vyerigheyt , die haer in de Huyt , gelijk Verbrantheyt van siedent water , met puystkens , en blaesjens op-werpt , daerom , nae sieden , by de Griecken *Pblyctana* genoemt , by de Arabyers *Sabafati* , ende om dat sy met brandt voort-loopt by de Duytschen ende ons Wilt-vyer , gelijk oock by de Françoisen *Feu Sauvage* , die het oock *Bouton* heeten , de Italianen *Broffolo* , ende de Spaengjaerts *Postilla* . De gemeenste naem by ons , is *Springent-vyer* ; ende en is niet anders als brandende Bladeren , ofte Bleyen , die haer in de Huyt , ofte veel eer het Op-huydeken openbaren , ende vyerigh voort-springen .

2. De naeste *Oirsaeck* van Springent-vyer is heete en gallige Vochtigheyt met zoute , ende waterige gemenght : het zy de selve uyt een verhitte Lever , heete Kost , op-houden der Stonden , ofte anders haren oirspronck heeft . Koomt oock veel tijds , voornamelijk in de Kinderen , als sy schierlijk uyt de Kouw , in de Hitte , ende wederom uyt de Hitte in de Kouw verschijnen .

3. Iste *kennen* aen de kleyne Bladerkens , die rasch , met jouckfel , uyt-slaen , ende door-brekende , tranen een geelachtige Vochtigheydt , de kanten verharden , ende vallen af , gelijk een korste .

4. De Mans , seyt de Grieksche *Aëtius* , zijn seldom met het Springent-vyer gequelt , de Vrouwen , die niet wel gesuyvert en werden , krijgen 't dickwils op

ha-

hare Beenen, de Kinderen over 't geheele Lichaem, dan duyr gemeenlijck maer twee drie dagen. Doch, als 't niet wel genesen wert, koomt somtijts in Hayr-worm te veranderen.

5. Tot *Genesinge*, dient het betten met *Rosen-water*, ofte *Water daer Rosen, Granaet-schellen, ende Weeghbreaed* in gekoockt is; dan gestreken met *Nutritum*, ende *Slijm van Que-kernen*, in *Rosen-water* uyt-getrocken, onder een gemenght. Ende indien de *Bleynen*, van selfs niet door-brekende, *Pijn* verwecken, soo sal men de selve met een *Naelde* door-steken, ende daer op leggen, eerst een *Pap van Gersten-meel*, in *Kaerne-melck* gekoockt, daer na de plaester *Diapompholygos*.

6. Hier dient gehouden de selfde *Maniere van Leven*, die in de *Rose* is voor-geschreven. Daer-en-boven, moet in *Vrouwen*, die gestopt zijn, ontsluitingh gemaect werden, door soodanige *Middelen*, als in 't 23. cap. n. 2. van 't 1. *Bouck der Genees-konste* zijn beschreven; insonderheydt door *Ader-laten in den Voet*. Soogende kinders, alsoo het in haer meest onstaet uyt *quaet Sogh*, dienen ten eersten verliet van een gesonde *Minne*.

Het XVII. Capittel.

HAYR-VVORM, 1. *Benaminge*, 2. *Beschrijvinge*, 3. *Oirsaken*, 4. *Onderscheyt*. 5. *Ken-teyckenen*, 6. *Voor-teyckenen*, 7. *Genesinge*, 8. *Maniere van Leven*.

I.

VAN den selfden aert, met de voor-gaende *Rose*, ende *Springent-vyer*, is den *Hayr-worm*, die mede uyt een galachtige ende lichte *Vochtigheyt* bestaende, als een hayrige *Worm* voort-kruypt; waerom hy oock by de *Grieccken Herpes*, ende, nae dat woordt, by de *Latijnsche Serpigo*, doch gemeenlijck, om dat hy dick-wils

wils schierlijck over-valt, *Impetigo*, genoemd werdt. De Françoisen heeten hem *Dartre*.

2. *Hayr-worm* is een verheffing in de Huyt, met roodigheyt, jeuckfel, ende kleyne peuckelkens, gelijk als verwormt, in-gegeten.

3. De naeste *Oirfaeck* van *Hayr-worm* is een enckele, ende scherpe *Gal*, de welcke, door sijn fijngheyt, tot tegen het Op-huydeken door-dringht; doch weyniger plaetsch beslaende, als de *Rose*: maer die evenwel meerder *Sweringe* veroirfaeckt. Van de vorder *Oirfaken*, die de *Gal* doen groeyen, is voor desen dickwils verhaelt.

4. Het *Onderfcheyt* bestaet uyt de *Oirfaeck*. Wanneer de *Gal* alleen is, ende niet veel buyten haer eygen gematigheyt, dan veroirfaektse den gemeenen *Hayr-worm*; meerder aen-gebrandt zijnde, de soorte, die de *Grieken* *Esdíomenos*, dat is, *In-etende* noemen; ondatsel selver in't *Vleysch* gaet; maer als andere *Vochtigheyt* haer onder de selvige vermenght, dan maectse kleyne *Bladerkens* op de *Huyt*, gelijk *Geers*, ende daerom *Herpes miliaris* geheeten.

5. De *Ken-teycken*en blijcken volkomentlijck uyt de *Beschrijvinge*.

6. Na dat de *Gal* scherp, ofte slap is, soo valt den *Hayr-worm* lichter, ofte swaerder te genesen. De *In-etende* is de quaetste, ende verandert dickwils tot arger *Zeer*.

7. Om van den *Hayr-worm* te geraken, moet vooreerst wel gelet werden, dat *Galachtige* vochtigheden van binnen bereyt, af-geset, ende geluyvert werden, door soodanige *Middelen*, als in de *Geneef-konste* zijn aen-gewesen. Indien 't *Lichaem* daer by *bloedt-rijck* is, soo dient een *Ader* geopent, ende soo veel *Bloets* af-gelaten, als de gelegentheyte vereyscht.

Den lichtsten *Hayr-worm* wert wel geholpen met *zuuchtere Speecksel* gestreken, ofte met *Water*, dat uyt groen

groen Hout, als't op-geftoockt is, loopt, de *Bladeren van Glas-kruyt*, ofte *Een-bladt in Brandewijn* geleyt, de *Wortel van Patich* met *Azijn* gestampt.

Op de gene, die swaerder is, dienen oock krachtiger Middelen gebruyckt; als *Moflaert*, poeyer van *Aluyn* met *Azijn-honigh* gemenght.

Tot de swaerste, ende in-etende, hebbe ick dickwils goet gevonden de *Salve*, die *Dr. Forest* te *Delft* in de winckels gereet hiel, en bestaet uyt *gebrant Loot*, *Menye*, van elcks twee ongen, *Precipitaet* derd' half loot, *Gout-schuym*, *Antimony*, *Canfer*, van elcks vier ongen, *Ceruyts-salf* met *Canfer*, een winckels-pont; dit alles in een vijfel met een heete stock tot een *Salve* geroert. Doch, gelijk de meeste om-flagh niet altijd het beste uyt en levert, maer dickwils het geringhste wel gebruyckt zijnde, het beste werck uyt-voert, ende daerom van mijn oock liefst gebruyckt wert; soo en hebbe ick hier niet beter gevonden, als een slecht *Salfken* in't oog, maer wonderlijck in deught, bestaende uyt *bruyn-gesnerckte Boter*, *Roet* uyt den schoorsteen, daer in geschrapt, ende op 't laetste een scheutjen *Azijn* bygegoten. Ende dit geneest oock wonderbaerlijck de *Schorfte* hoofden, die na geene ander Middelen willen luyfteren, selver die na de *Lafernye* trecken, gelijk ick dickwils hebbe ondervonden. Ende daer op staet het gene de *Grieksche* poët *Hesiodus* eertijts geseyt heeft, dat de domme niet en verstaen, wat kracht dat-ter oock in't alder-slechtste *Kruyt* is.

8. Hier moet mede soodanigen *Maniere van leven* gebruyckt werden, waer door geen *Galachtige*, *Zoute*, ofte andere scherpe *Vochtigheden* voort en komen: maer die de gene, de welcke alreede gemaect zijn, kan verkoelen, ende versachten. Soodanige nu al meer-maels aen-gewesen zijnde, is onnoodigh hier wederom op te halen.

Het XVIII. Capittel.

1. Kout-geswel, O I D E M A genoemd. 2. Beschrijvinge, 3. Oirsaken, 4. Onderscheyt, 5. Ken-teyckenen, 6. Voorteyckenen, 7. Geneefinge, 8. Maniere van Leven.

I.

GElijck heet Bloedt, te overvloedigh zijnde, tot Geswellen uyt-puyt; soo maect oock het Koude een Geswollen vergaderinge, de welcke by de nieuwe Geneef-meesters den algemeenen naem gegeven is van *Oidema*, ofte *Oedema*, welck eerste woordt eygentlijk in 't Griecks een Geswel beteykent, ende soo is 't mede, volgens de uytlegginge van *Erotianus*, voor alderley Geswel gebruyckt by *Hippocrates*, ende d'ander oude Griecken.

2. Maer nu wert bysonderlijk, volgens het gemeen gebruyck, *Oedema* genomen voor een kout, bleyck, ende sacht Geswel, dat het drucken van den vingher wijckt, die daer putten in-prent, sonder pijn, bestaende uyt koude Slijmerigheyt, die in 't Bloedt is.

3. Soo dat de naeste *Oirsaeck* dient gestelt in 't *Phlegma*, ofte de koude Slijmerigheyt van 't Bloedt, de welcke te overtolligh gegroeyt zijnde, de Nature soo verveelt, dat sy door de selvige uyt de groote Vaten in de kleyne, ende van de stercke Deelen na de swacke gestooten wert, ofte oock van selfs, door haer swaerte, neder sackt; waer door een *Oedema* noyt soo veel haer in andere Leden openbaert, als in de uysterste, gelijk de Handen, maer insonderheydt in de Voeten. Dese Slijmerige vochtigheyt werdt wederom veroirsaect uyt gebreck, dat in de Lever, ende 't ander Ingewant is, om goet Bloedt te kunnen maken; ende dat heeft noch voor hem andere Oirsaken, die onnoodigh zijn hier by te brengen, als volkomentlijk verhaelt in het twee-

tweede Deel van de Geneef-konste, in het 3. Bouck, op het 13. capittel van de Water-sucht, die naeuwlijcks immermeer sonder dit Geswel gevonden werdt.

4. Om nu niet te seggen van het *Onderscheyt*, dat de vermenginge van andere Vochtigheden, als in't Bloet-geswel verhaelt is, waer door een *Oedema* toe-genoemt wert *Phlegmonodes*, *Erysipelatodes*, ende *Scirrhus*, kan mede-brengen; soo maect het *Phlegma* selfs verscheidenheydt in dese Koude geswellen, van wegen dat het eene wat dunder, ende waterigher is, het ander wat dicker, ende taeyer.

5. Het Kout-geswel valt licht te kennen, ende de *Ken-teykenen* zijn al meest in de Beschrijvinge aengewesen. Het is kout, bleyck, ende sacht, gelijk de Vochtigheyt, haer stoffe; gedouwt zijnde, laet een put, ofte holligheyt, de welcke wat blijft staen, als de Vochtigheyt dick, ende slijmerigh is; maer vergaet haest, wanneer de selve bestaet uyt dunder stoffe. Is sonder hitte, kloppinge, ende geen, ofte seer weynigh pijn, dewijl dese Vochtigheyt het deel alleen versacht, vervochticht, ende geen scheydingh en maect; ende, alsoo sy koel is, ende geen hitte by haer en heeft, verweckt geen Brant, ofte Koortsche.

6. De Koude Geswellé groeyen meerder in de Winter, als op andere tijden, om dat als dan vele Slijmerigheyt vergadert: gelijk sy oock de Oude luyden meest aen-doen, ende de gene, die, door Gulsigheyt, ende Dronckenschap, haer natuyrlijcke *Wermte* overspelen. Sy komen seer selden tot *Sweren*, maer scheyden meest door *Verdwijnen*, 't en zy dat haer *Stoffe*, door heel langhdurige beslotenheyt, allencxkens quame te verharden. Anders en hebben sy by haer selven weynigh gevaers: maer volgende de *Teringh*, de *Water-sucht*, ofte diergelijcke *Sieckten*, volgen met een nootfakelijck de gelegentheydt van de selvige, ende en werden in sulcken geval niet aengesien, als eygene

Gebreken, maer alleen als Toe-vallen, van foodanige Sieecten, die haer op-werpen.

7. Om tot *Geneefinge* te komen; Byaldien het Bloet door het geheele Lichaem veel met Slijmerigheyt belast is, soo sal men het selve voor-eerst daer van suyveren, ende ontlasten, door sulcke Middelen, als in 't Eerste bouck van de *Geneef-konste*, op 't 11. capit-
tel, ende 't 12. n. 4. zijn aen-gewesen. Na de algemeene suyveringe is 't eerst tijdt de handt aen't Geswel selve te slaen. Sulcks begint den Arabischen *Avicenna* met *Wrijven*, het welck geschiet door een grof *Servet*, ofte eenen anderen rouwē Douck, wel heet gemaect. Daer op dient dan terstont *ghestoof*t met het af-sietfel van *Heumst-wortel*, *Wilge-bladeren*, *Alffen*, *Salye*, *Rosmarijn*, *Lavendel*, ende *Camillen*. Dese twee Middelen dienen wel voor te gaen, om dat anders de volgende weynigh kracht souden kunnen doen op een kout ende slijmerigh Geswel, het welck het Deel selve al geheel met Kouw door-geslagen heeft. Daer toe kan mede gebruyckt werden een Spongye, uyt-gedrongen in heeten *Azijn*, ende een weynigh *Water*, (ick soude beter raden tot *Wijn*) want sulcks heeft de kracht, schrijft de gemelte *Avicenna*, als oock *Galenus*, om te verdroogen, ende te verdrijven. Dan dit streckt alleen tot gebruyck in 't beginsel; maer als 't Geswel alreede een vaste plaetsch genomen heeft, soo moeten stercker Verdrijvende middelen ghebruyckt werden, als een Stovinge van *Kalck-water*, ofte *Loogh* van *wijngaert-rancken*, ende daer na om-geslagen *Koe-misch*, *Paerde-misch*, ofte, als het noch stercker moet wesen, *Duyve-misch*, met poeyer van *Aluyn*, ende *Swavel* gemenght; ende die sulcks tegen is, magh na het stoven op-leggen een plaester van *Diachylum*, ofte *Oxycroccum*, hier toe seer vorderlijck bevonden by *Valescus de Taranta*. Dan als het Geswel in een bequame plaetsch staet, daer sulcks kan geschieden, en acht ick niet bequamer, als dat men
in

in een hooge pot een gloeyende *Stract-steen*, ofte een stuk *Molen-steen* leyt, daer op gietende een lepel, ofte twee, *Wijn*, ende *Azijn*, ende over die Stoom het Geswel hout, soo lange als men't verdragen kan, ende dan yet van de verhaelde Pappen, ofte Plaesters om-slaet.

Wanneer dit Geswel hem mocht tot rijpen stellen, het welck selden gebeurt, ende niet als in 't *Phlegmonodes*, wanneer sijn koude Stoffe onder Bloedt vermenght is, ende als dan oock Pijn, ende Kloppinge verweckt: in sulcken gevalle moet het selve te hulpe gekomen werden, door *Rijp-makende* Heel-middelen, beschreven in 't Eerste boeck; ende de Etter dan geryjpt (daer van de Teycken en hier voor in het 10. capittel sijn aen-gewesen) ende wel gekoockt zijnde, soo en behouft men niet te wachten, tot dat sy van selfs door-breeckt, alsoo sulcks langhsaem soude by-komen: maer dient ten eersten geopent, ende liever met een *Caustijck*, als *Lançet*. Daer op moet het van binnen gesuyvert, ende geheelt werden, gelijk nu meer-malen verhaelt is. Als dit Geswel schijnt in een Hardigheyt te willen veranderen, dan sal men komen tot *Versachtende middelen*; ende voorts gebruycken 't gene in 't volgende capittel sal aen-gewesen werden.

8. Hier dient een *Maniere van Leven* waer-genomen, streckende om het groeyē van de Slijmerachtige vochtigheyt te beletten. Daer toe dient werme, ende drooge *Lucht*, ende soodanigen *Spijse*; *Soberheyt*, ende in 't korte al 't gene, voor de koude Herffen-sieckten, *Sinckingen*, ende *Water-sucht*, in de *Geneef-konste* beschreven is.

Het XIX. Capittel.

HART-GESWEL, ofte SCIRRHVS. 1. *Bena-minge*, ende *Beschrijvinge*, 2. *Oirsaken*, 3. *Onderscheyt*, 4. *Ken-teycken en*, 5. *Voor-teycken en*, 6. *Genefinge*, 7. *Maniere van Leven*.

I.

VAn de Geswellen , die door de vier Vochtigheden, waer uyt het Bloet bestaet, veroirsaectt werden, de drie verhandelt zijnde, is nu overigh het vierde, 't welck sijnen oirspronck heeft van het groffste, swartste, ende swaerste, dat men in Bloet, 't welck als een Ader geopent is, onder in het Becken op de gront fiet leggen. Dit heeft by de GriECKsche Genees-meesters den naem van *Scirros*, ende *Scirrroma*, welke benamingen by de Latijnsche oock zijn behouden, te weten *Scirrhus*, ende *Scirrroma*, ende by andere Uyt-heemsche gebleven. Wy hebben het even-wel *Hart-geswel* geheeten; als zijnde de *Scirrhus* niet anders, dan een Geswel, dat gantsch hart is, ende sonder pijn, bestaende, gelijk nu geseyt is, uyt het groffste, aerdtachtigste, ende slijmerighste Bloedt.

2. Om de *Oirsaeck*, ofte de Stoffe van de Harde-geswellen wel te verstaen, soo staet voor-eerst te weten, dat een van de vier deelen, die het Bloet maken, is de *Melancholy*, ofte het Swart bloet, zijnde het groffste ende aerdtachtigste deel, ende als de gift van 't Bloedt, het welck uyt den Gijl, beneffens de ander drie Vochtigheden, in de Lever, ende 't ander Inge-wand, ghemaect werdt, ende onder de selvige vermenght zijnde, voornamelijck streckt tot voedsel van de vaste Deelen, gelijk tot de Beenderen; als mede, om door sijn grovigheyt, het ander Bloedt te verdicken, ende als te binden, ende lijviger te maken. Het overschot van het selve, als te grof zijnde, wert in de kleyne, ende vele Slagh-aderkens, ende Aderkens van de Milt tot sijnder Stoffe gebracht: doch als het selfde, door eenigh belet verhindert wert, ende in Onstekinge vervalt, dan krijght het met eenen een quade Hoedanigheyt, ende scherp-bijtenden aert, ende den naem van *Swarte-gal*, die de *Cancker* veroirsaectt, waer van in 't volgende capittel sal gehandelt werden.

3. Het

3. Het *Onderscheyt* van de Harde-geswellen werdt mede genomen, ghelijck van de andere, uyt de Oir-faeck. De gene, die voort komen uyt enckel Swart bloet, zijn de rechte Harde-geswellen; maer onrechte, ofte bastaert Harde-geswellen, wanneer by de selve koomt, ende daer by vermenght wert Bloet, Gal, ofte Slijmerige vochtigheyt; ende dan krijgen sy den naem nae haer vermenginge, te weten *Scirrhus Plegmonodes*, *Erysipelatodes*, ofte *Oedematodes*. De rechte *Scirrhus* is hart, als steen, gantsch ongevoeligh, ende sonder eenige pijn: de andere gedruckt zijnde, wijcken den vinger wat, ende verwecken een weynigh pijn.

4. Soo dat de voornaemste *Ken-teycken*en van den rechten *Scirrhus*, zijn Hardigheyt, ende Ongevoelighheyt; die gedruckt, noch verwijckt, noch seer doet. De Hardigheyt koomt door de grove, ende verharde Stoffe, de welcke oock de deelen, daer sy rontsom in besloten is, allencxkens verdrooght, ende verhardt. Daer-beneffens door haer grovigheyt, ende swaerte de Zenuwen druckende, ende door haer taeye slijmerigheyt, alle de toe-gangen, als een Lijm, verstoppende, belet de Zielijckē geest (die de Gevoelende kracht by-brenght) tot in het Deel te konnen schieten. Gelijk geschiet, als die harde Stoffe vermenght, ende gematigt is, met dunder Vochtigheyt; waerom dan oock de Hardigheyt soo groot niet en valt, ende het Gevoelen niet verdooft en is.

5. Aen den rechten *Scirrhus*, die ongevoeligh is, en valt geen Salf te strijcken: den anderen is mede seer swaerlijck te genesen, ende vereyscht geheel langen tijdt.

6. Even-wel om wat verlichtinge by te brengen, ende de groey, soo veel mogelijk is, te verhinderen, soo dient het Geswel gehouden over den damp van *Azijn*, op een gloeyende *Straet-steen* gegoten, dan gestooft, ende getreken met de Versachtende Midde-

delen, die op 't 6. capittel van het I. Bouck zijn aen-gewesen .

7. De *Maniere van Leven*, die hier te houden staet, siet op het beletten, dat de grove Vochtigheydt niet meerder toe en neemt. Waer van in de Sieckten van de Milt, ende elders gehandelt is .

Het XX. Capittel,

C A N C K E R . 1. *Benaminghe*, ende *Beschrijvinghe*, 2. *Oirsaken*, ende *Onderscheyt*, 3. *Ken-teyckenen*, 4. *Voor-teyckenen*, 5. *Genesinge*, 6. *Maniere van Leven* .

I.

WY komen tot het Geswel, dat de *Scirrbus* naest, ende onder alle de Geswellen het arghste is, te weten *Cancker*, in 't Latijn gheuoemt *Cancer*, in het Grieksch *Karkinos*, ende *Karkinhoma*, welck woordt de keyser *Augustus*, de grootste Prins van de werelt zijnde, als hy van sijn drie na-saten geplaeght werde, te weten sijn onkuysche dochter ende nichte *Iulia*, ende den dommen *Agrippa*, plagh te gebruycken, de selfde niet anders noemende, als sijne drie *Carcinomata*, ofte *Canckers*; gelijk *Suetonius* schrijft. De Spaengjaerts heeten dit Geswel *Caratan*, de Françoisen *Chancre*, ende de Italianen *Cancro*, ofte *Cancaro*; in welck woort ick haer dickwils hebbe hooren uyt-bersten, als sy met hevigen toorn onsteken waren. Dese benaminge wert getrocken, uyt de gelijckenisse, die dit Geswel heeft, met de Crabbe. Want gelijk de selve een ront lichaem heeft, ende de pooté hier ende daer verspreyt, vael van verwe, ende die, 't gene sy met haer angels aen-grijpt, vast houdt: soo is oock de *Cancker* een hart, ongelijk Geswel, rondt van gedaente, vael van verwe, fenijnigh van aert, soo vast gehecht in 't Deel, die het besit, als of het daer met hamers was in geklopt,

ront.

rontsom in geswollen Aderen, als tacken, hier ende daer uyt-gespreydt, de Crabbe-pooten niet qualijck gelijkende, sijnen oorspronck nemende uyt swarte verbrande Gal.

2. De naeste Oirsaeck van de *Cancker* is swarte Gal, komende van swart Bloet, 't welck wy geseyt hebben den *Scirrhus* te maken, die tot een zultige, in-ctende, ende fenijnige scherpigheyt verbrant is. Ende alsoo de selve niet altijt even heet, ende scherp en valt, soo steltse oock tweederhande soorte van *Cancker*. Want de sachtste maect een sachter *Cancker*, ende die besloten blijft: maer die heeter en scherper is, berst open, ende verweckt een versworen *Cancker*. Siet breeder *Dr. Ranchin*, eertijds mijn Meester te Mompellier, 2. *Quaest. en Chirurg.* 19.

De swarte Gal, naeste Oirsaeck van de *Cancker*, groeyt, gelijk verhaelt is, meest uyt swart Bloet, ofte alleen, ofte met Gal, en heet Bloet vermenght: doch na dat haer branden wat gaet leggen, ofte ten minsten soo seer niet en smoockt; het welck de reden is, dat hier geen Coortsche toe en staet, gelijk geschiet by een Bloedt-geswel, ende de Rose.

De Voor-gaende, ende Uyterlijke Oirsaken, zijn al 't gene, het swart Bloet te overtolligh doet toe-nemen (elders breeder aen-gewesen) ende het selve daer nae laet bederven, waer op dan de quaedt-aerdigheyt volght.

De *Cancker* kooft soo van binnen, als van buyten het Lichaem, maer insonderheyt in de bovenste Deelen, ontrent het Aengesicht, als aen den Neus, Wijnbrauwen, Ooren, Lippen, Gehemelt, ende Borsten van de Vrouwen, de welcke den selven aldermeest onderhavigh zijn, om dat sy, van wegen haer sacht, losch, en spongyachtigh wesen, de quade Vochtigheyt lich-telijck ontfangē, voornamelick door de gemeenschap, die sy hebben met de Lijf-moeder, de welcke gestopt zijn-

zijnde, haer op-gehouden, ende vervuylde Vochtig-
heyt daer na toe sendt .

3. Wat de *Ken-teycken*en belanght ; de selvige zijn
in de Beschrijvinge nu meest aen-gewesen, die even-
wel haer soo niet op en doen in't beginsel, wanneer de
Cancker soo kleyn is, als een Erwete, maer groot wer-
dende, vertoont alle de Teycken^{en}, die verhaelt zijn .
Ende al is sulcks, dat de Cancker, van wegen sijn stof-
fe, eenige gemeenschap heeft met den *Scirrhus*, soo
zijns niet-te-min van malkanderē wel te onderschey-
den . Want de Cancker is gemeenlijk rondtachtigh
met tacken, als Crabbe-pooten, uyt-gespreydt, in de
welcke Pijn, Hirte, ende Kloppinge vernomen wert ;
het welck de *Scirrhus* niet en heeft . Daer-en-boven
groeyt de Cancker van sijn selven, neemt haestelijck
toe, ende kooft gemeenlijk maer in sachte Deelen,
gelijck de Borsten, ende diergelijcke : in tegendeel
spruyt de *Scirrhus* meest uyt andere Geswellen, die al-
lencxkens komen te verharden, ende stelt hem in al-
derhande plaetschen .

Den openen, ofte door-gesworen Cancker, is een
vuyle ende stinckende Sweringe, met geswolle, bruy-
ne, ende om-gewelfde kanten . Geest oock uyt een
vuyle, ende stinckende *Sanies*, ofte waterige Etter, als
den ouden *Cato* mede schrijft in 't 137. cap. van sijn
Landt-bouwinge .

4. De *Voor-teycken*en en brengen hier niet veel goets
mede . Want de Cancker sijn Venijn gestadigh voort-
schietende, ende alsoo van quaet arger werdende, valt
ghemeenlijk ongeneeslijck . Sulcks heeft de poët
Ovidius oock aen-gewesen 2. *Metamorph.*

Vtque malum latè solet immedicabile Cancer

Serpere, & illæsas viriatis addere partes .

De reden is, om dat sijn quaedt-aerdige Stoffe dick
ende gros is, ende gemeenlijk soo diep in de Aderen
schiet, dat de selve noch door Laten, noch Af-setten,
noch

noch te Rugh-drijven, noch Verdwijnen, noch Snijden, noch Branden en kan wech-genomen werden. Behalven dat hy oock sachte Middelen veracht, ende van stercke hem laet tergen. Soo dat mede noch de meeste swarigheyt ontstaet in tweederley, ende tegenstrijdende Venijn, daer de Cancker van besmet is; te weten, een, dat doet bederven, ofte verrotten, een ander, dat scherp is bijtende, ende, als *Corrosif*, ofte 't gene den *Wolf* genoemt wert, in-etende. Derhalven hoe hier de Genefinge werdt aen-gesteld, men houdt altijd den *Wolf* (gelijck het Spreeck-woort seyt) by de Ooren. Want indien daer tot versachtige op-geleydt werden, Werme, ende Vochtige middelen, die in andere Geswellen gewoon zijn Etter te maken, dan koomt soodanigen Deel gantsch te verrotten, ende de naest-gelegenen met eenen te bederven. In tegendeel wil men die vuyle, ende quaedt-aerdige Vochtigheyt met *Cautijcken*, ofte Brandt-middelen te hulpe komen, soo sal men het ander Vergif, dat in de Cancker is, te weten het In-etende, tergen, ende vloeyender maken.

Des niet tegen-staende, en vallé alle Canckers niet van gelijk gevaer; soo van wegen de Stoffe, die by alle niet even scherp, ende vergiftigh en is; als van wegen de Plaets, die van de selvige besmet wert. Soo schrijft *Hippocrates* in de 38. Kort-bondige Spreucke van sijn 2. Bouck, *Beter te zyn, dat men de gene, die Verborghen Cancker hebben, niet en soeckt te genesen. Want soeckende te genesen, steroven sy rasser; maer niet poogende te genesen, blijven langer in 't leven.* Verborghen Cancker noemt hy, die noch beslotten is, ofte sijn tacken alreede soo diep geschoten heeft, dat men daer niet by en kan. Sulcke Cancker koomt, door het opleggen van Heel-middelen, lichtelijck door te Sweren; 't welck het beginsel van meerder ellende is, ende den sekeren wegh na de Doot. De Canckers, de welcke in eenige
Hol-

Holligheyt van 't Lichaem gegroeyt zijn, in 't Gehe-
 melt, Eyndel-derm, Lijf-moeder, indien sy gesneden
 ofte gebrant werden, foodanigen Sweringe en is tot
 geen fluytinge met lidt-teecken, te brengen, soo dat
 de gene, die men soo aen-taft, seer pijnlijk tot haer
 eynde geraken, de welcke anders stil gelaten zijnde,
 langer, ende met veel minder moeyelijkheid soudē
 geleest hebben, gelijk *Galenus* schrijft in de Uytleg-
 ginge van de gedachte Spreucke. Waer op oock wel
 staet aen te mercken, dat *Galenus* niet en seydt in den
 Mont, maer alleen in 't Gehemelt. Want die in 't Ge-
 hemelt op-flaen, komen gemeenlijk ontrent het Lel-
 leken, alwaer het sacht, voos, ende alder-bequaemst
 is, om de Vochtigheyt, die uyt het Hoofst vloeyt, te
 ontfangen, ende derhalven onbequaemst, om aldaer te
 snijden, ofte te branden. Soo dat *Galenus*, daerom wel
 oordeelt, dat de Canckers aldaer ongeneeslijk zijn.
 Maer dat op andere plaetschen van den Mont, de sel-
 vige kunnen genesen, sal blijcken, uyt het voor-beelt,
 terstont by te brengen. De gene, die eerst beginnen,
 ende losch buyten op flaen, kunnen noch geholpen
 werden; maer als sy veroudert, ofte diep gewortelt
 zijn, insonderheyt op Zenuwen, ofte in Aderē, die haer
 na eenigh voornaem Deel strecken, dan is 't onmoge-
 lijk de selvige door eenigh Middel, als met het Le-
 ven, wech te nemen: maer moeten alleen met sachtig-
 heyt onderhouden werden.

5. Uyt het gene nu verhaelt is, kan lichtelijk af-
 genomen werden, hoe weynigh datter van de *Geneefinge*
 te verwachten staet. Even-wel en dient dit Gebreck
 niet van verlichtinge, ende hulpe verstecken. In alle
 Cancker is goet, dat men den groey van de Oirsaek,
 te weten de Swarte-gal, soeckt te beletten. De Mid-
 delen daer toe streckende, zijn in de *Geneef-konste*
 aen-gewesen. Op de Plaetsche selve sal men leggen
 't gene verstercken, matelijck verdrijven, en de scher-
 pig-

pigheyt van de Vochtigheyt versachten kan. Tot welcken eynde strecken, het Af-sietfel van *Cliffen-bladeren*, ofte *kleyne Speen-kruyt*; het Sap van *Nacht-schade*, van *Cichorey*, insonderheydt *Paerde-bloemen*, daerom *Cancker-bloemē* genoemt, van *Robrechts-kruyt*, met *Water van Kinck-vorschen* gemengt; ende daer mede het *Cancreuse* deel gestooft zijnde, dan een *Plaester van Diapompholygos* om-geslagen. Ende dit zijn wel de sekerste Middelen, de welcke, indiens het quaet niet volkomenlijck en verdrijven, alijt sijnen voort-gangh steuten. Ick sal even-wel noch een voor-beelt (hier voor beloofst) van volkomen genesinge verhalen, ende dat noch in een Deel, het welck selfs, door sijn vochtigheyt, het gevaer schijnt te vermeerderen. Seker man hadde, uyt *Sinckingen*, veel jaren een *Geswelaen* de wortel van den *slincker Oogh-tant*, de groote van een *Hafel-noot*, hart, blauw, ende ongelijck, het welck half aen de *Lip*, half aen het *Tant-vleysch* vast was, soo dat men van buyten eenige swellinge gewaer werde. Hier quam by stekende *Pijn*, ende andere *Kenteycken* van de *Cancker*. Nae dat voor-eerst door bequame Middelen, beschreven in de *Geneef-konste*, de *Sinckingen* op-gehouden, ende het *Lichaem* door *Af-drijvende*, ende *Sweet-drancken* wel ghesuyvert was, soo is men, volgens de rechte ordre, na het algemeen tot het bysonder gekomen, te weten tot het besmette Deel, ende men heeft den *Mont* dickwils gespoelt, tot versterckinge van alle sijn deelen, die door het ghestadigh sincken, verswackt waren, met een *Spoel- ofte Gorgel-water*, bestaende uyt *Granaet-schellen*, *Gal-noten*, van elcks een vierendeel loot, *Wortel van groot Speen-kruyt*, een half loot, *Roode rosen*, *Stockrosen* van elcks een handt vol, *Bloemen van Betonye*, *Scabiuse*, van elcks soo veel, als men tusschen de vingers kan vatten; te samen gekoockt in een kan *Roode-wijn*, tot dat het derdedeel versoden is; dan onder het door-

gekleynste gemenght, *Honigh van Rosen*, ende *Moerbsyen*, van elcks twee ongen. Met het over-geblevene, eerst wel gestampt, zijn gemaeckt twee Sackens, die in Roode-wijn gekoockt, gestadigh lauwan buyten op-geleyt wierden; het eene tegen de onderste, het ander tegen de bovenste Lip, Kaeck, ende Neus. Het Lichaem aldus, door bequame Middelen, beneffens een goede Maniere van Leven, wel bereyt zijnde, soo is de Siecke op een stoel geset, met het hoofd wat achter over, daer een knecht achter stont, die niet alleen, met beyde sijn handen, het hoofd vast hiel, maer oock, met sijn voorste vingeren, de bovenste Lip op-lichte. Daer na is, van den Meester, met een krommen Naelt, ende dubbelden Draet, het Geswel beslagen, ende 't selve alsoo een weynigh nae hem treckende; tot op de Kaeck, mer een Scheer-mes, af-gesneden. Terstont is, om het Bloedt te stelpen, daer op gebonden (het welck altijd te voren gereet moet staen) *Werck*, met *Wit van Ey* nat gemaeckt, daer dick op gestroeyt was, een sijn *Poeyer*, bestaende wt *Stof-meel* een loot, *sijnen Bolus*, *gesegelde Aerde*, *Wit van Ey* in de Son gedrooght, van elcks een vierendeel loot, *Hasen-hayr* kleyn gesneden, een scrupel, *bereyt Corael* 2 scrupels. De volgende dagen is *Olye van Eyeren*, met eē weynigh *Saffraen* in Plocksel, op de Wonde geleyt. Ende nae het komen van Etter, werde de mont dick-wils gespoelt met het Af-sietfel van *Sanikel*, *Alchymilla*, *Bergh-groen*, *Betony-bloemen*, ende *Rosen*, van elcks een handt vol, in Water, tot op anderhalf pint gekoockt, ende dan daer by gedaen vier ongen *Honigh van Rosen*. Ten laetsten is nut een Poerken, gemaeckt van twee deelen *Tutia*, ende een deel *gebrande Aluyn*, op de Wonde gestroeyt, ende een dun geslagen *Loode plaetgen* daer over geleydt. Door welcke Middelen dit Gebreck volkomentlijk genesen is: gelijk oock verscheyde andere, die op andere Deelen haer plaets genomē hadden,

den, niet diep en gingen, ende rontom losch waren, als ick dickwils gesien hebbe aen den Hals, boven, ende in de Wijn-brauwen, maer voornamelijk in de Borsten.

De Cancker, die door-gesworen is, en behouft niemant te bestaen, om tot heelen te brengen; maer alleen te onderhouden met sacht-suyverende, ende versachtende Middelen, gelijk nu beschreven zijn; als met de verhaelde *Sappen* onder *Honich van Rosen* vermengt, ende wanneer de Vochtigheyt wat te veel is, dun in de openheyt gestroeyt het *Poeyer van rauw Loot*, elders van ons beschreven. In dese gelegentheyt te willen snijden, ofte branden, gelijk sommige raden, is niet anders, als de luyden om hals brengen.

6. Hier dient foodanigen *Maniere van Leven* gehouden, de welcke niet alleen geen Swarte, noch Heete Galen doet groeyen; maer oock die alreede gegroeyt is, kan verkoelen, ende versachten; foodanige nu meer-malen is aen-gewesen.

Het XXI. Capittel.

1. Aen-merckinge op de oude Benaminghen der Siekten,
2. Blyckende oock in *Reduvia*, ofte V Y T.
3. Namen, ende Naem-reden,
4. Beschrijvinge,
5. Plaetsche,
6. Oirsake,
7. Ken-teyckenen,
8. Voor-teyckenen,
9. Genevinge,
10. *Maniere van Leven*.

I.
Die de Boucken van de oude Schrijvers der Genees-ende Heel-konste wel wil begripen, moet insonderheyt letten, op de Namen, die sy de Siekten, ende Gebreken geven, ende wat sy met de selvige verstaen, ende uyt-beelden. Want men bevint dickwils, hoe by verscheyde wel eenen Naem gebruyckt, ende even-wel daer mede geen eene, ende de selfde Sieck-

te, maer een geheel verscheyde verstaen wert. Sulcks en kan niet anders, als een groote twijffeling, ende daer uyt een grof mis-verstant baren, in de gene, die uyt onervarentheyt van de Talen, ende onachtsaemheyt, om alles neerstigh te ondersoucké, niet verder en sien, als (gelijck men seydt) haren neus langh en is. Het gene wy van de verscheydenheyt geseyt hebben, sul-len wy alleen met een voor-beeldt verstercken. *Mola* werdt nu by alle de Geneef-heeren, Heel-meesters, ende Vroe-vrouwen, genomé voor een lompigh stuck vleysch; 't welck in de Lijf-moeder groeyt, hebbende soo veel beweginge, dat de Vrouwen, die dat geladen hebben, niet beter en weten, ofte sy gaen swanger. Maer by vele, onder de Oude, wert *Mola* beschreven, te zijne een Geswel, ofte Vleysigh Aen-wasch van de Lijf-moeder.

2. Soo gaet het oock met den *Vijt*, in 't Grieksch *Paronychia* genoemt, ende in 't Latijn *Reduvia*; waer van beyde, de Griecken, en Romeynen, een Spreek-woort hebben, *Hy klaeght van de Paronychia*, ofte *Reduvia*, van de gene, die, gelijck *Erasmus* schrijft, door een quade beschaemtheyt, raedt soeckt voor een kleyn gebreck, ende laet het groote loopen. Soo schrijft *Plutarchus* van yemandt, die raedt vraeghde voor een gebreck van de Nagelen, daer sijn verwe, ende wesen wel uytwees, dat sijn gebreck in de Lever lagh, van den Geneef-meester voor antwoord kreegh, Man, het en schort u aen de Nagelen niet, maer ghy hebt eenen anderen pot te vyer. Daer is noch een Spreek-woort, *Reduuiam curare*, dat is, *Vijt genesen*, ende wert geseyt van de gene, die op het voornaemste niet siende, in beufelingen, ende nietige saken veel bekommernisse stellen. Waer op staet het gene *Cicero* schrijft in sijn Verantwoordinge van *Roscius Amerinus*, die het Leven geeyst werde: *Ick versta*, seydt hy, *dat ick voor de tijdt, dit ondersouck, ende my by-na mis-grijpe, die, als ick*
ge-

genees-middel voor het hoofd van *Roscius* moet by-brengen, de *Vijt* ga heelen. Dan dese Spreeck-woorden en passen geensins op den rechten *Vijt*, dat geen slecht ding en is: maer een seer quaet, pijnelijck, ende gevaerlijck gebreck. Derhalven dient verstaen, dat het Grieck-sche woordt *Paronychia*, ende Latijnsche *Reduvia* niet alleen en beteycken den *Vijt*: maer oock een slecht gebreck, wanneer de *Huyt*, die aen de wortels van de *Nagelen* staet, uyt-steeckt, ende van een rijt. Want *Reduire* (daer van oock *Redivia* geseyt) is, (gelijck *Festus* schrijft) *solvere*. Dit wert by ons *Nijd-vel*, *Nijd-velsch*, doch gemeenlijck *Nijd-nagel* genoemt, ende in *Wals-Vlaenderen* *Envier*, om dat sommige meenen, dat de gene, die hier mede gequelt zijn, van yemandt benijdt werden. Gelijck men in *Vranckrijck* seydt, dat die een *Swangere* vrouw yet weygart, een *Gerst-puysjen* op sijn *Oogh-scheel* krijght. Het welck wel te recht voor een praetjen, ghelijck ick het eerste oock houde, gerekent wert van *Ioubert*, 3. *des Erreurs Populaires*, 6. even-eens als men tegen de kinderen seydt, datse in 't bedt sullen pissen, wanneer sy met vyer spelen.

3. De rechte *Reduvia*, werdt nae het Grieksche woordt *Paronychia* ('t welck *Plinius* oock in 't Latijn gebruyckt) van de Barbarische Genees-meesters *Pannaritium* genoemt; welcken naem, (dewijl sy, als de beste, ende ervarenste in de Konste, van de nakomelingen meest gevolght zijn) in 't gebruyck gebleven is, ende best by onse Heel-meesters dit gebreck te kennen geeft; gelijk oock by de Italianen *Pannarice*: soo hebben de selve Barbaren den Griekschen naem *Sunagchi*, *Synanche*, verdraeyt in *Squynancy*, die mede tot op heden in 't gebruyck gebleven is. Wy noemen anders in onse eygen tale, dit gebreck *Vijt*, *Fijt*, ofte *Eijck*.

4. Komende tot de *Beschrijvinge*, soo stellen wy de

Vijtte wesen, een heet Geswel, komende op 't eynde van den Vinger, uyt een Galachtige, ende seer scherpe Vochtigheyt, met over-groote Pijn, niet alleen in den Vinger, maer oock door de geheele Hant, ja dickwils door den Arm, tot de Oxelen toe.

5. De *Plaets*, daer dit gebreck in valt, zijn de Eyn- den van de Zenuwen der Vingeren, ende van de Banden der Nagels, oock meest alzeit, tusschen het Been- vliesch, ende het Been selve. Het welck alle Deelen zijn van scherp gevoelen, ende daerom oock scherpe pijn lijden.

6. De naeste *Oirsaeck*, is een heete, scherpe, ende galachtige Vochtigheyt, daer een quaden Aert onder speelt, ende soo in-erende, dat sy de Banden, die de Beenderen van de Vinger, aen malkander hechten, ende houden, in den gront op eet, ende verteert, waer door dan het Been uyt valt, ende alsoo een Lidt ver- loren wert. De Voorgaende oirsaken, zijn al dat soo- danigen quade Gal doet groeyen, ende bewegen, nu meermaels verhaelt. Waer by koomt een stercke Na- ture, dewelcke soodanige Vochtigheyt tot de nyterste Deelen kan stooten.

7. De *Ken-teyckenēn* van de Vijt, zijn groote Hitte, Steeckte, ende Kloppinge in den Vinger; met gesta- dige, ende geweldige Pijn, den geheelen Arm door- trekkende, de welcke maect, dat 'er geen gewelt in en is, ende soo swaer hanght, al of hy vol loodt was. Die selve Pijn treckt nae 't Herte, ende verweckt aldaer Flaeuwte; als oock nae de Herffenen, ende beneemt dan alle Ruste.

8. Wat de *Voor-teyckenēn* belanght: Hier is meer- der gevaer, als het hem wel ten eersten laet aen-sien, soo om de groote gevoeligheyt van het Deel, als om de quaet-aerdige Scherpigheyt van de oirsaeck. Daer gemeenlijck het Versuym noch by koomt. Want de Luyden het quaedt niet kennēde, ende haer latende
voor-

voor-ſtaen, dat het maer een ſwerende vinger en is, en doen niet by tijds raet: dan vertouwen door de banck ſoolange, om een Heel-meester tē ontbieden, tot dat het al te diep in-gegeten is, ende dan en kan het uytvallē van een beenken niet geseut, noch belet werden.

9. Wy komen tot de *Genesinge*. Dewijl de Vijt, een geswel is, voort-komende uyt toevloeyingh van Vochtigheyt: soo moet voor-eerst gelet werden, dat'er niet meerder toe en vloeyt, ende dan 't gene, dat'er alreede in gevloeyt is, uyt-getogen wert.

Dient derhalven van 't algemeene begonnen, ende eerst een Drancxken in-gegeven, om de scherpe Vochtigheyt af te setten, bestaende uyt *Rhabarber* 3 vierendeel loot, *Santal. Citr.* 1 scrupel, 's nachts geweect in 2 onzen *Water van Cardo-benedictus*; 's anderen daeghs onder het door-gekleynde geroert, gemenght *Pruymkruyt* een half loot, *Syrop van Provençy-rozen* een half onçe, *Olye van Swavel* 5 druppelen. Dit des morgens werm in-genomen; ende, nae dat het wel gewerckt heeft 's avonts laet gebruyckt dit Drancxken, om de quaedt-aerdigheyt door een weynigh sweeten uyt te doen dampen. N. *Diascordium* een vierendeel loot, *Zout van Cardo-benedictus*, 1 half vierendeel loot, *Syrop van Citroenen* een half onçe, *Olye van Swavel* drie druppels, *Water van Cardo-benedictus* 1 onçe. 'S anderen daeghs, om het Bloedt, van de scherpe Vochtigheyt ren deele te ontlasten, ende het overige te verluchten, is oirbaer 9 onzen uyt de Ader af te trecken, oock meerder, ofte minder, nae dat het Lichaem bloedrijk, ende sterck is.

Ondertuffchen is seer goet, ende dienstigh, den Vinger, van begin aen, te houden in *beeten Azijn*, daer *Theriakel*, *Mithridaet*, ofte *Diascordium* in gesmolten is. Want den *Azijn* verkoelt, ende drijft te rugge, van wegen sijn koude kracht; gaet diep in, door sijn sijnigheyt, ende treckt alsoo, werm gemaect zijnde, den

brandt uyt; de *Theriakel*, ende d'andere twee, verbeteren, ende verdrijven de quaedt-aerdigheyt.

Men magh oock een Papjen werm, op een douck, om den Vinger slaen, van *Semelen*, *Gerste-meel*, met een weynigh *Canfer*, onder *Slijm van Vloey-kruyt-zaed*, ende *Azijn* gemenght.

Maer als men verneemt, dat het hem tot swellen, en sweren stelt, dan en is'er niet beter, als die plaets, tot het Been toc, open te snijden, om lucht te geven aen de quaedt-aerdige Vochtigheyt, ende het diep in-eten, ende losch maken van het Been, terstont te beletten; dan op de openingh een *Digestijf* leggende, ende een versachtende Pap, op den Vinger, ende de Hant. Den Arm, wanneer voor Treckinge van *Zenuwen* gevreesht wert, dient gestreken met *Olye van witte Lelyen*, ende *Pier-wormen*.

Onder de gedachte Barbarische (soo genoemt om haren onduytschen stijl, met den welcken sy even-wel niet en laten, haer treffelijcke ondervindingen seer wel uyt te drucken) Genees-meesters, een van de voornaemste, *Valescus*, verhaelt een goede genesinge, die hy in dese gelegentheyt aen sijn selven gedaen heeft. Als hy seer groote pijn aen den Vingher hadde, soo leyde hy daer op nat *Ende-kroos* gestooten, ende met *Azijn*, ende *wit van Ey* vermenght; waer door hy terstont van de Pijn verlost werde. Ende, als hy wat roode Vochtigheyt sagh onder de Huyt, ter zijden aen den Nagel, dan openden hy die plaetsch met een naelt, ende daer quamen drie vier droppels Bloedt uyt: waer mede hy schrijft genesen te zijn.

Sommige maken een Vinger-hoet van *nieuw Wasch*. Want dat kan, door sijn verwerpen, ende versachten, de Pijn ten deele stillen; ende werdt dienstelijck voor, ende na de openingh gebruyckt. Maer als na de openingh, gebesicht werdt een Vinger-hoet van *Wasch*, ende *Vng. Apostolorum*, sulcks helpt, gelijk oock noodigh

digh is, de opening open te houden. Doch als het selve niet genoegh en doet, soo magh men daer een Rijpmakende Pap om-slaen, uyt foodanige Middelen, als in't I. Bouck, op het II. capittel beschreven zijn. Ende in plaetsch van een gewoonlijck *Digestif*, is by mijn, ende andere voor, ende nevens my, met uytmaten groot voordeel gebruyckt de volghende Salve. N. *Sap van Hypericon*, ofte *S. Jans-kruyt*, van *Ioffrouwmerck*, van elcks 6 oncen, *Sap van Cruys-wortel*, *Geruwe*, *Alffen*, van elcks 3 oncen, van *Stinckende-gouwe*, ende *Perficaria*, van elcks anderhalf onge, *geschuymden Honich*, I pont, *Olye van S. Jans-kruyt* 6 oncen, *Termen-thijn* 3 oncen, *gebrande Aluyn*, 3 vierendeel loot, *Terwen-meel* soo veel als noodigh is; Dit te samen, na de konste tot een Salve gekoockt. Met de selve hebbe ick noch onlanghs, versocht zijnde met *Mr. Nicolaes Scavart*, noyt genoegh gepresen Heel-meester, twee Duymen (in de welcke dit gebreck gemeenlijck valt) na dat sy te voren tot het been op-gesneden waren, sonder eenigen toe-val, van de Vijt genesen.

Onder de Heel-meesters van onsen tijdt, en is'er geen naerstiger, noch versochter, als in Switser-lant, *Fabritius Hildanus*, waerom wy oock sijn Maniere van dit gebreck te heelen, sullen by-brengen uyt de Aenmerckingen, 1. *Cent.* 97. alwaer hy schrijft, niet te wachten, na onsteking, merckelijke swellinge, ende sweringe: maer in sekere Vrouw, de welcke over-groote Pijn hadde in het uysterste van den Vinger, met Koortsche, Flauwte, Walginge, ende andere Toevallen, sijn Genesinghe aldus te hebben aen-gesteld. Voor-eerst stoofden hy den Vingher met *Koeye-melck*, daer *Camillen*, *Meliloten*, *Fenigrieck-zaedt*, ende *Que-karlen* in gesoden waren. Daer na heeft hy't opperste van de Huyt, allencxkens door-gesneden. De Huyt gescheyden zijnde, vertoonden haer eenige roode vlacxkens: de welcke met den punt van 't Mes, door-gesneden

zijnde, soo vonde hy onder de Huyt een droppel, ofte twee, root Water. Het welck gelooft zijnde, leyde daer op een doucxken, nat gemaect in heete *Brandewijn*, daer wat *Theriakel* in gesmolten was. Hier door is de Pijn terstont gestilt; ende met dit eenigh Middel, schrijft hy, is den Vinger's anderen daeghs genesen.

Hy verhaelt noch van een Joffrouw, die in drie dagen, door de Pijn van den Vijt, niet en hadde kunnen slapen, in de welcke hy de Huyt mede losch maecte, vindende in't tippen van den Vingher onder de Huyt een Vlack van dese groote O, in de welcke nauwlijcks een dropjen waterigh Bloet en was. De Vlack door gesneden zijnde, ende op den Vinger geleyt Plocksel, nat gemaect in *Brandewijn*, daer *Theriakel* in gesmolten was; en op de Hant, ende Pols een dubbelden donck, in *Azijn*, ende *Water*, gedoopt, ende uyt-gedrukt, is de Pijn terstont op-gehouden, soo dat de Vinger des anderen daeghs volkomen genesen was.

Maer *Hildanus* heeft seer wel aen-gemerckt, dat die Snijden met den alder-eersten dient in't werck gestelt. Want anders wert, door het toe-vloeyen van de Heete, ende scherpe Vochtigheyt, tusschen beyden een Onstekinge, ende Geswel verweckt, ende met enen het onder-leggende Vleysch, en Been in-gegeten. Want de Huyt is aldaer seer vast, soo dat de quaedt-aerdige Vochtigheyt van den Vijt, gantsch niet konnende uyt-waessenen, terstont meerder scherpigheyt, ende venijnigheyt krijght; waer door oock de Vinger, ende de geheele Handt, van groote Pijn, koomt dapper te ontsteken, ende te swellen.

10. Hier dient een *Maniere van Leven* gehouden, de welcke het groeyen van Galachtige, ende scherpe Vochtigheyt weder-staet; soodanige nu meer-mael is beschreven.

Het XXII. Capittel.

WATER-HOOFT. 1. Benaminghe, ende Beschrijvinge, 2. Oirsaken, ende Onderscheyt, 3. Ken-teyckenen, 4. Voor-teyckenen, 5. Geneefinge, 6. Maniere van Leven.

I.

HOe dat de Water-geswellen in't gemeen te helpen zijn, is verhaelt in de *Geneef-konste*, daer wy handelen van de Water-sucht. Derhalven sullen wy hier beschrijven een bysonder Water-gebreck, dat hem in 't Hooft vast stelt, ende daerom in't Griecsks genoemt *Yároképhalon*, dat is, *Water-hooft*; de Arabische *Avicenna* noemt het *Water buyten de Pan*, ende *Haly-Abbas*, een ander Arabier, *Apostemy tusschen 't Vel*. Het is een schrickelijck gheswel, 't welck het Hooft soo groot maect, als twee andere, meestendeel de eerst-geborene, ende jonge kinderen over-komende. De treffelijcke ont-leder, *Dr. Andrius van Wesel*, schrijft, gesien te hebben, een kint van twee jaer, dat dicker Hooft hadde, als eenigh man, en de Pan niet beenigh, maer vliesigh (gelijck een ongeboren schepsel) daer negen pont Water uyt-vloeyde. De Arabische *Albucasis* verhaelt oock, van een kint by hem gesien, het Hooft, door overvloed van Water, soo toe-nemen, dat het ten laetsten noch staende, noch sittende, 't selve met den hals, konde onderstutten; waer van het oock quam te overlijden. *Gul. Placentinus*, meent, dat dit Gebreck alleen in jongh-geboren kinderen voort-koomt: dan wy hebben 't gesien in de gene, die drie, vier, vijf, ses jaer, ende noch ouder waren.

2. De *Oirsaken* van het *Water-hooft* zijn uytwendigh, ende inwendigh. De naeste is een taeye, slijmerige, ende somtijts een bloedige ende scherpe *Waterigheyt*, de welcke, van wegen haren overvloed, dun-

nig-

nigheyt, ende hitte, somtijts schiet tusschen de Huyt, ende het Panne-vliesch, somtijts tusschen het Panne-vliesch, ende de Pan, somtijts tusschen de Pan, ende het dicke Herffen-vliesch, somtijts in de grouven van de Herffenen. De Voor-gaende oirfaeck, is inwendigh, overvloet van waterigh ende scherp Bloet, dat uyt sijn vaten berstende, het Hooft doet op-swellen. Maer het koomt meest van uysterlijcke Oirfaken, te weten, van Slagh, ofte Stoot, insonderheyt, dat de Vroe-vrouw, in den arbeyt, ende 't ontfangen van 't kint, het Hooft seer nijpt, druckt, treckt, ofte anders mis-handelt, waer door de Naden der Panne van een wijcken, de Mondekens van de Aderen ontsluit, ende daer op de Waterigheyt uyt-loopt, ende Swellinge veroirfaeckt.

3. Het Water-hooft is lichtelijck uyt sijn groote te kennen, zijnde een seer verheven Geswel, sonder pijn, sacht, ende het drucken van den Vinger wijckende; insonderheyt, wanneer het Water tusschen de Huyt, ende het Panne-vliesch gestort is. Maer als het hem tusschen 't Panne-vliesch, ende de Panne onthout, dan is het Geswel een weynigh harder, ende en wijckt, van wegen de tusschen-leggende Deelen, den Vinger soo veel niet; behalven dat'er noch eenige Pijnelijckheyt by is. De *Ken-teyckenen*, dat het in de holte, die van binnen tusschen de Panne, ende het harde Herffen-vliesch, ofte selver in de Herffen-grouven, geloopen is, zijn uyt-puylende, tranende, pijnelijcke, enderoodde Oogen. Uyt-puylende, ende Tranende, van wegen de overvloedige Vochtigheyt; Pijnelijcke, van wegen haer Scherpigheyt; Roode, door de heete Dampen, die met eenen in de Oogen schieten. Daer op volght oock swack Gesicht, ende hart Gehoor. Het Geswel en wijckt den Vinger niet, 't en zy, dat hy daer stijfin-gedrongen wert: want dan gaet het neder, voornamelijck in Jongh-geboren kinderen, welckers

kers Pan by-na, als wasch is, ende de Naden losch, ende ongesloten, soo van wegen de Nature (dewijl de Kinderen, na de geboorte heel vochtigh zijn) als om de toe-vallende Vochtigheydt, die al de om-staende Deelen vervochticht, ende losch maect. Dese heft oock de Pan op, insonderheydt, daer de Naden vergaderen; het welck daer uyt blijktt, dat als het Geswel wat te seer geperst werdt, de Vochtigheydt sijnen keer na binnen neemt.

Het Onderfcheyt van de Oirsaken, is daer aen veel af te nemen, dat het Water-hoofst, 't welck door innerlijcke Stoffe veroirsaeckt is, een bleycke verwe heeft: maer het gene, dat in de geboorte, door mishandelinghe, koomt, een roodigheydt vertoont, ende, van wegen de Pijne, de Kinderkens moeyelijck, ende schreyende maect.

4. Om te komen tot de *Voor-teyckenen*: Het Water-hoofst dreyght het alder-grootste gevaer, dewijl het door sijn scherpe, ende zultige Vochtigheydt, de byleggende Deelen, insonderheydt de Herffenen, ende haer Vliesen door-eet, bederft, ende verteert. *Paré* verhaelt van een kint, welckers Breyn hy, na de doot, vont niet grooter, als een kaets-bal. Daerom zijn de Geswellen, die van binnen de Pan haren oirspronck hebben, doodelijck, maer die boven op de selve komen te groeyen, werden dickwils genesen.

5. De *Genesinge* van de Waterigheydt, die boven de Pan steect, moet aen-gevangen werden, door Stovingen, de welcke Verdunnen, ende Verdrijven, gelijk sulcke Middelen, in't 7. cap. van 't 1. Bouck beschreven zijn. Na het Stoven, moet men komen tot Op-droogende, ende Versterckende. Waer toe ick al tijd seer vorderlijck gevonden hebbe, *Vng. Agrippæ*, *Theriakel-water*, van elcks 1 onçe, *Poeyer van Granaetschellen*, een half loot, *Olye van S. Ians-kruyt*, *Syroop van Alfen*, van elcks een half onçe. Onder malkander gemengt,

menght, ende twee-mael daeghs werm het Hoofd mede gestreken. Tot het Op-vlijmen, en moet niet, als in den uystersten noot, gekomen werden.

6. Hier dient een open Lichaem gehouden; ende, alsoo de jonge kinderkes niet wel en kunnen in-nemen, soo magh men de Minne somtijts in-geven een Drancxken, dat de Waterachtigheyt sacht af-set, van een onçe *Manna*, ende een vierendeel loot Wortel van *Gialappa*, kleyn gestooten; ende gebruycken voort foodanige *Maniere van Leven*, als in de *Genees-konste*, op het capittel van de Water-sucht is verhaelt.

Het XXIII. Capittel.

SVVERINGE in 't gemeen, 1. *Beschrijvinge*, *Eygen-schap*, ende *Verscheydenheyt van een Wonde*. 2. *Plaetsche*. 3. *Oirsaken*, 4. *Onderscheyt*, 5. *Ken-teyckenen*, 6. *Voor-teyckenen*, 7. *Geneesinge*.

I.

Ulceratie, seyt *Fernelius*, is een leelijcke, ende vuy-le openinge, ofte scheidinge van malkanderen. Dan kan volkomender beschreven werden, te wesen een scheidinge van malkanderen, met verlies ende verminderinge van groote, in een sacht deel, haren oir-spronck hebbende van een in-etende stoffe. Want daer in verschillen een Wonde, ende een Sweringe, dat in een Wonde, 't gene vereenight ende heel was, gescheyden is, maer niet noodtsakelijck yet van het Deel afgaet: Maer in een Sweringe is 'er altijd van 't swerende Deel vermindert, ende af-genomen, al waer het maer, als 't niet anders en is, in 't Opper-huydeken. Doch al is sulcks, dat 'er somtijds in een Sweringe eenigh overtolligh Vleysch uyt-wascht: soo ontbreeckt daer even-wel van de Huyt, ende het natuyrlijck Vleysch: ende foodanige Sweringe en is geen enckel gebreck, maer

maer vermengt, en by een Vergrootinge gevought. Alsoo konnen verscheyde Gebreken by een Sweringe wesen, gelijk Onmatigheyt, Onstekingh, Rose, uyt-wasschende Vleysch, ende diergelijcke, die even-wel tot het wesen van een Sweringe niet en behoore, maer wech-genomen werden, dewijl de Sweringhe noch blijft; welckers wesen ende eygenschap alleen bestaet in Af-scheyden ofte Wijcken van malkanderen, met eenigh verlies van het swerende Deel.

2. De *Plaetsche*, daer de Sweringe in valt, hebben wy geseyt te zijn een sacht, ofte vleyfich Deel, waer mede wy niet alleen en verstaen het Spier-vleysch, dat wy den gemeenen naem van Vleysch gevē: maer oock 't gene waer uyt Dermen, Blaes, ende al't ander Ingewant bestaet.

3. De *naeste Oirsaeck* is alderhande Stoffe, die een in-etende kracht heeft, de welcke niet alleen en begrijpt scherpe Vochtigheyt, die in 't Lichaem kooft te groeyen; maer oock *uytwendige Oirsaken*, die de selvige in-etende kracht hebben, gelijk daer is een in-etende Geneef-middel, ende Vergift. Want het is onwaerachtigh, 't gene sommige schrijven, dat de Sweringen alleen souden komen van Innerlijke Oirsaken: dewijl de Ervarentheyt selve uyt-wijft, datse oock van Uytwendige dickwils verweckt werden. Alsoo leert ons *Galenus*, ende de selvige Ervarentheydt, dat van Vyer, Water, Olye, ofte ander Heet nat, ende in Gebrantheydt, geen Wonden, maer Sweringen voortkomen. Sulcks doen oock verterende, ende brandende Geneef-middelen, ende als men met een *Cauterye*, ofte gloeyend Yser brandt, gelijk *Fernelius* wel seyt. Soo werden oock Sweringen veroirsaeckt door Venijnige, ende Smettelijcke Dampen, gelijk Schorft door Besmettinge over-geset werdt, te weten, wanneer de Smettinge een anders huyt mede-gedeelt zijnde, deselvige in-eet. De Dampen, die uyt de bedor-

ven Longe, van yemant, die de Teringe heeft, uytgaen, met den aeffem in-gehaelt zijnde, maken op de eygen wijze een Sweringh in een anders Longe, ende alsoo een Teringh door besmettinge. Op de selfde manier kan het Venijn van de Pocken, aen yemants lichaem gewreven, ende mede gedeelt, 't selvige besmetten, ende daer in eenige Sweringen verwecken. Het selve doen de Kinder-pocken, aen vele, die daer over gaen; als mede de Blauw-schuyt, door het drincken uyt een kan.

4. Het *Onderscheyt* der Sweringen wert genomen, nae haer eygen Wesen, ofte nae de Toe-vallen. Van haer eygen Wesen werden sy wederom onderscheyden, van wegen haer Gedaente, het Deel daer sy haer onthouden, ende d'Oirsaeck. Nae de Gedaente zijne groot, kleyn; langh, kort; breedt, naeuw; recht, krom, pijps-ghewijs; eenparigh, in de welcke het Vleysch in alle deelen gelijk wech-genomen is, ongelijk, in de welcke meerder vleysch in d'eene plaets, als in d'ander af-gegeten is. Van wegen het gebreckerlijck Deel selve, zijn eenige uytwendigh, eenige inwendigh, eenige diep, eenige maer effen rakende; eenige in dit, ofte dat Deel. Het *Onderscheyt* van de Oirsaeck sullen wy terstont aen-wijzen. Van het *Toe-valligh onderscheydt*, dat genomen wert van 't gene, buyten den aerdt, ende 't wesen van de Sweringe is, zijn sommige oudt, sommige versch; sommige suyver, sommige vuyl; sommige met Sinckingh, sommige sonder; sommige stil-staende, sommige voortkruypende. Dit onderscheydt hanght oock aen de Oir-saken: waer toe mede behoort het gene, dat de *Toe-vallen* maken, van pijnelijcke, ofte onpijnlijcke; als oock sommige jeuckende, stekende, brandende; sommige licht, sommige swaer om te heelen; eenige van goeden, andere van quaden aerdt, waer by komen, die *Chironia*, ende *Telephia* genoemt werden. Behalven de-

dese Verscheydenheden, die men soo eygentlijk magh heeten, zijnder noch andere Oneygene, die eerder te houdē zijn voor Vermengingen van andere Gebreken mer de Sweringen, als datse eygen onderscheyt souden kunnen maken. Soodanigh zijn Sweringen met pijn, ongematighcyt, onstekinge, harde kanten, kout-vyer, kancker, wormen, ofte bedorven been. Van dese, ende andere verscheydene Sweringen, sullen wy nu vervolgens handelen.

Wat een gemeene, ende enckele Sweringe is, hebben wy terstont geseyt, als oock dat de selve haer oirsaeck heeft uyt een In-etende stoffe; ende dat de selvige, ofte van binnen in't Lichaem groeyt, ofte van buyten aen-koomt. Van d'eerste slaggh zijn alle scherpe, ende bijtende Vochtigheden, die, ofte in het Deel selve, ofte daer buyten haren oirspronck hebben. Buyten het gebreckelijck Deel groeyen Gal, zout Slijm, zoute salpeterachtige, ende scherpe Wey, verbrande Gal. Want als de selvighe in't Lichaem voortgebracht zijn, ende nae eenigh Deel toe-vloeyen, soo vermogen sy't selve in-eten, ende tot een Sweringe brengen. Sulcks kan insonderheyt geschieden in het Voor-jaer, ende uyt onordentlijke oeffeningen. Soo schrijft *Galenus*, wanneer de Lenten een onsuyster Lichaem ontfangen, datter als dan wat geschiet, het welck men siet gebeuren in de Oeffeningen. Want al is't, dat het Oeffenen des Lichaems seer gesont is, soo men even-wel yemant, die overvloet heeft van Slijm, Gal, ja van Bloedt selve, wil tot hevige Bewegingh brengen, soo sal men lichtelijck een Vallende-sieckte, ofte Popelsy, ofte, indien niet dese, een Borstingh van Aderen in de Longe, ofte een stercke Koortsch, door de Oeffeninge veroirsaken. Ende de gene, die men in plaetsche van de diep-leggende Vochtigheden door Kamer-ganck te suysteren, haer Lichaem doet oeffenen, dien jaeght men de quade Vochtigheden nae de

Huyt, ende maectt aldaer Schorft, ende Sweringen . Dit is 't gene Hippocrates seyt , Een onsfuyver Lichaem geoeffent werdende , krijgt Sweringen . Even-eens is 't met de Lenten . Want als dan werden door de Wermte , die in de Lucht begint te komen , de Vochtigheden driftigh gemacckt , ende na buyten getrocken , alwaer sy dan in de Huyt het eygen werck doen , dat wy van de Oeffeninge gefeyt hebben . In het Deel selve krijgen , om sijne Ongematigheyt , die Vochtigheden , een scherpigheyt , ende als aldus de Etter door koken , ende langh in het deel te verblijven , noch scherper wert , en̄ soo veel te scherper , hoe dat 'er meerder by-koomt , dan bederft oock het Bloet ende het Voedsel , van het besmette Deel .

De Oirsaken die van buytē aen komen , zijn in-eten-
de , ende brandende Genees-middelen . Waer by niet
uyt-gefloten moet werden , het Vyer , ofte heet Yfer
selve : alsoo de Korst , daer van over-blijvende , meerder
raeckt de Sweringē , als de Wonden . Hier toe behoort
mede de Besmettinge van de gene , die met de Teringh
gequelt zijn , van Melaetsche , Schorfte , Pockige , ende
Blauw-schuytge ; waer van te voren gefeyt is . Wat nu
de bysondere Oirsaken zijn van bysondere Sweringen ,
die sullen wy by-brengen , daer wy in elcke soorte , van
haer Oirsaken handelen .

5. Wy komen dan tot de Ken-teyckenen . Uytwen-
dige Sweringen kan men sien , ende tasten , ende behou-
ven geen teyckenen , om bekent te werden . Maer de
Inwendige , alsoo sy dickwils verborgen zijn , werden
bekent door een Prouf-yfer , soo daer eenige wegh is ,
ofte door de Vuyligheyt , die daer uyt loopt , door Pijn ,
ofte verhinghing van de Werckinge . De Vuylig-
heyt wijst aen , dat het Deel beschadight is , ende wan-
neer door eenige openheyt des Lichaems , 't zy derm ,
blaes , neus , ofte ooren , Etter , ofte waterachtigh Bloet
(Sanies) loopt , ofte oock uyt-gebraeckt , ofte uyt-ge-
hoest

hoest werdt; sulcks is een teycken, dat'er van binnen een Sweringe schuylt. Nu in wat Deel dat de selvige is, staet af te nemen, uyt de eygenschap van de Pijn, de Plaetsche, ende de Werckinge van het beschadighde Deel. Indien in een Swerent Deel een stekende Pijn is, ofte oock dat'er aen 't Gevoelen, ofte Bewegen yet hapert, sulcks is een teycken, dat het beschadicht Deel zenuwachtigh is. Grootte Kloppingh, dat de Sweringe de Slagh-aders raect. Indiender een Knagingh terstont aen den eten vernomen wert, met Pijn, ende Steeckten voor 't Hert, daer Braken ende Qualijckheyt op volght, sulcks beteyckent dat'er een Sweringh in de Maegh is. De uyerlijcke oirsaken konnen hier oock aen-wijsinge doen: gelijk dat de Blaes sweert, indien yemandt Spaensche-vliegen ingenomen heeft. Indien eenigh heet, ofte scherp Geneef-middel, ofte oock sterck Water, dat de Sweringh dan in de Keel, ofte Maegh is.

Nu of de Sweringh groot ofte kleyn is; recht ofte krom, ofte van eenige andere gedaente, sulcks kan in Uytwendige, door het gesicht, ofte Prouf-yser onder-vonden werden. Maer in Inwendige en is't niet mogelijk, dat wel te konnen weten. Maer even-wel, ofte de Sweringe groot of kleyn is, kan men uyt de Menighete van d'Etter gewaer werden. Want een groote geeft veel uyt, een kleyne minder.

Wat de Oirsaken belanght, te weten de Innerlijcke: Indien de Sweringh haren oorspronck heeft van toe-vloeyende Vochtigheden, soo sullen haer Teycken en openbaren van quade Gestaltenis, het zy in 't heele Lichaem, het zy in Lever, Milt, ofte eenigh ander Ingewant. De welcke niet voor den dagh komende, ende in tegendeel zijnde het beschadicht Deel onge-matight, ende slap, sulcks geeft te kennen, dat de oir-saek van de Sweringh uyt het Deel selve koomt, ende aldaer gegroeyt is. Nu wat Vochtigheyt dat de

Sweringh gemaect heeft, of het Gal is, ofte zout Slijm, ofte weyachtige Vochtigheyt, ofte Swarte-gal, blijkt uyt de Teyckenen van elcke Sweringe, ende insonderheyt uyt de Vochtigheyt, die daer uyt loopt, ende uyt de Verwe van de Sweringe, Scherpigheyt, ende stekende Pijn; als oock uyt de Teyckenen van de bysondere Sweringen.

De Uyterlicke oirsaken moeten getrocken werden uyt het seggen van den Siecken, die aenwijfen sal, of het van een Scherp, ende in-etende Geneef-middel, ofte van Vergif, ofte oock van Vyer gekomen is; ofte dat hy van yemandt besmet is, die met Smettelijcke Sweringen beladen was.

De Tijden van de Sweringhen hebben oock haer Teyckenen. Want als'er eerst waterachtige, rauwe, ende dunne Vochtigheyt uyt-loopt, dat is een teycken dat het in't begin is, gelijk sulcx oock uyt het gevoelen, tasten, ende sien, als mede uyt de uyterlijcke, ende inwendige oirsaken, noch tegenwoordigh zijnde, ende de volgende toe-vallen kan blijcken. Wanneer daer na de waterige stoffe rijper werdt, ende haer menigte vermindert, dat is het toe-nemen, ofte de vermeerderingh. In de stilstant is de Etter op sijn besten, ende in't af-nemen werdt sy minder. De selfde tijden werden oock aen-gewesen door de pijn, jeuckfel, ende het verhinderen van de werkinge: de welcke, indien sy vermeerderen, beduyden dat oock de Sweringh vermeerdert; indien sy verminderen, ende alles na sijnen natuyrlijcken standt weder-keert, beteyckenen, dat de Sweringe vermindert, ende aen't af gaen is. Het selve kunnen ons oock, in de Uyterlijcke deelen, aen-wijfen het sien, ende voelen. Nu de bysondere teyckenen der Sweringen sullen wy hier nae op sijn plaetsch verhalen.

6. Alsoo daer groote verscheydenheyt, ende verscheyde uyt-koomst in de Sweringen valt, soo sullen wy

wy alhier verscheyde *Voor-teyckenen* by-brengen. Water van het genesen der Sweringe te verhoppen staet, moet van de groote ende swarigheyt der selvige, als oock van de gelegentheynt des deels af-genomen werden. Want indien de Sweringe alleen de Huyt beslaet, ende niet verder in en gaet, dan kanse lichtelijck, ende in korten tijdt genesen werden. Maer hoe datse dieper is, ende hoe het Deel, datse besit, edelder is, als de huyt, soo veel te beswaerder valtse om te genesen. Daerom zijn de Sweringen, die in't uysterste van de Spieren komen, van meerder gevaer, als die haer in't midden setten. Om de selvige oirsaeck zijn oock gevaerlijcker soodanige Sweringen, die in een edel Deel zijn, ofte die een edel Deel, als oock een Zenuwe, Ader, ofte Slagh-ader bereycken. Sweringen, die een van de voornaemste Deelen besitten, ofte de selvde aen haer kunnen trecken, zijn meest doodelijck. Lichter werden tot heelen gebracht soodanige Sweringen, waer de Genees-middelen lichter by kunnen, ende vast aen blijven: maer swaerlijcker de gene, daer men de Middelen niet wel op en kan leggen, ende daerse niet op en kunnen blijven. Swaerlijck kunnen de Sweringen heelen in alsulcke Deelen, die van naturen met vochtigheyt, ende overtolligheyt beladen zijn. Gelijck oock in de gene, die scherp van gevoelen zijn, ofte soodanige in medoogentheynt kunnen trecken. Als noch de gene, die nootsakelijck van de lucht, ofte ander oirsaken veranderen. Het vallen mede gevaerlijcke, ende langhdurige Sweringen, daer men vreesst voor *Caries*, ofte Bedervinge in't Been. Een groote Sweringe, in andere dingen gelijk zijnde, valt swaerlijcker om te heelen, als een kleyne. Want in een groote moeten vele deelen de uytwendige lucht uyt-staen, ende werden de onderste deelen, als Aderen, Slagh-aderen, ende Zenuwen meerder beschadight. Nauwe, endelanghwerpige Sweringen

zijn licht, ronde swaer om te genesen. Indien het Lichaem suyver is, ende 't voornaemste Ingewant wel gestelt, ende dat het beschadicht Deel selve hem wel houdt, dan is'er hope van lichte genesinge. In tegendeel alles zijnde, kan men voor weten, dat de genesingh moeyelijk, ende langhsaem toe sal gaen. Hier van is 't, dat de Sweringen, die op andere Sieckten volgen, veeltijds swaerlijck genesen, dewijl de Nature, de quade Vochtigheden, die in't Lichaem zijn, tot de uytwendige deelen drijft. Soo zijn oock, die na een groenachtige, ofte bruyne verwe trecken; dewijl sy beteycken, dat in't geraeckte Deel de Natuurlijke Wermte seer vermindert, ende by-na uytgeblust is. Ende in die op haer sterven leggen, wert veeltijts weynigh voor haer doot, de Swering bleyck, blaeuw, ende droogh, ende dat van wegen het uytblussen der natuerlijke Wermte. Als na langh loopen van rauwe ende waterige stoffe, goede Etter begint te komen, sulcks is een teycken, dat de Nature haer verschept, ende dat de stoffe tot beter verandert, ende dien-volgende hope geeft van gesontheyt. Ende voorwaer de stoffe selve stelt de merckt, wat men van het ghenesen der Sweringe sal verwachten. Want als de Etter, die dagelijks uyt-loopt, goet is, dan geeftse hope van lichte genesinge. Maer het tegendeel wert beteyckent door quade Etter. Want goede Etter geeft te kennen goede gestaltenisse van de Vochtigheden, daer sy uyt ontstaet, ende de kracht van't beschadighde Deel: gelijk mede in tegendeel het quade doet. Nu goede Etter is, die niet te dick ofte te dun en is, wit, effen, ende niet stinckende. Maer quade Etter is 't, die geheel dun, en vloeyende is, bleyck, blauw, giftachtigh, ende van quaden reuck. Soo betuyght oock waterachtigh bloet, dat uyt de Sweringh loopt, 't gene van de uyt-koomst te oordeelen staet. Want het selvige veel, ende geheel dun zijnde, oock bleyck,

bleyck, blauw, bruyn, van quaden reuck, ende de om-staende Huyt in-etende, toont dat de Sweringe swaerlijck te genesen is. Maer wat dicker, ende weyniger, roodachtigh, ofte na 't wit treckende, beteyckent lichter genesinge. Als de Sweringen oudt, ende verjaert zijn, soo moet'er noodtsakelijck een afsonderingh van't Been geschieden, ende een hol lidt-teycken blijven, gelijk *Hippocrates* wel seyt. Want indien den Heel-meester alles wel doet volgens de konste, ende niet van 't gene noodigh is, over en slaet, ende even-wel de Sweringe in lange tijd niet toe en heelt, ofte toe-geheelt zijnde wederom op-breeckt, sulcks beteyckent, dat'er eenige bedervinge in't Been de genesinge belet. Ende dat kooft veeltijds in langdurige Sweringe door gestadigh in-vloeyen van quade, ende scherpe Vochtigheyt. Want om de Ongematigheyt van het Deel, 't welck lange tijd met de Sweringe is belemmert geweest, en om het af-scheydende Been, en kan de Holligheyt van de Sweringe niet vervolt werden, noch het Vleysch sijnen groey hebben, waer het Lidt-teecken hol toe-geheelt wert. Wanneer de Sweringe, na datse met Vleysch vervolt is, ende daer alleen Vel over te brengen staet, wederom op-breeckt, dan valt'er te vreesen, datse tot een Fistel, ofte Loopent gat verlopen sal. Sweringen, die in Handen ende Voeten komen, plegen somtijds voort te brengen in Lichamen die vol Bloedt, ofte quade Vochtigheden zijn, Onsteking en Geswellen in de Klieren onder de Oxelen, ofte de Lieffen. Want alsoo de selve lossen ende slapper zijn, soo ontfangen sy lichtelijck ende eerder de Vochtigheyt, die nae de Sweringe van de Handt, ofte Voet haren loop heeft. *Alle Sweringen, die verjaert zijn, ofte noch langer dueren, in de selve moet noodtsakelijck Been af-gaen, ende een hol Lidt-teecken blijven, schrijft Hippocrates in zijn*

45. Spreucke van 't 6. bouck. De reden, om dat de

Etterige vochtigheyt, in die lange tijdt, een quaedt-aerdige Scherpigheyt krijgende, eerst de Veselen van 't Vleysch, daer nae de bekleedende Vliesen doet bederven, ende scheidende, ten laetsten oock het Been selve, dat aen 't Vleysch is. Ende alsoo het Been, gelijk *Hippocrates* te voren, in de 19. Spreucke geseyt hadde, niet herstelt en kan werden, soo moet het gescheiden, ende de Sweringe toe-geheelt zijnde; noodtsakelijk een hol Lidt-teycken laten; 't en zy een gauw Heelmeester, het Vleysch soo veel hooger laet groeyen, als de holligheyt diep is. Nu dat'er Bedervinge in 't Been is, staet daer aen te mercken, dat de Sweringen al zijns toe-geheelt, elcke reys wederom op-breken; dat het Been selfs blauwachtigh, ofte bruyen van verwe is; dat'er waterachtige, ende stinckende Etter in grooter menichte uyt-loopt, als de groote van de Sweringe mede brenghet; dat de Kanten van de selvige bruyen, ende spongyachtigh zijn, die haer wel aen malkander vougen, maer niet volkomentlijk en heelen; dat'er oock een Beweginge gevoelt werdt in het swerende Deel. Indien geen van dese Teycken en openbaren, daer uyt staet af te nemen, dat de Genesinge soo lange niet belet en is door bedorven Been; maer door ongematigheyt van het Deel, gelijk in 't Water, ende anders, ofte door gestadigh toe-vloeyen van quade Vochtigheyt. Derhalven blijkt wel, dat Veroude Sweringen niet sonder gevaer toe-geheelt en werden; 't en zy dat het Lichaem wel forghvuldigh ontlast is, ende een goede Maniere van Leven onderhouden wert. Hier toe geeft *Mr. Willens Fabricius* ons een aen-merckens weerdigh voor-beeldt 3. *Obs.* 39. van seker man, wien in 't slijcker been een Verouderde sweringe van een Landt-looper qualijk toe-geheelt was, die na eenige maenden het Pleuris in de slijcker zijde kreegh, waer van hy storf, ende die gedurende sijn sieckte even sulcken Vochtigheyt uyt-spoogh,

spooch, als'er te voren uyt de Sweringe plagh te loopen. Soo schrijft oock *Ambrosius Paré*, van Etter, 't welck uyt een Sweringe van den Arm, door den Water-loop geloft werde.

De vordere Voor-teyckenen fullen wy in de bysondere Sweringen aen-wijfen.

7. Om dan tot de *Genefinge* te komen: Dewijl het wesen van een Sweringe bestaet in een af-scheydingh van 't gene vereenight was, ende in een verminderde groote van het beschadighde Deel: soo vereyscht de verdeelde eenigheyt, wederom vereenight, ende dat verloren, ende vermindert is, herstelt te wesen. Te weten, de Sweringh, voor soo veel sy een Sweringh is, moet met Vleysch vervolt, vereenight, ende toegesloten werden. Maer als sy met een Oirfaeck vermenght is, de welke de Sweringh van begin verweckt heeft, ofte noch onderhoudt; soodient de selve Oirfaeck voor-al wech genomen. Hier moet oock wel gestelt zijn de Gematigheyt van het Deel, ende het toe-vloeyende Bloet. Ende wanneer die eenigh mangel hebben, dat staet te verbeteren, gelijk hier nae in de bysondere soorten der Sweringen sal geseyt werden.

Indien derhalven eenige Vochtigheyt, die de Sweringe verweckt heeft, noch tegenwoordigh is, de selve dient voor-eerst af-geset te wesen. Want in alderhande Gebreken, daer de Oirfaké noch by is, moet de *Genefinge* begonnen werden van het wech nemen der selviger. Daer na, om datter in 't beginsel wat Bloet uyt de Aderen schiet, ja dickwils met het selfde oock andere Vochtigheyt nae toe vloeyt, op dat het gene tusschen het Vleysch steeckt, niet en soude bederven, ende een Onstekingé verwecken; soo moet het Bloet wel gekoockt, ende in goede Etter verandert werdé. Daerom seydt *Galenus*, dat de Sweringen haer tijden hebben, ende dat'er in 't beginsel dunne ende rauwe

watrigheyt uyt koomt, die in 't voortgaen, door het koken verdickt, ende ten laetsten (*in statu*) tot goede Etter gerijpt werdt. Derhalven zijn in 't beginsel van een Sweringe noodigh, de Rijp-makende middelen. Daer beneffens dient de Vuyligheyt, die in een Sweringe gewoon is te groeyen, dewijl sy de Genevinge belet, wel gesuyvert; ende, de selve suyer, ende schoon zijnde, moet de Holligheyt met Vleysch vervult, ende ten laetsten met Vel gesloten werden.

Maer hier dient insonderheydt acht geslagen op de beschadighde Deelen. Want in uytwendige Sweringen hebben wel plaetsch *Spaensch groen*, *gebrant Coper*, *Coper-roof*, *Antimony*, ende diergelijke, die even-wel niet gebruyckt en mogen werden in inwendige deelen. By aldien oock een Deel alsoo gestelt is, dat het andere dingen door-tocht geeft, gelijk de Keel, soo moeten de Middelen soo toe-bereyt werden, dat sy aen't selfde kleven. Deelen, die scherp van gevoelen zijn, en kunnen geen scherpe Middelen verdragen, gelijk wel kunnen, die soo nauw niet en voelen.

Tot het groeyen van 't Vleysch, wert vereyscht de Werckende oirsaeck, ende de Stoffe. De Werckende oirsaeck is de Nature, de welcke, gelijkse in 't geheele Lichaem, soo oock in elck Deel het Voedsel treckt, behoudt, koockt, ende aen-plackt. De Stoffe is goet ende suyer Bloedt, 't welck uyt eten ende drincken voort-koomt. Maer gelijk in alderhande Kokinge tweederhande Overschot gemaect werdt, als van Spijse, ende Dranck, een Dun, dat ongevoeligh uyt-waessent, ofte door het sweet uyt-gedreven werdt, ende een Dick, het welck met kamer-gangh geloost werdt; soo heeft sulcks oock plaetsch, wanneer dat'er Vleysch in een Wonde groeyt, ende by aldien foodanigh Overschot in het Deel gelaten werdt, soo sal het 't selfde te seer vervochtigen, ende de genevinge gantsch verhinderen. Waerom die Overtol-

ligheyt in een Sweringe, moet gefuyvert, ende opgedrooght werden. Ende aldus is de Genefinge felver van een Sweringe het werck der Naturen, die uyt het toe-vloeyende Bloedt, 't wech genomen Vleyfch herftelt, ende over de vervolde Holligheyt Vel maect. Een Heel-meester neemt alleen wech de veranderingen, die de Nature in haer werck in de weegh zijn, als hy d'Overtolligheyt fuyvert ende op-drooght: ende wanneer hy dat doet, dan wert hy gefeyt Vleyfch, ende Vel te maken.

In 't beginfel dan, als het Lichaem al te vol Bloet is, soo moet het gelaten werden. Indien daer overvloed is van quade Vochtigheyt, die dient gefuyvert, en af-gefet, op dat'er na het Deel geen toe-vloeyingh en gefchiede. Daer moet oock te gelijk een goede Maniere van leven gehouden werden, om geen quade Vochtigheyt te doen groeyen, ende op de Sweringe te laten vallen; gelijk gefchieden kan door Spijfe, Dranck, Bewegen, ende d'ander Niet-natuurlijcke dingen, te sien in den *Schat der Gefontheyt*.

Daer-en-boven, alfoo het nauwlijcks gebeuren en kan, ofte daer hanght wat van 't Bloet ende de Vochtigheyt, die uyt de Aderen gedropen is, in de onfienlijke openheyt, die in 't Vleyfgh deel is; op dat fulcks gekoockt, ende in Etter verandert werde, soo moet men gebruycken Rijpende, ofte Etter-makende middelen; befchreven in 't II. cap. van 't I. Bouck. Dese dienen in Sachte lichamen mede Sacht te wesen, gelijk gemaect werden van *Olye van Rosen*, ende *Doyeren van Eyeren*: in Lichamen, die soo sacht niet en zijn, van *Terebinthijn*, *Olye van Eyeren*, van *Rosen*, van *Mastick*, ende *Doyeren van Eyeren*: in Drooger lichamen, van *Herft van witten Denne-boom*, *Wierroock*, *Meel van Lijnzaedt*, *Terwe*, *Foenugriek*, *Hoender-vet*, ofte, 't gene gemeenft, ende gereetft is, de *Salf Basilicum*, ofte de *Plaester*, *Diachylum*, enckel, ofte met de Gom.

Hier

Hier na moeten Suyverende, ofte Af-vegende in 't werck gestelt werden; mede aen-gewesen in 't gemelte Bouck, op het 12. capittel. Maer het gebeurt dickwils, dat men (gelijck het Spreeck-woort seydt) twee vliegen met eenen lap slaet, ende met een ende 't selfde middel tweederley werck uyt-voert, te werten, rijp maken, ende af-vegen. Derhalven dienen als dan de Rijp-makende vermengt met de Af-vegende, ende daer door werden de Rijp-makende wermer, ende drooger, als sy anders van haer selven zijn. Maer in dese vermenginge staet wel acht te nemen op den Tijd: dewijl in 't beginsel de Rijp-makende boven moeten wesen, in 't eynde de Af-vegende. Ende het is sekerder, dat men terstont in 't beginsel Af-vegende met Rijp-makende vermengt, als dat men de Rijp-makende alleen gebruyckt. Want de Nature en staet nimmermeer ledigh; maer stelt haer oock al in 't beginsel om Vleysch te maken, ende scheydt de Vuyligheyt, die daerom moet gesuyvert werden. Daerom bevint men oock, dat door het enckel gebruyck van Rijpende middelen, de Sweringh lichtelijck vochtigh, ende vuyl wert. Derhalven is seer bequaem, dat men onder de Rijpende middelen, nu verhaelt, in den eersten mengt *Honigh van Rosen, Sap van Ioffrouw-merck, van Paerde-bloemen*, ofte andere in 't 1. bouck aen-gewesen.

Als de Sweringe wel gesuyvert is, soo moet men komen tot Vleysch-makende middelen; die beschreven zijn op 't 15. capittel van 't gedachte 1. Bouck: uyt de welcke een Heel-meester magh kiezen, 't gene best met de gelegentheyt van 't Lichaem over-een koomt. Want hoe het Vochtiger is, hoe het minder Verdroogende middelen van doen heeft: maer dat drooger is, vereyscht meerder verdroogende. In Koude tijden des jaers moet men oock wat Wermere gebruycken, in Werme, die soo Werm niet en zijn.

Want

Want indiender swacker Middelen op-geleydt werden, als behoort; soo vergaert'er veel Vochtigheyt in de Sweringe, ende daer groeyt veel sacht ende spongyachtigh Vleysch. Indien men in tegendeel al te Stercke, ende te seer Verdroogende gebruyckt, soo verdrooght de Sweringe, het Vleysch verteert, de Kanten werden in-getrocken, ende men verneemt een bijtende Scherpigheyt in het Deel. Maer wanneer een swerend Deel droogh is, gelijk het natuyrlijk plagh te wesen, ende uyt de Sweringh geen Waterigheyt, noch Etter en vloeyt, ende dat'er goede Verwe in 't Vleysch is, sulcks is een Teycken, dat men het recht Vleysch-makende middel getrest heeft.

Hier staet oock te letten op de Gedaente van't Heel-middel. Want die werden ofte dun ende vochtigh, ofte dick ende droogh op-geleydt. In harde, ende drooge Lichamen, ende daer hart ende vast Vleysch moet gemaectt werden, is alder-bequaemst, dat men Vleysch-makend' poeyer in de Sweringh stroeyt. Soodanigh heb ick in 't gebruyck 't volgende: *N. Wierroock, Mastick, Aloë, Myrre, Lisch-wortel*, van elcks even veel. Maer wanneer de Lichamen sachter zijn, soo gebruyckt men Weecke ende Vochtige middelen. Moet even-wel gelet werden in 't toe-bereyden van de Salven, ende Smeringen, datse niet al te sacht en zijn. Want soodanige werden door de wermte van het Deel gesmolten, soo dat sy lichtelijck wech-drijven. Derhalven indien de Sweringen niet diep en zijn (want in soodanige werden vereyscht de gene, die soo verre kunnen komen) maer boven in 't Lichaem staen, soo moet men Middelen in 't werck stellen, die lijvigh, ofte van een dicke gestaltenisse zijn. Daer-beneffens, al te vochtige Salven, versachten, van wegen hare olyachtige nature, ende maken al te losch Vleysch, ende 't welck niet over-een en kooft met het onderste, insonderheyt in drooge Lichamen.

Als

Als de Sweringe met Vleysch vervult is, soo dientse met Vel gesloten, ende daer door 't gene, van mal-kander geweken was, vereenight te werden; te sien in 't meer-gemelte Bouck, op 't 16. capittel.

Om het Gebruyck van dese Middelen wel te onderscheyden, dient in-gesien de Gelegentheyd van de Sweringe, ende de Nature van het Lichaem. Want het gebeurt, dat de Sweringen, die alffe noch vuyl waren, geen bijten van de Middelen en voelden, daerna gesuyvert zijnde van de selve gebeten wierden. Derhalven moet men als dan, ende als de Sweringe van selfs suyver is, van stercker af-vegende tot slapper komen: gelijk men wederom in vuyle Sweringen tot meerder Af-vegende sal klimmen, ten zy misschien datse door te veel Af-vegende dingen vuyl geworden zijn. Want daer in werden de Heel-meesters somtijts wel bedrogen, om tot stercker Af-vegende te komen: waer door de Sweringe wederom in-eet, ende vuyl wert van het gesmolten Vleysch, het welck in quade Vochtigheyt verandert. Derhalven moet wel neerstigh gelet werden, of de Sweringe van wegen in-gergeten, ende gesmolten vleysch, dat'er onder leyt, vervuylt is, ofte dat het een Geneef-middel van doen heeft om de vuyligheyt te suyveren, ende dat'er foodanigh geen gebruyckt en is. Nu aen grooter holligheyt, ende roode ende heete kanten kan men mercken, dat de Sweringe vervuylt is door te groote scherpigheyt van de Geneef-middelen. Daer na moet oock overleydt wesen (gelijk wy nu meerder geseyt hebben) ofte de Gelegentheyd van 't Lichaem sacht ende vochtigh, ofte droogh, en hart is. Want op een sacht lichaem moeten slapper, op een droogh stercker Middelen gebruyckt werden.

De Vel-makende middelen dienen op-geleydt, wanneer de Sweringe noch niet volkomentlijk met Vleysch vervult en is; maer dat'er noch een weynigh on-

onbreeckt. Want alsoo de Nature nimmermeer stil en staet, maer oock, dewijlse Vel begint te maken, het Vleysch ondertusschen noch groeyt; indien men dan eerst wilde Vel maken, als de Sweringe gantsch vol vleysch was, soo soude te vreesen staen, dat eer het Vel quam over te groeyen, het Vleysch ondertusschen wassende, het Vel te hoogh soude staen.

Men dient oock te weten, dat de *Vel-makende* midelen in der daet, ende in kracht van verdroogenden aert moeten wesen, ende dat daerom de *Poeyers*, ende *Plaxsters*, daer toe alder-bequaemst zijn.

Het XXIV. Capittel.

1. Sweringe met Ongematigheyt, 2. Oirsaken, 3. Ken-teyckenen, 4. Voor-teyckenen, 5. Genesinge 6. van Sweringen met Hitte, 7. met Koude, 8. met Vochtigheyt, 9. met Drooghte.

IN't laetst-voorgaende Capittel is gehandelt in't gemeen van een Sweringe, ende derhalven van een enckele, ende ongemenghde, daer niet anders by en is: maer het gebeurt meesten tijdt, dat'er yet toe-valt, ende onder gemenght wert, het welck de Genesinge nootsakelijck doet veranderen, waerom op die Toevallen wel neerstigh dient gelet te werden.

1. Wy sullen den aenvangh nemen van de *Ongematigheyt*, die haer gemeenlijck met een Sweringe vermenght, ende het genesen belet. Want alsoo de *Oirfaeck*, die de Genesinge uyt-voert, is de Nature van het Deel, ende de *Stoffe*, het *Bloedt*: als het Deel ongematight is, soo en kan geen van beyde wel gestelt zijn; ende de Sweringh en kan met geen Vleysch gevult, noch met Vel gestoren werden, 't en zy dat het *Onder-vleysch* natuyrlijck ende wel gematight is.

Wat nu dan de *ongematigheyt* aengaet, soo kan by een

een Sweringe wesen te grooten Hitte, Koude, Vochtigheyt, ofte Drooghte; ende dat met, ofte sonder Stoffe.

2. Soodanigen Ongematigheyt is'er geweest ofte voor het op-komen van de Sweringe, ofte ten tijde van't sweren.

Een Heete ongematigheyt werdt in de Sweringen verweckt van al te heeten Lucht, van te heete Geneef-middelen, van te veel Swachtels, ende Deckfel.

De Koude in tegendeel van koude Lucht, van al te seer verkoelende Geneef-middelen, ende wanneer de Sweringe met Swachtels ende Deckfel tegens de uytwendige Koude niet wel bewaert en is.

Vochtige ongematigheyt werdt veroirfaeckt door vochtige Lucht, (waerom dat in sommige plaetschen de Lucht de Sweringen oock gantsch schadelijck is) ende door toevloeyingh van Vochtigheden.

Drooghe Lucht, drooghe Geneef-middelen, als oock gebreck van Voedsel, maken een Drooge ongematigheyt.

3. De Heete ongematigheyt is te kennen, dat'er verhittende oirsaken voor-gegaen zijn, ende dat niet alleen de Kanten, maer oock het Vleysch van de Sweringh rooder is, ende dat de Siecke selfs een Hitte in de Sweringh voelt, waer op gemeenlijck Pijn volght; dat mede Koude geneef-middelen verlichten, Heete beswaren, ende dat'er scherpe ende bijtende Vochtigheyt uyt loopt.

In een Koude ongematigheyt gaen voor Verkoelende oirsaken, de Kanten van de Sweringe zijn bleyck ende sacht, Hitte helpt, ende Koude beschadicht.

Als de ongematigheyt Vochtigh is, dan zijnder voor-gegaen Vervochtigende oirsaken, het Vleysch is slap ende sacht, ende groeyt somtijts te hoogh, geeft oock veel Vochtigheyt uyt: Drooge dingen helpen, Vochtige beschadigen.

Een Drooge Ongematigheyt werdt bekendt uyt voor-gaende Verdroogende oirfaken, dat de Kanten van de Sweringe droogh ende hart zijn, ende dat'er weynigh, ofte geen Vochtigheyt uyt en koomt: dat Vochtigh-makende middelen verlichten, Drooge be-
swaren.

4. Dewijl, gelijk *Galenus* oock leert, dat het Onder-vleysch wel gematight moet zijn, om een Sweringe wel te genesen: soo is seker, dat een Sweringe soo veel te swaerder om te ghenesen valt, hoe het Deel meerderaf-geweken is van sijn natuurlijcke Gematigheyt. Sweringen, die vermengt zijn met een heete, koude, ofte vochtige Ongematigheyt, en vallen soo quaet niet om te heelen. Want met een moeyten, op eene tijdt, ende met de selfde Middelen, kan men de Ongematigheyt beteren, ende de Sweringe genesen. Maer Sweringen met Drooghe ongematigheyt zijn swaerlijck te heelen; dewijl, over-slaende voor een tijdt de Genesinge van de Sweringe, de Ongematigheyt waer-genomen moet werden.

5. De *Ongematigheyt* vereyscht Veranderinge door recht tegen-strijdende Middelen. Even-wel moet de Genesinge soo aen-geleyt werden, dat men de Sweringe, soo veel mogelijk is, niet over het hoofd en sie. Maer alsoo die Genesinge niet en kan geschieden, soo lange de Ongematigheyt blijft, soo moet de selvige eerst wech genomen werden, 't en zy beyde te gelijk geschieden kan.

6. *Verbitte ongematigheyt* vereyscht Verkoelende middelen; stercker, ofte slapper, na de groote van de Hitte. Ende al is 't, dat de Sweringh Verdroogende middelen van doen heeft, om dat even-wel de Hitte, door 't verteren van de Vochtigheyt, de Sweringhe opdrooght, soo moet men slapper verdroogende middelen gebruycken. Maer die dienen oock met eenen van een te Samen-treckende kracht te wesen, om de Sinc-
kingh,

kingh, die lichtelijk door de Hitte verweckt wert, tegen te houden. Derhalven, alsoo de Hitte gemeenlijk Pijn maeckt, soo moet daer by gedaen werden 't gene de Pijn kan stillen, ofte ten minste geen kracht en heeft, om de selvighe te verwecken, soo dat de Heel-middelen hier niet en dienen te wesen van seer Verdroogende, ende Af-vegende kracht. Daerom zijn bequaem de gene, die bestaen uyt het *Water*, ofte *Sap* van *Rosen*, van *Weeghbre*, van *Endiwe*, van *Nacht-schade*, *Azijn*; uyt *Olye* van *Rosen*, van *Violen*, van *Terebintijn*, dickwils met *Weeghbre-water* gewasschen. Ofte men magh gebruycken *Salf* van *Rosen*, de *Verkoelende salf* van *Galenus*, die van *Ceruys*, ofte *Loodt-wit*, van *Nacht-schade*, de *Witte*, die van *Santal-hout*; ofte, dat ick best houde, *Nutritum*, met een van de gemelte *Sappen* gewasschen. Dan de *Verkoelende* middelen en moeten niet alleen op de *Sweringhe* selve; maer oock op de omstaende *Deelen* geleyt werden. Daerom en magh men de selvighe niet alleen met de verhaelde *Salven* wel bestrijcken, maer oock doucken op leggen, die gedoopt zijn in *Oxycratum* (dat is *Water* ende *Azijn*) ofte met het *Sap* van *Weeghbre*, *Lattouw*, *Nacht-schade*, ofte in het *Af-sietel* van *Myrtus*, *Granaet-schellen*, *Granaet-bloemen*, *Weeghbre*, ende diergelijke.

Wanneer de Heete ongematigheyt aldus wech genomen is, soo moet men de *Sweringe* met *Vleyfchmakende* dingen toe-heelen, ende die en dienen evenwel niet te seer heet en droogh te zijn, om de heete ongematigheyt niet weder te doen keeren.

7. *Koude ongematigheyt* in een *Sweringe*, moet hebben verwerrende middelen, gelijk daer zijn *Olye* van *Hypericon*, ofte *S. Ians-kruyt*, van *Nardus*, van *Lischwortel*, van *Camillen*, van *Wijn-ruyt*, van *Dil*; *Syroop* ende *Honigh* van *Rosen*, *Brandewijn*, *Ceroen* van *Betonye*. De *Salven* ofte *Smeeringen* hier van gemaect, werden

den op de Sweringe selver geleyt . Maer van buyten sal men de naeste Deelen stoven met het *Af-sietfel* van *Salye*, *Hyssoop*, *Alssen*, *Orego*, *Wijn-ruyt*, *Munte*, *Laurrier-bladeren*, *Camille-bloemen*, in stercke *Wijn* gekoockt : ofte men kan de selve mede strijcken met de verhaelde heete *Olyen*, ofte op-leggen het *Ceroen* van *Betonye* .

8. *Vochtige ongematigheyt* wert door *Verdroogende* middelen wech genomen . Ende alsoo een *Sweringe* oock anders *Verdrooghende* dingen vereyscht , soo moeten hier stercker *Vleysch-makende* middelen in 't werck gestelt werden . Soodanige zijn de wortelen van *Cyperus*, ofte *Wilden Galigaen*, *Malrove*, *Schuym* van *Silver*, *gebrant Loot*, *Coper-root*, *Hamer-slagh*, *Coper-slagh*, ende diergelijke , uyt de welcke na de groote van de *Ongematigheyt* bequame *Heel-middelen* voor elcke *Sweringe* kunnen gemaect werden . Want hoe een *Sweringe* vochtiger is, hoe sy stercker *Verdroogende* middelen van doen heeft ; ende minder vochtigh zijnde , soo moetsen oock sachter *verdrooght* werden . Sulcks geschiet door by doen van *Olye*, *Hars*, ende *Wasch* . Want hoe dat'er van de selvige meerder gedaen werdt van de *Verdroogende* middelen , hoe dat haer kracht meerder koomt te breken : hoe minder , hoe haer kracht meerder in't geheel blijft . Dan vooreerst dient de *Sweringe* wel gesuyvert , ende af-gebet met *Wijn*, ofte met *Water* ende *Azijn*, daer in gekoockt hebben *Te-samen-treckende* en *Verdroogende* middelen , ghelijck *Wortelen* van *wilden Galigaen*, *S. Ians-kruyt*, *Alssen*, *roode Rosen*, *Betony*, *Saly* . Daer na kan men van de verhaelde middelen wat *Poeyers* in de *Swering* stroyen , ofte van de selfde met *Olye* ende *Wasch* een dun *Salfken* maken , om , op wat plocksels gestreken zijnde , in de *Sweringe* te brengen , ende dan een *verdroogende Plaester* daer over leggen .

9. *Drooge ongematigheyt* werdt verbeterd door *Ver-*
voch-

vochtigende middelen . Hier is bequaem *lauw Water* , om daer mede de Sweringe, ofte veel meerder de om- liggende Deelen te stoven . Want al seyt *Hippocrates* , dat men de Sweringen niet en moet vervochtigen , als met *Wijn* , ende daer by doet , dat de drooghte het gesonde nader is, de vochtigheydt het ongesonde ; al schrijft oock *Galenus* , dat'er geene Vochtigheydt voor de Sweringen dienstigh en is , insonderheydt niet het *Water* : soo moet dit verstaen werden van een Sweringe , van wegen , ende voor soo vele het een Sweringe is , tot de welcke vochtigh-makende middelē gantsch onbequaem zijn . Maer als'er een Drooge ongematig- heyt , die de Genesinge belet , by de Sweringe is , soo moet men voor een tijdt , als over-slaende de rechte Genesinge van de Sweringe , de Drooge ongematig- heyt tegen staen , tot dat aen het Deel de vorige ge- matigheydt herstelt is .

Nu de mate van Vervochtinge moet wesen , dat men ophout , wanneer het Deel begint root te werden , ende hem te verheffen . Want by aldien men noch langer met het vervochten voortgaet , soo sal 't gene , dat ge- trocken is , vervliegen . De manier om met *lauw Water* te vervochtigen , is drierley , met Stoven , Over-gie- ten , Baden . Het Stoven geschiet met een Spongye , wolle Lappen , ofte diergelijcke , en dit is de bequaem- ste Middel . Over-gietingh , ofte Badt-stove en val- len soo bequaem niet . Het is oock beter , dat het Deel met *lauw Water* ende *Olye* gestooft wert , als met *Water* alleen , insonderheydt in de Winter . Want al is 't , dat *lauw Water* wel door sijn werckende wermte ver- wermt , soo verkout het even-wel na het stoven , ende verspreyt met eenen de natuyrljcke Wermte , 'twelck den *Olye* , daer onder vermengt zijnde , belet , verstop- pende , door sijn taeyigheydt , de onsenlijcke Gaetjens van de Huyt . Na het stoven kander eē vervochtigende Pap op geleyt werden , als volght : N. *Heumst-wortels*

I onçe, *Maluwe* 2 hant vol. Beyde in Water morw gekoocht, ende dan gestampt zijnde, doet'er by, *Gerstemeel* 1 loot, *gekoochten Honigh* 1 half loot, *Verckens Reusel* soo veel van nooden is. Of men kan het Deel oock wel stoven met *Olye*; ofte gebruycken een Salfken bestaende uyt een deel *Sap van Maluwe*, ende twee deelen *soeten Olye*, daer by gedaen soo veel *Wit Wasch*, als noodigh is.

Maer wanneer de Swering droogh is, ende het deel verdorret, ende dat'er geen stoven en helpt, soo moet men eerst sijn beste doen, dat de Siecke gebruyckt *Spijse* van veel ende goet voedsel, ende die licht verdeelt kan werden, op dat het Deel sijn voedsel overvloedigh magh krijgen; daer na, soo het van doen is, magh men het voedsel oock door *Dropaces*, sterck-treckende plaesters, ende andere middelen, daer na toe trecken.

De Ongematigheyt wech genomen zijnde, sal men *Vleysch-makende* middelen gebruycken, doch die soo geheel seer niet en verdroogen, op dat het beschadighde Deel niet wederom en kome te vervallen in een Drooge ongematigheyt. Derhalven moet men onder de *Vleysch-makende poeyers* vermengen *Vetten* ende *Olyen* met wat *Wasch*. By voor-beeldt, *N. Mastick* kleyn gestooten, *Lisch-wortel*, van elcks een half loot, *Termen-thijn* met *Lattou-water* gewasschen, 1 onçe, *Hoender-vet*, *Olye van Rosen*, van elcks 1 loot, *Wasch*, soo veel van nooden is tot een weecke Salve.

Het XXV. Capittel.

1. Sweringhe met toe-vloeyen van Vochtigheyt, 2. Oir-spronck, ende Oirsaken, 3. Ken-teyckenen, 4. Voor-teycken-nen, 5. Genefinge, 6. Maniere van Leven.

I.

WY hebben gehandelt van een Sweringe met Ongematigheyt; dan de selve en kan niet langh, ofte

nauwlijcks wesen ende bestaen sonder eenige stoffe, ofte Toe-vloeyingh van Vochtigheden .

2. Dese vallen op het swerende Deel ofte van't geheele Lichaem, ofte van eenig Deel, dat quade Vochtigheden voort-brenght, wanneer de Nature, 'tzy door Veelte, 'tzy door Hoedanigheyt geprickelt zijnde, de selfde uyt-werpt op de Sweringe; ofte dat het swerende Deel door Pijn, ofte Hitte de Vochtigheden na hem treckt; ofte dat de Vochtigheden van selfs nae een leeger ofte swacker Plaetsche sacken .

Na de verscheydenheyt van de Toe-vloeyingh, soo is oock de Vochtigheyt, die uyt een Sweringe loopt, verscheyden, dun, waterachtigh; dick, grof; goet; onsfuyver.

3. De Sweringen met toe-vloeyen van Vochtigheden zijn te kennen eerst uyt het Geswel, dat hem niet alleen in de Kanten, maer oock in de omstaende Deelen verheft, als mede uyt de Pijn, ende de Veelte van Vochtigheyt, die daer uyt loopt: waer door het toe-heelen oock belet wert .

4. Dewijl het Heelen bestaet in Verdroogen, soo is lichtelijck af te nemen, dat een Sweringe, daer gestadigh Vochtigheyt toe-schiet, bekommerlijck te heelen valt; ende soo veel te swaerder, hoe de Singkingen scherper zijn .

5. Derhalven, dewijl de Sweringe niet en wil genesen, voor al eer dat de Toe-vloeyingh is wech genomen; soo moet voor-eerst gelet werden, om de Oorsaken van de selvige te weren, waer van voor desen dickwils gesproken is. Daer na, op dat de Vochtigheyt niet en soude vloeyen nae het beschadighde Deel, soo moetse vertrocken, onder-schept, ende te rugh gestooten werden .

Onder de *Revellerende*, ofte Vertreckende middelen, zijn de *Fontanellen*, ofte Open-gaten alder-bequaemst, die op het tegendeel gestelt zijnde, de Vochtigheyt, die

die haren loop neemt na het beschadicht Deel, aldaer losen. Ende dese Open-gaten zijn insonderheyt noot-sakelijk in langh-duyrige Sweringen. Want dewijl de Nature nu al langh gewent is, haer van quade Voch-tigheden te ontledigen door het swerende Deel, soo kan lichtelijk gebeuren, als de Sweringh geheel ge-floten wert, ende wat quade Vochtigheyt vergadert, dat de selvige wederom keert in de Aderen, ende op een voornaem Deel valt; 't welck met de *Fontanel* kan voor-komen werden.

De *Defensiven*, ofte Onder-scheppende Middelen, werden geleyt bovē het swerende Deel, daer het noch gaef is, ter plaetsche daer de groote Aderen haer ver-toonen, die de selvige toe-trecken, ende de Voch-tigheden te rugh stooten, te sien in 't 2. capittel van 't eerste Bouck.

Maer op het swerende Deel selve moetē de Wech-drijvende middelen geleydt werden, om de Vochtig-heden, die in Aderen driftigh zijn, te rughe stoo-ten. Daer toe dient het swerende Deel gebet te zijn, met *Aluyn-water*, het *Water*, ofte *Af-siet-sel* van *Weegh-bre*, *Rosen*, *Vijf-vinger-kruyt*, ofte diergelijcke. Ende de Sweringe moet bestroeyt werden met Poeyer van *Silver-schuym*, *Bolus*, *Loodt*, *Coper-root*, die oock onder *Termenthijn* vermenght, met plocksel konnen op-ge-leydt werden, ende indien de stoffe rauw is met wat *Wieroock*, ende dan boven om-geslagen de Placster *Diapompholygos*, ofte *Diapalma*. In't korte, de Vleysch-makende middelen moeten alhier strecker zijn, als in een enckele Sweringe, daer geen Toe-vloeyingh by en valt, om de Vochtigheyt, die het Deel in-gelogen heeft, op te droogen.

In de Gedaente van den Heel-middel staet waer te nemen, dat hy niet vochtigh, ofte vet en is, alsoo hy anders het Deel soude verslappen. Men dient oock niet altijd op een Middel te blijven staen. Want het

gebeurt dickwils, dat het gene eens ende meerder geholpen heeft, daer na, als de Vochtigheyt wat opgedrooght is, geen voordeel meer en kan by-brengen; maer eenighe bijtende scherpigheyt veroirsaken: in welke gelegentheyt dan sachter dient in 't werck gestelt te werden.

Als de Sweringe met Vleysch vervolt is, dan dient se met Vel over-trocken. *Guido* gebruyckt hier toe, eē dunne *Loodde plaet* vol gaetjens door-boort, de welke verkoelt ende verdrooght, ende derhalvé hier dienstigh is; daer by komende een Verbandt, 't welck de Vochtigheyt, die in het Deel is, uyt-douwt, ende die daer in soude sacken, uyt houdt.

6. Hier dient soodanigen *Maniere van Leven* gebruyckt, als in de *Genees-konste* voor de *Sinckingen* is aen-gewesen.

Het XXVI. Capittel.

1. *Vervuylde, Verrotte, In-etende, ende Voort-loopende Sweringe*, 2. *Oirsaken*, 3. *Ken-teyckenen*, 4. *Voor-teyckenen*, 5. *Genesinge*, 6. *Maniere van Leven*.

I.

HEt gebeurt selden, dat een Sweringe, die met veel Vochtigheyt, voornamelijck als de selve grof, ende slijmerigh is, overvallen wert, niet en vervuylt, verrot, stinckent wert, ende dan in-eet.

2. De naefte *Oirsaeck* hier van is Vochtigheyt, deelachtigh zijnde van een bedervende *Quaedt-aerdigheyt*, de welke uyt andere plaetschen daer na toefackt, ofte in 't Swerend Deel selve bedorven wert, 't zy door sijn *Ongematigheyt*, ofte *Swackigheyt*, als oock door gebruyck, ende op-leggen van *Middelen*, die niet wel suyveren, ende op-droogen; gelijk mede in tegendeel, die beyde al te veel doen, ende al-

alsoo het gesont Vleysch verteren .

De Vochtigheyt wert somtijdts soo scherp , datse niet alleen en bijt in het Swerende Deel ; maer oock de naest-gelegene door-eet , ende ghestadigh door-kruypt , alsoo een Voorts-loopende Sweringh veroorsakende .

3. De *Ken-teyckenen* zijn hier niet verre te soucken , alsoo de Slijmerige , ende Vuyle vochtigheyt haer selven aanwijst , ende het Vleysch rontom slap , ende vodsigh maect , het welck dan dickwils te seer uyt-wast . De Verrottinge geeft een vuylen Stanck uyt . Het Voort-loopen verweckt Pijn , Juckingh , ende gestadigh Vergrooten .

4. Indien de Vuyle , Verrotte , ofte Scherpe vochtigheyt niet met den eersten wel gesuyvert , en wechgenomen wert , soo bederft sy de aenstaende Deelen , ende brengt in de selvige het *Kout-vyer* .

5. Om tot de *Geneefinge* te komen , sal eerst het Lichaem dienen gesuyvert , door Inwendige Middelen , die de quade Vochtigheden af-drijven , verhaelt in de *Geneef-konste* , ende daer nae de Sweringe gewasschen met *Brandewijn* ; waer onder , na den eysch van de gestaltenisse , gemenght , ende op-geleydt kunnen werden , soodanige Suyverende Heel-middelen , als in't 12. cappittel van't 1. Bouck beschreven zijn .

Op het Spongyachtigh Vleysch , dat te veel ende te hoogh uyt-wast , sal men stroeyen Poeyer van *Tutia* , van *Gal-noten* , ofte *Granaet-schellen* ; ende , als dat niet genoegh en doet , van *gebranden Alwyn* , ofte yet anders van 't gene daer toe in't selfde Bouck op 't 17. cap. is aen-geteyckent .

6. Het koomt hier insonderheyt oock aen op een goede *Maniere van Leven* , waer door de quade Vochtigheyt mocht vermindert , ende goede in haer plaets gebracht werden ; soodanighe nu meermael is verhaelt .

Het XXVII. Capittel.

1. *Quaedt-aerdige, ende Qualijk-toe-fluytende Sweringe; Namen, ende Naem-reden.* 2. *Oirsaken,* 3. *Ken-teycken*
nen, 4. *Voor-teyckenen,* 5. *Genesinge,* 6. *Maniere van*
Leven. 7. *Voor-beeldt van een geheelde Langh-durige, ende*
Quade Sweringe in den Neus.

I.

DE voorgaende Oirsaken langh by-blijvende, soo
 wert een Sweringe van quaden aert, daerom by
 de Latijnen *Malignum*, ende by de Grieckē *Kacoëthes*,
 dat is, *Quaet-aerdigh* genoemt, ende, om dat sy qua-
 lijk te heelen is, *Dysepuloticum*, dat is, *Qualijk-toe-*
sluytende; als mede *Chironium*, na *Chiron* den *Centaurus*.
 Van welcke benaminghe geen een reden gegeven
 werdt. *Zenodotus* (te sien by onsen *Erasmus* in sijn
Spreek-woorden 2. 8. 21.) meende, dat *Chiron* van
Hercules gesteken zijnde, een ongeneeslijcke wonde in
 sijn voet (daer dese Wonden meest komen, ghelijck
Celsus schrijft 6. 28.) kreegh, die hem 't leven benam,
 ende dat daer van alle ongeneeslijcke Sweringen *Chi-*
ronia genoemt zijn. Maer van *Plinius* 25. 6. ende van
Ovidius 5. *Fast.* wert een geheel ander oirsaeck by-ge-
 bracht, te weten dat *Chiron* een Pijl van *Hercules*, daer
 t'huys leggende, by ongeluck in sijn voet soude ge-
 vallen zijn, die aldaer een gevaerlijcke, ende vergifti-
 ge Sweringe op-wierp, ende dat hy met het kruyt, na
 hem daerom *Chironium*, ende *Centauræa*, dat is, *Santo-*
rye genoemt, van die quetsure sijn selvō genesen heeft;
 ende dat hy soude geweest zijn den eersten vinder van
 de Heel-konste, die haren gemeenen naem van *Chi-*
rurgye noch, al de wereltd door, uyt het Griecksch
 voert, gelijk hy van *Cheir*, dat is, *Handt*. Soo dat
 een *Chironische Sweringe*, niet anders te seggen en is
 (ge-

(gelijck de Griekſche *Paulus* ſeyt 4. 46.) als eene, die ſoo ſwaer te geneſen valt, datſe wel eenen *Chiron* van doen ſoude hebben.

Vivit peſtore ſub dolente vulnus,

Quod Chironia nec manus levaret.

Defe Sweringe wert oock *Telephium ulcus* geheeten, na eenen *Telephus*, die, ghelijck den ſelfden *Paulus* ſchrijft, daer langh aen vaſt geweest is; doch werde ten laetſten noch geheelt door *Achilles*, den leerlingh van den gedachten *Chiron*, met het kruyt, dat na hem dē naem van *Telephium* draeght. *Claudianus*, 1. *Epigr.* 10. roert dit aen met het volgende vers:

Sanus Achilleis remeavit Telephus herbis.

2. De Oirſaken van Quaet-aerdige Sweringen zijn, ſoo quade Ongematigheyt in het Deel ſelve, als Toevloeyingh, ende Vergaderingh van quade Vochtigheyt, die metter tijdt een Venijnigen aert aen-treect. Het ſelve werckt ſchierlijck uytterlijck Venijn. Den helt *Philoctetes* een Sweringe hebbende van een Slangen-beet, werde daerom van de Griekken gelaten in't eylant *Lemnos*, gelijck *Cicero* onder andere ſchrijft in ſijn bouck van 't Noodt-lot.

Het gebeurt oock dickwils dat een Sweringe niet geneſen en wil, als daer eenige bedervinge in 't Been is, die het omſtaende Vleyſch mede bederft; ofte oock dat het Vleyſigh vlieſch, ende 't Vet, dat onder de Huyt leydt, vergaen is, om dat dan de Huyt aen het Vleyſch niet en kan heelen, door dien de kleyne Aderkens, daer na toe gaende, op-gegeten zijn, ende derhalven het Bloet, dat tot de Geneſinge van nooden is, de Huyt niet en kunnen toe-voeren.

3. De Quaet-aerdigheyt van de Sweringen blijkt daer uyt, datſe door geen gewoonlijcke Heel-middelen en willen geneſen; datſe pijnelijck zijn, ende al-lenckens dieper, ende grooter werden, harde, ende bruyne kanten hebben. Het uytterlijcke Venijn wijſt ſijn

sijn selven . Wanneer eenigh Been bedorven is , dan en false niet sluyten , ofte geslotē zijnde , gestadigh opbreken ; behalven dat'er oock Waterige , ende Bloedige Vochtigheyt uyt-zijpt ; gelijk mede als de Sweringe uyt-geholt is , het welck van buyten gevoelt kan werden , en dan is de Huyt drooghachtigh , dun , bruyt , ofte na den blauwen treckende .

4. Dese Sweringen hebben haer gevaer , door dien sy niet alleen het Deel , dat sy besitten , gantsch bederven : maer oock haren Venijnigen aert aen de by-leggende Deelen voort-setten , ende het gantsche Bloeden laetsten besmetten . Sulcks doet insonderheyt het Venijn . Daerom werdt *Philoctetes* beschreven lange jaren aen sijn Sweringe gegaen te hebben , de welcke oock niet genesen en is , als door middel van *Machaon* sone van den grooten *Esculapius* , vinder van de Konste . Hier op slaet de poëet *Propertius* 2. *Eleg.* 1 .

Tarda Philoctetæ sanavit crura Machaon .

5. Om tot de Genesinge te komen : soo sal men nae het suyveren van de quade Vochtigheyt , door Af-drijvende Middelen , dan , voor de Quaet-aerdigheyt , daer op drincken alle morgen een roomer van een Af-siet-sel van de wortel *China* , *Sarza parilla* , ofte *Pock-bout* , 2 oncen , vier-en-twintigh uren heet , in twee pinten *Water* gestaen hebbende , tot ontrent op de helft gekoockt , ende dan daer by gedaen *Scordium* , 3 hant vol ; onder het door-gekleynste ghemenght *Syroop* van *Citroenen* , 2 oncen , *Zout* van *Cardo-benedictus* , een half vierendeel loot . De Siecke magh oock al-te-met 'savonts door-slicken een vierendeel loot *Diascordium* , *Mithridaet* , ofte *Theriakel* . Ondertusschen sal men tot versterckinge , om het Swerende , ende de omstaende deelen , slaen een Stovinge , bestaende uyt *Granaet-schellen* , *Smack* , *Cypres-noten* , van elcks 2 oncen , *Granaet-bloemen* , *Rosen* , van elcks 2 hant vol , te samen gekoockt in een kan rooden *Wijn* tot op de helft . Hier onder sal men me-

mede mogen vermengen *Honigh van Rosen*, ende de Sweringe daer mede wasschen, ende suyveren; dan daer op stroeyen Poeyer van *rauw Loot*, ende daer over leggen de Plaester *Diapompholygos*. Indiense te diep, ende te vuyl is, soo magh men daer in speuten *Brandewijn*; waer mede sy oock gewasschen kan werden, gelijk in 't 26. cap. geseyt is. Indien het Vleysch tot de Huyt versworen is, soo sal men de selve met een schaer door-snijden (ende dan suyveren, ende genesen, als verhaelt is) het welck beter is, als door een Brant-middel, ofte Vyer. Sweringen van Slange-beten en vint men hier te Lande niet; van *Philostetes* oirdeelt de poëet *Ovidius* (in sijn 1. bouck van de Geneef-middelen der Liefde) dat hy het gebeten Deel hadde behoort, terstont telaten af-setten.

Qua laesus fuerat, partem Paantius heros

Debuerat celeri praesecuisse manu.

Post tamen hic multos sanatus creditur annos.

7. Wy sullen dit Capittel besluyten met een voorbeelt van een geheelde, Langh-duyrige, ende Quade Sweringe in den Neus.

Een Dochter van vijf-en-twintigh jaer, kout van Gematigheyt, vol van Waterachtigh bloet, hadt al eenige jaren een Sweringe van buyten, ende binnen den Neus, met veel pijp-achtige knobbeltjens tot de Oogen toe, daer Waterachtigh bloet uyt traende.

Na datse verscheyde *Purgatien*, Laten, ende van buyten Verdroogende dingen gebruyckt hadde, kreegh gantsch geen baet, maer werde alle daegh arger; tot datse ten laetsten quam by Dr. *Horstius*, die in haer aenmerckte de nature, veelheyt van de quade Vochtighe-den, scherpigheyt van veel Waterachtigh bloet; daer-beneffens dat het Hooft met 't geheele Lichaem heel vochtigh was; het welck hy af-nam alsoo te wesen uyt de overvloedige Stonden, die sy alle maendt op haer tijdt hadde, als oock het veel Tranen van de Oogen,

gen, langh Slapen, ende diergelijcke. Den Neus ver-
 toonden van binnen ende buyten een groote ende lan-
 ge Sweringe, harde ende verheven Kanten, uyt-ge-
 vende niet veel, maer dun ende waterigh Bloet, met
 weynigh Pijn, ende luttel Ontstekinge. Waer uyt hy
 oordeelde, het gebreck te zijn *Vlcus Chironium*, daer
Celsus af schrijft, ende seer swaerlijck kan genesen wer-
 den. Hy beloofden haer even-wel te heelen, by al-
 diense hem wederom beloofde, ten minsten 2 maen-
 den een goede Maniere van Leven te houden, ende
 alle Middelen wel te gebruycken. Sulcks gedaen
 zijnde, heeft hy, na datse de Stonden gehadt hadde,
 haer voor eerst acht dagen langh van binnen gesuyvert
 met *Oxymel Laxativum*, of af-settendē Azijn-honigh;
 ende als dat alle daegh sachtjens gewerckt hadde, heeft
 hy haer doen Ader-latē; het Lichaem met dese Mid-
 delen bereydende tot het gebruyck van de vordere.
 Want alsoo men in sulcke langhduyrige Sweringen
 ende die nauwlijcks en zijn met Vel te sluyten, niet
 en kan tot Genefinge komen, 't en zy men te voren
 de Oirsaeck wel wech neemt, ende dan de Quaet-aer-
 digheyt van de Sweringe verbetert: soo was noodigh
 eerst het geheele Lichaem van de Ongematigheyt, en-
 de den Overvloedt van 't Waterachtigh bloedt te suy-
 veren, eer dat men quam tot de bysondere Heelingē.
 Derhalven heeft men de Dochter tweemaal daeghs
 met een *Decoctum* doen sweeten, ende over den vier-
 den dagh een af-settend Middel in-gegeven. Onder-
 houdende middeler tijdt een goede Maniere van Le-
 ven. Maer alsoo door dese Middelen het Gebreck
 weynigh ofte niet met allen en weeck, soo oordeelden
Horstius, dat hy moest komen tot stercker, om de qua-
 de Vochtigheden af te setten, ende op de Sweringe
 selve te leggen. Daerom liet hy voor-eerst de plaets
 bestrijcken met *Olye van Antimonye*; ende als hy daer
 mede niet genoegh en vorderde, soo quam hy tot een
 Sterck

Sterck-water, dat uyt bereyt *Quick-silver* met *Brandewijn* over-gehaelt, gemaect was, waer door de Sweringe terstont eens soo groot schein, door dien veel quaedt Vleysch wech-gegeten werde. Daer na stroey den hy op plocksel *Precipitaet*, ende leyde dat alsoo daer op, een ofte twee weken. Door welcke Middelen niet alleen de harde Kanten zijn wech genomē, maer oock de finckende Sweringe door nieuw Vleysch gesuyvert is. Ondertusschen en slough hy niet over, dat tot suiveringh van 't geheele Lichaem behoorden, ende met eenen tot belet van Toe-vloeyingh. Daer toe is over den derden ofte vierden dagh een Af-drijvend Drancxken in-gegeven; het selfde oock ontrent drie weken vervolght. Ende tusschen beyden om de quade Vochtigheden te verleyden, zijn *door-geslagen Coppes* geset op den Rugh, ende een Blader-trekkende middel in den Neck. Door welcke Middelen het Gebreck heel genesen is. Ende om dat het niet lichtelijck weder soude komen, soo heeft hy alle maendt het Lichaem eens doen suyveren met een Af-settend drancxken.

Het XXVIII. Capittel.

1. Sweringe met uyt-gespannen Aderen, ofte Kramp-aderen. K R A M P - A D E R. 2. Benaminge, Beschrijvinge, ende Plaetsche. 3. Oirsaken, 4. Ken-teyckenen, 5. Voorteyckenen, 6. Geneefinge. 7. Voor-beeldt van een Sweringe met Kramp-ader, genesen.

I.

HET gebeurt somtijts, dat een Sweringe vermengt is met een uyt-gespannen Ader, de welcke alsoo sy niet en kan genesen werden; 't en zy de Kramp-ader eerst ghenesen is; ende elck sijn bysonder Oirsaken, ende Teyckenen (die van de Sweringe verhaelt zijn)

voort-

voort-brenght ; soo sullen wy eerst de Kramp-ader alleen , ende daer na een Sweringe , met den selfden gevought , verhandelen .

2. Het geswel , dat de Griecken *Kirfos* , ende *Pxia* , de Latijnen *Varix* genoemt hebben , heeten de Duytschen *Kramffader* , ende wy mede *Kramp-ader* . De Franschen , Italianen , ende Spaengjaerts en hebben daer toe geen en bysonderen naem ; maer gebruycken daer voor de Beschrijvinge , zijnde een uyt-reckinge , ofte uyt-berstinghe van Aderen , de welcke verscheyde plaetschen onses Lichaems over-koomt , doch meesten-tijdt in de Beenen .

3. De naeste Oirsaeck van de Kramp-ader , is grof ende swaer Bloet , het welck de Nature , daer van overladen zijnde , souckt haer quijt te maken , ende om sijn swaerte meest na beneden sackt , ende aldaer , door sijn menighte , de Aderen doet recken , ende uyt-spannen . De vordere Oirsaken zijn al 't gene foodanigen Bloet voort-brenght , (waer van elders gesproken is) als mede Slagh , Stoot , sonder stegel-reep te rijdē , al te lang te gaen , ofte te staen , gelijk de poët *Juvenalis* seydt 6. *Sat.* van de Voor-seggers , dat sy , door 't langh staen in 't ondersoucken van 't Ingewant der Dieren , Kramp-aderigh wierden .

————— *varicosus fiet Haruspex .*

4. De Ken-teycken en wijzen haer selven ; dewijl de uyt-puylende Ader kan gesien werden , de welcke neder gedrukt wel wijckt , maer terstont wederom opswelt . De Plaetsch werdt oock metter tijdt blauw , ofte bruy n .

5. De Kramp-aders hebben weynigh swarigheyt : maer verlichten gemeenlijck het Lichaem , gelijk oock het Speen , van andere Sieckten , die uyt grof , ende swaer Bloedt veroirsaeckt werden . Soo schrijft *Hippocrates* in de 21. Kort-bondighe Spreucke van 't 6. bouck ; *Als de Wtsfirmige Kramp-aders , ofte Speen over-koomt .*

komt, dan vergaet de Wtsinnigheyt. De reden is, om dat het swart Bloedt, het welck de Uytinnigheyt gemaect heeft, daer door op een andere wegh verleyt, ende van het Hooft na slechter Deelen gedreven wert. Waerom in tegendeel, als men de selve ontijdelijk wil helpen, soodanigh Bloedt sijnen loop elders nemende, swaerder Siekten verweckt. Wanneer sy van selfs komen (seydt de gemelte *Hippocrates*, in sijn bouck van de Lucht, Plaetschen, ende Wateren) sulcks beteyckent een kort leven: maer is een goet teycken, als sy in de plaetsche van andere Sieckte haer begeben. Want soo nemen sy oock de Bultigheyt wech, volgens de getuygenisse van den meer-gedachten *Hippocrates*, in sijn bouck van de Gewrichten, gelijk nu oock van de Uytinnigheyt geseyt is.

6. Derhalven wanneer de Kramp-aderen niet al te verheven, te seer ontsteken, ofte te pijnlijck en zijn, ende dat'er van wegen het uyt-reckē der Aderen geen borstingh, ende, dien-volgende groote bloet-storting te vreesen en staet, ofte oock dat'er geen groote, ende Quæt-aerdige Sweringe by en is: in sulcken geval, is het beter de *Geneefinge* te staken, als arger quaedt daer mede te verwecken, alsoo de selve moet strecken tot vorderen, ende verbeteren van de Gesontheyt, ende niet tot verachten, ofte verargeren.

Maer dien sulcke leelijckheyt te seer tegen-staet, dient, na dat het Lichaem al te voren van die swarte, ende grove Vochtigheden wel gesuyvert is, door soodanige Middelen, als in de *Geneef-konste* beschrevē zijn, op de Kramp-ader te leggen sterck te samen-trekkende, ende wat verdrijvende Middelen, mede aldaer aen-gewesen, ende daer over dubbelde *Compreffen* vast op binden.

Dit niet helpende, plegen de Ouden tot het Snijden te komen. Soo getuygen *Cicero* (waer op lichtelijck wel *Seneca* gesien heeft, als hy schrijft in sijnen

179. brief, van yemant, die, als hy van de Kramp-ader gesneden werde, daerom niet en liet, noch in een bouck te lesen) *Plinius*, ende *Plutarchus*, van *C. Marius*, die seven-mael Borgemeester van Romē is geweest, dat hy hem van dit Gebreck heeft laten snijden. Ende sulcks (om sijn kloeckmoedigheyt te toonen) al staende; daer in d'eerste, ende alleen, verhaelt *Plinius*, uyt sekren *Oppius*, 11. *Nat.* 45. uyt-gestaen heeft; 't welck daer na oock gevolght is by andere, die haer mede staende, ende ongebonden hebben doen snijden. Maer al was hy een uyt-genomen hertigh man, soo roonden hy niet-te-min, dat men de Pijn, als 't doenlijck is, wel magh voor-by gaen. Want na dat hy het snijden in 't eene been, sonder kermen, ofte hem in 't minste te ontfetten, hadde geleden, ende dat den Heel-meester 't ander mede wilde aen-grijpen, soo was hy daer tegen seggende, dat den Heel-middel sulcke Pijn niet waerdigh en was, gelijk *Plutarchus* schrijft in 't leven, ende de Spreucken. Hy verdrough, seydt *Cicero* 2. *Tuse.* de Pijn als een man, ende een mensch: maer hy en woude geen grooter lijden sonder nootwendige oirsaeck. 'T gene oock tegenwoordigh nauwlijcks yemant soude willen doen; soo dat onnoodigh valt, hier te verhalen de oude Maniere van dit snijden, beschreven by den Griekschen *Paulus Aegineta*, den Latijnschen *Celsus*, ende den Arabischen *Avicenna*: te meerder, om dat een beter Heel-middel gevonden is van den Italiaenschen *Aquapendens*, die wy hier sullen by-brengen.

Daer zijn (seydt hy in 't Eerste Deel van sijn Aenmerckingen, op 't 105. capittel) drie dingen te overleggen, die tot het maken van een Kramp-ader te samen komen, *Bloedt dat loopt, dat in-gelooopen is*, ende de *uyt-gereckte Ader*. Derhalven wert daer toe oock drierhande werck vereyscht, te weten het vloeyende Bloet tegen te houden, het in-gevloeyde te losen, ende

de de uyt-gereckte Ader in te trecken . Om den loop van het Bloedt te onderscheppen , soo moet men aen 't begin , ende 't eynde van de Kramp-ader een draet binden , den selven onder de Ader met een kromme naelt brengende . Om het in-gevloeyde Bloet te lossen , sal men , volgens het voor-schrift van *Hippocrates* , geen groote snede in de Kramp-ader maken , om geen groote Sweringe te verwecken , maer by poosfen eenige kleyne steecxkens geven , om het swaer Bloedt allencxkens af-tappende , de Ader eenighsins te doen sfincken . Hier na moet men komen tot het derde wit , 't welck is de uyt-gereckte Ader in te trecken . Ick ben gewoon , schrijft hy , te bereyden een Middel , van *Gom Dragant* , in *Sap* (datse in Italyen Wijn noemen) van *Granaten* , ofte *Verjuys* geweeckt , ende dan daer onder gemenght het Poeyer van *Bolus* , *Mastick* , *Draken-bloedt* , van elcks even-veel , tot dat de gesmolte *Dragant* soo koomt te verdicken , datse , als *Wasch* , in de handt kan gerolt werden . Dit gedaen zijnde , sal men het selfde na de lenghte op de Kramp-ader leggen , ende daer over de schorsse van een *Riet* , met sijn holligheyt slaende op de bultigheyt van 't gheseyde Middel , en het selve neder-druckt , waer toe van buyten oock dienen om-geslagen vaste Banden . Ende door dit drucken van de Banden , *Riet* , ende *Te-samen-treckende middel* , zijn de Kramp-aders soo geperst , dat sy schenen geheel te verteren . Doch in kleyne Kramp-aders , overslaende de twee eerste Middelen , gebruyckte hy alleen het derde ; ende voor 't laetste , tot voor-komen , een *Hose* , ofte *Kous* van *Honts-leder* , die nauw om het Been sloot .

7. Dit is soo veel belanght de Kramp-ader alleen . Wy sullen hier nu by-vougen een voor-beeldt van een vreemde Kramp-ader met Sweringe , gelijk die genesen , ende beschreven is *Cent. 4. Obs. 85* . by den wel-versochten *Will. Fabricius Hildanus* . Seker sterck man had-

de een quaedt aerdige ende verouderde Sweringe in
 zijn slijcker been, met een soo groote Kramp-ader, als
 de dichte van een arm, ende by-na de lenghte van een
 span, die beginnende van de Haes, ende gaende be-
 neden nae den Voet, haer twee-mael om-kromde.
 Maer, 't gene aenmerckens weerdigh is, als hy sijn
 been op-lichte, soo keerden het Bloet terstont te rug-
 ge, ende 't selve neder-settende, soo schoot het weder-
 om neder, ende sulcks in een oogen-blick; ten kort-
 sten, het Bloedt vloeyden, ende weder-vloeyden, of
 het in een buys, ofte pomp, op ende neder getrocken
 wierde. *Hildanus* heeft de Genesinge aldus aen-ge-
 vanghen: Na goede Maniere van Leven, het Lichaem
 somtijts gesuyvert, een Ader in den arm van de selfde
 zijde geopent, dede hy den Siecken op een banck sit-
 ten, ende heeft in de Hase de Huyt van de Ader sacht-
 jens gescheyden. Daer na heeft hy met een dubbel-
 den draet door een kromme naelt de Kramp-ader bo-
 ven onder-schept, ende 't selve oock onder aen de sel-
 ve gedaen. Maer al eer hy den draet toe-trock, ende
 een knoop maeckten, soo liet hy het Been van de
 banck op d'aerde setten, op dat het Bloet, gelijk het
 gewoon was, na beneden soude vloeyen. Doen heeft
 hy den draet, boven aen de Kramp-ader eerst vast toe-
 getrocken, ende geknoopt, daer na oock van onderen.
 'T welck gedaen zijnde, heeft hy de Kramp-ader, on-
 trent den bovensten knoop, op dat het Bloedt aldaer,
 als in een langen sack, besloten zijnde, soude konnen
 uyt-loopen, met een *Lançet* door-gesneden. Maer als
 daer overvloediger Bloedt uyt-liep, dan de groote
 van de Kramp-ader mede bracht; de plaetsch wel in-
 siende, soo bevondt hy eenen verborgen wegh, die van
 onderen den bandt, in de Kramp-ader gingh. Ende
 dewijl den selfden niet en konde toe-gebonden wer-
 den; soo leyde hy op den ingangh wat *Korst-makende*
salve, ende daer na *Bloet-sijpende poeyer* met *Wit van Ey*,
 om

om alles bindende een douck, in *Azijn*, ende *Water* nat gemaect, ende liet dit verbandt leggen tot 's anderen-daeghs. Daer nae heeft hy 't voort genesen, als andere Wonden; waer door dit Gebreck gelukkig geheelt is.

Het XXIX. Capittel.

1. *Sweringe met Gedierte, ofte Luys-sieckte*, 2. *Oirsaken*,
 3. *Ken-teycken*, 4. *Voor-teycken*, 5. *Genevinge*.

1.

Het ghebeurt somtijds dat'er in een Vervuylde Sweringe Gedierte, ofte veelliever Ongedierte, (soo noemt het *Serenus* in de volgende verssen *Animalia tetra*) dat is Luysen voort-komen; soo dat'er in het Menschen Bloedt selve (gelijck *Plinius* spreekt 27. *Nat.* 13.) Dieren groeyen, om het lichaem op te eten. Dit gebreck hebben de Griecten *Phthiriasis* genoemd, welcken naem oock in 't Latijn ghebleven is, doch by sommighe *Morvus pedicularis*, dat is, *Luys-sieckte* geheeten.

2. De Wijs-geer *Aristoteles* schrijft in sijn 5. bouck van de Historie der Dieren op 't 31. capittel, dat sy voort-komen uyt het Vleysch, het welck dan kleyne Puysjens sonder Etter op-werpt, die door-gesteken zijnde, Luysen uyt-geven; ende dat sulcks sommige luyden over-koomt uyt overvloedt van Vochtigheyt. Te weten foodanige, die verachtigh, ende verdorven is, ende door onnatuurlijke Wermte gequeeckt wert; gelijck men siet uyt verrotte Kaes, Maeyen; ende uyt andere Slijmerigheyt, Wormen loopen. *Galenus* schrijft mede 1. *sec. loc.* dat de Luysen groeyen uyt vele Vochtigheyt, die wel werm is, maer geen scherpigheyt en heeft. De Kinder-hoofden zijn daer insonderheyt mede gequelt, om dat het Sweet, ende den Damp,

Damp, die uyt haer Hooft waesemt, tusschen het Vel, ende 't Hayr blijft steken (die in andere Deelen verspreydt, ende vervlieght) den welcken werm, en vochtigh is, twee Hoedanigheden die het groeyen veroirsaken. Vele Vrouwen zijn oock wat groeyachtigh, om dat sy overvloedt van Vochtigheyt hebben, ende dat in haer langh hayr de werme Vochtigheyt tegen gehouden werdt; gelijk oock aen-ghe-merckt is by den hoogh-geleerden heere *Vossius* 4. *Physiol. Christ.* 67.

3. De *Ken-teyckenen* brengen haer selfs mede, dewijl sy niet alleen in de Sweringe gesien en werden, maer uyt de selvige 't gantsche Lichaem over kruypē.

4. Wat de *Voor-teyckenen* betreft. By de Geneef-meefters is hier nauwlijcks yet van beschreven; dan ick bevindē by andere Schrijvers, dat de gene die hier aen vast geweest zijn, daer van meest door de Doot (gelijk de Luysen oock van een veegh Lichaem verhuysen) bevrijdt werden. Waer toe wy eenige voor-beelden sullen by-brengen van verscheyde Volckeren.

Onder de Joden is van de Luys-sieckte gestorven *Herodes de Grootē*, ende sijn groote-vader volgende, gelijk sommige meenen, de koningh *Herodes*, waer van in 't 12. cap. van de *Handelingen der Apostelen* staet, dat hy van de Wormen gegeten zijnde, in 't Grieksch *Scólēkobrotos*, den geest gaf. Het selfde is van den koningh *Antiochus* geschreven, in het tweede bouck van de *Machabeen*, op 't 9. cap. Het welck is beyde wel soude konnen verstaen van dese Luys-sieckte, soo om dat het woort *Scólēx*, dat is, Worm, niet alleen en beteyckent een Buyck-worm, maer alderhande gewormte, dat door 't geheele Lichaem groeyt, gelijk *Marcellus Virg.* aen-merckt op *Dioscorides*, ende van *Beza* oock aen-gheteyckent is, als mede, om dat *Plinius* 7. *Nat.* 51. seydt van de Luysen van *Pherocydes*, dat hy storf door menighe van Serpente(n) ('t welck eygent-

gentlijck gedierte is sonder beenen, ende derhalven kruypende; want *Serpere*, is kruypen) die hem uyt het Lichaem braken: dit, segge ick, soude aldus mogen aen-genomen werden, 'ten ware de noyt genoegh geprefen Heere Ridder *Heinsius*, in sijn *Heylige Oeffeningen* op't 7. cap. ons anders geleert, ende dat woort van eygene Wormen verstaen hadde.

Dan de rechte Luys-sieckte volgens de getuygenisse van *Aristoteles*, op de gemelte plaetsch, heeft onder de Griecken wech gheruckt den poëet *Alcman*, *Acastus*, *Calisthenes*, den rechts-geleerden *Mutius*, de wijs-geren *Plato*, waer van het Spreeck-woort is *Platonis pediculi*, te sien by *Erasmus* 4. 10. *Adag.* 65.) ende *Pherecydes*, van den welcken oock schrijven *Plinius*, *Laërtius*, ende wat uyt-druckelijcker *Ælianus*, in het 5. bouck van sijn *Verscheyde Historie*, op't 2. capit-tel. *Pherecydes*, seydt hy, de meester van *Pythagoras*, sieck zijnde, gaf eerst Sweet uyt, dat heet, klam, ende als snotterigh was: daer op groeyden Luysen, ende als sijn Vleysch tot Luysen vergingh, soo volghden de Teringe, ende hy is alsoo gestorven. Sulcks wert oock getuyght van *Serenus Sammonicus* in dese verssen:

Sed quis non paveat Pherecydis fata tragœdi,

Qui nimio sudore fluens, animalia tetra

Eduxit, turpi miserum quæ morte tulerunt.

Diog. Laërtius stelt, op't laetste in sijn 1. bouck van 't leven der Wijs-geren, sekeren brief, die hy selfs hier over schrijft aen *Thales*, een van de seven Wijsen: Sterft wel, seydt hy, als u tijdt koomt. De Sieckte hadt my gevat, doen ick uwen brief ont singh. Ick krielde van Luysen, ende hadde de Koortsche. Derhalven hebbe ick sommige van mijn huys-genooten belast, als ick sal begraven zijn, mijn schriften u te brengen, &c. De Sieckte dagelijks beswarende, en laet ick even-wel geen Genees-meesters, ofte vrienden by my komen: maer de gene, die voor de deur staen, ende vragen hoe hoe het nu met my al is, stekende mijnen vinger (een teycken hoe

hoe het ander Lichaem mede gestelt was) door't slot, toon ick wat quaedt my quelt, versouckende om's anderen daeghs te komen op de uytvaert van Pherecydes. Siet Caelius Rhodiginus in 't 14. bouck van sijn Oude lessen op het 13. capittel.

Dit Gebreck is mede onder de Romeynen overgekomen, den Oversten *L. Sylla*, die hem de geluckige liet noemen, maer in dit pijnelijck eynde niet geluckiger en was, als soo veel duysent Menschen, die hy wreedelijck hadde doen vermoorden. Van hem schrijven *Plinius* 7. Nat. 47. ende 11. 33. *Valer. Maximus*, 9. 4. *Appianus* in sijn 1. bouck, van de Borgerlijcke Oorlogen, ende *Plutarchus* in sijn Leven. Het Lichaem van *Sylla* (seydt de laetste) was gantsch verrot, ende soo geheel in Luysen verkeert, dat, niet tegenstaende vele, dagh ende nacht, de selve wech namen, soo en vermocht even-wel 't gene af-genomen was, geenfins soo veel, als 't welcke terstont wederom in de plaets quam; ende al sijn kleederen, badt-stove, hant-becken, spijsse, wierden met die vuyligheyt vervult; soo dapper groeyden het gestadigh aen. Daerom ging hy dickwils daeghs in't badt, sijn Lichaem wasschende, ende suyverende. Maer alles te vergeefs, alsoo het groeyen rasser toe-nam, als al het suyveren konde af nemen. Hier van spreeckt mede *Serenus*, hier voor vermeldt:

*Sylla quoque infelix, tali languore peresus
Corruit, & foedo se vidit ab agmine vinci.*

P. Divæus schrijft in 't 4. bouck van sijn Brabantsche Historie, hoe de keyser *Arnulphus* geseyt werde, van de Luys-sieckte gestorven te zijn, na dat hem in't jaer 899. Vergif in-gegeven was door de huysvrouw van den tyran *Guido*.

Dan dit is allegader van den ouden tijt. Wy sullen nu oock een voor-beeldt van dese Sieckte by-brengen uyt onse eeuwe, ende in een persoon, die by ons, ende

al

al de werelt soo vermaert was, te weten, *Philips de II.* Koningh van Spaengjen, in't jaer 1598. hier aen ellendighlijck gestorven. Nae dat hy langh aen de Gicht sieckelijck gegaen hadde, kreegh een seer pijnelijck Geswel aen sijn rechter Been, 't welck, door raet van *Olias*, geneef-meester van Toledo, geopent zijnde, soo stilden de Pijn wat, met het uyt-loopen van de Etter. Dan daer quamen terstont vier andere, boven in de Borst, die oock, om dat het eerste soo wel uytgevallen was, geopent wierden; waer op, de vuyle Vochtigheyt over 't geheele Lichaem loopende, sulcken menighe van Luysen volghde, dat men sijn hemde nauwlijcks en konde uyt-trecken, en hy van vier mannen in een slaep-laken moest op-gelicht werden, terwijl hem twee andere met beurten reynighden. Ende als sulcks van dage tot dage toe-nam, soo is ten laetsten dien grooté Koningh met dit bedelaers Ongedierete verteert. Dit wert onder andere, verhaelt, in hare Historyen, van den President *de Thou*, *P. Mathieu*, *V. Cayet*, *Serres*, ende *Meteren*.

5. De *Geneefinge* bestaet in 't wech nemen van de Luysen, het suyveren ende genesen van de Sweringe, ende het af-setten van de voorgaende stoffe. Tot het laetste gebruyckt *Plinius 20. Nat. 1. wilde Concommers*, soo in't Zaedt, als in't Sap. Waer toe mede strecken soodanige Af-drijvende middelen, als voor de Slijmerige vochtigheden in de *Geneef-konste* zijn beschreven. De Luysen selve kunnen van buyten met grove doucken af geveecht, ofte met de hant wech genomé werden. Maer als sy te diep, ende te vast in't vleysch steken, soo moeten sy door middelen die binnen kunnen schieten, gedoot werden, ende die met eenen oock kracht hebben, om de Vochtigheyt van de Sweringe op te droogen, ende de bedervinge te verbeteren. Daer toe wert van de gemelte *Plinius*, in't 6. cap. van 't selfde bouck, gepresen *Loock* (het welck hy mede wil in-ge-

geven hebben) met *Azijn*, ende *Salpeter* gestampt; als oock *Mostaert*, in't 22. capittel. Men moet oock de *Sweringe* wasschen met het *Af-sietfel* in *Wijn* van *Alssen*, *kleyne Santorye*, *Scordium*, ghemenght met *Ossen-gat*; ende dan daer op leggen *Aloë*, *Myrrhe*, *Spaen-groen*, *Precipitaet*, met *Syroop van Alssen* tot een *Salfken* gemaect.

Het XXX. Capittel.

WENNEN, 1. Haer Benaminge, Onderscheyt, ende Beschrijvinge. 2. Oirsaken, 3. Ken-teyckenen, 4. Voor-teyckenen, 5. Genesinge.

I.

HET gene wy *Wennen* noemen, zijn *Geswellen*, welckers *Stoffe* van binnen in een *blaesjen* besloten is. Ende, na het onderscheyt van die *Stoffe*, werden de *Wennen* in drie geslachten verdeelt. Somtijts is de selve den *Honigh* gelijk, daerom by de *Grieken* genoemt *Melikeris*, dat is, *Honigh-graet*, ofte liever *Honigh-wen*; somtijds gelijckt sy *Pap*, ende werdt dan *Atheroma* geheeten, *Pappige wen*, ofte *Pappigh geswel*; somtijds schijnt sy niet anders als *Vet*, ofte *Roet* te wesen, daerom den naem hebbende van *Steatoma*, dat wy souden noemen een *Speckigh geswel*.

2. Dese *Wennen* groeyen allegader uyt *Slijmerige* *stoffe*, de welcke door voedsame *Vochtigheyt* (daer *Platerus* de cenige oirsaeck op leyt) geslijft wert, ende door langheyt van tijt in wesen van *Honigh*, *Pap*, ofte *Speck* koemt te veranderen. Daer noch dickwils *vreemde dingen* in besloten zijn (voornamelijk in't *Pap-geswel*) te weten yet, dat zant, steen, schelpen, hout, slijk, kolen, gift, beenkens, hayr, ofte diergelijke schijnt gelijk te wesen.

3. De *Wennen* vertoonen haer selven. Maer wat de

de *Ken-teyckenen* van de drierley soorten aengaet: De Speck-wen is harder, als de andere, en wijckt voor geen drucken van den vinger. De Pap-wen is wat sachter, soo dat sy een weynigh wijckt, maer blijft dan een wyl soo staen. De Honigh-wen is de sachtste, wijckt terstont, ende keert terstont wederom in haren eersten stant.

Sy kunnen wel in verscheyde Deelen des lichaems komen, dan sulcks geschiet seer selden: maer groeyen veel aen den Hals, doch meest aen 't Hooft, om dat het selve een dicke ende vaste Huyt heeft, de welke de Vochtigheydt langh kan tegen houden, tot datse in een ander, ende vreemde Stoffe koomt te veranderen.

4. De Wennen kunnen lange sonder swarigheyt gedragen werden, als sy niet al te seer toe en nemen. De gene, die noch versch zijn, wat uytwaerts staen, die beweeght, ende rontsom beslagen kunnen werden, zijn wel te helpen. Maer die veroudert, diep in-gesackt, ende onbeweeghlijck zijn, vallen swaerlijck te genesen, soo van wegen de Bloet-stortingh, uyt de gequeste Aderen, als dat sy gemeenlijck aen de Zenuwen, ofte het Panne-vliesch vast zijn. Soodanige hebbe ick ghesien, haren onvoorsichtigen meester, deerlijck ontvallen.

5. Dewijl de Wennen uyt Slijmerige vochtigheyt haren oorspronck nemen. Soo moet de selve voor eerst bereyt, ende af-gedrevé werden, door soodanige Middelen, als in de *Genees-konste* beschreven zijn. Nae de Algemeene suyveringh sal men komen tot het wech nemen van 't gene in de Wen met een Blaesjen besloten is, het welck geschieden kan voor-eerst door Middelen, die versachten, ende doen verdwijnen, verhaelt in het 6. cap. van 't Eerste Deel; ende als sulcks niet en wil vallen, soo magh men komen tot Rijp-makende, aen-gewesen in 't II. cap. van 't gemelte bouck; ende

ende wanneer het oock daer mede niet toe te brengen is, soo moet men gebruycken Brandt-middelen, beschreven in't 17. cap. ofte de selve Af-binden, ofte Op-snijden.

Voor eerst sal men de Wennen stoven, met het Af-sietfel van *Heumst-wortel*, *Lisch-wortel*, wortels van witten *Wijngaerd*, van wilde *Concommers*, *Maluwe*, *Glas-kruyt*, *Camillen*; ende, na het stoven, daer op leggen een Pap, gemaect van het gestampte overschot, en gemenght onder *Meel van Fenigriek*, ende *Lijn-zaedt*, met versche *Boter*, *Reusel*, ofte *Olye van Lelyen*.

Vorders dient daer op geleyt een Plaester van *Diacchylon* met de *Gommen*: ofte die uyt *Ammoniacum*, *Galbanum*, ende *Teer* gemaect is.

Als hier door de Wen noch vergaet, noch door en sweert, soo moet men komen tot *Corrosiven*, *Snijden*, ofte *Af-binden*.

Het Af-binden heeft maer plaats in een Wen, die aen een dunne steel hanght, de welcke dan eerst dient met een dubbelden sijden Draet, die te voren in *Su-blimaat-water* geweeckt is, toe-gebonden, ende om haer voedsel te benemen, alle daegh vaster toe-getrocken, tot datse bequaem is, om sonder Pijn af-gesneden te werden, ofte gantsch verstorven zijnde, van selfs af valt. De Openinge staet daer na te heelen, volgens de gewoonte.

Andere Wennen, die dicker hoeft, ofte wortel hebben, moeten geopent werden op dese maniere: Eerst sal men de Huyt aen beyde zijden met een Naelt, ende Draet door-steken, ende die daer mede op-treckende, na de lenghte even maer door-snijden, op dat'er geen Vaten, insonderheyt het Beursjen van de Wen niet gheraect en werdt. De Openingh aldus volbracht zijnde, sal men het Beursjen met de vingeren sachtjens uyt-pellen, ende volkomentlijk uyt nemen. Want het minste, dat'er soo van de beslotene Stoffe, als van

van het besluytende Vliesjen in gelaten werdt, soude anders strecken, gelijk nieuw zaedt, om de Wen wederom soo groot te doen groeyen, als sy te voren was. Dit wel gedaen zijnde, sal men de Openingh, als boven, toe-heelen; dan als'er wat mocht in gebleven wesen, het selve eerst door In-etende middelen doen verteren.

De selfde Openingh kan mede geschieden, door Brandt-middelen. Waer onder ick insonderheydt dienstigh gevonden hebbe het *Arsenicum*, ofte *Rottekruyt*, een kleyn stucxken op-geleydt, ende dan het doode geopent; ende vorder waer-genomen, gelijk hier voor geseyt is.

Het XXXI. Capittel.

W R A T T E N , ende E X T E R - O O G E N . 1. Haer Benaminge, Beschrijvinge, ende Onderscheyt, 2. Oirsaken, 3. Ken-teyckenen, 4. Voor-teyckenen, 5. Geneesinge.

I.

O N D E R de Uyt-waffen is mede de Knobbel, die wy Wrat noemen, *Veruca* (welck woort eygentlijck beteyckent een oneffen spits van een bergh, gelijk *Agellius* aen-wijst 3. Noct. 7.) in 't Latijn gheheeten, ende soo mede in 't Italiaens, (als oock *Porrione*, om de gelijkenis van haer wortelkens, de draeyen van *Porrum*, ofte Bies-loock niet ongelijck) ende daer na in 't François *Verrue*, in 't Spaensch *Berrueco*, ende *Berruga*, in Engels *Warte*, na haer oirspronckelick Saxisch, anders geven het de Duytsche den naem van *Wartze*, ende *Wratze*, ende wy dat volgende *Werte*, ende *Wratte*. 'T en is niet anders, als een verheven hart knobbelken, dat hem boven op de Huyt vertoont, meest altijd in de Handen, somtijds oock in 't Aengesicht. Van den selfden aert zijn de *Lijck-doornen*, die by de Griec-

Grieccken, Latijnen, ende andere, om dat sy een hoofte van een spijsker gelijcken, de benaminge van *Spijsker* voeren; by de Duytschen *Elster-ogen*, ende by ons *Exter-oogen*, na het bruyn vlaccken, dat sy in't midden hebben, het swart van een *Exters oog* wat gelijcken-de. Komen gemeenlijk onder de Voeten, ende ruf-schen de *Teenen*.

2. Groeyen beyde van Slijmerige, Swarte, ofte Aerdachtige Vochtigheydt, (die de Nature niet en heeft konnen verteren) gemenght onder de gene, daer het Deel mede gevoedt wert. Dan de Lijk-dorens werden somtijds veroirsaeckt door het wrijven, ende drucken van de *Teenen* tegens malkanderen, gelijk in de gene, die veeltijts nauwe schoenen dragen. Men hout het oock daer voor, dat de *Wratten* besmettelijk zijn, ende dat sy, af gesneden zijnde, ende het Bloedt op eenigh deel rakende, aldaer nieuwe *Wratten* doet op-komen.

3. De *Ken-teyckenen* zijn soo sichtbaer, datse niet na-der behouven beschreven te werden.

4. In de *Wratten*, ende *Exter-oogen* is weynigh swarigheydt, dewijlse ofte van selfs vergaen, ofte lichtelijck te verdrijven zijn. De poët *Horatius* heeft sulcks wel verstaen, als hy in 't 3. Schimp-dicht van sijn 1. bouck, alwaer hy berispende de gene, die een splinter wel konnen sien in't oog van een ander, ende geen balck in haer eygen, seyt, dat de gene, die begeren haer *Geswellen* van een vriendt ten besten gehouden te hebben, niet en moeten nauw-keurigh zijn van sijn *Wratten*.

*Qui, ne tuberibus propriis offendat amicum
Postulat, ignoscat verrucis illius.*

Wratten, die losch zijn, ende aen een dunne steel, ende als aen een snaer (by de Grieccken daerom *Akrochordones*, ende de Latijnen *Verrucæ penfiles* genoemd) af-hangen, konnen lichtelijck met af-snijden wech ge-

nomen werden. Maer de Lijck-dorens, diep gewortelt staende, en zijn niet wel uyt te trecken, ende als men de selvige uyt-gesneden heeft, soo spruyten sy wederom uyt eenigh over-gebleven wortelken.

5. Tot de Wratten zijn van alle tijden veelderhande Middelen gebruyckt, sommige oock die wel voor wan-geloovige mogen gehouden werden, niet alleen onder de Heydenen, waer van te sien is by *Plinius 22. Nat. 25.* maer oock onder de Christenen, gelijk daer van eenige beschreven zijn by *Dr. Forest 4. Obs. 10.* ondiensstigh alhier te verhalen, daer wy alleen reden-hebbende foucken aen te wijsen. Onder dese zijn, die haer voedsel allencxkens benemen, en alsoo doen verdroogen, ofte die haer ten eersten wech nemen.

Tot het eerste wert seer gepresen (om van't Sachtste te beginnen) de Wratten alle daegh te wrijven, met *Sap*, ofte de gestampde *Bladeren van Wilgen*, van *Loock*, de *Wortels van stinckende Gouwe*; *Zout* in stercken *Azijn* gesmolten; *Water* dat uyt groene *Wijngaerd-rancken* loopt, als sy op't vyer leggen; *Sap* van *Wolfs-melck*. Ende ondertusschen gestreken met *Mostaert*; ende daer dat niet sterck genoegh en is, met *Seep* onder levende *Kalck* gemenght, ofte onder *Precipitaet*, ende gebrande *Aluyn*, ofte gebrant *Coper-root*, ofte oock onder *Spaens-groen*. Konnen mede ghereet verteert werden door *Olye van Swavel*, ofte van *Coper-root*, als men de selve met een schacht, yferken, ofte yet anders daer dickwils mede bet.

Dan is'er noch korter wegh, om de selvige te verdrijven, door *Uyt-trecken*, *Uyt-snijden*, en *Branden*.

Het *Uyt-trecken* geschiet met een schacht, die onder ront af-gesneden is, en dan over de *Wrat* gestolpt, ende vast gehecht zijnde, om-gedraeyt wert, ende soo met den wortel uyt-geruckt.

Die als een snaer wat af-hangen, dienen met een dubbelden *Draet*, ofte een *Paerts-hayr* af-gebonden, ende

ende elcke reys al nauwer toe-getrocken, ende indien sy dan van selfs niet af en vallen, af-gesneden, ende soo daer yet van de Wortel in blijft, sulcks moet met een weynigh van een *Brandt-middel* verteert, ofte met een scherp *Lançet* uyt-gesneden werden.

Het Af-branden werdt bequaemst gedaen door een pijpien, dat even maer soo groot is, als de *Wrat* (om de by-staende Deelen niet te raken) ende daer ettelijcke reysen (gelijck elders van 't *Polypus* verhaelt is) een gloeyend yserken in gesteken, tot dat sy af valt. Daer na om het weder-groeyen te beletten, dient de plaets noch eenige dagen gewreven met *Wilge-bladeren*, ende de selve daer op geleydt.

Het XXXII. Capittel.

H O R E N S . 1. Haer Onderscheyt, Plaetsche, ende Beschrijvinge, 2. Oirsaken, 3. Ken-teyckenen, 4. Voor-teyckenen, 5. Genesinge, 6. Maniere van Leven.

I.

Sommige trecken tot de *Wratten*, als een soorte van de selvige de *Horens*, gelijck of het waren gelenghede, ende om-gekromde *Wratten*; waerom de hooghgeleerde *Budæus* een *Hinnen-hoof*t, daer de *Horens* even uyt-puylen, *Verruculosum* genoemd heeft. De *Herten* stellen haer grootste hoovaerdy in haer schoorbergen, wanneer sy de selve quijt zijn, gelijck sy die alle jaer (even-eens als de kinderen op jaer seven jaer, de *Tanden*) met nieuwe verwisselen. Daer op slaet de *Boerte* van eē Engels poët *Owen* 1. *Monost.* 98. schrijvende aen *Galatea*, dat een Hert alle jaer sijn tackige *Horens* veranderde; dan haren man alle daegh.

Cervus, uti perhibent, mutat ramosa quotannis

Cornua; quotidie vir, Galatea, tuus.

Soodanigh gesel wert in Italyen *Becco Cornuto* genoemt, by ons *Horen-drager*, ende *Koekoek*, na het François *Cocu*, van welcke benaminge de reden wijdt-loopigh ondersocht, ende beschreven werdt by *Verdier* in sijn 6. bouck, *des Diverses leçons*, op 't 8. capittel. Ick en weet niet van wien de Poëet spreeckt; dan my is verhaelt, dat een Koop-man op de Beurs van Londen gaende, sijn Soonken voor uyt na huys sondt, die den hondt, de welcke onder-weegh wat achter bleef, roupende, *Koekoek*, *Koekoek* (soo hiet den hondt) werde bestraft van seker oude Vrouwe, die over de deur lagh, seggende, *Ghy Lecker*, en schaemt ghy u niet, een Hondt den naem te geven van een Christen-mensch. Hy het huys naderende, soo seyde een jonger broerken, die op de stoupe stont, *Moeder ginder* koomt mijn broeder met *Koekoek*: waer op sy antwoorde, *Lact de meyt de tafel decken*; want u *Vader* en is hier nu niet verre van daen.

Maer dese Horens buygen haer weynigh onder de wetten van onse Heel-middelen, als onsenbaer, ende dickwils (gelijck wy terstont sullé aen-wijsen) gantsch ongevoelick, ende onschadelijck wesende. Dan daer zijn andere die op het Lichaem groeyen, ende werden beschreven by den Arabischen *Avicenna* 4. 7. tract. 3. cap. 14. te wesen dicke, harde, ende kromme uyt-wassen, komende op 't eynde van de Gewrichten, van wegen de stercke Werckinge. Een ander Arabier *Avenzoor* verhaelt in sijn 2. bouck op 't 5. cap. van sijn *Vader*, hoe hy gesien hadde een *Horen*, gewassen op den rugh van seker man, ende seyde sulcks oock sijn selven over-gekomen te zijn. Diergelijcke getuyght *Scaliger* 199. *Exerc.* 5. gesien te hebben in een roeyer van *Genua*; het welck (seydt hy) een sieckte is, gelijck een wonder, daer *Aristoteles* van schrijft, dat een *Horen* aen 't been van een *Geyte* soude gegroeyt zijn. *Fallopis* verhaelt de *part. simil.* 7. 't selve te *Padua* gesien

sien te hebben aen het been van een Edel-man. *In-*
grassias 1. *de Tumor*. 1. getuyght te Palermo in Sicilyen
 geweest te zijn by een edele Joffrouw, die vele krom-
 me knobbels hadde, aen't eynde spits, gelijk Kalfs-
 horens, by-na op al haer Gewrichten, insonderheyt
 van Handen, Arm, ende Knye; als oock aen't Voor-
 hooft, ende op het Hooft; het welck harē eygen gront
 is, daer sy wel in sommige door weligheyt weligh op-
 gequeect werden, dan ick meen even-wel niet (on-
 der verbeteringh) dat dit plaetse gehad heeft in se-
 ker Horen-drager, die in 't jaer 1599. voor den Ko-
 ningh *Henrick de Groote* gebracht werde. Dese, schrijft
 de *President de Thou* in 't 123. bouck van sijn Histo-
 rye, als ick ende andere, die hem gesien hebben, van
 de sake onder-vraeghden, gaf voor antwoord: Dat op
 sijn geboorte hy geen teyckenen van Horen gehad
 hadde; dat op sijn sevende jaer eē Hoornigh knobbels-
 ken het voorste van 't Hooft began ongelijck te ma-
 ken. Dit met den ouderdom toe-nemende, ende in 't
 eerste weynigh, gelijk een Rams-horen, omgekromt
 zijnde, wies allencxkens tot sijn seven-ende-dertigh-
 ste jaer, dat hy op-genomen werde. Hy was, behal-
 ven den Horen, in alles soo van Geest, als van Lic-
 haem, soo wel als yemandt anders; maer den Horen
 was groot, ende schrickelijck, van de selfde dichte,
 ende hardigheydt, die de Rams- ofte Bocks-horens
 hebben; maer staende in de rechter zijde en was niet
 recht uyt-gewassen, dan na de slinker zijde geheel
 om-gekromt, waer door het eynde de Pan naeckte,
 die hy sonder twijffel soude door-boort, ende soo met
 eenen gemoort hebben, 't en ware het dickwils kor-
 ten. Waer van den armen man klaeghde, hem gesta-
 dige, ende groote pijn over te komen, als oock van het
 aen-raken der gene, die hem besagen. Soo getuyght
 mede *Lanfrancus* *tr.* 3. 21. 33. dat by hem een man om
 raedt quam, die op sijn Hooft, seven, soo groote, als
 kley-

kleyne, harde Uyt-puylingen hadde, waer onder een was langh ende scherp, gelijk een Geyten-horenken, op de lenghte van een duym.

2. De *Oirfaeck* van de Horens, daer laetst van gesproken is, bestaet, gelijk alle andere Gebreken in de Stoffe, daer de selve van groeyen, ende in't gene de selve voort-brenght. Dit is, gelijk wy uyt *Avicenna* terstont geseyt hebben, de stercke Werckinge, die de Stoffe, de welcke niet verteert en kan werden, uyt-drijft. Dese is een dicke, taeye, ende vetachtige Vochtigheyt; waerom de Horens in de Gewrichten, die slijmerigh voedsel, ende aen't Hooft, ende ander Been, welckers voedsel malsch, ende vetachtigh is, meestendeel voort-komen. Dese Stoffe maect eerst een beginsel van Hardigheyt, gelijk Kraeck-been, 'twelck daer na uyt-gestooten zijnde, ende in de lucht komende tot Been verhart. Want dat het Been, ende het Kraeck-been vargeen verscheyden aert en zijn, getuyght de groote wijs-geer *Aristoteles*, daer hy seyt, dat in Dieren, die geen Beenderē hebben, het Kraeck-been haer plaetsche bewaert. *Albertus Magnus* schrijft, dat de Horens van Hertten, ende diergelijcke Dieren, van aerdachtige nature zijn, door groote Hitte tot een Beenige hardigheyt gebracht; maer dat andere, daer by geleken, vochtigh ende sacht zijn, na by komende den aert van Kraeck-been, buyghsaem door wermte, ende daerom waerschijnlijk de selve niet door Hitte, maer door Koude verhart te wesen. Wat het Kraeck-been belanght: Ick heb noch tegenwoordigh onder handē een Vrouwe, op welckers sincker schouder allencxkens een knobbelken gegroeyt is, de groote van een hasel-noot, 't welck in de laetste weken pijn verweckte, ende een blauw plecxken op-wierp; waer door sy bekommert zijnde, raedt versocht. Ick vonde het rontom losch, behalven aen de Huyt, die ick met een door-gesteken draet dede op-lichten, ende den

heelen knobbel met een Scheer-mes van onderen afsnijden, het Bloet den eersten dagh stelpen met *Bolus*, ende *Wit van Ey*, den tweeden dagh daer op stroeyen Poeyer van *Aloë*, *Myrrha*, ende *Sarcocolla*, den derden gepoeyert *rauw Loo*, waer mede 't selve in korte dagen volkomentlijck genesen is. In 't af-gesneden knobbeltgen werde bevonden een drie-kantigh Kraeckbeentgen, in een vlietsjen (gelijck van de Wennen geseyt is) befloten, ende dat de Huyt, daer het dicht aengeperst stondt, wilde uyt-wassen, buyten twijffel tot een Hoornigh uyt-steecksel. *Alex. Benedictus* vertelt in 't 1. bouck van sijn Ontleding op 't 14. cap. gesien te hebben in 't eylandt *Candia* (daer den Turck nu mede besigh is) dat de Knye van yemant, die aldaer met een pijl geschoten was, een Horen uyt-gaf, gelijk die van de Geyten; ende dat de Stoffe, die in Been hadde moeten veranderen, lichtelijck door by komen van de Lucht hoornigh werde, ende als een Gomme verharde. De voor-gemelte *Ingrassius* meent dat dese Horens (schors-gewijs) gelijk wy van de Steenen geseyt hebben) aen-groeyen. Soo schrijft hy, in sulcke gesien te hebben, als beenige korsten aen malkander gehecht zijnde, niet anders, als of men halve schelpen van hasel-noten op malkander leyde, maer de kleyn der op de grooter, ende soo, torens-gewijs, spits opgaende.

De Oirsaken van Onstienlijcke Horens en zijn niet wel te beschrijven, dan komen daer meest op aen, dat de Vrouw geyl is, ende de Man daer toe niet genoegh veyl en heeft. Daerom schrijft den gemelten *Owen* 180. dat de Horen-dracht voor Oude-mans by-na onvermijdelijck is.

Vxorem jam Feste senex vis ducere? doctam

Angligene Lillii consule Grammaticam.

Illic invenies Indeclinabile Cornu:

Quem scopulum pauci praeteriere senes.

3. De *Ken-teyckenen* van den rechten Horen, zijn klaer blinckende, als een horen; blijcken uyt de Beschrijvinge; zijn hart, ende pijnlijck; konnen gesien, ende gevoelt werden. In tegendeel vallen die van den anderen slag, geheel duyfter, al is 't oock dat sy by lichten dage geset werden. Te meerder en is'er niet achter te komen, om dat den Horen-drager over sijn gebreck (ofte liever sijn wijs gebreck) geen klachten en doet, ofte aen yemant openbaert; het zy dat hy 't selfde noch en siet, noch en gevoelt, als niet hart, ofte pijnlijck zijnde; ofte dat hy daer goet gevoelen van heeft, ende den edelen baes op speelt. Soodanige werden in Italyen genoemt *Cornuti contenti*; van de welke wy een kluchtigh voor-beeldt hebben by *Guyon*, in het 2. Deel *des Diverses leçons* op't 27. van't 3. bouck. Ick hebbe, seydt hy, seker man te Tours gekendt, die een jonge vrouw trouwde, ende gaende na de kerck, soo ontmoeten hem een mack Hert, dat van den Heer van *Bresé* gehouden werde, het welck al spelende den bruydegom met sijn horens stiet, sonder hem eenigh quaet te doen. Elck oirdeelde daer uyt, dat hy 't Horen-dragen soude onderworpen zijn. Dit Hert viel hem oock beswaert op't hert, ende als hy daerom heel stil op de bruyloft sat, soo vraeghdé hem een van de vrienden, wat dat hy bedrouft was, daer hy in tegendeel hem behoorde te verblijden, als getrouwt hebbende, een fraeye, ende eerlijcke dochter, van goede vrienden, ende middelen. Hy antwoorde een vloey, gelijk men seydt, in't oir te hebben, nopende het quaet voorteycken dat hem dien morgen voor-gekomen was van het Hert. Den anderen seyde hem, sijn selven te verstaen, gelesen hebbende veel boucken, op voor-segingen, ende sulcks in tegendeel een recht voorteycken te wesen, dat sijn vrouwe eerlijck soude zijn, dewijl de Horens van 't Hert hem niet beschadight en hadden; wel waer te zijn, dat sy soude versocht werden,

den, maer dat sy by haer eerbaerheyt soude blijven, ende volharden. Dit gebeurde wel soo een tijdt. Maer daer na een rijck, ende weeldigh Canonick op haer verliuende, kreeghse tot sijn wil. Ten laetsten op de daet by de man betrapt zijnde, soo waren sy seer verbaest, bekenden haer misdaet, ende baden om vergiffenisse: maer de goede Jan sprack, met den hoet in de handt, den Canonick aldus aen: Mijn Heer, ick heb al langh achter-dencken gehadt van de vriendschap, die ghy mijn vrouwe dedet. Ick sie dat de eerbaerheyt van een vrouwe, eens verloren zijnde, noyt wederom en kan herstelt werden. Ick sal u seggen, ende verskeren, my niet meerder te sullen bekommeren, met u versoecken: maer midts dat ghy haer oock van u middelen wel onderhoudt, sy gaet garen moey ende kostelijck, maeckt dat sy die staet kan onderhouden. Ende vorders boven de vrouwe, maeckt, dat de tafel onder ons alle gemeen is. De Kinderen sullen wy te samen deelen. De Canonick hoorende die woorden, was gantsch verblijdt, ende omhelsde sijn swager seer vriendelijck; ende daer na bleven sy goede vrienden, sonder op yemants klap te passen. Maer de goede Jan en liet ondertusschen niet te dencken op de uytlegginge, die hem was gedaen van het Voor-teycken, hoe de stoot met den Horen hem geen quaet en hadde gedaen, ende dat sulcks wat goets beduyde. Hy trock het in die sin, te weten, dat de stoot van den Horen hem toe-schickte een Horen-draget te zijn, maer dat hem die dracht geen quaet soude doen, ende daer van beter soude varen, dan anders, gelijk oock geschiedt is, als in't breedt, met alle tusschen gevallen omstandigheden by den gemelten *Guyon* verhaelt werdt, hier onnoodigh over te brengen.

E Y N D E .

T A .

T A F E L.

Lof van de Heel-konste.

Fol: r.

Van de Capittelen in het Eerste
Bouck.

Enckele Verkoelende Heel-middelen. Sacht-verkoelende; als Muer, Muysen-oir, Gras, Lattouwe, Violen, Suyringh, Endiroye. Andere wat krachtiger Verkoelende; als Ende-kroost, Plompen, Vloey-kruyts-zaedt, Quee-kernen, Canfer. Sommige daer by t'Samen-treckende; als Rosen, Cichorey, Cancker-bloemen, Havicx-kruyt, Wijngaerd, Cruys-wortel, Glas-kruyt, Teskens-kruyt, Weeghbre, Porçeleyne, Verckens-gras, Mont-hout, Azijn, Verjuys, Sap van Citroenen, Limnemen, Granaet-appelen. Andere daer benevens de Pijn verdoovende; als Heul, Bilsen-kruyt, Nacht-schade, Mandragora. Mengel-middelen, ende die Toe-gemaect zijn. Aen-merckinge op haer voorfichtigh Gebruyck. cap. 1.

Te Rugge-drijvende Heel-middelen. Enckele, ofte Onghemenghde; als Bramen, Hirne-besjen, Myrtus, Cypres-boom, Eyckelen, Gal-noten, Bloemen, ende Schellen van Granaten, Acacia, Hypocistis, Smack, Sausse-boom, Mispelen, Queen. Toe-gemaecte, ofte Gemenghde Middelen. Maniere om te Gebruycken. cap. 2.

Plackende, ofte Toe-klevende Heel-middelen. Enckele; als Terwe (Meel, Bloem, Stijffel) ende Boonen. Andere, die met eenen verdroogen, ende het Bloet stelpen; als Mumia, Mastick, Corael, Bloet-steen, Gesegelde Aerde, Bolus, Draken-bloet, Plaester, Azijn. Plackende, ende Op-droogende Metallen; als Loodt, Loodt-aerde, Loodt-schuym, Silver-schuym, Loodt-

T A F E L.

wit, Pompholyx, Grauw-nicht, Cadmia, Antimonye, Aluyn.
Mengel-middelen. cap. 3.

Pijn-stillende Middelen, door versachtende kracht. Enckele; als Maluwe, Heumst, Witte Lelye, Camillen, Melilote, Lijn-zaedt, Fenigriek; Melck, Boter; Olye, Amandel-olye; Wolle-vet, Smeer, Verckens-reusel, Calfs-vet, Hoender-vet, Ganssen-vet, Menschen-vet; Mergh, Herts-mergh, Calfs-mergh, Toe-gemaecte, ofte Mengel-middelen. Maniere om te Gebruycken. cap. 4.

Pijn-stillende Middelen, door Verdoovende kracht. Enckele; als Bilsen-kruyt, Scheerlinck, Mandragora, Heul, Opium, Nacht-schade, Stomp-visch. Mengel-middelen; Maniere om te Gebruycken. cap. 5.

Versachtende, Ontdoende, Lucht-gevende, ende Verterende Heel-middelen. Enckele; als Lijn-zaedt, Fenigriek, winte Wijngaerd, wilde Concommers, Lisch, Hadigh, Schaepe-wolle, Reusel, Vet, Mergh, Ladanum, Harst, Sagapenum, Galbanum, Ammoniacum, Bdellium, Styrax, Tacamahaca, Carama, Opoponax. Toe-gemaecte, ofte Mengel-middelen, recht Gebruyck. cap. 6.

Verdurmende Heel-middelen. Enckele; als Dille, Poleye, Keule, Orego, Thijm, Quendel, Marioleyne, Rosmarijn, S. Ians-kruyt, Alssen, Santorye, Alant, Wyn-kruyt, Cu-mijn, Laurior, Vet, Mergh, Olye. Gemaecte, ende Gemenghde; Maniere om te Gebruycken. cap. 7.

Verterende Heel-middelen. Enckele; als Azijn, Zout, Pekel, Zee-water, Salpeter, Assche, Loogh, Kalck, Aluyn. Toe-gemaecte, ofte Gemenghde; Maniere om te Gebruycken. cap. 8.

Treckende Heel-middelen. Enckele; als Guychel-heyel, Katte-kruyt, Seep-kruyt, Water-peper, Mastlaert-zaedt, Kers-

T A F E L.

Kerffe, Broe-netelen, Bertram, Wolfs-melck, Peck, Teer, Euphorbium, Swavel, Suyr-deegh, Misch van Duyven, Ganssen, Hoenderen, Koeyen, Paerden, Geyten. Mengel-middelen; Maniere om te Gebruycken. cap. 9.

Verterende, ende Verslindende Middelen. Blaer-treckende Middelen; als Vlam-kruyt, Hane-voet, Egel-kolen, Wolfs-melck, Seep, ende Zout, Spaensche-vliegen. Koppen. Fontanel-len, ende Setons; haer recht Gebruyck. cap. 10.

Rijpende, ende Etter-makende Heel-middelen. Enckele; als Lauw Water, Olye, Boter, Wolle met der Yecken, Vet, Mergh, Terwen-blom, heet Witte-broot, Vijgen, Houf-bladen, Suyringh, Heumst-wortel, Lelye-wortel, Ajuyn, Teer, Peck, Harst, Wieroock, Ladanum, Stryax, Bdelium, Galbanum, Ammoniacum. Mengel-middelen; Maniere om te Gebruycken. cap. 11.

Suyverende, ende Af-vegende Middelen drierley. Sachte, die alleen de Etter in de door-gebroken Geswellen af-wasschen, ende suyveren; als Cichorey, Paerde-bloemen, Rosjen, Weegh-bre, Agrimonye, Betonye, Ioffrouw-merck, Lijn-zaedt, Fenigriek, Gerste, Boonen, Erweten, Vijgh-boonen, Honigh, Suycker, Termenthijn, Aloë, Wieroock, Myrrha. Middelmattige, die oock de dicke Vuyligheyt in de veruylde Swerim-gen wech nemen; als Malrove, Alssen, Guichel-heyde, Scordium, Hypericum, Broe-netels, Boonkens Hool-wortel. Stercke, die de harde Kantten sachtelyck af doen; als Santorye, stinckende Gouwe, Lisch, Savel-boom, Gentiane, Affodillen, Kalfs-voet, Speer-wortel, wilde Concommers, Nies-wortel, Koper-root, Spaens-groen, Salpeter, Aluyn. Mengel-middelen; ende haer Gebruyck. cap. 12.

Bloet-sielpende Heel-middelen vierderley. Sommige, uyt Aert, ende Gematigheyt; als Weegh-bre, Pimpinelle, Netelen, Vijf-vinger-kruyt, Tormentilla, Bergh-Oyevaers-beck, Assche van Papier, ende Cotoen, Wederick, Herte-gespan,

T A F E L.

Winter-groen, Salye, Herts-tonge, Kleef-kruyt, Wal-stroo, Aloë, Maeghde-palm, Donder-baert, Smeer-wortel, Verc-kens-gras, Paerde-saert, Wilge, Weedt, Wael-wortel, Plocksel, Bovijst. Andere door Toe-placken; als Coral, Bloet-steen, Wieroock, Mastick, Myrrha, Draken-bloet, Bolus, Gefegelde Aerde. Eenige door Branden. Mengel-middelen, ende haer Gebruyck. Hoe door werck van de Handen het Bloedt gestelpt werdt.

cap. 13.

Toe-heelende Middelen. Enckele; als Herts-tonge, Geruwe, Wilge, Olm-boom, Yser-kruyt, Guychel-heyl, Muysen-oir, Betonye, Scabiense, S. Ians-kruyt, Wael-wortel, Senegroen, Sanikel, Syndaaw, Heydens-wond-kruyt, Gulden-roede, Alssen, Paerde-saert, Smeer-wortel, Een-bladt, Twee-bladt, Madelieven, groote ende kleyne Santorye, Salomons-segel, Mee-krappe, Zee-rotte, Onder-have, Taback, Kruys-kruyt, S. Jacobs-kruyt, Ioffrouw-merck, Al-goede; Peer-bladeren, Mispelen, Cornoelyen, Perse-bladeren, Brem-rape; Pier-wormen, Aloë, Myrrha, &c. Balssem-kruyt, Balssem-traen, Balssem van Peru. Toe-gemaecte; ende Maniere om te Gebruycken.

cap. 14.

Vleysch-makende Heel-middelen. Enckele; als Feni-griek, Vijgh-boonen, Wieroock, Teer, Peck, Termenthijn, Sarcocolla, Aloë, Myrrha, Mastick, Vernis. Mengel-middelen; ende Maniere om te Gebruycken.

cap. 15.

Vel-makende Heel-middelen. Enckele; als Bolus, Gefegelde Aerde, Silver-schuym, Ceruse, Bloemen, ende schellen van Granaten, Myrtus, Bloet-steen; Calmis, Spodium, Pompholyx; Plocksel, Looden-plaetjen; Hamer-slagh, levende Kalck; gebrant Loot, Antimony, Aluyn, Koper-root, Spaens-groen. Mengel-middelen.

cap. 16.

Af-etende Middelen. Enckele; als Wolfs-melck, Schel-pen, Zout, Aluyn, Antimonye, Koper-root, Cinnabrium, Precipitaet, Sublimaet, Arsenicum. Toe-gemaecte, ofte Men-

T A F E L.

Mengel-middelen ; Gebruyck.

cap. 17.

Korst-makende Middelen ; als *Afſche van Eſſchen, ende van Sabel-boom. Brandende Middelen; als Kalck, Koper-root, Spaens-groen, Sterck-water ; Gebruyck.*

cap. 18.

Verbrantheys Heel-middelen. Enckele, om den Brant te verkoelen ; als Water, Azijn, Wit van Ey, Lattouw, Endiwie, Ende-krooſt, Honts-tonge, Weegh-bre, Porceleyn, Plompen, Malure, Lammekens-oir, Heumſt, Bingel-kruyt, Queekarlen; Nacht-ſchade, Biſſen-kruyt; Slick, roode Aerde, Lootwit, Canſer, Aluyn. Om den Brant uyt te trecken; als Vyer, Kalſs-voet, Bies-loock, Vlier, Hadigh, Radijs, Ajuyn, Affodillen. Om de Pijn te ſtillen, ende het op-werpen van Bladeren te beletten; als Lijm, Ligiſtrum, Salye, S.Ians-kruyt, Hertshoy, Mans-bloet, Donder-baert, Winter-groen, Netelen, Kruyswortel, Veyl, Varen, Ganſerick, Wijn-ruyt, Ypen-boom, Witte-leyen, rauw Ey, Wieroock. Om de Aen-gebrande deelen te verſachten, ende te geneſen ; als Beete, Myrtus, Galnoten, Wjngaerd, Kool, Mout, Kalck, hart Ey, Eyer-olye, Speck. Mengel-middelen.

cap. 19.

Van de Capittelen in het Tweede Bouck.

Beschrijvinge der Deelen, in de Heel-koſtie voornamelyk te pas komende. Opper-huydeken, ofte Vliesken. Huyt. Vet. Vleyſigh-vlieſch, Spieren-vlieſch.

cap. 1.

SPIEREN. Haer Benaminge, Beschrijvinge, Aert, Weſen, ende Deelen ; Gebruyck.

cap. 2.

Byſondere omvangende Deelen. Huyt van't Hooft, verſcheyden van d'andere. Hayr in meest al de Dieren, Sijnen Oirſpronck, Oirſaeck, ende Groeyingh, Lenghte, Gedaente, Verwe,

T A F E L.

*we, Gebruyck. Panne-vliesch; Oirspronck, ende Aert.
Buyck-vliesch; Oirspronck, Aert, ende Gaten. cap. 3.*

A D E R E N. *Haer Wesen, ende Eygenschap, Oirspronck, Klap-vliesjens, Samen-vouginge, ende Gemeenschap met de Slagh-aderen, Gebruyck, Onderscheyt, Verdeelinghe ende Ken-teycken. Poort-ader. Hare Tacken; Maegh-ader, Net-ader, Mage-krans-ader, Milt-ader, Kort-vat, Derm-ader, Speen-ader, Slock-derm-ader, Derm-scheyl-ader. Holle-ader, met haer twee Tacken, Op-klimmende met haer Spruyten; Middel-rifts-ader, Herte-krans-ader, Paer-loose-ader, Rib-ader, Borst-ader, Neck-ader, Herte-vliesch-ader, Oxel-ader, Hooft-ader, Sal-vatella, Lever-ader, Milt-ader, Middel-ader, Krop-aderen. Neder-dalende tack van de Holle-ader, met haer Spranghsels; Nier-bedt-ader, Melck-ader, Zaet-ader, Lenden-ader, Spier-ader, Stuyt-ader, Buyck-ader, Onder-buyck-ader, Lasch-ader, Been-ader, Moeder-ader. cap. 4.*

S L A G H - A D E R E N. *Haer Beschrijvinge, ofte Bepalinge, Oirspronck, Wesen, Leger-plaets, Loop, Gebruyck, Oirsack van 't Kloppen, ofte den Pols. Verdeelinghe van de Grootte Slagh-ader in de Kroon-slagh-ader, ende daer na in twee Stammen. Op-klimmende; met sijn Tacken, in de Krop, Hersse-nen (ende daer het wonderbaerlijck Net) Slaep-slagh-aderen, Neck, Schouder, ende Borst. Neder-dalende stam, met sijn Tacken, de Tusschen-ribbighe, des Middel-rifts, des Buycks, des Onder-scheyls, des Opper-scheyls, der Nieren, der Lenden-nen, der Klooten-slagh-aderen. cap. 5.*

Z E N N U V V E N. *Haer Bepalinge, Wesen, ende Stoffe, Oir-spronck, Gebruyck, ende Onderscheyt, na haer In-planten. Verdeelinghe, na hare Oirspronck. Hoe sy uyt het Ruggen-mergh spruyten, Verdeelinghe in den Rugh-graet, Hals-zenuwen, ende die door Armen, ende Handen gaen. Borst, Rugh, ende Lenden-zenuwen, Zenuwen, die uyt het Stuyt-been komen, ende door Bee-nen, ende Voeten haren loop hebben. cap. 6.*

VER-

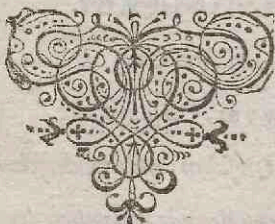
T A F E L.

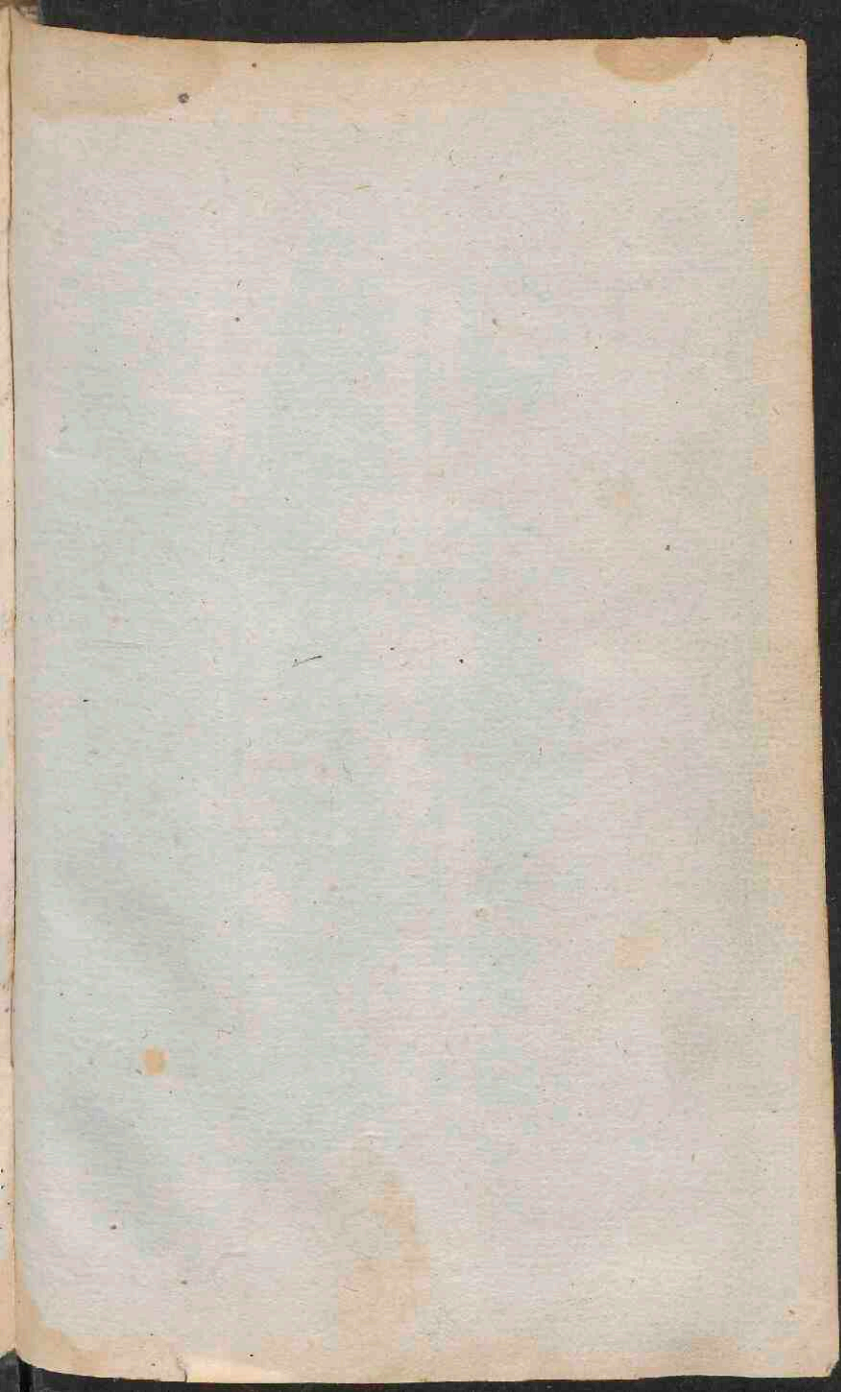
- VERBRANTHEYT**, van de Son, Ken-teyckenen, &c. cap. 7.
- Verbrantheyit van het Vyer, ende andere brandende Oirfaken, wanneer de Verbrantheyit Weynigh, Swaerder, ende Alder-swaerft is.* cap. 8.
- Sproeten**, Haer Oirfaken, &c. cap. 9.
- GESVVEL** in't gemeen, Oirfaken, &c. cap. 10.
- BLOET-GESVVEL**, Oirfaken, &c. cap. 11.
- VLEYSCH-GESVVELLEN**. Swaer-lijvigheydt, Oirfaken, &c. cap. 12.
- BOESEM**, ofte **HOLLIGHEYT**, Benaminge, ende Beschrijvinge, Oirfaeck, &c. cap. 13.
- FISTEL**, ofte **LOOPENT GAT**, Oirfaken, &c. cap. 14.
- ROSE**. Haer Oirfaken, &c. cap. 15.
- SPRINGENT-VYER**, Oirfaken, &c. cap. 16.
- HAYR-VVORM**, Oirfaken, &c. cap. 17.
- Kout-geswel**, Oirfaken, &c. cap. 18.
- HART-GESVVEL**, Oirfaken, &c. cap. 19.
- CANCKER**, Oirfaken, ende Onderscheyt, &c. cap. 20.
- Aenmerckinge op de oude Benaminge der Sieecten, Blijckende oock in Redurvia, ofte VYT, Oirfaken, &c.* cap. 21.
- WATER-HOOFT**, Oirfaken, ende Onderscheyt, &c. cap. 22.
- SVVERINGE** in't gemeen, ende Verscheydenheyit van een Wonde, Plaetsche, &c. cap. 23.
- Swe-

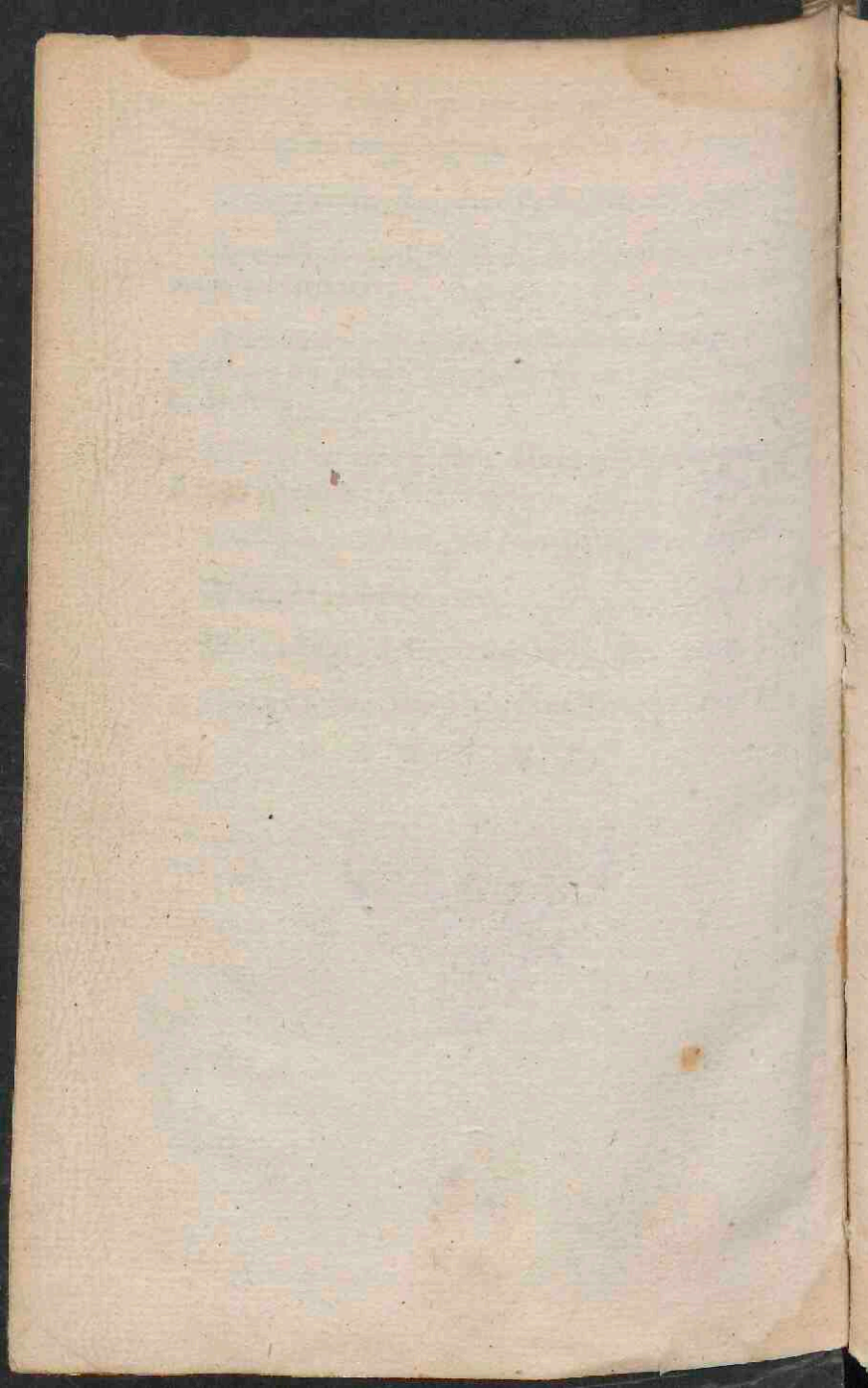
T A F E L.

- Sweringe met Ongematigheyt, met Hitte, &c.* cap. 24.
Sweringe met toe-vloeyen van Vochtigheyt, &c. cap. 25.
Vervuylde, Verrotte, In-etende, ende Voort-loopende Sweringe, Oirsaken, &c. cap. 26.
Quaet-aerdige, ende Qualiick-toesluitende Sweringe; Voorbeeldt van een geheelde Langh-duyrige ende Quade Sweringe in den Neus. cap. 27.
Sweringe met uyt-gespannen Aderen, ofte Kramp-aderen.
KRAMP-ADER, Plaetsche, &c. cap. 28.
Sweringe met Gedierte, ofte Luys-sieckte, &c. cap. 29.
WENNEN, Oirsaken, &c. cap. 30.
WRATTEN, ende EXTER-OOGEN, &c. cap. 31.
HORENS, haer Onder-scheyt, Plaetsche, &c. cap. 32.

E Y N D E.

JOH. VAN BEVERVYCK
VERVOLGH
VAN DE
HEEL-KONSTE;

Verhandelende

Wonden, Gehartheyt, Oirspronck
van Bus-poeder, ende Geschut,
Kout-vyer, Ontleden, ende Ge-
broke Beenderen.

Met alderhande Historyen verlicht.

TOT DORDRECHT,

Ghedrukt voor *Françoys Boels*, wonende by
't Stadt-huys, in de Witte Duyf.

In 't Jaer 1651.

Gunstige Leser,

DIk recht hier op 't laetste, de twee voornaemste vruchten van den Oirlogh, te weten de Wonden, ende gebroke Beenderen. Vruchten die altijt tijdigh, ende wel begeert zijn; want al de Werelt daerom uyt is, ende met welckers lit-teyckenen, oock van de alder-grootste, als met Eer-teyckenen, gepronckt wert. Sulcks is aerdigh aen-gewesen van den Latijnschen poëet *Sidonius Carm. 23.* in dese verssen:

— Non hinc videre forte turpis,
Quod te machina crebra perforavit.
Namq; in corpore fortium virorum
Laus est amplior, amplior cicatrix.
In castris Marathonis merentem
Vulnus non habuisse grande probrum est.
Inter Publicolas manu feroces
Trunco Mutius eminent lacerto.
Vallum Caesaris opprimente Magno,
Inter tot facies ab hoste tutas,
Luscus Scava fuit magis decorus.
Laus est ardua, dura sustinere.

Dese Eer-sucht klimt soo hoogh in de hooghertige, ende strijdtbare Krijghs-luyden, dat sy haer dickwils, selfs oock buyten noodt, begeven

in de gevaerlijkste plaetschen; alwaer dan som-
 mige in plaetse van een *Marque d'honneur*, soo veel
 ontfangen, dat sy stervende *au liët d'honneur* (ge-
 lijk de Françoischen dat noemen) in haer leer-
 jaren blijven; andere komen t'huys vol Wonden,
 ofte sonder Arm, ende Been; eenige blijven al
 haer leven Lam, ende Verleint. Hier voren
 placht men, de geheele Werelt over, met Pijlen
 te schieten, waer op oock hier te Landt de Doe-
 len gesticht zijn, gelijk ick noch in mijnen tijd
 gesien hebbe de Borgers haer oeffenē met Hant-
 bogen, Voet-bogen, ende Kruys-bogen: maer
 het Bus-poeder, Bussen, ende Geschut op-ko-
 mende, soo is het ander, als gantsch ongelijcke
 kracht hebbende, allencxkens in ongebruyck ge-
 komen, ende ten laetsten geheel verdwenen. De
 geestige poët *Ariosto*, verhiert in sijnen *Orlando*
furioso, dat een Busse, ten tijde van *Charlemagne*,
 soude geweest zijn by *Cimosco*, koning der Vrie-
 sen; maer datse hem benomen is, ende in Zee ge-
 smeten door *Orlando*, als oirdeelende de selve, tot
 verderf des Menschelijcken geslachts, door de
 Duyvel gevonden te wesen. Ick sal uyt *Canto 9.*
 hier sijn versen stellen:

*Non volse porre ad altra cosa mano
 Fra tante e tante guadagnate spoglie;
 Se non a quel tormento, c'habbiam detto
 Ch' al fulmine a simiglia in ogni effetto.*

*O maladetto, o abominoso ordigno,
 Che fabricato nel Tartareo fondo
 Fosti per man di Belzebu maligno;*

Che

*Che ruinar per te disegnò il mondo ;
Al l'inferno , onde uscisti , ti rassegnò ;
Così dicendo lo gittò , in profondo ,
Il vento in tanto le gonfiate vele
Spinge a la via de l'Isola crudele .*

De selfde Ariosto klaeght Canto 11. dat die Busse , langen tijdt daer na , van een Duytschen Toove-naer wederom uyt den gront van de Zee is op-gehaelt : ende daer door te geschieden , dat de Vromigheyt in dē Oirlogh geen plaets meerder en heeft , dewijl oock de alder-strijdtbaerfte van de alder-bloodste konnen doot geschoten wer-den : waerom hy de vervlouckte ziele van dien vinder oock set by dē vervlouckten Iudas , in den blinden afgrondt .

*Come trovasti , o scelerata , e brutta
Invention mai loco in human cuore ?
Per te la militar gloria è distrutta ,
Pur te il mestier de l' arme è senza honore
Per te è il valore , e la vertu ridutta ,
Che spesso par del buono il rio migliore ;
Non piu la gagliardia , non piu l'ardire
Per te puo in campo al paragon venire .*

*Per te son giti , & anderan sotterra
Tanti Signori , e Cavallieri tanti ,
Prima che sia finita questa guerra ,
Che'l mondo , ma piu , Italia ha mosso in pianta
Che s'io u'ho detto , il detto mio non erra ,
Che ben su il piu crudele , e il piu di quanti
Mai furo al mondo ingegni empii , e maligni ,
Ch'imaginò si abominosi ordigni .*

*Et crederò, che Dio, perche vendetta
Ne sia in eterno, nel profondo chiuda
Del cieco Abisso quella maladetta
Anima appresso al maladetto Giuda.*

Dan hoe, wanneer, ende door wien het Buis-
kruyt, Bussen, ende Geschut gevonden is, wert
in dit Bouck aen-gewesen; als mede, of de Duy-
vel de sijne daer tegen soo kan Harten, dat de
Kogels van haer Lichaem, sonder eenige schade
komen af te rollen. Wat vorders hier verhandelt
wert, zal het volgende uyt-wijzen. Ick ben by
't algemeen gebleven, ende niet tot de bysondere
Deelen gekomen, alsoo sulcks nu dickwils by
veel andere gedaen is, selver oock by *Paré*, met
uyt-beeldtsel van het Werck-tuygh.

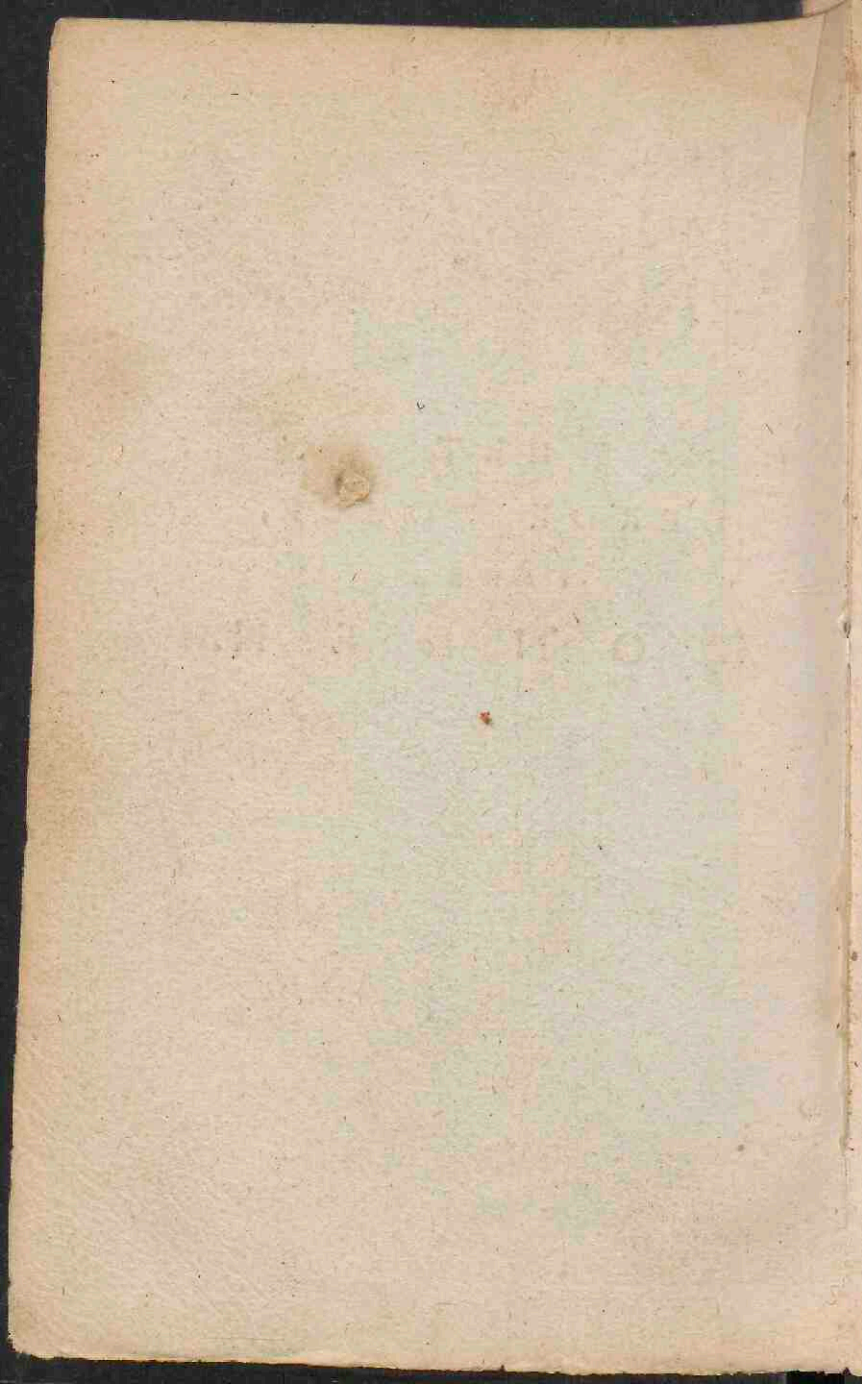
Hier mede beslyt ick nu, niet alleen de *Heel-
konste*, maer al 't gene ick van de *Medicine* be-
schreven hebbe.

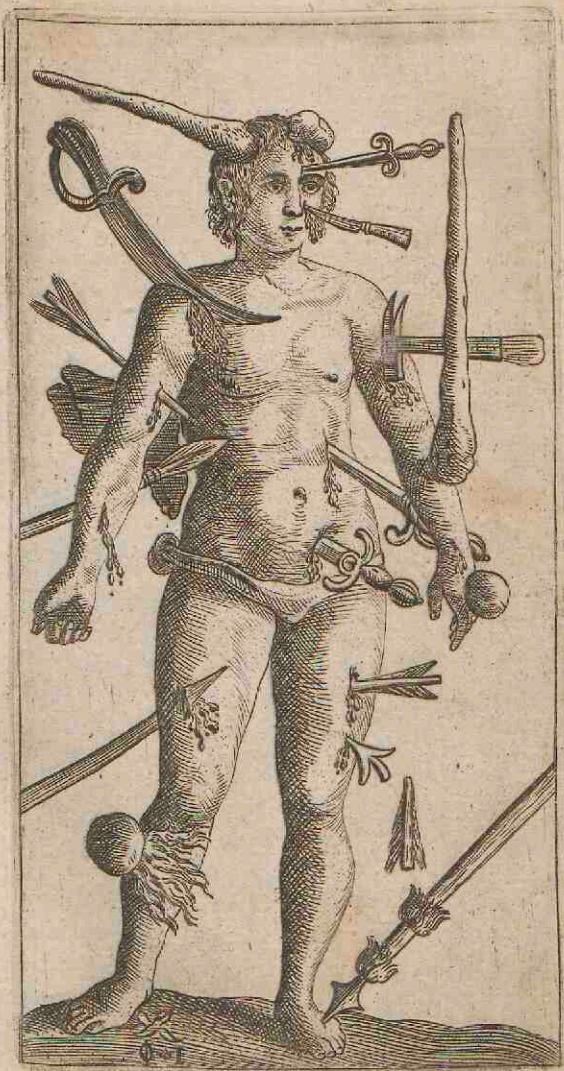
Vaert wel.

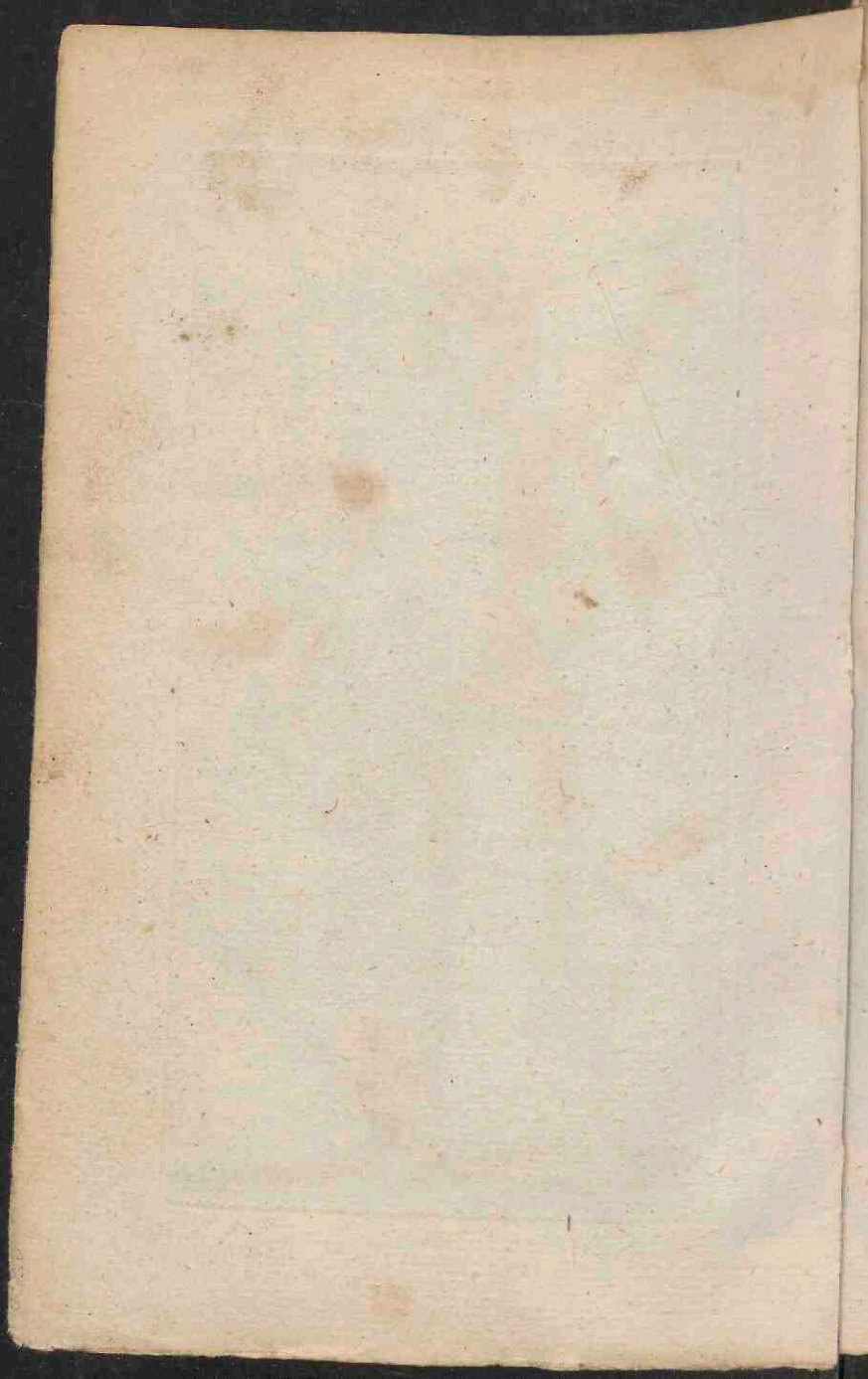

H E T

HET
DERDE BOUCK,
VANDE
WONDEN.

I O H. V A N B E V E R V V Y C K

van de

W O N D E N.

Het Eerste Capittel.

1. W O N D E N S oudttheyt, ende gemeenheyt, 2. Benaminge in verscheyde Talen, 3. Beschrijvinge, 4. Verscheydenheyt, 5. Oirsaken, 6. Ken-teyckenen, 7. Voor-teyckenen, 8. Genesinge, 9. Maniere van Leven.

(1)

nder alle de Deelen der Geneef-konste en is by de Schrijvers van geen ouder gewach gemaect, als 't welck de Wonden betreft. *Esculapius*, de vinder, ofte altijt de voort-setter, gelijk *Celsus* seydt, deser Konste, ende sijn soon *Machaon* werden daer over geroemt van den ouden Grieck *Homerus*, als oock andere Poëten. Dan vry wat ouder is noch de rampsalige Wonde van *Abel*.

Ende gelijk onder de uytterlijcke Gebreken de Wonden wel voor de oudtste gerekent werden, soo zijns oock wel de gemeenste, dewijl het in de werelt nimmermeer aen Twist, gelijk alreede aen-geroert is, onbroken heeft, de welcke dan oirsaeck is, dat niet alleen bysondere malkander grieven: maer oock Koningen, ende Princken door Oirlogh haer volck doen om-brengen. Het welck by haer als een nootsakelijcke sake op-genomen werdt. Keyser *Karel* komende door *Vranckrijck*, om de oproerige *Gentenaers* te stillen,

sey-

2 V A N D E W O N D E N .

seyde tegens dē koning *Françoys de I.* dat sy wel mosten oirlogh voeren, ofte dat anders haer eygen volck tegens haer souden oirloghen. Soo schrijft oock de Romeynsche history-schrijver *Curtius* in sijn 6. Bouck; dat om de saeck niet in oproer te brengen, de ruste met oirlogh most gebroken werden. By den voorsegger *Esaias* werdt de Koning van Assyrien een Scheermes genoemt, ende soo siet men noch huydensdaeghs door geheel Christen-rijck het quetsē soo jammerlijk gemeen maken, als het was in de burgerlijcke Oirloghen der Romeynen, daer de poët *Lucanus* van schrijft in sijn 2. Bouck:

*Quis fuit ille dies, Marius quo moenia victor
Corripuit? quantoq; gradu mors saeva cucurrit?
Nobilitas cum plebe perit, lateque vagatur
Ensis, & à nullo revocatum est pectore ferrum.
Stat cruor in templis, multaque rubentia caede
Lubrica saxa madent.*

(2) Het gene de Griecken *Trauma*, dat is soo veel als *Quetsure*, noemen de Latinen *Vulnus*, ende *Plaga*, waer in even-wel van wegen de diepte onderscheyt gemaeckt wert by d'heere *Salmasius* in sijn *Exerc. Plin.* Dan sulcks wert wel uyt-gebeeldt by den poët *Virgilius* in 't 4. Bouck van de Landt-bouwinge:

————— *plagisque peremptum
Tunsa per integram solvuntur viscera pellem.*

Dit woordt *Plaga* is oock in de Talen, die van het Latijn af-gescheurt zijn, gevolght, gelijk in Italiaensch *Piagha*, in Spaensch *Llaga*, ende in François *Playe*, in de welckemedes anders een Wonde genoemt wert *Ferita*, *Herita*, ende *Ferite*, na het Latijn *Ferire*, dat is, slaen, ofte stooten. *Kilianus* stelt, ons Nederlants *Plaegh* mede in *Etymol.* voor een Wonde; dan die naem wert truymer genomen voor alderley Ongeval. Ende dit is soo veel de Benaminge aengaet; wy komen tot de Beschrijvinge.

(3) *Won-*

VANDE WONDEN. 3

(3) *Wonde* is een versche, ende bloedige openinge in een sacht Deel, veroirsaeckt door uytterlijk geweld van Vallen, Slaen, Stooten, Steken, Schieten, ofte Bijten; somtijts de Werckinge van het gequetste Deel belettende, somtijts gantsch wech-nemende.

Om den aert, ende nature der Wonden, in dese Beschrijvinge begrepen, wel te verstaen, sal ick al haer Deelen ontleden.

Voor-eerst hebbe ick geseyt, de selve te zijn, een *versche, ende bloedige openinge, ende die door uytterlijk geweld veroirsaeckt*; om onderscheyt te stellen tusschen eē *Wonde*, ende een *Vlcus*, ofte Sweringe. Want als door eenigh gebreck van binnen in 't Lichaem, van wegen scherpe ende swerende Vochtigheyt, van buyten een gat uyt-berst, ofte een *Wonde* soo lange staet, ende vervuylt, datse aen 't sweren raectt, ende de erter het vleysch in-eet, dan en wert de selve niet voor eē *Wonde*, maer voor een Sweringe gerekent by de Arabiers, ende nieuwe Heel-meefters, daer de Griecten tusschen die twee namen geen onderscheyt gemaect en hebben. Soo seggen oock de Latijnsche Glossen: *Vlcus*, *Vulnus*, *Trauma*; ende onsen *Erasmus* set *Helkos* over *Vulnus*, in sijn *Adag.* Noch nader gaet *Fallopins* in 't 3. cap. van sijn *Wonde-bouck*, als hy wel scherpelijck dit onderscheyt makē berispt. Dan my dunckt dat aen de Benaminge weynigh gelegen is, ende dat in alle geval 't gesejde onderscheyt geē ondiens en kan doen.

By een *sacht Deel* verstaē ick van binnen al het Inge-want, van buyten de Spieren, ende 't gene de selvige bekleedt, als haer Velleken, ofte Rock, Vleysigh vleysch, Vet, Huyt, ende Op-huydeken.

Kleyne Wonden, die niet diep in en gaen, noch geen voornaem Deel en raken, doen weynigh hinder aen de *Werckinge van het gequetste Deel*: maer die haer wijdt ende diep verspreyden, alsoo, door het af-steken van de Aderen, ende daer uyt het Bloeden, de natuyrlijcke

Werm-

4 V A N D E W O N D E N .

Wermte met eenen vervliegheit, soo wert daer door de Gematigheyt van het Deel nootfakelijck verargert, ende alsoo belet, dat het sijn Voedsel niet te recht en kan gebruycken, noch wel verteren. Waer door dan in 't selve Deel meerder overtolligheyt, als de Nature gewoon is, vergadert wert; 't welck de oirsaeck is, dat de Etter niet in 't beginsel van de quetsinge, maer eerst daer na, te weten, ontrent den vierden dagh gemaect en wert; als wanneer de vervlogen Wermte haer wederom begint te herstellen. Nu na de gelegentheyt der Deelen, soo wert haer Gebruyck, ende Werckinge verhindert. Een gewonde Huyt en kan de onderste Deelen niet bedecken, een door-gesneden Buyckvlietsch niet de Dermen. Het Hoornigh-vlietsch gequetst zijnde, en kan niet besluyt de Ooghs-vochtigheden. Als Aderen, ende Slagh-aderen afgesteken werden, soo moeten sy het Bloedt, met de levendige Geesten laten uyt-loopen. Door-sneden Zenuwen en konné niet behouden de Zielijcke Geesten. Hier door werdt dan de Teringe verhindert, 't Gesicht belet, Voedsel ende Beweginge benomen. Op de selfde maniere gaet het met andere Deelen.

(4) De *Verscheydenheyt* der Wonden blijkt vooreerst uyt den Aert, ende de Gelegentheyt van 't Deel, dat gequetst is; zijnde het eēfachter, als het ander; het een uytwendigh, het ander innerlijck; sommige voorname, andere daer minder aen gelegen is.

Ten tweeden wert dit onderscheyt getrocken, uyt het eygen Wesen der Wonden, te weten, dat eenige enckel zijn, daer niet anders by de openinge is; andere gemenght met Brant, Rose, Knutsinge, Kout-vyer, ende diergelijcke; ofte daer Koortsche, Bloet-storinge, Kramp, ofte yet anders toe-slaet; daer een Been by gebroken, ofte Ontledet is; als oock daer hem Quaden aert by vought, het zy dat de Wonde gegeven is met een vergiftigh Geweer, ofte datse van eenigh
boos

boos Menschē, rasenden Hondt, ofte een venijnigh Beest gebeten is.

Ten derden vallen, van wegens de Gedaenten, de Wonde groot ofte kleyn, even door het vel, ofte diep, nauw ofte wijdt, recht ofte krom, langh ofte ront.

(5) Een Wonde werdt *veroirsaect* door al het gene scherp is, gelijk alderhande Geweer, als oock door Vallen, Slaen, Bijten ende Schieten; het zy het laetste met Pijlen geschiet, gelijk hier voortijts gewoonlijck was, ende noch in Indyen, ende eenige andere plaetschen gebruyckelijck is, ofte met Kogels, gelijk nu meest door de geheele Werelt in swangh gaet.

(6) Op de *Ken-teyckenen* en is niet veel te seggen, dewijl een Wonde de selve mede brengt. Doch al is't, dat de Openingh de gequetste Plaets wel van buyten in de Huyt vertoont, soo en valt evenwel soo licht niet te onderscheyden, wat Deel van binnen gequetst is, als de Wonde diep door-gaet. De kennisse daer van wert genomē uyt de Gelegenthey, ofte de Leger-plaetsch van het Deel, de beschadighde Werckinge, het gene de Wonde uyt-geeft, en uyt de Toe-vallen.

Wat het eerste belangt, als een Hooft diep gequetst is, soo magh men wel dencken dat de Wonde tot in de Herffenen schiet; als yemant dwars door de Borst gesteken is, dat de Longen gerocht zijn; wanneer de steeck diep in den Buyck gaet, dat dan de Dermē, ofte de by-leggende Deelen den selvē ontfangen hebben. Indien door een Buyck-wonde de Dermē uyt-schieten, sulcks beteyckent, dat het Buyck-vliesch, als de selve bekleedende, is door-gesneden. Ende soo is't voorts met andere Deelen, welckers Leger-plaetsch elders is aen-gewesen.

Ten tweeden, toont oock de verhinderde Werckinge, wat Deel datter gequetst is. Indien yemant gevallen, gesteken, ofte getrapt zijnde, sijn root, ende bloedigh Water niet en konde houden, 't selve soude een

6 V A N D E W O N D E N .

teycken wesen , dat de Sluyt-spier van de Blaes gekreuckt was . Indien door de quetsuyre het Deel niet en kan beweeght werden , sulcks beduyt dat de Zenuwen getroffen zijn .

Ten derden , wat aengaet het gene uyt de Wonde koomt; als sulcks in een Buyck-wonde Gijlis, dat beduyt quetsinge in de Maegh, ofte dunne Dermien; als het Kamer-gangh is, in de dicke Dermien; Water, in de Blaes . Wanneer uyt een Borst-wonde Lucht berst, sulcks is een teycken dat sy door-gaet , ende wel lichtelijck de Longen gequetst heeft . Of een Ader, ofte Slagh-ader af-gesteken is, vertoont het Bloedt : alsoo het uyt de Slagh-aders al springende voort-komt, oock dunder, ende rooder is, als dat uyt de Aderen loopt .

Ten vierden, werden noch Ken-teyckenengetrocken uyt de Toe-vallen, gelijk groote Pijn, met Treckinge der Leden , terstont op de quetsure volgende, beteyckent, datter een Zenuwe gerocht is .

(7) Wy komen tot de *Voor-teycken*en, daer seer veel aen gelegen is, ende die daerom van ons wat wijd-loopigh sullen ondersocht worden .

Het Gevaer van een Wonde staet af te nemen soo uyt de gelegentheyte van de Openinge , als van het gequetste Deel .

Hoe dat het Deel voornamer, ende de Wonde grooter ende dieper is, ende quader gedaente heeft, hoe het gevaer grooter valt . Derhalven zijn de Wonden, die de binnenste Deelen raken, seer sorgelijck, dewijl het gebruyck van de selfde Deelen het Lichaem niet mischen en kan, de Heel-middelen nauwlijcks soo verre en kunnen gebracht werden, ende de Uyterlijcke bekleedende Deelen oock nootsakelijck moeten swaerder gequetst zijn .

Vleysch-wonden, die niet diep en gaen, en hebben geen swarigheyt, 't en zy datter een meester overkoomt, die de swarigheyt mede brenght. Soo schrijft

V A N D E W O N D E N. 7

Dr. *Forest* 6. *Obs. Chir.* 1. van een kint, dat in zijn Bil met een mes niet diep gequetst zijnde, een Boerenmeester kreegh, die uyt onervarentheyt 't Kout-vyer in de Wonde meesterde, waer van het kint storf. Soo kan oock by een ongeachte quetsinge wel yet onverwachts vallen, dat de doot veroorsaect. Het gebeurde te Leyden, doen ick daer studeerde, dat seker Student, mallende met een dochter, van de selfde met een spel in de Muys gesteken werde, waer toe slaende een Onstekinge met groote Pijn, daer na het Kout-vyer, ten laetsten de Doot volghde. Ende ick weet diergelijke meer-malen geschiet te zijn. Dan hier soude men mogen seggen, datter een Zenuwe gerocht was; als mede in 't volgende exempel, beschreven by den Cardinael *Bembus*, in 't III. Bouck van zijn Veneetsche historye. *Aloisius Portus*, seyt hy, een jongman van sonderlinge sterckte, ende vromigheyt, na dat hy hem stoutelyck midden onder de vyanden begeven, ende de selve al in de vlucht geslagen hadde, kreegh door een van de selvige soo kleyne quetsure in den Hals ontrent de Pesen, dat den degen nauwlijcks door het Vel ging, viel niet-te-min terstont beroert van 't paert, ende en konde nimmermeer wederom te recht komen. Doch al schrijft *Bembus*, dat de quetsure nauwlijcks door het Vel en ging, soo en heeft de Beroertheyt daer niet kunnen over-komen, sonder dat de Zenuwen souden beschadight wesen. Maer sulcks en heeft geen plaets in een lichte, ende even-wel doodelijcke Wonde, verhaelt by een ander Italiaensch history-schrijver *Iovius*, in *Elog.* alwaer hy schrijft, hoe *Petrus Gravina*, gaende na den middagh in de schaduwe wandelen, hem een Castanye met haer stekelige schorsse even op het Been viel, ende dat hy die plaetsche wat krouwende, de Koortsche kreegh, ende storf. *Adeo enim subtiles caussas fata inveniunt, cum ex decreto urgent*, gelijk *Iovius* besluyt.

De gene, die de Blaes door-steken is, ofte de Herffenen, ofte het Herte, ofte het Middelfrift, ofte een van de dunne Dermen, ofte de Maegh, ofte de Lever, dat is doodelijck; schrijft Hippocrates, in de 18. Kort-bondige Spreuc-ke van het 6. Bouck. Maer doodelijck verstaet hy op verscheyde plaetschen, gelijk gemeenlijck geschiet, ende hier leyt hy sijn selven uyt Coacar. 509. alwaer hy seydt, dat de gequetste meestendeel van soodanige Wonden sterven, ende vought daer noch andere by, te weten van het Ruggen-mergh, de grove Aderen, de Stroten-ader, de Longen, ende binnenste Zenuwen. Welcke Deelen wy nu allegader vervolgens nader sullen gaen ontleden.

Wat de Herffenen belangt; die Wonden stelt Hippocrates meest doodelijck, doch en gaet altijd niet vast. Want men siet alle daegh, datter vele van door komen; ja oock die van het Mergh selve door de Wonde quijt werden. Soo schrijft Fallopius in 't 4. Cap. van sijn gemelte Bouck, dat yemant te Ferrara, in 't midden des winters, van de Herffenen af-genomen is de groote van een Gansen-ey, die even-wel genas. Diergalijcke hebbe ick mede eertijds gesien te Bononyen, ontrent Ferrara, in een edelman van Verona, geluckelijck heelen door mijn weerde meester Bartoleti. Het selfde getuygen Guido, Carpus, ende andere Heel-meesters, te sien uyt de exempelé vergadert by Schenckius 1. Obs. 40. ende 42. By de welke ick om sijn vremdigheyt noch een sal doen, seer onlangs my voor-gekomen; hoe-wel het soo wel niet uyt gevallen is. Een kint van ses jaren, viel een stock met sijn eynde vlack neder op de sfincker zijde van 't Hooft, welke val even soo groote breuck in de Pan maeckte, als het hooft van de stock groot was. In 't eerste quam door een kleyn gaetjen altoncxkens het Breyn uyt-puylé, gelijk voos vleysch, tot dat het, op de groote van een balleken, van selfs af viel, ende wederom van nieuws uyt groeyde. Ter-
font

V A N D E W O N D E N. 9

stont na de quetsure werde het kint in de rechter zijde getrocken (de oirfaeck is by *Laurentius* nae te sien in *Anat.*) daer na in de slincker zijde beroert, ende doen wederom getrocken, tot dat het op den 15 dagh storf. Het Beckeneel was meest van Herffenen uyt-geput, gelijk men, sonder verder openen, door de Wonde, met het scheyden van de geknutste, ende gemorselde beenderkens, genoegh konde sien. Seer wel heeft *Celsus*, ende na hem *Fallopis*, geseyt, dat de Wonden der Herffenen niet enckelijck de Doot mede en brengen, maer alleen wanneer haer gront-vest gequetst is. Want als dan wert het beginsel der Zenuwen gestoten, het zy door verstoppinge, het zy door toe-drucken, het zy door af-snijden, ende soo sterft de Mensch dan, als van een Popelsy, door belet van toe-vloeying der geesten: ofte van Treckingh der Zenuwen (als de selve geprickelt werden) die gestadige Pijn, Waken, Flauwte, ende Kortem adem verwecken, waer door de gequetste ten laetsten koomt te stikken. Het selfde geschiet oock wanneer het bloet, uyt sijn Vaten geborsten zijnde, in de Herffenen bederft, ende verrot.

Dit doen de Wonden, op wat manier, ende door wat wegh, 't zy door het Beckeneel, 't zy door de Oogh-kasse, ofte anders, sy tot in de Herffenen raken. Aen-merckens waerdigh is de geschiedenisse van *Henrick* de II. koning van Vranckrijck, verhaelt by de *Françoische*, ende andere *History-schrijvers*. Maer noch klaerder by *Paré*, die daer over geweest is, in sijn 9. Bouck ende capittel. De Koningh loopende in *Tournoy*-spel tegen den Grave van *Montgomeri*, kreegh van de gebroken, ende gebrijffelde spere een wonde boven sijn wijnbrauwen in de vleysige huyl van het voor-hoofl tot den kleynen houck van 't Oogh, ende vele splinters in het Oogh selve, 't gebeente rontsom heel blijvende. Den negenden dagh gestorven zijnde, is bevonden, in het deel tegen den Slagh staen-

de ontrent het midden van den Winckel-naet, tuffchen het dicke, ende dunne Herffen-vliesch, een menighte Bloet; het welck aldaer verrottende, ende de Herffen bedervende, sonder twijffel oirfaeck geweest is van des Konings doot. Diergelijcken ongeval is geluckiger uyt gevallen in *François de Lorraine*, Hertogh van Aumale. Dese (gelijck de president *de Thou* schrijft, in 't I. Bouck van sijn Historye) werde in 't schermutsen, met een spies gesteken in sijn Kaeck onder 't rechter Oogh, waer op de spies quam te breken, soo dat het yser met anderhalf voet van 't hout in de Wonde stekende, uyt getrocken moeste werden; het welck hy, sonder eenigh teycken van pijn, uytstont, ende, buyten hope der Heel-meesters, van die sware Wonde genas.

De Wonden van het *Ruggen-mergh*, alsoo het selve een af-setsel van de Herffen is, moeten in gelijcken graed gestelt werdē. *Scmertus* verhaelt van eē Vleyschhouwer, die de Ossen niet en kuysden, maer met een kleyn mesken in den Neck stack, waer van sy terstont in suyseling ter neder vielen.

Het Herte (seyt *Avicenna*) en kan geen openinge, noch swellinge, soo lange 't leven duyr, verdragen. *Bonivinius* verhaelt even-wel *de Abd. morb. causs. 65.* een genesen te hebben, die in 't Herten-vlies ('t welck *Plinius 11. Nat. 37.* tegen is) gesteken was. Dan daer en was het Herte selve niet geraeckt. Anders houden het alle de Geneef-meesters daer voor, dat de Hert-wonden on-geneeslijk zijn; gelijck de poët *Ovidius* oock seyt, *1. de Ponto 4.* dat al quam den god *Esculapius*, met sijn heylige kruyden, hy even-wel geensins de Wonden van 't Herte soude kunnen heelen.

Afferat ipse licet sacras Epidaurius herbas,

Sanabit nulla Vulnera Cordis ope.

Ende niet alleen dat soodanige Wondē on-geneeslijk zijn, maer sy brengen gemeenlijk de doot voor haer.

Het

VANDE WONDEN. II

Het welck niet vreemt en is. Want dewijl het Herte den oorspronck, ende de fonteyne is van de natuyrljcke Warmte, ende levendige Geesten, (waer in ons leven bestaet) die terstont in 't quetsen vervliegen, soo en konnen de andere Dcelen van 't Lichaem het minste by haer selven niet bestaen. Behalven noch, dat het Bloet met sulcken geweld uyt berst, dat het de Longen, ende 't Herte door sijn menighte overstolpt, ende alsoo den gequetsten doet sticken. *Fernelius* schrijft 5. *Patbol.* 12. dat de Hert-wonden, als sy niet diep in de Holligheden en gaen, niet terstont om en brengen. Soo schrijft *Brasavolus* over de gemelte Spreucke van *Hipp.* een Vercken gesien te hebben, dat in den tip van 't Herte gequetst zijnde, noch at, ende een uyr leefde. *Iacotius* over de *Coac.* seydt van een Hart, dat lang een pijn in sijn Herte gedragen hadde; 't welck *Vega* over *Galen. de loc. aff.* mede bevestight; gelijk *Jul. Alexandrinus* van een Haes, die midden door de Borst ende 't Herte geschoten was. Wanneer de Wonde, schrijft *Galenus* 6. *Aph.* 18. en 5. *de loc. aff.* 1. maer in 't vleysch van 't Herte is, soo kan de gequetste noch wel een nacht over halen, dan moet even-wel sterven. Soo seydt mede de gemelte *Ovidius* van kleyne Hert-wonden 12. *Met.*

————— *parvo Cor Vulnere laesum,
Corpore cum toto, post tela educta, refrixit.*

Maer, seydt *Galenus*, van een Wonde, die diep in gaet, moet de gequetste nootzakelijck op staende voet sterven; insonderheyt by aldien de sijncker holligheyt gequetst is. Want uyt de selve wert het heetste, ende sijnste Bloet, met sijn Geesten, ende natuyrljcke Warmte door de Slagh-aderen over het geheele Lichaem krachtelijck gespeut. De koning van Franckrijck, *Henrick* de 4. is met een mes moordadigh gesteken tusschen de vijfde ende seste Ribbe, ende daer mede de aderige Slagh-ader tot op het sijncker Oir van 't Herte

af gefneden , ſoo dat hy terſtont de ſprake , ende 't leven verloor , het Bloet hem met groote golvē de keel uyt-ſpeutende . Wat langer duerde het met een Edel- man (verhaelt by *Paré 9. Chir. 30.*) die met een ander vechtende , een ſteeck kreegh onder de ſlincker mam , door gaende in 't Herte , ende even-wel na verſcheyde ſteken , die hy aen bracht , ſijn wederpartye vluchten- de noch twee hondert ſchreden vervolghde , tot dat hy doot ter aerden viel . Het Lichaem geopent zijnde , ſchrijft *Paré* bevonden te hebben , een Wonde in 't vleyſch van 't Herte , daer een vinger in konde , ende een groote menighte van Bloedt over het Middelfriſtgeſtort . Langer tijdt heeft gehad ('t gene nu voorleden weeck gebeurt is) ſeker man , tuſſchen de vijfde ende ſefte Ribbe (wy rekenen van boven) geſteken zijnde , tot aen 't rechter Oir van 't Herte , die noch ſes-ende-dertigh uren na de quetsure leefde , niet geklaeght hebbende als over den korten Adem , hem ſonder twijffel mede veroirſaect door de groote menighte van Bloedt, dat in ſijn Longen , ende op 't Middelfriſt bevonden werde . Een ander exempel heeft *Sennertus* van een krijghs-knecht , die in 't rechter Oir van 't Herte gequetſt zijnde , alſoo de ſlincker zijde gaef bleef , ſijn leven noch ſefthien dagen vertroock .

De Wonden van de *Longen* loopen groot gevaer , doch en zijn niet alle nootwendigh doodelijck . De gene , die alleen de ſelfſtandigheyt van de ſelve raken , ende ſoo groot niet en zijn , dat ſy het Adem halen beletten , ofte de Levend-makende kracht ſchierlijck om-ſtooten , het zy met de Geeſten te verjagen door veel bloeyen , ofte het Herte , door het uyt-geven van veel bloets , te overſtelpen . Dan wanneer de Wonde groot is , ende niet alleen de ſelfſtandigheyt , ofte het vleyſch van de Longē gequetſt is , maer oock de groote Vaten , te weten de voorname tacken van de Aderlijcke Slagh-ader , ende Slagh-aderlijcke Ader , dat is doo-

doodelijck, vermits in de selvige het Bloet in menigh-
 te stort, ende de Levendige geeften vervliengen, de
 Longen, ende Herte van het overvloedigh Bloedt
 overvallen, ende de gequetste alsoo gestickt werdt.
 Van de eerste soorte, te weten Longe-wonden, die
 geheelt zijn, heeft *Schenckius* verscheyden exempelen
 vergadert 2. *Observat.*

Dat de Wonden van de *Stroot-ader* niet alle doode-
 lijk en zijn, toont de *Laringotomia*, dat is als de selve
 in *Squynantye* geopent wert. Maer wel verstaende soo
 werden soodanige genesen, die niet groot en zijn, en-
 de in de welcke alleen de Vliesen, daer de ringen van
 de *Stroot-ader* mede gehecht werden, gequetst en zijn,
 waer van *Schenckius* mede eenige exempelen versamelt
 heeft in 't gemelte bouck. Maer de kraeck-beenige
 Ringen selve komende te quetsen, en konnen om haer
 hardigheyt niet heelen. Doch soodanige Wonden en
 brengen geen schierlijcke, maer een langhsame doot
 aen; te weten, wanneer van de Lucht door de Wonde
 haestigh in-schietende, de Longen veranderen, ende
 verswacken, ofte datter een vleysigh Geswel op de
 Wonde wascht, de welcke met den Adem in te hou-
 den den Mensch doet sticken. Maer die Wonden ste-
 ken de keel haest af, de welcke, uyt gequetste *Stroot-*
aderen, ende *Slagh-aderen*, het Bloet overvloedigh
 in de Longen laten loopen, waer door den Adem ge-
 stickt, ende 't Leven genomen wert. Sulcks en ge-
 schiet even-wel niet van wegen de gewonde *Stroot-*
aderkens, maer van wegen de *Vena jugularis*, ofte de
Arteria soporaria, daer by leggende.

De Wonden van het *Middelrif* moeten onderschey-
 den werden na sijn vleysigh, ofte vlietigh Deel. De
 Vleysige zijn genceflijck, dan de Vliesige werden sel-
 den genesen. Want daer komen terstont quade Toe-
 vallen by, *Rasernye*, korten Adem, *Koortsch*, *Kramp*,
 ofte *Treckinge* van Leden. Doen de *Romeynen*,

14 V A N D E W O N D E N .
ende Albanefers haer heerschappye stelde van elcke zijde aen drie gebroeders, soo stack een van de Romeynen sijn wederpartye door het Middelft, waer van hy op de plaetsch doot bleef, gelijk de Griecksche history-schrijver *Dionys. Halicarnassæus* betuyght in sijn 3. Bouck, dat van *Livius* soo nauw niet beschreven is.

De Wonden van de *Maegh* en vallen niet altijd ongeneeslijk, als met verscheyde exempelen kan bewezen werden, als oock met het gene noch onlanghs in Pruyssen gebeurt is, aen sekeren Boer, die een Mes door geslickt hadde, 't welck hem uyt de *Maegh* gesneden is; gelijk dat breeder beschreven werdt by de gene, die daer over gegaen heeft, ende tot Leyden gedruckt is. Diergelijke verhaelt *Crollius* van een Boheemschen Boer in de Voor-reden van sijn *Basilica Chymica*, *Cornax* in een antwoort aen Dr. Hertogh, ende *Iul. Alexandrinus* over *Galen*. 6. Meth. 4. mede over-gestelt by *Schenckius* 3. Obs. 121. die oock noch eenige andere exempelé heeft in de volgende 122. Aen-merckinge.

De Wonden van de *dunne Dermén* stelt *Hippocrates* onder de doodelijcke, gelijk sy oock meest zijn, door de menighte van haer Aderen, ende geheel Vliesgh wesen; waer door op haer quetsinge vallen groote Pijn, ende Krimpingh, Nock, ende Flauwte. Maer alderquaetst zijn noch de Wonden, die over dwars komen, alsoo de af-geweken lippen gantsch niet geheel en kunnen werden. *Henrick* de 3. koning van Vranckrijck, kreegh van een Monick in sijn Dermén soo een steeck, waer hy niet lang na en leefde. Beter geluckte een Buyck-wonde in Graef *Willem van Nassouw*, stadhouder van Vriesslandt. Dese, gelijk *Reydt* verhaelt in 't 9. Bouck van sijn Nederlantsche historye, treckende in 't jaer 1592. tegens *Verdugo*, die aen-quam om het belegerde Coeverden te ontfetten, ende met hem staende, werde in sijn slinker zijde geschoten, soo dat

dat de Kogel by den Navel wederom uyt quam . Hy bleef even-wel tot den alder-laetsten in den strijdt , ende werde volkomentlijck genesen ; gelijk hy oock lange jaren daer na geleest heeft . Dan dese Scheut en sal wel lichtelijck door de Dermé niet gegaen wesen .

Daer werden verscheyde exempelen by de Geneesmeesters verhaelt (gelijck te sien is by *Sennert. 4. Chir. 3.*) der gener , die van een gequetste *Lever* genesen zijn . Dan sulcks is te verstaen , wanneer de selfde ('t welck oock plaetsch heeft in de *Milt*) maer boven op , ofte in haer vleysch gerocht is , sonder quetsinge van de groote Aderen : Want die gequetst zijnde , dan valter seer groote bloet-storting , die den gequetsten het leven beneemt . Daerom seyt de poëet *Homerus* in sijn 9. *Odyss.* dat *Ulysses* , om den grooten een-oogh *Polyphemus* van kant te helpen , hem stack , daer het Middelrif de *Lever* om-helst . Welcke kennisse *Homerus* , gelijk veel andere , sonder twijffel van de Joden getrocken heeft . Want wy lesen in 't 2. Bouck der Koningen op 't 2. ende 3. capittel , van de Wonde , daer *Abner Azaël* , ende wederom *Ioab Abner* , het leven benomen heeft , duyden de Wijsen op de *Lever* .

De Wonden van de *Blaes* werden , onder de doodelijcke , van *Hippocrates* , voor uyt gestelt . Maer hier dient onderscheyt gemaeckt tusschen den Hals , ende het Lichaem . Den Hals , alsoo hy vleysigh is , kan lichtelijck genesen , gelijk het Steen-snijden , dat *Hippocrates* , daer van onbewust zijnde , niet en soude hebben toe-gestaen . Ende ick hebbe verscheyde kinderen gesien , die binnen de acht dagen dicht toe geheel waren . Dan heb oock bevonden , dat de gene , dit het vleysigh lichaem van de *Blaes* door-sneden , ofte gescheurt was , den selfden dagh storven . Nochtans schrijven andere , dat oock Wonden in 't lichaem , ende den gront van de *Blaes* genesen werden . Want , seggensse , de *Blaes* en is niet geheel vleysigh , maer haer

buytenste vleysch is wat vleyschachtigh, waerom het oock by *Aquapendens*, ende *Spiegel*, gehouden wert voor een toe-treckende Blaes-spier. Ende van dese genesinge werden verscheyde exempelen by gebracht by *Roussetus* 3. *de partu Caesareo* 6. 7. 8. ende 9. als mede van *Schenckius* 3. *Observ.* 302. Even-wel en hebbe ick niet konnen gewaer werden, dat soodanige Wonden volkomentlijck genesen: maer wel bevonden, dat in de gene, die van een grootē Steen, de welcke de Blaes wat uyt-tornde, gesneden waren, de kanten vereelden, ende soo een *Fistel*, ofte loopt gat bleef, waer door de gesnedenen al haer leven leck gingen. Welck leven niet-te-min soo gaende, noch langh kan dueren. Soo dat hier, gelijk oock in andere Wonden wel aen te mercken staet, wat anders te zijn, een Doodelijcke wonde, ofte een Ongeneeslijcke.

De groote *Aderen*, ende insonderheyt de *Slagh-aderen*, alsoo sy, gequetst zijnde, niet en konnen gestopt, ofte toe-gebonden werden, ende dat het Bloet terstont met menichte uyt-vloeyt, de Geesten vervliegē, soo volght daer nootsakelijck op Flauwte, ende de Doot. Ja al werde dat al wat uyt-gestelt, soo soude het Bloet, buyten sijn Vaten ronnende, ende bedervende, een quaet-aerdige Koortsche, Kout-vyer, ende andere doodelijcke Toe-vallen veroirsaken.

Voor 't laetste stelt *Hippocrates* onder de doodelijcke Wonden, die van de innerlijcke *Zenuwen*, de welcke ick even-wel niet en kan voor doodelijck op nemen, maer wel, dat daer van de Deelen, de welcke door de selvige haer Gevoelen, ende Bewegen wert aengebracht, beyde verliesen, ende dien-volgende oock dapper verswacken. De door-sneden *Zenuwen*, schrijft *Plinius* 11. *Nat.* 37. en heelen niet, gelijk oock het *Kraeck-been*, ende de *Wijn-brauwen*. De *Kraeck-beenige* deelen, om dat sy haer rechte stoffe niet wel en konnen bekomen, en genesen soo lichtelijck niet; veel minder de *Zenuw-*
ach-

achtige, ende Vliesige leden, gelijk oock de Banden, Gewrichten, ende diergelijcke, de welke beschadicht zijnde terstont met Pijn overvallen werden, waer op dan volgen Onsteking, Koortsche, Treckinge der Leden, ende andere quade Toevallen.

Dus verre is gesproken van de gequetste Deelen; wy komen nu (gelijk in 't beginfel gesevt is) tot de gelegentheyt van de Quetsure, ende hare Toevallen.

Treckinge der Leden, houdt *Hippocrates* in de 2. Kortbondige spreucke van sijn 5. Bouck, als sy de quetsinge volght, voor een doodelijck teycken. Het welck meest soo uyt-valt, seyt *Galenus* in sijn Uyt-legginge, doch niet altydt. Ende *Hollerius* schrijvende over de selve Spreucke, stelt vierderley oirsaeck van desen Kramp. Somtijts, schrijft hy, treft de Wonde groote Aderen, ende Slagh-aderen; waer op dan een groote Bloet-stortingh volght, ende vervolgens de Kramp, ende Flauwte; waer van sy even-wel niet altyt en steruen. Somtijts valt de Wonde in Zenuwachtige deelen, waer dan by kan komen een Onsteking; gelijk mede somtijts de Wonde niet wel gesuyvert werdende, de Etter door sijn scherpigheyt de Zenuwen mede deelt, ende alsoo beneffens de andere Oirsaken, Treckinge der Leden veroirsaeckt.

Gallachtigh Braken terstont na het ontfangen van de Wonde, ofte na de Onsteking komende, is een quaet teycken, als beduydende, dat Zenuwachtige deelen gerocht zijn.

Een Wonde, die met scherp Geweer gemaect is, valt lichter te genesen, als de gene, die met een plompen, ofte verroesten Degen gesteken, ofte met een Kogel geschoten is. Want een enckele openinge kan veel rasser heelen, als daer een Pletteringe van het omstaende Vleysch by-gevought is; dewijl, voor al eer tot toe-heelen van de Wonde te komen, de geknutste kanten moeten verswieren, tot etter gebracht, ende

gefuyvert werden; 't welck lange tijdt vereyft.

Ronde Wonden vallen swaerlijck te heelen. Want al-
les vereenicht door versamelingh van twee uyt-seeck-
fels; het welck in *Ronde wonden* geen plaets en heeft,
alsoo de *ronde gedaente* geen uyt-seeckfels en set.
Daer-beneffens, alsoo groote *Wonden* (alles anders ge-
lijck zijnde) qualicker te heelen zijn, als de kleyne, en-
de dat de groote gerekent wert, na dat de kanten verre
van malkanderen staen, soo heeft sulcks plaetsch in
Ronde wonden. In tegendeel gaet het met *Langwer-
pige*, ofte die den draet van de *Spier* volgen; die der-
halven oock lichtelijck toe-heelen.

Hippocrates oordeelt in de 23. Kort-bondige spreuc-
ke van sijn 4. Bouck, dat de gene, die door haestige, ofte
langhdurige Sieckten, ofte door *Wonden*, als oock *andersints*
uyt-gemergelt zijn, *Swarte-gal*, ofte gelijk *Swart Bloet* van
beneden af gaet, 's anderen-daghs steruen. Dient tot reden,
dat de *Nature* in een sober, ende swack *Lichaem*, niet
alleen onbequaem en is om te overwinnen, maer selver
oock om te wederstaen den quaden Aert van de *Swar-
te gal*, de welcke, staende het *Gebreck*, allencxkens
de overhant genomen heeft, ende alsoo nootsakelijck
de *Doot* tot gevolg treckt. Aldus wert oock be-
vonden, dat sommige op haer verscheyden soodanige
Swarte-gal uyt-braken; het welck van *Hollerius* op
dese Spreucke wel aen-geteyckent, ende van my dick-
wils gesien is. Dan dit heeft even-wel alleen plaets in
de gene, gelijk de Spreucke oock luydt, die *kranck*,
ende uyt-geteert zijn. Maer die noch krachten heb-
ben, losen wel *Swarte vochtigheden*, sonder eenigh
gevaer, ende tot verlichtingh van haer *Sieckte*; te
weten als de stercke *Nature* op haer gestemde *Schey-
dagen* (*Dies critici* genoemt) het *Lichaem* van de bela-
stende, ende schadelijcke *Swarte vochtigheden* suy-
vert, ende ontlast.

Een matige *Swellinge*, die een *Wonde* over koomt,
geeft

geeft een goet teyckē. Soo schrijft *Celsus*, de Romeynsche *Hippocrates*, in 't 26. Cap. van zijn 5. Bouck; Dat een Wonde al te seer swelt, is gevaerlijck; dat se niet en swelt, is alder-gevaerlijckst. Sulck is een teycken van groote Onstekingē, dit van een verstorven Lichaem. Hier toe streckt insonderheyt de 66. Kort-bondige spreucke van den ouden *Hippocrates* in 't 5. Bouck: Wanneer in sware, ende quade Wonden geen dicke Swellinge en koomt, dat is seer quaat. Want alsoo een sware Wonde, gemeenlijck Zenuwachtige deelen raect, in de welcke, als seer gevoelijck zijnde, sy nootwendigh groote Pijn verweckt, ende die wederom groote Toe-vloeying van Vochtigheyt: soo moet daer van oock het gequetste Deel nootsakeelijck op swellē, ende sulcks niet geschiedende, geeft te kennen, dat die Vloet sijnen loop na binnen, ende voornamer Deelen genomen heeft; waer hy veel meerder schade doet. Hier op slaet mede de voorgaende 65. Spreucke van *Hippocrates*, daer hy seydt, dat wanneer de Geswolle wondē schierlick slijckē, verscheyde Siekten op komen, te wetē, wanneer dat de Vochtigheden na de eene, ofte d'andere plaetsche toe sacken.

In Jonge, ende Gesonde luyden vallen de Wonden beter te genesen, als in oude, ende sieckelijcke, om dat in de selve de Nature stercker is, ende haer goet, ende mals Bloet het gescheyde wederom bequamelick kan te samen vougen. Soo bevint men alle daegh dat eene, ende de selfde Wonde veel lichter, ende spoediger in 't eene Lichaem geneest, als in het andere. De president *Thuanus* schrijft in 't 33. Bouck van sijn Historye, hoe in 't treffen tusschen de Konincksche, ende 't volck van den Prince van Condé, binnen in sijn Dye met een stuck geschoten werde *Robert Stuart*, waer van hy met ongewoon geluck haest, ende soo wel genas, dat hy geen mangel en behiel; daer aen d'ander zijde, *Antoine Alegre*, met een Roer in sijn Been geschoten zijnde, nauwlijcks in geheel thien jaren volkomentlick kon-

konde geheelt werden .

Eyndelijck maeckt noch de Tijd van 't jaer , ende de eygenschap van de Plaersch , volgens de gestaltenis van de Lucht , het genesen van een Wonde lichter , ofte swaerder . In de Honts-dagen , ende in 't koutste van de Winter , valt het heelen moeyelijcker , als in de tijdt , die tusschen beyde kooft . *Divæus* schrijft in 't 4. Bouck van sijn Brabantsche historye , dat op 't jaer 901. in den slag tusschen keyser *Lodewijck* , ende *Swendebald* , koning van Lotharingen , niemant van de gene , die gequetst waren , en genas . *Vidius* schrijft 6. de *Morb.* 20. dat binnen Florence de Hooft-wonden meest doodelijck zijn , ende hy wijdt sulcks op de koude , ende dunne Lucht : ende dat te Pifa , ende te Lion daer van weynigh sterven , om dat de Lucht aldaer grover is . Soo getuyght oock *Paré* , dat de Hooft-wonden beswaerder zijn te Parijs , als te Avignon .

(8) Om tot *Genesinge* te komen , soo en vereyscht een enckele Wonde niet anders , als dat de Opening toe-geheelt , ende de gescheide Deelen alsoo wederom vereenight werden . Doch wanneer datter eenige Ongesontheyt te voren in 't Lichaem geweest is , ofte in 't quetsen in de Wonde yet gebracht is , gelijk *Harnas* , Kogel , van de Kleederen , ofte yet anders , ofte oock dat het omstaende Vleysch geplettert is ; in sulcken gelegentheyt , soo moet de ongesonde Gestaltenisse des Lichaems verbeteret , het gene in de Wonde steeckt uyt genomen , ende het gepletterde versworen werden .

Het genesen der Wonden (seyt *Seneca* 1. *ad Marcian*) is licht , als sy noch versch van het bloet zijn : maer wanneer sy door bedervinge in eē quade Swering veranderen , soo werden sy swaerlijcker geheelt . Daer op staet 't gene de poëet *Ovidius* seyt 1. de *Rem. amor.*

*Vidi ego , quod fuerat primo sanabile vulnus ,
Dilatatum longæ damnatuliſſe moræ .*

Soodanige versche, ende enckele Wonden en hebben anders niet van doen, als dat het gene, door het quetsen, van malkander gescheyden is, wederom vereenight werde. Dese Vereeninge is eygentlijk wel het werck van de Nature, de welke uyt het Bloet, dat de Deelen voedet, oock 't gene dat gescheyden is, souckt toe te heelen: maer alsoo daer dickwils veel beletsel tusschen beyden koomt, soo moet sulcks door de Konste wech genomen, de Nature geholpen, ende de natuurlijke Wermte van het gequetste Deel versterckt werden, op sulcken maniere, als wy in 't volgende

4. Capittel sullen aen-wijzen.

(9) Tot de selve insichten dient gehouden een goede *Maniere van Leven*, ende daer in gemijdt al het gene, dat het Bloet verhitten, driftigh maken, ofte eenighsins toe-vloeyingh van Vochtigheden kan verwecken.

Hierom is de *Lucht*, die matigh koel, ofte wat wermachtigh is, de bequaemste. Want de groote Hitte doet het Bloet te seer vloeyen, ende de *Kouw*, gelijk *Hippocrates* seyt, is bijtende.

Indien de Wonde swaer is, soo sal men den gequetsten in 't beginsel weynigh *Spijs*, ende *Dranck* geven; het eerste soude hem beswaren, ende het ander sijn Bloet dunder, ende dien-volgende driftiger maken. Derhalven dient voor-eerst maer gebruyckt een *Gerstepap*, *Panade*, een *slorp-Ey*, geroert, ofte gedopt, een gebrade *Winter-peer*, gestoofde *Quee*; ende soo allencxkens komen tot *Vleysch*, het zy gebraden, ofte met *Lattoun*, *Endriye*, *Porceleyn*, ofte *Suyringh*, met wat *Citroensap*, ofte *Verjuys* gestooft. Alder-best is *Kalfs-vleysch* gebraden, ofte de gesoden *Knor-beenen*, dat wy *Tolboom* noemen; als oock *Kalfs*, ofte *Schapeen-voeten* met *Corinthen*, ofte anders toe-gemaect. De *Wijn*, om sijn verdunnende, verwormende, en drijvende kracht, moet hier gantsch geschouwt werde: maer tot *Dranck* gebruyckt, bestelt *Bier*, daer eenige geharste *sneden Broot*

22 V A N D E W O N D E N .

Broot heet in gestift zijn , ofte daer de *Verkoelende zaden* , met *Peterfely-wortel* , om het Bloet wat te verkoelen , en van sijn Wey te ontlasten , in gesoden hebben .

De *Slaep* dient hier matelijck te wesen , ende eerder te veel , als te weynigh ; also de selve het driftigh Bloet ten deele bedwinght , daer het Waken dat verhet , ende noch driftiger maeckt .

Oeffeninge , ofte *Beweginge van't Lichaem* , als het Bloet beroerende , is hier schadelijck .

Wat het *Af-setten* aengaet , hier dient een open Lichaem gehouden , doch liever door versachtende Moeskruyden , gelijk Beet , Spinagye , Suyring , ofte oock Clysteren , als door Purgatyen , om de Vochtigheden des Lichaems niet te beroeren . Het ontijdigh *By-sla-pen* , van de gene , die nu beginnen te heelen , dewijl het de Krachten , ende de Voedsaemheyt vermindert , doet haer nyt swackigheyt het leven verliefen .

Geenderhande *Beweginge des Gemoets* kan hier voordeel doen , selver niet de schierlijcke Blyschap : dan de meeste schade soude komen van de Gramschap .

Het II. Capittel .

Hoe , ende op wat gront , een Genees-meester den Rechter sal bericht doen , of de gequetste een Doodelijcke Wonde ontfangen heeft , ende daer van nootsakelijck gestorven is .

VAN de Gevaerlijckheyt der Wonden , soo van wegen haer selven , als van wegen de Deelen , die sy quetsen , is nu in het voor-gaende Capittel wijdt-loo-pigh gehandelt . Doch alsoo een Genees-meester dickwils sijn oordeel moet geven voor den Rechter , ofte een gequetste die sterft , sulcks over-komen is door de Wonde , ende dat na sijn getuygenis een doodelijck oordeel over den hant-dadigen gevelt wert ; soo dient hier wel op gelet , op dat den onnooselen niet beswaert ,

swaert, noch den schuldigen vry gesproken wert.

My gedenckt, dat doen de hoogh-geleerde Professor tot Leyden, Dr. Paaw, eertijds uyt-leyde het Boeck der Hoof-wonden van *Hippocrates*, ons wel inscherpte, dat, wanneer den Rechter vraeghde, Of de Wonde, daer een gequetste na gestorven was, hem de Doot nootsakelijck veroirsaect hadde; onderscheyt diende gemaect tusschen een Wonde, daer de Doot op volght, ende eene die de selve sekerlijck veroirsaect. Sommige Wonden brengen nootwendigh de Doot aen, sommige zijn wel dapper gevaerlijck, ende daer vele van sterven, maer eenige oock genesen. Ende een Wonde, daer yemant anders van genesen is, en kan eygentlijck voor geen Doodelijcke gehouden werden; gelijk oock niet de gene, daer uyt Innerlijcke oirsaect wat quaets toe-slaet, of de welcke een Ongesont lichaem over-koomt; maer soodanige alleen, die, in weynigh uren, ofte dagen, de Doot aenbrenght, ende door geen Konste te helpen was. *Farinaceus*, een treffelijck rechts-geleerde, stelt hier over *tit. de Homicid. quaest. 125. part. 1.* seer goet onderscheyt tusschen de Wonden, die enckel, ende by haer selven gantsch doodelijck zijn, waer toe geen Salf te strijcken en is, noch geen Meesters raet te pas en koomt, maer nootsakelijck den gequetste rasch doen verscheyden; ende andere, die wel doodelijck schijnen, maer van de welcke de gequetste juyst niet terstont en sterven, ende somtijts oock genesen.

Nu, ofte sulcke gevaerlijcke Wonden in desen, ofte dien, doodelijck, ofte niet geweest en zijn, wil een ander rechts-geleerde *Boerius* aen-wijzen *Decision. 313. N. 11.* met ses Teycken.

Het eerste soude wesen den *korten Tijd*, te weten, indien de gequetste kortst na de ontfangē Wonde komt te sterven. Over de palen van desen Tijd, alsoo verscheyden gevoelen valt, soo keurt hy voor het beste,

indien de gequetste binnen drie dragen koomt te overliden; welcken tijdt *Bartolus* oock stelt in *L. ult. in fin. ff. ad Leg. Cornel. de Sicariis*: maer andere verlengen die tot den vijfden, oock tot den achtsten dagh; sommige noch tot acht maenden, ja selfs tot een jaer; 't welck vele, als te langh zijnde, niet aen en staet. Maer wat scheelt het, of yemant, by exempel, van een steeck in de Longe rasch sterft, ofte langhsaem uyt-teert. Even-wel geeft ons *Moses* hier van *Exod. 21. dese Wet*: *Wanneer mannen twisten, ende den eenen den anderen met een steen ofte vuyst slaet, ende hy en sterft niet, maer valt te bedde: indien hy weder opstaet, ende op strate gaet by sijnen stock, soo sal hy, die hem sloegh, onschuldigh zijn, alleen sal hy geven 't gene den anderen versuynt heeft, ende hy sal hem volkomentlijck laten heelen.*

Voor het tweede teycken reket *Boërius*, aenhouden van *Braken*, *Koortsche*, ende andere *Toe-vallen*, die van beginsel af de *Doot* bootschappen. Waer by noch wel gevought kunnen werden, *gestadige Pijn*, *Kyamp*, ofte *Treckinge der Leden*, *Nock*, *Raef-kallen*, ende diergelijcke, terstont op het quetsen volgende, ende noch by-blijvende. Want in sulcken gelegentheyd toonen sy wel, door de *Wonde* verweckt te zijn, ende dat de selve oock dien-volgende doodelijck is.

Het derde Teycken stelt hy in de *Wijtte*, en *Diepte*. Ende voorwaer een groote *Wonde* dreyght altijd gevaer: dan die is alleen voor doodelijck te rekenen, de welke soo diep in gaet, dat sy de *Inwendige deelē*, die in't voorgaende *Capittel* beschreven zijn, gescheurt, ende door-wonder heeft.

Sijn vierde Teycken is de *Gedaente van het Geweer*, waer mede de *Wonde* gegeven is, ende waer uyt de *Quetser* kan overtuyght werden, wil gehadt te hebben van om-brengen. Dit gaet het *Recht* aen, niet de *Geneef-konste*, de welke haer niet en moeyt met het voor-nemen van den *Quetser*, maer alleen let op de ge-
le-

legentheytt van de Quetsure. Even-wel kan een Heelmeester uyt Vals geweer, Gevlamde degens, Hakige, ende Venijnige pijlen (gelijck de Indianen beyde gebruycken) oock oirdeelen, dat soodanige Wonden ongeneeslijck waren.

Voor het vijfde, ende seste Teyckē neemt *Boërius*, een *gestadige Pijn*, ende daer op volgende *Kramp*; dan die behooren beyde onder het tweede, daer wy deselvigē alreede gebracht hebben.

Van dese ses Teyckenē, om te oirdeelen, ofte yemant van een Doodelijcke wonde gestorven is, en behouft een Geneef-meester, na het ondersouck van den Aert der Wonde, niet meer als twee te gebruycken. Voor-eerst, sal hy oogh-merck nemen, op de *Kortheytt des Tijds*, daer in de gequetste koomt te sterven. Ten anderen, op de *Gelegentheytt van den Siecken*, indien die gestadigh, van dat hy gequetst was, tot de Doot toe verachterde, met de quade Toe-vallen, hier voor verhaelt. Waer by noch dienen by-gevought drierhande Op-merckingen. Ten eersten, dat de Wonde in haer selven niet Doodelijck en kan geoirdeelt werden, wanneer sy een *Ongesont lichaem* getreft heeft, volgens de Reden (alsoo in 't selve oock lichte quetsuren swaer vallen) ende de Rechten, *L. Qua actione §. Sed etsi quis servum aegrotum ff. ad L. Aquil.* Ten tweeden, dat de gequetste den Raet van eē goet Geneef-meester niet heeft willen volgen, *ongesonde Kost* gegeten, te veel *gedroncken*; ofte oock *By-geslapen* hadde; waer van ick weet, dat eenige swaerlijck gequetste, die al aen de better hant waren, schierlijck kranck wierden, ende sulcks met de Doot bekosten. Ten derde, staet noch te overwegen, ofte oock selfs by den Meester alles wel na de Konste is uyt-gewrocht. Want in sulcken gevalle koomt de schuldt des Doots op den Meester, ende de Quetsen en wert niet gestraft, als een doot-slager, maer alleen over de gegeven Wonde, *L. Qui occidit §. sui.*
en-

ende *L. Si ex plagis ff. ad L. Aquil. en Bartolus in Tract. de Percussionibus*. Hier over kunnen vorders nagesien werden de Rechts-geleerde, ende onder andere, die mede in onse tale over-geset is, *Dambouder*, Raedts-heer van Vlaenderen, *Rer. criminal. 75.* ende den vry wat breeder gaenden *Gaill*, Raedts-heer te Spiers, 2. *Pract. Obs. 111.*

Het III. Capittel.

1. Ofte, by aldien het Lijck van de Neder-geflagene, als yemant daer by quam, began te Bloeden, de selve daerom soude te houden zijn voor Handt-dadigh van dien Man-slagh?
2. Oirsaeck ondersocht. 3. Onsekerheyt.

(I)

OP het gene in 't voorgaende Capittel verhandelt is, koomt noch grootelijcks in na-bedencken, Of het Bloeden van't doode Lichaem, wanneer de gene, die de Wonde gegevē hadde, daer ontrent quam, ende de daet verholen, ende onbekent was, den selven soude overtuygen van den Neder-slagh. Want sulcks wert daeghlijcks bevondē, alsoo te geschieden; niet alleen terwijl de Wonde noch versch is, maer oock, 't welck alle verwonderinge te boven gaet, na verloop van lange tijdt. Hier van is onder andere een aen-merckens waardigh exempel verhaelt by den grooten wijs-geert *Campanella* in sijn 4. bouck *de Sensu rerum* in 't 9. capittel. Seker man, schrijft hy, slough yemandt doot, ende werde om een ander oirsaeck gevangen. Na twintigh dagen ontdeckte een Slagh-regen het begraven Lijck, 't welck quam drijven voor de gevangenis. Ende als de neder-slager het selve uyt de venster slagh, soo begonnen de Wonden te bloeden; niet sonder schrick van den genen, die wist sulcken daet begaen te hebben. Hy wech gaende, hiel het bloeden op; ende daer

daer wederom by komende, quam het oock wederom, gelijk hy selfs na 29 jaren tegens *Campanella* bekendt heeft. Hier van eens in gespreck rakende met den hoogh-geleerden heere *Salmasius*, soo verklaerde sijn Ed. wel te weten, sulcks waerachtigh te zijn, als daer van veel exempelen gesien hebbende. Onder andere verhaelde hy mijn een, dat seer wonderbaerlijck is. Secker Lant-man ontrent Digion, in Bourgoigne, werde vermoort, ende in dē naesten put gesmeren. Na drie jaren dede de stanck van't water, de oirsaeck onderfoucken, waer door dit doode Lichaem voor den dagh quam, tē deele vergaen, ten deele noch gaef. Het welke, voor al de werelt ten toon gestelt zijnde, elck quam sien, ten laetsten oock de gene, die de moort gedaen hadde; waer over het Lichaem na soo lange tijt; ende soo uyt-gemergelt zijnde, even-wel noch Bloedt gaf. Het welck veroirsaecte, dat hy, daer te vorē al eenigh achterdencken op gevallen was, gevangen werde, ende de daet bekennde, sijn verdiende straffe ontfingh. Hierom wert dit Bloeden voor een Teycken om den Doot-slager aen te wijsen, gehouden by vele Rechtsgeleerden, gelijk *A Putco*, *Marsilius*, *Blancus*, *Carre-rius*, *Casomus*, *Menochius*, *Farinaceus*, *Mascardus*, *Boërius*; ende sulcks staen mede toe, uyt de Godts-geleerde, *Tostatus*, ende *A Lapide*.

(2) De wichtigheyt van de saeck soude wel verey-schen kennisse van de Oirsaeck. *Campanella* oordeelt, datter een Onsteltenisse is, niet alleen in den uyt-vlie-genden Geest, maer oock in het Bloet selve. Dit ge-voelen, van een verborgē *Antipathie*, ofte Tegen-strijt, die daer soude wesen tusschen den Neder-geslagene, ende den Neder-slager, ende een begeerte tot wrake, wert mede gehouden by *Pomponatius*, *Langius*, *Gemma*, *Lemnius*, *Magirus*, *Delrio*, ende andere. Want (schrijft de gemelte *Lemnius* 1. de occult. 7.) in de verborgene Na-ture is soo groote, ende stercke kracht, als'er maer een

weynigh levens noch overigh en is , ofte het doode Lichaem werm wert, dat het Bloet begint te zieden , ende, met heete Gal vermenght, te ontfteken . Dese reden soude wel lichtelijck mogen plaets vinden in Gequetste, die noch leven . Ende soo verhaelt *Sennertus* van yemandt, die door sijn broeder een Wonde gekregen hadde , dat wanneer de selve over het verbandt quam , al waren sy al versoent, de Wonde schierlijck ontsprongh ; ende als hem daer na den toe-gangh geweygert was, het Bloedt stelpste . Maer dat *Lemnius* voor-geeft , en kan in 't minste niet gepast werden op het gene uyt *Campanella* verhaelt is , ende noch minder op dat van *Salmasius* , in welck Lichaem de minste wermte niet en konde wesen . Ende in verscher Wonden souden mogen gevraeght werden , wat het is , dat het Bloedt tot zieden brenghet , op de tegenwoordigheyt van den Neder-slager ? Want te seggen sulcks te geschieden, door eenē verborgen Strijdt, die tusschen haer beyde staet, en is niet veel anders , als de oirsaeck voor verborgen te stellen , gelijk sy inder daet noch is . Dan voor soo veel het exempel van d'heer *Salmasius* aengaet , ick en kan my niet anders in-beelden , ofte dat is een enckel wonder, waer door d'rechtvaardige Godt dien moordenaer nae soo lange tijdt noch heeft willen straffen .

(3) Dat vorders dit Bloeden niet *sekerlijck* en kan over-tuygen van Neder-slagh , blijkt oock daer uyt, dat , wanneer de kisten niet geheel dicht en zijn , het Lijck in 't dragen , door het roeren ende bewegen , Bloet van hem geeft; gelijk mede wat langh gehouden zijnde, het Bloedt, dat na het overlijden terstont dick, stijf, ende geronnen was, daer na, door bedervinge , ende verrottinge , waterigh , dun , ende driftigh wert, ende alsoo van selfs lichtelijck kan uyt-zijpen .

Hier-benevens werdt oock getuyght , gelijk ick sommige hebbe hooren verklaren, dat het doode Lichaem

haem bloedet, wanneer de naeste Vrienden, en Bloet-
 verwanten daer by komen. Dit leyt de gemelte *Lem-
 nius* op een *Sympathie*, dat is, een onderlinge Over-een-
 stemminge der Nature, die het Bloedt uyt treckt.

Dat aldus Tegen-strijdt, ofte Over-een-stemmin-
 ge, twee dingen malkander recht tegen, in 't spel ge-
 bracht moeten werden, wijst genoegh aen, dat het
 Bloeden van den Neder-geslagen in yemandts tegen-
 woordigheyt niet en getuyght, den selven daer aen
 handt-dadigh geweest te zijn. Over dese sake is bree-
 der geschreven by den treffelijcken Rechts-geleerden
Bocerus in sijn bouck van het Onder-vragen, ende Pij-
 nigen der Misdadigē; als oock by *Casmannus* in 't laet-
 ste cap. ende de laetste *quest.* van sijn *Somatologia*. Ende
 onlanghs te Roomen by *Zacchias* 5. *Quest. medico-lega-
 lium* tit. 2. *qu. 8.* daer hy oock uyt Duytschē by-brengh,
 hoe in Duytslandt de manier is, dat, alsoo den Rech-
 ter, op den selfden dagh, dat yemant ter neder geleydt
 is, geen prouf en kan nemen van den doot-slager op
 de verhaelde maniere, sy den Duym van den neder-ge-
 slagene, met het Vleysch rontsom af-snijden, ende den
 selven doen bewaren tot thien, twaelf, vijftien, ende
 meerder dagen; ende indien sy ondertusschen yemandt
 in handen krijgen, daer achter-dencken van den man-
 slagh op valt, dat sy dan letten op den Duym, die in de
 eygen plaets, daer de gevangene sit, bewaert wert, en-
 de wanneer die Bloedt geeft, dat sy dan meenen de sa-
 ke gevonden te zijn, ende daer op derven komen tot
 scherper ondersouck, ende de Pijn-banck.

Het IIII. Capittel.

1. Dat vereyscht wert tot Verbandt der Wonden. 2. Weck
 te nemen 't gene tegens de Nature in de selve steeckt, en te belet-
 ten, datter niet van nieuws in en kooft. 3. Bloedt te stelpen,
 4. Maniere van Heelen. 5. Van Etter-maken. 6. Wiecken.

7. Swachtels, 8. Popsens, ofte Compressen, 9. Toenaeyen, ende Aen-kleven, 10. Het gequetste Deel in bequame gestalte te houden.

(1)

NAer dat in 't eerste Capittel de Genesinge der Wonden in 't algemeen is aen-geroert: soo sullen wy de selve nu vervolgen met de *Maniere van Verbinden*. Ende, gelijk alle Gebreken, door haer Tegen-strijdende middelen verdrevē werden: soo bestaet oock het Heelen van de Wonden, in het wederom by-een voutgen van 't gene gescheyden, ende, door het quetsen, van malkander af-geweken is. Dan, om daer wel toe te geraken, is nootzakelijck, datter niet in de Opening, ofte tusschen de Kanten en steeckt, noch niet toe en valt; als oock, dat het verbandt wel bewaert, ende het gequetste Deel versterckt, ende by sijn Natuyrlijcke Wermte behouden wert.

(2) Om dan de rechte Genesinge te bekomen, soo is voor-eerst van nooden, dat, als'er yet tegens de Nature in de Wonde schuyt, het selve wech genomen, ende de Wonde klaer, ende suyer gemaect werdt. Want sulcks aldaer verblijvende, soo en is niet mogelijk de Wonde te sluyten, ofte al gesloten zijnde, toe te houden. Derhalven en moet het Bloedt niet terstont gestelpt werden, ende niet voor dat het gene in de door-sneden Aderkens hanght, is uyt gelooopen. Want als dan wert de Onstekinge beschut, ende het Sweren, als minder stoffe vindende, vermindert. Maer 't geronnen Bloet dient met *Plocksel* wel gesuyvert, op dat het door sijn bedervinge geen Koortsche en verwecke, ende met eenen het Heelen verachtere. Men moet oock goede sorge dragen, datter van binnen niet in en sackt, ende van buyten niet in en valt. Daerom dient oock in plaetschen, die met Hayr begroeyt zijn, het selve af-geschraapt. Want komende anders in de Wonde te steken, het Toe-heelen soude beletten. Sulcks
doet

doet oock de Huyt, als de Kanten van de Wonde tegens malkander om-gewelft zijn. Want de Huyt, die aen beyde zijde heel is, en kan te samen niet hechten, noch de Wonde niet wel sluyten, ende al gesloten zijnde, breeckt terstont wederom open, gelijk ick dickwils in Hoof-wonden gesien hebbe. In sulcke gelegentheyt moet de Huyt aen beyde zijden door *Compressen* soo neder gedrukt werdē, dat de rauwe kanten malkander komen te raken, die haer dan lichtelijck aen den anderen vougen, ende vast maken. Hier staet mede op te lettē in 't gebruyck van het *Pulvis Cephalicus* (dat is soo veel, of men Hoof-poeyer seyde, gelijk het oock meest in Hoof-wonden gebesight wert) 'twelck sommige soo dick stroyē, dat sy daer door de Vochtigheyt, die in de Wonde sackt, wel op-droogen, maer het volkomen toe-heelen beletten; selver oock, als het dick Poeyer tot een korste backt, soo blijft de Etter daer achter sitten, die dan in-etende, de Wonde Dieper maeckt. Waer uyt genoegh blijkt, dat Poeyer in de Wonden niet als geheel sober, ende maer lucht boven op gestroyt moet werden.

(3) Een Wonde en kan niet door het Vleysch gaen, ofte sy moet de Aderen af-steken, waer op dan nootzakelijck een *Bloedt-storting*e volght, ende daer op Swackigheyt, ende Verflappinge van krachten; jaedickwils, na dat de Wonde groot, ende diep is, ende groote Aderē, insonderheyt Slagh-aderen af-gesteken zijn, Flauwigheyt, Swijmelinge, ende On-macht. Waer op dan oock het Bloedt, zijnde den Schat des Levens, sommige het selfde wel met de Doot verwisfelen. Hierom dient insonderheyt voor het Bloeden goede sorge gedragen, ende dat met soodanige Middelen, als in het Eerste bouck, op het 13. cap. zijn beschreven; ende wat vorder belangt 't gene in de Wonde steken kan, als een Kogel, Splinter, ofte af-gebroken Beenderkens, die sullen uyt-genomen werden op

foodanigen Manier, ende met sulcken Werck-tuygh, gelijk by *Paré*, ende andere is aen-gewesen.

(4) Wanneer dan niet in de weegh en is, soo moeten komen tot *Toe-heelen*. Ende alsoo de Nature, ofte de Gematigheyt van het gequetste Deel, ende de om-staende, daer toe de werckende oirsaeck is, ende het Bloedt, de stoffe, om 'tgene in't vleysch wech genomen was, wederom te vervullen; soo staet voornamentlijk te beletten, dat de Natuurlijke Gematigheyt van het Deel, ende de om-lyggende, behouden werdt; ende datter niet te veel, niet te weynigh, veel minder quaet Bloedt na toe en vloeyt. Want als het Bloedt te overvloedigh is, dan wast het Vleysch te weelderigh, ende laet veel overtollige Vochtigheyt. Te weynigh zijnde, en levert het niet genoegh stoffe, om het Vleysch te doen groeyen. Van quaet Bloedt en kan niet alleen geen goet Vleysch komen; maer verweckt oock, behalven het beletsel der *Genesinge*, noch quade *Toe-vallen*. Het eerste kan vermindert werden door *Ader-laten*, weynigh *Eten*, en van geen *Kost*, die seer voedsaem is. Het tweede vereyscht in tegendeel de voedtsaemste *Spijse*, ende *Dranck*; ende foodanige *Middelen*, die over de *Wonde* geleyt zijnde, het Bloet na haer kunnen trecken, gelijk verhaelt zijn in't 9. capittel van't eerste *Bouck*. Het derde is te helpen, door goede *Maniere van Leven*, hier voor in't *Eerste cap.* aen-gewesen, als oock door *Ader-laten*, ende *Middelen*, die de quade *Vochtigheden* be-reyden, ende af-setten, te sien in't *Eerste bouck* van de *Genees-konste*.

Om noch de overtollighe *Vochtigheyt* van het Bloedt, waer door het heelen belet werdt, wat te verbeteren, het toe-vloeyen na het gequetste Deel, door matige t'samen-treckinge te steuten, ende goede stoffe tot Vleysch maken voort te brengen: soo hebben de *Heel-meesters* van alle tijden goet gevondé niet alleen

van buyten voor de Wonden sorge te dragen; maer oock van binnen door eenige Wond-drancken. Dese bestaen uyt sulcke Middelen, als in't 14. cap. van't eerste Bouck beschreven zijn. Dan dient gelet, dat uyt de selve gekosen werden soodanige, die het gequeste Deel sonderlinge toe-geeygent zijn, als in Wonden van het Hooft *Betonye*, van de Borst *Eeren-prijs*, van de Lever *Agrimonye*, van de Nieren *Fragaria*.

Komende dan tot het Heelen, soo moet de Wonde gerijpt, gesuyvert, genesen, ende gesloten werden. Want alsoo het toe-vloeyende Bloet uyt de geopende Aderkens, in het gequeste Deel, van wegen der selver slappigheyt, ende ongematigheyt, niet wel en kan aen't Vleysch ten eersten gehecht werden; soo verandert de nature dat Bloet in Etter, 'twelck het Vleysch maken naest komt. Daer-benevens is gemeenlijck by de Wonde, eenige Knutsinge van het geen, dat quetst, ende veranderinge door de Lucht. Derhalven moet het geknutste, ende veranderde, alsoo het tot geen goet Vleysch en kan gedyen, van het gesonde gescheyden werden. Sulcks en kan niet anders geschieden als met Sweren, en Etter-maken, door Middelen in't 11. cap. van't Eerste bouck beschreven. Ende die veranderinge door Suyverende middelen, in't 12. cap. van't selfde bouck te sien, wech genomen zijnde, moet men komen tot Vleysch-makende, verhaelt in't 15. capittel, ende dan de Wonden sluyten met Vel-makende middelen, gelijk die aen-gewesen zijn in't 16. cap. van't gemelte Eerste bouck. Ondertusschen dient oock het Deel, des noodt zijnde, versterckt met een Stovingh van rooden *Wijn*, daer gedrooghde *Rosen*, ende *Granaet-bloemen* in gekoockt zijn: als oock, na gelegentheyt, van eenige Middelen, die beschreven zijn in't 2. capittel van't gemelte Eerste Deel.

(5) In't gebruyck van dese Middelen dient wel acht geslagen op de gelegentheyt van de Wonde, ende het

het gewonde Deel. Want alsoo de natuurlijcke wermte rijp maect, ende 't Vleysch doet groeyen, soo moeten de Heel-middelen over een komen met de Gematigheyt van het Deel. Zenuwachtige ofte Vliesige Deelen en kunnen geen Vochtigheyt lijden, als wel doen de Vleysige, die vochtigh van haer selvē zijnde, oock meerder Vochtigheyt vergadert houdē, de welke dan, op datse geen Onstekinge, Pijn, ofte Koortsche en soude veroirsaken, ten eersten in Etter dient verandert: welck werck der Nature anders door drooge Heel-middelen lichtelijck soude belet werden. Evenwel dient oock wel gelet, dat die vochtige *Digestiva*, ofte Rijp-makende middelen, niet te langh op-geleyt en werden; want soo soudē sy na het quade, oock het goede tot Etter, ende verrottinge brengen, ende alsoo een holle, ende vuyle Sweringe veroirsaken. Maer in drooge Deelen zijn bequamer de *Balsamen*, gelijk die van Peru, ende diergelijcke, ofte oock dat men een *Digestif* maect van gemenghde Rijpende, ende, door matelijck op-droogen, Vleysch-makende, als van twee oncen *Termenthijn*, een Doyer van een Ey, een loot *Terwen-blom*, met *Olye van Rosen*, tot een dun Salfken gemaect, ende op een *Wieck* gestreken in de Wonde gebracht. Dese Rijpende, ofte Etter-makende middelen zijn, met haer recht gebruyck, beschreven in 't II. capittel van 't Eerste bouck.

(6) De *Wiecken* werden gemeenlijck gemaect uyt Plocksel van oudt Linden, alsoo 't selve beter aen makender houdt, ende daerom lichter uyt te treckē is, als Boom-wol, ofte diergelijcke. Sy en moeten niet te langh, noch oock te kort wesen. Niet te langh, om de gesonde Deelen, insonderheyt die Zenuwachtigh zijn, geen hinder te doen: niet te kort, om geē vervuyltheyt, ofte bedervinge achter te laten. Geheele nauwe Wonden, alsoo sy geen dicke *Wiecken* en kunnen lijden, ende dat gantsch dunne te slap zijn, om evenwel tot den

den gront van de Wonde te komen, soo kan men eenen gouden, ofte silveren Draet nemen, ende daer omflaen een fijn doucxken, ende bestreken met de gemelte Salve, in de Wonde steken. Dit met een Plaester bedeckt zijnde, werdt dan met een Swachtel toegewonden.

(7) De *Swachtels* maectt men van Linden; het welck niet te nieuw en moet wesen, om de rouwigheyt; niet te out, ende versleten, om dat het lichtelijck breeckt. Haer gebruyck en is niet alleen om de opgeleyde Heel-middelen vast te houden, en de Warmte van het gequetste Deel te bewaren: maer oock 't gene van malkander geweken is, wederom te versamen, ende tot een te persen. Dit gebruyck maectt verscheydenheyt in 't Swachtelen. Voor-eerst is genoegh, dat het Deel maer bedeckt, ende sachtelijck van een breede Swachtel omvangen werdt, doch met meerder omflagen in den Winter, voor de Kouw, met minder in de Somer, om de Wonde niet te broeyen. Maer voor het ander staet wat nader te lettē. Daer toe dient eē Swachtel, die soo breedt is, dat hy de geheele Wonde aen beyde kanten beslaet: 't en zy dat de selve te langh is, in sulcken geval moet de Swachtel smal zijn, ende niet boven de drie vingeren breete hebben. Men sal den Swachtel in 't midden beginnen aen de plaets die recht tegen over de Wonde staet, ende soo over de Wonde halen, niet te losch, want dat soude de aen-getrocken Lippen niet vast houden, noch niet al te vast, om geen Pijn, Toe-vloeyingh van Vochtigheiden, Onstekinghe, ende Koortsche te verweckē. Dan sal men beyde de eynden, het eene na bovenen, het andere na beneden winden, om de overtollige Vochtigheyt van 't gequetste Deel te weren.

(8) Wanneer de *Swachtels* de af-gewekene Lippen niet enough by-een en kunnen vougen, gelijk in groote Wonden, ende daer de Huyt noch een scheyd-
dingh

dingh van de Spieren gemaect heeft, dan sal men de gelohde Huyt door-knippen, ende aen de zijden van de Wonde Popjens leggen (gemeenlijck *Compressen* genoemd) de welcke van Linden vier, ofte ses dubbelt, na gelegentheynt van de Wonde, ende de onevenheynt van 't Deel, toe gevouden werden.

(9) Als de Lippen, van wegen de groote en dwersheynt der Wonde, door de verhaelde Middelen niet en konnen by den anderen gebracht werden, soo moet men de selve tot malkander trecken. Sulcks geschiet op tweederley wijse, met Toe-naeyen, ofte Aen-halen door Klevende Middelen.

Tot het Toe-naeyen wert drierhande werck-tuygh vereyscht, Naelt, Draet ende Pijpien. De Naelt en moet niet al te dun, maer stijf zijn, om niet te breken; aen den punt drie-kantigh, om te lichter door te gaen; aen het oogh soo veel uyt-geholt, dat den draet geen meer dichte by en brenght, als de Naelt maect, om het door-slaen niet tegen te houden, ofte het gat te vergrooten. Het sal een gladden wollen Draet zijn, dubbelt, om de sterckte: ende met Wasch bestreken, om de stijvigheynt, die met den Naelt door beyde de lippen van de Wonde gehecht wert, houdende op de tweede lippe, die noch door te steken is, om het wijcken te beletten, een ront Pijpien van silver, ofte koper gemaect, ende dan de Naelt (waerom het wat korter moet wesen) daer door gebracht. Sulcks kan oock, als de Naelt heel scherp, ende de Huyt niet dick en is, met de twee voorste vingers wel gedaen werden.

Maer alsoo dit Toe-naeyen, voornamelijck in teere Lichamen, seer pijnlijck valt, waer toe dan wel een Onstekinge, en Koortsche staet, dat het oock in groote ende wijde Wonden wel lichtelijck van een scheurt, en dat het in die van 't Aengesicht leelijcke lidt-teycken na laet: soo is by de vernufte Geneef-meesters bedacht en andere maniere van vereenigē door Klevende
de

de welke sonder eenige quetsinge de Lippen van de Wonde aen malkander hecht. Want in plaetsche, dat men in't ander door de Huyt, ende 't Vleysch steeckt, soo geschiet sulcks hier in Douck. Dan neemt men 't gene sterck, en glat is, van gedaente vier-kant, driekant, langhwerpigh, ofte anders, na de gelegenthey van de Wonde, en het gequetste Deel. Het selve dubbelt gevouden, ende dicht door-stickt zijnde, moet bestreken werden met een lijmige Plaester, bestaende uyt *Hars, Peck, Terwen-blom*, ende *Wasch*, ofte diergelijke, versien met Bandekens, soo dicht, als men anders de Naelt door steeckt, ende dan geleydt aen beyde zijden van de Wonde, wel acht nemende, dat de Bandekens op malkander slaen, ende dan laten soo langh stil leggen, tot dat de selve aen-gedrooght, ende vast gekleeft is, 't welck gemeenlijck in vier, ofte vijf uren geschiet. Dan sal men de Bandekens te samen trecken, ende alsoo de lippen van de Wonde by een brengen.

(10) Alles aldus gedaen zijnde, soo moet sorge gedragen werden, om het gequetste Deel in goede Gestalte te houden. Het welck geschiet, met het selve te laten, gelijk het van Naturen is, sonder lossen, ofte vaster te maken, ende dat de Wonde, soo veel mogelijck is, na beneden streckt, om haer te beter kunnen ontlasten. Die in den Arm gewondt is, moet den selfden niet laten hangen, maer in een sluyer dragen: in't Been, niet gaen, maer het selve stil houden, ende op een stoel leggen.

Het V. Capittel.

1. *Vremde Genesinge der Wonden in Af-wesen, ende sonder Verbinden*, door 2. *Wapen-salve*, 3. *Af-sietfel*, 4. *Poeyer*, 5. *Redenen van die werckinge*.

(1) Na

(1)

NA het algemeen, ende gebruyckelijck Heelen der Wonden, nu aen-gewesen, en konnen wy niet wel voor-by gaen, een seer vremde, ende by-na ongeloflijke, altijd onbegrijpelijcke, Genesinge, waer door de selfde sonder verbinden, ende in't af-wesen van den Gequetsten, souden volkomentlijck toe-heelen, als maer het Bloedigh geweer, daer de Wonde mede gegeven was, een Houtjen, ofte yet anders, met het Bloedt bestreken zijnde, even als men gewoon is de Wonde, gade gessagen werde. Dit vinde ick te bestaen in drie verscheyde Middelen, doch die even-wel op een oogen-merck micken; ende zijn Salve, Af-sietfel, ende Poeyer.

(2) Ten tijde, dat *Luther* in het Geloove, *Copernicus* in den om-loop des Hemels, van 't gemeen gevoelen af-weken: soo is het selfde oock gedaen in de Geneef-konste by een Switser *Theophr. Paracelsus*, ende onder andere van wegen het heelen der Wonden. Waer toe hy beschrijft een seker *Wapen-salve*, die hy den keyser *Maximiliaen* vereert heeft, de welcke van de selfde, soo langh hy leefde, veel hiel, gelijk *Bapt. Porta* getuyght *8. Magia Nat.* 12. ende seydt de beschrijvinge van een *Hovelingh* bekomen te hebben. Ende is dese, *N. V. s. nea*, dat is, *Mosch*, gewassen op het Hooft-scheel van yemant, die gehangen, ofte van geen natuyrlieke doot gestorven is, *Menschen-smout*, van elcks twee ongen; *Menschen-bloet*, *Mumia*, van elcks een loot; *Lijnsaet-olye*, een half loot; *Termenthijn*, *Bolus*, van elcks een onse; onder malkander tot een Salve gemenght. Dese is also mede te sien by *Paracelsus* selve *Archidox. Magic.* 1. even-wel *Crollius* in sijn *Basilic. Chym.* daer hy *Paracelsus* voor den autheur van dese Salve erkent, geeft een verscheyde beschrijvinge, die wy onnoodigh achten hier over te brengen, als meenende daer soo veel niet aen gelegen te wesen, dewijl het selfde werck oock geseyt wert

wert met minder toe-rustingh te geschieden: Sommige wasschen de Wonde alle daegh met Wijn, ofte Water van den gequetsten; andere meenen genough te zijn, de Wonde ongemoeyt latende, alleē het geweer, dat bebloedt is, in plaets van de Wonde met de Salve te verbinden, ofte indien men dat niet hebben kan, een ander geweer, een wilgen stoccken, ofte yet anders, daer van 't bloet uyt de Wonde aen hanght. Ick ben bericht, dat een Houtjen aen't eynde bebloet van de Wonde, in een potjen met Verckens-reusel gesteken, ende op de Wonde maer suyver Linde geleyt, de selve genesen heeft. Sulcks is in ontelbare bevonden by *D. Morian*, een Godts-geleerde tot Amsterdam, (die oock seyde belachelijck te wesen de nauw-keurige makinge der Paracelstisten van haer Wapen-salve, dewijl genough was, dat het Bloedt maer in Vet, ofte oock Boter wel bewaert werde) gelijk my, benefens andere, verhaelt heeft *D. Andr. Colvius*, nauw-keurigh ondersoucker van de Natuyrljcke dingen. Soodanigh Stoccken tegen den Tant gedouwt, tot dat'er wat Bloedt uyt koomt, ende dan mede in de Reusel gesteken, verklaerde de selve heere *Morian*, de Tant-pijn over te doen gaen.

(3) De Ridder *Kenealme Digby*, wiens gelijcke in verscheydenheyt van talen, ende wetenschappen ick onder de groote Heeren noyt gesien en hebbe, na Engelandt treckende, ende my de eere doende om te versoucken, soo rochten wy, onder andere redenen, op dese *Magnetica*, dat is Seyl-steenige (aldus genoemt, om dat het werck van verre geschiet, even als de Seylsteen treckt) Genesinge. Sijn Ed. verklaerde my, sulcks verscheyde reysen geluckelijck bevonden te hebben; ende als seker hovelingh in sijn Dye gequetst was, ende de Koningh de prouwe daer van wilde sien, hy voor al het Hof de selve uyt-werckte, leggende alleen op den bebloeden Cousebant een schoonē douck,

nat gemaect in't af-sietsel van 't fuyverfte *Coper-root*, ende dat twee-mael des daeghs soo verbindende. Het welck, als hy belet zijnde, eenen avont verfuymt hadde, de gequetfte den volgenden nacht beswaert, ende de Wonde veragert was.

(4) Op dit middel staet het derde, te weten, een Poeyer, 't welck my mede gedeelt is van de Heere van Beverwaert, gouverneur van Bergen op Zoom, &c. 'twelck al van de selfde stoffe is. Dit Poeyer getuyghde de wel-gemelte Heere, nu noch onlanghs in de belegeringe van Perpignan, ende Theon-ville, meest alleen in gebruyck te zijn geweest, ende dat daer door ontallijcke sware Wonden genasen. Een bysonder verhaelde sijn Ed. hoe dat te Parijs een knecht van seker groot Heer, by alle de Meesters geordeelt werde, van de Wonde, die hy gekregen hadde, nootdadelijck te moeten sterven. Het welck vernomen zijnde by een looper, quam sijnen dienst aanbieden, met toe-seggen van Genesinge, ende hoe, ende waer mede hy sulcks dickwils gedaen hadde. Het was wel te wagen, (want met een doot kalf, gelijk het spreek-woordt seyt, is goet sullen) dewijl sijn Wonde alreede by de Meesters voor ongeneeslijck was op-genomen. Dus tradt hy in 't werck, ende het eerste verbandt aen den bloedigen douck gedaen hebbende, als sommige daer mede spotteden, soo toonden hy de kracht daer van op dese maniere; Hy stack den douck in sijn sack, ende hiel die tegen 't vyer, latende vragen aen den gequetsten (die in een ander kamer lach) hoe hy hem bevoelde. Deselfde antwoorde, niet te konnen duren van de hitte, die in de Wonde was. Daer na stack hy hem in kout water, waer op de gequetste bevonden werde van koude te sirtieren, ende te beven. Genas even-wel eyndelijck door dese Middel, tegens de meeninge van de gene, die hem te voren verbonden hadden. *Paré* verhaelt van een ander looper, dien sulcks misluckte, waer-

waerom hy den selfden oock uyt-lacht: dan het was onwijs van hem gedaen, dat hy een Wonde die in sijn selven gantsch ongeneeslijck was, oock door *Paré*, ofte andere, soo stoutelijck aen-nam. Soo en konde oock *Hildanus*, hoe ervaren meester hy was, niet heelen een Wonde in de Borste, die wederstaen hadde de genesinge van diergelijcken Wond-meester.

(5) Dit is voorwaer een vremde sake, doch die soo vrent niet en soude schijnen, by aldien dat men de reden konde weten. Daerom is wel geseyt van den poëet *Virgilius*, dat de man geluckigh was, die de Oirsaken der dingen wel konde kennen.

Fœlix, qui potuit rerum cognoscere causas.

Hier over komende in gesprek met den hoogh-geleerden heere *Salmasius*, seyde my sijn Ed. van soodanige Genesinge wel bericht te wesen, ende sulcks dickwils ondervonden te hebben. Ick wat dringende op de Oirsaeck, stelde de selve ons noch onbekent. My komt veeltijds voor, dat, wanneer in vremde Sieckten, ofte yet anders, de Oirsaeck verborgen is, de Vrouwen alles terstont op Toovernye leggen: soo meent oock de Jesuwijt *Delrio*, in *Disquis. Magic.* dit loutere Toovernye te wesen, en dat dese Maniere van genesen op een duyvels verbondt steunt, als mede, dat de gene, die soo geheelt werden, daer na in heviger pijn, ende swaerder sieckte vervallen, oock meesten-tijdt tot een quaedt eynde geraken. Maer het en is niet al terstont Toovernye (gelijck het gemeen volck sijn selven inbeelt) waer van geen reden kan gegevê werden, dewijl datter noch ontalijcke dingen in de Nature soo verborgen zijn, dat ons verstandt daer van het minste bericht niet en soude kunnen doen. Het welck de deftige poëet *Bapt. Mantuanus* oock seer wel seyt:

Multa tegit sacro involucro Natura.

Wie sal reden geven van de vremde Genesinge van de Gele-sucht, beschreven door *Rob. Fludd*, ofte de

Fluctibus in sijn bouck *de Philosoph. Mosaica*, en van verscheyde met geluckige uyt-koomst in't werck gestelt? Sy maken van *Affche van Esschen-boom* met het *Water* van den Siecken kleynen koucxkens, in elck van de welke sy in't midden een putjen douwen, dat sy dan vollen met het *Water* onder wat *Saffraen* vermenght; daer na setten sy de selfde aen een kant, tot dat sy vergaen zijn, ofte latense op't vyer uyt-waessenen, waer mede dan oock de Gele-sucht vergaet. Wie weet te seggen, waerom den *Distel-appel*, ende de *Wortelkens* van *kleyn Speen-kruyt*, alleen in de kleederen gedragen, het *Speen* doen verdwijnen? Waerom koomt de *Wijn* hier te Lande te wercken, soo drae de *Wijnstock*, die daer soo verre van daen is, bloeyt? Wie sal ons de *oirdsaeck* aen-wijzen, waerom de *Zeyl-steen* het yser, den *Amber-steen* het kaf na hem treckt? De gene even-wel, die dit aen reden willen vast maken, stellen eenē *Geest*, die de geheele *Wereldt* door verspreydt soude wesen, zijnde een over-voerder van de verborgene krachten ende werckingen, waer door hy alle de deelen van de *Werelt* te samen vought, ende tusschen de selvige een wonderbare over-een-stemminge verweckt. Waer sy noch by vougen de over-een-stemminge van het *Bloet*, dat aen 't *Geweer*, ofte yet anders hanght met het gequetste *Deel*, het welck de kracht van dit *Heelmiddel*, door den over-brengenden *Geest* lichtelijck soude komen te ontfangen. Dese *Maniere*, om de *Wonden* te heelen van verre, ende in't af-wesen van den gequetsten, wert seer verheven van de *Chymisten*, ende onder andere met redenen beweert van *Crollius* (die de tegen-sprekers onbedrevene dwasen noemt) ende *Rob. Fludd*, de welke oock de tegenworpingen van *Forsterus* in't breedt beantwoort. Aen d'ander zijde werden wederom haer redenen, ende onder-vindingen van ydelheyt beschuldight, door den *Jesuwijt Johannes Roberti* in verscheyde boucken, *Libavius*

in een, maer bondigh, *Sennertus Pract. Naudé in Syntagm. de Studio milit. Kircherus* in zijn bouck van den Zeyl-steen, *Moreau* in zijn *Inst. Chirurg.* Dan seer onlanghs zijn alle redenen van *Sennertus* na malkanderen wederleydt in een bysonder boucxken hier van gemaect by *Persius*, geneef-meester tot *Romen*.

Het VI. Capittel.

1. Geneefinge door Toovernye, gebruyckelijck by de Oude met eenige Verssen te singen, 2. Door Belesen, 3. Door Wy-water, 4. Door heylige Olye, 5. Door gewijt Linden.

(1)

WY hebben in't laetst voorgaende capittel gewagh gemaect, dat het genesen der Wonden in 't Afwelen by sommige gerekent werdt voor Toovernye: maer dat de selfde oock inder daet daer toe gebruyckt is geweest van alle oudtheyt, blijktt uyt de Poëten, ende andere Oude schrijvers.

Ista veneficii vetus est via: noster Apollo

Innocuam sacro Carmine monstrat opem.

Ovidius seydt in zijn 1. bouck van den Geneef- middel der Liefde. Soo schrijft oock *Apuleius* in zijn 1. *Apolog.* dat de oude Geneef-meesters wisten met eenige Woorden de Wonden te heelen, ende dat dese kerste Schrijver in alle outheyt, *Homerus* sulcks oock wel aen-wees, wanneer hy *Ulysses* op die maniere het Bloedt, dat uyt een Wonde liep, dede stelpen. Het selfde getuygt oock eē *Latijnsch* poëet *Statius* 2. *Sylv.*

abruptis etiamnum flebile venis

Vulnus hiat, magnæque patet via lubrica plage.

Cum jam egomet Cantus, & Verba medentia sævus

Consero.

Dese Woorden (die sy schijnen tot verssen gebracht, ende gesongen te hebben, blijkende uyt de benamin- ge

ge van *Carmen*, ende *Cantus*) schreven sy soo groote kracht toe, dat als sy al andere Middelen gebruyckte, noch om sekerder te gaen, de selfde daer by voughden, gelijk wy sien kunnen in de volgende verssen van den gemelten *Ovidius 7. Metam.*

Neve parum valeant à se data gyamina, Carmen

Auxiliare canit, secretaſque advocat artes.

(2) 'T gene by haer door eenige Woorden te singe, geschiedt noch huysden-daeghs, selfs oock onder de Christenen, met eenige Woorden over de Wonden te spreken, het welck wy Belesen noemen. De Jesuwijt *Delrio* verhaelt (in het derde bouck van 't 2. deel, der Tooverige ondersouckingen, op de 7. af-palingh) van seker Lesen onder de Spaensche krijghs-luyden gebruyckelijck, waer mede sy de Wonden genesen, alleen Linden daer op leggende, ende de Woorden over sprekende. De selfde heeft hy aldaer uyt het Spaensch over-geset, de welcke, al maken sy niet anders uyt, als een gebedt tot *Christum*, wy even-wel hier niet en sullen stellen; dewijl sy die, in 't over-staen der Geneef-middelen, 't gene anders, ende altijd nootwendigh is, misbruycken. Het welck de oirsaeck was, dat de Bisschop van Yperen *Simonius*, met sijn Raden, geordeelt hebben al dit Heelen te zijn by-geloovigh, ende ongeoorloft, verbiedende derhalven, dat niemant sulcks soude in 't werck stellen. Dit vonnis, seyt *Delrio*, scheen sommige hart, dan met ongelijck; alsoo dit werck van Godt verwacht wert by wijsen van wonder werck, ende sulcks gestadigh te begeren, en is niet anders, als Godt te versoucken. Dat selver vele onder de Heydenē dese Maniere van de Wonden te Belesen niet voor goet gekeurt en hebbē, is wel af te nemen uyt dē Grieksen poëet *Sophocles*, als hy schrijft in 't Treurspel van *Aiax*, geen wijsen Geneef-meesters werck te zijn, haer in Wonden te betrouwen op de Sangh. dichtē. Want dat sy losch gaen, seyt oock *Virgilius 7. Aeneid.*

— neque eum juvare in vulnera Cantus .

(3) Een Italiaensch geneef-meeſter *Fallopins* brengt hier toe in't 14. cap. het geneſen door *Wy-water*, waer op vele By-geloovige haer ſeer vertrouwen. Dan ſulcks heeft ſijn natuurlijcke oirſaeck, dewijl oock gemeen Water 't ſelve kan doen. Soo ſchrijft de Romeynſche *Celſus* in ſijn 5. bouck, op 't 26. capittel, dat een Wonde wel geneſen kan werden, ſonder vrende middelen, daer op leggende eẽ ſpongje, ofte douck met kout Water: want dat het toe-heelen 't werck is der Naturen; ende dat de droogheyt van het Deel bewaert wert, te rugh ſtootende de toe-vloeyende Vochtigheyt, ende dat kout Water 't ſelve geheel wel doet. Dan dit en ſoude gantsch geen plaets hebben in verouderde, ofte ſware Wonden: maer alleen in de gene, die licht, verſch, ende heel ondiep zijn, de welke oock wel ſomtjits van ſelfs, ofte alleen met ſchoon Linden geneſen.

(4) Andere By-geloovige gebruycken *heyligen Olye*, het welck vry arger is, ende gantsch ſtrijdende tegens het gene eẽ Wonde aen-wijſt, te weten, dat haer Vochtigheyt, ſal ſy geneſen, dient op-gedrooght, daer den Olye in tegendeel vervochtight; ten ware die kracht, ende gematigheyt door 't gene daer over, ofte onder gedaen werde, was wech-genomen.

(5) Sommige nemen alleen *gewijt ſchoon Linden*, dat geen vrouw aen gehad en heeft. Ende dit en is niet quaet, gelijk terſtont geſeyt is, in lichte Quetsuren, die maer even door het vel en gaen: dan in Wonden, die Achtbare in de Rechten genoemt werden, ſoude het gantsch ondienſtigh zijn, alſoo het Linden niet en kan raken den gront van de Wonde, het welck voor een Heel-middel nootſakelijck is, gelijk *Galenus* wel aenmerckt 3. *Meth.* 4.

Het VII. Capittel.

1. *Wondere beschuttinge tegen het Quetsen, ende hoe sommige voor alle Steken, ende Schoten gehardt zijn.* 2. *Middelen voor Duyvels verklaert.* 3. *Wt-koomste dickwils doodelijk, altijd verolouckt.* 4. *Tegen-middelen.*

(1)

GElijck de Menschen alle Middelen na-gespoort hebben om de Wondé te genesen, soo zijn sy noch verder gegaen, om de selve te beschutten, ende voor te komen; te weten, om Steeck-ende Schoot-vry te wesen. Welcke wonderbare maniere van doen, al van ouden tijden her-gekomen is. Soo schrijft de poëet *Virgilius* in sijn 7. *Æneid.* van een, die noch door vyer, noch door yser en konde werden om-gebracht.

At Messapus equum domitor, Neptunia proles,

Quem neque fas igni cuiquam, nec sternere ferro.

Hier toe zijn van *Persæus*, *Abaris*, ende andere eertijds verscheyde dingen in't werck gestelt, waer op vertrouwende sy haer vyanden onbeschroomt neder velden, gelijk in de oude Historyen te lesen is. De Françoische schrijver *Guyon*, verhaelt in sijn Verscheyde Lefsen, hoe seker Edelman vijf mael uyt een gevecht van een tegen een (*Duel* genoemd) behouden bleef, over hem dragende *Hippomanes* (van welckers beteyckeninge te sien is by *Naudé* in *Synt. cit.*) in crystal besloten.

(2) Dan het gewoonlijk Middel, dat hier toe gebruyckt werdt, zijn Briefkens, in de welcke eenige wondere, ende vreemde *Characteren*, ofte Teycken geschreven zijn, die haer kracht souden trecken (na sommige voor-geven) uyt den Hemel, ende het invloeyen van de Sterren. Dan dit wert, onder andere, seer wel wederleyt van den neerstigen *Sennertus*, met den welken wy, om niet wijder dese godloose ydelheyt te onder-

derfoucken, befluyten, dat sulcke kracht in die briefkens niet en kan komen, noch uyt den Hemel, noch uyt eenige andere Natuyrlijcke oirfaeck, maer dat alles een louter versterfel is van den Duyvel, ende dat dien-volgende soodanige Briefkens niet en konnē gebruyckt werden sonder grouwelijcke afgoderye. Want voorwaer de oirfaeck van dit werck moet noodtsake-lijck geleydt werden, of op de Nature, ofte op Godt, ofte op de Menschen, ofte op de Middelen, die men gebruyckt, ofte op den Duyvel.

Het en kan op de Nature niet geleyt werden. Want het lichaem is van Nature sacht geschapen, soo dat het onderworpen is, door alderhande wapenen scheyding, ende Wonden te ontfangen.

T en is oock Godt niet toe te schrijven, dewijl hy sonder wonder-werck, den loop der Nature niet en verandert. Daer noch by koomt, dat wy nergens in de H. Schrifture vinden sulcks immermeer gedaen te zijn, al is't, dat door sijn bevel de Joden sware oorlogen tegens hare vyanden hebben uyt-gevoert.

De Menschen en hebben oock de macht, noch de kracht niet, om tegens de Nature in te gaen.

De Middelen, die daer toe gebesight werden, en konnen by haer selvē sulcks geensins te wege brengen, noch den loop der Nature om-stooten.

Derhalven moet het daer toe komen, dat het Duyvels werck is. Want al zijnder vele, die voor-geven in't minste met den Duyvel niet te doen te hebben, ende even-wel sulcke Middellē gebruycken; soo moeten sy weten, dat de selve in't eerst noch van Godt mede-gedeelt, noch van de Menschen gevonden, maer van den Duyvel gegeven zijn aen de gene, die haer met hem hebben verbonden; ende dat dien-volgende, de gene oock, die soodanige Middellē in't werck stelt, hem deelachtigh van het verbondt maect, al is't dat hy anders met den Duyvel niet gehandelt en heeft:

dewijl de Toe-stemminge het Verbondt versiegelt. Sulcks kan oock eenighsins blijcken uyt het godloos leven van de Geharte, waer door sy den Duyvel dienende, Godt af-vallen. My is verhaelt van een *Lieutenant*, die in alle de Oorlogen van Bohemen, en Duytslandt, gehart geweest hadde, soo datter menige musquet-kogel van sijn huyt gerolt was. Hier te Lande komende met den *Colonnell Ferens*, kreegh hy tegenheyt in't godloos leven, dat sy gehouden zijn te leyden; scheurde sijn Briefken, ende begaf hem tot Godt, ende een vroom leven, gelijk ick hem gekent hebbe: maer werde doen wederom quetsbaer, als een ander.

(3) Ja de Duyvel, als niet voor hebbende het lichaem van den Mensch te beschermen, maer veel eerder het selve met de ziele te vernielen, houdt dickwils sijn verbondt niet, ende bedrieght de gene, die het met hem gesloten hebben. Waer van verscheyde exempelen zijn, en onder andere een aen-merckens weerdigh, in't jaer 1634. in Duytslant geschiet, ende by *Sennertus* verhaelt. Seker Krijghs-knecht, sittende drincken met sijn maets, ende vlouckende, na de gewoonte van sulck volck, dat hem de Duyvel soude halen, dat hy vry was van alle geweer, wilde daer van een prouf toonen, ende stack op sijn bloote Borst twee-mael met een poenjaert soo hart, dat hy om leyde, sonder eenighsins te quetsen; maer als hy't selve de derde mael verfocht, soo schoot de poenjaert schierlijck door de Borst tot in't Herte toe, waer op terstont de rampsalige doot volghde. Wy lesen in de *Historye* van de Beroerten in Vranckrijck, datter een menichte Duytsche knechten over quamen, waer van achtiën duysent door het leger van den Hertogh van Guise neder-gehouden wierden, ende na dat sy uyt-geschut warē, bevont men meest aen allegader Briefkens om den hals: maer die haer weynigh geholpen hadden. Daer wert mede verhaelt van seker Krijghs-knecht, die in de belegeringe van

van Poictiers, op sekeren aenval, met een dulligheyt, gelijk als of hy de Stadt alleen soude bemachtight hebben, hem soo dicht aen de wercken begaf, dat hy terstont door een regen van kogels ter neder stortede. Het gevecht over zijnde, werde bevonden een Briefken op sijn Borst, waer van hy aen-genomen hadde, de kracht, met sijn eygen gevaer te betoonen. Wert noch geschreven, dat doen keyser *Carol de 5.* Oorlogh voerde, tegens *Barbarossa*, in Afrijcken, dertigh duysent Moren met grooten moct, ende geweld quamen bestormen eenen grooten toren, staende op eenigh overblijffel van het oudt Carthago, voor haer hebbende seker Turcksche Priester, die, met een vreemt geluyt te geven, verscheyde Briefkens stroyde, waer door hy de Christenen de nederlage dreyghde. Maer hoe sulcks uyt-viel, voelde hy alder-eerst. Want de Keyser aenkomende met Ruyters, ende Knechten, viel op de Moren, ende slough (de godloose Priester voor andere ten eersten neder-gevelt zijnde) de selvige in de vlucht.

(4) Hier-en-boven houdt de Duyvel noch, om van sijnen bedriegelijckē aert niet te wijcken, eenige plaetsen onvry, als in't verbondt niet begrepen. Soo wert geseyt, dat mē niet gehart kan wesen boven de Oogen. Ende my is vertelt, hoe in seker verrader, die op't radt lagh, om gerabraeck te werdē, den hamer elcke slagh, gelijk van een aen-beelt, af-steuyten, tot dat ten laetsten den Oversten riep, Slaet het Duyvels kint de Kop in; het welck gedaen zijnde, het Hooft, sonder eenige tegen-standt in-geslagen werde. Soo heeft my mede onlanghs verhaelt de Colonnell *Swartsenburgh*, selve gesien te hebben, dat als de Grave van Montecuculi in de Veluwe quam, ende vele Croaten geslagen wierdē, een van de selvige door twintigh beset, ende beschoten zijnde, geen wonde en ontfingh, tot dat een Krijghsknecht hem 't Hooft in slough.

Ende buyten de plaetsche houdt (gelijck men seyt) de Duyvel noch een andere achter-deur open, ende en doet die Briefkens niet gelden tegens Silvere kogels, ofte Loodde die beknauwte zijn, noch tegens Geweer, welckers punt in't vyer geheet, ende met reusel bestreken, ofte in d'aerde, ofte broot gestekē is, gelijck oock tegens andere, die ick, gelijck oock al dit werck, niet nauw-keurigh wil ondersoucken.

Het VIII. Capittel.

1. Wonden met Pletteringe, 2. Oirsaken, 3. Ken-teyckenē, 4. Voor-teyckenē, 5. Genesinge.

(1)

NA dat in 't algemeen behandelt is van enkele Wonden, soo sullen wy nu komen tot de gene, die met eenige andere Toe-vallen vermenght zijn. Onder de selvige is wel de voornaemste, het Knutsen, ofte Pletteren, wanneer benevens de Opening vande Wonde, de kanten rondtsom geknust, ofte geplettert werden, waerom wy daer van onder de Gemenghde, ofte T'samen-gestelde Wonden, eerst sullen handelen.

(2) De Kanten van een Wonde werden geknust, ofte geplettert, wanneer het gene, dat de Wonde bybrenght, niet alleen en kan het Vleysch quetsen, ofte een openinge maken, maer oock het selve door sijn swaerte, ofte bottigheyt (want een scherp geweer en sal sulcks niet doen) soo hart tegen de kanten stoot, dat de Natuyrlijke Wermte daer door verstroyt, ende het Bloedt, buyten sijn aderen schietende, daer in runt.

(3) De Ken-teyckenē van een Wonde met Pletteringe, staen afte nemē uyt de swaerte, ofte plompigheyt van't Geweer, dat de Wonde gemaect heeft, uyt den Kogel, ofte den Bêet: als mede uyt de Pijn, ende de Blauwigheyt van 't gequetste Deel.

(4) Wat

(4) Wat de *Voor-teyckenen* belangt: Gelijk al 'tge-
ne dat tot een Wonde slaet, de selve beswaert, soo valt
oock een Wonde, waer Pletteringe by vermenght is,
swaerder om te genesen, als een enckele openinge.
Want niet alleen dat het geronnen Bloedt, ende het
geplettert Vleysch moeten tot Etter (het welck de
Genevinge soo lange te rugge stelt) gebracht werden;
soo komt beyde dickwils te bederven, ende tot Kout-
vyer te vervallen.

(5) Dewijl geen Wonde en kan heelen, ofte het be-
letsel moet eerst wech genomen werden; soo dient hier
voor-al het gepletterde, dat soo veel als verstorven
zijnde, niet en is wederom tot goet Vleysch te bren-
gen, door Rijp-makende middelē tot Etter versworen.
Ende alsoo, van wegē de Pijn, lichtelijck eenige Toe-
vloeyingh op het gequetste Deel kan komen; soo die-
nen voor te gaen soodanige Middelē, die van het self-
de af-trecken, insonderheyt het Ader-laten, indien
het Lichaem wat Bloedt-rijck is. Ende dan moeten
op het gequetste Deel selve geleydt werden soodanige
Plaesters (*Defensiven* genoemd) ofte Pappen, die het
toe-vloeyen beletten, ende de Vochtigheden uyt-hou-
den, ende met eenen haer ten deele verdroogen ende
verteren, die beschreven zijn op't 2. capittel van't eer-
ste Bouck. Het Toe-vloeyen aldus gesteut zijnde,
soo moet alle vlijt aen-gewendt werden, om het ge-
pletterde Vleysch, ende 't Bloedt, 't welck uyt de ge-
broken Aderen in 't Vleysch gezijpt, ende geronnen
is, ten eersten (op dat'er geen Onstekingē toe en sla)
tot Etter te brengen, door soodanige Middelen, als
in't II. capittel van't eerste Bouck zijn aen-gewesen.
Waer uyt men, na de gelegentheyt, ende gematigheyt
van het Deel, Pappen, ende Plaesters magh maken, die
niet op de Wonde, maer rontsom de selve, op het ge-
pletterde Vleysch dienen geleyt. In de Wonde selve
moeten Wiecken gesteken werden, die bestreken zijn
met

met *Digestif* van *Termenthijn*, onder *Doyer* van *Ey* gemengt, ofte de *Salve*, *Basilicon* genoemd. Het quaet tot *Etter* verzworen zijnde, dient de *Wonde* gesuyvert, door *Middelen* verhaelt op 't 12. cap. van het *Eerste Bouck*, gesuyvert zijnde, met *Vleysch* vollen, *Toe-heelen*, ende met *Vel* bedecken, waer toe de *Middelen* mede allegader beschreven zijn in't meer-gemelte *Eerste bouck*, op't 14, 15, ende 16 capittelen. Dan by aldien het gene geplettert was, in geen *Etter* en quame te veranderen, maer dat'er den derden, vierden, ofte vijfden dagh, een *Swellinge* met *Pijn* toe slough, ende de selve vergroote met *Kloppinge*, ende de gequetste niet welen konde lijden eenigh aenraken, ende daer na het gewonde *Deel* sijn *Natuyrlijck Wesen* verloor, van verwe blaeuwachtigh ofte bruyn werde; de *Pijn* ende *Kloppingh* daer na begon op te houden, ofte oock andere *Voor-teyckenen* van *Kout-vyer* haer openbaerde; in soodanigen geval moet het gepletterde *Vleysch* ten eersten gescherft zijn, daer op *Plockfels* geleyt werden met *Vng. Ægyptiacum* bestreken, en de *Genesinge* vorders aen geleyt, als in een beginnende *Kout-vyer*, hier na in't 11. capittel breeder aen te wijzen.

Dan als niet alleen het *Vleysch*, maer oock de *Zenuwen* ende *Banden* geplettert zijn, dan dient het *Deel* gebet met *Verdrijvende Olye*, heet gemaeckt, gelijk van *Wynruyt*, *Dil*, *Seven-getijden-kruyt*, *Beverswijn*, de *Lateribus*, *Termenthijn*, ofte *Peter-olye*.

Het IX. Capittel.

Geschote Wonden. 1. *Begin*, ende *Oirspronck* van *Buspoeder*, ende *Geschut*, 2. *Aert*, ende *Nature* van *Geschote Wonden*, gevought zijnde noch met *Venijnigheyt*, noch *Brant*, maer alleen met *Verplettinge*. 3. *Verscheydenheyt*, 4. *Kenteyckenen*, 5. *Voor-teyckenen*, 6. *Genesinge*, 7. *Maniere van Leven*.

NA dat in 't laetst voorgaende Capittel gehandelt is van de gepletterde Wonden in 't gemeen, soosal nu dienstigh wesen, dat wy komen tot de bysondere. Onder de selve zijn wel de voornaemste, die door Bijten, ende Schieten veroirsaect werden. Maer verre uyt loopen, van wegen onsen gestadigen Oorlogh, de Geschote Wonden, waer van wy daerom oock eerst, ende wijdt-loopigh sullen spreken. Doch voor al eer daer toe te komen, en dunckt ons niet ondienstigh te zijn, dat aen-gewesen werdt het Begin, ende den Oirspronck van Bus-poeder, ende Geschut.

(1) Wy lesen in de Historyen der Griecken, Romeynen, ende andere Volckeren, van vele Konstige wercken, waer mede sy hare vyanden groote schrick, ende schade aen deden. Hier in is wel de beroemste geweest *Archimedes* van Syracusen, welcke stadt van Sicilyen, hy, door sijn vernuft, ende krachtigh werckuygh, dede, een sterck leger van de Romeynen, tot haer groot verlies, het hooft bieden. Diergelijke is mede in 't werck gestelt by *Diognetus* van Rhodos, *Callias* van Arcadyen, *Epimachus* van Athenen, ende andere. Soodanigh Werck-tuygh is in veelderley talen beschreven, ende onder andere in 't Latijn by *Lipsius* in *Polioretico*, en *Naudæus* in sijn treffelijck bouck *de Studio militari*. De Vinders van elcks, dat tot den Oorlogh streckt, werden uyt de Ouden aen-gewesen by *Polydorus Virgilius* 2. *de Invent. rer.* 11. ende den Spaenschen (welck bouck mede in Latijn, François, ende Nederlandts is over-geset) *Pedro Mexia*, 2. *de la Silva de varia Lecion*. Maer gelijk den Oorlogh, ende de Wraeck-gierigheydt alles ondersouckt, om malkander onder te brengen, ende te overheerschen, soo is ten laetsten het *Geschut* gevonden. Waer toe niet qualijck en passen dese verssen van *Lucretius*, in sijn 5. bouck:

*Sic alid ex alio peperit discordia tristis ,
Horribile humanis quod gentibus esset in armis ,
Inque dies belli terroribus addidit augmen .*

By dit Geschut en zijn niet eens te gelijcken al het Krijghs-tuygh , Muyr-brekers , ende andere Wercken (hoe-wel *Lipsius* die anders verheft) de welcke by de Oude in gebruyck waren. Want die daer tegen staende, soudē terstont aen flenters geschoten werden: waerom *Bodin* wel seyt *Meth. Hist. c. 7.* dat de *Catapultæ*, ende 't ander Storm-tuygh der Oude , maer Kinder-wercken en gelijckend' te wesen by ons Geschut , als met donder ende blixem alles vernielende , die het oock niet alleen met licht , geklanck , ende reuck gelijck en is , maer met gedruys verre over-treft . In de belegeringe van Breda konde men hier in dese stadt Dordrecht de schoten tellen , ja buyten de poort het vyer sien opgaen . De Griecsche History-schrijver *Dionysius Halicarnassens* verhaelt in 't 1. bouck van de Roomsche Oudthedē , dat *Alladius*, koning der Latijnen na *Eneas*, gevonden hadde een maniere , om den blixem , ende donder na te bootsen , daer door sijn Onderfaten souckende wijs te maken , of hy een Godt was , ende dat dien blixem ten laetsten sijn huys aen brandt stack , ende hy selfs daer door om hals quam . Dit willen sommige wel duyden , op het Bus-kruyt ; gelijck andere oock doen op 't gene *Virgilius* verhaelt van eenen *Sal-moneus*, de sone van *Eolus*, des koninghs van *Elide*, die mede den blixemenden , ende donderenden *Iupiter* wonden na-apen . De verssen van den Poëet , staen 6. *Aeneid.* ende luyden aldus :

*Vidi , & crudeles dantem Salmonea poenas ,
Dum flammæ Iovis , & sonitus imitatur Olympi
Demens , qui nimbos , & non imitabile fulmen
Ære , & cornipedum cursu simulabat equorum .*

Dan dat het selve by de Grieken , ende Romeynen gantsch onbekent is geweest , betuygen genough haer

Historyen, die, hoe sware slagen, ende belegeringen sy
 beschrijven, nergens gewagh en maken van ons Ge-
 schut. Dit is eerst by die van Europa in 't werck ge-
 stelt na het vinden van Bus-poeder, ofte Bus-kruyt,
 ten tijde, dat de *Alchymie* began op te komē, waer van
 de vinder niet wel seker kan uyt-gevonden werden.
Polydorus Virgilius, hier voor vermelt, schrijft, datter
 boven alle geheugenisse der menschen niet schrickelijc-
 ker en konde bedacht werden van een Menschelijck
 verstant, ende dat men de vinder stelt een Duytsch ge-
 weest te zijn van geringe soorte. Dit selfde wert me-
 dede by *P. Ramus*, 2. *Scholar. Mathem.* als
 mede by *Steph. Forcatulus*, 4. *de Imper. & Philos. Gallor.*
 ende verscheide History-schrijvers. Desen Duytsch
 wert geseyt (vervolght *Polydorus*) dat hy *Swavel-poeder*
 (daer sonder twijfel *Salpeter* by geweest is) t'huys in
 een vijfel hebbende, om eenigh Genees-middel van te
 maken, ende 't selve met een steen bedeckt zijnde, als
 hy ondertusschen daer ontrent vyet slough, datter een
 vonck in viel, waer door een vlamme op vloogh, die
 den steen om hoogh smeet; ende dat hy daer uyt de
 kracht gewaer werdende, oock ysere Bussen verson,
 welckers gebruyck hy eerst soude geopenbaert hebben
 aen de Venetianen, als sy ontrent haer stadt by *Chioggia*,
 ende *Malamocco*, in 't jaer duysent drie hondert ende
 tachtigh (*Naudé* seyt seven-ende-tseventigh, *Pancirolo*
 acht-ende-tseventigh) eenen swaren, ende gevaerlijc-
 ken oorlogh voerden tegens die van Genua, waer van
 ick het af-beeldtsel in de groote sael op *S. Marco* ge-
 sien hebbe. Want na dat de Venetianen *Chioggia*,
 een plaetsche dicht by haer stadt, door *Pieter Doria*,
 overste van de Genuesen, ontnomen was, soo hebben
 sy daer tegen gestelt haren oversten *Vittor Pisani*, die de
 Genuesen tot een Zee-slagh lockte. Den welcken
 hy won, soo dra *Ian Barbarigo* met twee kleynē stuc-
 kens onder de Genuesen schoot, voor die tijdt by haer

6 V A N D E W O N D E N .

noyt gezien, en dien-volgende schrickelijck. *P. Iovius* verhaelt mede in sijn 3. bouck, hoe den velt-overste *Bartholomeo Coglioni* (wiens metale beelt te paert ick te Venetyen gezien hebbe) gebruyckt heeft in de krijgh, die de uyt-gebannene van Florençen voerden tegens het huys de *Medici*, kleyne velt-stucxkens, waer door de Prince van Ferrare, den sool van sijn voet wech genomen zijnde, beklaeghde hem over *Coglioni*, als komende met vervaerlijck, ende ongewoonlijck gewelt tegens de gene, die alleen met spies, ende rappier gewapent waren. Aengaende Duytslant, het Geschut, gelijk *Munster* getuyghet in sijn Werelt-beschrijvinge, en is aldaer niet in gebruyck geweest voor het jaer 1434. aen de kant van Denemercken. Het was evenwel al te voren op andere plaetschen bekend, ende in 't werck gestelt. Want den Turckschen keyser *Amurath*, voerde al Geschut in 't jaer 1419. ende plantte uytermaten groote stucken in 't beleggh van Constantinopelen. Onder andere twee, die kogels drougen van hondert ende vijftigh pont, en een dubbelt Cartouw, van drie hondert pont de kogel, wiens klanck de aerde dede beven veertigh stadyen verre, ende konde maer seven mael daeghs af geschoten werden. De Grieken selve antwoorden hem, met kogels van anderhalf hondert pont. Van die tijt is het Geschut oock in Vranckrijck bekend geweest. In 't jaer 1425. als koningh *Carel de 7.* began te regeren, werde (gelijk *Polyd. Virgilius* beschrijft in 't 23. bouck van sijn Engelsche historye) de stadt Mans van de Engelschen belegerd, ende de wallen om verre geschoten. In de belegeringe soo veel uyt-werckende, zijns oock te velt gebracht. In 't jaer 1431. verhaelt *Monstrelet* in sijn 2. Deel, dat in den slaggh van den Hertogh van Bar, tegens den Grave van Vaudemont, soo veel *canons*, ende *coluvrines* geloost wierden, dat haer volck, door schrick van de vremdigheyt, gingh met den buyck op d'aer.

d'aerde neder leggen. Daer nae en is 't Geschut niet alleen voor de Steden, ende in 't vlacke velt, maer oock over de hooghste bergen gebracht, als over de *Alpes*, ende den *Appennijn*, welckers door-tocht, gelijk ick bevonden hebbe, seer nauw, ende sorgelijck is, den welcken even-wel, om het koninghrijck *Napels* te veroveren, met Geschut gedaen heeft *Carel de 8.* koningh van *Vranckrijck*. Waerom de Italiaensche history-schrijver *Guiciardin* bekent, dat de *Fransoischen* veel gauwer waren, om met Geschut om te gaen, als de *Italianen*. Aldus dan is het Geschut metter tijt over de geheele Werelt gemeender geworden, ende de Krijghs-knechten zijn allencxkens gewapent met musquetten, roers, ende pistolen. De hoogh-geleerde *Cardanus* oirdeelt den naem van desen vinder vervloect, om dat het Geschut eerder tot schade, als tot voordeel gevonden is. Ende *Polydorus* schrijft, niet te kunnen gelooven, dat een Menschelijck verstant sulcks soude kunnen vinden, maer dat een boose Geest de Menschen dat werck gewesen heeft, om dat sy niet alleen met wapenen, maer oock met blixemen souden vechten. Soo seyt mede *Melanchthon*, dat het selve gevonden is tot bederf van 't Menschelijck geslacht, door een Monick, als knecht; maer door den Duyvel, als werck-baes. Desen vinder van soo doodelijcken werck-tuygh heeft, na ick meen (seyt *Polydorus*) voor loon bekomen, dat sijnen naem altijd soude verborgen blijven. Maer hy heeft nochtans mede de eere gehadt van *Herostratus*, die, om een eeuwigē naem te verkrijgen, den kostelijcken tempel van *Diana* in *brant* stack. Want *Munster*, ende *Thevet* (in haer *Wetrelt-beschrijvinge*) seggen, dat het een *Alchymister* monick was, geboren van *Friburgh*; maer den eersten, als oock *Forcatulus*, noemt hem *Berthold Swart*, ende den anderen *Constantijn Anclzem*. Dan hoe veel op *Thevet* te staen is, heeft *Casaubon* voor desen aen-gewesen

in de voor-reden op de kleyne wercken van *Scaliger*. Vorder, dat het Geschut eerst by ons bekend is geworden in den verhaelden oorlogh by Venetyen, getuygen oock *Valla, Platina, Blondus, Patricius, Rivaldus, Turfelinus, Belcarius, Lupanus, Peguilonus, Forcatulus*, ende andere; daer nochtans blijkt uyt *Petrarcha*, in sijn bouck *de remed. utriusque fortunæ, Dial. 99.* het Geschut, gelijk het nu by ons is, al op sijnen tijdt in 't gebruyck geweest te zijn, de welke dien oorlogh niet beleeft en heeft. Dan, om den rechten vinder aen te wijzen, koomt in bedencken, ofte de gene, die daer voor soude mogen gehouden werden, het Kruyt, ende Geschut uyt sijn selven gevonden heeft, ofte geleert van de Indiaensche Chinesen, waer van geschreven wert, het selve al over menigh hondert jaer gehad te hebben. De Spaensche history-schrijver *Iuan Gonzales de Mendoza* getuyght in 't 3. bouck, op 't 15. cap. van 't groote Rijck van China, hoe de In-woonders haer toe-schrijven het vinden van het Geschut, ende de Druckerye, ende dat alle Volckeren de selve van haer geleert hebben; dat een van haer Koningen, genaemt *Vitey*, het Geschut gebruyckt heeft in den krijgh tegen de Tartaren; dat sy dese konste souden geleert hebben van een Geest der Aerde, den gemelten Koningh in sijnen noodt te hulpe komende; dat oock de Chinesen daer na, gaende besrijden het Koninckrijk van Pegu, nu geleden over de seshien hondert jaren, om geheel Oost-Indyen onder haer gehoorsaemheyt te brengen, Geschut mede voerden, waer van noch in dat Landt eenige over-blijffels gesien werden, meest Steen-stucken, wat rouw gemaect; doch die daer na andere gegoten hebben, veel netter, ende volkomender, als de onse. De Chinesen zijn altijt een seer vernuft volck geweest, de natuyrlijke dingen naeukeurigh ondersouckende, welckers Wijsen (gelijk *Philostratus* verhaelt in sijn 2. bouck, dat de koningh van

van Indyen *Phraotes* soude vertelt hebbē aen den wijsgeer *Apollonius*) haer mede oeffenden in de Wapenen, een gantsch vry volck, wonende tusschen de rivieren *Hyphasis*, ende *Ganges*, ende dat *Alexander de Grootē*, in sijnen tocht op Indyen, niet en hadde derven trecken over den *Hyphasis*, om dat hare Stadt onwinlijck was, al hadden daer voor gekomen duysent helden, gelijk *Achilles*, ende drie duysent, gelijk *Aiax*: om dies wille, al-hoe-wel sy haer niet in 't velt en begaven, even-wel van haer muren ende wallen soo donderden ende blixemden op den vyant, dat het onmogelijck was de selvige te naerderen. Voorwaer dien zonder, ende blixem en schijnt niet anders geweest te zijn als de schoten met Geschut, met de welcke sy de twee groote overwinders *Hercules*, ende *Bacchus* verjougen. Want al-hoe-wel die Koningh dat gedruys *Iupiter* toe-schrijft, soo brengt nochtans de Historye mede, dat die Indianen, te samen zijnde Wijs-geren, ende Krijghs-helden, doen ter tijdt al in 't gebruyck van 't Geschut waren, het welck sy lange onder haer alleen gehouden hebben, soo om te toonen dat sy van *Iupiter* by-gestaen wierden, als om dat sy van alle tijden haer landt voor uyt-lantsche gesloten hielen. Ja geen vremdelingh kan noch tegenwoordigh daer binnen geraken, als met listigheyt, ende groot gevaer. Ten soude soo geheel vrent gevoelen niet wesen, dat dien Duytschen monick, die dit grouwelijck werck hier verspreyt heeft, selfs de konste uyt China gehaelt hadde, daer gereyft zijnde niet door de Middellantsche zee, alsoo die wegh doen noch onbekent was, maer voor-by de Noordersche landen langhs *Moscovyen* ende *Tartaryen*, ofte beyde de *Scythyen*, waer ontrent onse *Hollanders* een wegh ter Zee soucken, die ongelijck korter soude zijn, als die van de *Zuydsche* kusten. Vorders kan by den Geest der Aerdē, *el qual* (gelijck den *Autheur* verhaelt, uyt het bericht van de

Chinesen) *salio de debajo de la tierra*, bequamelijck verstaen werden soodanigen Geest, die den koningh *Vitey*, zijnde *Philosooph*, ende *Alchymist*, trock uyt de Aerde, door de konste van Alchymistische loogen, te weten eenen witten Geest, den welcken de Joden (die haer lichaem daer mede reynighden) *Neter* (*Hierem. 2. 22.*) genoemt hebben, ende na haer oock de Egyptenaers, (die dedoode lichamen daer mede balsemden, *Herodot. 2.*) Arabiers, ende alle de Oostersche volckeren, gelijk, haer volgende, andere *Nitrum*, ofte (als een soorte van Zout zijnde) *Sal-niter*, ofte *Salpeter*. Dit selfde geeft de meeste kracht, ende baert den grooten donder in 't *Bus-poeder*, 't welck gemeenlijck gemaect werdt, gelijk *Langius* oock schrijft 2. *Epist. 32.* uyt drie deelen *Salpeter*, twee deelen *Kruys-kolen* van *Willingen*, ende een van *Swarvel*; de welcke allegader meest uyt Aerde bestaen, derhalven diep in een gedrongen zijn, en daer-benevens gestelt om licht door het vyer aen brandt gesteken te werden, ende ontsteken zijnde, datelijck (gelijk ick terstont sal aen-wijzen) meerder plaetsch behouven; waer door geschiet, dat het aengesteken *Bus-kruyt* nootsakelijck ruymmer plaets moet soucken, ende derhalven door den uyt-gangh van den loop, daer de openingh is, met geweld gedreven zijnde, den Kogel mede uyt-drijft; de welcke een Mensch treffende, soodanige Wonden veroirsaeckt, als wy nu sullen beschrijven.

(2) Van wegen den *Aert*, ende *Nature* der *Geschote Wonden* en zijn de *Geneef-meesters* niet allegader van eé gevoelen: maer strijcken daer over drierhande oordeel. Sommige stellen de selve eenige *Venijnigheyt* deelachtigh te wesen. Andere ontkennen wel de *Venijnigheyt*, maer schrijven, datter een groote *Hitte*, ende *Brandt* is by-gevought. Eenige en staen geen van beyde toe, ende en maken anders geen onderscheyt tusschen enckele *Quetsuren*, ende *Geschote wonden*, als

als dat de Kanten van de selve door het geweld van den Kogel geplettert zijn. Welck gevoelen wy voor het beste houden; dan sullen even-wel de Redenen van de ander by-brengen, ende beantwoorden.

Dat de Schoot *Venijnigh* soude wesen, is al geloof-terstont na het vinden van 't Buspoeder, ende 't Ges-
 chut. Want Mr. *Ian de Vigo*, een uytnemend Heel-
 meester, die de eerste van de Geschote wonden gehan-
 delt heeft, stelt de selvige in 't 2. deel, ende het 1. bouck
Pract. Chirurg. uyt-gegeven weynigh na het jaer 1503,
 onder de Vergifte wonden, ende wil derhalven de self-
 de geheelt hebben door branden met heete Olye van
 Vlier, ofte Lijn-saet. Welcken Middel *Paré* schrijft
 in sijn 10. bouck *Apologism.* 1. tot sijnē tijt toe in 't ge-
 bruyck geweest te zijn, ende dat hy selve in 't begin-
 sel (soo veel vermagh de aensienlijkheydt van een
 groot voor-ganger, al gaet hy een verkeerden wegh in)
 sulcken Maniere van genesen na gevolgt heeft, tot
 dat hy by geval beter leerde, gelijk breeder op de
 gemelte plaets te sien is. Maer die dit gevoelen toe-
 staen trecken haer reden uyt de quade Toe-vallen, ge-
 lijk daer zijn Bedervinge van 't Gequetste Deel,
 Kout-vyer, vuyle Sweringen, Hert-kloppinge, Quæt-
 aardige koortschen, ende B'aeuwe, ofte Bruyne kan-
 ten van de Wonde, ende daer uyt loopende Groenach-
 tige ofte Bruyne Vochtigheydt. Hier-en-boven oock
 uyt de Genesinge, die geluckelijck soude geschieden
 door Tegen-gift; ende dat foodanige Wonden lange
 open moeten gehouden werden, op de wijze van an-
 dere Venijnige wonden. Ten laetsten wert hier noch
 van eenige by-gevought; bevonden te zijn, dat vele
 van Geschote wonden, hoe kleyn sy oock dickwils
 schijnen, komen te stervē, ofte met seer groote moey-
 ten genesen. Andere leggen de oirsaeck van de Ve-
 nijngheydt, op het Bus-poeder, door welckers kracht
 de Kogel uyt-gedreven wert; sommige op 't Metal,

daer men de Kogels van maect ; eenige op 't Venijn, daer de Kogels mede besmet, ende vergifticht werden. Want dit Bus-poer bestaet uyt Salpeter, Swavel, ende Kole, waer van, seggen sy, dat de eerste heet zijn, ende wanneer sy aen-gesteken werden, als in vyer veranderen, ende vlammente ten laetsten een Venijnigheyt krijgen. Het welck sy meenen, daer oock uyt te bliicken, dat de gene, die Bus-poer maken, neus, ende mont toe-sluytten, om door den Venijnigen damp van dit Poeyer niet beschadicht te werden. Maer die dese Venijnigheyt het Metal wijten, stellen alle Metal vergiftigh, ende onse Nature gantsch tegen te wesen. Andere, al is 't, dat sy toe-staen de Kogels by haer selven geen Vergif aen te brengen, soo meenen sy, dat deselvige door buyten-middelen kunnen Vergif ontfangen, gelijk sy van wegen de Pijlen, uyt de oude bewijzen, ende oock bevesticht wert by de nieuwe, die van de Indiaensche oorlogen geschreven hebben, gelijk in 't volgende Capittel breeder sal werden aengewesen. En de Jagers doē het selve noch hedensdaeghs met het sap van wit Nies-kruyt, dat sy in Spaengien noemen *Baraira*, ende *Yerva l' Abalestieyon*. Oock koomt den naem daer de Griecken venijn mede beteycken, te weten *Toxicon*, van *Toxos*, dat een boogh beteyckent, als soodanige Pijlen uyt-gevende.

Daer zijnder oock, die gelijckenisse willen maken tusschen den Blixem, en den Schoot van een Stuck, en gelijk in de Blixem dickwils een Venijnige kracht is, het welck de stanck, ende 't schierlijck om-brennen van Menschen, ende Beesten, als oock andere quaer-aerdige werckingen genoegh betuygē, soo meenen sy, het selve oock plaetsch te hebben in het schieten met Bus-poeder.

Ten tweeden zijnder vele, die oirdeelen dat de Kogel de gequetste Deelen *Brandt* in-perst. Waer toe sy mede eenige redenen by-brennen. Eerst, dat de Kogel,

gel, als hy uyt-geschoten wert, van het Bus-poer onsteeckt, ende een hitte krijght. De tweede reden trecken sy uyt de Beweginge van den Kogel, de welcke seer snel zijnde, soo besluyten sy daer uyt, dat de Kogel nootzakelijck koomt te verhitten; gelijk men siet, dat de boeren, door het wrijven van houters tegē mal-kander, vyer slaen, ende dat de assen van de molens, indiense niet met smaer vervochticht werden, in brantgeraken. Voor de derde reden, brengen sy de Ondervindinge, te weten, dat, door het schieten van de Kogels, dickwils stroo-dacken, ja geheele huysen afgebrant zijn. Ende voor 't laetste vougen sy daer by eenige Toevallen, te weten, dat de Wonde bruyn wert, dat daer eenige scherpe, vuyle, ende swarte Vochtigheyt uyt loopt, ende dat de Onstekinge, gelijk in Verbrantheyt geschiet, tot den negensten dagh toeneemt, ende dan wederom af-neemt.

Ten derden, de gene, die ontkennen, datter noch Venijn, noch Brant by de Geschote wonden is, hebben voor haer deftige redenen.

Voor-eerst wat het *Venijn* belanght, indien sulcks, seggen sy, in de Geschote wonden was, soo moest het selve gekomen zijn van het Bus-poer, ofte van de Kogel. Dat het Bus-poer sulcks niet en kan te wege brengen, blijkt genoeghsaem uyt het gene, daer het van gemaect werdt, dat is (gelijk hier voor geseyt is) Swavel, Salpeter, ende Kruys-kolen, die geen van alle eenige Vergiftigheyt deelachtigh en zijn.

De *Swavel*, ende de *Salpeter* (als in de *Schat der Ongefontheyt* te sien is) gebruycken wy, gelijk oock de Oude gedaen hebbē, inwendigh tot verscheyde Sieckten, veel minder Venijnigheyt is'er in de Kruys-kolen. Ende al is 't dat het Bus-poeder aen brandt gesteken wert, soo en kan het daer van geen Venijnigheyt krijgen, dewijl het Vyer veel eerder de Venijnigheyt soude wech nemen, als aen-brengen. Ende dat dit Poeyer

niet vergiftigh en is, wert oock daer uyt genoeghsaem bewesen, dat veel krijgsh-luyden hier te Lande, ende elders, het selve met Azijn in-nemen, tegen de Peste; gelijk het oock tot den selvigen eynde in de huysen wert aen-gesteken. Ja selfs de Ondervinge betuyght, dat vele, die geschotē zijn, gantsch geen Toe-val overkoomt, 't welck eenigh teycken kan geven van Venijnigheyt. Dat oock sommige Kruyt-makers (want sy en doen allegader sulcks niet) een douck voor neus en mont hangen, en is niet om den Venijnigen damp, maer alleen om het stof te weren.

De Kogel en vermagh mede niet, in sijn selven, Vergiftigheyt aen te brengen. Want dat het Loot (insonderheyt 't gene suyer is) gantsch geen quaedt by hem en heeft, blijkt volkomentlijk aen de gene, die loode Kogels lange jaren in haer Vleysch dragen, sonder eenige schade; als oock aen de gene, die soodanige Kogels in sicken, ende buyten alle hinder van anderen wederom quijt werden. Soo gebruycken wy mede niet alleen van buyten het *Empl. Diapompholygos*, ofte Loodt-plaester, maer oock het Poeyer van rauw Loodt, gelijk in 't Eerste bouck beschreven is. Maer dat sulcke Kogels, die in haer selven niet Venijnigh en zijn, wel kunnen door andere Middelen vergifticht werden, is lichtelijck toe te staen. Sulcks meent *Ioseph du Chesne* (ofte *Quercetanus*) te kunnen geschieden door vermenginge van venijnige Sappen onder het gesmolten Loot, dan het selfde wert weder-sproken van *Paré*, *Ioubert*, *Poget*, ende andere, stellende dat de Kogels alleen Vergifticht kunnen werden van buyten, door aen-strijcken, gelijk de poët *Virgilius* van de Pijlen getuyght 10. *Aeneid.*

Ungere tela manu, ferrumque armare veneno.

Het is onnoodigh hier van nauw-keurigh ondersouck te doen. Ons sal genoegh zijn, dat de gemeene Wonden in den Oorlogh door geen Venijnige Kogels gescho-

schotē werden, hoe-wel dat een over-geven boofwicht sulcks uyt bysonderen haet wel soude kunnen doen.

Wat belanght de quade Toe-vallen, by de gene die de algemeene Venijnigheyt stellen, voort-gebracht, de selve en spruyten niet uyt den eygen aert, ende nature van de Gequetste wonden, soo datter geen rechte Ken-teycken en uyt kunnen getrocken werden: maer zijn alleen Toe-vallen, die d'eene tijdt over-komen, de andere tijdt niet, na de Lucht, die in legers, ende belegerde plaetschen dickwils onsuiver is, ende na de gestaltenisse des Lichaems, dat veel kommer, ende ongemack uyt-gestaen, ende ongesonde kost, ende dranck gebruyckt heeft. Want soodanige dingen kunnen oock een slechte Wonde dapper beswaren. Gelijck men siet, dat by een kleyne Quetsure van een mes, een steeck van een naelt, een slag met een hout, een worp van een steen, alle niets vergiftighs hebbende, veeltijts in ongesonde Lichamen, eē groote vervuylt-hey, ende bedervinge koomt, waer op dan het Kout-vyer, ende andere quade Toe-vallen, ja de Door selve volghet. Ende in de Geschote wonden is dit noch bysonders, dat de Kogel, door sijn groot gewelt, al plettert, ende morselt, daer hy ontrent koomt, ende alsoo belet, dat de levende Geesten, door de gepletterde korste, niet en kunnen schieten in de Geschote wonden; waer door dande Kanten, als doot zijnde, lichtelijck bederven, verrotten, ende tot Kout-vyer slaen. Het welck soo veel niet en gebeurt, als het Vleysch alleen gequetst is, maer meestendeel wanneer de Zenuwachtige deelen om stucken geschoten zijn; ende die geven oock van haer een groenachtige, ofte bruyne Vochtigheyt, die het gemeen volck meent Venijn te wesen: om welcke te losen, ende het Gepletterde tot Etter te brengen, niet om Vergif uyt te trecken, dese Wonden langer als andere dienen open gehouden te werden. In soodanige, alsoo sy quade dampen, door de

de Slagh-aderen, na het Herte senden, is het Tegen-
gift gebruyckelijck, dan en heeft evenwel geen plaets
in alderhande Wonden, die geschoten zijn.

Dat sy ten laetsten haer Gevoelen willen vast ma-
ken met *Salmoncus*, hier voor verhaelt, aen dé Blixem,
als de Schoten gelijckenende; dese gelijckenisse be-
staet wel ten deele in de vlam, ende 't geweld, maer
niet in 't Venijn, dat wel dickwils by den Blixem be-
vonden wert, maer niet in 't schieten, gelijk van we-
gen het Kruyt, ende de Kogel alreede genoegsaem is
bewesen.

Wy komen nu tot de *Verbrantheyd*, die sommige stel-
len by de Geschote Wonden gevought te zijn. Het is
seker, dat wanneer de Kogel uyt den Loop schiet, hy
eenige wermte by hem heeft. Sulcks brenghet de Re-
den, ende Ondervindinge mede. Want hy wert ge-
rocht van het Vyer, ende door de onsteken ende vlam-
mende Lucht uyt-gedreven, die hem, soo lange hy
kracht heeft, na volghet met eenigen roock, die oock
gesien wert, op de plaetsche, daer hy blijft, ofte te-
gen kooft; ende terstont op genomen zijnde, noch
eenige Wermte by hem heeft. Maer die Wermte is
soo sober, datse geen Verbrantheydt in de Geschote
wonden kan veroirsaken. Om sulcks te bewijzen, sul-
len wy de bewijs-redenen, die voor de Verbrantheyd
srijden, mede gaen beantwoorden. Sy trecken de
selvige insonderheyd uyt drierley hoofden, uyt het
gene uyt-drijft, uyt-gedreven wert, ende de werckin-
ge daer op volgende.

Het gene uyt-drijft, ende met een geweldige snel-
lighydt den Kogel voort jaeght, is het aen-gesteken
Bus-kruyt, in Vyer verandert, het welck hondert mael
soo vele plaetsch vereyscht, als het anders, bestaende
uyt aerdachtige stoffe, van doen heeft. Want, gelijk
ons de Natuyrlijcke schrijvers onderrichten, een hant
vol Aerde, smelt in thien mael soo veel handen vol

Water ; ende een vol Water , in thien vol Lucht ; ende een vol Lucht , in thien vol Vyer . (Soo liet men een aes Bus-kruyt in een Noten-schelp aen-gesteken , de selve terstont met vlam vervullē) Ende dit is de oir-saeck , dat als een stoffe van Aerde , gelijk het Bus-kruyt , soo schierlijcken , ende als in een oogenblick in Vyer verandert , by gebreck van plaetsche uyt dé loop moet bersten , ende alsoo met groot geweld den Kogel voort drijft . Doch al is 't dat de Kogel aldus gerocht , ende uyt-gedreven wert door de kracht van 't Vyer , te nauw besloten zijnde , soo en krijght hy daer door sulcken hitte niet , dat hy branden kan , gelijk de bevindinge , ende 't gevoelen selfs daer van ons kan bericht doen . Want indien men in de loop meerder Kruyt laedt , als tot eenen Schoot van doen is , (om het Vyer soo veel te stercker te maken) ende alsoo doet af-branden , de Kogel terstont op genomen zijnde , en sal soo heet niet bevonden werden , of men kan hem sonder eenigh letsel handelen ; soo verre is 't daer van daen , dat hy soude branden . De oirsaeck hier van en is niet anders , als gebreck van tijt . Want oock het grootste , ende heefste Vyer , dat gemaect soude mogen werden , en kan in geen oogenblick , ende al vliegende , op geen ronde , ende vaste stoffe , gelijk Loot , ofte ander Metael , alsoo wercken , dat het daer in soude laten een af-drucksel van brandende Hitte .

Het gene uyt-gedreven wert , dat is de Kogel , den welcken sy meenen brandigh te wesen , ten deele van wegen het aen-gesteken Bus-kruyt , welcke reden nu genoegh wederleyt is , ten deele van wegen den Snel-len vaert , die hy heeft : dewijl alle Beweginge verhit . Dan dit en behouft niet veel tegen-sprekens , alsoo de Ondervindinge ons hier kan dienen voor de beste leer-meestersche . Laet een Kogel , selfs al is hy oock tegen een muyr , ofte yet anders , dat hart is , geschoten , terstont op genomen werden , men sal geen merckelic-
ke

ke hitte aen hem voelen , daer nochtans het stooten tegen de harde steenen ongelijck meerder hitte kan veroirsaken , als het vliegen door vleesch , ofte been , dewijl hy daer minder tegenstant vint , ende de hitte door de Vochtigheydt noch wat gematight soude konnen werden . Dat men seyt , alle Beweginge te verhitte , is te verstaen van dingen , die vaste tegenstant vint , ofte die met hare deelen tegens malkanderen stooten . Alsoo siet men , dat den hamer op het aen-beelt langh geslagen , een sage gestadigh door hart hout getrocken , merckelijck komen te verhitte ; ende sulcks van wegen de Lucht , die tusschen beyde is , ende soodun ende sijn gemaeckt wert , datse dickwils in Vyer koomt te veranderen , gelijk men bevint aen de Molen-steenen , die ras om-gaen , ende aen de Vyer-slagen . Ende al is 't , dat wy door Beweginge , ofte Oeffeninge wel verhitte , sulcks geschiet door het wrijven eerst van de beenen tegens het kraeck-been , ende soo voort van alle de leden tegens malkanderen : maer niet door de Lucht , alsoo sy niet en kan verhet werden door de Beweginge , dan veel eerder verkoelt , gelijk de waeyers wel vertoonen . Soo wert oock het Water , geroert zijnde , koelder ; ende stil staende krijght het meerder hitte . Waer uyt wy dan besluyten , dat de Kogel hebbende geen hitte in sijn selven , noch die konnende krijgen door beweginge , ofte tegenstant , geen en Brant kan laten in 't geschoten deel , veel minder , die aldaer eenige korste soude branden .

Wert noch ten derden den Brant van den Kogel beweert , door dien hy somtijts eenige stroo daeken , ende kruyt-torens aen brant geschoten heeft . Maer dien brant en is niet veroirsaeckt door den Kogel , als niet heet zijnde , dan door eenige Vyer-voncken , die afspringen van eenigen steen , yser , ofte yet anders , daer de Kogel tegen steuyt , ende alsoo gelijk een vyer-slagh voncken veroirsaeckt .

Ten laetsten komen sy op de *Toe-vallen*, ende seggen, dat alle de gene, die vernomen werden in de Verbrantheyt, oock te sien zijn in Geschote wonden, als namentlijk Hitte, Rootheyt, een Korste daer het vyer gerocht heeft, datter geen ofte seer weynigh Bloets uyt en kooft, dat sy negen dagen durende verargerren. Maer dese redenen gaen mede soolofsch, als de voor-gaende. Want wat eerstelijck de Hitte aengaet, daer van en klaeght de gequetste niet, ofte weynigh, ende alleen wanneer de Wonde tot Onsteking, ende Etter maken kooft. Behalven dat de Kogel oock meerder brandt soude moeten maken, als hy in 't lijf bleef steken, dewijl hy daer langer tijt heeft, als die maer ras door en gaet, het welck de Ondervindinge anders uytwijst. Belangende de Rootheyt, die vertoont haer rontsom de Wonde maer een weynigh tijdts, van wegen wat toe-vloeyingh van Bloet, dat de gescheurde vaten uyt-geven. Maer die verwe kooft haest in een bruyne te veranderen van wegen de Vochtigheyt, die het geplettert vleysch uyt-geeft. Niet meerder slot en heeft het derde, te weten van niet ofte seer weynigh Bloeden, want sulcks strijdt tegens de Onderving, insonderheyt wanneer datter groote vaten gequetst zijn. Ende of het selve somtijts al mocht gebeuren, soo moet de oirsaeck geleyt werden soo op den grooten schrick (gelijck men dagelijcks siet, dat daer door in 't laten de geopende Ader niet en wil bloeden) die de geschotene schierlijck overvalt, als mede op deswellingh, die in de gepletterde deelen terstont na den schoot kooft, ende de Wonde by-na toe sluyt. Noch minder sluyt het gene sy seggen, dat een Geschote wonde niet anders, als yet dat gebrant is, negen dagen langh soude verargerren, ende dan tot sweren, ende scheyden komen; dewijl daer in geen algemeene tijdt en kan bestemt werden, als hangende aen de gelegentheyt van 't gequetste

ste Deel, of het zenuwachtigh ofte vleyfgh is, als mede aen de goede, ofte quade Gestaltenis van den gequetsten.

Uyt het gene dus verre verhaelt is, besluytē wy, dat de Geschote wonden, van wegen haren eygenen aert, ende nature geen venijn, noch brant en hebben: maer dat alleen hare Kanten, door den grooten slag, gemorfelt, ende geplettert zijn, ende daer in van gemeene Wonden verschillen.

(3) Het *Onderscheyt* van dese Wonden wert genomen, na haer Gedaente, en Plaetsche. Soo zijn sommige groot, andere kleyn; eenige diep, die alles van binnen, als Vleysch, Aderen, ende Zenuwen scheuren, ja de Beenderen morfelen; andere, die, van eē schamp-schoot, maer even door het vel gaen. Meestendeel vlieght de Kogel door het Deel, somtijds blijft hy daer in steken, het zy alleen, ofte met een stuck van 't wapen, ofte kleederen, dat hy voor hem drijft.

(4) De Scheut brengt sijn *Ken-teykenen* van selfs mede. Doch of de Wonde vergifticht is, heeft noch bysondere *Teykenen*, in 't na-volgende capittel te verhalen.

(5) Wat de *Voor-teykenen* betreft; Over-slaende 't gene in 't gemeen van de Wonden geseyt is, soo zijn de Geschoten, als rontsom met Geplettert vleysch beset, gevaerlijcker, als andere, die gesteken zijn; insonderheyt noch, dewijlse meest in de legers gegeven werden, daer gemeenlijck quade Lucht is, ende de beste Maniere van Leven niet onderhouden en wert. De Wonden, die van Venijnige kogels geschoten zijn, vallen meest doodelick; voornamelijck als sy wat diep in gaen.

(6) Wy komen tot de *Genevinge*, waer in vier dingen vereyscht werden. Soo daer yet in de Wonde steeckt, uyt te trecken; 't Geplettert vleysch te doen versweren; de Wonde wederom met Vleysch te vol-

len;

len; ende ten laetsten met Vel te decken. De Kogel, ofte yet anders, dat in de Wonde gerocht is, dient ten eersten uyt genomen, wanneer de Pijn, ende Onstekinge eerst begint, ende sulcks door den selfden wegh, daer het in gerocht is, ofte soo het te diep aen de weder-zijde in geschoten is, aldaer uyt gesneden. Hier toe werden vereyscht vierderhande Middelen. Vooreerst, dat de Gequetste gestelt zy in de selfde Gestalte, als doen hy de Wonde ontvingh. De poëet *Homerus* schrijvende in sijn II. bouck van de Troyaensche belegeringe, dat *Patroclus* sijnen vrient *Eurypilus* een Pijl uyt de Dye snede, hem leggende op Ossen-huyden; soo geeft daer op *Eustathius* in sijne Grieksche uytleggingen dese reden; hoe de Oude seggen, op dat het uyt-treken van den Pijl te beter soude toe gaen, de Gequetste moet geset werden in de eygene Gestalte des Lichaems, daer hy in was, doen hy de Wonde kreegh. Soo wert'er geseyt (vervolght hy) van seker Geneef-meester, dat, als in het uyt-treken de Pijl niet volgen en wilde, hy dé Gequetsten vraeghden in wat Gestalte de Wonde hem was over-komen, ende verstaende, dat hy de selve te paert sittende gekregen hadde, hem stelde in de Gestalte van yemant, die te paert rijdt, ende alsoo den Pijl uyt-trock. De reden hier van is, om dat ander Gedaente, de Spieren verdraeyt, ende alsoo het uyt-komen van 't gene in de Wonde steeckt, benauwt, ofte sluyt. Soo dat in dese gelegentheyt (wanneer de Gequetste dickwils geen goet bescheyt selver en weet) als oock anders, de Wonde wat moet gewijdt werden, om den Kogel te vinden. Hier toe schrijft *Paré* seer wel, dat de Vinger, als gevoeligh zijnde, wanneer het wesen kan, sekerder gaet; ende dat men anders, als de Kogel te diep steeckt, een ront Prouf-yser, om geen pijn te maken, sal gebruycken; hoe-wel het selve oock niet altijd vast en gaet, gelijk alle daeghs bevonden wert.

Ende dit is het tweede. Voor het derde, dient de Kogel, nugevonden zijnde, gevat; ende voor het vierde, uyt-getrocken. Beyde geschiet door Tangen, ende ander konstigh Werck-tuygh, beschreven, ende afgebeeldt door den gemelten *Paré*, ende *Hildanus*. Indien even-wel de Kogel stack in een van de Edele deelen, ofte die met de selve gemeenschap hebben, ende dat de Gequetste scheen gevaer te loopen, dan is beft het uyt-treken te staken, om de Doot, die van selfs soude komen, daer door niet te verhaesten. Soo valt oock het *Uyt-snijden*, van wegen de Bloet-storingh, de welcke op diepe Wonden moet volgen, oock leer gevaerlijck. De Latijnsche history-schrijver *Curtius* schrijft in sijn 9. Bouck, dat *Alexander de Groot*e van een Pijl met weer-haecxkens geschoten zijnde, de Geneef-meesters seer bekommert waren. Want het hout, om niet te schudden, ten eersten gekort zijnde, vonden sy swarigheyt in 't gehaecte yser uyt te trecken; alsoo sulcks sonder letsel van 't Lichaem niet te doen en was, als met *Snijden* de Wonde te vergrooten. Vorders vreesden sy, dat door het *snijden*, een Bloet-storingh soude over-komen: want de Pijl was groot, ende scheen al tot in het Ingewandt gekomen te wesen. Even-wel de Wonde wijder geopent zijnde, ende het Yser uyt-getrocken, soo began oock een groote menighte Bloedts te vloeyen, ende de Koningh slaeuw te werden, ende een donckerheyt voor sijn ooggen komende, als of hy storf sijn selven uyt te strecken: maer als die groote storingh op-gehouden, ende gestelpt was, soo quam hy allencxkens wederom tot sijn selven. Derhalven moet het Bloedt datelijck gestemt werden, 't welck de selfde *Alexander* wel verstont, als hy noch eens met een Pijl geschoten zijnde (gelijck *Curtius* schrijft in 't 4. Bouck van sijn *Histories*) gebodt het Bloet op te houden, ende de Wonde toe te binden; 't welck op-gehouden, ende verkout zijn-

VANDE WONDEN. 73

zijnde (seyt *Curtius*) de Wonde dede op-swellen. Ende sulcks een goet Teycken te zijn, is aen-gewesen in 't Eerste capittel.

Om tot Genesen te raken is ten tweeden noodigh, dat het gepletterde voor al aen 't Sweren, ende tot Etter gebracht, ende alsoo van 't gesonde Vleysch af-gesondert wert. Doch dewijl het Geknutste vleysch, als verlaten zijnde van de natuyrlijcke Wermte, ende levende *Gasten*, lichtelijck verrot, ende alsoo tot Kout-yyer vervalt: soo en dienen hier niet *Basilicon*, ende d'ander Etter-makende middelen, die in andere Wonden gebruyckt werden, als te vochtigh zijnde, maer wel daer *Termenthijn* by koomt. De meer-gemelte *Paré* beschrijft eenen Balsaem, die hy seydt bekomen te hebben van seker Heel-meester, seer vermaert in 't genesen van Geschote wondē. De beschrijvinge sal ick hier stellen, ende dat alleen in plaetsche van vele, als geen beter kennende, ende die van vele Meesters voor den besten oock gekeurt is. Men sal nemen twee jonge *Honden*, eerst geworpen, ende de selve koken, tot dat sy van den been vallen, in *Olye* van witte *Lelyen*, ofte van *Vyolen*, van elcks acht-ende-veertigh ongen, ende in 't laetste daer by doen twaelf ongen *Aerd-wormen* met *Wijn* gewassché. By dit door-gekleynde sal men doen drie ongen *Veneetsche Termenthijn*, ende een once *Brandewijn*. Ende daer mede heeft men een brave Salve om de Pijn te versachten, Etter te maken, ende met eenen te Suyveren. Dan dient noch vorder gesuyvert door soodanige *Middelen*, als in 't 12. cap. van 't Eerste bouck beschrevē zijn.

De Wonde wel gesuyvert zijnde, moet met Vleysch gevolt, ende dan met Vel over-trocken werden, op die wijze, als hier voor is aen-gewesen.

(7) Alsoo dese Wonden vry wat gevaerlijcker zijn, als andere, ende de Gequetste oock dickwils krachte-loofer; soo moet hier een nauwe *Maniere van Leven* gebruyckt

74 V A N D E W O N D E N .
bruyckt werden, ende al na-gekomen, dat wy in 't
Eerste capittel van de Wonden in 't algemeen hebben
voor-geschreven .

Het X. Capittel.

1. Vergifte Wonden, 2. Oirsaken, 3. Ken-teyckenen,
4. Voor-teyckenen, 5. Geneefinge.

(1)

WY hebben van de schrickelijke Wonden, die
door het schieten komen, nu wijdt-loopigh ge-
handelt; maer noch meerder gevaer, ja meest de doot
selve wert aen-gebracht, door de gene, die *Vergift* zijn;
gelijck de Italiaensche poëet *Tasso* wel seyt in *zijn* *Hie-*
rusalem, *Cant.* 19.

E'l ferro armato di Veneno havranno,

Perque mortal sia d'ogni piaga il danno.

Wanneer sulcks geschiet door steken, ofte bijten van
Venijnige beesten, dan staet vry meerder swarigheyt
te verwachten van het Venijn, als van de Openingh,
die dickwils weynigh om 't lijf heeft. Welck gevaer
in Kleyne wonden oock aen-gemerckt is van den poëet
Lucanus in *zijn* 8. Bouck:

sed multo saturantur tela veneno;

Vulnera parva nocent, fatumq; in sanguine summo est.

De vermaerde Geneef-heer *Cardanus* stelt hier van
2. de *Venen*. 6. de oirsaeck te wesen, dat Venijn in een
Wonde, veel meerder kracht heeft, als 't gene in-
genomen is, alsoo het selfde terstont na 't Herte kan
schieten. Dat soude bevestigen den Om-loop van 't
Bloet (daer *Cardanus* even-wel noch weynigh af gewe-
ten heeft) 't welck uyt het Vergiftigh deel gestadigh
in 't Herte getrocken wert.

(2) Wat de *Oirsaken* belanght, in 't laetst voor-gaen-
de capittel is geseyt, de Wonden vergiftight te wer-
den;

den, door het Geweer van buyten te bestrijcken. Welcke verdoemde boosheyt niet alleen noch huyn-daeghs by de Indianen, maer oock al van outs by verscheyde volckeren in 't werck gestelt is, gelijk blijkt uyt verscheyde soo Grieksche, als Latijnsche history-schrijvers, ende poëten. *Theophrastus* schrijft in sijn 9. Bouck, op 't 15. Cap. dat by de Moren een doodelijke Wortel wast, daer sy de Pijlen mede bestrijcken. Van diergelijke Venijn wert mede getuyght by *Hesiodus*, *Nicander*, *Dioscorides*, *Strabo*, *Plinius*, *Paulus*, *Ovidius*, ende meer andere, ende daer op slaen mede dese verssen van *Virgilius* 10. *Aeneid*.

*Te quoque magnanimæ viderunt, Ismare, gentes,
Vulnera dirigere, & calamos armare veneno.*

Op die wijze konnen oock selve de Middelen, die tot heelen souden strecken, vergifticht werden. Soo is de gequetste *Pansa*, borgemeester van Rome, gelijk de History-schrijvers getuygen, door beleyt van *Augustus*, na gemeent werde, aen een zijde gebracht. Onder ons nieuwe History-schrijvers, seyt *Thuanus* in sijn 48. Bouck, dat voor het vinden van de Bossen, in Spaengjen mede gebruyckt wierden Pijlen, met het sap van een Venijnigh kruyt, 't welck de Moren (want het wascht ontrent Granada, daer sy langh huys gehouden hebben) *Rejalgar* noemen, ende dat gemeent wert, 't selve een soorte van *Aconitum* te wesen. Dan wy en behouven de Stoffe, daer dit vervlouckt quaet mede gedaen wert, niet nauw-keurigh aen te wijsen, om sulcken grouwel niet te leeren. Seer wel seggen de Rechten, *Culpa similis est, prohibita discere, quam docere*, in dē *Cod. de Malef. & Mathem.* op de achtste wet. Wy hebben even-wel wat daer van moeten seggen, om de selve te mogen kennen, op dat de rechte Middelen daer tegen soudē konnen in 't werck gestelt werden. Derhalven sullen wy komen tot de *Ken-teyckenen*.

(3) Dese Wonden, alsoo sy komen uyt een byson-

dere oirfaeck, soo hebben sy oock haer bysondere Ken-
teyckenen; onder de welcke wel het voornaemste is,
Flauwte, ende Kloppingh van 't Herte, om dat het selve
meest van het Venijn bestormt wert. Hier by koomt,
dat soodanige gequetste, al bekomen sy van de Flauw-
te, soo Kout zijn als een steen, niet van wegen de Kou-
wigheyt van 't Venijn, dewijl alle Venijn niet kout en
is, maer dat oock het heete de Natuyrlijcke wermtē
uyt-blust. Soo dat daer door oock, hoe-wel anders de
selve scherp is, de Pijn dickwils niet gevoelt en wert.
Sulcks getuyght de poëet *Lucanus* in sijn 9. Bouck,
van het leger, dat de vrome *Cato* leyde in Afriken,
daer sy vele Slangen, ende ander Venijnige beesten
ontmoeteden.

Has inter pestes duro Cato milite siccum

Emetitur iter: tot tristia fata suorum,

Insolit asq; videns parvo cum vulnere mortes.

Signiferum juvenem Tyrrhēni sanguinis Aulum

Torta caput retro Diphæ calcata momordit.

Vix dolor, aut sensus dentis fuit.

Hier by koomt noch dat het Vleysch, om de Wonde
staende, blauw, paers, ende bruyn wert, gelijk *Car-*
danus, *Paré*, ende *Codronchius* getuygen, ende langh te
voren geseyt is van den Griekschē *Nicander* in *Alexiph.*
met de verffen, die aldus in Latijn over-geset zijn:

Quæ postquam hæserunt, & non sanabile vulnus

Inflixere, caro livet, virusque putrescit

Vipereum, atque cutis se tabo foeta resolvit.

Dese Bedervinge van het Vleysch, maect oock dat
de Wonde een *Stanck* van haer geeft; het welck de
gemelte *Cardanus* schrijft het Venijn oock eygen te
zijn, ende derhalven de Wonde lichtelijck mede ge-
deelt wert.

(4) Uyt het gene alreede verhaelt is, zijn de Voor-
teyckenen genoegh af te nemen, te weten hoe swaerder,
ende gevaerlijcker de Venijnige wonden zijn, als de
ge-

gemeene, dewijl sy boven de quetsinge Venijn by haer hebben, dat volgens eygen aert het Herte, de fonteyne des levens, terstont besmet, ende derhalven, hoe kleyn, (hoe-wel het daer weynigh op aen koomt) sy souden mogen zijn, een haestige doot ghemeenlijck aen-brengen. Sulcks getuyght de meer-gemelte *Curtius* in 't 9. Bouck van sijn Historye, het leger van *Alexander de Groot*e over-gekomen te zijn door Venijnige Pijlen, ende dat de oirsaeck van soo felle doot by de Geneef-meesters niet en konde begrepen werden, dewijl oock de minste Wonden ongeneessijck vielen. Ende of 't noch al eens gebeurde, dat dese Wonden uyt-stel gaven, soo maken sy een traegh, ende verdrietigh werck, gelijk de Grieccksche poëten wel aen-gemerckt hebben in *Philoctetes*, den welcken sy jammerlijck doen kermen over de Wonde, die hem van een Slange gebeten was, en daer hy ontrent thien jaer aen gingh, gelijk *Ovidius* schrijft 5. *Trist.* 2.

Poenae decem totis aluit Pœantius annis

Pestiferum tumido vulnus ab angue datum.

Het is vrent 't gene *Plinius* schrijft 28. *Nat.* 3. dat de Wonden beswaren, door het in-komen van de gene, die eens van een Slange, ofte Honden-tant gequetst zijn. *Tantum remanet virus ex accepto semel malo, ut venefici fiant venena passi.*

(5) Om de *Genesinge* wel aente leggen, soo moet hier meerder gelet werden op het Vergif, als op de Quetsinge. Derhalven sal men ten eersten in-nemen, om de Venijnigheyt van 't Hert te weren, *Theriakel*, om de Venijnigheyt van 't Hert te weren, *Theriakel*, *Mithridaet*, ofte *Diascordium*, met Zout van *Scordium*, *Wijnruyt*, ofte *Carduus benedictus*, in Wijn vermenght; van de eerste een vierendeel loot, van de andere een scrupel, ofte half vierendeel loot, na gelegentheyte; ende ondertusschen gestadigh drincken *Suyre Wey*, daer de Wortels van *Scorzonera*, en *Petasites* in gesoden zijn, ende op 't laetste *Suyringh* by gedaen is. Even hae-

78 V A N D E W O N D E N .
 ftigh moet tot de Wondeselve gekomen zijn. De Ouden verhalen veel van seker volck, *Marfi*, ende *Pfylli* genoemt, die sonder lefsel het Venijn uyt sogen, ende van geen Serpenten en konden beschadicht werden; waer van te sien is by den Griekschen history-schrijver *Herodotus*, in sijn 4. bouck, *Elianus* in 't 16. bouck, van de Historye der Deelen, op 't 28. capittel, *Plinius* in 't 3. capittel van sijn 28. bouck, ende uyt hem *Solinus* (doch niet wel gevolght, gelijk *Salmasius* aenwijst in *Obs.* pag. 48.) *Agellius* 16. Noct. *Att.* 11. ende *Lucanus* op de gemelte plaetsch. Soo schrijft *Thuanus* in Spaengjen dat Uyt-suygen gebruyckelijck geweest te zijn; maer dat sy nu besigen het *Sap* van *Querc-appelen*, ende *Brem*, in welckers geknauwde Bladeren, sulcken kracht soude wesen, dat sy het Vergif op-geleyt zijnde, door de Wonde uyt-treken. Daer op staet 't gene *Dr. Forest* schrijft 6. *Chir. Obs.* 10. te Romem verstaen te hebben uyt-sijn meester *Dr. vander Horst*, dat als in den Turckschen krijgh veel gequetste van Venijnige pijlen schierlijck storven, ten laetsten een oudt Genees-meeſter daer over quam, die *Queen* gekauwt, ende alsoo met nuchteren *Speecksel* vermenght daer opleyde, ende dat sy soo genasen, daer geen andere Middelen te voren hadden geholpen. Wat vorder de Geneefinge belanght, de selve dient aen-gestelt te werden, gelijk in 't 1. capittel van 't Eerste bouck der *Geneeskonste*, nopende de dulle Honts-beten is aen-gewesen.

Het XI. Capittel.

1. *KOVT-VYERS* Benaminge, 2. *Beschrijvinge*, 3. *Oirsaken*, 4. *Ken-teyckenen*, 5. *Voor-teyckenen*, 6. *Geneefinge*, 7. *Maniere van Leven*.

(I)

TOt de sware Wonden, insonderheyt de Geschote, ende Venijnige, daer laetst af gehandelt is, staet dick-

dickwils een Verftervinge van de natuyrlijke Wermte: welck gebreck de Griecten, ende haer volgende de Latinen *Gangrena* heeten, eenen naem by onse Heelmeesters oock gebruyckelijck. Dr. *Iunius* noemt het *Quaet*, ende *Vuyt vleysch*, dan dat en past op de *Gangrena* niet; want daer kan in een Wonde wel quaet, en vuyt Vleysch groeyen, sonder dat het juyft *Gangrena* is; maer het soude *Doof*, ofte *Doot vleysch* (gelijck het is, ende hy 't selve oock die benaminge geeft in François, Spaens, ende Italiaensch) met beter reden mogen genoemt werden. Onsen gemeynen naem is *Kout-vyer*, welcke woordé wat r'samen-strijdigh schijnen, gelijck de wijsf seggen een *Silvere Yferken*, &c. dan heeft misschien dese grondt, dat het Vleysch hier gantsch *Kout* is, ende even-wel gelijck *Vyer*, als voort-brant. Want op die manier wert oock het *Branden de Kouw* toe-geschreven in 't Latijn van *Tacitus* in het 13. bouck van sijn Jaer-geschiedenissen, *Ambusti multorum artus vi frigoris*, ende van den poët *Virgilius* in 't eerste van sijn Landt-bouwinge,

————— *penetrabile frigus adurit*.

(2) *Kout-vyer* is een verftervinge in eenigh Deel, *kout*, *slap*, *bruyt*, ende ongevoeligh, als van de natuyrlijke Wermte, ende levend-makende Geesten gantsch berooft zijnde. Wy en maken hier, als onnoodigh, geen onderscheyt tusschen *Gangrena*, ende *Sphacelus*; want meerder, ende minder en behouven geen bysondere geslachten te stellen.

(3) De naeste *Oirsaeck* van *Kout-vyer*, is de *Uyt-blussinge* van de natuyrlijke Wermte, ende levend-makende Geesten, in de welcke het *Leven* bestaet, ende die *uyt-geblust* zijnde, het zy in 't geheele *Lichaem*, het zy in eenigh deel, dan is 't daer oock met het *Leven* gedaen; in 't eerste noemen wy het de *Doot*, in 't andere *Doot vleysch*, ofte *Kout-vyer*. Nu de natuyrlijke Wermte wert met haer Geesten vernielt,

80 V A N D E W O N D E N .

ende te niet gebracht, wanneer, ofte Tegen-*strijden-* de dingen haer tot bedervinge brengen, gelijk groote Kouw, ende Venijn; ofte, het belet van Door-waef-*semen*, haer verslickt; ofte vele Hitte haer doet ver-*vliegen*; ofte sy, als een kaers, uyt-gaet, door gebreck van Voedsel. Waer uyt wy kunnen vijf Oorsaken stel-*len* van het Kout-vyer, te weten, te groote Koude, ende Hitte, quade Hoedanigheydt, ver hinder Door-*waeffemen*, ende gebreck van Toe-voer.

Wat voor-eerst de *selle*, ende *bittere Kouw* belanght, daer van schrijft de Romeynsche *Tacties* in sijn gemel-*te bouck*, hoe vele haer Lidmaten door de kracht van de Kouw aen-gebrant waren, sommige oock op de wacht doot bleven: ende hoe seker krijghs-knecht, die een bondel hout drough, de Handen soo ver-*stev*en, dat sy blijvende aen den last hangen, van de ge-*korte Armen* af-vielen. In onse Oorlogen gebeurt diergelicke des Winters door de banck, dat de krijghs-*luyden*, die op schil-wacht staen, de voeten bevrie-*sen*, soo dat het Kout-vyer in de selfde ten eersten slaet. Ick hebbe verscheyde krijghs-luyden hier in 't Gast-*huys* gesien, die op sulcken wijze sommige de Teené, andere den geheelen Voet af-gevallen was, eenige, die het geheele Been af-gefet moest werden.

Het selfde doet op een andere manier *grooten Brandt*, om dat hy de natuyrlijcke *Wermte*, en slapige *Voch-* tigheidt, waer by het Lichaem in 't leven wert onder-*houden*, t'eenmael verteert.

De derde, onder de Uyterlijcke oorsaken, is *Quat-* aerdigheyt, 't zy van *Venijnige beten*, ende *steken* van *Beesten*, soodanige *Wonden*, ofte oock eenige *Af-etende*, ende *Brandt-middelen*, onvoorsichtigh, gelijk op tee-*re*, ende gevoelijcke plaetschen, gebruyckt.

Ten vierden wert de natuyrlicke *Wermte* gestickt, wanneer de selve geen *Lucht*, die haer onderhout, en kan scheppen, noch haer *Dampen* losen. Het welck be-

bevonden wert in groote *Onstekingē*; insonderheyt daer te *Koude middelen* al te veel op geleyt zijn. Soo hebbe ick onlangs gesien, dat seker Joffrouw een groote Rose aen haer been krijgende, om 't selve slough *Water*, ende *Azijn*, ende dat daer terstont het Kout-vyer op volghde. Het Middel en was wel soo quaet niet, gelijk het oock in kleyne *Onstekingē* gebruyckelijck is: maer hier hadde den Brandt te groot geweest, om sijn stoffe achterwaerts te drijven.

Ten vijfden, gelijk ons Lichaem door Voedsel onderhouden wert, soo gaet het oock met de natuurlijcke *Wermte*, ende dat haer onthouden zijnde, ofte belet toe te komen, het zy door *Uyt-terende siekten* geen stoffe en groeyt, het zy in *groote Geswellen*, *ontledene Gewrichten*, te vast *Binden*, de *Vaten toe-geperst*, ofte in *Wonden*, ende *Breucken gescheyden* werden: soo is 't onmogelijck, dat sulcken Deel soude levend blijven, maer vervalt nootwendigh tot een *Verstervingē*.

(4) Na dat het Kout-vyer begint, ofte klimt, soo openbaren haer min, ofte meerder de *Ken-teyckenen*. Dese zijn licht aen te mercken, ende kunnen lichtelijck in 't getal van vijf mede begrepen werden.

Het eerste bestaet in de *Verwe*, die hier allencxkens verandert. Want in plaetsche dat sy in alle *Onstekingē* root is, soo wert sy hier bleyck, paers, blauw, ende op 't laetste peck-swart.

Het tweede teycken is *Pijn* met *Kloppinge*, dan alleē in 't begin, maer gaen beyde daer na over, *Ongevoeligheyt*, ende *Onbeweeghlijckheyt* in haer plaetsch komende. Dan hier op dient wel waer-genomen de lesse van *Paré*, dat een Heel-meester, wanneer hy uyt de andere teyckenen wel verskert is van 't Kout-vyer, hem niet en laet bedriegen, door eenige kleyne *Beweginge*, die somtijds noch in 't *Verstorven deel* wert waer-genomen. Want sulcks geschiet niet door het bewegen van den geheelen *Spier*, maer van wegen
dat

dat sijn hoofd noch gaef is, ende wanneer dat beweeght, sijnen pees, ende staert, hoe-wel al doot zijnde, na-treect. Wat de Ongevoeligheyt belanght, die is soo groot, dat men in 't quaet Vleysch sonder Pijn snijt, 't en zy men het goet vleysch raeckt.

Ten derden kooft de *Stanck*, even-eens als van een lijck; waer door oock van binnen de besmette Geesté het *Herte bangh*, ende *flaeuw* maken, insonderheyt in Kout-vyer, dat uyt Venijn oirspronckelijck is.

Het vierde ken-teycken is, *Sacht*, en *Morruw vleysch*, ende als men dat met de vinger druckt, daer een put in blijft staen, maer die niet wederom toe en gaer, gelijk in geswolle Beenen, ofte andere koude Geswellen, die wy *Oedemata* noemen.

Voor het vijfde reycken stellen wy, dat het Op-huyden, gelijk in Bleynen, van de Huyt scheyt, ende afgetrocken wert; ja als men de Huyt selve met de vingers aen vat; soo schijntse mede losch te leggen, ende van haer onder-leggende Deelen te scheyden.

(5) Wat de *Voor-teyckenen* aengaet: Alle Kout-vyer is gevaerlijck. Maer even-wel (gelijck *Celsus* wel schrijft in sijn 5. Bouck) als het maer begint, ende noch niet geset en is, dan kan het noch door goede Middelen gesteut werden; te weten in een jongh, ende klouck Lichaem, ende daer de Zenuwen niet, ofte seer weynigh beschadicht en zijn, ende de Spieren noch gaef. Ick hebbe hier gesien een vol-lijvigh man, tusschen de vijftigh, ende sestig jaren, die oock, na sijn Lichaem, dicke beenen hadde; waer in door Stooten, het Kout-vyer quam, daer mede hy wat te langh gewacht hebende, soo diep in-gegeten was, dat men hem in verscheyde reysen eenige ponden vleysch uyt sijn Kuyten snede, ende, niet tegenstaende groote Swackigheyt, ende Koortsche, even-wel noch genas, ende lange jaren daer na geleest heeft.

In Ongesonde lichamen, gelijk die van de Blaeuw-schuyt

schuyt op-gegeten werden, valt het meest ongeneeflijck: insonderheyt de Water-suchtige, wanneer de Geswolle, ende klaer-gespanne Beenen met kleyne gaetjens open bersten, daer dan het scherpe Water uyt-leckt, waer op het Kout-vyer, ende de Doot volght.

(6) Wy komen tot de *Genesinge*; de welke geen oogeblick en dient uyt-gestelt, of men kooft lichtelijck te laet. Want ick hebbe gesien, dat na het Kout-vyer hem maer even aen 't Been met blauwe Vlacken geopenbaert hadde, het selve in eenen dagh 't geheele Lichaem over liep, ende sulcke Siecken in twee drie dagen wech nam; ja somtijds wel eerder, na de gestalte der Lichamen.

Dewijl het Kout-vyer een Verstervinge is, soo be-
staet het genesen in de selve te weren. Soo dra dan het
minste teycken hem openbaert, dient het Herte, daer
al de kracht van daen kooft, gesterckt tegen de qua-
de Dampen. Hier toe is bequaem *Conserf van Gouts-
bloemen, van Bernagy-bloemen, van Rosen, van elcks een
onçe, Conf. Alkermes* een loot, met *Syroop van Citroenen*
gemenght, ende eenige droppels, tot dat het rinsch
is, *Olye van Swavel*. Van dese *Conserf* dient vijf ses mael
daeghs gebruyckt de groote van een Castanye, ende
russchen beyde somtijds gedroncken van een Koel-
dranck, gemaeckt van een pint *Gerste-water*, drie oncen
Syroop van Citroenen, een half vierendeel loot *Zout van
Scordium*, ofte van *Carduus benedictus*, met eenige drup-
pels *Olye van Swavel*, tot dat hy rinsch genoegh is. Men
magh oock nemen een, ofte twee pinten *Kaerne-melck*,
zieden die op met twee oncen van de wortels (die geen
smaeck en geven) van *Scorzonerz*, en van 't vyer nemen-
de den pot vollen met *Suyringh* (want die en moet niet
gesoden werden, of haer kracht vervlieght) ende soo
gekout zijnde, van de *Wey* drincken. Is mede dienstigh
tegen den nacht in te nemen een vierendeel loot *The-
riakel, Mithridaet, ofte Diascordium*. By het voorgaende
heb-

hebbeick alijt met groot voordeel van buyten doen op-leggen een Pap, bestaende uyt groene bladeren van *Alffen*, *Scordium*, *Wijnruyt*, van elcks twee handen vol ('s winters kan men het poeyer nemen van het gedrooghde kruydt) in stercke *Wijn* gekoockt, ende gestampt zijnde, daer by gedaen twee ongen *Vijgh-boonen* meel, een loot ghestooten *Aloë*, ende eens soo veel *Theriakel*, ofte *Mithridaet*, met twee, ofte drie ongen *Voor-loop* van *Brandewijn*, ofte in plaetsch van beyde *Theriakel-water*. Op de naeste plaetschen, om het voort-kruypen te steuyten, dient geleyt de plaester, *Defensivum* genoemt, daer over wat *Theriakel*, ofte *Mithridaet* dunnekens gestreken, ofte onder gemenght is. Ende dit is soo veel belanght de *Gene-singe* in 't algemeen: wy sullen nu komen in 't bysonder tot de verscheyden Oirsaken.

Voor-eerst, aengaende de *Kouw*; Wanneer in yemant eenigh Deel te seer verkout is, dat even-wel noch geen teyckenen van *Kout-vyer* uyt en geeft; maer alleen root is, met stekende pijn, ende brant, soo en dient de selve niet terstont dicht by 't *Vyer* te komen, maer een weynigh af te staen, ofte het *Vyer* kleyn te maken, op dat de *Wermte* haer allencxkens wederom mocht vergaderen. Ja, indien het Deel niet geheel van *Kouw* soot verstijft en is, dat het geen *Bloet* meerder en heeft, dan sal men 't selfde met *Znee*, ofte met scherpe *Lappen* in kout *Water* gedoopt, hart wrijven; waer door dan het selfde sijn vorige *Wermte* allencxkens sal wederom krijgen. Soo hebbeick verstaen uyt mijn swager, ende andere gesanten, die van wegen onsen staet in de *Noortsche Landen* geweest zijn, dat de inwoonders aldaer voor gebruyck hebben, de gene, die van *Kouw* verstijft, ende by-na doot gevoren zijn, eerst in kout *Water* te doopen, ende de uysterste leden met *Znee* te wrijven; ende dan eerst in de stoof te brengen. Daer, ofte op 't bedde, geven sy de

de selvige dan te drincken, om de Wermte van binnen na buyten beter te spreiden, *Mede*, met gestoote *Caneel*, *Nagelen*, *Gember*, ofte ander kruyt. Sommige nemen alleen *Brandewijn*; die soo van binnen, als van buyten bequamenlijk gebruyckt wert. Het gemeen volck hier te Lande, als oock in Duytslant, stoven eē verkleumt Deel met het af-sietsel van bevrore *Knollen*, in water gedaen; dan de *Wijn* is daer toe beter. Vorders, na dat de *Pijn*, ende de *Kouw* wat versacht zijn, dient het Deel met een werme hant gestreken, ende sachtjens gewreven, vet gemaeckt zijnde in *Olye van Dil*, *Camillen*, ofte bitter *Amandelen*; ende daer na met wermer, als *Olye van Baeckelaer*, ofte *Seven-getijden-kruyt*; ende ten laetsten met heeter, als *Peter-olye*, *Spijck-olye*, die van *Euphorbium*, ofte diergelijcke.

Ten tweeden, wanneer grooten Brandt de natuyrlijke Wermte doet vervliegē, soo dient, na *Aderlaten*, indien daer overvloet is van *Bloet*, het Deel een weynigh gestooft met het Af-sietsel van *Scordium*, in *Wijn*, *Sap van Suyringh*, een weynigh *Azijn*, met wat *Zout*, ende dan de gemelte *Pap* daer om geslagen.

Het gene, dat van buyten ('twelck de derde oirsaeck was) van *Venijn* koomt, moet genesen werden, gelijk de dulle *Honts-beten*, beschreven in de *Genees-konste*.

Wat aen-gaet de vierde oirsaeck. Wanneer de natuyrlijke Wermte, door groote *Onsteking* verstickt wert, dan moet, na een sachte *Purgatye*, eerst *Bloet gelaten* werden, om het toe-vloeyen te verminderen, daer op het Deel gescherft, gelijk wy terstont sullen aen-wijzen.

Indien daer, ten vijfden, gebreck van *Voedsel* is, ende dat de natuyrlijke Wermte, ende *Geesten* belet werden in te komen, soo sal men in *Uyt-terende sieckten* het lichaem in alle manieren vervochtigen, ende van buyten het Deel sachtjens strijcken met *Olye van Pier-wormen*.

Wanneer dit alles niet en helpt, ende de dreygende Verftervinge vast voort kruypt, soo fal men, om de felvige te steuyten, het Deel, volgens den draet van de Spieren, door-kerven. Daer toe komen wy ongeerne, ende nimmermeer, als door den noodt gedruykt zijnde, wanneer geen ander middel te vinden is, gelijk Cicero schrijft 1. de Divinat. sulck hier gebeurt. Want alleē door het Scherven kan het verstorvē Deel ontlast werden van het vuyl ende bedorven Bloet, daer het mede gepackt is. Dit Scherven moet dieper, ende dickwilder geschieden, na dat het Kout-vyer hem verspreydt heeft: de Mate is, te komen tot het Gesonde vleysch, het welck de Siecke selfs wel sal aenwysen. Want daer rakende, voelt hy eerst Pijn. Ende dan begint (seyt Seneca in sijnen 89. brief) het Geneef-middel voordeel te doen, als in een Doof lichaem het Gevoelen Pijn uyt-werckt. Na het Scherven moet de plaetsch af-gewasschen, ende gebet werden met Pekel, ofte heete Brandewijn, daer Vng. *Egyptiacum* in gesmolten is; 't welck de bedervinge weert, ende het doot vleysch van het gesonde scheyt. Het selfde wert oock met Wiecken in de sneden geleyt, daer onder wat *Theriakel*, ofte *Mithridact* vermengende, ende daer dan om geslagen de verhaelde Pap, ofte een Plaester van Peck.

Doch als even-wel het quaet hier door niet en kan overwonnen werden, dan en valt'er, van wat oirsaeck het oock gesproten is, maer een uyt-koomst; te weten, na dat alles versocht is tot behoudenis, ende het Kout-vyer soo verre de overhant genomen heeft, van eenigh Deel gantsch te doen besterven, als 't selve af te setten. Welcke lesse der Geneef-meesters oock aen-gemerckt is van den poët *Ovidius* 1. *Metam.*

Cuncta prius tentanda; sed immedicabile vulnus

Ense recidentum est, ne pars sincera trahatur.

De reden is om 't gene eens doot is, niet wederom en kan

kan levendigh gemaect werden, ende dat soodanigh Vleysch het by-staende besmettende, 't selve oock tot Verstervinge treckt. Soo seydt de gemelte Cicero in sijn 3. bouck *de Divin.* dat sommige Ledē af geset werden, als sy gebreck van Bloet, ende Geesten beginnen te krijgen, ende d'andere Deelen schade aen doen. Daerom moeten wy weten (gelijck wel vermaent is van Varro in sijn bouck van de *Exagog.*) dat een Vinger dient af-gesneden, als daer door belet soude werden, dat het Kout-vyer niet tot den Arm en quame. Het selfde wert oock gepresē van *Ammianus* in 't 17. bouck van sijn *Historye*, als mede van den poēt *Claudianus* 2. in *Eutr.*

— truncantur & artus,

Vt liceat reliquis securum vivere membris.

Hier in koomt het veel aen op de gestalte, ende gematigheyt der Leden. Ick hebbe alrijt gesien dat in magere, selver in uyt-geteerde Lichamen, met beter uyt-koomst af geset werde, als in de bloet-rijcke, die dickwils door groote bloet-stortingē verslauwē. Daer-entoven zijnder eenige Deelen, die niet en kunnen af geset werdē; waer in dan voorsichtigh gegaē dient, gelijck de poēt *Claudianus* oock vermaent *de bello Getico:*

Cautius ingentes morbos, & proxima cordi

Vulnera Pœoniæ tractat sollertia curæ,

Parcendoque secat, ferro ne longius acto

Irrevocandus eat sectis vitalibus error.

Hy seydt wel, datter vry spaersaem dient aen de Borst gesneden, om, door de naderheyt van 't Herte, geen on-weder-roepelijcken mis-slagh te begaen. Dan hier en wil het uyt-snijden niet wel vallē, gelijck oock in den Buyck, voornamelijck als het Kout-vyer vele plaetschen besit, die dan wel allegader dienen wech genomen, ende sulcks niet konnende geschieden, soo is 't bekaeyt werck. Over sulcks en moet het Deel, dat in 't menschelijck Lichaem besmet is, niet alrijdt

af gefneden werden, gelijk *Dionysius Halicarnassens* schrijft in 't 6. bouck van de Roomsche oudheden. Want hier uyt en kan de Meester geen eer, noch de Siecke geen gesontheit bekomen. De Genesinge van de Wonde, seyt *Iustinus* 12. *Hist.* was swaerder, als de Wonde selve. Derhalven is beter 't gene men voor de hant weet ongeneeslijk te zijn, niet aen te roeren, maer de Nature bevolen te laten, om dé Siecken geen vergeeffe pijn aen te doen, ende het quaet meerder te tergen. 'T selve wert oock van den poëet *Ovidius* be-
last 3. de *Ponto* 7.

Curando fieri quaedam majora videmus

Vulnera, quæ melius non tetigisse fuit.

Beter val (hoe-wel oock niet sonder gevaer) heeft het Af-setten in de uytterlijcke Lidmaten, te weren Ar-
men ende Beenen, Handen ende Voeten, Vingeren
en Teenen. Dan de minste swarigheyt valt in 't Sack-
ken, al waer het Kout-vyer wel licht in koomt, maer
oock lichtelijck tot scheydingh gebracht wert, behal-
ven in Water-suchtrige.

Wy komen nu tot de Maniere van af-setten. Na
dat de Siecken een Ey gestorpt, een Wijn-sopjen, ofte
yet anders Hert-streckende gebruyckt heeft, sal men
hem bequamelijck stellen, ende vast houden, ofte (soo
het noodigh is) binden, ende dan, de Spieren op-ge-
trockē zijnde, boven de plaetsch, daer de snē sal gaen,
het Deel geheel vast toe binden. Door desen bandt
wert voor-eerst het veel bloeden gesteuvt, ten twee-
den het gevoelen wat benomen, ende ten derden de
Spieren soo op-geschort zijnde, sacken, na dat het
Lidt af geset, ende den bandt losch gedaen is, weder-
om na benedē, alwaer sy dan het uytterste van de Been-
deren bedecken. Aengaende de Plaets; het Af-set-
ten van Vingeren, ofte Teenen geschiet bequamelijck
in 't Gewricht; alwaer, als het quaet sulcks toe-laet,
het snijden met minder gevaer geschiet, ende met min-
der

der pijn. Want de Zenuwen, ende Pesen door-sneden zijnde, werden na bovenen getrocken, met Vleysch bedeckt, ende daer en volght geen Treckingh op. Maer wanneer de Verstervinge in het Been is, soo sal men het selve soo veel onder de Knye af-setten, datter even genoegh blijft om op een stelt vast gemaect te werden. Het welck oock plaets heeft, als de Voet maer het Kout-vyer heeft. Want in een Been en behouft men niet ('t en zy het quaet al na bovenen getrocken was) ontrent het verstorven Deel juyft af te setten, maer men magh wel het gesonde vorder aenraffen. Soo hebbe ick hier in 't Gast-huys verscheyde Krijghs-knechté, welckers voeten door Kouw verstorven, ende selfs het Been bedorven, ende als verwolmt was, met seergoede uytkoomst de Been-pijpen doen af-setten ontrent een hant breedt onder de Knye. Want indien daer meerder gelaten wert (gelijck aen sommige te sien is) sulcks en streckt hier niet alleen tot ondienst, maer valt oock beswaerlijck, ende is den gangh in de weegh. Dan in tegendeel moet in den Arm seer weynigh van 't gesonde Deel af genomen werden, maer af geset dicht by het gene verstorven is. De Plaets gevonden zijnde, sal men met een scherp Mes tot het Been toe snijden, selfs door het bekleedende Vliesch, ende dan spoedigh het Been met een Saegh af-setten. Dat af gesaeght zijnde, ende genoegh uyt-gebloeyt hebbende, moet het Bloet gestempt werden. Galenus in sijn 2. bouck aen Glaucon. die daer in by vele gevolght wert, neemt hier toe een gloeyent Yser, om de Vaten toe te sengen. Het welck al van oudts gebruyckelijck te zijn geweest, blijkt uyt de poëet Claudianus 2. in Eutr.

Vlcera possessis alte suffusa medullis

Non levioere manu ferro sanantur, & igni,

Ne noceat frustra mox eruptura cicatrix.

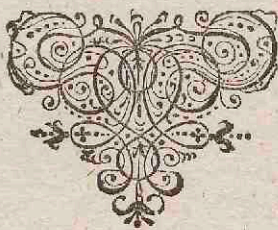
Ad vivum penetrant flammæ, quo funditus humor

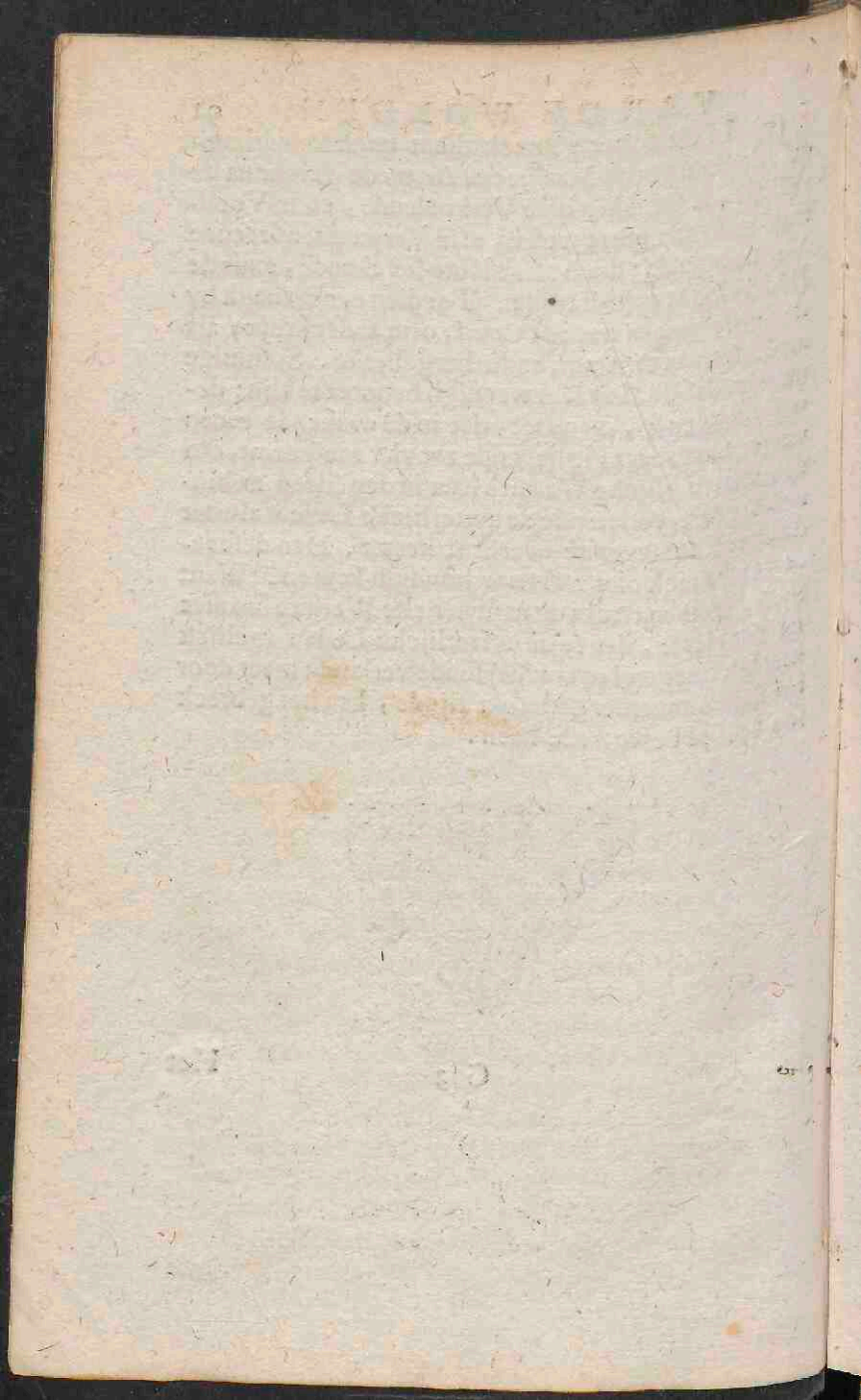

*Defluat, & vacuis corrupto sanguine venis
Arefcat fons ille mali.*

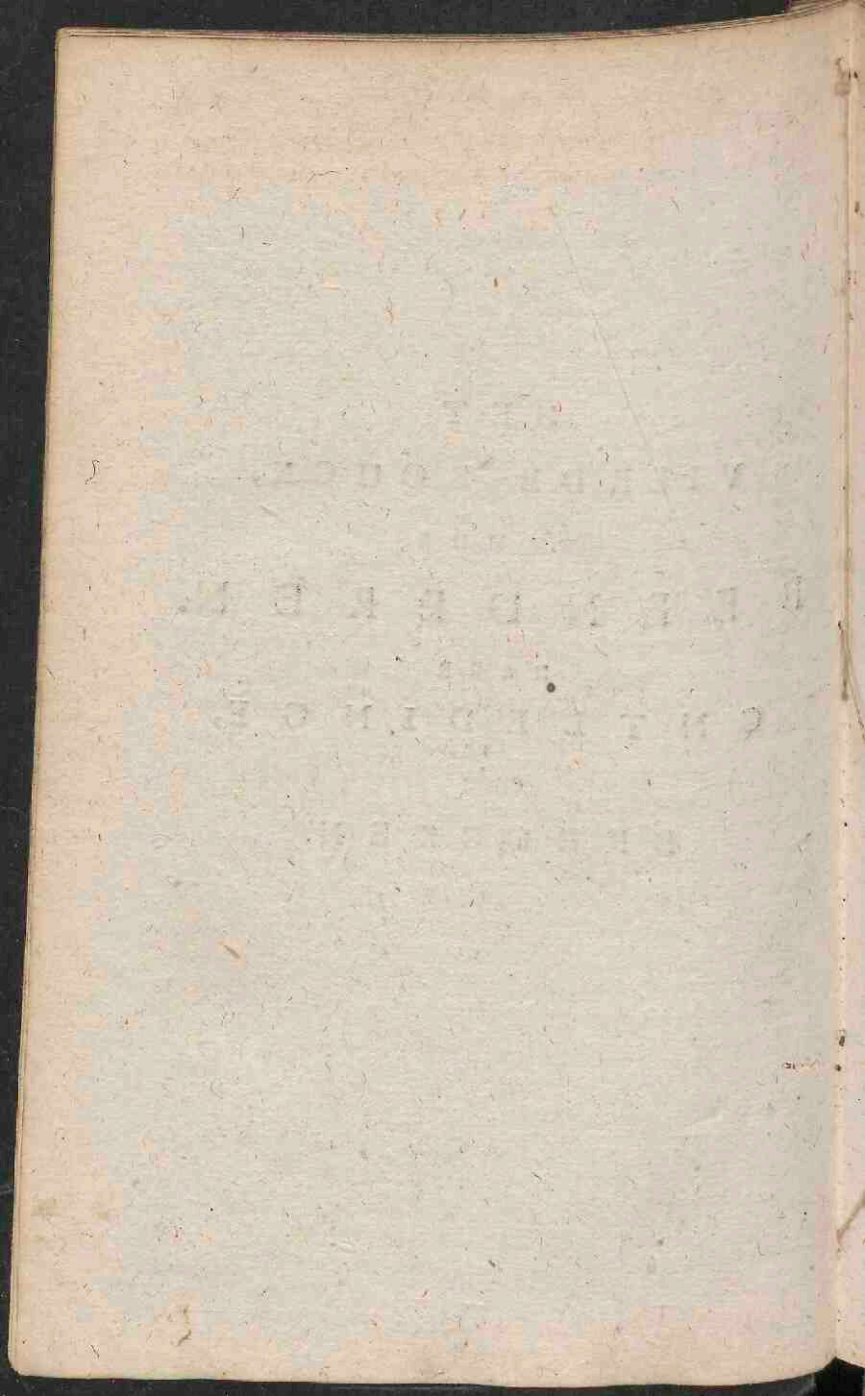
Dan dit Branden en kan ick met *Paré* niet toe-
staen; dewijl het al te groote pijn verweckt, wanneer het
snijdé in gesont vleysch (gelijck nootsakelijck is, hoe-
wel *Cicero*, in sijn Gespreck voor *Sestius*, sulcks seydt
wreedheyt, ende beuls werck te zijn) gedaen is; waer
op dan van wegen de Zenuwachtige deelē quade Toe-
vallen by komē. Daer-beneffens wert door dat Bran-
den veel gesont Vleysch verteert, het welck de Been-
deren ontbloot, en belet dat de Wonde met Vleysch,
en Vel niet wel gesloten en kan werden. Derhalven
is beter, dat op de Wonde geleyt wert *Werck* in *Wit*
van Ey gedoopt, ende daer op gestroeyt poeyer van *Bolus*,
Stof-meel, ende andere Bloet-stelpende middelen in
't 13. cap. van 't Eerste bouck beschreven. Daer dient
dan de plaester om geslagen, *Defensivum* genoemd. Dit
eerste Verbant en moet niet af genomen werden voor
den tweeden, ofte derden dagh in de Somer, ende den
vierden in den Winter, 't en ware haer eenige andere
swarigheyt openbaerde. Ondertusschen het Lidt in
sijn rechte gestalte op een sacht kussen geleyt zijnde,
sal men het tweede verbandt op de selfde manier doen,
ende het Been met droogh Plocksel decken, ende dic
soo lange vervolgen tot datter niet meerder te vreesen
en is van Bloet-stortingh. Dan dient daer op geleyt
een *Digestijf*, aen-gewesen in 't 11. capittel van 't ge-
melte Bouck. Wanneer hier door de Wonde tot
Etter gebracht is, soo moet de selve gesuyvert wer-
den met *Salve van Ioffrouw-merck*, ofte andere, die in 't
12. cap. van 't selfde bouck beschreven zijn. Onder-
tusschen en dient niet versuymt, dat de Lippen van
de Wonde, door klevende plaesters aen de kanten ge-
leyt, ende daer aen gebacken zijnde, met een dubbel-
den draet by malkander getrocken werden. De vor-
der Genesinge is gelijck met andere Wonden.

(7) In dit swaer gebreck dient oock sonderlingh gelet op een goede *Maniere van Leven*, de welcke na de verscheide Oorsaken ofte Verkoelende, ende Vochtig-makende moet wesen, ofte Verwarmende, ende Verdroogende; doch altijd Hert-sterckende, ende de Bedervinge tegen-staende. Tot dien eynde magh by de Spijse gedaen werden *Caneel*, ofte ander kruyt, als mede *Sap van Citroenen*, ende diergelijcke. Sommige meenen dat de *Slaep* hier weynigh behoort te zijn: dewijl, seggen sy, dit quaet, dat in de wakende eenen vinger aen groeyt, in slapende tot vier toe-neemt, om dat de natuyrlijcke *Wermte* haer in den *Slaep* na binnen begeeft, verlatende de uytterlijcke Leden, alwaer dan het *Kout-vyer* de overhant neemt. Dan dese reden en kan ick niet wel voor bondigh keuren. Want in dē *Slaep* en treckt de natuyrlijcke *Wermte* soo niet na het *Herte*, dat sy de uytterlijcke Leden (gelijck haer *Wermte* wel uyt-wijst) soude verlaten: maer door het slapen meerder gesterckt zijnde, kan het gebreck soo veel te beter wederstaen.

HET
VIERDE BOUCK,
VANDE
BEENDEREN.
HAER
ONTLEDINGE,
ende
BREUCKEN.

Het Eerste Capittel.

1. Nootsakelijckheit van de kennisse der Beenderen, 2. Beschrijvinge, 3. Gematigheyt, ende Gestaltenis, 4. Stoffe, ende werckende Oirsaeck, 5. Gebruyck, 6. Geraemte, 7. Verdeelinghe.

(I)

OM de Gebroke Beenderen wel samen te vougen, ende de Ontledene bequame-lijck in te setten, soo moet een Heel-mee-ster (gelijck Hippocrates sulcks sijnen soon Thessalus ernstigh vermaent in sekeren brief, ende na hem Galenus in sijn Uytleggingen op Hipp. van de Geleden) volkomen kennisse hebben van haer natuyrlijke Gelegentheyt, hoedanigh sy zijn, ende in wat Gedaente haer stansel is. Want, sonder die wetenschap, soude hy lichtelijck van recht krom, van krom recht maken, ofte tot eenige wanschaphenheyt oirsaeck geven. Derhalven sal wel nootwendigh zijn, dat wy hier mede, voor al eer tot de Gebreken te komen, een beschrijvinge stellen der Beenderen.

(2) De Beenderen zijn de hartste, koutste, drooghste, ende ongevoelijckste deelen onses Lichaems, gesproten, door de kracht van de natuyrlijke Wermte, uyt het vetste, ende aerdtachtighste van 't Zaet, om het geheele Lichaem te dienen tot stansel, steunsel, ende rechtigheyt.

(3) De Drooghte der Beenderen kooft door het ayt-treken van de vetste Vochtigheyt, gedaen van de Hitte. Zijn niet-te-min Kout, om dat, wanneer die Vochtigheyt verteert is, de Hitte nootsakelijck ver- vlieghe. Waer op dan nootsakelijck moet volgen een Hardigheyt, ende Stijvigheyt, sonder de welcke de Beenderen haer ampt niet en kunnen bekleedē. Sulcks

liet men dagelijks aen de jonge Kinderen, die van wegen de Sachtigheyt van haer Beenderen niet gaen, noch staen en kunnen, ende daer na allencxkens beginnende te gaen, dickwils komen te vallen, ende struyckelen. De meer-gemelte *Hippocrates* verhaelt 2. *Epid.* van een kint, dat sonder Beenderen geboren was, maer niet boven vier vingeren groot, ende 'twelck niet langh en leefde. De hoogh-geleerde *Fernelius* be-
 tuyght 2. *de Abdir.* gesien te hebben de Beenderen van Armen, ende Beenen, soo sacht, dat sy, niet anders als wasch, op alderley wijze verdraeyt, ende uyt-ge-
 reekt wierden. Welcke Sachtigheyt haer rechte ge-
 bruyck wech neemt. Want daer door bouvalligh zyn-
 de, en kunnen aen het Lichaem voor geen pilaren ver-
 strecken, gelijk sy van naturen anders doen, ende daer-
 om van wegen hare hardigheyt (waer by noch koomt de over-een-stemminge van drooghte, kouwigheyt, ende ongevoeligheyt) de Steenen, die, om het harde Menschelijck geslacht (*genus durum*) te herstellen, van *Deucalion*, ende *Pyrrha* geworpen wierden, aerdigh 1. *Metam.* by den poëet *Ovidius* genoemt, Beenderen der Aerde, onse groote Moeder.

*Magna parens terra est, lapides in corpore terra
 Ossa reor dici.*

Sommige meenen, dat sy oock wel te hardt kunnen werden, waer door vele Beenderen aen malkanderen wassende, tot een Been souden groeyen, gelijk in oude luyden gesien wert, hoe krom sy na de aerde gaen, uyt oirfake, dat de Wervel-beenderen van den Rugh-
 graet aen malkander vast raken. Dan sulcks en geschiet niet, na mijn oirdeel, van dat het Gebeente verhardt: maer wel dat het Kraeck-been, ende de Banden, door den Ouderdom verdroogen, ende in-trecken.

Ten laetsten zijn de Beenderen noch Ongevoelig geschapen, ten aensien sy door den last des Lichaems, ende de gestadige beweginge, niet gestadigh en souden ver-

verzeert werden. Dese Ongevoeligheyt en koomt niet uyt oirfake, dat de Beenderen hart zijn, want dan en souden oock de hartste Tand en niet gevoelen: maer om dat door haer selfstandigheyt geen Zenuwen en schieten, gelijk *Laurentius* voor-geeft 2. *Anat.* 2. Dan de sachte Zenuwkens, die de Tand en krijgen van het seste paer der Herffen-zenuwen, en komen oock niet in het lichaem van de Tand en selve, maer blijven daer buyten, ende de Tand en werden van binnen in haer holligheyt bekleet met een Vliesjen, het welcke, als oock de Zenuwkens, alleen de Pijn gevoelen, daer het Been, gelijk alle d'andere Beenderen, ongevoelijk is. Want sy werden sonder eenigh gevoelen gevijlt, ende gebrandt.

(4) De *Stoffe* van de Beenderen hebben wy gestelt te zijn het vetste, ende aerdtachtigste van 't Zaet. Want al schijnt het Zaet eenderley te wesen, soo bestaet het nochtans uyt verscheyde deelē, uyt het taeyste, om dat het uyt-gereckt kan werden, komen zenuwen, vliessen, ende banden, uyt het vetste, ende aerdtachtigste, om de sterckte, de Beenderen. Dese stoffe door-werckt werdende van de natuyrlijcke Wermte, die daer in blijft, verdrooght de selve allencxkens, tot datse de hardigheyt van Been krijgt. De poëet *Ovidius* schijnt dit mede aen te wijfen op de gemelte plaetsch.

Quod solidum est, flectiq; nequit mutarur in ossa.

(5) Wat het *Gebruyck* der beenderen betreft, dat stellen wy te zijn, om het geheele Lichaem te dienen tot stansel, steunsel, ende rechtigheyt.

De Beenderen geven het *Stansel* niet alleen aen 't geheele Lichaem, maer oock aen alle de Deelen. Aen de Beenderen hanght de groote, ende gedaente van 't Lichaem. *Galenus* gelijckt daerom de selve 1. *Anat. adm.* by de staken van de tenten, de welcke, na dat sy rond, ofte vierkant gestelt werden, de selvige rond, of-

ofte vierkant maken. Soo volgen oock de bysondere Leden het stansel van de Beenderen. Een groot, ende wel gemaect Hooft, wijst aen vele, ende gesontde Herffenen. De poëet *Homerus*, beteyckenende *Thersites*, voor een onbeschoft mensche, ende van ongesont oordeel, beschrijft hem met een spits Hooft, als waer van de Herffenen oock qualijck gestelt waren. De Longen en konnen niet swaerder beschadicht, noch haer werckinge meerder belet werden, als door een quade gestaltenis van de Ribben. Sulcks bevint men aen de gene, die Gebucchelt zijn, en aen jonge Dochterkens, die men met gewelt dunne middelen wil maken, gelijk of het beter was dun, als gesont te zijn. Ick verwondere my, dat dese schadelijcke gewoonte, van de Borst te prangen, soo lange in de werelt geweest is. Want de poëet *Terentius* heeft dit al berispt in *Eunucho*, met de verssen van *G. A. Bredero* in onse tale aldus na-gevolght :

*De moeders zijn wel sot, die hare kleene kind'ren
Soo rijgen, dat sy haer het wassen gantsch vermind'ren,
En dringen 't weere wicht in een gebootsste lijf
Van blick of loodt benayt in harde steecksel stijf,
Daer gaen de wichters in benepen en gespannen,
En werden nimmermeer volwasse kloecke mannen;
Wert hier een Dochter nu wat poestigh vet en blos,
Die dunckt haer nut te zijn in 't leger voor een tros.*

Ten tweeden strecken de Beenderen tot *Steunsel*, om, gelijk als pilaren, het Lichaem te ondersteuten.

Het derde gebruyck hebben wy gestelt in de *Rechtigheyd*. Want sonder Beenderen en soude de Mensch niet hebben kunnen recht over eynde staen, ofte gaen; maer was genootsaeckt, als de wormen, ofte slangen, te kruypen, het welck niet gevought en soude hebben een dier, dat over alle dieren heer en meester is, ende geschapen om den hemel te aenschouwen.

(6) Ende om dat het Menschelijcke lichaem verscheyde werckinge moeste uyt-voeren, soo en diende het niet van een Been te beslaen, maer uyt verscheyde Beenderen te samen gevought. Want hadde het maer een eenigh Been, soo soude het altydt, als een staeck, stijf, ende onbeweeghlijck wesen; gelijk *Columbus* getuyght, yemant gesien te hebben, die niet als oogen, tonge, gemacht, buyck, ende borst beroerde; ende dat na sijn doot bevonden werde, alle sijn lidtmaten van het hooft, tot de voeten, vast ende onbeweeghlijck aen malkander te hangen. Om de verscheydenheit dan der Beweginge was noodigh, dat het Lichaem uyt verscheydene Beenderen t'samen gevought werde.

(7) Dese vereeninge der Beenderen noemen wy *Geraemte*, ende oock na het Grieksche woort *Sceleton*, ende werdt verdeelt in drie deelen, Hooft, Romp, ende uytterste Lidtmaten, die wederom haer nader verdeelinge hebben, gelijk in 't volgende sal aengewesen werden.

Het II. Capittel.

1. Hooft-beenderen, ende over-een-stemminge van de selve met d'andere. 2. Beckeneels Benaminge, 3. Wesen, ofte Selfstandigheyt, 4. Gedaehte, 5. Verdeelinge, 6. Hooft-pan, 7. Voor-hoofts-been met sijn Holligheyt, 8. Opper-hoofts-beenderen, ende Bregma, 9. Slaep-beenderen, 10. Achter-hoofts-been. 11. Wigge-been, ende Sadel, 12. Hooft-naden, 13. Aengesicht. 14. Opper-kaeck, ende Iuck-been, 15. Onder-kaeck, 16. Tandem.

(I)

IN't verhandelen van de Beenderē onses Lichaems, sullen wy beginnen van het Hooft, soo om dat de natuurlijcke geboorte daer van begint (waerom oock de

de dooden met de voeten voor, na het graf gedragen werden, gelijk *Plinius* al van outs geruyght, daer op fiende *Perfius* in dese verffen:

— *tandemque beatulus alto*

Compositus lecto, crassisque lutatus amomis

In portam rigidos calces extendit .)

als insonderheyt, om dat na de groote van 't Hooft, gelijk *Hippocrates* aen-merckt, de nature van alle d'ander Beenderen moet gerekent werden. Niet dat sy alle uyt het Hooft spruyten, maer dat sy allegader na haer gelegentheynt over-een-stemmen met de gene, aen de welke sy geledet zijn; te weten, de Beenderen van den Arm, met de Schouder-bladeren, het Dye-been met de Heup, de Heup met het Stuyt-been, dat met de Wervel-beentjens, die met het Ruggè-mergh, dat met de Herffenen, ende die met het Beckeneel. Daer van sullen wy nu handelen.

(2) Het *Beckeneel* wert alsoo genaemt, gelijk oock in 't Grieks *Kranion*, om dat het als een beckeneel, helmet, ofte storm-hoet het Hooft beschermt; gelijk oock het bovenste, na de gelijkenisse, Pan, Hooft-schotel, ofte Hooft-schele.

(3) Hier in staet voor-eerst aen te mercken het *Wesen*, het welck beenigh is, om soo veel te beter de Herffenen, de plaetsche van ons redelijke Ziele, te bevrijden van alle ongeval. Daer toe most het noot-sakelijck ofte vast ende dun, ofte vast ende dick, ofte dick ende voos geschapen wesen. Ten is niet vast ende dun: want dat soude het quetsen te seer onderhavigh zijn geweest. Niet vast ende dick: want dat soude door sijn swaerte al te moeyelijck gevallen hebben. Maer is dick ende voos. Dick, om dat het van buyten soo licht niet en soude beschadicht werden. Voos nochtans om drie redenen. Eerstelijck, op dat het de Herffenen door al te swaren gewicht, niet perffen en soude. Ten tweeden, op dat het in sich soude be-

fluy-

fluyten Morgh tot voedsel; ende daerom is de Pan dubbelt, de Heel-meesters noemen 't twee Tafels, ende Hippocrates, in sijn bouck van de Hoof-wonden, *diplöon*, alwaer hy oock aen-wijst, dat de Pan onder alle Beenderen alderlichst onsteekt. Het welck te sien is in 't *trepneren*, ofte door-boren: in welke werckinge het Boor, ofte *trepne*, tusschen beyde moet af-genomen, ende in water, ofte melck gedoopt werden, op dat, in 't lange om-draeyen het selve verhitende, geen onsteking en kome te veroirsaken. Het gebeurt somtijts, door slaghe ofte stoot op 't Hoof, dat 't gemelte bloedtachtigh Morgh uyt sijn plaetse schietende, koomt te bederven, ende onsteken, het welck dan de Pan mede gedeelt wert, sonder dat 'er van buyten yet aen te sien is. Daer op volghet veel-tijds, dat eenige weken, ja maenden daer na, wanneer de gequetste niet quaets en vermoedet, de selve buyten verwacht schierlijck koomt te sterven. De derde oir-saek van de voosigheyt des Beckeneels is, om doortocht te geven aen de dampen, die van beneden in de Herffenen opwellen.

(4) De Gedaente van het Beckeneel is natuyrlijck, ofte onnatuyrlijck.

Natuyrlijcken stant heeft het, zijnde rondachtigh, een weynigh langwerpigh, voor ende achter uyt-puy-lende, ende ter zijden plat. Rondachtigh om drie redenen. Voor-eerst, om vele Herffenen, gelijk de Mensche die meerder heeft als andere Dieren, te konnen herbergen; alsoo de ronde gedaente meest kan bevatten. Ten tweeden, om soo lichtelijck van buyten niet beschadicht te werden; dewijl 't gene rond is, soo niet tegen en houdt, maer alles daer lichtelijck op af-schampt. Ten derden, om te beter konnen bewegen; want dat rond is, kan vaerdiger om-gedraeyt werden, als yet dat een andere gedaente heeft. Most even-wel noodtsakelijck een weynigh Langwerpigh

wesen, om te bevangen de Herffenen, ende By-herffenen. Uyt-ftekende van voren, om de Tepelachtige uyt-puylingen; van achteren, om de By-herffenen, ende den oirpronck van het Ruggen-morgh, plaets te maken. Het is van ter zijden plat, insonderheyt na voren, om met het achterste deel in 't gewicht te staen, alsoo het voorste swaerder is van wegé de veelheyt der Opper-kaecks-beenderen; ende om dat de Slaep-beenderen de Oogen, wanneer sy ter zijden om sien, niet en souden in de weegh zijn.

On-natuurlijk is het Beckeneel gestelt, wanneer het te groot, te kleyn, te rond, te spits (gelijck wy in 't voor-gaende capittel van *Thersites* geseyt hebbe) ofte andersins van dé gemeenē loop der Nature is af-wijkende; waer over *Hippocrates* kan na gesien werden.

(5) De Herffenen, als woon-plaets van ons redelijke Ziele, werden beschermt door een Beckeneel, ofte beenigen storm-hoet, die mede niet, gelijck het geheele Lichaem, uyt een been bestaet, maer uyt verscheydene, in dichte, bolligheyt, ende hardigheyt verschillende, om de verscheydenheyt der werckinge van de Herffenen. Ende alsoo daer toe geen bewegen van nooden was, soo en zijns niet te samen gevought, als de Lidt-maten, maer vast ende onbeweeghlijk aen malkanderen door Naden gehecht.

Voor-eerst verdeelē wy het Beckeneel in de Hoofspan, ende 't Aengesicht.

(6) De *Hoofspan* bestaet uyt acht Beenderen, Voorhoofst-been, Achter-hoofst-beē, twee Opper-hoofst-beenderen, twee Slaep-beenderen, Wigge-been, ende Seef-been.

(7) *Voor-hoofst-been*, ofte *Crans-been* (soo genoemd, om dat de Cranssen op die plaetsch gedragen werden) begint van den Crans-naed (waer van wy terstont sul-len spreken) en kooft tot aen den Gemeenen naed, die door den Oogen-kuyl daelt. In dit been staet eē Heel-

meester wel telettē op de Holligheyt ontrent de Wijnbrauwen, tusschen beyde de tafelen van de Pan, op dat hy niet en meene, dat wanneer de eene tafel gequetst is, de andere oock gequetst zy, ende alsoo qualijck daer een Boor soude op setten. *Ambry. Paré* getuyght, ende wert door de Ondervindinge bevestight, dat, wanneer door quetsure, de uytterlijke tafel gebroken zijnde, dese Holligheyt ondeckt wert, de wonde gemeenlijk ongeneeslijk is, ende niet als met een plaesterken moet bedeckt blijven. Dese Holligheyt is van boven rontsom met been besloten, dan onder isse doortochtigh in den neus. Sy wert gemeenlijk van een beenderken, uyt de onderste tafel spruytende, in twee gedeelt, ende van binnen bekleedt met een groenachtigh vliesjen. Over 't Gebruyck van dese Holligheyt twisten de Ontleders. *Fallopious, van Wesel, ende Spiegel*, meenen, dat de Lucht, door dese Holligheyt, den Reuck de Herffenen aen-brenght. Dan het selve en is niet waerschijnelijck, also hier geen Zenuwen en zijn, gelijk wel in andere Sinnen, om den Reuck over te brengen. *Baubinus* is van gevoelen, dat dese Holligheyt de Stem behulpigh is, ende dat in de gene, die een platte neus hebben, de selvige, van den Pijl-naed tot den neus loopende, uyt-gedaen wert; ende dat daerom soodanige geen goet geluyt en slaen, maer door den neus spreken. Maer de ondervindinge toont geheel anders. Ick hebbe by d'heer professor *Paaw* gesien verscheide Beckeneelen, die met dese Holligheyt wel versien waren, niet tegenstaende de Pijl-naed de selve in twee verdeelt hadde. Ende sijn E. stelde het gebruyck van dese Holligheyt, om de Lucht door den neus op-getrocken, in de selve op-gehouden, ende alsoo wat bereyt te werden, om met haer rauwigheyt, ofte groote onmatigheyt, daer sy dickwils mede behebt is, de Herffenen niet te beschadigen. Dit gevoelen wert by vele gekeurt voor het beste.

(8) De twee *Opper-hoofst-beenderen* zijn vier-hoekigh, scheidt van malkanderen door den *Pijl-naed*; palen onder aen den *Schubs-wijsen naed*, voor aen den *Crans-naed*, achter aen den *Winckel-naed*. Dese *Beenderen* zijn de voofte, ende alderteerste, seyt *Hippocrates*, om dat het *Hooft*, door de veelte der *Aderen*, hier de meeste uyt-dampingh van nooden heeft. De plaetsche van dese *Beenderen*, daer de *Pijl-naed*, en *Crans-naed* te samen loopen, is den *Top* van 't *Hooft*, in 't *Grieks*, om sijn sachtigheyt, *Bregma* genoemd; want dese plaetsche is in de eerst-geborene kinderen open, ende van been onbloomt, (vertoonende het kloppen der *Herffenen*) ende blijft noch soo eenige tijdt. Waerom sommige de selve den naem geven van *Fonteyne des Hoofst*. De gemelte ontleder *Baubinus* schrijft van een vrouw, in de welcke dese openingh op haer ses-en-twintigh jaer noch niet gesloten en was, ende dat sy verwijden door *Hooft-pijn*. Het *Beenken*, dat dese openingh sluyt, en krijght nimmermeer gelijke dicke, nochte vastigheyt, als de andere *Beenderen*; soo dat een *Pan* tegen 't licht gehouden, dese plaets doorluchtigh sal vertoonen. Waerom oock de *Stovingen*, *Smeeringen*, ende alle *Topica*, dat is, plaetselijcke *Heel-middelen*, op dese plaets gebruyckt werden, alsoo hare kracht hier best kan door-schieten. Ende sommige *Geneef-meesters* stellen alhier een *fontanel*, ofte loof-gat, tot sluttinge, ende op-houdinge van de *Sinckingen*. Ende al is 't dat *Laurentius* sulcks niet goet en vint, om de vaten, ende veselen van het dicke *Herffen-vliesch*: soo kan ick even-wel getuygen, het selve in *Italyen*, daer het gemeen is, gesien te hebben met groot voordeel gebruycken. Daer zijn sommige *Schrijvers* van onsen tijt, die dit *Beenken*, tot poeyer gestootē zijnde, tegen de *Vallende-sieckte* seer prijsen. Dit is de plaets, die *Hippocrates*, in sijn bouck van de *Hooft-wonden*, keurt voor de gevaerlijkste,

om gequetst te werden . Ende sulcks niet alleen om der selver swackheyt ; dan oock, om dat de slagen daer op recht neder vallen , ende alsoo niet af en schampen , maer als wederom steuyten ; 't welck daerom oock meerder schuddingh , dreuningh , ende ontroeringh in de Herffenē veroirsaeckt . Het selve betoonē de stralen van de Son , die daerom des Somers meerder steken , om dat sy recht neder schieten , ende dat haer kracht als wederom steuyt . Sulcks heeft hier oock plaetsch ; soo dat , door die groote beweginge , de binnenste Aderskens van de Herffenen dickwils komen te bersten , ende het bloet daer uyt loopende de doot te veroirsaken .

(9) Aen de Opper-hoofst-beenderen volgen , ende zijn gehecht de Beenderen , die de Herffenen van ter zijde bekleedē , welcke plaets gemeenlijck de *Slaep van 't Hooft* geheeten wert , (om dat men op de selve leggende , bequamelijck slaept) ende daer nae dese Beenderen oock *Slaep-beenderen* . Sy werden in Latijn *Ossa temporum* genoemt , als of wy seyden *Tijdt-beenderen* , om dat sy den tijdt des levens , ofte den ouderdom te kennen geven . Want op haer plaetsch beginnen de Hayren eerst grijs te werden ; het welck de poëet *Virgilius* oock raeckt 5 . *Aeneid* .

Temporibus geminis canebat sparsa senectus .

Sy zijn rondachtigh , met de Opper-hoofst-beenderen gevought schubs-wijs , ende dat , alsoo sy onder geheel dick zijn , nootwendigh , om geē meerder swaerte , ofte veelliever , ongelijckheyt te maken . In dese Beenderen zijn de drie Beenderkens , die het Gehoor dienen . Dan alsoo die niet en streckē ten dienste van een Heelmeester , soo sullen wy de selvige hier over staen .

(10) Het seste Been van de Pan is het *Achter-hooft* , 't welck bepaelt , en omschreven wert over-al door den Winckel-naedt , en een dwerfste Lijn , gemeen wesende met het Wigge-been . Ende dit been gaet alle andere in hardigheyt te boven , om dat de slagen van achterert

niet wel geseut, noch voorsien en konnen werden.

(11) Het sevende Been, om dat het een beytel, ofte wigge gelijket, ofte, als *Laurentius* meynt, om dat het tusschen de beenderen van de Pan, ende opperkaeck, gelijk een beytel schiet, hebben de Grieken *Wigge-been* genoemd. Men soude het oock den naem mogen geven van *Gront-been*, om dat het een deel is van der Herffenen grontvest. Hier is de *Sadel*, op welcke den Trechter, ende Fluym-klierken kooft, waer door de fluymen, ende vochtigheyt uyt de Herffenen in den mont loopen.

(12) Het achtste ende laetste Been van de Pan is het *Seef-been*, alsoo geheeten, om dat het bovenste deel vol gaetjens is, gelijk een seve. Het gebruyck van dese gaetjens is voornamentlijk om de Lucht hier door in de Herffenen op te halen, ende met de selve den Reuck aen de Herffenen te brengē; waerom oock de tepelachtige Uytsteecksels der Herffenen, het voornaemste werck-tuygh van den Reuck, alhier in een holligheyt komen, ende als die door verkoutheit, ofte anders verstoppen, dan vergaet den Reuck. Het ander gebruyck van dese gaetjens is, het suyveren van de Herffenen. Want al is 't, dat de Slijmerigheyt door den Trechter gesegen wert op het Fluym-klierken, ende alsoo in den Mont: als even-wel de bovenste holligheden der Herffenen vol slijms zijn, soo druypt het selve door dese gaetjens van 't Seef-been, in den Neus, 't welck het snot is, dat wy door den Neus quijt werden.

Dit zy nu genoegh van de acht Beenderen des beekeneels, de welcke alsoose met *Naden* aen malkanderen gehecht zijn, soo is oock noodigh dat wy 't getal, ende 't gebruyck van de selvige aen-wijzen. Het getal van de *Naden* en is in man ende vrouw niet verscheden, gelijk *Aristoteles* gemeent heeft, maer hebben beyde Eygene, ende Gemeene.

De *Eygene* zijn , die de beschreven Pan-beenderen van malkanderē scheidē. De *Gemeene* die de Pan scheidē van de Opper-kaeck, Wigge-been, en Seef-been.

De *Eygene* zijn tweederhande , echte ende onechte . De echte , ofte rechte , zijn als tanden van een sage tegen malkanderen gevought , ende zijn drie in getal . De *Krans-naed* , die het Voor-hoofts-been van de Sijdel-beenderen af scheidt . De *Pijl-naed* , de welke recht is , ende de Opper-hoofts-beenderen van malkanderen scheidt . De *Winckel-naed* , makende eenen drie-houck , omvanght het Achter-hoofts-been . De *Onechte* , ofte *Bastaert-naden* zijn twee , schubs-gewijs geschapen , ende dies *Schub-achtigh* geseyt . Den eersten scheidt het Achter-hoofts-been met een dwersche linie van het Wigge-been , ende gaet door de holligheit van de Slaep-beenderen , ende dan weder nabeneden , ende de achterste Tandē , het Wigge-been oock rontsom begripende . Den anderen beginnende uyt het hol van de Slaep-beenderen , gaet midden door de Oogh-beenderen , ende kooft in den Neus aen een , het Voor-hoof van de opperste Kaecks-beenderen scheidende .

Het *Gebruyc* van dese Naden is , voor-eerst , om dat door de selvige de Herffenen souden mogen uyt-dampē . Ten tweeden , om dat den Breuck van een been (het welck van de Glaes-makers oock na-gevolght wert) niet en soude voort loopen . Ten derden , om dat daer door het harde Herffen-vlies sijn veselē schietē soude tot het maken van 't Panne-vlies , ende 't selve tegen de Pan van binnen op-getrocken zijnde , de Herffenen , ende haer holligheden ruymmer plaets te laten . Want gelijk in de Borst aen 't Herte , ende de Longe cē ruymte gegeven is , in de welke sy vryelijck beweeght konnen werden , alsoo is oock in 't Hoof een ruymte gelaten voor de beweginge der Herffenen . Dese geschiet gesamentlijck met de Hert-kloppingh ,

gelijk in de versche Hooft-wonden klaerlijk waergenomen wert. Ten vierden dienen oock de Naden, om dat de uytwendige heel-middelen te dieper souden in-gaen: daerom gebiedt *Galenus* de selvige op de plaets van de Naden te leggen.

De kennisse van dese Naden is een Heel-meester seer noodigh; want voelende in de Wonden met sijn *Provet*, ofte Prouf-yser, ende onevenheyt gewaerwerdende, sal kunnen weten, ofte de Pan gebroken is, ofte niet. Dan het gebeurt, doch seer selden, dat de Naden in wel-schapsen hoofden veranderen: *Aristoteles* meende, dat de Pijl-naed in de Vrouwen, ende *Fallopius* in de Kinderen tot den Neus toe gingh. Maer sy zijn beyde verdoolt, alsoo de Nature daer in somtijts speelt, ende geen eenen streeck en houdt. *Vesalius* schrijft gesien te hebben, dat het achter-hooft met den Pijl-naed doorsneden was. Doctor *Paaw* toonden ons twee kleyne Naden in de Opper-hoofts-beenderen by den Winckel-naed. *Sylvius* getuyght een Pan gesien te hebben, in de welcke al de natuyrlijcke, ende gewone Naden verdubbelt waren; het welck oock van *Eustachius* wert bevestight. In soodanige gelegenthey, indien een Heel-meester met sijn Prouf-yser over de gequetste Pan strijkende, ende vernemende onevenheyt op de plaetse, daer de gewoonlijcke Nade niet en zijn, daer uyt oordeelde dat het Been gebroken was, en soude van onwetenheyt niet te beschuldigen zijn: also *Hippocrates* selve bekent, daer in bedrogen te zijn geweest; die man, van de welcke *Macrobius* seydt, dat noch bedriegen, noch bedrogen konde werden. Dit zy genoegh van de Pan; is overigh te seggen van de Beenderen des Aengesichts.

(13) Het *Aengesicht* wert verdeelt in de Opper-kaeck, ende Onder-kaeck.

De Opper-kaeck is in de Menschen, ende in alle ander dieren onbeweeghlijk, behalven in de Crocodijl,
en-

ende Papegaey. De Crocodijl beweeght de bovenste, ende heeft de onderste kaeck soo vast aen de Slaepbeenderen, dat hyse in 't minste niet en kan roeren. Maer de Papegaey roertse alle beyde. Nu in de Mensch is de bovenste onbeweeghlyck: voor-eerst, om dat het anders 't Gesicht, ende den Reuck soude belletten, daer-beneffens soude de harde kost oock soo wel niet gekauwt kunnen werden. Gelyck men siet in de Koren-molens, dat van de twee steenen, den eenen stil leyt, ende den anderen gedraeyt wert, om het koren fijn te malen; soo gaet het oock met onse Mont, die de Spijse fijn moet malen voor de Maegh, ende is derhalven noodigh geweest, dat het een Been stil was, ende het andere hem beweeghde. Behalven dat het bovenste onbeweeghlyck most wesen, om de fraeygheyd van het Aengesicht niet te schenden. Want onsen Schepper heeft insonderheyt gelet, om den Mensch met een fraey Aengesicht te vergieren, als wese de het beelt van de Ziele. Daerom en steeckt het niet uyt, gelyck in de Beesten, maer is korter ende ronder, ende dien-volgende soo veel te fraeyer. Derhalven maken de Rechts-geleerden oock swarigheyt om het Aengesicht der misdadigen met brandt-teekenen te quetsen. Want in de Wet, *Si quis ad metallum* 17. C. de Poenis, wert geseyt, dat het Aengesicht gedaente heeft na de hemelsche schoonheyt.

(14) De Opper-kaeck bestaet niet uyt een, maer vele Beenderen; niet soo seer om van een slaghe of stoot kleynder ongemack, ende schade te lijden: als wel, om dat uyt haer samen-vouginghe de Banden van de Spieren souden voort-komen, om te vaster aen haer beginselen, als beenachtige deelen gevought, ende soo veel te stercker te zijn; daer-beneffens, om dat de Kaecksbeenderen niet allesins even vast ende hart, ofte even dick ende vast mosten wesen. Dese Beenderen zijn elf in getal, ofte vijf paer, ende een on-gpaert.

Het eerste paer zijn twee middelmatigh groote Beenderen, uyt de welcke het onder-deel van den Oogh-kuyl, den geheelen kleynen Oogh-winckel, eengedeelte van het Juck-been, ende de wangh t'samen geset zijn.

Het *Juck-been* ofte *Os jugale* en is geen een been, maer alleen een vergaderingh van twee uyt-stekende beenderen, het eene van dit *Kaecks-been*, het ander van de *Slaep-beenderē*. Dit is gemaect tot beschermingh van de *Slaep-spier*. Want alsoo de *Wonden* hier veeltijds doodelijck zijn, ende dat de spanningh ende onstekingh van desen *Spier*, eenen diepen *slaep* ofte *trec*ken van *Zenuwen* veroirsaeckt, gelijk *Hippocrates* seyt in sijn bouck van de *Breucken*, soo heeft de voorfichtige *Nature* den *Pees* van desen *Spier* van buyten als met een steene muer omcingelt.

Het tweede paer, zijn twee kleyne Beenderkens, die den grooten Oogh-winckel maken. Hier is mede de voorfichtigheyt van de *Nature* te sien, te weten een *Gat*, 't welck in den *Neus* door gaet, waer door niet alleen de vochtigheyt van de *Herfenen*, die op de *Oogen* valt, ende over de *Wangh* soude moeten loopen hebben, door den *Neus* sijn tocht heeft: maer eenigh *vulnis*, ofte kleyne *vlieghjens* die in 't *Oogh* komen, door den *Neus* uyt-gesnoten werden. Op de kant van dese holte zijn kleyne *Klierkens*, door de welcke die *vuyligheyt* in de *Neus* uyt-geperft wert, ende oock de *tranen* haren loop hebben.

Het derde paer, zijn twee groote Beenderen, bevangende alle de *Tanden*, ende dese zijn eygentlijck van *Galenus* in 't 11. bouck van 't *Gebruyck* der *Deelē*, op 't 9. *Cap.* voor de *Opper-kaeck* gehouden. Dese hebben in haer een groote *holligheyt*, om soo veel te *lichter* te zijn.

Het vierde paer, zijn twee kleyne Beenderkens in 't onderste van 't *Gehemelt*, niet verre van het *Wigge-been*.

been. Het Verhemelt van den Mont is vol kleyne gaetjens, door de welcke de fluymige Vochtigheyt der Herffenen gekleynt wert tot in de Mont, gelijk door het Seef-been in den Neus. Ende dit is de oirfaeck, waerom dat de Verhemelt-beenderen soo dickwils komen te bederven ende te verrotten in de gene, die seer fluymigh van aert zijn, voornamelijck soo by de selve vochtigheyt een scherpigheyt ofte quaedaerdigheyt is, gelijk in de gene, die de Pocken hebben. Ick ga tegenwoordigh over een man, wiens fluymen, gelijk hy seyt, niet anders en smaken als koper-root, ende dese hebben sijn gehemelt wel 't vierendeel op-gegeten.

Het vijfde ende laetste paer, zijn de twee Neus-beenderkens, die met malkanderen het bovenste van den Neus maken. Dese Beenderkens en komen maer half wegen den Neus, het overige is van Kraeck-been. Want 't en diende niet, dat hy heel van Been was, om niet licht te breken; maer hy most boven van Been zijn, om aldaer open te staen, op dat de Lucht, die wy gestadigh van doen hebben, daer door in de Herffenen soude op-gehaelt werden. Onder most hy van Kraeck-been wesen, om dat de Neus-gaten te beter gesnoten souden werden, ende met eenen in 't adem halen lichter op ende neder gaen, als oock om de selve toe te houden voor quaden reuck, ende om datse souden kunnen wijcken voor stoot ofte slagh. Dese Beenderkens zijn langhwerpigh vierkant, in den Mensch smalder, als in een Hont, ofte Sim: ende maken derhalven dat de Oogen van de Menschen soo verre niet van malkander en staë. Welcke saeck soo verre van *Aristoteles* in *Probl.* getrocken wert, dat hy hier uyt wil betoonen, den Mensche onder alle Dieren de vernuffte te zijn. Want hoe datter minder plaetsch tusschen beyde de Oogen is, hoe dat de stralen van 't Gesicht rechter linie hebben, ende maken, alse te samen komen, kleynder houck; het welck gauwer ende wackerder Gesicht

veroirfaeckt.

Het laetste ende oneven Beenken, is de muer ofse het schutsfel van den Neus, het welck tusschen beyde d'ander in komende, geen weynigh steunsel aen den Neus en geeft.

(15) Dit zy genoegh van d'elf beenderkens van de Opper-kaeck, wy sullen nu komen tot de *Onder-kaeck*. De Mensch heeft de selve na de groote van sijn Lichaem alderkortst, ende by-na ront, om des Aengesichts rondigheyt, die veel fraeyer ende aerdiger is, als de lenghte. De ander Dieren (behalven de Apen, die het Menschen Aengesicht wat na by komen, ende oock by-na handen gebruycken) hebben lange en uytstekende Onder-kaken, alsoofse de selve in plaets van Handen gebruycken, ende moeten bocken, om met den Mont de Spijse van d'aerde te nemen. De Onder-kaeck gelijckt van buyten eenen boogh, heeft van binnen groote holligheyt, om datse soo veel te lichter soude zijn in 't bewegen. Bestaet uyt twee Beenderen, die in de jonge Kinderē noch niet vast aen een gehecht en zijn, dan in Volwassene zijnsē soo vast aen malkanderen verknocht, datse maer een been schijnē te wesen.

(16) In beyde de Kaken zijn de Tandē gepaelt, welckers voornaemste ampt is de Spijse te knauwen, ende kleyn te breken, ende over te doen aen de Tonge, om door de Keel geslickt te werden. Dit is 't gene wy eten noemen, waer van daerom in het Grieks, Latijn, onse, ende andere Talen, de etende Tandē haer benaminge trecken. De selvige beschrijven wy, te zijn de alderhartste Beenderen, van binnen hol, met Aderen, Slagh-aderen, ende Zenuwen versien, in de huyskens van de Kaken als spiickers gevought, met Vliesen, ende Vleesch, als met Banden, vast gemaect, streckende voornamelijck om de Spijse te breken, ende voor de Maegh te bereyden.

Dat het Beenderen zijn, bewijst haer wesen, haer kou-

koude, ende drooge gematigheyt; als oock haer hardigheyt, vastigheyt, ende wittigheyt.

Dat het de alderhartste Beenderen zijn, blijkt, onder andere, daer uyt, dat sy alleen als de Romeynsche Schrijver *Plinius* betuyght (7. Nat. 12.) met het ander Lichaem (gelijck de Romeynen haer dooden plegen te doen) niet en verbranden, ende (36. 17.) wanneer in den steen, die men *Sarcophagus* noemt, het gantsche Lichaem in veertigh dagen vergingh, ende als op-gegeten werde, de Tandē noch geheel over bleven. Het was oock wel hoogh-noodigh, dat sy soo hardt waren, op datse, door het veel knauwen ende bijten op harde dingen, niet te seer slijten en souden.

Tot de seven jaren is in de Tandē een merckelijke Holligheyt, met een dunne schobbe, gelijck de wassen-huyskens van de Byen, bekleedt. Door dese Holligheyt, schieten eenige Zenuwken, Aderken, ende Slagh-aderken tot binnen in de Tandē. De Slagh-aderken veroirsaken, dat, als een Tandt doorboort wert, daer dickwils veel bloet uyt springht, ende in Onstekingē, ende Pijn een Kloppinge gevoelt wert. Sy bewaren de natuyrlijke Wermte der Tandē, ende brengen de selve haer voedsel aen, het welck sy gestadigh van doen hebben, om soo veel aen te nemen, als sy af-gaen. Nu datse groeyen, ende af-slijten, blijkt daer uyt, dat, als een Tant uyt-valt, ofte uyt getrocken is, de gene, die daer recht tegen over staet, veel langer uyt-wascht, als die nevens hem gelegen zijn, om dat hy geenen Tant over hem hebben, daer hy tegen werckt, ende wrijft, gestadigh af, ende niet wederaen en neemt, daer de neven-staende niet meerder groeyen, als sy door het eten verslijten; het welck duirt tot den laetsten ouderdom, soo datse uyt getrocken zijnde, dickwils wederom wassē. Want het voedsel, gelijck *Hippocrates* schrijft, loopter alrijt met menighe na toe. Wy lesen van een borger uyt

Samothracia, die noch wederom Tandē kreegh, nae sijn hondert ende vier jaren. Ende *Aristoteles* getuyghet, van sommige Vrouwen, die de Back-tanden na haer tachtentigh jaer uyt quamen. Door de Aderkens wert het overige voedsel wederom getrocken na het Herte. Van wegen het Zenuwken, ende het van binnen bekleedende Vliesjen, hebben de Tandē scherp gevoelen (hoe-wel niet het been, als hier voorgeleyt is) gelijk de groote Pijn wel uyt-wijst, als mede datse van suyre, ende wrange dingen eggerigh werden.

De Tandē zijn, gelijk spijkers in een balck, vast in beyde de Kaecks-beenderen gehecht. De Zenuwe in de Holligheyt komende, maect haer vast, de Fna-selen der Vliesse, hangende om de wortels van de Tandē, binden deselve te samen, ende van het Tantvleysch werden sy rondsom onderstut, ende het selve bedorven, ofte op-gegeten zijnde, soo komen sy los te werden, ende uyt te vallen, gelijk in de Blauwschuyt veeltijds te sien is. Haer samen-settinge wert oock los, ende wanckelbaer door al te Heete dingen, die hare Vochtigheyt doen verdwijnen; als oock door veel koud Water te drincken, het welck de Troglodyten gebeurt, gelijk *Scaliger* schrijft *Exerc. 271.* want het Voedsel wert door de Kouw daer van daen gedreven, ende de Wermte uyt-gebluscht.

De Tandē staen in haer Huyskens, sonder datse nochtans aen het Kaecke-been vast gegroeyt zijn, het welck even-wel somtijds gebeurt is. *Hollerius* schrijft van een Heel-meester, die by sijnen tijdt te Parijs een Tant treckende, met eenen uyt ruckte een stuck van de Kaeck, ende de na-burige Tandē, waer op een gevaerlijcke Bloed-vloeyingh volghde. De Tand-trecker voor recht geroepen zijnde, werde vry ende onschuldigh verklaert, overmits ondervonden werde, dat de Tandē niet na de gemeene Natuurs wijze in haer holen geplant waren, maer gantschelijck aen het Kaecks-

Kaecks-been vast gegroeyt. Dit vonnis koomt over-
 een met het gene de wijsgere *Plato* stelt in sijn 5. bouck
 van de Wetten: seggende, dat een Geneef-meester be-
 hoort vry gewesen te werden, wanneer hy niet wetens,
 ende willens qualijck gaet. Want het verhaelde soude
Esculapius selve wel kunnen gebeurt hebben, die voor
 een God by de Heydenen gehouden is, ende het Tant-
 trecken gevonden heeft, gelijk *Cicero* schrijft in sijn
 3. bouck van de Nature der Goden.

De Tanden en werden niet gemaect even als sy
 uyt komen, gelijk sommige dencken: maer haer af-
 teyckeninge geschiet te gelijk met die van d'andere
 Beenderen; dan werden allencxkens voltrocken, soo
 datse eenige tijdt onvolmaect in de Kaken schuylen,
 ende niet gelijk uyt en komen. Want sommige ver-
 toonen haer ras, gelijk de voorste, soo om dat sy scher-
 per zijn, als om dat het Tant-vleysch, daer sy onder
 steken, in 't suygen gestadigh tegen den Tepel wrijft,
 en daer van verhittende, lichtelijcker verdunt, en door-
 boort wert. Men leeft van de Romeynen *Marcus Cu-
 rius*, die daerom *Dentatus*, ofte Getande genoemt wer-
 de, ende *Papirius Carbo*, datse met Tanden geboren
 zijn; het welck seer selden geschiet. Maer sy open-
 baren haer gemeenlijck eerst op de sevende maent, of-
 te wat later, indien het kint kucht, ofte hoeft, gelijk
Hippocrates seydt, waer op dickwils, insonderheyt de
 Hondts-tanden voort-komende, Stuypen, ende Loop
 volgen, 3. *Aphor.* 25. Nu waerom dat in den Mensche
 de Tanden langhsamer uyt komen, als in de Beesten
 (den Olifant heeft sijn Tanden, soo dra hy geboren
 is, gelijk *Aristoteles* schrijft 2. *de Hist. An.* 5.) als oock
 dat hy randeloos geboren wert, seydt de gemelte *Ari-
 stoteles* 2. *de Gen. An.* 4. de oirsaeck te wesen, om dat de
 Aerdtachtige oertolligheyt, daer de Tanden haer
 groeyfel van nemen, onder alle Dieren by den Men-
 sche minst is. Godt heeft daer in wel sorge gedragen,
 en-

ende de Kinderen sonder Tandē laten ter werelt kōmen, op dat sy in 't suygen den tepel niet quetsen, ofte door bijten en souden; gelijk men siet, dat vele doen, wanneer sy met tanden suygen, ende maken, dat het bloet langhs de borst loopt; het welck de Moeders, ende insonderheyt de Minnen, door de pijn, af-keerigh soude maken van 't soogen. Daerom spruyten sy wel ter tijdt uyt, wanneer het kint begint te eten. Want elck deel wert op die tijdt eerst volmaect, als sijn gebruyck van nooden is. Hierom meent de meer-gemelte *Aristoteles 5. de Gen. An.* dat de Voor-tanden eerder uyt komen, als de Back-tanden, dewijl de Spijse eerder door-sneden, als kleyn gemalen wert. Het welck de oirsaeck is van insicht, *finalis* genoemt; dan de werkende is, dat de Voor-tanden scherper zijn, ende dienvolgende eerder kunnen door-boren, gelijk nu geseyt is.

De Tandē hebben verscheyden Gebruyck. Het voornaemste is, om de Spijse te brekē, kleyn te morsellen, ende te malen. Soō seyt *Cicero* in 't 2. Bouck van de Nature der Goden, *Dentibus in ore constructis manditur, excienuatur, ac molitur cibus: eorum adversi acuti* (dat zijnde Voor-tanden, ende Honts-tanden) *dividunt escas, intimi autem* (te weten, de Back-tanden) *conficiunt, qui genuini vocantur.* Ende dit is de voor-bereyding van de eerste verteringh, die in de Maegh geschiet: ende als de Spijse in de Mont wel geknaut, gemorselt, ende gemalen is, dan is sy bequaem om in de Maegh wel verteert, ende tot goeden Gijl voor de Lever bereyt te werden. Die weynigh Tandē hebben (want die geheel tandeloos zijn, besigen haer verharde Kevers) ofte die de Spijse, door honger, ofte slygheyt, eer datse half gekauwt is, in stocken, voelen, dat sy haer Maegh beswaert. De Beesten, die boven van Tandē ontbloot zijn, om dat de stoffe der selvige tot de Horens gegaen is, moeten her-kauwen, alsoo de Spijse van de

onderste Tand en alleen niet kleyn genoeg gemalen en kan werden. Het tweede Gebruyck der Tand en is, om de Stem te maken. Want als men spreeckt, soo staet de Stem tegens de voorste Tand en; ende men bevint oock, dat de gene, die tandeloos zijn, belabbert spreken, ende de R. ofte S. niet en kunnen uyt-brengen. De poëet *Homerus* seyt, dat de Tand en den Mensch e gegeven zijn, om de klappernye te bedwingen. Want sy staen als muren voor de Tonge. Sommige meenen, dat sy mede tot gieraet souden strecken, alsoo het leelijck staet, tandeloos te zijn. De Nature heeft oock tot fraeyigheyt van den Mont, ende welstant van de Tand en, de selve met Vleysch beset, ende met de Lippen, gelijk als een schild, bedeckt, op datse, als een borst-weringh souden wesen voor de Tand en, om de koude Lucht wat te breken, ende tegen te houden. *Aristoteles* schrijft, dat de Tand en, die sommige Beesten saeghachtigh, ofte uyt-stekende hebben, haer gegeven zijn, om te vechten, ofte haer te beschermen: dan daer toe heeft de Mensch sijne Hand en.

Het Getal der Tand en is in alle Menschen niet even-eens: maer altijd is het meerder veel beter als het minder. Want die langh leven, schrijft *Hippocrates*, hebben vele Tand en, ende die weynigh, ende ydele Tand en hebben, seyt *Aristoteles*, zijn kort van leven. Maer dit en gaet in alle Menschen juyft niet altijd even vast. Want *Suetonius* verhaelt, dat de keyser *Augustus*, ydele, weynige, ende rouwe Tand en gehadt heeft, die nochtans tot den ouderdom van ses-ende-tseventigh jaer gekomen is. Welck exempel *Cardanus*, de *Subt.* tegens *Aristoteles* in-brenght. Dan *Scaliger* beantwoort wel, genoegh te zijn; dat soodanige Uyt-sprakē meestendeel waer zijn; ende dat sulcks oock selfs in de Kort-bondige spreucken van *Hippocrates* moet stant grijpen: dat mede *Cardanus* beter gedaen hadde, de reden van 't gene de Prince aller Wijsgerigen

rigen te ondersoucken, als met een exempel de aensienlijckheyt van soo grooten man te krencken. De Reden is dese: Weynigh Tandē beteyekenen, dat ter weynigh Stoffe, ofte weynigh kracht is. Ende dit zijn beyde teyckenen van kort levē; ende niet-te-min oock oirsaeck. Want de gene, die weynigh Tandē hebben, en konnen de Spijse niet wel kauwen, ende de selve wel bereyt aen de Maegh over senden; waer door dan geschiet, dat de selve aldaer niet wel verteert en wert. Ende het is alsoo gelegen, dat de eerste Verteringe van de Maegh, in de tweede van de Lever niet verbetert, noch aldaer uyt raeuwe Gijl goet Bloet en kan gemaect werden; waer aen de langhdurigheyt van ons Leven meest hanght, en derhalven en schijnt niet qualijck geordeelt, dat op ydele Tandē gemeenlijck kort leven volghet. Even-wel of somtijts door de ongewone hardigheyt van de Kaecks-beenderen, de Tandē geen door-tocht en konden vinden, ofte de selve door-boren, soodanigh geval en soude geen teycken van kort leven mede brengen. Dat, ofte diergelijcke soude wel plaetsch mogen gehadt hebben in den keyser *Augustus*, en andere, in de welcke wy sien dat de harde Kevers het ampt der Tandē genoeg uyt-voeren.

Vorder al is 't, dat wy in de Grieksche historyen lesen van *Pyrrhus*, koningh van *Epirus*, ende andere, als oock by *Melanchthon* in *Physic*. ende de *Anima*, van een dochter van *Saxen*, die maer eenen Tant gehadt hebben, de geheele Kaeck beslaende; en dat de dochter van den koningh *Methridates* met een dubbelde rijde Tandē is versien geweest, ende *Hercules* met drie rijden, 't welck *Columbus* mede betuyght van sijnen soon *Phebus*: soo zijn dit al te samen vogels (gelijck het spreek-woordt seyt) die selden vliegen, ende de gemeene loop der Nature is een rijde Tandē, ende dat in de Opper-ende Onder-kaeck meest seshien, ende zijn drierley, Voor-tandē, Honts-tandē,

ende Back-tanden, verschillende in Gedaente, ende Gebruyck.

De *Voor-tanden*, ofte *Boter-tanden*, zijn in elcke Kaeck vier in getal, staen voor in den Mont, om de Spijse eerst te ontfangen, komen alder-eerst voort, van wegen haer scherpigheyt, ende vallen oock eerst uyt, om dat sy maer een enckele Wortel en hebben. Haer gebruyck is, de Spijse als een tweede mes door te snijden, waerom sy by de Griecten den naem voeren van *Door-snijders*.

Aen elcke zijde van dese *Voor-tanden* staet eenen *Hoorn-tandt*, ofte *Honts-tandt*, die dicker ende harder zijn, om 't gene de selvige niet en hebbé kunnen doorsnijden, te breken, ende te morffelen. Zijn maer twee, om dat de Mensch (gelijck *Galenus* schrijft in sijn elfde Bouck van 't Gebruyck der Deelen op 't 9. Cap.) een tam ende borgerlijck dier is, wiens kracht meerder in wijsheyt bestaet, als in sterckte, ende en behoufde daerom soo veel *Hoorn-tanden* niet, als de wilde beesten, ofte *Honden*, die *Been* breken. Dese werden oock *Oogh-tanden* genoemt, wel verstaende, die in de *Opper-kaeck* staen, om dat sy een deel ontfangen van de *Zenuwen*, die de *Oogen* bewegen. Daerom seyt *Celsus* gevaerlijck te zijn, de selve uyt te trecken. Ende *Dr. Paaw* schrijft bevonden te hebben, in Pijn van dese *Tanden*, *Bevinge* der *Wijnbrauwen*.

Volgen de thien *Kiesen*, aen elcke zijde vijf, by de Griecten ende *Latinen* *Mole-tanden* geheeten, om datse de Spijse van de *Voor-tanden* door-kerft, ende van de *Hoorn-tanden* gemorffelt, sijnder, als de molens, noch souden malen, waerom sy boven niet scherp, maer breedt zijn. Sy staen binnen in den mont, ofte kinnebacken (daerom by ons *Back-tanden* genoemt) op dat, als sy de Spijse kleyn malen, ende door den mont met de tonge gints, ende weder stooten, de selve niet uyt en soude vallen. De twee achterste van dees *Kiesen*,

werden van *Hippocrates* geleyt *Wijsheyts-tanden*, om datse gemeenlijck voort-komen, als het koten uyt is, ende de Mensch wijs wert. Dan dat niet wel te bepalen is, op wat jaer sulcks juyft geschiet, blijkt uyt de verscheydenheyt des tijts by de *Autheuren* voortgebracht. Want *Varro* stelt haer uytloomste op 't leventste jaer, *Aristoteles* op 't thienste, *Hippocrates* op 't acht-en-twintighste, *Avicenna* op het dertighste, ende andere later, ja tot op de tachtigh jaer.

Dit is 't getal van al de Tandē. Elck van de selve heeft sijn Wortelen, de Voorste, ende Hoorn-tanden een, de Kiesen twee, ende drie, maer selden vier.

Het III. Capittel.

1. *Romps Verdeelingē*, 2. *Rugh-graet uyt Wervelen*, van den Hals, *Rugh*, *Lendēnen*, *Stuyt-been*, *Steert-been*. 3. *Borsts Verdeelingē*. 4. *Sleutel-beenderen*. 5. *Schouder-bladeren*. 6. *Ribben*. 7. *Borst-been*. 8. *Swaertachtigh Kracck-been*. 9. *Been sonder naem*, uyt *Zijde-been*, *Heupe-been*, ende *Gemacht been*.

(1)

WY hadden het Geraemte gescheyden in drie deelen, het Hooft, den Romp, en uytterlijcke Lidmaten; ende dewijl nu van alle de Hooft-beenderen gesproken is, soo brenghet het vervolgh mede, dat wy de Beenderen van den Romp verhandelē. Desen wert in drien gedeelt, in den Rug-graet, Borst, ende Heup.

(2) De *Rugh-graet*, (soo genoemt na den Griekschē naem *Rachis*, dat is graet, ofte doorn, om sijne scherpe ende doornachtige uytsteekfels) begint van den eersten Hals-wervel, ende wert bepaelt met den laetsten van 't Steert-been. Hy bestaet rontsom uyt Been, om te beschermen het in-besloten Morgh, zijnde een uyt-spuytzel van de Herffenen, ende het beginsel van de Zenuwen der Deelen onder de Herffenen, soo

soo heeft de Nature daer voor soo vele forge gedragē,
 als voor de Herffenen, ende de selve met een beenige
 borst-weringh versien. Noch was het oock wel van
 nooden, dat desen Rug-graet uyt stercke beenderen
 bestont. Want gelijk hy in de Muylen, Esels, ende
 diergelijcke beesten, seer swaer gewicht draeght: al-
 soo wert daer door den last des gantschen Lichaems in
 de Menschen staende gehouden, ende over eynde ge-
 recht. Het was oock noodigh, om onse saken wel te
 verrichten, dat desen Rug-graet mochte gerecht, en-
 de gebogen werden; is daerom niet uyt een been,
 maer uyt verscheyde beenderkens t'samen gevought,
 die in 't Latijn *Vertebrae*, ende in onse tale *Wervel-been-*
deren genoemt werden, om eenige gelijknisse, diese
 schijnen te hebben, met de *Wervelen*, daer de wijfs
 mede spinnen. Tusschen elcken *Wervel*, om dat sy
 in de beweginge, niet hart tegen malkanderen souden
 stooten, ende oock te lichter bewegen, is een glibbe-
 righ, ende taey, doch vast *Kraeck-been* gestelt. Ende
 als dit, door te groote *Vochtigheyt* koomt te verslap-
 pen, dan verslapt het geheele *Lichaem*, ende werdt
 losch, gelijk een rijs. Daer-en-tegen, wanneer het
 selve droogh, ende beenigh wert, dan is een *Mensch*
 stijf, ende onbeweeghlijck, als een staeck. Hier-en-
 boven zijn de *Wervelen*, tot meerder verskertheyt,
 noch met vaste *Banden*, uyt de *Beenderen*, *Kraeck-*
beenderē, ende *Vliesen* spruytende, te samen gehecht,
 ende met *Uytsteeckfels* door malkanderen schieten-
 de, versien; waer van, als oock van haer *Gaten*, wy nu
 gaen handelen.

Elcke *Wervel* heeft door de banck seven *Uytsteeck-*
fels, twee op-gaende, twee neder-gaende, om de ge-
 ledinge; twee dwersse, om den oorspronck der *Spie-*
ren; ende eenen scherpen, eygentlijck de *Graet* ge-
 noemt, om het *Morgh* te beschermen. Hier uyt kan
 wel af-genomen werden, dat het gevaerlijcker is, het

Lichaem al bockende veel te schuddē, als achter over deynsende; want op d'eerste wijze gaen de Uytsteecksels wat open, daer sy op d'andere vaster sluyten.

De *Gaten* zijn in elcke Wervel wijdt na de dichte van het Morgh, ende op malkanderen gevought, maken een lange pijp, gelijk een pomp. Elck heeft een kleyne holte, als een half maen, waer mede sy op malkander komende een gat maken, door het welcke de Zenuwen uyt-schieten, om de Leden de gevoelijke kracht aen te brengen, ende de Slagh-aderen, ende Aderen in komen, tot voedtsel van het Morgh. Wanneer die Zenuwen, door dien de Wervelen verdraeyt zijn, gedrukt werden, ofte door eenige oirfaeck komen te verstoppen, dan wert het Deel, daerse na toe gaen, beroert, ende ongevoeligh. Ende als de Aderen, ende Slagh-aderen belet werden het Bloet afende aen te brengē, soo verdrooght het Ruggen-morgh.

De Rug-graets Wervels werden in vijf deelen afgepaelt, Hals, Rugh, Lendenen, Stuyt-been, ende Steert-been.

Den *Hals* bestaet uytseven Wervels, die alle wat in gebogen zijn tot steunsel van den Slock-derm, ende de Lucht-ader. Ende om dat de selvige, tot verhinderingh van Kofst, ende Luchts door-rocht, niet en souden gepraemt werden, soo en zijnse niet ront, ende uyt-puylende, maer plat na binnen, geschapen.

Volgen rwaelf Wervels van den *Rugh*, die wat uytstaen, om het Herte, ende de Longe ruymmer plaetsche te geven.

Daer na komen thien *Lende-wervelen*, wat na binnen gebogen, om te ondersteuten den stonck van de neder-gaende Holle ader, ende de groote Slagh-ader.

Hier op volghet het *Stuyt-beē*, bestaende uyt ses Wervelen, de welcke, om datse niet losch en zijn, by sommige onder de Wervelen niet gerekent en werden. Dit been puylt buyten uyt, om ruymmer plaets te laten aen de

de Blaes, rechten Derm, ende Lijf-moeder; waerom het oock als van binnen uyt-geholt is, ende glat.

Het laetste deel van den Rug-graet is het *Steert-been*, soo genoemt, om dat het, als een steert, aen den Rug-graet hanght, ende om dat het in de beesten de steert maect. Ja men leeft oock van sommige volckeren, die dit been tot een steert uyt wies. *Plinius* schrijft, datter in Indyen luyden geboren werden met rouwe steerten, die dapper rasch loopen; ende *Paulus Venetus* getuyght in 't koninghrijck Lambri volck te wonen op de bergen met steerten, gelijk honden. Ende *Dr. Bauhinus*, die ick te Basel noch gekent hebbe, vertelde niet gesien, maer van andere verstaen te hebben, hoe seker jongken in Denemercken eē steert was uyt-gegroeyt. Dat sommige History-schrijvers verhalen van de Engelschen, als of haer om de versmaetheydt *S. Augustijn* aen-gedaen, een steert uyt wies, daerom oock noch by eenige voor Steert-mans gescholden, weten wy enough; dat maer een louter vergierfel is. Dit Steert-been en heeft geen beenige hardigheydt, dan in de volwassene: in kinderen is het noch sacht, ende weeck, ende daerom is het uyt-schieten van den Eyndel-derm haer soo gemeen, alsoo de selve, ende sijnen Sluyt-spier aen dit been gehecht zijn. Dit is mede een van de voorname oirsaken, waerom de jonge vrouwen lichter arbeyt hebben, als de bejaerde. Want also de mont van de Lijf-moeder op dit Steert-been rust, soo dient het nootsakelijck te wijcken, wanneer in den arbeyt de Lijf-moeder het kindt daer tegen druckt, gelijk sulcks in jonge vrouwkens wel kan geschieden; maer in bedaeghe is dit beē gemeenlijck soo verhart, ende verdrooght, dat het niet, ofte geheel swaerlijck kan wijcken. Hieruyt staet noch af te nemen seer schadelijck te wesen, dat de vrouwen in den arbeyt op yet harts sitten; maer datse dienen wat af-hangende gehouden te werden, op dat het Steert-been

been wat achterwaerts soude kunnen schieten .

(3) Volght het tweede deel van den Romp , te weten de *Borst* , de welcke rontsom met beenderen beset is , boven met de Sleutel-beenderen , achter met de Schouder-bladeren , ter zijden met de Ribben , voor met het *Borst-been* , onder met het *Swaertachtigh Kraeck-been* .

(4) De *Sleutel-beenderen* zijn alsoo geheeten , volgens de Grieksche , ende Latijnsche benaminge , om datse , gelijk sleutels , de *Borst* boven toe sluyten ; waer op siende de koningh van Macedonyen *Philips* , vader van *Alexander de Groot* , als hem in sekeren slagh dese plaetsch gequetst was , ende dat de Meester in 't verbinden gestadigh al gelt eyschte , Neemt , seyde hy , soo veel als ghy begeert : want ghy hebt den sleutel . Dese benaminge soude oock kunnen genomen wesen , na de gelijckenisse met de sleutels , in oude tijden gebruyckelijck . Want sy zijn als een lange Latijnsche , na wiens gelijckenisse de sleutels van de huysē in voortijden plachten gemaect te werdē ; waer van *Dr. Spiegel* schrijft noch , gelijk ick mede , te *Padua* gesien te hebben . Sy voeren oock den naem van *Crop-beenderen* , om datse van beyde zijden den *Crop* sluyten , en sulcks om te beletten , dat dese gevaerlijcke plaets niet lichtelijck en soude beschadight werden . Want een Slagh alleen , die hier valt , kan hinder doen aen *Spraeck* , *Stem* , *Beweginge* van 't *Hooft* , ende *Adem halen* .

Dese *Beenderen* bestaen uyt halve circckels , om veel vaten door-tocht te geven , die niet en dienden verdruckt ; ende uyt twee halve circckels , om de sterckte : want by al dien sy maer van eenen halven circckel gemaect en waren , dewijlse dun van been , van binnen hol , ende voos zijn , soo soudense al te licht gebroken hebben , gelijkse noch oock lichtelijck komen te breken . Ende al vallen sy langh , dick , ende krom , soo zijse even-wel noch langer in de *Mans* , om de
be-

beweginge van den Arm minder te beletten, als in de Vrouwen, diese soo verre niet af-hangende hebben, het welck van sommige gemeent wert in haer, om de fraeyigheyt gedaen te wesen, gelijk sy oock de Hol- ligheyt niet en hebben, die men in de Mans boven aen den Crop siet. Om dese kortigheyt wil, hebben de Vrouwen den Arm soo radt niet, gelijk men siet, als sy wat sullen van haer werpen: want dan, om meerder kracht te doen, lichten sy gemeenlijk mede haer een been op.

Dese Sleutel-beenderen werden gevought aen de Schouder-bladeren door seker Kraeck-been, daer sy even-wel niet vast en zijn, maer werden alleen door eenige Banden van buyten vast gehouden, om dat sy in 't bewegen van den Arm, ende Schouderen wat wijc- ken souden.

(5) De *Schouder-bladeren* zijn van achteren op de Ribben geset, om de Borst, als een schilt, te beschermen.

Haer Gedaente is drie-houckigh, oneffen, van bin- nen hol, van buyten bultigh. Daerse na den Rugh- graet toe gaen, zijns breeder, maer dunder, *Taeffelen* in 't Griecks van *Pollux* genoemt: dan daerse dicker, smalder, ende in scherpte uyt steken na de Lendenen, warden mede, na de gelijckenis, *Vleucken* by de Griec- ken geheeten. Dan dese gedaente en koomt de gehee- le Schouder-bladeren niet toe. Want *Hippocrates* oir- deelt 6. *Epid.* dat de gene, welckers Schouder-blade- ren vleucks-gewijs uyt steken, tot de Teringh gene- gen zijn. De reden hier van is, volgens het schrijven van *Galenus*, ende *Palladius*, dat soodanige Lichamen van den beginne aen kout van aert zijn. Ende alsoo het werck van de Wermte is uyt te setten, ende te verwij- den, soo blijven hier de Wervelen kleyn, bekrompen, ende, gelijk men seyt, onder-bleven: waer door de spitse Ribben de Schouder-bladeren mede uyt doen

steken. In soodanige en werden de Ribben niet volkomentlijk gevoedt, ende dien-volgende en konnense oock niet wel groeyen. Ende alsoo de Longe evenwel toe-neemt, ende de Borst te kleyn wert, om haer volkomentlijk op te geven, tot het halen van den aessem: daer op volghet dan een verstickinge, ende bedervinge van de natuyrlijke Wermte, die door de Lucht, de welcke de Longen in-trecken, onderhouden, ende verfrist moet werden. Soo dat de Longe, verhindert zijnde door de nauwte van de Borst, sulcks te doen, ende daer over mede komende te bederven, soo veroirsaect dit nootsakelijk de Teringh. Waer aen blijktt, hoe-wel wy in 't eerste capittel berispt hebben de quade manier der gene, die om de jonge dochterkens dunne middelen te maken, haer Borst soo seer pramen, dat daer door, de Wervelen achter van haer plaetsch wijckende, eenen hoogen rugh gemaect wert.

Om weder te keeren tot de Schouder-bladeren, Dese driyen achter op, ende over de Ribben, sonder met eenigh Been gevought te werden, om dat den Arm hem vry soude kunnen om-draeyen. Haer smal eynde, den *Hals* genoemt, eyndicht in een kuyl, daer het Hooft van den Arm in gelaten wert. Dese *Kuyl* en is niet diep, om dat den Arm te beter soude kunnen draeyen, ende swaeyen. Op dat dan dese losse geleding niet, door lichte oirsaeck, verschieten en soude, ende aen den Arm de beweginge benemen, soo is den selven niet alleen rontsom met Kraeck-been beset, ende met Banden, ende Spieren wel versien, maer oock, tot meerder versekertheyt, zijn hier twee *Uytsteekfels* gestelt. Waer van het een dat kleyn ende krom is, na de gelijkenisse, volgens het Griecks woort, *Ravensbeck* genoemt wert. Het ander is grooter, ende koomt van den graet van 't Schouder-bladt, *Acromion*, ofte *Schouder-top* geheeten. Hier staet aen te mercken, dat al-

alsoo dese Uytsteekfels boven de geleden staen , soo siet men , dat den Arm meest na beneden uyt het lidt gaet , alwaer men dan onder de Oxelen het Hoofd van den Arm voelt uyt steken . De Wonden , die op dese geledingh van de Schouder met den Arm , ofte op den Hals van het Schouder-bladt vallen , zijn veeltijds doodelijck , gelijk ick aen vele krijghs-luyden gesien hebbe . Soo verhaelt oock onder andere de president *Thuanus* in sijn *Historye*, hoe *Anthoine de Bourbon* (vader van *Henrick de Groote*) koningh van *Navarre* , in de belegeringh voor *Rouen* , ende den *Hertogh van Guise* voor *Orleans* , hier geschoten zijnde , daer van overleden . De reden is , soo om dat rontsom dit gelidt veel groote Vaten zijn , als Aderen , Slagh-aderen , ende Zenuwen : als om dat van wegen de naderheyt , de Onstekinge , ende Bedervinge , die op dese plaetsch valt , het Herte terstont wert mede gedeelt ; waer op dan , nae eenige quade Toe-vallen , eyndelijck de Doot volgt .

Het is aen-merckens waerdigh 't gene by de Vrouwen door ervarentheyt ondervondé wert , dat de Mans die breede Schouderen hebben , gemeenlijck oock soodanige kinderen telen , ende derhalven de Vrouwen eenen swaren arbeyt veroirsaken . *Dr. Forest* schrijft oock 9. *Obs.* sulcks dickwils bevonden te hebben . Ende ick weet verscheyde Ouders , die daer op gelet hebben in 't uyt-hylicken van haer Dochters .

(6) Wy komen tot de *Ribben* , die het voornaemste van de Borst beslaen . Zijn uyt twee halve circulenten samen gevought , ende maken dien-volgende een rondigheyt in de Borst , tot ruymte van de *Longe* . Zijn gemeenlijck aen elcke zijde twaelf in 't getal ; somtijts oock , doch selden , derthien , ofte elf , na de Nature overvloet , ofte gebreck van *Stoffe* vint in de *Schepingh* . Als dan dit getal verandert , soo verandert oock het getal der *Rugge-wervelen* , die althijt even soo veel

zijn, als de Ribben. Dit getal en is niet anders in de Mans, als in de Vrouwen, al is 't dat de Mans van sommige Hexen Elf-ribben genoemd werden, als of sy een Ribbe minder haddē, om dat *Eva* geschapen is uyt een Ribbe van *Adam*. De vermaerde ontleders van *Wesel*, ende *Fallopius* meenen, dat den eersten Mensch in de eene zijde maer elf Ribben en hadde, ende in d'andere twaelf, om dat, uyt de gene, die onbrack, *Eva* geschapen was. De treffelijke *Melancthon* schrijft in sijn bouck van de Ziele, dat in *Adams* eene zijde derthien Ribben eerstelijck souden gemaect zijn geweest, ende dat uyt de selve *Eva* voort-gekomen is. Welck gevoelen my waerschijnlijcker schijnt te wesen; dan ick laet het oordeel aen de Godts-geleerde.

Het binnenste vlack der Ribben nae de holte des Borsts, is effen, glat, ende net, op dat het, door sijn oneffenheyt, aen het Ribbe-vliesch, niet hinderlijck en soude wesen. In dit selve vlack heeft elcke Ribbe van onderen een Grouf, loopende van de Wervelen af, na de langhte der Ribben tot aen het Borst-been toe, alwaer sy verdwijnt. Het welck voor een Heelmeester wel staet aen te mercken. Want in dese Grouf rusten de Vaten, te weten, Aderen, Slagh-aderen, ende Zenuwen, die eensdeels aen de Ribben, eensdeels aen haer Spieren het voedsel, leven, ende gevoelen aen-brengen. Wanneer dan in een *Empyema*, ofte *Borst-sweringe*, alffer uyt een versworen *Pleuris*, *Peripneumonia*, ofte *Squynantye*, een hoop Etter tusschen de Borst, ende Longen vergadert is, ende dat die niet verdreven, noch met spougen op-gebracht kan werden, soo dat nootzakelijck een opening in de Borst moet gemaect zijn, in sulcken geval sal den Heelmeester in 't openen dese plaetsch vermijden, op dat hy de gemelte Vaten niet en quetse. Daer toe moet hy sijn snijden van boven beginnen, ende soo na beneden de openingh maken; niet recht neder, maer over dwers, om den dwers-

dwerffen draet van de binnenste Spieren, die tuffchen de Ribben ftaen, niet door te fneiden. Dit moet gefchieden tuffchen de vijfde, ende fefte Ribbe van onderen gerekent; niet hooger, om dat de Etter des te beter foude konnen uyt loopen; niet leeger, op dat het Middel-rift, 't welck hier onder aen vaft is, niet gequetft en foude werden.

De Ribben werden verdeelt in Echte, ende On-echte. De Echte zijn feven, alfoo genaemt, om datfe een ronden circkel maken. De Onchte zijn vijf, die benaminge hebbende, om datfe kleynder, ende korter, ende gelijk als maer halve Ribben en zijn. Het welck door sonderlinge voorfichtigheyt gedaen is, om de Maegh, Lever, Milt, ende bovenfte Dermen, alffe wat spannen, ruymmer plaets te geven. *Hippocrates* gebiedt in fijn bouck van de Gewrichten, wanneer de Ribben gebroken zijn, hertelijck te eten, op dat alfoo door het spannen van de Maegh, de gebroken, ende gebogen Ribben mochten uyt-gefet, ende na buyten gedrukt werden. Ende *Paré* fchrijft, de waerheyt hier van ondervonden te hebben. Soo dat het noch altemet te pas koomt, den Buyck eens uyt de kreucken te fetten. De gemelte *Paré* verhaelt in 't 13. bouck van fijn Heel-konfte op 't 12. capittel, dat op gebroken, ofte geflagen Ribben dickwils volght een op-blafinge van geplettert Vleyfch, ende dat daer veeltijds na koomt een bedervinge, ende verrottinge van de Ribben. Diergelijke hebbe ick gefien uyt inwendige oirfaeck; ja darter op eenen tijdt in 't Gaft-huys acht ofte negen alle in haer zijde klaeghden, sonder datter yet van buyten aen te fien was; het Lichaem van de overledene geopent zijnde, werde bevonden, dat de Ribben, gelijk verwolmt hout bedorven, ende op gegeten waren, foo dat men met de vinger door de felve konde fteken. Ende 't vremfte is noch, dat het Vleyfch rontfom gaef was, ende gantfch geen bederving-

vinge deelachtigh. *Fernelius* verhaelt 6. *Pathol.* 3. van yemant, die drie maenden gestadigh gequelt was geweest met den Nock, die met geen gewone Middelen konde gebetert werden, tot dat men bevont, dat het eynde van een Ribbe verdraeyt was, ende diep in de Maegh stack sonder pijn, ende dat het selve sachtjens gerecht zijnde, den Nock terstont op hiel: ende dat die even-wel weder keerde, soo dra de Ribbe weder quam om te krommen. Hy vought daer by, noch in vele andere de selve oirsaeck van Nock dickwils ondervonden te hebben.

(7) De Ribben werden van achteren aen den Ruggraet, van voren door Kraeck-been aen het *Borst-been* gehecht. Dit bestaet, seyt *Galenus* in 't 7. bouck van 't Gebruyck der Deelen op 't 12. capittel, uyt seven beenderen; die in jongh-geborene Kinderen gescheyden te sien zijn, dan in bedaeghde werden sy tot een been vereenight.

De self-standigheyt van dit *Borst-been* is sacht, voos, ende licht, ende sulcks niet sonder oirsaeck: want indien het geheel vast, ende swaer geweest ware, soo soude 't selve het bewegen van de *Borst* lichtelijck belet hebben. Dit kooft oock sommige Siecken te vordel, te weten, die eenigh etter, ofte anders, onder dit *Borst-been*, tusschen beyde de *Vliessen* van het *Middel-schot* vergadert hebben: want soodanige werden geholpen door het snijden in dit *Borst-been*, het welck om sijn voosigheyt lichtelijcker door-snedé kan werden. Waer van *Galenus* een aen-merckens waerdigh exempell heeft 7. *Anat. adm.* 13.

Dit *Borst-been* heeft drierley Gebruyck, 1. om het Herte, ende de levend-makende Deelen te beschermen. 2. om de Ribben vast te maken. 3. om de *Vliessen* van het *Middel-schot* te ondersteuten, ende alsoo te beletten, dat het Herten-vliesch het Herte niet en overstolpt. Dese *Vliessen* werden soo gehecht aen

aen het Borst-been, datse soo verre van een blijven, als het Borst-been breekt is. Het gebeurt somtijts, dat dit Borst-been breekt, ofte met geweld in gedrukt wert: het welck Bloet spouwen, Aem-borstigheyt, en andere Toe-vallen veroirsaeckt. In dese gelegentheyt moet een Heel-meester den gequetste achter over op kussens leggen, ende laten sijn Schouderen van een stercken knecht met beyde de Handen soo neder douwen, als of hyse in-drucken woude, ende van een ander, op deselve tijt, met de handen van beyde zijde de Ribben neder drucken, ende sulcks soo langh, tot dat dit been wederom van selfs in sijn plaets springht. Hier van is een exempel te lesen by *Paré* 14. 10.

(8) Onder het Borst-been, hanght het *Swaertachtigh Kraeck-been*, soo genoemt by de Grieksche Geneef-meesters, om dat het swaerts-gewijs onder scherp is. Dit Kraek-beentjen wanneer het door innerlijcke, ofte uytterlijcke oirsaeck neder gedrukt wert, perst, ende druckt de Maegh tot een gedurigh braken, ofte nocken, tot dat het wederom herstelt is. In tegendeel hebbe ick dickwils gesien in Watersuchtige, als oock in kinderen, die dicke buycken hadden, dat door het op-dringē van water, ofte sucht, dit Kraeck-beentjen uytwaerts om-gebogen was.

Het Gebruyck van dit beentjē wert gelooft te zijn, om als een schut de krop van de Maegh te beschermē, ofte liever, gelijk d'heere Dr. *Paaw* ons eertijts leerde, het Middelfrist, daer het van binnen aen gehecht is, ende dat oock anders geen beschut en heeft, alsoo op dese plaetsch de Ribben van malkander scheydende elck haren wegh gaen. Sulcks bewees hy met de gene, die uyt-teerden, de welcke hier allegader een groote holligheyt hebben, om dat door de onnatuurlijke hitte, die haer verteert, de sapigheyt van 't Middelfrist verteert zijnde, het selve doet rimpelen, ende toetrecken, derhalven oock met eenen na hem treckt het

Middelrifte, daer het aen gehecht is.

(9) Het laetste deel van den Romp, bestaet uyt het onderste been, dat by de Oude geenen naem gehadt en heeft, ende daerom even-wel van *Oribasius* den naem gekregen heeft van *Been sonder naem*. Sommige hebben het genoemt na een van sijn deelen, *Ilium*, ofte *Ischium*, by ons wert het gemeenlijck *Heupe*, ofte *Heupe-been* geheeten. Wert aen beyde zijden seer vast aen het Stuyt-been gehecht, ende is in sijn selven onbeweeghlijck, om dat op het selve, als een gront-vest, al de bovenste Beenderen steunen, ende beweeght werden. Het is maer een Been, maer in jonge Kinderen is 't met drie naden onderscheyden, ende daerom wert het gemeenlijck in drie verdeelt.

Het opper-deel is het grootste, ende breedste, wert genaemt het *Zijde-been*, ofte *os Ileon*, ende draeght den langhsten om-gebogen derm, *Ileon* mede genoemt, gelijk oock de kanten van den Buyck alhier, daer geen beenen en zijn, *Ilea*, alwaer den geseyden Derm het Buyck-vliesch uyt-reckende, ofte door-brekende het Scheursel veroirsaeckt. Daer van wenscht de Poëet, dat yemant uyt nijt dien Derm mocht borsten.

— *rumpantur ut Iliā Codro.*

Het achter, ende dieper gedeelte is het *Heupe-been*, *Os Coxæ*, ofte *Ischion*. In dit been is eenen grooten Hol, die een in-geledingh maeckt met het Hooft van het Dye-been, ende om dat het niet lichtelijck uyt het lidt en soude schieten, soo is hier noch eenen grooten rand Krake-been om gewassen, ende met stercke Banden wel versien. Want als het selve uyt schiet, soo gaet de Mensch manck, als sijn vast steunsel missende. Dese diepte is oock oirsaeck, dat als die Beenderen uytter lidt zijn; niet lichtelijck wederom in-geset kunnen werden. Is mede oirsaeck, dat de Etterige, ofte andere Vochtigheden hier tusschen vergaderende, niet wel uyt en kunnen komen; noch de Middel-

len

len daer wel toe konnen gebracht werden. Het welck wederom oirsaeck is, dat de *Schiatica*, ofte *Heup-pijn*, qualijck te helpen is, ende soo lange duyrt, dat de Siecken, door de felligheyt komen te vergaen, ende uyt te droogen, daerom van *Hippocr.* in *Coac. Schiaticke* genoemt. Ick ben onlanghs by soodanigen Siecken geweest, die hier van langh bed-leger gehouden hadde, ende daer na geheel krom gingh, de welcken dese Beenderen van magerheyt by-na door het vel staken, ende door de dulle pijn, als een geraemte, uyt-geteert, die even-wel noch bequam, ende nu wederom langhs straten gaet. De meeste oirsaeck van dese Pijn, is de grootste Zenuwe van 't Lichaem, aen dese Geledingh leggende. Jae men siet in 't onderste van dit Been een Grouf, waer in dese Zenuwe, om dat hy niet verdraeyen soude, hem onthoudt. Hier-bennessens isser noch eenen bysonderen Bandt, die boven van 't hooft van 't Dye-been in de holligheyt van de Heup vast, ende aen-gewassen is. Dat en is geenen rechten bandt, maer van zenuwachtigen aert, ende derhalven gevoeligh: gelijk hy oock onsteken zijnde, de Siecken den Brant doet gevoelen.

Het voorste deel is het *Os pubis*, ofte *Gemacht-been*; heeft een groot gat, om soo veel te lichter te wesen. Beyde de *Gemacht-beenderen* komen met *Kraeck-been* voor aen malkanderen. Hoe de selve in 't baren meerder van een wijcken, hoe den arbeyt lichter valt. Het welck sommige *Vroe-vrouwen* wetende, zijn gewoon, gelijk ons *Dr. Paaw* plagh te verhalen, in de eerst-geborene dochterkens met hare duym dese plaets te douwen, ende alsoo de vougingh deser Beenderen losch te maken; de welcke daer na dan altijd losch blijven.

Het IIII. Capittel.

1. Verdeeling van de Uytterlijke Lidtmaten. 2. Verdeeling van den Arm, 3. Arm, ofte Schouder-been, 4. Voor-arm; groote, ende kleyne Elle-pijp. 5. Handt, Vingeren, ende Nagelen. 6. Verdeeling van de Handt. 7. Verdeeling, ende beschrijvinge der Vingeren. 8. Verdeeling der Beenen, 9. Dye; Haessen, Knye, Knye-schijf. 10. Been; Scheen-been, Kuyt-been, Versen, Enklauwen, 11. Voet, Koten, Hiel-been, Bal, Treenen. 12. Lijnsaet-beenderkens.

(I)

VAn de drie Deelen, daer wy het Geraemte in verdeelt hadden, is nu alleen overigh het derde, bestaende in de Uytterlijke Lidtmaten, te weten, Armen, ende Beenen.

(2) Den Arm wert wederom in drien verdeelt, den Arm, Voor-arm, ende de Handt.

(3) Den *Arm* eygentlijk genoemt, ofte *Schouder-been*, gelijk het by *Celsus* wert geheeten, bestaet maer uyt een been, ende dat groot ende sterck, boven met sijn hoofd schietende in de rondigheyt van 't Schouder-bladt, waer van in't voorgaende capittel is gesproken, gelijk oock van de gevaerlijckheyt der Wonden, die op dese plaetsche vallen. Dit been is ongelijk, van wegen de Spieren; heeft hier, ende daer eenige kleyne gaetjens, in de welcke de Banden der Spieren gehecht zijn; midden een wat grooter, in het welcke een Ader, ende Slagh-ader door-gaet na het Morgh, om het selve te voeden. Het onderste van dit Been, daer het met den Voor-arm gehecht wert, heeft verscheyde Uyt-steecksels, ende Holligheden. Detwee Uyt-steecksels zijn geheel groot; een Uytwendigh, van den welcken meest al de Spieren komen, die den *Carpus*, ende de Vingeren uyt-steken; een Inwendigh, waer

waer van de Spieren geleverd werdē, die de selve buygen. Daer soude een naeu-keurigh Ontleder noch een derde by kunnen vougen, die op den Rol tegen de groote Elle-pijp koomt. Hier zijn noch twee Holligheden, uyt-belende een Catrol, daer een touw om loopt, soo konstigh gemaectt, datse den Voor-arm in een scherpen hoeck laten buygen, ende hem niet verder uyt en doen steken, als in een rechte linie.

(4) De *Voor-arm*, ofte *Cubitus* bestaet uyt twee beenderen, *Elle-pijpen* genoemt, de Heel-meefters houden de Arabische benaminge van grooten, ende kleynen *Focijl*, het welck de Françoischen, ende Italianen in hare tale oock na volgen.

De *grootte Elle-pijp* heet in 't Griecks met den gemeenen naem *Pechus*, (dat is, Elle) ende dit woort gebruyckt den Euangelist, daer hy beschrijft de vrage van d'heer Christus, wie datter is, die by sijn groote een elle doen kan? Hy neemt daer de maet juyft van een Arm. Want niet alleen den geheelen Mensch is, gelijk de wijse *Pythagoras*, ende *Socrates* seyden, een maet van alle dingen, maer oock elck van sijne Lidtmaten. Soo wert lenghte, breete, ende dichte, afgenomen op de maet van een elle, hant, span, duym, vinger, voet, ende soo voort. Dit been heeft twee Uytsteecksels, een van binnen, ende een van buyten.

De *kleyne Elle-pijp*, die de bovenste is, heeft boven een kleyn hoofd, daer een ondiepe holligheyt in komt, waer in het hoofd van den Arm schiet, tegen aen de welcke dese pijp op ende neder gaet, de groote pijp stil staende.

Dese twee Pijpen zijn in haer bovenste, ende onderste deelen gantsch tegen-strijdigh. Want de groote pijp is boven dicker, beneden dunder: de kleyne in tegendeel boven dunder, ende beneden dicker. Daerbenevens zijnse aen haer eynden soo aen malkander gehecht, dat de kleyne pijp boven van de groote ontfa-

gen wert, ende wederom de groote pijp onder van de kleyne. Maer in 't midden wijckense van den anderen, om de Spieren plaets te geven, ende om dat de Armen niet al te swaer en souden wegen, gelijk mede te sien is in de Gemacht-beenderen, Kaken, Scheenbeenderen, ende Ribben. Andere meenen, dat het is om de kleyne Elle-pijp te kunnen draeyen; het welck niet waerschijnlijk en is, alsoo sulcks wel door een vast been hadde kunnen geschieden.

Het gebruyck van de groote Elle-pijp is, de Handt uyt te steken, ende te rug te halen; van de kleyne, de Handt op, ende neder, ende ter zijden te draeyen, ende infonderheyt de selve, met een veerdigheyt, de groote stil staende, om te draeyen.

(5) Wy komen tot de *Handt*, daer wy wat wijtloopigh van sullen handelen, soo om haer konstigh ende wonderbaerlijck gebouw, als om dat de selve, onder alle Dieren, den Mensche alleen gegeven is.

Alle Dieren is een Lichaem toe-gevought, na haer Ziele; en daerom verschelen de deelen der Lichamen soo vele van malkanderen, om datter soo groot onderscheyt is tusschen haer Zielen. Het Paert is versien met stercke Klauwen, ende een Maen: want het is een snel, hooveerdigh, ende edel dier. Den Leeuw, om dat hy moedigh ende wilt is, zijn stercke Tanden, ende scherpe Klauwen gegeven. Soo zijn de Stieren Horens, de wilde Verckens uyt-staende Tanden, tot wapenen aen-geboren. Onder al de wreede Dieren en isser geen wreeder, als den Tiger; soo dat de Poëten, als sy een wreedt, ende onbermhertigh Mensch willen beschrijven, seggen hem van een Tiger geboren, ofte gefogen te zijn. Alsoo doet *Ovidius* spreken *Metam.* in 't 7.

Hoc ego si patiar, tum me de Tigride natam

Tum ferrum, & scopulos gestare in corde fatebor.

Dido verlaten zijnde van *Aeneas*, spreeckt hem aldus aen

aen by *Virgilius 4. Aeneid.*

Nec tibi diva parens, generis nec Dardanus author,

Perfide; sed duris gemit te-cautibus horrens

Caucasus, Hyrcanæq; admorunt ubera Tigres.

Petrus Martyr schrijft, dat in Daryen, een eylant in West-Indyen, acht dagen reysens van Cuba, ontrent het jaer 1514. een Tiger, een half jaer langh, uyt seker Dorp quam halen een Calf, Veulen, ofte Swijn, ja oock een Mensch, als hy die op de straedt vondt: soo dat het volck hier door genootsaeckt was haer tegens sulck geweld te versien, ende den Tiger te berrappen. Grouven derhalven eenen seer diepen kuyl, den selven van bovenen licht bedeckende. Den Tiger na sijn gewoonte wederom op den roof loopende, viel in den kuyl, ende met eenen in de scherpe palen, die onder in den gront geslagen waren. Waer over hy sulck een gehuyt maecte, dat de bergen rontsom daverden. Maer het volck smet terstont groote steenen in den kuyl, waer door hy dieper in de palen schoot, ende alsoo om quam; na dat hy alle houters, die op hem geworpen waren, om stucken gebroken, ende al stervende een yegelijk met sijn sel gesicht dapper verschrickt hadde. De Tigers trecken haer voedsel uyt alle vier-voetige Dieren, selfs oock de Olifanten waerom sy versien zijn met groote, stercke, ende scherpe Klauwen, ende felle Tandten, gelijk wy hier te Dordrecht twee een-jarige gesien hebben, van gemeene Kalfs groote, in West-Indyen uyt den nest gehaelt, ende niet-te-min van ongelooflijck geweld. Den eenen hebbe ick doen ontleden, ende bevonden, dat een van de seven sneden des Levers door-boort was van een langhwerpige Gal-blaes, aen beyde zijden grooter, als in andere Dieren, die maer aen een zijde is. Het selfde geloof ick oock in de Leeuwen plaetsch te grijpen; hebbe het altijd in onse Katten (die ick meene al van eene soorte te wesen) bevonden, den sellen aert

uyt de Gal hem openbarende .

Sy brult gelijk een leeuw in plaetsche van te mauwen ,

Sy vier-ooght als een wolf , en toont haer felle klauwen ,

Sy schuym-beckt als een stier , en laet haer tanden sien .

Maer de Hertten , ende Hasen , alsoo het bloode , ende vreesachtige Dieren zijn , hebben een snel Lichaem , dan naeckt ende on-gewapent . Want voor de bloedigheyt , ende het ontloopen , was de snelligheyt bequaem ; ende voor de wilde woestheyt de wapenen dienstigh . Maer de Mensche , alsoo hy een wijs dier is , ende alleen onder alle , die op der aerde leven , Goddelijck , gelijk *Galenus* spreeckt , ofte liever , als de *H. Schrifture* ons leert , na Godes beeldt geschapen , heeft den al-wijsen Godt in plaetsche van wapenen de Handen gegeven , een werck-tuygh 't welck tot alle Konsten dient , ende niet minder in den vrede te pas en koomt , als in den oirlogh . De Mensche en behoufde dan met geen Horen geboren te werden , dewijl hy bequamer wapen , wanneer hy begeert , in de Handt kan nemen . Want een swaert , ende een spies zijn grooter wapenen , ende bequamer om door te gaen , als een horen . Hy en heeft oock geen klauwen van doen gehad : want steen , hout , yser , die hy kan gebruycken , breken ende morselen met meerder geweld . Daer-bevens en konnen horens , ofte klauwen niet doen , als van dichte : maer de wapenen toonen haer kracht van na-by , ende van verre ; een pijl , ofte een roer (ick laet staen een stuck geschut) draeght verder als een horen , een hout , ofte yser verder als een klauw . Maer een Leeuw , soude men seggen , is snelder als een Mensch . Wat is dat ? De Mensche heeft in der daet , door sijn wijsheyt ende handen , een Paert getemt , het welck een snelder dier is , als een Leeuw , ende daer op sit-tende hy den Leeuw vliedt , ofte vervolgh , hem van hoogen beschietende . Soo dat *Plinius* , ende andere lasteraers der Nature , haer niet en behouvé te beschul-di-

digen, van den Mensch alleē onder alle Dierē naeck, ende ongewapent ter werelt gebracht te hebbē. Want hy is boven alle andere Dieren van de beste wapens versien, te weten, de Reden, ende de Handen. Door die wapenen kan de Mensch hem tegens alle Dieren beschermen: maer sy niet door de hare, tegen dē Menschē. Soo dat hy niet en kan geseyt werden naeck, ende ongewapent te zijn; als konnende, wanneer hy begeert, een harnas aen doen, het welck veel stercker, ende harder is, om door te steken, als eenige huylt van de beesten. Daer-en-boven wert hy noch beschermt, ende bewaert, door huysen, wallen, ende grachten; wercken van sijn Reden, ende Handen. Nu indien hem een horen in de Handen gewassen was, ofte eenigh ander wapen, soo en soude hy de Handen niet konnen gebruycken hebben, tot het maken van huysen, muren, spieffen, harnas, ende diergelijcke. Met dese Handen naeyt de Mensch kleederen, in plaets dat d'ander Dieren hayr, ofte wolle hebben, breydt netten, daer hy vogelen, ende visschen mede vanght, maect schepen, ende seylen, daer hy alles, wat hem noodigh dunckt, uyt de geheele werelt haelt. Waer door hy niet alleen en heerscht over de vier-voetige Dieren der Aerde, maer oock over de Visschen in 't Water, ende de Vogelen in de Lucht. Doch al is 't, dat wel oock den Menschē de Handen tot sterckte zijn gegeven voor wapenen; zijnde even-wel een vreedelijck, ende borgerlijck dier, soo heeft hy met de Handen wetten beschreven, altaren op-gerecht, huysen gebouwt, schepen gemaect, ende alderhande werck-tuygh van Konsten voort-gebracht. Door de Handen wert het beelt, ofte de gelijckenisse van den Menschē met de pen geteyckent, met de pinçeel geschildert, met den beytel gehouden, met wasch geboetseert. Door de Handen werden alle geschiedenissen, alle konsten, alle wetenschap, ende alle wijsheyt be-

schreven. Soo dat de Handen gemaect hebben, dat wy nu noch kunnen spreken met de wijse *Plato*, *Aristoteles*, *Hippocrates*, *Galenus*, *Plutarchus*, ende andere, ja met de H. Propheten, ende Evangelisten. De wijzgere *Anaxagoras*, over-leggende hoe fraey, ende konstigh dit deel des Lichaems gemaect was, seyde, dat ter geen bequamer werck-tuygh tot eenigh dingen en konde bedacht werden, ja gingh soo verre, gelijk *Plutarchus* betuyght, dat hy de Handen toe-schreef den oirspronck, ende de oirsaeck van de Menschelijcke wijsheyt. Het welck onsen *Galenus* in sijn 1. bouck van 't Gebruyck der Deelen op 't 2. cap wel te recht niet toe en staet; alsoo de Mensche het wijsste dier niet en is, om dat hy Handen heeft: maer om dat hy de wijsste was, daerom zijn hem Handen gegeven: gelijk *Aristoteles* wel seyt. Want de Handen en hebben den Mensche geen konsten, noch wetenschappen geleert, maer de Reden. De Handen dienen de Reden, ende 't Verstant in stede van spraek, uyt-leggers van onsen wil: want wy schrijven onse gedachten aen de vrienden, ja wy hebben hier in onse Stadt een doove, ende stomme, die met handen, ende vingeren hem doet verstaen, ende 't gene hem andere, die daer op af-geveerdicht zijn, antwoorden, seer wel verstaet. *Numa Pompilius*, de tweede koningh van *Romen*, heeft de Trouwe aen de Handen geheylight. Wy beelden oock de Trouwe uyt met twee gesloten Handen, men belooft, men trouwt, men handelt met de Handt te geven. Met het kussen van de Handt eeren wy Godt, ende de Menschen. Ende in *Italyen*, *Vranckrijk*, en *Spaengjen* wert het begroetē niet anders genoemt, als de Handen te kussen. Ende voorwaer wat teycken trecken sommige niet al van den aert, ende gelegentheyt der Menschen uyt de Trecken der Handen?

De Mensche dan, gelijk hy eē Lichaem heeft sonderaen-geboren Wapenen, soo is oock sijn Ziele van

naturen sonder Konsten. Derhalven heeft hy voor de naecktheyt van sijn Lichaem, de Handen; voor d'onwetenheydt van de Ziele de Reden gekregen; door welckers gebruyck hy sijn Lichaem wapent, ende in alderhande manieren beschermt; ende sijn Ziele met alderhande konsten verciert. Want gelijk, indien hy met eenige wapenen was geboren geweest, de selve hem souden alleen altyt by wesen; soo mede, by al dien hem eenige konste van naturen aen-geboren was, soo en soude hy de andere niet hebben. Dewijl het dan duysentmael beter was, dat hy alle Konsten, ende alle Wapenen konde gebruyckē, soo en is hy met geen van beyde geboren. Waerom aerdigh van *Aristoteles* geseyt is, dat de Handt is een *organon*, ofte werck-tuygh; voor alderhande werck-tuygh; ende wy konnen oock, volgende *Aristoteles*, seyt *Galenus*, aerdigh seggen, de Reden te zijn een konste voor alle konsten. Want gelijk de Handt, al en isse niet van 't bysonder werck-tuygh, dewijlse even-wel alles kan aen-grijpen, ende in 't werck stellen, een *instrument* is voor alle *instrumenten*; soo is oock de Reden, geen van de bysondere konsten, maer bequaem om alle konsten te ontfangen, ende daerom een konst voor alle konsten. Dewijl dan de Mensch alleen onder alle Dieren in sijn verstant de konst voor alle konsten heeft, te weten de Reden: soo besit hy oock te recht in sijn lichaem het *instrument* voor alle *instrumenten*, namentlijk de Handt.

Wy sullen nu gaen in-sien het treffelijck maecksel van dese Handt, ende de wonderbare konste, die onsen Schepper daer in getoont heeft; de welcke soo groot is, dat door het alderminste, 't welck anders soude gemaect zijn, de Hant, ende haer werck ware bedorven geweest. Het eenige, ende opperste voor een werck-tuygh, gelijk de Handt, om mede te vatten, is dat het al de gedaenten, ende de grooten, die een

Mensch bewegen kan, wel vat. Om sulcks te doen, soo is de Hant na den eysch door-sneden. Want byaldien sy ongedeelt gebleven was, soo soude sy maer hebben kunnen om-vatten dingen van haer eygē grootte; maer gescheyden, ende verdeelt zijnde, kan veel grooter, als sy selve is, lichtelijck om-grijpen, ende oock de alderkleynste op nemen. Maer dat kleyn is, vatsē met twee vingeren, ende noch niet geheele, dan alleen met haer voorste: want anders doende, soude het haer misschen, ende ontvallen. Op dese manier is de Handt aerdigh gestelt om seker te vatten yet dat grooter, ende kleynder is, als sy selve. Vorder was haer oock noch bequaemst verscheydentlijck verdeelt te zijn, om alderhande gedaenten wel te kunnen begrijpen. Waer toe sy boven alle werck-tuygh alderbequaemst gestelt is. Want om yet, dat rond is, wel te vatten, kan sy haer in de ronte vouwen, ende het selve, gelijk als met een circkel, rontsom behelsen. Ende al 't gene recht, ende krom is, kan sy sekerlijck aen-grijpen. Het welck aldus zijnde, soo is sy bequaem om alle gedaenten te vatten, dewijl de selve maer uyt drie linien bestaen, ronde, kromme, ende rechte. Ende, om datter noch vele dingen zijn, grooter als die met de Handt om-vat kunnen werden: soo is de een tot des anders hulp gegeven, op datse alle beyde van verscheyde kanten de selve bevattende, niet minder souden zijn, als een grooter Hant. Om dese redenen zijnsē na malkander toe geneyght, ende gelijckelijck uyt-gestreckt. Want soo most het toe-gaen in gedeelt Werck-tuygh, dat een werck, ende op de selfde maniere most uyt-voeren. Derhalven overleght eens 't grootste dat de Mensch met beyde sijn handen kan vatten, als een hout, ofte steen; ende wederom het kleynste, als een spel, ofte hayr, daer na al de veelheyt van de groote, die tusschē 't grootste, ende kleynste is, ghy sult bevinden, dat de Mensch de selve alle-

legader soo wel om-vat, als of de Handen voor elck van die alleen gemaect waren. Want de kleynste dingen vat hy met het voorste van den duym, ende den voorsten vinger: die wat grooter zijn, vat hy wel met den selven duym, ende voorsten vinger, maer niet met haer voorste: maer die noch wat grooter zijn, vat hy met drie vingeren, te weten den duym, den voorsten, ende middelsten: ende die noch grooter zijn met vier, daer na met vijf, ende dan met de geheele Hant: ende alffer noch grooter koomt, soo brengt hy de andere Handt daer by. Al het welcke niet en soude kunnen geschieden, by aldien de Handt niet verscheydelyck en was verdeelt, ende op die wijze, gelijkse nu is, gestelt. Want wat kracht soude den duym, ende vier vingeren gehadt hebben, by aldien datse alle-gader benevens malkander op een rijde, ende zijde stonden? Voorwaer haer getal, ende de verdeelinghe soudent dan onnut, ende ondienstigh geweest hebben. Want het gene seker gevat sal wesen, moet rontsom met een circkel, ofte ten minsten van twee tegens malkander staende plaetschen begrepé werdē. Het welck gemist soude hebben, indien alle de vingers op een rijde benevens den anderen waren gestelt geweest. Dan daer is nu sorghvuldelyck in voor sien, met het stellen van dē duym tegen de vier andere vingers. Den Duym is in sijn plaetse, ende beweginge soo gestelt, dat hy door een weynigh buygen met elck van de vier Vingeren over hem staende, de werckinge, van yet te vatten, volbrenght. Maer't en was noch niet genoegh dat den Duym, ende voorsten Vinger over malkanderen staende in't op-rapen van kleyne dingen, met haer uytterste werckten: maer was oock van nooden, datse soo waren: gelijkse nu zijn, te weten, soo sacht, soo ront, soo met nagelen beset. Want indien haer eynde niet vleysigh en was geweest, maer beenigh, soo en soudense noyt eenige kleyne dingen heb-

hebben kunnen op nemen; noch oock al warensel vleyfigh, maer van sacht, ende vochtigh vleysch gemaect. Want het gene dat vatten sal, moet het te vattene lichaem volkomentlijck, ende rontsom omgrijpen. Nu dat hardt, ende beenigh is, en kan niet om buygen: maer wel dat matelijck sacht is, ende daer uyt matelijck wijckende. Dan 't gene boven maten sacht is, ende als vloeyende, gelijk het de hardigheyt te seer wijckt, soo valt het daer lichtelijck af. Derhalven dat van naturen tusschen beyden is, niet al te sacht, noch al te hart, gelijk het voorste van de Vingeren, is alderbequaemst om seker te vatten. Dewijl dan oock de dingen, die gevat werden, verscheyden zijn in haer gelijkigheyt, d'eene meerder, d'ander minder sacht, ofte hart, soo heeft de Nature in alles bequaemelijck versien. Want daerom is het voorste van de Vingeren, niet uyt een nagel, noch uyt het vleysch alleen: maer uyt beyde, na den eysch gematight zijnde, tesamen gevought. Want haer vleyfigheyt is in de deelen, die na malkander toe buygen, met welckers voorste sy de dingen selve moesten naspeuren. Maer de Nagel is haer van buyten tot vastigheyt aengeset. Want de Vingers vatten met hare vleyfige deelen alleen de sachte dingen: maer harde, ende derhalven de standt van 't vleysch wech stootende, en met geweld in douwende, en kunnen sy niet vatten sonder behulp van de Nagel, alsoo haer omleggende Vleysch dan steunsel van doen heeft. Wederom en soude niet van sulcks met de Nagelen alleen kunnen gevat werden: want dewijl die hart zijn, soo souden haer harde dingen lichtelijck ontglijden. Derhalven is de Vleyfige self-standingheyt in 't uytterste der Vingeren gestelt om de gladdigheyt ende 't losch schieten van de Nagelste verbeteren; ende de Nagels aen d'ander zijde, om het licht om slzen van 't Vleysch te stutten. Soo dat de Vinger, aldus wel gestelt, het werck-tuygh is om

om alle kleyne, ende harde dinge te vatten. Het welck noch klaerder blijkt uyt de onmatigheyt der Nagelen. Want die boven maten langh zijn, ende derhalven om-krommen, en konnen geen kleyne dinge op-vatten. Ende die, om haer kortheyt het voorste van de Vingerē niet en bereyckē, dewijl sy het vleysch niet en stijven, soo zijnsē oirsaeck dat het selve niet wel en kan vatten. Maer die even met het voorste der Vingers uyt komen, die voeren alleen het werck volkomentlijck uyt, daerse toe gemaeckt zijn. Daerom is van Hippocrates wel geseyt, dat de Nagelen niet langer, noch korter moesten zijn, als het voorste van de Vingers.

(6) De Handt wert gedeelt in *Carpus*, *Metacarpus*, ende Vingeren.

De *Carpus* is het voorste van den Arm, daer de *Braceletten* gedragen werden. Bestaet uyt acht ongelijke beenderkens, die door Kraeck-been, ende Banden vast aen malkander gehecht zijn. Sy staen in twee rijden, om dat de Hant des te beter soude beweeght werden; waer van de eene met de Arm-pijpen, de andere met de vier beenderkens van de Palm des Handts door Kraeck-been t'samen gehecht werden.

De gemelte vier beenderkens, maken den *Metacarpus*, die wy *Palm van de Handt* noemen. Sy zijn na binnen hol, na buyten bultigh, staen wat van malkander, om datse met de vier vingeren, daerse aen gehecht zijn, ende die van malkander wijcken, souden over een komen; ende oock, om dat hier tusschen beyde plaets soude wesen voor de Spieren.

Alle dese Beenderkens, soo van den *Carpus*, als de Palm, werden vast gehouden door stercke Banden, om datse soo licht niet en souden wijcken in het sterck bewegen, ofte uyt-steken van de Handt. Wy steken ons Handt uyt, als wy de selve vlack houden, de binnenste holligheyt vollende, ende de buytenste bultigheyt ver-

vereffenende: maer als wy de Handt fluyten, doen wy het tegendeel, buygende 't gene dat te voren streck was. Welcke Beweginge den *Carpus*, ende *Mercarpus* niet en soude kunnen volgen hebben, indien sy uyt een Been bestonden. Daer-benevens, indien datter maer een Been geweest en was tussché de Arm-pijpen, ende de Vingeren, soo soude van een breuck, ofte ander ongemack, het geheele terstont die schade geleden hebben; daer tegenwoordigh maer het twaelfde Deel en lijdt, wanneer datter een van de Beenderkens kooft beschadicht te werden. Behalven noch dat vele voor een slag, ofte stoot wijcken, daer een Been streck staet.

(7) De *Vingeren* bestaen uyt vijfthien Beenderen, de welke soo vast niet aen malkanderen gehecht en zijn, als de gemelte van de Handt, dewijl de *Vingeren*, om alles te vatten, meerder Beweginge moesten uyt-voeren. Elcke *Vinger* heeft drie Beenderen, niet meerder, noch minder. Want meerder souden het volkomen uyt-steken beletten; minder, souden soo veel verscheyde gedaenten niet kunnen aen-nemen. Dese Beenderen zijn van buyten rondt-bultigh, om aen d'ander zijde meerder ruymte te maken, van binnen plat, ende holachtigh, om dat men met het binnenste vat, als oock om datter meer *Pesen* na binnen, als na buyten gaen.

Wy hebben vijf *Vingeren*, waer van den *Duym* de Groote genoemt wert by de *Grieken*, als oock *Anticheir*, al of men seyde *Tegen-handt*, ofte, gelijk by *Macrobius* 7. *Sat.* 13. staet, *Ander-handt*, om dat hy tegen de *Hant* staet, ende soo veel uyt recht, als al de andere *Hant*; waerom hy oock *Pollex*, van *pollendo*, by de *Latijnen* geheeten werdt. Dit wisten de Oude wel, als sy de krijghs-luyden, die aen den *Duym* gequetst, ofte verlemt waren, haer af-scheyt gaven. Men leest van den keyser *Augustus*, dat hy seker *Edel-man* al sijn goet

goet dede verbeuren, de welcke sijn sonen, als sy in den oirlogh gaen soudé, het gebruyck van den Duym hadde laten benemen. De Atheniensers, na datse langh over hoop gelegen haddé met die van *Egina*, een na-gelegen eylandt, ende dat sterck van schepen was, gelijk *Cicero* schrijft 3. *Offic.*) ten laetsté het selve overwonnen hebbende, deden de inwoonders de Duymen afkappen, om in toe-komende tijden geen geweld van haer te vreesen. My gedenckt noch, dat, doen ick van mijn reyse quam, gingh begroeten mijn weerde meester, den hoogh-geleerden *Mr. Gerardus Vossius*, ende sijn *E.* my veel vraeghden van Italyen, ende Romen, ick onder andere seyde, dat de Italianen, maer insonderheyt de Romeynen nu geen krijghs-luyden en waren, als sy van oudts, doé sy de geheele werelt plaeghden, plachten te wesen, selfs oock dat de tegenwoordige Romeynen, geen *Romani*, maer *Romaneschi*, dat is, Romeyntjens by d'ander Italianen genoemt wierden; ende by sommige oock *Poltroni*: soo seyde my sijn *E.* dat het selfde woordt te samen gevought was van *pollice truncando*, van den Duym te korten, als foodanige gekeurt zijnde onnut, om yet met de Handt uyt te rechten. *Divæus* schrijft in 't 9. bouck van sijn *Brabantische Historye*, dat onder de Keuren die Hertogh *Henrick* aen de *Brusselaers* in 't jaer 1229. verleent heeft, mede gestelt is, Dat de gene die met valsche maet Wijn, ofte yet anders uyt-meet, sulcks sal boeten met thien pont, ofte het verlies van sijné Duym. Maer dat onderscheyt is te groot. Voorders gelijk men noch in vrolijkheyt seyt, Duymtjen op, soo schrijft *Plinius* 28. *Nat.* 2. dat men al van oudts met het uyt-steken, ende sluyten van den Duym gunst, ende ongunst plagh te betoonen. Soo seyt de poëet *Horatius* in den 19. brief van sijn 1. bouck:

*Consentire suis studiis, qui crediderit te,
Fautor utroque tuum laudabit pollice ludum.*

ende in tegendeel de Poëet *Iuuenalis* in zijn derde Schimp-dicht :

— & verso pollice vulgi,

Quemlibet occidunt populariter.

Hier over kan vorder na gezien werden onsen *Erasmus* in zijn Spreeck-woorden.

De tweede, ofte Voorste vinger wert by de Grieken *Lichanos*, dat is Licker, als oock *Deiktikos*, dat is Wijser genoemt, gelijk by de Latine *Index*. Soo seyt *Horatius* in het 8. Schimp-dicht van zijn 2. bouck :

Indice monstraret digito.

De Middelste vinger heeft by de Grieken, ende Latinen oneerlijcke namen, ende is by haer soo veracht geweest, dat sy hem gebruyecten, als sy yemant wilden uyt-spotten. Sulcks blijkt uyt den poëet *Martialis* 2. *Epigr.* 28.

Rideto, & digitum porrigito medium. ende

Ostendit digitum, sed impudicum.

als oock uyt de poëet *Iuuenalis* :

— *cum fortunæ ipse minaci*

Mandaret laqueum, mediumque ostenderet unguem.

Daerom seyt men oock by ons, dat de hoeren de ringh aenden Middelsten vinger dragen.

De volgende Vinger heet by de Grieken na zijn ordre *Paramesos*, by de Latinen *Medicus*, om dat (gelijk geseyt wert) de oude *Medicijns* haer *Medicamenten* daer mede plachten te mengen, als geen vergif konnende lijdén, dat hy niet terstont het Herte soude te kennen geven. Om de gemeenschap die hy met het Herte heeft, wert hy gemeenlick *Hert-vinger* genoemt. En hier van geven reden *Agellius* 10. *Noct. Att.* 10. ende *Macrobius*, op de voor-gedachte plaets, uyt de boucken der Egyptenaren, hoe datter een Zenuwe van 't Herte soude komen in desen Vinger: ende dat daerom de Grieken, ende Romeynen desen vinger, als aen het edelste deel gehecht zijde, plachten met den ringh

te kroonen ; daerom oock in't Latijn *Annularis* , ofte Ringh-vinger geheeten, ende op de selfde maniere in 't Italiaensch *il Dito del anello* , in't Spaensch *el Dedo del anillo* , ende in't Fransch *le Doigt de l'anneau*. Maer 't gene het Herte aen desen Vinger geeft en is geen Zenuwe, maer een Slagh-ader . Want de Zenuwen spruyten uyt de Herffenen, ende den Rugh-graet, ende de Slagh-aderen uyt het Herte . Het kloppen (een Zenuwe en klopt niet) kan men met den voorsten vinger merckelijck voelen in de gene, die seer vermoeyt zijn, in Vrouwen, die in arbeydt sitten, ende in alle sieckten van 't Herte . De gene, die van haer selven zijn, doet men wederom bekomen met het melcké van desen Vinger . De Zierickzeesche genees-meester *Lemnius* schrijft 2. de *Occult.* 11. gelijk de Natuyrlijcke kracht gewoon is de overtollige Vochtigheden de swackste deelen toe te senden, dat hy bevonden heeft in verscheyden Gichtige, die handen ende voeten vol pijn waren, uyt-genomen desen vinger, de welcke, door de gemeenschap met het Herte, van geen swarigheyt en wift. Ende daerom en sterft men van de Gicht niet, gelijk het Italiaens spreek-woort seyt :

*La Gotta, e la Quartana,
Non fanno suonare campana.*

Maer de Pocken en ontsien de weerdigheyt van desen vinger niet, ende maken wel dat de klokken luyden .

De laetste vinger heet *Plinius* de kleynste, *Minimus*, de Griecken oock *Mikros*, ende *Otites*, de Latinen mede *Auricularis*, ende na beyde, de Duytschen *Kleyn*, oder *Oren-fingerlin*, dat is, *Oor-vingerken*, om dat men met het selve in de Ooren peutert . Wy noemen het *Kleyn vingerken*, ofte *Pinck*.

Dit zy nu genoegh van de Vingers; kan vorders daer van noch gelesen werden, behalven de Ontleders, by *Macrobius* 7. *Saturn.* 13. ende *Cael. Rhodiginus* in 't 27. bouck van sijn Oude lessen, op't 12. capittel.

(8) Gelijk al't gene van't Schouder-blat tot de uytterste Vingeren koomt, by de Griecken *Cheir*, ofte Hant geheeten wert: soo noemen sy oock al't gene van de Heupe tot de uytterste Teenen streckt *Pes*, dat is Voet. Wy geven't den naem van Armen, en Been: Desen grooten Voet wert mede, gelijk de grote Hant, ofte Arm, gedeelt in drie deelen, de Dye, Been, ende kleyne Voet. Welcke verdeelinge tot den gangh hoogh-noodigh was, gelijk de poëet *Lucretius* mede aen-gemerckt heeft in sijn 4. bouck:

Prospicere ut possimus, & ut proferre viam

Proceros passus, ideo fastigia posse

Surarum, at feminum pedibus fundata plicari.

(9) Het Dye-been is maer een been, gelijk in den Arm het Schouder-been. Wert by de Griecken genoemd *Méros* (welck woort sy gebruycken in de geboorte van *Bacchus* uyt de Dye van *Iupiter*, soo wonderlijck niet na de uyt-leggingh van d'heer *Heinsius* in *Aristarch. 5.*) by de Latinen *Femen*, ende *Femur*, à *ferendo*, van dragen, om dat het Lichaem hier op gestut, ende gedragen wert. Dit is in de Menschen, ende Apen het langhste, ende grootste: maer in andere Dieren, in de welke het voor het meerendeel schuylt, is het korter, als het Scheen-been, voornamentlijck in de Vogelen, waer door *Aristoteles* bedrogen is geweest, doen hy schreef, dat de Vogelen geen Dye-been en hadden.

De Gedaente van dit Been is langh, ront, ende recht-achtigh: doch niet geheel recht, maer wat krom van binnen na de Knye dalende, om soo veel te vaster te kunnen staen, te wandelen, ende te loopen. Want in de gene, die dit Dye-been van naturen al te recht hebben, staen de Knyen oock recht, meerder inwaerts, als uytwaerts wijckende; het welck een quade gangh maect. Soo dat dese gedaente voor de Heel-meesters wel staet aen te mercken, gelijk *Hippocrates* oock ver-

vermaent, om dit Been, wanneer het kooft te breken, fijn natuyrlijcke kromte te laten houden. Het is van voren bultigh, 't welck tot het fittē bequaem is, ende tot vele wercken, die wy al fittende doen, ofte het eene been over 't ander leggen, gelijk de fniijders, ende maft-klimmers. Aen de zijden is 't rondt, ende glat, achter plat, ende hol: maer boven eyndicht het in een Hooft, Hals, ende twee Uytsteecksels, onder in eē Hooft met twee Uytsteecksels, ende Hollighedē.

Het Opper-hooft is het grootste, dat in een Menschen lichaem is, rondt, ende langhachtigh, om te beter te kunnen schieten in de diepe holligheyt van het Heupe-been, ende alsoo de geledingē vaster te maken. Het welck wel noodigh was, om het swaer gewicht, dat het Dye-been moet dragen, ende waerom het oock een stercken rondē Bandt, spruytende uyt de holligheyt van het Heupe-been, daer sy beyde mede t'samen gehecht zijn, gckregen heeft. Het is mede effen ende glat, met een glibberigh Kraeck-been over-trocken, om dat de Dye soo veel te lichter, ende vaerdiger buygen, uyt-steken, ende om-draeyen soude.

Onder het Hooft is den Hals, die hem na boven langhachtigh uyt-streckt, maer na binnen wat kromachtigh in-buyght, om de beweginge lichter te maken, ende de Vaten, gelijk *Galenus* schrijft, plaets te geven. De gene, die desen Hals wat te kort is, hebben de Beenen te veel innewaert gebogen, ende derhalven den gangh ongemackelijck: soo dat de langhte, ende kromte van het Dye-been tot den gangh, rechte, ende sterckte van 't Lichaem, veel helpen. Het welck *Archilochus* wel verftont, als hy die alleen voor Hop-luyden uyt koos, welckers knyen wat bochtigh uytwaerts weken; alsoo die gestalte een vaste Voet maect.

Hier zijn twee Uytsteecksels, een groote, ende een kleyne, *Trochanteres* by de Griecken genoemt, dat is,

L

Draeyers,

Draeyers, om dat sy, door de Spieren, die van haer oirspronck hebben, de Dye doen draeyen.

Nu hoe het Dye-been onder de midden meerder na beneden gaet, hoe het dicker wert, ende eyndicht ten laetsten in een breed hoofst. Uyt dit Hoofst komen van achteren twee Uytsteecksels, tusschen de welke een duym breed plaets, ofte een holligheyt gelaten wert, waer in schiet een Uytsteecksel van het hoofst van de *Tibia*, ende wert met deselve, door een dubbelde geledingh gehecht; alsoo beyde de hoofden van het Dye-been schieten in de twee holligheden van de *Tibia*, ende het Uytsteecksel van de *Tibia* ontfangen wert tusschen de twee Uytsteecksels in de achterste holligheyt van het Dye-been. Dese dubbelde geledinghe is oirsaeck, dat men de *Tibia* niet en kan draeyen. Daer-benevens, om dat dese Hoofden haer achter veel uyt-strecken, soo koomt, dat wy de Beenen niet verder, als in een rechte linie kunnen uytsteken. Even-wel zijnder Mannekens ontrent *nova Zembla* gevonden, welckers Knyen van beyde zijden bogen, ende die van niemant in 't loopen en konden onderhaelt werden. Sy zijn ontrent drie voeten hoogh, gelijk Dr. *Paaw*, met een van haer ledere kleetgens van daer gebracht, ons plagh in sijn Ontledinghe aen te wijzen. In dese geledingh is veel glibberigh Kraeckbeen, om dat de Knye soo veel te lichter soude kunnen bewegen. Hier is oock eenen vasten Bandt, uyt het Uytsteecksel van de *Tibia* spruytende, waer door de Dye met de *Tibia*, niet anders, als sijn bovenste hoofst met de Heup vast gemaect wert.

Dese holligheyt, daer de *Tibia* in 't Dye-been schiet, noemen wy *Haessen*, de Hooghduytschen *Knye-bug*, ende de Latinen *Poples*. Daer van koomt de naem van de vermaerde ader *vena poplitis*, of men seyde *Haessen-ader*, uyt de welke *Hippocrates* raet te Laten in Nier-pijn. Wy lesen in de Roomsche historye van *Livius*, dat sy haer

haer verwonnen vyanden de Banden der Haessens plachten af te snijden, (het welck hy *Poplites incidere* noemt) ende lietense alsoo voor onnut leggen.

Het voorste van dese geledinghe heeten wy de *Knye*, in 't GriECKS *Gonu*, ende daer van in 't Latijn *Genu*. De naem-reden is, ofte om dat de *Knye* in 't buygen eenen houck (in 't GriECKS *Gonia*) maect, ofte om dat men daer mede sijn selvẽ verootmoedigh, 't welck *konein* bereyckent. Want die ootmoedigh yet bidden, vallen op haer *Knyen*. Hier van seyt den naen-keuringen navorscher van den oorspronck onser tale, Dr. *Goropius Becanus*, dat *Knye* den naem heeft van *Ken-nie*, dat is, ick beken, niet te kunnen doen. Want die op sijn *knyen* sit, bekent, dat hy hem geheel in de macht van een ander heeft over-gegeven. Soo sie ick, dat by den GriECKschẽ history-schrijver *Herodotus* aerdigh geseyt wert, *es gonu ebale*, hy heeft hem op de *Knye* geworpen, voor hy heeft hem overwonnen. Hierom plachten de gene, die yet ootmoedigh van yemandt baden, haer voor den selven op de *Knyen* te werpen.

Ovidius :

Et genibus pronis supplex, similisque roganti.

Waer van wy oock exempelen in de H. Schrifture hebben, daer wy mede geleert werdẽ, dat in den naem *Iesus* alle *Knyen* sullen buygen. Sulck bidden geschiet oock met het raken van de *Knyen* (gelijck in het groeten van de Françoischen) der gener die gebeden wert. Soo schrijft *Virgilius* 3. *Aeneid*.

Et genua amplectens effatur talia supplex.

Ende een ander poët *Claudianus*, in sijn bouck van de Vervoeringh van *Proserpina* :

— *genibusque suas cum supplice fletu*

Admovere manus.

Het selfde is by *Homerus*, *Euripides*, en andere GriECKsche Poëten, ende History-schrijvers te sien. *Plinius* schrijft seer wel van dese manier in 't *11. bouck* van sijn

Natuyrlijcke historye, op 't 45. capittel: In de Knye van de Menschen is eenige Religie, na het onderhouden van de volckeren. De biddende rakenſe, ſtrecken de handen daer na uyt, ſy bidden die aen als autaren, miſſchien om dat in de ſelvige eenige levendheyt is. Want in de t'ſamen-vouginge van beyde de Knyen, aen de rechter, ende ſlinker zyde van voren is een dubbelde Kaecx-holligheyt, de welcke geopent zijnde, ſoo vlieg-ter de Geest uyt, gelijk uyt de Stroor. Uyt dit laetſte is miſſchien gekomen het gebruyck om de gekruyſte (gelijck wy by de Euangelijſten leſen) als ſy haer een korter eynde wilden maken, de Knyen te breken. Want het woort *Skele*, dat gebruyckt wert, en beteyckent niet alleen de Beenen, maer oock byſonderlijck de Knyen. Maer wat wil *Plinius* ſeggen met de Kaecx-holligheyt? wat gemeenſchap hebben de Knyen met de Kaken? dat ſal ick nu verklaren. Het Kint is op die geſtalte in de Lijf-moeder gelegen, dat het de Beenen gevouwen heeft, ende met de Hielen ſijn Billen, ende met de Knyen den Oogh-houck raeckt. ſoo dat ſomige meenen, dat de holligheyt, daer de Oogen in ſtaen, van het ronde Beenderken, dat voor de Knyen ſtaet, gemaect wert, ende dat daerom de knyen *Gemma* in Latijn van *Genis*, dat is, de Kaken, ſouden genoemt weſen. Van wegen deſe oirſpronckelijcke naederheyt heeft wel lichtelijck *Plinius*, de Holligheyt tuſſchen de Knye na de Kaken genoemt.

Het gemelte rond Beenderken bedeckt van buyten de vougingh van het Dye-been, ende de Been-pipen in de Knye. Wy noemen het *Knye-ſchijve*, gelijk de Duytſchen *Knie-ſcherb*, de Griecken *Mule*, na de gelijckeniffe, die het heeft, met een kleyn molen-ſteentgen, de Latijnen *Patella*, als of men ſeyde een kleyn ſchotelken, ende de Françoijſchen *Palette du genouil*. De gemeenſte naem is *Rotula*, dat is ſoo veel te ſeggen als een ront radeken, gelijk het niet alleen ront en is, maer oock beweeghlijck, ende dien Latijſchen naem wert

wert mede gevolgt van de Spaengjaerts met *Rodillas*, ende de Italianen met *Rotula del genocchio*. Het is een kleyn, ront, ende kraeck-beenigh beenderken, met geen andere beenen te samen gevought, maer op de selve drijvende, ende met pesen ende vliessen daer aen verbonden. Het Gebruyck van dese Knye-schijf is, om de geledingh van het Dye-been met de Been-pijpen, te stercken, op dat als wy wandelen, ofte van hooge plaetsen neder treden, ofte oock de knye anders veel buygen, geen ontledinghe na voren soude veroirsaeckt werden; als mede om te beletten, dat het uyt-steken van 't Been niet buyten de rechte linie en soude gaen; ende daer-en-boven om de vougingh van het Dye-been met de Been-pijpen te decken. Want hier is een dubbelde Holligheyt onder, een voor ende een achter, in de welcke veel levendigheyt van de Ouden gestelt wert, gelijk wy terstont uyt *Plinius* gesien hebben. De voorste Holligheyt is vervult met een taey Slijm, waer door de Nature dese plaets glat, ende slijberigh houdt, om datse, door te veel bewegen, niet en soude verdroogen, ende alsoo den gangh beletten. Om de selfde oirsaeck smaren de voer-luyden haer wagens. Ick hebbe tot Leyden een vrouwe gesien, die hier op de Knye een Geswel door brack, daer dit taey slijm mede uyt liep. Den Heel-meester noch onervaren zijnde, meende dat het Etter was, ende wende alle vlijt aen om 't selfde uyt te drucken, waer door hy de Knye stijf maeckte. In dese geledingh valt mede een soorte van Gicht, die, na de plaets, van de Griecken *Gonagra*, als of men seyde, Knye-gicht, genoemd wert. Hier mede zijn de Blauwschuytige seer gequelt, waerom het geheele gebreck den naem gekregen heeft na de Beenen, *Skelotyrbē*. Want de Milt, die de Blauw-schuyt meest veroirsaeckt, speelt op de Knyen, ende maeckt de selve traegh. Daer van wert by *Plautus* geseyt:

*Genua hunc cursorem deserunt, perii,
Seditionem facit lien.*

Dese Knye-schijf breeckt somtijdts, ende die sulcks over-koonit, gaen al haer leven krepel; gelijk *Paré* schrijft, noyt anders bevonden te hebben. De oirsaeck is, om dat de *Were*, ofte het *Eelt* (met den *Latijn-*schen naem van *Callus* best bekend) dat uyt het gebroken *Been* groeyt, de holligheyt van de geledingh vervult, ende daer door de bewegingh soo van het *Dye-been*, als van de *Been-pijpen* verhindert. Even-wel verhaelt *Bauhinus* van een voor-spraeck, die door een val de *Knye-schijf* in twee stucken over dwers gebroken hadde, ende even-wel niet manck en gingh, maer af-gaende van een trap, alsoo hy de *Knye* niet en konde buygen, daer van moest af-springen.

(10) Volght de *Tibia*, de welcke mede, gelijk de *Cubitus* in den *Arm*, niet uyt een grof-been en bestaet, maer uyt twee dunne pijpen. De *Françoische* noemense *grand*, ende *petit focile*, de *Italianen* na het *Latijns* *Radius*, daer de grootste pijp mede beteyckent wert, *Ragio major*, ende *minor*, de *Spaengjaerts* *Espinilla major*, ende *menor*, *Wy*, ende de *Duytschen*, de *grootte*, ende *kleyne Been-pijpe*.

Het grootste van dese twee *Beenen* heeft den gemeenen naem van *Tibia* behouden, gelijk *Cubitus* oock in den *Arm*, misschien om dat het een *tibia*, dat is, een pijp, ofte fluyt gelijckt, en dat de fluyten der huysfluyden daer van eerst gemaeckt zijn. Het stelt de *Scheen*, ende soude daerom *Scheen-been* van ons konnē genoemt werden, gelijk het ander *Kuyt-been*. Op de *Scheen* vertoont hem eenen scherpen rugh, in 't *Grieks* *Akantha*, dat is, *Graet* genoemt, een plaetsche met seer weynigh vleysch bekleet, ende die daerom, gequetst zijnde, geen vettigheyt en kan verdragen, maer alleen drooge *Heel-middelen* vereyscht. Onder andere dingen, die *Momus* berispte in des *Menschen* maecksel, was

was mede, dat *Jupiter* de Kuyten niet voor dese scherpte van de scheen gefet en hadde. Dit Scheen-been is van gedaente langh, ende drie-houckigh, onder ende boven dick, ende wert boven aen het Dye-been, gelijk gefeyt is, ende onder aen de Koot gehecht.

Het Scheen-been is alleen geledet met het Dye-been, niet met het ander, dat wy *Kuyt-been* genoemd hebben; *Perone* by de Griecten, ende *Fibula* by de Latinen gefeyt: maer dit is vast aen de buyten-zijde des Scheen-beens, alwaer een holte is, daer het Kuyt-been met zijn hooft in koomt, ende wert dan noch met sterke banden vast gehecht. Ende van daer af dese Beenderen van malkanderen gescheyden zijnde, en komen niet eerder wederom by een, voor datse beyde den voet raken. Want op die plaetsch heeft het Scheen-been een diepen spleet, in dē welcken het Kuyt-been rustende, noch verder gaet, voort-brengende een Hooft, ofte Uyt-steeckfel, dat met het over-staende Uyt-steeckfel van het Scheen-been de Koot om-vat.

Het Scheen-been heeft op de selve plaets een grootte holligheyt voor het *Kote-been* gemaect, het welck van beyde zijden met de gefeyde Uyt-steeckfels gestut wert, ende alsoo belet, dat de Koot niet licht uyt het lidt en schiete. Dese uyt-staende knoopen werden in 't Griecks geheeten *Sphura*, in 't Latijn *Malleoli*, als of men seyde Hamerkens; de binnenste noemen wy *Fersene*, ofte *Versen*, ende de buytenste *Enckele*, ofte *Encklauwen*. Hier staet seer te verwonderen de grootte voorsichtigheyt Godts. Want dewijl dese geledingh soo gemaect was, dat het lichaem maer op een punt den Voet raect, ende, uyt het lidt zijnde, den gangh ofte geheel beletten, ofte krepelheyt veroirsaken soude, soo heeft hy dese schutsels daer voor gestelt: die daer beneffens dit gebruyck noch hebben, datse onder haer laten schuylen, ende rusten de Pesen, die den Voet bewegen, ende, in pletteringe, ofte quetsinge van de

Encklauwen, een groufame pijn veroirfaken.

(II) Wy komen tot de *Voeten*, die mede groote ge-lijkeniffe met de *Handen* hebben. Ja ick hebbe fomtijds gefien, dat de gene, die sonder *Handen* geboren waren, al haer werck door de *Voeten* konftigh uytvoerden. Ende gelijk de *Mensch* alleen, om dat hy de wijfte onder alle *Dieren* was, *Handen* heeft, een werck-tuygh alder werck-tuygh, als hier voor gefeyt is: soo heeft hy oock, om dat hy *Handen* hadde, twee *Beenen*, ende 't *Lichaem* recht over eynde gerecht. Want wie soude voor over bockende, een burgerlijck leven konnen leyden, fchrijven, bouwen, ende andere wercken uyt-voeren? Veel voeten fouden wel dienftigh geweest hebben tot de raffigheyt: maer wat hadde de *Mensch* fulcken fnelligheyt van doen, alfoo hy door fijn verftant oock de alderfnelste *Dieren* weet te achterhalen?

Het eygen Ampt van den *Voet* is, het *Gaen*, ofte *Wandelen*. Sulcks gefchiet met den eenen vast op de *Aerde*, ende den anderen voort te fetten. Dan het vast neder te fetten is 't werck van den *Voet*: maer voort te fetten, van 't geheele *Been*. Hier toe hebben de *Beenen* foodanigen gedaente, als gefeyt is; ende de *Voeten* werden in verfcheyde *Teenen* gefplift, ende zijn langh ende breedt gemaeckt, doch soo langh niet als in de *Handen*, niet soo feer om de fracyigheyt, als om datfe het loopen, met aen te fetten, fouden helpen. Want de *Teenen* tegen de aerde gedouwt zijnde, wert het geheele *Lichaem* veel fekerder voort-geftooten. Maer de *Voeten* zijn oock onder hol, om te beter over bergen, ronde fteenen, ende diergelijcke te gaen; ende de *Teenen* komen te pas in rechte, kromme, fteyle, ende oneffene plaetschen. Daerom is 't, dat men op muylen, ofte dicke solen soo vast niet en gaet.

De *Voet* wert mede, even als de *Handt* in drie gedeelt, *Tarfus*, *Metatarfus*, ende *Teenen*.

Tarsus, ofte het achterste van de Voet, koomt over een met den *Carpus* in de Handt, ende bestaet uyt seven beenderen . Daer van komender meest twee in achttinge, de Koot, ende het Hiel-been . De Koot heet in 't Latijn *Talus*, in 't Grieks *Astragalos*; welcke namen beyde van *Hadr. Iunius* qualijck gepast werden op den Encklauw . Dit is het Been, daer de kinderen, uyt de Offen-voeten genomen zijnde, mede koten . Soo beschrijven *Lucianus*, ende de Poëten *Cupido*, ende *Ganymedes* in den hemel te samen met koten spelende; het welck ick voor de kinderen gesonder achte, als suycker met pollepelen te eten . Siet van dit Koot-been breeder by onsen *Erasmus*, in sijn Samen-sprekinge, *Astragalismus*, ofte Kote-spel genoemt .

De Koten dragen alleen, ende by haer selven 't gewicht van het gantsche Lichaem, soo dat daerom de Nature niet te vergeefs bekommert is geweest, om de selve wel te bewaren, ende gelijk met stercke balcken te besetten, te weten, met de gemelte Uyt-steecksels van de Beenen . Die even-wel oirsaeck zijn, dat, als de Koot eens uyt sijn plaets geweken is, seer swaerlijck wederom kan in-geset werden . Hierom was by de Romeynen een manier van spreken, *Talum reponere*, de Koot in-setten, dat is, met een swaer werck doende zijn . Het ander been van den *Tarsus* is het Hiel-been, in 't Latijn genoemt *Calx* (daer van seyt men *A Capite ad Calcem*) als oock *Calcaneum*, ende *Calcar pedis*, om dat het, even-eens gelijk een spoor, achter uyt steeckt . Sulcks is uyt sonderlinge voorsichtigheyt gedaen, te weten, om dat de Mensch, die recht over eynde staet, niet lichtelijck achter over en soude vallen . Ende soo seggen wy oock van de gene, die dat somtijts gebeurt, datse kort van Hielen zijn . Achter toont het eenige rouwigheyt, alwaer een groote Pees geheel vast aen is, de grootste ende sterckste van al de gene, die in 't Lichaem zijn, spruytende uyt de Spieren van de Kuyt.

Dit is de Pees, waer by *Achilles* het verflagen Lichaem van *Hector* drie mael rontsom Troyen sleepten, gelijk de poët *Homerus* beschrijft. Dit is oock de plaetsch, daer de Kack-hielen vallen, waer mede de kinderen meest gequelt zijn.

Het tweede deel van dé Voet is *Pedium* in't Grieks genoemd, ende, om dat het met het *Metacarpium* van de Hant over een kooft, *Metatarsus*. Wy heeten 't met de Latinen, Italianen, Spaengjaerts, ende Françoischen, de *Plante van den Voet*; oock *Sole*, ofte *Bal van den Voet*, gelijk de Duytschen *Solen am fuff*. Is te samen gefetuyt vijf beenderé; ende den grootsten heeft maer twee beenderen, om dat het voorite van de holligheyt van dese plant soude vaster op de aerde staen.

De *Teenen* zijn gelijk de *Vingeren*, maer korter om redenen verhaelt, ende mede vijf in getal. *Collenuccio* schrijft in sijn Italiaensche historye van Napels, dat *Otto van Bruynswijck*, de man van de koninginne *Johanna*, aen elcken voet ses *Teenen* hadde. Dan dat en gebeurt soo selden niet, ofte is noch alle daegh wel te sien.

(12) Boven alle de voor-verhaelde vint men noch eenige kleyne *Beenderkens* in, ende op de geleden van de *Teenen*, als oock van de *Vingeren*, by de Griecken *Sesamoidea*, ofte *Sesamina* genoemd, van wegen de gelijkennisse, die sy hebben met het *Lijn-saet*.

Het *Getal* van dese *Beenderkens* gaet onseker. Sommige hebbender in de *Hant*, ende de *Voet* twaelf; andere seshien, eenige veel meerder: alwaer dan de selve soo kleyn vallen, dat mense in de ontledingh niet vinden en kan. Sy zijn in de vier *Teenen* soo veel kleyneder, dan in de *Vingeren*, als de *Teenen* selve kleyneder zijn, dan de *Vingeren*. Maer gelijk den grooren *Teen* van grooter beenderen is, als den *Duym*, soo heeft hy oock dese *Sesamina* veel grooter. Derhalven zijnder aen d'eerste geledingh van den grooten *Teen*,
by

by het hoofd van 't *Pedium*, dat hier aen gehecht is, twee groote gestelt, waer van het binnenste ontrent eens soo groot is, als het buytenste; soo dat het de helft van een geschelde erweet in groote en gedaente wel gelijckt. De Arabiers noemen dit beenken *Albadaram*, om dat het van vyer, en alle bedervinge onbeschadicht blijft; uyt het welck sy gelooven (gelijck de Joden van *Luz*) dat de Mensch hier na verrijft, niet anders als het Kruyt uyt het Saet. Ende Dr. *Riolan* meent, dat dit het eygen is, 't welck van *Agrippa* onder den naem van *Luz* beschreven wert. Dan dat fabuleuse *Luz* is een ander plaetsch toe-gewesen, te sien by den hoogh-geleerden *Plempius*.

Het ampt van dese Lijnsact-beenderkens is, de Geleden te stijven, ende te beletten, dat sy soo lichtelijck niet uyt haer plaetsche geschoven werden. Ende daerbenevens doense noch in den Voet, dat hy in 't staen, en wandelen, oock door ongelijcke plaetschen vaster is, ende dat de Teenen, terwijl wy staen, ofte wandelen, van geen steenen, ofte andere uyt-stekende dingen, lichtelijck verdraeyt, ende alsoo ontledet soude werden.

Ende dit is nu wat belanght de Beschrijvinge van alle de Beenderen onses Lichaems. Wy sullen nu komen tot haer twee Gebreken, te weten, Ontleding, ende Breucken.

Het V. Capittel.

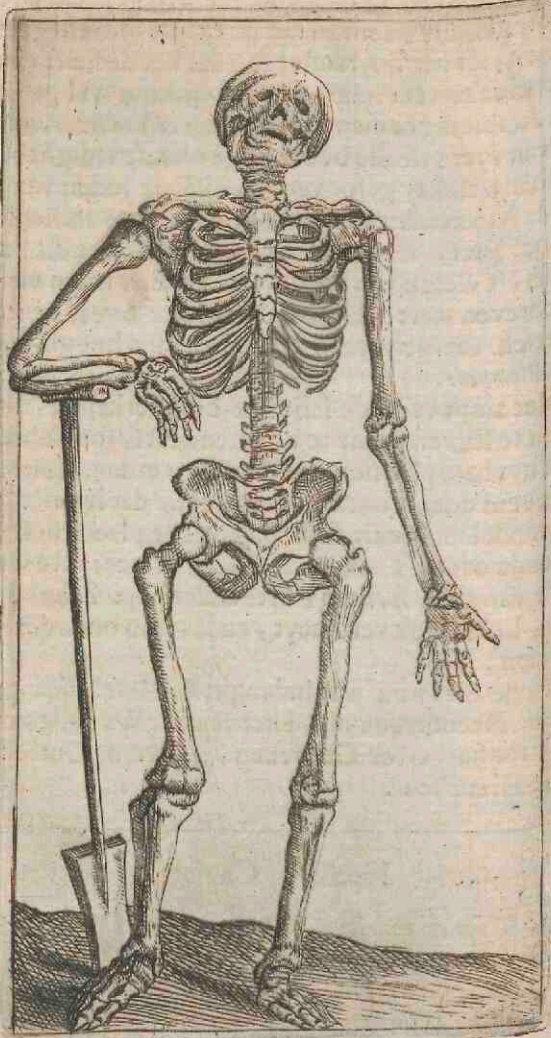
1. T'samen-vouginge der Beenderen, 2. ONTLEDINGE, 3. Oirsaken, 4. Onderscheyt, 5. Ken-teyckenen, 6. Voorteyckenen, 7. Genevinge, 8. Maniere van Leven.

(1)

WY hebben volkomentlijck aen-gewesen, hoe dat het Geraemte bestaet uyt verscheyde Beenderen.

De-

Dese werden te samen gevought op tweederley wijze, door T'samen-groeyinge, de welcke is een vereeninge sonder bewegen, ende door Geleding, waer in de Beenderē met haer uytterste aen malkander gevought zijn, streckende tot beweginge van haer Deelen; ende dese is wederom drierley, In-geleding, Aen-geleding, ende onderlinge In-schietinge.

Een In-geleding is, wanneer de Holte van het ontfangende Been wijdt, ende diep is, ende het Hoofd van het in-schietende, grof, ende groot, gelijk te sien is in de geleding van 't Dye-been met het Heupe-been.

Een Aen-geleding is, als de Holte vlak is; gelijk in de t'samen-vouginge des Onder-kaecks.

Een onderlinge In-schietingh is, als beyde de Beenderen over weder zijde gelijkelijck in malkander gevought werden. Sulcks geschiet ofte in twee Beenderen, als in den Arm; ofte in drie, gelijk in de Wervelen.

In de gemeene Geleding, daer bewegen by is, valt alleen het Ontleden, dan in alle beyde het Breken. Van 't eerste sullen wy in 't tegenwoordige, van 't andere in 't volgende 7. capittel handelen.

(2) Ontleding (gemeenlijck *Dislocatye*, ende *Luxatye* genoemd) is een af-wijkinge van de Beenderen die in, ende aen malkanderen geledet waren, waer door sy uyt haer natuyrlijcke plaets in een andere schieten, ende de vrywillige Beweginge beletten.

(3) De Oirsaken van Ontleding zijn ofte uytwendigh, ofte inwendigh.

De Uytwendige Oirsaken komen meestendeel door geweld, als slaen, stooten, vallen, uyt trecken; gelijk selfs in de geboorte oock kan geschieden, wanneer de onvroe-Vrouwen het kint met geweld uyt trecken.

De Inwendige Oirsaken zijn Vochtigheden (waerom de kinderen lichtelijcker in dit Gebreck vervallen)

die

die op de Gewrichten sackende, de Banden ofte te sacht, ende te dweegh maken, soo datse de Beenderen uyt haer plaetsche laten schieten; ofte vervollende de selve verkorten, ende in-trecken, waer door de Hoofden uyt haer plaetsch getrocken werden, gelijk men siet in magere, ende uyt-geteerde Lichamen. Hier toe behoort de Erffenisse. Want men bevint, dat Bul-tige, ende Mancke ouders, oock dickwils soodanige kinderen voort-brengen.

(4) Van dese Oirsaken wert het voorname *Onder-scheyt* der Ontledingē genomen; als oock uyt de plaets, daer het ontledē Been in schiet. Sulcks gebeurt van bovenen na beneden, ende van beneden na bovenen; van de slinker zijde na de rechter, ende wederom van de rechter na de slinker; als noch van voren na achteren, ende in tegendeel van achteren na voren.

(5) Al is 't dat men dickwils siet, hoe de Heelmeesters, tot schande van haer Konste, oirdeelen ofte eenigh Deel uyt der Lidt is, ofte niet; soo en maken de Lede-setters gantsch geen swarigheyt om op sekere *Ken-teyckenē* haer oirdeel vast te stellen. Het welck ick in de ervarene oock soo bevonden hebbe. Ende sulcks en is niet vreemt; dewijl sy dagelijks van alle kanten soodanige Ontledene krijgen, ende daer door meerder ervarentheyt, als een Heel-meester, metter tijdt bekomen. Anders en schijnt dit werck oock soo swaer niet, dewijl het door Sien, ende Gevoelen kan bekend werden. Want in dese Ontledingē, verтоont hem een Geswel in de plaets, daer het Hoofst van't ontledē Been in geweken is: ende een Holligheyt in de plaets, daer het uyt gevallen is. Het welck te lichter kan aen-gemerckt werden, wanneer het Lichaem niet al te dick, noch al te vet en is. Daer-benevens valt noch, na verscheydenheyt van Oirsakē, hier voor vermelt, het uyt-geweken Lidt korter, ofte langer; ende derhalven geliken zijnde met het gesonde, als een Arm, met een Arm;

Arm, een Been met een Been, kan lichtelijk onder-
vonden werden de verscheydenheyt. Vorders alsoo de
Gewrichten gemaect zijn tot Beweginge; soo moet
nootsakelijk volgen, dat wanneer die Geleding losch
gemaect is, ende het Been uyt sijn Gelid schiet, de
Beweginge grootelijks beschadight wert. Derhal-
ven daer eenigh achterdencken valt van Ontledingē,
ende de Beweginge niet verhindert en wert, soo en be-
houdt men sulcks daer voor niet te keuren. Selfs *Quin-
tilianus* heeft dit wel verstaen, alsoo hy seyt 5. *Orat. Inst.*
in de voor-reden, dat de Leden, maer een weynigh
uyt haer plaetsch zijnde, het gebruyck, dat sy hadden,
verliesen.

(6) De *Voor-teyckenen* werden getrocken uyt de Ge-
stalte van 't Lichaem, van de ontleden Beenderen, den
Tijdt, ende de Toe-vallen.

Hoe dat een Been lichter uyt het lidt schiet, hoe
het oock lichter wederom in te setten is. Sulcks be-
vindt men in kinderen, ende jonge luyden, die voch-
tigh ende sacht van Lichaem zijn. Het tegendeel ge-
schiet in de gene, die haer jaren hebben, ofte dick en-
de vleygh zijn. Want in de selvige wert de Gele-
dingh door de dichte der Spieren nauw vast gehoudē,
ende derhalven niet als door een sware oirfaeck tot
Ontledingē vervalt, ende daerom oock swaerlijck is
in te setten. Dan in Magere, die door sieckte half
uyt-geteert zijn, is de Geledingē lossier, waerom sy
oock lichtelijk uyt schiet; waer by koomt, dat door
de slappe Verteringe veel Slijmerigheyt tusschen de
Gewrichten vergadert, die de t'samen-vouginge losch
maect. In andere, die van naturen mager zijn, dewijl
haer Lichaem droogh, vast, ende hecht is, de Spie-
ren, ende Banden sterck ende droogh, werdē de Been-
deren niet lichtelijk ontledet, ende uytter lidt zijnde,
swaerlijck in-geset. De Ontledingē van Inwendige
oirfaeck, na datse herstelt is, schiet wederom licht
uyt;

uyt ; om dat de Banden door-drongen zijnde van de overtollige Vochtigheyt , de Beenderen niet wel en kunnen tegen houden. De Gewrichten , die tot weynighderhande Bewegingen gestelt zijn , vallen swaerder in te setten , maer werden beter in gehouden. Hoe dat oock een Been verder uyt sijn hol schiet , hoe het swaerder herstelt wert. Een Ontleding (seydt *Guido*) in de welcke de randen van de holte, die het hooft van een ander been ontfanght , gebroken zijn , wert geordeelt voor de quaerste . Want al is 't al in-geset , soo en kan het niet langh duren , ofte koomt door de minste oirsaeck wederom te ontschieten . Vorders konnen alle Gewrichten wel uytter lidt gaen , maer niet alle wel in-geset werden . Want op een ontleding van 't Hooft , volghet terstont de doot , om dat het Ruggen-morgh daer door terstont aen sijn beginsel ingedrukt wert , ende alsoo het uyt-vloeyen van Bloet , ende Geesten belet . Het selfde heeft oock plaetsch in de Wervel-beenderen , die uyt haer plaetsch schuyvende , datelijck groote Swellingh , ende Onsteking verwecken . Hier van spreeckt de poëet *Silvus* in sijn 10. bouck :

——— *Telefinus ad ossa*

*Illiso saxo , qua spina interstruit artus ,
Occumbit .*

Het selve gebeurt oock in sommige ander Deelē , waer van eenige ontledet zijnde , de doot veroirsaken , andere nimmermeer herstelt kunnen werden .

Verouderde Ontleding , ende die alreede door eelt verhardt is , wert selden , ofte nimmermeer geholpen , daerom en moet in 't begin het in-setten niet uyt-gestelt werden .

Wat de Toevallen belanght , daer van sullen wy in 't volgende capittel handelen .

(7) De *Genesinge* bestaet in het ontledene wederom in sijn natuyrlijcke plaets te brengen , ende te houden .

den. Sulcks wert te wege gebracht door Vier middelen, Uyt-recken, In-setten, het in-gesette door binden te Verskeren, ende het Stellen.

Voor-eerst, alsoo de Spieren van 't ontledede Deel haer op-schorten, soo moet het selve uyt-gereckt werden na de gelegentheyt van de ontledene Plaetsch, waer de Beenderen hier ofte daer geweken zijn, ende de sterckte der Banden, ende Zenuwen, door de Meesters Handen, ofte door Werek-tuygh, by *Paré*, ende andere uyt-gebeeldt. Dit Uyt-recken moet ten alder eersten in 't werek gestelt werden, ofte, indien den Heel-meester later gehaelt is; wanneer de vrees van Onstekinge over is; ende moet soo verre gaen, dat ter tusschen de Beenderen wat vry plaets blijft, op dat het Hooft niet verzeert en werde, ofte de Randen van de Holligheyt af en breken. Hier dient oock gelet, dat in 't uyt-recken het Deel in eē bequaem stansel gehouden wert, ende de Spieren recht, op datse verdraeyende haer hooft niet buyten, ende haren staert binnen en stellen.

Het Uyt-recken wel gedaen zijnde, soo moet het Been wederom gebracht werden in de plaets, daer het uyt-geschoten is; ende sulcks door den selfden wegh, gelijk of het van slincker nae rechter gesackt was, soo moet het na slincker gedrukt werden; indien van rechter na slincker, soo dient het na de rechter wederom gedouwt; ende op de selfde wijze, als het van voren na achteren, ofte van achteren na voren geschoten is. Dit moet soo sacht, als 't mogelijck is, gedaen werden, ende, soo het noodigh is, met voor-gaende versachtende Middelen (beschreven in 't 6 cap. van 't 1. bouck) op dat het Hooft niet en kome te stooten tegen de Holligheyt, ende om geen Pijn, ofte Onstekinge te verwecken. Moet oock geschouwt werden het om-draeyen van 't Hooft, op dat het niet en kome te breken. Nu dat een Lidt wel in-geset is, staet daer

aen te kennen, wanneer het Deel, ende de Geledingē haer natuyrljcke Gedaente, ende verloren Bewegingē wederom bekomen hebben; als mede wanneer het vergeleken zijnde met sijn gesont tegen-been, de selfde Lenghte heeft, ende de Pijn, die daer te voren was, op houdt. Dickwils wert oock gehoort, dat het Been in sijn Holligheyt schiet. Even-wel en is op dat Hoorē niet vast te staen, dewijl sulcks wel kan geschieden door het af-breken van de Randen der Holligheyt; waerom dat dit niet en seyt, ofte het moet met de andere Teyckenē over een komen.

Wanneer het Been wel in sijn plaets geset is, soo moet het uyt-recken neder gelaten werden, waer op dan de Spieren met eenen hare oude plaets wederom in nemen. Dat gedaen zijnde, dient de Geledingē versterckt, op dat het Lidt niet weder en kome uyt sijn plaetsch te schieten. Sulcks geschiet voor het verbandt met te rugh-drijvende Middelen, te sien in't 1. bouck, op 't 2. capittel.

Ten laetsten dient het Deel met bequame Swach-tels verskert, ende is 't noodigh in papiere spalcken; altijt gehouden in sijn natuyrljcke gestalte, ende tot den vierden, ofte sevenden dagh niet verbonden, 't en zy datter groot Jucksel, ofte Pijn toe-staet.

(8) Wat de *Maniere van Leven* belanght. De *Lucht* dient hier werm, ende droogh te wesen; ende wanneer sy uyt haer selven soo niet en is, gemaect, door sulcke Middelen, als in den *Schat der Gesontheyt* beschreven zijn. De *Spijse* moet niet te veel, ende licht om verteren zijn. Het *Calfs-vleysch*, insonderheyt *Tolboom*, en *Eyeren* werden hier bequamelijck gebruyckt. *Bier* is beter gedroncken, als *Wijn*; die niet te pas en koomt als op het eten, ende voor de gene, die hem gewent zijn. Een open *Lichaem* is hier dienstigh, gelijck alderhande *Bewegingē* schadelijck. Soo schrijft de Romeynsche wijs-geer *Seneca*, in sijnen 104. brief:

Heeft

Heeft yemant *zijn Been gebroken, ofte zijn Lidtmaet vervreecht*, hy en gaet niet te wagen, ofte *scheep*, maer hy roupt een *Heel-meester*, om het *Gebroke deel te strijcken*, ende dat *Uyter lidt is wederom in te setten*.

Het VI. Capittel.

1. *Ontleding met Toevallen*, 2. *Met Pijn*, ende *Onsteking*, 3. *Met Quetsure*, 4. *Met Breuck*, 5. *Met Vereeltheyt*.

(1)

IN't voorgaende capittel is gehandelt in't gemeen van Enckele wonden; doch alsoo daer dickwils yet toe-slaet, soo sullen wy oock die Toevallen ondersoucken. Dese zijn meest *Pijn*, *Onsteking*, *Quetsure*, *Breuck*, ende *Vereeltheyt*.

(2) Wanneer het ontledene Deel, voor al eer den *Heel-meester* gehaelt is, *Pijn* heeft, ende *Onsteken* is; soo en sal hy aen het in-setten niet komen, 't en zy al vorens de *Pijn* gestilt, ende de *Onsteking* uyt-gebluft is. Want anders doende, staet te vreesen, datter door het reken van de *Zenuwen* lichtelijck een *Kramp*, ofte yet anders mocht toe slaen, gelijk, volgens de leere van *Hippocrates*, wel aen-gemerckt is van *Celsus*, in't II. cap. van sijn 8. bouck. Derhalven voor al eer dat men koomt tot het in-setten, soo moet eerst de *Pijn* versacht, ende de *Onsteking* verkoelt werden, door soodanige *Middelen*, als in't I. bouck ende cap. verhaelt zijn. By aldien, na het in-setten, ende 't losch doen van den bandt, daer eenigh *Jucksel* vernomen wert, soo sal men de plaetsche stoven met *werm Water*, om dat de *scherpe Vochtigheyt*, die het jucken veroirsaeckt, daer door te doen vervliegen; het welck oock de *Pijn* kan stillen. Anders, wanneer datter geen van beyde en is, soo soude het stoven met *werm Water* ondienstigh wesen, als de *Banden*, die de *Beenderen*

vast houden, te losch makende. Hier van is wijde loopigh te lesen by de Uyt-leggers over de Kort-bondige spreucken van *Hippocrates*, ende oock by onsen *Forest 9. Curat. Chirurg. 1.* Dan in sulcke gelegentheyt sal oirbaer wesen, dat, na het af-nemen van't verbandt, het Deel versterckt wert met een Stovinge van *roode Wijn*, daer, beneffens *Rosmarijn*, ende *Salye*, t'Samen-treckende droogen in gekoockt zijn, beschreven in 't 2. cap. van ons gemelte bouck.

(3) Indien haer een *Wonde* by de *Ontleding*e gevought heeft, dat valt gantsch gevaerlijck. Want door het uyt-recken van de *Zenuwen*, *Banden*, ende *Spiere*n onstaet *Pijn*, *Onsteking*e, *Koortsch*, ende *Kramp*. Welcke *Toe-vallen* het gebreck noch gevaerlijcker maken, wanneer de *Wonde* dicht by de *Ontleding*e is, als mede dat de *Ontleding*e valt in een groot *Lid*t; waerom de *Ontleding*e met een *Wonde* in de *Dye*, ofte *Schouder*en gemeenlijck met de doot bekoft wert. Het welck de oirsaeck is, dat *Hippocrates* haer *In-settinge*, ende sterck *Binden* geheel tegen is, ende beveelt in 't beginsel niet als *Brant-stillende*, ende *Versachtende* middelen te gebruycken. Want soo (seyt hy) sullen sy noch kunnen op komen. Derhalven (vought hy daer by) en kander niet sekerlijck in-geset werden, als de *Vingers*, *Handen*, ende *Voeten*, daer op wel naerfligh gelet dient, datse niet wederom uyt en schieten. Maer selfs oock een *Vinger*, in den welcken, gelijk het minste quaet, oock het minste gevaer is, en moet niet in-geset werden, als voor, ofte na de *Onsteking*e. Vorders 't gene *Hippocrates* in de *Vingere*n alleen aen-merckt, dat sullen wy oock in de andere *Ontleding*en te werck stellen, ende terstont in 't begin, als het Deel noch sonder *Onsteking*e is, een *Uyt-geschoten been* met een *Wonde* sachtjens (want sterck in-setten en soude het niet kunnen verdragen) soucken in te brengen. Het welck na wensch

wensch uyt-vallende, soo sal men alle vlijt voorname-
lijck aen-wenden, om de Onstekinge te beletten. Dan
wanneer na het in-setten Onstekinge, Kramp, ofte ee-
nigh ander Toeval over-koomt, soo moet het Been
(indien sulcks geschieden kan sonder geweld) weder-
om uyt sijn plaetsch terstont gestooten werden. Maer
indien wy dat gevaer oock vreesen (want een onsteken
Gewricht en sal wel lichtelijck niet, als met kracht,
in te brengen zijn) soo is sekerder in 't eerste, voorna-
melijck daer groote Lidtmaten, gelijk Schouder,
ende Dye, ontledet zijn, het In-setten uyt te stellen.
Dan als de Onstekinge over is, 't welck gemeenlijck
geschiet ontrent den levenden, ofte den negendē dagh:
dan sal men (na voor-seggen aen de vrienden van 't ge-
vaer, dat uyt het In-setten te verwachten staet, ende
dat by aldien het selve niet gedaen en wert, de Siecken
altijt camant sal wesen) de ontledene Beenderen, met
alle sachtigheyt, wederom soucken in malkanderen te
vougen. De Wonde sal daer na genesen werden, ge-
lijck elders is aen-gewesen.

(4) Wanneer Ontleding, ende *Breuck* te samen
gaen, soo moet het Lidt op de gemeene manier uyt-
gereckt, ende het ontledene Been (soo het doendelijck
is) wederom in sijn plaetsch geset werden; ende dan
den *Breuck* genesen, op de wijze, gelijk wy in 't
naest-volgende capittel sullen beschrijven. Doch by
aldien voor het heelen van den *Breuck*, het Lidt niet
en konde sonder gevaer herstelt werden, in sulcken ge-
valle, sal men eerst den *Breuck* genesen; daer na als
de *Callus*, ofte het eelt moet gemaect wesen, oock het
Ontledene in 't Lidt setten.

(5) Ten laetsten als door de verhaelde Toe-val-
len, te weten, Onstekinge, Wonde, ofte *Breuck*, de
Ontleding niet terstont en hadde konnē in-geset wer-
den, ende daer door aen't Gewricht een vereelde Har-
digheyt gegroeyt was: dan moet die plaetsch terstont

gestooft, ende gestreken werden met Versachtende middelen, als in 't 4, ende 6. capittel zijn aengewesen. Wanneer het Lidt nu genoeg versacht is; dan sal men de overige Vochtigheyt doen verteren door de Plaester van *Betonye*, ofte *Oxyroceum*, ende het Lidt stellen, gelijk in 't voorgaende, ende volgende Capittel te sien is.

Het VII. Capittel.

GEBROKE BEEN. 1. *Beschrijvinge*, 2. *Oirsaken*, 3. *Verscheydenheyt*, 4. *Ken-teycken*, 5. *Voor-teycken*, 6. *Geneesinge*, 7. *Maniere van Leven*.

(1)

GEBROKE BEEN, ofte Been-breuck, by de Heelmeesters allesins; na het Latijn, met den naem *Fracture* bekent, is een scheidinge van 't geheel in de Beenderen, gelijk de Wonde in het Vleysch, ofte eenigh sacht Deel.

(2) De *Oirsaken*, waer door het Been gebroken wert, zijn alle de dingen, die meerder geweld op het selfde doen, als het kan wederstaen, gelijk Slaen, Stooten, Vallen, ende diergelijcke. Ende al is 't, dat *Dr. Forest*, ende andere schrijven, dese Breucken alleen te geschieden door dese Uytwendige oirsaken, ende nimmermeer door Inwendige: soo leert ons de *Ondervinge*, zijnde de beste leer-meesterse, geheel anders. Want het gebeurt, dat het Been, van quade, ende scherpe Vochtigheyt, die daer op sackt, geheel door-gegeten wert, 't welck men *Caries* noemt, het welck veeltijds geschiet in verouderde *Pocken*, ofte na langh strijcken met Salven, daer *Quicilver* onder vermengt is. Want soodanigh *Caries* heeft sulcken door-etende, ende brekende kracht, dat eenige daer van langhs de straet gaende; ende haer Armen, ende Bee-

Beenen wat te veel roerende , in flucken braken.

(3) *Galenus* stelt maer twee verscheydene soorten van Breucken, Dwersche, 't welck eygentlijk een Been-breuck is, insonderheyt wanneer de eynden soo van malkander geweken zijn, dat sy niet over een en komen; ende Rechte, wanneer het Been over langhs gespleten is, ende is een scheydinge, gelijk de *Sagers* over langhs in de groote batcken maken. *Celsus* vought hier by een Scheunse breuck: sommige noch oneygen onderscheyt, te weten, dat een Breucke somtijds gevought is met een Wonde, Ontleding, ofte andere Toe-vallen.

(4) Eē Dwersche, ofte Scheunse breucke is gantsch licht te *kennen*, dewijl dat de eynden van 't gebroken Been, als oock de holligheyt tusschen beyde konnen gevoelt werden. Daer-beneffens en kan het gebroken Been hem niet wel bewegen; ende als de Beenderen te samen geset werden, dan valt'er groote Pijn, dewijl de eynden de gevoelijke Deelen prickelen. Om sulcks wel te weten, moet men het gebrokē Lidt tegen het gesonde, te weten, arm tegen arm, been tegen been, leggen. Want dickwils wert het Lidt, door het gebroken Been korter, als de Spieren het onderste deel van 't Been op-trecken.

Een Breucke over langhs en valt soo licht niet te kennen; dan kan even-wel af-genomen werden uyt de onnatuurlijke Dickte van het Lidt, de Onevenheyt, ende de Pijn.

Daer valt dickwils een Scheydingh in 't Been, te weten, als alle sijne Deelen niet te samen gevought konnen werden, ende als het bloot leyt: het welck te kennen is, aen de Bruynigheyt, soo het gesien kan werden, ofte, soo het aen de andere Beenderen niet en hanght, aen het Bewegen.

(5) Wat de *Voor-teyckenen* belanght: Een Breuck-scheur in de Lenghte van 't Been, wert lichter gene-

sen, als een Scheunse, ofte Dwersche. Want daer en is geen in-setten noodigh: dan is genoegh dat de Deelen, die wat van malkander gapē, wederom vereenight werden. Onder de Scheunse, en Dwersche is die oock de lichtste, die enckel, ende even is, ende in de welke de gebroke Beenen niet en zijn van haer plaetsch geweken. Die Breucken, in de welke de eynden van de gebroke Beenderen plat, ende effen zijn, loopen minder gevaers: maer die scherp uyt steken, zijn seer quaet, om dat sy niet lichtelijck en kunnen te samen gevought werden, ende geen steunsel en hebben, als oock het vleysch van een Spier, ende somtijds een Zenuwe quetsen. Een Breuck hoe hy grooter is, ende hoe de gebroke Beenderen grooter zijn, hoe hy swaerder te heelen valt; gelijk oock als het Been in vele stucken gebroken is, ende dat het scherpe uyt-steecksels heeft, die het by-staende Vleysch prickelen. Daer twee Beenderen nevens malkander staen, gelijk de twee pijpen in den Arm, ende het Been, ende beyde gebroken zijn, vallen swaerlijcker te heelen, als dat ter maer een van beyde gebroken en was. Want alffer een van beyde de Pijpen geheel blijft, soo en kunnen de Spieren niet in-getrocken werden, als van de geheele Pijp gestijft werdende. Ende wanneer het gebroken Been in-geset, het ander, dat noch geheel is, dient het selfde tot een steunsel, al beter hulpe daer van ontfangende, als van swachtels ende spalcken. In tegendeel, wanneer beyde de Pijpen gebroken zijn, moeten met groote naerstigheyt by haer in-setten gehouden werden. Den Breuck valt lichter, die in 't midden van 't Been, als die onder, ofte boven is. Want alsoo aen het onderste hoeft meerder banden, aen 't bovenste meerder zenuwen zijn, soo wert daer grooter pijn verweckt, ende het heelen valt swaerder. Maer als den Breuck ontrent eenigh gewricht koomt, is alder-gevaerlijckst, dewijl aldaer vergaderinge is van

ban-

banden, pefen, ende zenuwen, als mede om dat het Lidt aldaer niet wel en kan gefwachtelt werden, ende dat in een kouwde plaetsch, en van weynigh bloet, de natuyrlijcke wermte flap is. Ende al is 't, dat den Breuck op die plaets al heelt, soo laet hy even-wel in dat Lidt een beletfel in 't bewegen, van wegen de ve-eeltheyt, die de pefen, ofte spieren als tesamen bindt. Een versche Breuck is tot het heelé alderbequaemst: maer langh gestaen hebbende, valt hy swaerder te genefen, niet alleen om dat door de toe-slaende Onsteking het Lidt, gelijk geschieden moet, niet sonder gevaer en kan uyt-gereckt werden; maer oock om dat de eynden van de Beenderen soo verelen, dat sy daer na haer noyt en kunnen te samen vougen; het welck insonderheyt geschiet in Oude luyden. Daerom is noodigh, dat de gebroke Beenderen terstont aen malkanderen gevought werden, want dan zijns haest aen een geheel. Maer indien sulcks over den sevenden dagh uyt-gestelt wert, dan loopt het Been gevaer van Verdervinge. Soo oock wanneer datter een Verplettinge, ofte Wonde by den Breuck kooft, dan is hy van gevaer, ende soo veel te meerder, hoe de Wonde grooter is, voornamentlijck indiender groote Spieren, gelijk van de Schouderen, ofte Dye, gequetst zijn. Daer slaet oock lichtelijck een Onsteking toe, en ten laetsten het Kout-vyer. Hier kooft noch by, 't welck het heelen beswaert, dat de spalcken, ende anders, dat tot het in-gesette in te houden, noodigh was, niet soo wel en kunnen gebruyckt werden, alsoo daer een openinge moet blijven, om de Wonde te suyveren. Als de Beenderen niet en kunnen in-geset werdē, dan salder een scheydinge vallen, gelijk oock alffe van Vleysch geheel ontbloot zijn. Sommige Beenderen scheyden rasser, sommige langhsamer. Rasser scheyden de gene, die rasser droogen, ende van 't om-groeyende Vleysch rasser voort-gedreven werden. Ende daerom

ſcheyt een kleyn Beentjen, ende dat in 't uytterſte van het Deel is, ofte oock ydel is, raffer, ende gemeenlijk binnen veertien dagē. Maer groote ende vaſte Beenderen ſcheyden langſamer, om dat ſy langſamer verdroogen, en langſamer van het om-gewaffen vleyſch voort-geſtooten werden; ſoo dat ſulcks niet en geſchiet voor den veertighſten dagh, ende verbeydt ſomtijds wel tot den ſeſtighſten dagh, ende veel maenden. Ja het gebeurt, dat in Beenderen, die gantſch gemorſelt zijn, de ſtucxkens eerſt na eenige jaren voor den dagh komen, waer van wy vele exempelen geſien hebben. Den Ouderdom, Weder, Jaer-getijde, Geſtateniſſe des Lichaems, ende al 't gene tot de krachten doen kan, maken het geneſen van de Breucken lichter ofte ſwaerder, ende derhalven valt het ſelve lichter in jonge, als in oude luyden, ende in ſtock-oude luyden gantſch onmogelijk. Zijn noch gevaerlijk foodanige Breucken, die een Onſtekinge, ende Verpletteringh van het Vleyſch by haer hebben, alſoo ſy niet geheelt en kunnen werden, voor dat ſulcks is wech genomen.

(6) Om nu tot de *Geneſinge* te komen; Een enckele Breuck, alſoo hy is een ſcheydingh van 't gene dat geheel was, ſoo moet het ſelve wederom vereenight, ende geheelt werden. Ende al is 't dat die vereeniging het werck is van de Nature, gelijk in de Wonden; ſoo zijn even-wel, om de Nature tot haer voor-nemen te doen geraken, eenige dingen van nooden. Te weten, Dewijl de gebroke Beenderen veeltijds uyt haer plaatsche wijcken, ſoo moeten, als ſulcks geſchiet, de ſelvige voor-eerſt in-geſet, ende wel aen malkanderen gevought, ende dan oock in die geſtalte gehouden werden. Het welck van den Heel-meeſter wel gedaen zijnde, dan is het werck van de Nature, de gebroke Beenderen te vereenigen, door een vereeltheyt die om den Breuck groeyt. Maer de Konſte moet even-wel

wel de Nature te baet komen; het welck geschiet, indiensy de natuyrlijcke gematigheyt van 't Been be- waert, ende af houdt Onstekinge, ende ander Toe- vallen, die de Nature in haer werck souden mogen verhinderen.

Voor-eerst staet dan aen te mercken, of de gebroke Beenderen uyt haer plaetsch geschoten zijn, ofte niet; dewijl de Beenderen niet altijd, als sy over dwers ge- broken zijn, uyt haer plaetsch en schuyven. Nu dat de Beenderen niet en zijn geweken uyt haer natuyrlijcke plaetsch, is daer aen te kennen, datter in den Breuck geen holligheyt, noch steecte vernomen en wert, ende dat het Lidt niet korter en is. In dese soorte van Breuck en is niet noodigh het lidtmaet uyt te rekenen, ofte de Beenderen soucken in te setten. Want het kan licht geschieden, dat daer door pijn soude verweckt werden, ende dat de uyt-steeckfels van de Beenderen tegen malkanderen wrijvende, soudé komen af te bre- ken; maer daer staet alleen te letten, om de gebroken Beenderen in haren natuyrlijcken stant te houden, en- de te vereenigen, gelijk wy terstont sullen seggen.

Maer als de gebroken Beenderé uyt haer plaetsche geweken zijn, soo dat het een over het ander steekt, dan moet de eerste sorge zijn, om de selve op haer plaets te brengen. Sulcks geschiet door twee Midde- len, te weten, met Uyt-recken, ende Vereenigen.

Voor-eerst isser dan in 't herstellen van de gebroke Beenderen van nooden, dat het *lidtmaet* Uyt-gereckt wert. Want als sonder af-snijden van de Spier, de dee- len van een gebroken Been uyt haer plaetsche wijc- ken, soo wert de Spier, wiens begin daer aen vast is, geheel na sijn hooft getrocken, met eenen het naeste deel van 't been mede treckende. Waer door niet we- sen en kan, dat het gebroken Been wel staet, ofte uyt- ter lidt zijnde, wel in-geset werde, voor al eer het soo veel te rugh getrocken wert, als het uyt sijn plaetsch
ge-

geweken was. Anders indien men dit uyt-recken niet in de rechte en dede, soo souden de uyt-steecksels van de Beenderen tegens malkanderen komen, ende breken, ende alsoo in haer holligheden niet kunnen sluyten, maer ofte van buyten ter zijden blijven staen, ofte tusschen de gebroke Beenderen blijven, het welck het by-vougen soude beletten.

Derhalven om een gebroken Been in goede gestalte te brengen, soo is nootwendigh, dat beyde sijn deelen te rug, ende van malkander getrocken werden, waer in gelet dient, dat het met geen, ofte weynigh pijn geschiet. Sulcks sal gebeuren, indien het te reckene Lidtmaet in die gestalte gestelt wert, dat de Spieren geen werckinge en hebben, maer allegader stil ende losch zijn, op dat alle haer snaselen recht uyt-gereckt kunnen werden: op welcke manier minder uyt-reckinge van doen is, ende het werck wert met minder pijn volbracht.

Dit Uyt-recken geschiet door het werck van een, ofte meerder; ende oock ofte alleen door handen, ofte banden, ofte meerder gereetschap, ende wercktuigh. Wanneer datter een vinger gebroken is, ofte eenigh ander teer Lidt, dan kan het uyt-recken door een Mensch gedaen werden, die het een deel van het Been met de rechter, het andere met de sincker handt vat, ende van malkanderen reckt; ofte door twee, waer van den eenen het deel van 't gebroken Lidtmaet tegen houdt, den anderen uyt-reckt. Maer als'er eenigh grooter ofte stercker Lidtmaet gebroken is, daer toe is de hulpe van meerder noodigh, soo dat den eenen met beyde sijn handen, het eene deel van 't gebroken Lidtmaet, den anderen insgelijcks het ander met beyde sijn hande na hem toe moet trecken. Somtjids en kan dit niet geschieden, als met swachtels, banden, ende ander gereetschap, te sien by *Paré* in 't 7. cap. van sijn 15. bouck.

Nu dit Uyt-recken is tweederley, gelijk ofte ongelijk. Gelijk is, in 't welcke het Lidtmaet van 't gebroke Been van beyde zijden gelijkelijck uyt-gereckt wert. Ongelijk, als het Lidtmaet van een zijde meerder wert uyt-gereckt; het welck plaetsch heeft, als'er maer een van beyde pijpen in arm ofte been gebrokē is. Want die zijde dient dan meest uyt-gereckt, in de welcke het gebroken Been is.

Na dat het gebroken Been aldus na de Konste uyt-gereckt is, soo moet het weder in sijn natuyrlijcke plaetsch gestelt, ende de gebroke Deelen aen malkander gehecht, ende *Vereenight* werden. Als dan het selve soo uyt-gereckt is, dat de eynden in 't in-setten malkander niet en kunnen raken, dan moet den Heel-meester met beyde sijn handen beyde de Deelen vatten, ende dat verschoten is wederom op sijn rechte plaetsch brengen, ende de uyt-steecksels in haer holligheyt vougen, tot dat het Lidtmaet sijn natuyrlijcke gedaente wederom heeft. Maer hier dient wel gelet, dat men de uyt-steecksels niet met gewelt in haer holligheden en douwt, op datse niet en breken: maer men moetse van selfs, het uyt-recken latende schieten, sachtjens met de handt in haer plaetsch setten. Ende dit alles dient ten eersten gedaen te werden, eer datter eenige Onstekinge over komt. Want als'er by de Onstekinge, het Uyt-recken, ende In-setten versocht wert, dan Bater lichtelijck een Kramp toe.

Maer wanneer dat den Heel-meester gehaelt wert, alffer al een Onstekinge begint, ende derhalven niet te komen en is, tot het in-setten van de gebroke Beenderen, dan moet men met alle macht tegens de Onstekinge strijden, ende soucken de selve voor eerst wech te krijgen. Sulcks geschiet door soodanige Middelen, als hier voor in 't I. cap. van 't Eerste bouck zijn aengewesen. Ondertusschen dient sorge gedragen voor het gebroken Lidtmaet, dat het de Sinckingen soo licht

licht niet en ontfanght, 't welck geschiet door *Repelle-*
rende, dat is, te rugh drijvende middelen, ende met het
Lidmaet te leggen in de natuyrlijke gestalte, ende te
handelen, datter geen pijn verweckt en wert. Als de
Onsteking over is, dan moet men sijn best doen, om
de Beenderen te herstellen.

Wanneer nu gebeurt, dat de eynden van de gebroke
Beenderen buyten de Huyt uyt-steken, hoe dat sooda-
nigen Breuck te genesen is, sullen wy in 't volgende
Capittel aen-wijzen.

Dit gedaen zijnde, stater te letten, ofte de Been-
deren wel in-gevougt zijn; 't welck daer aen te we-
ten is, dat den Gequetsten geen pijn en heeft, als te
voren; dat de eynden van de Beenderen niet meer en
steken; dat, wanneer het gebroke Deel met de handt
geraeckt wert, geen holligheyt, geen verheffinge, of
ongelijckheyt aldaer vertoont; ende dat het gebroken
Lidmaet met het ander dat gaef ende wel is, te weten
schouder met schouder, arm met arm, been met been,
in groote ende gestalte ten naesten by gelijk werden
bevonden. Ick segge ten naesten by: want daer kan
van wegen de dichte wel eenigh onderscheyt vallen;
alsoo van wegen de pijn, ende het toe-vloeyen van de
Vochtigheden, het gebroke Deel gemeenlijk ge-
swollen is.

Na dat de Beenderen wel aen-geset zijn, soo moet
het reken allencxkens losch gelaten, en de selvige al-
soo met een bequaem verbandt vereenight gehouden
werden. Het welck twee andere Werkingen uyt-
voeren, te weten het Swachtelen, ende het Stellen
van het Deel.

Maer voor al eer de *Swachtel* om het gebroken Been
gestagen wert, soo is men gewoon daer op te leggen
eenige Middelen, om het Toe-vloeyen van de Voch-
tigheden, ende de Onsteking te verhinderen, als oock
om het groeyen van de Vereeltheyt te vorderen. De
Au-

Autheuren hebben hier verscheyde Middelen toe. *Hippocrates* gebruyckt het *Ceratum Rosaceum*; *Celsus* een nat-
 ten douck van *Olye*, ende *Wijn*; sommige slaen, over
 het *Ceratum Rosaceum* op eē douck gestreken, een douck
 in roode *wrange Wijn*, ofte *Granaet-sap* gedoopt; eeni-
 ge nemen *Werck* met geslagen *Wit van Ey*; andere, het
 welck tegenwoordigh het gemeenste is, mengen on-
 der *Wit van Ey*, poeyer van *Roo-aerde*, *Draken-bloet*, *Ro-
 sen*, *Balaustyen*, *Wael-wortel*, *Wieroock*, ende diergelijc-
 ke, daer sy *Werck* in doopen, ende 't selve op het ge-
 broken *Lidt* leggen. Welcke Middelen soo lange in
 elck verbandt vervolght werden, tot datter geen vree-
 se meerder en valt van *Onstekinge*, en dat den *Breuck*
 nu vast begint te werden: daer na dient in de *Somer*
 op het *Lidt* geleyt *Empl. Diapalma*, in de *Winter Bar-
 barum*, ofte diergelijcke. Ende dese verscheydenheyt
 van Middelen en schijnt niet sonder reden van de *Aut-
 theuren* in-gebracht te zijn. Want daer vereyscht wert
 den *Breuck* vast te maken, ende dat sulcks de *Pijn*,
 noch de vreesse van *Onstekinge* en verbieden, dan ge-
 bruyckt men *Wit van Ey*, ende *T'samen-treckende pappen*:
 maer alser *Pijn* is, dan dient het *Ceratum*, ende *Oly van*
Rosen, ende *Wijn* gebruyckt. Is mede bequaem het
Empl. van Vigo. Ofte neemt *Stof-meel*, *Lijnsaet-kouck*,
Wael-wortel, van elcks 3 onzen; *Roo-aerde*, *Myrtillen*,
Gomme van Arabyen, van elcks een onçe, gemenght met
Wit van Ey, ende op den *Breuck* geleyt, na twee dagen
 ververscht, ende sulcks vijf mael gedaen. De *Heel-
 meesters* zijn veeltijts gewoon van eersten aen, ofte na
 weynigh dagen, het *Empl. Oxycroceum* te gebruycken,
 het welck niet sonder gevaer en geschiet, gelijk *Hil-
 danus* daer van een exempel heeft. Want alsoo de self-
 de *Plaester* het deel verhit, ende het *Bloet* ende de
Vochtigheden na hem treckt, soo verweckt het dick-
 wils jocksel, pijn, onstekinge, ende 't kout-vyer, in-
 sonderheyt in galachtige, ende ongefonde *Lichamen*.

Na datter bequame Middelen op-geleyt zijn, dat moet men komen tot het Swachtelen, het welck niet te losch en dient te wesen, op dat de gebroke Beenderen niet wederom uyt haer plaetsch en souden wijcken, noch oock al te vast, om het toe-vloeyen van het voedsel te beletten, ende geen pijn te verwecken. Dit geschiet door twee Swachtels, waer van den eersten, die bequamelijck in *Oxycratum*, ofte gewaterden Azijn nat gemaect wert, om den Breuck dient, twee drie mael na bovenen toe, gewonden, soo dat hy al vry over het gesonde Vleysch kooft, op dat de gevoughede Beenderen mochten te samen gehouden, ende het toevloeyen van de Vochtighede na het gebroken Deel mochte gesteyt werden. Den anderen Swachtel, eens soo langh als den eersten, dient den anderen wegh om te gaen, ende geleydt zijnde om den Breuck, van daer eenige reysen om-gewondé na beneden, en ten laetsten tot het gesonde Deel na bovenen. Want op die manier, indien de Spier door de eerste Swachtel wat na een zijde mocht gedrukt wesen, soo wert sulcks door den tweeden verbeterd, de Vochtigheyt ten deele uytgeperst, ende 't veel in-vloeyen van 't bloedt van bovenen, ende onderen voor-gekomen. Want alle de Swachtels hebbé die kracht, dat sy de Vochtigheden uyt die Deelen, om de welcke sy geslagen werden, drucken in de gene, daer sy op houden.

Maer om dat het Swachtelen in groote Beenderen te vaster soude houdé, soo werdé daer noch *Compressen*, dat is, dick gevoude doucken, om-geleyt, ende die wederom met twee gelijcke Swachtels bewonden; waer van den eenen van onderen na bovenen gaet ter slijcker, ofte ter rechter zijde, den anderé na beneden door tegen-wegh. Ende hier moet mede, om de verhaelde reden, wel gewacht werden, dat het binden niet te losch, ofte te vast en is; ende indien den Breuck met weynigh om-windé niet wel bewaert en kan werden, dan

dan maect het veel Swachtelen de sekerheyt. Eñ om de gevoughde Beenderē noch vaster by een te houden, soo moeten sy daer-en-boven noch gespalckt werden, indien de Nature van de plaetsche sulcks wil lijdē. Want alsoo de Swachtels, eñ *Compressen* niet onbuyghsaem en zijn, soo en konnē sy den Breuck niet vast, ende recht houden; maer het kan lichtelijck geschieden, dat soo in't waken, als in den slaep, het Lidt verroert wert.

Ten laetsten, dient het Lidt, soo sulcks van doen is, tusschen twee geseyde *stroot Armen*, in een *Kast* te leggen, ende gelet, dat dit leggen zy sacht, gelijk, ende wat na om hoogh toe. Sacht, om het Gebroken been aen die zijde niet te drucken, nochte Pijn, ofte onstekingē te verwecken. Gelijk, om mede geen Pijn te maken, ende het Been niet te verdraeyen. Wat na om hoogh, op dat de Vochtighedē haren loop na beneden toe hebbende, in het gebroken Deel niet en souden sacken. Maer insonderheyt dient waer-genomen, dat het gebroken Lidt gehouden wert in Middel-matige gestaltenisse, te weten ten naesten by tusschen het uytterste uyt-steken, ende in-treken. By exempel, In den Arm wert voor middel-gestalte gerekent, niet als den Elleboogh met een rechte punt uyt-steeckt, maer met ronder houck, den Arm wat dalende, gelijk men siet, dat hy gemeenlijck in ledige luyden gehouden wert: welcke Gestaltenis, als onpijnlijck zijnde, de aengenaemste is.

Dat het wel geswachtelt is, kan men daer aen kennen, dat dē Siecken niet en klaeght, ende dat hem wel wat druckt, maer weynigh, voornamelijck daer den Breuck is. Maer als hy van de Swachtels te seer geparft wert, dan dienen sy ten eersten losch gedaen, ende verbonden: gelijk oock, indien het verbandt te losch is, ende gantsch geen vastigheyt vernomen en wert, het selve vaster moet gebonden werden; dewijl lossche Swachtels gantsch niet en kunnen beletten, dat het

Lidt, daer den Brenck is, niet wanschappen soude wesen. Daer zijn noch andere Teyckenē van een Matigh binden, te weten, wanneer de Siecke op dé eygen dagh ende nacht, dat hy verbonden is, gevoelt de Swachtels niet losscher, maer vast te zijn, en datter des anderen daeghs in 'tuytterste van het Deel een kleyn, en sacht Geswel koomt. Want de kleynste, ende sachtigheyt van 't Geswel betoonen datter wat onder de Swachtel van het gebroken Been tot het uytterste van het Deel geperst ende geschovē is. Maer als haer geen Verhevinge en openbaert, dat is een Teycken niet vast genoegh geweest te zijn, ende als het Geswel in 't uytterste van het Deel groot, ende hart is, sulcks betoont, dat het al te vast gebonden is geweest.

Derhalven als'er Teyckenen zijn, dat het Verbant wel gedaen is, sonder blijckelijke vreesse van Pijn, Onstekinge, ofte Sweringe; soo moet het vordere, te weten, het groeyen van de *Vereeltheyt*, door het welcke de gebroke Beenderen vereenigen, de Nature, wiens werck het is, bevolen blijvē, ende 't verbandt en moet voor den derden dagh niet af-genomen werden. Maer dan dient het oock af-genomen, ende wederom verbonden, soo om vast te swachtelen, als om uytlofingh te geven aen de Vochtigheden, ende Dampen, die haer onder de Huyt onthoudē. Dan indiē het verbant noch langer vast blijft, soo veroirsaeckt het dickwils groot nadeel, gelijk Versweringe, Bedervinge, Kout-vyer; ja gevaer van 't Leven, waer van *Hildanus* eenige exempelen by-brenght 2. *Obs.* 91. ende daerom vermaent, het verbandt den tweeden, ofte altijs den derden dagh af te nemen: ende al en is 't na den sevenden dagh soo noodigh niet den Breuck soo dickwils te verbinden, soo schrijft hy even-wel gewoon te zijn van den vierden tot den vierden dagh de Swachtels te ontdoen, ende het gebroken Deel te besien. Ende dit Verbandt moet vervolght werden, tot dat de Vereeltheyt gegroeyt;

groeyt, en den Breuck genesen is: het welck geschiet in de Dye in 40 dagen, in de Schouwer ende groote Been-pijp in 30, in de Arm-pijpen in 20, in de Vinger-beenderen in 15 dagen, ofte daer ontrent. Want die tijt is in alle Lichamen juyft soo even niet bepaelt, maer verandert na den Ouderdom, Gematigheyt des Lichaems, Jaer-getije, ende na dat de Breuck gestelt is. Ende daerom heelt een Breuck eerder in een Kint, ende Jongelingh, als in een oudt man, ende rasser in de Lenten, als in de Somer.

Ondertusschen als dit alsoo in 't werck gestelt wert, soo en dienē de algemeene Geneef-middelē niet overgeflagē, te weten, Ader-laten, ende Af-setten, na dat de gelegentheyt van den Siecken het eene, ofte het ander vereyscht. Ende dit alles geschiet tot dien eynde, om de Beenderen te vereenigen, 't welck gedaen wert door een vereeltheyt, zijnde een werck der Nature. Maer den Heel-meester moet even-wel daer toe helpen, het welck geschiet, indien hy belet, datter geen onstekinge, ofte diergelijcke toe-val, die het wesen, ende de gematigheyt van het Deel soude beschadigen, over en kome, ende dat het voedsel selve door verdroogende Middelen alsoo gestelt wert, dat het rasser in Vereeltheyt magh veranderen. Ende sulcks geschiet door de verhaelde Heel-middelen, in welckers plaetsche op de laetste dagen oock komen *Empl. Diapalma*, *Barbarum*, *Oxycroceum*, *Nigrum*, ende diergelijcke.

(7) Vele Aetheuren zijn hier doende, om te vorderen het groeyen van de Vereeltheyt met den Siecken te doen besigen taye Spijse, gelijk hoofden, voeten, ende dermen van de Dieren, dan alsoo sulcks daer toe niet te beduyden en heeft, ende dat van foodanige kost grove, ende slijmerige Gijl voort-koomt, die daer na in de Lever, ende de Aderen groote verstoptheyt veroirsaeckt, ende het Bloet bederft, gelijk *Hildanus* een exempel by-brenght 1. *Obs.* 92. van een man, die door

het gebruyck van foodanige spijsse verviel in de Waterfucht, daer hy aen storf; soo is't beter, dat men die Spijsse laet blijven, te meerder, alsoo bevonden wert, dat de gene, die andere gebruycken, niet en laten te genesen. Ick soude seer goet vinden, dat de Siecken in sijn Bier liet koken *Wael-wortel* met *Agrimonye*, die bevondé zijn veel te helpen, tot het heelen, ende vereeltheyt te maken. Wat vorder de *Maniere van Leven* belanght, die moet foodanigh gehouden werden, als van de Wonden, ende Ontledene beenderen is verhaelt.

Het VII. Capittel.

1. *Been-breuck met Quetsinge in't Vleysch*, 2. *Oirsaken*,
3. *Voor-teyckenen*, 4. *Genesinge*.

(1)

Gelijck in de Rechten de minste omstandigheyt de sike verandert: soo gaet het oock in de Heel-konste. Want den Toe-val, die by eenigh Gebreck komt, verandert terstont de Genesinge: gelijk alhier, wanneer by een gebroken Been gevought is een Quetsure in't Vleysch.

(2) Dese geschiet door scherp Geweer, Kogels, ende diergelijcke; als oock dat de eynden van het gebroken Been haer om-leggende Vleysch met haer scherpte door-boren. Wanneer sulcks geschiet, dan is het Lidt korter, als het te voren was: maer komt wederom tot sijn vorige lenghte, met de ontbloote Beenderen in haer plaetsch te herstellen.

(3) Daer by een quaet, noch een ander koomt, dat is soo veel te arger, gelijk een Wonde by een Breucke, waer van alsoo de redenen, in't 6. cap. van een Ontleden been met een Wonde, by-gebracht zijn, wy de selve onnoodigh achten alhier te brengen. Ick hebbe onlanghs in een hoogh beytel-schip geweest, dat even ontladen was, en de loose folderingh soo losch op-geschort;

schort, dat ick met al de gene, die by den Siecken waren, met de selve neder-sackten; waer onder eē Vrouw haer Been in stucken brack. Ick benevens haer in den schrickelijcken val leggende, sagh terstont de eynden van haer Pijpen (die beyde op twee plaetschen gebroken waren) door haer koussen steken, 't welck sy oock in weynigh dagen bestorf. Hier komt mede in achttinge het versuym van noodige Middelen. Soo schrijft de president *de Thou*, in't 102. bouck van sijn Historye, hoe *François de la Noüe*, een groot krijghs-overste, ende dapper ontsten van sijn vyanden, gelijk bleeck, dat doen hy in onse Oirlogen by Ingelmunster gevangen was, ende langh (in welcke tijdt hy maecte sijn uitgevene *Discours Politiques, & militaires*) geseten hadde, nauwlijcks, als onder borgh-tocht, om tegens den Koningh van Spaengjen niet meer te dienen, van den Koningh van Navarre, ende de Prinzen van Lorraine, en konde tegens een Grave van Egmont verwisselt, ende ontslagen werden: Dese *La Noüe*, schrijft *de Thou*, ende oock onse *Meteren*, ende veel andere, in sijn Hooft geschoten zijnde voor *Lamballe*, dat de *Ligue* in hadde, ende hy meende te overvallen, viel suyffelende van de leeder, daer hy op geklommen was, ende bleef met sijn een been aen een sprot hangen. Daer af genomen zijnde, was een geheel uyr sonder spraek, ende bewegen, tot dat hy allencxkens wederom bequam. Na den derden dagh is hy in de naest-leggende stad gevoert, alwaer, om sijne onlijdelijcke Hooft-pijn, onder de Heel-meesters een beraet-slaginge gehouden werde. Ende als alle d'andere, vreesende voor een *Apostemy*, oirdeeldē, dat het Hooft geopent diende, soo was daer een, van dē welcken *la Noüe* veel hiel, die 't selve tegenprack, ende onbeschaemdelijck versekerde, dat hy, oock sonder boren van de Pan, binnen weynigh dagen soude genesen. Dan de Hooft-pijn, die hem alle rust benam, gestadigh toe-nemende, soo is hy den achthien-

den dagh nade quetsure, deser werelt overleden. *Lan-
gius, Fallopius, Arantius, Aquapendens*, ende meest alle
de Genees- ende Heel-meesters, willen, dat men al-
leen in 't beginsel sal *trepneren*: dat is wel best, maer
magh oock wel later geschieden. Ick heb een Kint ge-
sien van ses jaer, het welck door de pan van 't roer, die
in 't af-schieten af-sprongh, in 't Voor-hoofst gequetst
werde, zijnde de openingh niet grooter als een nagel.
Den Heel-meester daer in komende met sijn Prouf-
yser, en vont recht uyt, daer de openinge was, geen
Onevenheyt, noch Breucke, maer (het welck staet aen
te mercken) wel ter zijden; ende was door beyde tafe-
len, alsoo in 't op-drucken, met neus, ende mont toe te
houden, eenige Vochtigheyt door de Breucke opwel-
de. De Koortsche daer toe slaende, ende allencxkens
vermeerderende, en werden even-wel het *Trepaen*, of-
te boor niet in 't werck gestelt, voor dé Achtste dagh,
dat ick daer by quam; waer door het kint oock geluc-
kelijk genas. Dr. *Horstius* is tot den Thienden dagh
gekomen, ende sulcks noch in een Oudt man, ende met
veel quade Toe-vallē. Een man (schrijft hy in *Observ.*)
van sestig jaer, geslagē aen de slinker zijde van 't *Brog-
ma*, met Breuck, ende In-buygen van de Pan, viel ter-
stont ter aerde, braeckte onverteerde kost, ende ver-
loor de spraek. Sonder Geneef-meester zijnde, kreeg
de eerste dagen sware Toe-vallen; met een brandende
Koortsch, ende tusschen beyde Raef-kallen. Niet-te-
min is hy, den Thienden dagh *getrepaneert* zijnde, vol-
komentlijk geheelt.

(4) De *Genesinge* bestaet in twee Leden, te weten,
om het Gebroke been in sijn plaets te herstellen, ende
de Wonde toe te heelen.

Het *In-stellen* moet voor het Vereenigen begonnen
worden van *Uyt-recken*, op die maniere, als in 't laetst-
voorgaende capittel is aen-gewesen. Maer of eenigh
stucxken Beens soo uyt-stack, dat het niet lichtelijk
in

in sijn plaets konde herstelt werden ; ende dat , om de
 verscheydenheyt van den Breuck , heteene stuk het
 ander in de weegh was , dat oock , om geë Pijn , Kramp ,
 ofte Scheuringh te verwecken , ongeraden is wijder
 Uyt-reckinge te doen ; in sulcken gevalle soo moet
 het Uytstekende af-gesneden , ofte af-gezaeght wer-
 den , met voor-seggen , dat het gekorte Lidt korter sal
 blijven . Noch staet in een Breucke , die met een Won-
 de van over-leggende Huyt , ende Vleysch gemenght
 is , wel te letten , dat al voren de Beenderen haer te sa-
 men vougen , ende na datse te samen gevought zijn ,
 tusschen den Breuck niet en blijft steken , 't welck het
 heelen soude verhinderen . Want soo sulcks een af-
 gebroken Beentgen , ofte yet anders is , 't selve moet
 ten eersten uyt genomen werden ; ende dat niet wel
 konnende geschieden door vreesse van quade Toe-val-
 len , soo dient het uyt-gestelt , alsoo de Nature altijd
 genegen is uyt te werpen het gene haer tegen valt .
 Van wegen het Verbandt , soo moet de *Swachtel* ten
 eersten om de Wonde selver geslagen werden : want
 anders gedaen zijnde , soo souden de Vochtigheden van
 bovenen na de Wonde gedrukt werden , alwaer dan
 quade Toe-vallen uyt spruyten . Sulcks is te bevinden
 sels in een gesondt Mensch . Want bindende eenigh
 Deel onder , ende boven , ende in 't midden ongebon-
 den latende , soo kooft dat middelste , door de Voch-
 tigheid , die de naeste Deelen daer in drucken , op te
 swellen , ende van verwe te veranderen . Ende al is 't ,
 dat in 't eerste verbandt , het geheele Deel met *Swach-
 tels* bewonden wert : soo en staet daer geen gevaer in
 te vreesen , dewijl in de drie dagen weynigh Bloedt ,
 ofte Vochtigheid uyt-vloeyt . Dan hier dient even-
 wel waer-genomen , dat de *Swachtel* wat breeder is ,
 als hy gemeenlijck , wanneer daer geen Wonde by en
 is , wert genomen ; ende datter soo veel perssinghe ge-
 schiet als 'er noodigh is , om de gebroke Beenderen te-
 gen

190 VAN DE BEENDEREN.
 gen te houden, even-wel wat minder, als of sy sonder
 Wonde waren, op dat, door het perffen van het ge-
 quetste Deel, geen Pijn, ofte Ontstekinge verweckt
 en werde. Oock kan de veelte van Swachtels de slap-
 pe Perffinge verbeteren, dewijl het sekerder gaet, de
 Swachtels dickwils om de winden, als te *comprimeren*,
 ofte te perffen. Den derden dagh dient het Verbandt
 losch gemaect, ende dan wederom op de selve wijze
 gedaen. Maer is noodigh, dat soo in de Plaester, als
 in de Swachtels een rondt gat gesneden wert, op dat de
 Heel-middelen daer door aen gebracht, ende de Won-
 de van haer oertollige Vochtigheyt mocht gesuyvert
 werden, sonder den Breuck losch te maken; welcke
 manier van verbinden is af-gebeeldt by *Paré*, in 't 14.
 bouck, op 't 18. ende 23. capittel. Want alsoo de
 eynden van de gebroke Beenderen, die de Huyt ge-
 meenlijk door-boren, niet altijd soo scherp en zijn,
 als degens; soo kooft het Vleysch met eenen te knut-
 sen, 't welck dan nootsakelijck in Etter moet verande-
 ren, ende 't selve in-gehouden werdende, gelijk ge-
 schiet, de geheele Wonde bewonden zijnde, krijght
 een scherpigheyt, ende verweckt dan Juckingh, Pijn,
 ende andere Toe-vallen.

De Wonde sal geheelt werden op sulcken Wijse,
 ende door foodanige Middelen, als hier voor zijn aen-
 gewesen.

E Y N D E.

TOT DORDRECHT,

Gedruckt by Hendrick van Esch, wonende naest de Brouwerije
 van 't Cruys. In 't Jaer 1651.